

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**AVRUPA BİRLİĞİ’NİN BATI BALKANLAR
POLİTİKALARININ SOSYAL İNŞACI YAKLAŞIMLA
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Doktora Tezi

Tezi Hazırlayan:
Nergiz BAŞEĞMEZ BOLAMAN

İstanbul, 2021

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**AVRUPA BİRLİĞİ’NİN BATI BALKANLAR
POLİTİKALARININ SOSYAL İNŞACI YAKLAŞIMLA
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Doktora Tezi

Tezi Hazırlayan:
Nergiz BAŞEĞMEZ BOLAMAN

Öğrenci No:
150715015

ORCID: 0000-0002-5623-3407

Danışman:
Prof. Dr. Armağan GÖZKAMAN

İstanbul, 2021

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Avrupa Birliği’nin Batı Balkanlar Politikalarının Sosyal İnşacı Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.24.06.2021

Nergiz BAŞEĞMEZ BOLAMAN

TEZ ONAYI

Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü *Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora* öğrencisi **150715015** numaralı **Nergiz BAŞEĞMEZ BOLAMAN**'ın hazırladığı **“Avrupa Birliği’nin Batı Balkanlar Politikalarının Sosyal İnşacı Yaklaşımına Değerlendirilmesi”** konulu DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca 24.06.2021 günü saat 14:00’de Microsoft Teams programı aracılığıyla online olarak yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin **KABULÜ**’ne **OYBİRLİĞİ**’yle karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Ar*** GÖ*** (Danışman) (Beykent Üniversitesi)		
Prof. Dr. Al* Va*** TU*** (Üye) (Beykent Üniversitesi)		
Prof. Dr. Ar*** Em** ÇA*** (Üye) (Marmara Üniversitesi)		
Prof. Dr. Hü*** Em** BA*** (Üye) (Marmara Üniversitesi)		
Doç. Dr. Oz** ÖR*** (Üye) (İstanbul Kent Üniversitesi)		

Adı ve Soyadı : Nergiz BAŞEĞMEZ BOLAMAN
Danışmanı : Prof. Dr. Armağan GÖZKAMAN
Türü ve Tarihi : Doktora, 2021
Alanı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Anahtar Kelimeler : Sosyal İnşacılık, Avrupa Birliği, Batı Balkanlar, Kültür, Kimlik

ÖZ

AVRUPA BİRLİĞİ’NİN BATI BALKANLAR POLİTİKALARININ SOSYAL İNŞACI YAKLAŞIMLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu çalışma, Avrupa Birliği’nin (AB) Batı Balkanlar politikalarını sosyal inşacılığa destek veren karşılıklı etkileşim, uygunluk mantığı, kültür-kimlik ve çıkarlar-eylemler bağlamında incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, AB’nin Batı Balkanlar’ı sosyal inşacılık aracılığıyla ne yönde ve ne ölçüde etkilediğini araştırmaktır. Bu bağlamda Eurobarometre sonuçları, bölge ikincil yazarları, bölgesel kamuoyu yoklamaları ve bölge ülkelerine ilişkin yapılan röportajlar çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırmada, AB kurumlarının 1991-2021 yılları arasındaki bölgeye ilişkin raporları değerlendirmeye alınmıştır. Bu kapsamda, Avrupa Komisyonu Raporları, Avrupa Birliği Zirve Sonuç Bildirgeleri, Avrupa Birliği Konsey Kararları ve Avrupa Parlamentosu Raporları incelenmiştir. Bu niyet bildirgeleri ışığında, AB’nin Batı Balkanlar’a yönelik eylemleri de sunulmuştur. Vakalar incelendiğinde, hiçbir Batı Balkan ülkesinin AB konusunda, menfaat üzerinden şekillenen eylemler ve politikalar içinde olmadığı bir perspektif ortaya konmuştur. AB’nin Batı Balkanlar’a yönelik yaklaşımı sosyal inşacı formüle uygun biçimde kimlik, çıkarlar ve eylemler aşamaları üzerinden değerlendirilmiştir.

Name and Surname : Nergiz BAŞEĞMEZ BOLAMAN
Supervisor : Prof. Dr. Armağan GÖZKAMAN
Degree and Date : PhD., 2021
Major : Political Science and International Relations
Key Words : Social Constructivism, European Union, Western
Balkans, Culture, Identity

ABSTRACT

EVALUATION OF WESTERN BALKANS POLICIES OF THE EUROPEAN UNION WITH A SOCIAL CONSTRUCTIVIST APPROACH

This study examines the Western Balkans policies of the European Union (EU) in the context of mutual interaction, logic of appropriateness, culture-identity and interests-actions that support social constructionism. The main purpose of the study is to investigate in what direction and to what extent the European Union has affected the Western Balkans through social constructivism. In this context, Eurobarometer results, regional secondary authors, regional opinion polls and interviews made about the countries of the region were included in the study. In the study, the reports of the EU institutions regarding the region between 1991-2021 were evaluated. Within this framework, European Commission Reports, European Union Summit Final Declarations, European Union Council Resolutions and European Parliament Reports were examined. In the light of these declarations of intent, the actions of the EU towards the Western Balkans are also presented. When the cases are examined, a perspective has been put forward that no Western Balkan countries are involved in actions and policies shaped by interests on the EU. The approach of the EU to the Western Balkans has been evaluated through the stages of identity, interests and actions in accordance with the social constructivist formula.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

KISALTMALAR iv

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI SİSTEMİK DEĞİŞİM ÜZERİNDEN SOSYAL İNŞACI DEĞERLENDİRME VE AVRUPALILAŞMA KAVRAMI

1. SİSTEMİK DEĞİŞİMİ AÇIKLAMADA SOSYAL İNŞACILARIN ETKİSİ . 9

1.1. Sosyal Bilimler Literatüründe Sosyal İnşacılık Yaklaşımları 16

1.2. Alexander Wendt'in Sosyal İnşacılık Yaklaşımı 36

2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEME SOSYAL İNŞACI BİR BAKIŞ..... 45

2.1. Karşılıklı Etkileşim Kavramı 47

2.2. Uygunluk Mantığı Kavramı 53

2.3. Kültür Boyutu..... 58

2.4. Kimlik Boyutu..... 63

2.5. Çıkarlar ve Eylemler Boyutu 72

3. AVRUPALILAŞMA KAVRAMI VE SOSYAL İNŞACILIK İLİŞKİSİ..... 78

3.1. Avrupalılaşma 81

3.2. Avrupalılaşmanın Sosyal İnşacı Paradigma Bağlamında Değerlendirilmesi... 91

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI BATI BALKANLAR VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BÖLGEYE YÖNELİK POLİTİKALARI

1. YUGOSLAVYA SOSYALİST FEDERAL CUMHURİYETİ DÖNEMİ (1945- 1991) 107

1.1. Josip Broz Tito Döneminden Çözülüşe Giden Süreç (1945-1980)..... 112

1.2. Yugoslavya'nın Dağılması (1991) 120

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI BALKANLAR'DA ETNİSİTE

SORUNLARINA KARŞI YAKLAŞIMI..... 128

2.1. AB'nin Batı Balkanlar'daki Etnisite Sorunlarına Yönelik Siyasi Yaklaşımı 131

2.1.1. Sırp İrredantizmi.....	134
2.1.2. Bosna Savaşı.....	139
2.1.3. Kosova Krizi.....	150
2.1.4. Makedonya'nın Bağımsızlığı	161
2.1.5. Arnavutluk'un İç Sorunları.....	169
2.2. Avrupa Birliği Kurumlarının Batı Balkanlar'a Yönelik Değerlendirmeleri ..	174
2.2.1. Avrupa Komisyonu Raporları	178
2.2.2. Avrupa Birliği Zirve Sonuç Bildirgeleri.....	187
2.2.3. Avrupa Birliği Konsey Kararları	193
2.2.4. Avrupa Parlamentosu Raporları	198

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI BALKANLAR BÖLGESİNE YAKLAŞIMI: SOSYAL İNŞACI BİR BAKIŞ

1. KARŞILIKLI ETKİLEŞİM ÜZERİNDEN AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI BALKANLAR YAKLAŞIMI.....	202
1.1. Sırbistan'ın Kosova ile Diyalogu: AB Düzeyindeki Sosyal Normlara Etkisi	208
1.2. Bosna-Hersek'in Normatif Sorunları ve AB'nin Etkisi	215
1.3. AB'nin Kosova Yaklaşımında Egemenlik Normunun ve Hukuki Normların Etkisi	223
1.4. AB'nin Kuzey Makedonya Yaklaşımında Normatif Unsurlar: Ohri Çerçeve Anlaşması ve İsim Sorunu	228
1.5. Arnavutluk'un Normatif Sorunları ve AB'nin Yaklaşımı	234
1.6. Avrupalı Normlara Yönelen Karadağ	236
2. UYGUNLUK MANTIĞI ÜZERİNDEN AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI BALKANLAR YAKLAŞIMI.....	240
2.1. AB'nin Tarihsel ve Normatif Unsurlar Kapsamında Sırbistan Yaklaşımı.....	245
2.2. Bosna Devlet Yapısının AB'ye Uygunluğunda Karşılaştığı Zorluklar.....	251
2.3. AB'nin Kosova'nın Durumuna Uygun Oluşturduğu Kurallar	256
2.4. AB'nin Kuzey Makedonya Kimliğine Uygun Oluşturduğu Kurallar ve Siyasi Eylemler	261
2.5. Arnavutluk'un Norm Uyumluluğu Çabası.....	267
2.6. Karadağ İçin AB Kimliğine Uygun Kurallar	271

3. KÜLTÜR VE KİMLİK ÜZERİNDEN AVRUPA BİRLİĞİ’NİN BATI	
BALKANLAR YAKLAŞIMI.....	277
3.1. Sırbistan’ın Dönüşümünde AB’nin Rolü	285
3.2. Çok Etnikli Bosna ve AB.....	294
3.3. Kimlik İnşa Sürecinde Kosova’nın Sorunları ve AB	300
3.4. AB’nin Kuzey Makedonya Kimliğine Katkısı.....	306
3.5. Arnavutluk’un Kimlik İnşası ve AB’nin Rolü	311
3.6. Avrupalı Kimliğini Benimseme Sürecinde Karadağ.....	315
4. ÇIKARLAR VE EYLEMLER ÜZERİNDEN AVRUPA BİRLİĞİ’NİN BATI	
BALKANLAR YAKLAŞIMI.....	319
4.1. Sırbistan’ın Kimliğine Uygun Yeni Çıkarlar/Eylemler ve AB	325
4.2. AB’nin Potansiyel Aday Bosna-Hersek’e Karşı Yaklaşımı.....	331
4.3. AB Sürecinde Kosova’nın Yaşadığı Zorluklar	335
4.4. AB’nin Kuzey Makedonya İle Müzakerelere Başlama Kararı	339
4.5. AB’nin Arnavutluk’la Müzakerelere Başlama Kararı	342
4.6. Karadağ’ın Üyelik Sürecinde Sahip Olduğu Avantajlar	345
SONUÇ	347
KAYNAKÇA.....	355
EKLER	393
Ek-1: Güner Ureya (Kosovalı Diplomat) ile 20.07.2019 Tarihinde Yapılan	
Görüşme	393
Ek-2: Gözde Kılıç Yaşın (21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Balkan ve Kıbrıs	
Araştırmaları Merkezi Başkanı) ile 03.08.2019 Tarihinde Yapılan Görüşme	401
Ek-3: Lejla Ramic Mesihovic (Foreign Policy Initiative BH (VPI) Adlı	
Organizasyonun Dış İlişkiler Siyaset Müdürü) ile 17.09.2019 Tarihinde	
Yapılan Görüşme	408

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABAD	: Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSP	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ALDE	: The Alliance of Liberals and Democrats for Europe (Avrupa İçin Liberal ve Demokrat İttifakı)
AP	: Avrupa Parlamentosu
ASNOM	: Anti Fascist Assembly for the National Liberation of Macedonia (Makedonya Anti Faşist Özgürlük Meclisi)
AT	: Avrupa Topluluğu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CARDS	: The Programme of Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation (Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrar Yardımı)
EFTA	: European Free Trade Association (Avrupa Serbest Ticaret Birliği)
ECHO	: European Community Humanitarian Office (Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Ofisi)
EU	: European Union (Avrupa Birliği)
EULEX	: European Union Rule of Law Mission (AB'nin Kosova'daki Hukukun Üstünlüğu Misyonu)
EUSR	: European Union Special Representative (Avrupa Birliği Özel Temsilcisi)

GAERC	: General Affairs and External Relations Council (Genel İlişkiler ve Dış İlişkiler Komisyonu)
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDZ	: Hırvat Demokratik Birliği
ICFY	: International Conference on the Former Yugoslavia (Eski Yugoslavya Uluslararası Konferansı)
IPA	: Instrument for Pre-Accession Assistance (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı)
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MDA	: Merkezi ve Doğu Avrupa
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NDI	: The National Democratic Institute
OÇA	: Ohri Çerçeve Anlaşması
ODGP	: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OHR	: Office of the High Representative (Yüksek Temsilciler Dairesi)
PHARE	: Poland and Hungary: Assistance for Restructuring Their Economies (Polonya ve Macaristan: Ekonomilerini Yapılandırmak İçin Yardım)
RS	: Republika Srpska (Sırp Cumhuriyeti)
SAA	: Stabilization and Association Agreement (İstikrar ve Ortaklık Anlaşması)
SB	: Sovyetler Birliği
SDS	: Sırp Demokrat Partisi
SDSM	: Social Democratic Union of Macedonia (Makedonya Sosyal Demokrat Birliği)
SNSD	: Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
UÇK	: Ushtria Çlirimtare e Kosovës (Kosova Kurtuluş Ordusu)
UNMIK	: United Nations Mission in Kosovo (Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu)

UNPROFOR : United Nations Protection Force (Birleşmiş Milletler Barış Gücü)

VMRO-DPMNE: Internal Macedonian Revolutionary Organization- Democratic
Party for Macedonian National Unity

VOPP : Vance-Owen Peace Plan (Vance-Owen Barış Planı)

YSFC : Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti

GİRİŞ

Bu çalışmada, AB'nin Batı Balkanlar yaklaşımını etkileyen olgulara ilişkin veriler, sosyal inşacılığa destek veren kavramlar aracılığıyla çözümlenmiştir. Buna bağlı olarak, AB'nin Batı Balkanlar yaklaşımında kimlik inşası odaklı yeni bir yol açmak amaç edinilmiştir. Soğuk Savaş'ın sonuna doğru realizm, idealizm gibi geleneksel teoriler sistemik değişimi açıklamada yetersiz kaldıkları yönünde yoğun eleştirilere maruz kaldığı, sosyal inşacılığın da daha popüler hale geldiği gözlemlenmiştir. Soğuk Savaş öncesinde güvenlik, devlet çıkarları ve egemenlik konuları ağırlıklı biçimde tartışılırken, sonrasında kimlik inşası ve kültürel unsurlar önem kazanmıştır. Bu çalışmada, Uluslararası İlişkiler teorileri içinde kullanılan bazı kavramlar ve boyutlar sosyal inşacılığa destek veren biçimleriyle kullanılmıştır. Aktör ve yapı arasında gelişen ve dönüşen karşılıklı etkileşim bu bağlamda önem arz etmektedir. Bu paradigma açıklanırken, Avrupa kimliği içindeki yapılanma Helsinki sürecinden itibaren değerlendirilmiştir. Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru oluşan toplumlar arası etkileşimler Avrupalılık kimliğinin inşası kapsamında analiz edilmiştir. Sosyal inşa süreçleriyle oluşan değişimlere ve dönüşen kolektif kimliğe yer verilmiştir.

Kurum ve kuruluşlar içinde uygun ve örnek davranış kurallarının benimsenmesi için sosyal inşacı uygunluk mantığı önem arz eden bir kavramdır. Uygunluk mantığı çerçevesinde ikna süreci, sosyalizasyon ve diğer normatif temelli yaklaşımlar ele alınmıştır. Özellikle Batı Balkanlar'ın Avrupalılaşma sürecinde uygunluk mantığı oldukça etkili bir mekanizmadır. AB'nin başlıca prensipleri, değerleri ve normları bölge ülkelerinin kolektif kimliğe uygunluk sağlayıp sağlayamaması kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, genişlemenin sadece maddiyat üzerinden şekillenen hesaplarla değerlendirilmemesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Normatif ve kültürel unsurların kimlik inşasında önemli etkenler olduğu vurgulanmıştır. İnşa edilen kimliğin de çıkarları ve sonrasında eylemleri etkilediği belirtilmiştir. Batı Balkan bölgesindeki vakalara geçmeden önce, sosyal inşacılıkla örtüşen boyutlarıyla Avrupalılaşma kavramına yer verilmiştir. Avrupalılaşmanın sosyal inşacılık açısından anlamı, yukarıdan aşağıya

Avrupalılaşma dahilinde çizilen çerçeveyle ele alınmıştır. AB'nin bölge ülkeleri üzerindeki dönüştürücü etkisinin yukarıdan aşağıya etki eden bir baskı sonucu şekillendiği kanısına varılmıştır.

Yugoslav coğrafyasındaki dinamikler, Josip Broz Tito döneminden dağılma sürecine kadar ele alınmıştır. Bu kapsamda, Yugoslavya'nın çözülmesindeki temel etkenler üzerinde durulmuş ve AB'nin Yugoslavya krizindeki yaklaşımları değerlendirilmiştir. Yugoslavya'nın dağılmasının ardından, Batı Balkanlar'da yaşanan etnik krizler tam da AB'nin siyasi birliğini tamamlamada temel ölçüt olan Maastricht Antlaşması'nın imzalandığı döneme denk gelmektedir. Bu kapsamda, farklı önceliklere yoğunlaşan AB'nin Batı Balkanlar'daki sınavını ne yönde verdiği ve nasıl bir yaklaşım belirlediği çözömlenmiştir.

Sırbistan Cumhurbaşkanı Slobodan Milosević'in aşırı milliyetçi yaklaşımı ve eylemleri Sırp toplumu içinde yankı bulmuştur. Milosević aynı soya, költüre, dile ve dine sahip Sırp toplumunun tek bir çatı altında birleştirilmesini öngören bir anlayış benimsemiştir. Milosević'in verdiği demeçler Bosna'daki, Kosova'daki ve Makedonya'daki Sırplarla birleşme ısrarını ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, Bořnaklara ve Kosovalılara uygulanan 'etnik temizlik' kampanyasının temelini oluşturmuştur. Bosna Savaşı sürerken, AB'nin uyguladığı politikalar ve yaklaşımlar bu kapsamda değerlendirilmiştir. AB'nin, uluslararası bir aktör olarak Vance-Owen Planı, Owen-Stoltenberg Planı ve Dayton Barış Anlaşması aracılığıyla bölgeye katkısı ele alınmıştır. AB, bu süreçte insan haklarına ve azınlık haklarına saygı gibi normatif özellikleri ağır basan unsurların önemini tecrübe etmiştir.

Dayton Barışı sonrası gelen düzende, AB bölgesel yaklaşım ve ekonomik yardım yoluyla Bosna'yı yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır. AB'nin Bosna Savaşı'nda çıkardığı dersler, Kosova krizindeki rolü açısından önem arz etmektedir. AB, kriz boyunca uluslararası aktörlerle birlikte hareket etmiştir. Kosova krizi, AB ve bölge ülkeleri arasındaki etkileşim açısından dönüm noktası sayılmaktadır. İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne geçişle birlikte, Avrupalı normların ve değerlerin Batı

Balkanlar’da inşa edilmesi gayreti ön plana çıkmıştır. Makedonya, Bosna’da ve Kosova’da yaşanan etnik çatışmalardan farklı biçimde bağımsızlığını çatışmaya girmeden elde etmiştir. Ancak, yıllarca süren isim krizi ve devletin ekonomik olarak geri kalmışlığı AB ve Makedonya ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. AB, kendi iç sorunlarıyla uğraşmak zorunda olan Arnavutluk’un inşa sürecine katkıda bulunmayı amaçlamıştır. AB kurumları demokrasi, insan haklarına saygı, azınlık haklarına saygı, hukukun üstünlüğü gibi Avrupa normlarının bölgede içselleştirilmesi için çeşitli yaklaşımları yürürlüğe koymuştur. Bu kapsamda, 1991-2021 yılları arasındaki bölgeyle bağlantısı olan bütün parlamento raporları, zirve sonuç bildirgeleri, konsey kararları ve komisyon raporları incelenmiştir.

Coğrafi kriterleri olan bir uluslararası örgüt olarak AB’nin Balkan coğrafyasını Avrupa kıtasında kabul ettiğini belirtmek gerekmektedir. Bu yaklaşım, Güneydoğu Avrupa İstikrar Pakti’na geçiş süreci kapsamında bölgeye verilen isimde ‘Avrupa’ vurgusunun yapılmasıyla doğrulanmaktadır. Bu hem Avrupa kimliği, hem de AB’nin normatif düzeniyle ilgili önemli bir husustur. Bununla bağlantılı biçimde, AB’nin Batı Balkanlar yaklaşımının sosyal inşacı yaklaşımla değerlendirildiği bölümde dört sütunlu bir analize yer verilmiştir. Bu kapsamda sırasıyla karşılıklı etkileşim, uygunluk mantığı, kültür ve kimlik, çıkarlar ve eylemler üzerinden AB’nin yaklaşımları ele alınmıştır. İstikrar ve Ortaklık Süreci’nden günümüze kadar Batı Balkan coğrafyasında yaşanan olaylar ve olgular normatif, kültürel ve değersel öğeler üzerinden çözümlenmiştir. Bu bağlamda, tezin araştırma sorunsalı “AB, sosyal inşacılık çerçevesinde Batı Balkanlar’da dönüştürücü etkisini ne ölçüde gösterebilir?” sorusu etrafında şekillenmektedir. Normatif ve kültürel tabanlı önermeler üzerinden AB’nin Batı Balkanlar yaklaşımında başarı mümkün olsa bile, AB’nin her politikası ve eylemi sosyal inşacılıkla bağdaşmamaktadır. AB daha resmi ve finansal destekler sağlayarak, süreci sosyal inşadan çıkarıp daha şekilsel bir süreci doğurmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken temel konu, AB’nin Batı Balkanlar’a yönelik yaklaşımında sosyal inşacı reçete uygulanırsa bu yaklaşımın nasıl bir yöne doğru evrileceği üzerinedir.

Bu çalışma, sosyal inşacılığa destek veren karşılıklı etkileşim, uygunluk mantığı, kültür, kimlik, çıkar ve eylem kavramlarıyla sınırlanmaktadır. Bunun yanı sıra, Yugoslavya'nın dağılmasının ilk safhalarında bölgede bağımsızlıklarını ilk kazanan devletler olarak Slovenya ve Hırvatistan AB üzerinden değerlendirmede kapsam dışı bırakılmıştır. Bu devletler ekonomik, siyasi ve normatif açıdan diğer Batı Balkan devletlerinden daha gelişmiş olduğu iddiası taşımıştır. Buna bağlı olarak, bağımsızlıklarını ilan etmiş ve uluslararası toplum tarafından da hemen tanınmışlardır. Slovenya 2004 yılında, Hırvatistan'da 2013 yılında AB üyesi olmuşlardır.

Üye devletler yerine, aday ülkeler Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya ile potansiyel aday ülkeler Bosna-Hersek ve Kosova ile sınırlamaya gidilmiştir. Çalışmanın dönemsel kapsamı, Soğuk Savaş'ın sonundan itibaren başlamaktadır. 1991'de Yugoslavya'nın dağılmasından 2021'e kadar altı Batı Balkan ülkesinde yaşanan gelişmeler sosyal inşacı perspektif bağlamında ele alınmıştır. Maddi ölçütler üzerinden değerlendirme yapmayan sosyal inşacılık, sistemik dönüşümü diğer teorilerden daha farklı bir boyutta ele almaktadır. Bu çalışmada, AB ve Batı Balkanlar ilişkileri somut ve maddi ölçütler üzerinden değil kültürel, değersel, düşünsel ve normatif unsurlar üzerinden değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, Batı Balkanlar'daki AB politikalarının etkileri ve sonuçlarının değerlendirildiği bir vaka analizidir. Bu araştırma modeline uygun olarak, AB'nin Batı Balkanlar yaklaşımına ilişkin etkenler nitel biçimde araştırılmıştır. Sosyal inşacılığın AB'nin politikalarını ve değerlendirmelerini nasıl etkilediği ve etkileyebileceği üzerine derin bir inceleme yapılmıştır. AB'nin Batı Balkanlar özelinde geliştirdiği perspektifler bütüncül biçimde tanımlanmış ve sosyal inşacı teori ekseninde analiz edilmiştir. Vaka analizinin kullanılmasındaki amaç, genelleme yapmaktan uzak biçimde altı Batı Balkan devletinin kendine özgü durumlarını keşfetmektir. Her devletin diğer devletlerden farklı durumu ve konumu AB ile etkileşimi kapsamında incelenmiştir.

Çoklu veri toplama yöntemiyle, problemin her yönüyle araştırılması hedeflenmiştir. Veri toplama aracının bir parçası olarak alanında uzman kişilerle yapılan enformel röportajlara verilmiştir. Kosovalı diplomat Güner Ureya ile gerçekleşen görüşmede, AB ve altı Batı Balkan devletinin karşılıklı inşa süreci kimlik üzerinden ele alınmıştır. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Balkan ve Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Başkanı Gözde Kılıç Yaşın ile gerçekleşen görüşmede, kapsamlı olarak AB'nin Batı Balkanlar'a yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Bölge ülkelerinin mevcut durumuna tarihsel ve kültürel unsurlar bağlamında yer verilmiştir. Foreign Policy Initiative BH (VPI) adlı kurumun Dış İlişkiler Siyaset Müdürü Lejla Ramic Mesihovic ile gerçekleşen görüşmede, AB'nin bölgeye katılım düzeyi ele alınmıştır. Bununla beraber Eurobarometer, The National Democratic Institute, International Republican Institute ve Pew Research Center adlı kurumların kamuoyu yoklamalarından yararlanılmıştır. Çalışmada, Soğuk Savaş sonundan günümüze kadar Batı Balkanlar incelemesini destekleyen bütün AB kurumları raporları ve uluslararası anlaşmalar kullanılmıştır. Ayrıca, ikinci kaynak kapsamında çeşitli devlet başkanlarının ve siyasi yetkililerin açıklamalarından, gazete haberlerinden, dergi makalelerinden ve kitaplardan yararlanılmıştır.

Çalışmanın teorik kısmını güçlendirmek için sosyal inşacılığın ortaya çıkmasında ve geliştirilmesinde katkıları olan Nicholas Onuf, Emmanuel Adler, John G. Ruggie, Peter Katzenstein, Friedrich Kratochwil, Jeffrey Checkel, Andrew Linklater gibi teorisyenlerin bütün eserleri incelenmiştir. Alexander Wendt'in yaklaşımı, sosyal inşacı felsefi altyapıyı teorileştirmeye çalıştığı için ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Onuf, Checkel ve Kratochwil gibi isimler sosyal inşacılığı analitik bir çerçeve olarak gözlemlemiştir. Ancak, Wendt bu yaklaşımı reddederek inşacılığın bir Uluslararası İlişkiler teorisi olduğunu savunmuştur. Wendt'in kolektif kimlik inşası, düşünsel unsurlar, çıkarlar ve eylemler özelinde sosyal inşacılığa destek veren tanımlamaları bu çalışmanın ana hatlarının oluşmasına da katkı sunmuştur.

Sosyal inşacılık, maddi ölçütlere önem veren bütünleşme teorilerinden ya da Uluslararası İlişkiler teorilerinden çok daha farklı bir seyir göstermektedir. Kimliğe, normlara, kültürlere, dile ve benzeri değerlere atfettiği önemle bu teori daha soyut kavramlar üzerinden değerlendirme yapmaktadır. Bunu AB ekseninde değerlendirmek ortak bir Avrupa kimliğinin oluşumu tartışmalarının kapısını aralarken, bunun üzerine yapılan pek çok çözümleme örneğini de beraberinde getirmektedir. “AB, Batı Balkanlar’da kimlik inşasına katkıda bulunuyor mu?”, “AB, Avrupalılığı benimseterek bir üst kimlik yaratıyor mu?”, “AB, sosyal inşa süreçlerini destekleyen mekanizmayı kurdu mu?” gibi temel sorular ekseninde tez özgün soruların cevaplarına yönelmektedir.

Bu çalışma, AB’nin Batı Balkanlar ile ilişkilerinin maddi ve çıkar temelli yaklaşımlardan ziyade düşünsel ve inşacı yaklaşımla açıklanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Batı Balkanlar’ın AB’nin bir parçası olması süreci ekonomik ve siyasal kulvarlarda katedilen mesafeler kadar -hatta belki de onlardan daha önemli olarak- AB normları ve değerlerinin Batı Balkan ülkelerince içselleştirilmesi ile gerçekleşebilir. AB, egemen bir güç olarak Batı Balkanlar’ı dönüştürecek birçok yaklaşım ortaya koymuştur. Bu devletlerin kimlikleri ve politikaları AB tarafından etkilenmektedir. Buna bağlı olarak, bu tezde bazı hipotezler test edilmektedir. Kültürel ve tarihsel unsurların inşa ettiği ortak kimlik duygusunun AB ile ilişkilere etkileri bunlardan biridir. Sırbistan örneğine bakıldığında, AB’ye olan kamuoyu desteğinin az olmasında ve bu durumun AB ile ilişkilere yansımada Slavlığın ve Rusya ile kurulan tarihsel bağların etkisi değerlendirilmiştir.

Bu tezde, devletlerin normatif sorunlarının Avrupa kimliğine uygunluk sağlamada sorun teşkil edip etmemesi de araştırılmaktadır. Demokrasi, azınlık hakları ve hukukun üstünlüğü alanlarında normatif temelli sorunlarla karşılaşan Kosova ve Bosna’nın Avrupa kimliği ile ortaklığının tartışılması bu bağlamda incelenmiştir. Avrupalı normlara ve değerlere yaklaşmak için AB reformlarının içselleştirilmesinin müzakere sürecine katkısı da test edilmektedir. Kuzey Makedonya ve Arnavutluk için oluşturulan reformların benimsenmesinin ve

uygulanmasının, AB ile müzakerelere başlanma kararına sebep olması bu kapsamda analiz edilmiştir. Batı Balkan devletleri arasında, Avrupalı normları içselleştirmede en büyük başarı gösteren Karadağ'ın müzakere sürecinin olumlu seyretmesi de yine bu çerçevede incelenmiştir. Batı Balkan devletlerine ilişkin tüm olaylar ve olgular kimlik inşasının tamamlandığı ya da tamamlanmadığı yaklaşımı üzerinden ele alınmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI SİSTEMİK DEĞİŞİM ÜZERİNDEN SOSYAL İNŞACI DEĞERLENDİRME VE AVRUPALILAŞMA KAVRAMI

Bu araştırmada, Batı Balkanların ne derece Avrupalılaştığı ve AB'nin Batı Balkanları ne kadar dönüştürdüğü sosyal inşacı analiz üzerinden ele alınmıştır. Bunun için öncelikle sosyal inşacılıkla bağdaşan norm, aktör, yapı, kültür ve kimlik gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Avrupalılık kimliğinin, Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru oluşan toplumlar arası etkileşimlerle inşa edilmesi bu kapsamda değerlendirmeye alınmıştır.

Wendt, Onuf, Kratochwil, Ruggie, Katzenstein, Adler ve Finnemore gibi başlıca teorisyenlerin analizlerinin sosyal inşacılığa katkıları belirtilmiştir. Genişlemenin çıkar temelli ve maddi analizler üzerinden açıklayan teorilerden daha farklı biçimde ele alınması kanısına varılmıştır. Bu kapsamda, sadece kar-zarar üzerinden gerçekleşen bir yaklaşım eksik görülmektedir. Genişlemenin karşılıklı etkileşim, uygunluk mantığı, kültür, kimlik, çıkarlar ve eylemler üzerinden değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Yani, dönüşümün aktörlerin maddiyat üzerinden şekillenen hesapları söz konusu olmadan sosyal inşacılık paradigmasıyla açıklanabildiği vurgulanmaktadır.

Sosyal inşacılık ve onun Avrupalılaşmaya etkisi işlevsel bir başlık olarak ele alınmıştır. Çünkü, Avrupalılaşma kavramının sosyal inşacılıkla kesişen yönleri AB'nin Batı Balkanlar yaklaşımı açısından önemli bir perspektif sunmaktadır. Bu da en makul şekilde yukarıdan aşağıya Avrupalılaşma üzerinden aktarılabilir. Bu yaklaşıma göre, yukarıdaki aktör olarak AB, kendi imkanlarıyla bölgeyi düzenlemeye çalışmaktadır. Bu da bölge ülkelerinin Avrupalılaşmaya çalışmasıyla karşılık bulmaktadır.

1. SİSTEMİK DEĞİŞİMİ AÇIKLAMADA SOSYAL İNŞACILARIN ETKİSİ

Soğuk Savaş, genel tanımıyla İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan Berlin duvarının yıkılmasına kadar süren Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasındaki kutuplaşmayı ifade etmektedir. Soğuk Savaş'ın bitişi dünya devletlerini siyasi, ekonomik, kültürel, toplumsal ve daha birçok yönden etkilemiş ve değiştirmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi hem denge açısından hem de daha önce SSCB'nin etkisi altındaki coğrafyalarda belirgin bir şekilde yeni bir durumu ortaya çıkarmıştır. Süreci sadece güç dengesi¹ üzerinden çözümlemek yeterli olmayabilir.²

Sistemik değişimden önce 'sistem' ve 'uluslararası sistem' kavramlarının açıklanması gerekmektedir. Sistemik değişim, sistemin düzenli biçimde birbirleriyle bağlantılı ve etkileşim içinde olan birimler kümesi olarak ifade edilebilmektedir. Sadece maddi ya da sadece düşünsel sistemler olduğu gibi her ikisini kapsayabilen sistemler de söz konusudur. İnsan bedeni ya da bilgisayarlar maddi sistemlere, diller de düşünsel sistemlere örnek verilebilir. Uluslararası ilişkiler çalışmalarında analiz düzeyinde incelemelerde birey düzeyi ve devlet düzeyi olduğu gibi sistem düzeyinde de analizler gerçekleştirilmektedir. Uluslararası ilişkiler içinde kullanılan 'sistem' kavramına birçok örnek verilebilmektedir. Tek kutuplu, iki kutuplu ya da çok kutuplu düzenler 'sistem'i işaret etmektedir. Soğuk Savaş sistemi, güç dengesi sistemi ya da hiyerarşik sistemden bahsedildiğinde hepsi kendi içinde birbiriyle bağlantılı birimler kümesini barındırdığı için 'sistem' adını almaktadır. Sistem içindeki her bir parça, bütünün özelliğini yansıtmaktadır. Bu parçalar kendi aralarında da ortak özellikler taşımaktadır. Birden çok parça kendi içlerinde etkileşim içinde olarak bir sistemi oluşturmaktadır. Devletler üzerinden verilecek bir örnekte,

¹ Güç dengesi, Uluslararası ilişkiler içinde birçok özelliğiyle ve birden çok tanımıyla var olan bir kavramdır. 19. yüzyıl Avrupa'sında görülen güç dengesi çok kutuplu bir sistemin 'ittifaklar' ile doğrudan bağlantılı olduğuna işaret etmektedir. Salt betimsel biçimde değerlendirildiğinde 'güç dağılımı' anlamına gelen güç dengesi, aynı zamanda devletlerin başka bir devletin muhtemel güç üstünlüğünü sağlamasını engellemek amacıyla harekete geçmesi anlamını da taşımaktadır. (Joseph S. Nye, Jr., David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak* (4. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, ss. 109-117).

² Güner Ureya (Kosovalı diplomat) ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

sistemi oluşturan başlıca unsurun devlet davranışları olduğuna işaret etmek gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında sistem, devletler arasında gerçekleşen etkileşime dayanarak uluslararası politikayı açıklamayı hedeflemektedir.³

Sistemin yanı sıra ‘uluslararası sistem’ kavramının açıklanması özellikle Soğuk Savaş sonrası sistemik değişimi çözümlemede önemli bir unsur olmaktadır. Siyasi sistemin bir parçası olan uluslararası sistemde, birimler uluslararası aktörlerdir ve etkileşim süreçleri savaş, diplomasi, ticaret ya da müzakere gibi unsurlardır. Uluslararası İlişkiler teorileri içinde ‘sistem’ ve ‘uluslararası sistem’ tanımları belli başlı farklılıklar göstermektedir. Buna örnek olarak ‘sistem’ realizmde yüzeysel biçimde sosyal olarak değerlendirilirken, liberalizmde ya da sosyal inşacılıkta eylem üzerindeki sosyal kısıtlamaların oldukça etkili olduğu düşünülmektedir.⁴

Uluslararası sistem tanımlarında ve içeriğinde de farklılıklar söz konusudur. Realizm savaş ve uluslararası sistem arasındaki bağlantıya odaklanırken, neorealizm uluslararası sistem ve toplum düzeninin etkisi üzerinden farklı vurgulara odaklanmaktadır. Realizm için uluslararası sistemin doğası, insan doğası ve siyasi sistemlerin yapısı kadar önem arzeden savaş nedenlerinden biridir. Neorealizme göre, uluslararası sistem toplumların hem kendi iç dinamikleriyle, hem de diğer toplumlarla ilgili ekonomik ve toplumsal gelişmelerden ayrı olarak çözümlenmesi gereken, benzeri olmayan anarşik bir alan olarak değerlendirilmektedir.⁵

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle kurumsallığa ilişkin teorilere duyulan ihtiyaç artmıştır. Sosyal inşacılığın tüm zayıflıkları belirlemede yüklendiği rol bilhassa Soğuk Savaş sonrası dönemde dikkat çekmektedir.⁶ Bu yeni nesil eleştirel teorisyenler, dünya siyasetinin toplumsal inşasına yönelik karakteristik bir ilgiye

³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri- Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, (8. Baskı), MKM Yayıncılık, 2013, 399- 505.

⁴ Nye, Welch, a.g.e., ss. 61-473.

⁵ Scott Burchill, Andrew Linklater, “Giriş”, Povey, K. (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (4. Baskı), Küre Yayınları, 2013, ss. 24-38.

⁶ Lejla Ramic Mesihovic (Foreign Policy Initiative BH (VPI) adlı organizasyonun Dış İlişkiler Siyaset Müdürü) ile 17.09.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

sahipti.⁷ Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte yaşanan sistemik değişimi açıklamada sosyal inşacıların etkisi, genel olarak diğer teorilerin belirli konularda yetersiz kalması eleştirisi üzerinden şekillenmektedir.

Sistemik değişimin boyutlarına ilişkin birkaç örnek verilmesi gerekirse, Kratochwil devletlerin düşük ölüm oranları ve sistemik değişim arasında bağlantı kurularak analiz yapılmasını işaret ederken, Reus-Smit mevcut teorilerle açıklanamayan sistemik değişime duyulan teorik ihtiyacı vurgulamaktadır. Bir başka deyişle, Kratochwil devletlerin düşük ölüm oranlarını sistemik değişimin araştırılması için ikna edici bir kanıt olarak değerlendiren Wendt'in analojisine yer vermektedir.⁸ Reus-Smit'e göre ise, sistemik değişim neorealist ve neoliberal teoriler tarafından tam olarak açıklanamamış ve bu durum da alternatif yaklaşımların gelişme göstermesine sebep olmuştur. Sosyal inşacılığın gelişmesi, özellikle akılcı seçim teorisinin çıkarımlarında elde edemediği başarının bu yaklaşımla elde edileceğine inanan teorisyenler tarafından benimsenmesiyle doğru orantılı olmuştur.⁹

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle dünyanın dört bir yanında ABD ve Sovyetler Birliği (SB) adına süren vekalet savaşları başkalaşıma uğramış, uluslararası aktörler arasındaki savaşa, ticarete ya da diplomasiye dayanan bütün etkileşimler değişmiştir. Bu değişimin sosyal inşacılık yönüyle ne şekilde yorumlandığı bu bölümün ana temasını oluşturmaktadır. Yani bu bölümde, sosyal bilimler literatüründe sosyal inşacılık yaklaşımlarını benimseyenlerin kendi teorisine ve uluslararası ilişkilere kattığı değerler çözümlenecektir. Sistemik değişimi açıklamaya yönelik başlıca sosyal inşacılar Alexander Wendt, Nicholas Onuf, Emmanuel Adler, John G. Ruggie, Jeffrey Checkel, Martha Finnemore, Friedrich V. Kratochwil, Peter Katzenstein, Christian Reus-Smit, Andrew Linklater ve Rey Koslowski olmuştur.

⁷ Richard Price, Christian Reus-Smit, *Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism*, European Journal of International Relations, Cilt 4, Sayı 3, ss. 266.

⁸ Friedrich Kratochwil, *The Puzzles of Politics: Inquiries into the Genesis and Transformation of International Relations*, The New International Relations Series, Routledge, 2011, ss. 164.

⁹ Christian Reus-Smit, "Konstruktivizm", Povey, K. (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (4. Baskı), Küre Yayınları, 2013, ss. 293.

Nicholas Onuf “*World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*”, “*International Relations in a Constructed World*”, “*Making Sense, Making Worlds: Constructivism in Social Theory and International Relations*” “*Speaking of Policy*” ve “*Constructivism: A User’s Manual*”¹⁰ isimli yayınlarıyla dünya genelinde sosyal inşacılığın tanımına ve kapsamına yönelik analizler gerçekleştiren başlıca teorisyenlerden biri olmuştur. Onuf, sosyal inşacılığı uluslararası ilişkiler içinde sağlam bir zemine yerleştirmek isterken özellikle sosyal teori, hukuk, karşılıklı etkileşim, kimlik, kolektif kimlik, kültür, söylem, dil, toplum ve kurumlar üzerinde durmaktadır.

Emanuel Adler’in “*Power in Transition: The Peaceful Change of International Order*”, “*Communitarian International Relations: The Epistemic Foundations of International Relations*”, “*Security Communities*”, “*International Practices*”, “*World Ordering: A Social Theory of Cognitive Evolution*” isimli yayınlarının yanı sıra, özellikle “*Seizing the Middle Ground Constructivism in World Politics*”¹¹ sosyal inşacılıkla özdeşleşen başlıca yayınıdır. Adler bu yayınında karşılıklı etkileşim, kimlik, aktör, çıkarlar ve eylemler gibi sosyal inşacılığın temel unsurlarını oluşturan paradigmalardan yararlanarak sistemik değişim, güç, uluslararası politik ekonomi gibi temalara yönelmektedir.

John G. Ruggie’nin “*Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form*”, “*Just Business: Multinational Corporations and Human Rights*” gibi yayınlarından ayrı olarak, sosyal inşacılığın içinde görülmesine sebep olan başlıca yayını “*Constructing the World Polity: Essays on International*

¹⁰ Onuf’un yayın isimleri sırasıyla “Yarattığımız Dünya: Kurallar ve Sosyal Teori ve Uluslararası İlişkiler İçinde Kural”, “İnşa Edilen Dünyada Uluslararası İlişkiler”, “Anlam Yaratmak, Dünya Yaratmak: Sosyal Teoride ve Uluslararası İlişkiler’de İnşacılık”, “Politikanın Konuşması”, “İnşacılık: Bir Kullanıcı El Kitabı” olarak tercüme edilmektedir. Bu yayınların künyeleri aşağıda dipnotlarda verilecektir.

¹¹ Adler’in yayın isimleri sırasıyla “Dönüşümün Gücü: Uluslararası Düzenin Barışçıl Değişimi”, “Komüniter Uluslararası İlişkiler: Uluslararası İlişkilerin Epistemik Temelleri”, “Güvenlik Toplulukları”, “Uluslararası Uygulamalar”, “Dünya Düzeni: Bilişsel Evrimin Sosyal Teorisi” olarak tercüme edilmektedir. Bu yayınların künyeleri aşağıda dipnotlarda verilecektir.

Institutionalisation”¹² olmuştur. Bu yayınında özellikle kurumsallaşma, yönetim şekilleri, rejimler, sistemik değişimi açıklama gözlemlenen eksiklikler, değişken prensipler ve normlar çözümlenmektedir.

Jeffrey Checkel’in sosyal inşacılık literatürünün gelişmesine yardım ettiği başlıca yayınları “*The Constructivist Turn in International Relations Theory*”, “*Social Construction and European Integration*”, “*International Institutions and Socialization in Europe*”, “*International Norms and Domestic Politics: Bridging the Rationalist-Constructivist Divide*”¹³ başlıklarını taşımaktadır. Checkel bu eserlerinde özellikle maddi unsurlar kadar önemli olan sosyal değerlere, çıkar oluşumundaki sosyal inşacı çizgiye, normların etkisine, toplumsal mobilizasyonun ve sosyal öğrenmenin gücüne yer vermektedir.

“*International Norm Dynamics and Political Change*”, “*Rules for the World: International Organizations in Global Politics*”, “*State Power in a Contemporary World*”, “*The Purpose of Intervention: Changing Beliefs about the Use of Force*”, “*Who Governs the Globe?*” ve “*National Interests in International Society*”¹⁴ başlıklı yayınları olan Martha Finnemore, özellikle sosyal inşacılık literatürüne katkıda bulunurken uluslararası kurumların ve örgütlerin etkisi üzerinden değerlendirme yapmaktadır.

Sosyal inşacılığın vurguladığı temel unsurlardan normlar, çıkarlar, kimlik ve kültür Friedrich V. Kratochwil’in “*Rules, Norms and Decisions: On the Conditions*

¹² Ruggie’nin yayın isimleri sırasıyla “Çok Taraflılık Maddeleri: Kurumsal Form Teorisi ve Pratiği”, “Sadece İş: Çokuluslu Şirketler ve İnsan Hakları”, “Dünya Politikasını İnşa Etmek: Uluslararası Kurumsallaşmaya İlişkin Yazılar” olarak tercüme edilmektedir. Bu yayınların künyeleri aşağıda dipnotlarda verilecektir.

¹³ Checkel’in yayın isimleri sırasıyla “Uluslararası İlişkiler Teorisi İçinde İnşacı Dönüş”, “Sosyal İnşacılık ve Avrupa Bütünleşmesi”, “Avrupa’da Uluslararası Kurumlar ve Sosyalizasyon”, “Uluslararası Normlar ve İç Politika: Rasyonalist-Inşacı Ayrımı Aşmak” olarak tercüme edilmektedir. Bu yayınların künyeleri aşağıda dipnotlarda verilecektir.

¹⁴ Finnemore’in yayın isimleri sırasıyla “Uluslararası Norm Dinamikleri ve Siyasi Değişim”, “Dünya İçin Kurallar: Küresel Politikada Uluslararası Örgütler”, “Çağdaş Bir Dünyadaki Devlet Gücü”, “Müdahalenin Amacı: Güç Kullanımı İle İlgili İnançların Değiştirilmesi”, “Dünyayı Kim Yönetiyor?”, “Uluslararası Toplumda Ulusal Çıkarlar” olarak tercüme edilmektedir. Bu yayınların künyeleri aşağıda dipnotlarda verilecektir.

of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs”, *“The Puzzles of Politics: Inquiries into the Genesis and Transformation of International Relations”* ve *“The Return of Culture and Identity in IR Theory”*¹⁵ isimli yayınlarında da önemli yer tumaktadır.

Kratochwil kadar sosyal inşacılıkta etkin olan bir diğer isim Peter J. Katzenstein özellikle kimlik, Avrupa kimliği, ulusal güvenliğin normatif yapısı ve kültür üzerine değerlendirmelerde bulunmaktadır. Katzenstein’in bu değerlendirmeleri özellikle *“The Culture of National Security”*, *“European Identity”*, *“Exploration and Contestation in the Study of World Politics”* ve *“Religion in an Expanding Europe”*¹⁶ isimli çalışmalarında yer almaktadır.

Özellikle AB’ye yoğunlaşan Thomas Christiansen, *“The Social Construction of Europe”*, *“Informal Governance in the European Union”*, *“The Institutions of the Enlarged European Union: Change and Continuity”* *“Rethinking European Union Foreign Policy -Europe in Change”*, *“The Role of Committees in the “Policy-Process of the European Union: Legislation, Implementation and Deliberation”*¹⁷ başlıklı yayınlarıyla AB’yi sosyal inşacı çerçeveden çözümlemektedir.

Sosyal inşacı yaklaşımı ele alan bir diğer isim olan Christian Reus-Smit’in yayınları sırasıyla şu şekildedir: *“Causation in IR”*, *“The Politics of International Law”*, *“The Moral Purpose of the State”* *“On Cultural Diversity International Theory in a World of Difference”*, *“Individual Rights and the Making of the*

¹⁵ Kratochwil’in yayın isimleri sırasıyla “Kurallar, Normlar ve Kararlar: Uluslararası İlişkilerde ve İç İşlerinde Pratik ve Hukuki Muhakeme Koşulları Üzerine ”, “Politika Bulmacaları: Uluslararası İlişkilerin Oluşumu ve Dönüşümüne İlişkin Sorular ”, “Uluslararası İlişkiler Teorisinde Kültürün ve Kimliğin Geri Dönüşü” olarak tercüme edilmektedir. Bu yayınların künyeleri aşağıda dipnotlarda verilecektir.

¹⁶ Katzenstein’in yayın isimleri sırasıyla “Ulusal Güvenlik Kültürü”, “Avrupa Kimliği”, “Dünya Politikaları Araştırmalarında Keşif ve Tartışma”, “Genişleyen Bir Avrupa’da Din” olarak tercüme edilmektedir. Bu yayınların künyeleri aşağıda dipnotlarda verilecektir.

¹⁷ Christiansen’in yayın isimleri sırasıyla “Avrupa’nın Sosyal İnşası”, “Avrupa Birliği’nde Gayri Resmi Yönetişim”, “Avrupa Birliği’nin Genişlemiş Kurumları: Değişim ve Süreklilik” “Avrupa Birliği Dış Politikasını Yeniden Düşünmek - Değişimde Avrupa”, “Avrupa Birliği Komitesinin Rolü” “Avrupa Birliği Politika Süreci: Mevzuat, Uygulama ve Müzakere” olarak tercüme edilmektedir. Bu yayınların künyeleri aşağıda dipnotlarda verilecektir.

International System”, “*The Globalization of International Society*”.¹⁸ Reus-Smit özellikle kimlik, karşılıklı etkileşim, çıkarlar ve normlar üzerinden değerlendirmelerde bulunmaktadır. “Uluslararası İlişkiler Teorileri” başlıklı ortak yayının sosyal inşacı teori incelemesi de Reus-Smit’e bırakılmıştır. Aynı kitabın birden çok bölümünün yazarı Andrew Linklater da yine sosyal bilimler literatürüne katkıda bulunan bir diğer önemli isimdir. Linklater’ın “*Critical Theory and World Politics: Citizenship, State and Humanity*” ve “*The Problem of Harm in World Politics: Theoretical Investigations*” gibi başlıca çalışmaları mevcuttur. Bununla beraber, “*A Constructivist Approach To Understanding the European Union as a Federal Polity*”¹⁹ isimli yayınıyla Rey Koslowski sosyal inşacılık literatürüne katkıda bulunan isimler listesinde yer almaktadır. Koslowski’nin sosyal inşacılık boyutuyla ön plana çıkan bu çalışmasının yanı sıra “*International Migration and the Globalization of Domestic Politics (Transnationalism)*” ve “*Global Mobility Regimes*”²⁰ adlı yayınıyla yine sosyal bilimler literatüründe etki göstermiş çalışmalardandır.

Bütün bu yazarlar ve çalışmaları sosyal inşacılığa büyük etki etmiş, analitik bir çerçevede literatür içinde ciddi değerlendirmelere sebep olmuştur. Sosyal inşacılığı analitik düzlemde çıkarıp onu teorileştirmeye yönlendiren isim ise Alexander Wendt olmuştur. Wendt, “*Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics*” ve “*Social Theory of International Politics*”²¹ başlıklı yayınlarıyla özellikle normlar, karşılıklı etkileşim, çıkarlar, pratikler, kimlik

¹⁸ Reus-Smit’in yayın isimleri sırasıyla “Uluslararası İlişkilerde Sebep”, “Uluslararası Hukukun Siyaseti”, “Devletin Ahlakı Amacı” “Farklılık Dünyasında Kültürel Çeşitlilik Uluslararası Teorisi”, “Bireysel Haklar ve Uluslararası Sistemin Yapımı”, “Uluslararası Toplumun Küreselleşmesi” olarak tercüme edilmektedir. Bu yayınların künyeleri aşağıda dipnotlarda verilecektir.

¹⁹ Linklater’ın yayın isimleri sırasıyla “Eleştirel Teori ve Dünya Siyaseti: Vatandaşlık, Devlet ve İnsanlık”, “Dünya Siyasetinde Zarar Sorunu: Teorik Araştırmalar”, “Avrupa Birliği’ni Federal Bir Politika Olarak Anlamak İçin İnşacı Bir Yaklaşım” olarak tercüme edilmektedir. Bu yayınların künyeleri aşağıda dipnotlarda verilecektir.

²⁰ Koslowski’nin yayın isimleri sırasıyla “Avrupa Birliği’ni Federal Bir Siyaset Olarak Anlamaya İnşacı Bir Yaklaşım”, “Uluslararası Göç ve İç Politikaların Küreselleşmesi (Ulusötesi)” ve “Küresel Hareketlilik Rejimleri” olarak tercüme edilmektedir. Bu yayınların künyeleri aşağıda dipnotlarda verilecektir.

²¹ Wendt’in yayın isimleri sırasıyla “Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası”, “Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi” olarak tercüme edilmektedir. Bu yayınların künyeleri aşağıda dipnotlarda verilecektir.

inşası, kolektif kimlik, sosyal süreçler, paylaşılan değerler ve dünya siyasetinin sosyal inşası gibi unsurlar üzerinde değerlendirme yapmaktadır.

Özetle, kendi içinde birbiriyle bağlantılı birimler kümesini barındıran sistem ve siyasi sistemin özel bir parçası olan uluslararası sistem tanımlarına yer verilmiştir. Başlıca Uluslararası İlişkiler teorilerinin sistemik değişimi açıklamada yetersiz kaldığı eleştirilerinin çoğalmasıyla, sosyal inşacılık literatürde daha fazla etki göstermiştir. Wendt, Onuf, Adler, Ruggie, Checkel ve diğer sosyal inşacıların sistemik değişime sağladığı katkı bu kapsamda incelenmiştir. Sosyal inşacıların ortak paydada buluştukları başlıca konular olduğu gibi, birbirlerinin tam karşısında durmayı tercih ettikleri yaklaşımlar da söz konusudur. Bu yönüyle bahsi geçen teorisyenlerin literatüre katkıları, sosyal inşacılık tanımları, kimlik, kolektif kimlik, dil, kültür, norm, çıkar, pratik, yapı ve aktör gibi terimlere yönelimleri alt başlıklarda analiz edilecektir.

1.1. Sosyal Bilimler Literatüründe Sosyal İnşacılık Yaklaşımları

Sosyal inşacılık ekolüne bağlı olan teorisyenlerin hem ortak noktaları hem de kendi içlerinde ayrıldıkları konular gözlenmektedir. Özellikle sistemik değişimin etkisinin görüldüğü bir zamanda sistemik düzeyde, birim düzeyinde ve bütünselci olmak üzere üç ana grupta sosyal inşacılar ortaya çıkmıştır. Sosyal inşacılar, teorinin hangi ekolüne mensup olursa olsun, inşacılığa ilişkin sabit bir formülü benimsemişlerdir. Her üç ekol için de ortak terimler kimlik, çıkarlar ve eylemlerdir. İnşa edilen bir kimliğin çıkarları belirlemesi ve bu çıkarların da bir yol haritası oluşturmasıyla formüle edilen paradigma kendi içindeki temel terimlerle ilgili çözümleme farklılıklarına göre üçe ayrılmaktadır. Bu açıdan Wendt sistemik sosyal inşacıların başında gelirken, Katzenstein birim düzeyinde bir inşacıdır. Kratochwil ve Ruggie ise özellikle aktör-yapı arasındaki etkileşim analizine vurgu yaparak bütünselci ekolü benimsemişlerdir.

Kimlik, çıkar ve eylem mekanizması sistemik düzeyde incelendiğinde, bir aktör olarak devletin sosyal kimliği ve kurumsal kimliği arasındaki ayrıma dikkat çekilmektedir. Wendt devletin kurumsal kimliğini oluşturmada rol alan kültürel, ideolojik, maddi veya beşeri faktörleri bir kenara bırakarak, farklı devlet kimlikleri oluşumunda yapısal bağlamın, sistemik süreçlerin ve stratejik pratiklerin rolünü vurgulamayı tercih etmektedir.²² Sistemik düzeyde inşacılıkta iç politikayı oluşturan dinamiklerin yerine devletlerin uluslararası arenada birbirleriyle dışsal etkileşimleri ön plana çıkmaktadır.²³ Üniter devletler arasındaki etkileşimin ve sistem odaklı bir anlayışın benimsenmesinden dolayı sistem düzeyinde inşacılık neorealizmin izinden gitmektedir.²⁴

Birim düzeyinde inşacılar sistemik sosyal inşacıların tam karşı yönünde iç dinamiklerin önemini vurgulamaktadır. Hukuki ve sosyal normlar, kimliklere ve çıkarlara etkisi açısından birim düzeyinde inşacılıkta oldukça önemlidir. Bunu Almanya ve Japonya üzerinden örneklendirmek mümkündür. Askeri yenilgilerde, ekonomik dönüşümde ve demokrasiye geçmede benzer yönelimler gösteren bu iki devlet, iç dinamiklere bağlı olarak farklı milli güvenlik politikaları benimsemiştir. Katzenstein bu açıdan özellikle inşa sürecine katkıda bulunan toplumsal ve hukuki normların belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.²⁵ Wendt'in tabanı oluştururken tercih etmediği iç dinamiklerin belirleyici rolü, Katzenstein'in analizinde kimliklerin, çıkarların ve eylemlerin oluşumunu açıklamada ayrı bir yer tutmaktadır.

Bütünselci inşacılık, devletin kimlik ve çıkarlarını oluşturmada sistemik düzeyde inşacılık ve birim düzeyinde inşacılık arasında bir köprü oluşturmaktadır. Bütünsel inşacılar küresel değişim içindeki dinamiklere, egemen devletlerin yükselişlerine ve çöküşüne odaklanarak devlet ve küresel düzen arasında inşa edilen

²² Reus-Smit, a.g.e., ss. 298.

²³ Arı, a.g.e., ss. 510.

²⁴ Özellikle Kenneth Waltz ve John Mearsheimer'in çalışmalarıyla etki gösteren neo-realizmde devletlerin eylemlerinin uluslararası sistem içindeki güç dağılımıyla kısıtlandığı iddia edilmektedir. Neorealizmde ve sistem düzeyinde inşacılıkta ortak payda uluslararası sistem içindeki etkileşimdir. (Nye, Welch, a.g.e., ss. 472, Reus-Smit, a.g.e., ss. 298.)

²⁵ Reus-Smit, a.g.e., ss. 298-299.

karşılıklı etkileşimi baz almaktadır. Bütünsel inşacılık çalışmalarında iki temel analiz dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi Ruggie'nin Avrupa feodalizminin çökmesinin ardından egemen devletlerin doğuşunu çözümleyerek uluslararası sistemler arasındaki büyük geçiştir. İkincisi ise, Kratochwil'in Soğuk Savaş sonrası modern sistem sorgulamasıdır. Sistemik ve birim düzeyinde inşacılığın yönelimlerini tek bir analitik çerçevede toplamasından dolayı bütünselci inşacılık daha kapsamlıdır.

Uluslararası İlişkiler'in önde gelen isimlerinden olan Onuf, 1989 yılında sunduğu "*World of Our Making*" isimli eseriyle sosyal inşacılığı dünyaya tanıtan kişi olmuştur. Makale koleksiyonundan oluşan bu çalışma hem Uluslararası İlişkiler'in içindeki argümanlara katkıda bulunmuştur, hem de Onuf'un Uluslararası İlişkiler'e yaklaşımını netleştirmiştir. Bu eserin bir tamamlayıcısı niteliğinde olan "*Making Sense, Making Worlds: Constructivism in Social Theory and International Relations*" ise Uluslararası İlişkiler teorisi, sosyal teori ve hukuk içinde yerini sağlamlaştırmıştır. Onuf bu çalışmada, sosyal inşacılığın ilerlemesi için felsefe ve sosyal teoriden geniş ölçüde yararlanarak disiplinin temellerini oluşturmuştur. Onuf'un çalışmaları değerlendirildiğinde sosyal inşacılığı nasıl tanımladığı da ortaya çıkmaktadır. Wendt'in teorileştirdiği ve Adler'in sosyal teori olarak değerlendirdiği sosyal inşacılık, Onuf'a göre farklı teorilerden beslenebilen sosyal ilişkileri çalışmayı mümkün kılan analitik bir çerçevedir.

Onuf'un "*Speaking of Policy*" adlı eseri siyasi açıklamalara yer verirken aktörlerin stratejik açıdan birbirlerini nasıl etkilediğini göstermek için söz eylem teorisine ağırlık vermektedir.²⁶ Onuf, söz eylem teorisinde iddialı (*assertive*), yol gösterici (*directive*) ve anlaşılır (*commissive*) olmak üzere üç kategoriye yer vermektedir. Bu kategoriler ile kurallar, dil ve genel kanaat arasında sıkı bir bağ vardır. Ona göre, kurallar insanların yapacaklarını yönlendirecek etkiye sahip istikrar, süreklilik ve düzen sağlayan yapılardır. Temeli dil olan söz eylem, kuralları

²⁶ Vendulka Kubalkova, "Introduction", Kubalkova, V., (Ed.), *Foreign Policy in a Constructed World*, Routledge, London and New York, 2016, ss. 8.

oluşturmaktadır. Onuf'un gözünden inşacı yaklaşımda esas olan unsur dildir. İnşacı bir işleve sahip olan dil sürekli tekrarlanan söz eylemlere yön vererek toplum içinde genel bir kanaat oluşturur. Toplum içinde bir sözleşme görevi gören bu kanaatler, oluşacak kuralların kapısını açmaktadır.

Wendt'in kurumsal kimlik tanımının içinde yer alan ve bu yönüyle devlet kimliğini oluşturmada göz ardı edilen dil, Onuf'un inşacı yaklaşımında önemli bir role sahiptir. Karakoç, "*World of Our Making*" isimli eserde dilin kuramsal çerçeveyi oluşturmada dünyayı kavrayacak ve inşa edecek kadar önemli olduğu kanısı üzerinde durmaktadır. Onuf'un "Söylemek yapmaktır" anlayışı, eylemlerin oluşumunda sözcüklerin başlıca etken olduğunu savunmaktadır. Bununla beraber, tüm sosyal ilişkilerin, hareketlerin ve hatta dış politikanın kurallar tarafından yönlendirildiği düşünülmektedir. Yani "*World of Our Making*" sosyal inşacılıkta kural temasını oluşturmuş, kültür ve söz eylemin önemini vurgulamış, yapı ve aktörlerin (structure- agent) karşılıklı olarak birbirini inşa ettiğini savunmuştur.²⁷ Bu inşa sürecini ifade eden 'karşılıklı etkileşim' yapan ve yapı arasında sadece maddi unsurlarla değil, aynı zamanda normatif ve düşünsel yapılarla da gerçekleşmektedir.

Birbirlerini karşılıklı inşa eden taraflardan biri olan 'aktör' (yapan), eylemleri ve kararları uluslararası politikada yansımaları bulan kişi veya organ olabilmektedir. Uluslararası aktörler devletler, sivil toplum kuruluşları (STK), çokuluslu şirketler ve bireylerdir. Bu çalışma ile bağlantılı olarak verilebilecek aktör örneği AB'dir. Etkileşimin diğer tarafı olan 'yapı' ise, bir sistem içinde birimlerin nasıl ilişkilendirildiğini tanımlayan unsurdur. Uluslararası sistemin toplumsal boyutları olarak normlar, kültür ve kimlik gibi kavramlar da sosyal inşacılığın en önemli yapısal özelliklerini oluşturan örneklerdendir.²⁸ Yani, normatif veya kültürel yapı karşılıklı inşa sürecinin temel unsurlarından sayılmaktadır.

²⁷ Jülide Karakoç, *Konstruktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler*, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 28, Sayı 3, 2013, ss. 147-151.

²⁸ Nye, Welch, a.g.e. 467, 476.

Onuf'un inşacılık yaklaşımında üzerinde durduğu bir diğer konu toplum ve kurumlardır. Koslowski'ye göre, Onuf devlet merkezli olmayan sosyal inşacı yaklaşımların birleşik kurumsal görünümünün açıklamasına katkı sağlamaktadır. Onuf, toplumu içinde birçok ilgili kurumun bulunduğu birleşik bir kurum olarak görmektedir. Onuf, bu düşüncesiyle sistemik inşacı yaklaşımdan uzaklaşarak, sosyal kimlik ve kurumsal kimlik arasındaki bağı işaret etmektedir. Onuf, devletleri de diğer devletlerle ilişkilerini yürüten gelişmiş kurumlar ve net sınırları olan toplumlar olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmeye ek olarak, sosyal inşacılığın temel yapı taşlarından biri olan 'karşılıklı etkileşim' kavramında başlıca aktör devlettir ve dinamik bir süreçle birlikte toplumun içindeki bu karşılıklı etkileşim var olmaya devam etmektedir. Yani, devletler uluslararası toplum içinde birincil aktör olarak işlev görmektedir. Aynı zamanda, kurumların bütünü ve birbirleriyle olan ilişkileri, topluma şaşırtıcı bir karmaşıklık ve sürekli değişim sağlamaktadır.²⁹

Onuf *'World of Our Making'* isimli eserinde Uluslararası İlişkiler'in içindeki argümanlara katkıda bulunmuş, *"Making Sense, Making Worlds: Constructivism in Social Theory and International Relations"* ile inşacılığı sağlam bir zemine oturtmak için özellikle sosyal teori ve felsefeden yararlanmıştır. *"Speaking of Policy"* isimli yayında da siyasi analizler yaparken özellikle söz eylemin etkinliği üzerinde durmuştur. Bunun devamında da birbiriyle doğrudan bağlantılı olmayan teorileri bir araya getirebilecek gayreti sosyal inşacılıkta görerek sosyal ilişkilerin analizinde oldukça kapsamlı bir çalışmaya imza atmıştır. Onuf, *"Constructivism: A User's Manual"* isimli yayınında inşacılığın sosyal ilişkiler üzerine çalışılan her alanı kapsadığını iddia etmektedir. Onuf'a göre, sosyal inşacılık kendi kavramlarını ve önermelerini sistemin içine ekleyerek yoluna devam etmektedir.

Wendt'in ayrı bir başlıkta incelenmesine sebep olan sosyal inşacılığın teorileştirildiği bir yaklaşıma karşılık, Onuf sosyal inşacılığı bütünüyle bir teori olarak değerlendirmemektedir. Onuf, bu yaklaşımını şu şekilde açıklamaktadır:

²⁹ Rey Koslowski, *A Constructivist Approach To Understanding The European Union as a Federal Polity*, Journal of European Public Policy, Cilt 6, Sayı 4, 2011, ss. 565-566.

“Sosyal inşacılık, insanların ne yaptığına, toplumların neden farklılık gösterdiğine, dünyanın nasıl değiştiğine dair genel açıklamalar sunmak yerine birbiri ile ilişkisi yok gibi görünen konuları kuramlaştırarak daha makul ve uygulanabilir bir şekle hazırlamaktadır.”³⁰ Sosyal inşacıların da eleştiriye maruz kaldıkları temel unsur, genel açıklamaların ya da ortak kanaatin sunulmadığı bir zemine sebep vermeleridir. Bu zemin sürekli biçimde şekillendiği için somut bir sonuca erişilemediği düşünülmektedir. Çünkü, sosyal inşacılığın yapısını oluşturan kültür ve norm gibi inşaya sebep olan unsurlar ya da aktörlük özelliği taşıyan sosyal kimlik ve kurumsal kimlik özünde değişkenlik göstermektedir.³¹

Onuf, sosyal inşacılığın çerçevesini insanların toplumu oluşturduğu ve toplumun da insanları oluşturduğu bir anlayış üzerinden oluşturmaktadır. Diğer iki ögeye her zaman bağlı üçüncü öge olarak ‘kurallar’ insan ve toplum arasında bir yerde tanıtılmaktadır. Bu anlayışa göre, kurallar insanları ve toplumu birbirine bağlayan dinamik ve çift yönlü bir süreç içinde karşılıklı etkileşim mekanizmasını oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, sosyal inşacılığın temel öğelerinden biri olan ‘karşılıklı etkileşim’ şu şekilde ifade edilmektedir: “Sosyal kurallarla insanların ve toplumun birbirini sürekli ve karşılıklı olarak oluşturma şeklinde bir süreç gerçekleşmektedir.”³² Karakoç, Onuf’un sosyal inşacılığa katkısını, aktörlerin kimliği kendileri için tercih ettikleri sosyal inşa sürecinin bir sonucu olarak görmesi bağlamında değerlendirmektedir. Aktör ve kimlik arasında sağlanan kurallarla karşılıklı etkileşim olacağına işaret edilmektedir. Onuf’a göre, belli başlı kuralların getirilmesi iki taraflı özneler arası inşayı gerçekleştirmek açısından önemlidir. Kurallar, aktörlerin ve yapının karşılıklı olarak sosyal inşasını sağlayan bir süreçte sebep olduğundan sosyal gerçekliğin özneler arası bir şekilde inşasını öngören değerlendirme mümkün görünmektedir.³³

³⁰ Nicholas Onuf, “Constructivism: A User’s Manual”, Kubalkova, V., Onuf, N., Kowert, P. (Eds.), *International Relations in a Constructed World*, M.E. Sharpe Armonk, 1998, ss. 58-72.

³¹ Reus-Smit, a.g.e., ss. 301.

³² Onuf, a.g.e., ss. 58-72.

³³ Karakoç, a.g.e., ss. 147-151.

Onuf, devletler ve aralarındaki ilişkiyi etkilemeye yönelik yapılan anlaşmalar üzerinden analiz geliştirmiştir. Ona göre, aktörlerin rolünü belirlemede taahhüt kurallarının (*commitment-rules*) önem arz etmektedir. Taahhüt kuralları en fazla kanıtı içinde barındırdığında, aktörler diğer aktörlerle ortaklıklar veya dernekler oluşturmaktadır. İnsan ve toplum arasındaki kuralların toplum içinde sağladığı sözleşme gibi, aktörler ve ortaklıklar arasında da taahhüt kurallarının bağlayıcı bir etkisi vardır. Uluslararası İlişkiler'in kurumsal bağlamında, egemenlik ilkesi ve destekleyici tanıma kuralları devletleri resmi eşitlere dönüştürmektedir. İki veya daha fazla devlet bir anlaşmayı kabul ettiğinde, birbirlerine taahhüt etme hakkı da dahil olmak üzere, en azından ortak haklar veren bir derneğin üyeleri olarak hareket ederler. Kurulan birlik, aktörlerin rolleri ve başlıca anlaşmalar bu çalışmanın ilerleyen safhalarında somut olarak karşılaşılabilecek analizler olması açısından oldukça önemlidir. Onuf'un üzerinde durduğu anlaşma şartlarına göre, tüm taraflar diğerlerine göre ek hak ve görevler üstlenirler. Bu durumda, devletlerin her birinin rolü aynı olduğu için devletler de resmi olarak eşittir. Herhangi bir birliğin işlevi de taahhüt kuralları aracılığıyla aktörlere rol dağıtmaktır.³⁴

Onuf kimlik, kurum ve kolektifliği içinde barındıran her türden sosyal düzenlemeyi inceleyerek 'kişisel kimlik' kavramına odaklanmaktadır. Bunu yaparken de Uluslararası İlişkiler'in içinde geleneksel anlayıştan daha ayrıntılı bir analize yer vermektedir.³⁵ Onuf'a göre, 18. yüzyıl Avrupa aydınlanmasının temsilcisi sayılan John Locke, kişisel kimliğe başvuran ilk yazardır. Locke'un kişisel kimlik yaklaşımı toplumla, doğal hayatın akışıyla ve oluşturulan siyasal düzenle ilişkilendirilmektedir. Açıklamak gerekirse, varlığını sürdüren ve doğal yasalara karşı gelenleri cezalandırabilen insanlar doğal yaşam içinde özgürlük ve eşitliğin sürdüğü bir yapılanma içindedir. İnsanlar bu doğal yaşamı siyasal toplumu kurmak için sonlandırarak ihtiyaçlarına çözüm bulacak bir otoriteye tüm haklarını devretmeyi tercih etmişlerdir.³⁶ Onuf'un kişisel kimlik analizi ise dil ve kimlik arasındaki bağ

³⁴ Nicholas Onuf, "Constructivism: A User's Manual", Kubalkova, V., Onuf, N., Kowert, P. (Eds.), *International Relations in a Constructed World*, M.E. Sharpe Armonk, 1998, ss. 58-72.

³⁵ Nicholas Onuf, *Making Sense Making Worlds* (1. Baskı), Routledge, London, New York, 2013, ss. 76-94.

³⁶ Metin İşçi, *Siyasi Düşünceler Tarihi* (2. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 252-253.

üzerinden şekillenmektedir. Ona göre, kişisel kimliği en azından mecazi olarak ayırtırmak, dilin bizi kim olduğumuzu kabul etmesidir. Onuf, kolektif kimliğin referans çerçevemizi oluşturmada etken olması sebebiyle, kavramın mecazi olarak kullanımının zor olduğunu vurgulamaktadır. Kavram her yerde olmasına rağmen, birinin kimliği benzersiz bir kişi olmasından kaynaklanan bir tekillik içermemektedir. Burada kimlik ait olunan grup, sınıf ya da tür içinde anlam bulmaktadır.³⁷

“*Seizing The Middle Ground Constructivism in World Politics*” adlı yayınıyla sosyal inşacılığa katkıda bulunan bir diğer isim Emanuel Adler’dir. Ona göre sosyal inşacılık, maddi dünyanın şekillendirdiği insan eylemi ile dinamik, normatif ve maddi dünyanın epistemik (hakikatle ilgili) yorumlamasına bağlı bir etkileşimle şekillenen bir görüşü yansıtmaktadır.³⁸ Onuf sosyal inşacılığı sosyal ilişkileri çalışmanın bir yolu olarak görürken, Adler pozitivizm ve post-pozitivizm arasında kalan sosyal bir teori olarak değerlendirmektedir. Pozitivizm, olguların ve değerlerin birbirinden ayrılabilirdiğini, özne ve nesneyi ayırmanın mümkün olduğunu varsayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, insan bilincinden bağımsız olarak nesnel dünyanın var olabileceğini savunmaktadır. Özellikle doğa bilimleri içindeki metodlardan etkilenen sorun çözücü teoriler, pozitivizmin bilginin meşru temelini oluşturmada öncül olduğuna inanmaktadır.³⁹ Post-pozitivizm ise doğa bilimlerinin içindeki ispat standartlarını kullanan bir uluslararası ilişkiler bilimi ihtimalini reddederek, ortak açıklayıcı bir çerçevenin olamayacağını savunmaktadır.⁴⁰

Adler, sosyal inşacılığı değerlendirirken paradigmaya yön verenlerin yaklaşımlarını kendi aralarındaki metodolojik uyumsuzlukları ön plana koyarak kategorize etmektedir. Ona göre, sosyal inşacılıkta dört ayrı grup vardır. Bu gruplar devlet merkezli sosyal inşacılardan hukuk ve uluslararası hukuk üzerinden

³⁷ Onuf, a.g.e., ss. 76-94.

³⁸ Emmanuel Adler, *Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics*, European Journal of International Relations, Cilt 3, Sayı 3, 1997, ss. 335-345.

³⁹ Richard Devetak, “Eleştirel Teori”, Povey, K. (Ed.), Uluslararası İlişkiler Teorileri (4. Baskı), Küre Yayınları, 2013, ss. 223.

⁴⁰ Burchill, Linklater, a.g.e., ss.12.

analizlerini gerçekleştiren sosyal inşacılara kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Bununla beraber aktör eylemlerine, cinsiyet odaklı çalışmalara, kalıtsal yöntemlere ve yapı çözümüne ilişkin bakış açılarıyla farklı alanları tercih eden sosyal inşacılar da mevcuttur. Birinci grup, ontolojik aşırılık kaldırıldığında yorumlayıcı ve standart metodların kullanımını hariç tutmak için hiçbir neden olmadığına inanan modernist sosyal inşacılarıdır.⁴¹ Modernist sosyal inşacılar Soğuk Savaş'ın sonundan itibaren uluslararası ilişkiler içindeki ampirik deneyimlerden tamamen uzaklaşmamışlardır.⁴² Bu modernist grup içinde devlet merkezli sosyal inşacılar, ulus ve etnik gruplar gibi uluslararası ilişkilerin temel aktörlerini ele alan inşacıları da daha ayrı bir yerde durmaktadır.

İkinci grup ikna, muhakeme ve yönetime kılavuzluk eden davranış şekline dayalı uluslararası ilişkilerin etkisini göstermek için içtihat ve uluslararası hukuk kavramlarını kullanan sosyal inşacılarıdır. Bu ikinci grubun içinde Onuf, Kratochwil ve Koslowski görülmektedir. Özellikle Kratochwil ve Koslowski 1980'lerin sonundaki sistemik değişimi açıklamada normatif değişimin etkisi üzerinde durmuşlardır. Bu normatif değişimde özellikle kişisel kimliğe ve inançlara bağlı normların siyasi hareketler üzerinden oluşan kurallarla doğrudan bir bağlantısı söz konusudur. Yani Soğuk Savaş'ın bitmesiyle iki bloklu, ortasından demir perde ile bölünmüş bir Avrupa görünümü yerine büyük güçler arasında ve uluslararası sistem içinde daha farklı dengeler ortaya çıkmıştır. Bu dengeler içinde de normların dönüştürücü gücüne vurgu yapılmaktadır. Kratochwil ve Koslowski'ye göre Varşova Paktı'nın 1991'de dağılması, milliyetçiliğin güçlenmesine gibi uluslararası ilişkileri etkileyen Soğuk Savaş sonrası dinamiklerde normatif unsurların yadsınamaz bir etkisi vardır.

Adler'in kategorizasyonundaki üçüncü grup, sosyal hareketler ve güvenlik çıkarlarının gelişimi gibi aktörlerin eylemleri ve cinsiyet temelli çalışmalara odaklanan sosyal inşacılarıdır. Dördüncü grup, postmodernistler tarafından geliştirilen

⁴¹ Adler, a.g.e., ss. 335-345.

⁴² Arı, a.g.e., ss. 509.

teknikleri kendi çalışmalarında uygulamaktadır.⁴³ Sistemik değişimi çözümlemede yetersiz kalınması açısından geleneksel teorileri eleştiren sosyal inşacılıkta olduğu gibi post-modernizmde de mevcut teoriler tarafsızlık ve nesnellik yönünden eleştirilmektedir. Dördüncü grup sosyal inşacılar içinde bir kısmı Foucault'un kalıtımsal metodunu kullanmaktadır. Kalıtımsal metot kimliklerin, aktörlerin ya da nesnelerin tarihsel olarak inşasında gerçekleşen çatışmayı gözler önüne sermektedir. Soybilime dayalı post-modernist bir anlayış içinde tarih, tahakküm düzeninin devamlı bir şekilde yeniden üretimini göstermektedir.⁴⁴ Post-modernist sosyal inşacılar göre uluslararası ilişkiler içinde ve küresel siyasette öncelikli alanlar güç yapılarını, tahakkümü ve hiyerarşiyi eleştirmektedir.⁴⁵ Dördüncü grup sosyal inşacıların geri kalan kısmı ise devletlerin Batılı olmayan politikaların gayrimeşrulaştırılmasının tarihi yoluyla yapı çözümüne (egemenliğin dekonstrüksiyonuna) yönelmektedir.

Adler kimlik, çıkarlar, eylemler ve aktör kavramlarını 'güç' teması üzerinden açıklamaktadır. Ona göre devletler, bireyler ve diğer sosyal aktörler kimliği ve çıkarları oluşturmakta, maddi ve sembolik kaynaklardan yararlanmaktadır. Adler'in ele aldığı unsurlar sosyal inşacılığın temel formülüyle özdeşleşmektedir. Kimliklerin çıkarlara tesir etmesi ve oluşan çıkarlara göre yapılan eylemler göz önünde bulundurulduğunda bütün dönüşümlerin bu formül üzerinden somut eylemlere varıldığı iddia edilmektedir. Adler bu somut eylemlere varırken 'güç' kavramıyla uluslararası örgütler arasında kurulabilecek bir bağlantının mümkün olduğunu savunmaktadır. Bu açıklama gücün sosyal realitenin inşasında çok önemli bir rolü olduğunu benimseyen bir açıklamadır.⁴⁶ Aynı zamanda AB'yle özdeşleştirilecek yanları da vardır. AB'nin egemen bir güç olarak dönüştürücü rolü Adler'in tanımına uygun varsayımları içinde barındırmaktadır.

⁴³ Adler, a.g.e., ss. 335-345.

⁴⁴ Devetak, a.g.e., ss. 250-253.

⁴⁵ Arı, a.g.e., ss. 509.

⁴⁶ Adler, a.g.e., ss. 335-345.

Uluslararası ilişkilerde genel bir tanımlamaya uygun olarak güç istenilen sonuçları elde etmek için başkalarını etkileme kabiliyetidir.⁴⁷ Adler'in sosyal inşacılıkla bağlantılı olarak oluşturduğu güç tanımı, sadece birinin görüşünü başkasına dayatması için gerekli olan kaynakların varlığının ötesindedir. Ona göre güç kimlikleri, çıkarları ve devletlerin eylemlerini oluşturan paylaşılan anlamları belirleyen bir otoritedir. Sosyal inşacılık içinde kültürel ve kurumsal öğeler kimlikle, kimlikler de çıkarlarla ve eylemlerle bağlantılı bir düzende inşa edilmektedir. Adler'e göre sosyal inşacılık yaklaşımı, kuzey-güney ilişkilerini açıklamada maddi ölçütlerle sınırlanmış akılcı açıklamalardan ve tutarsız değişikliklere odaklanan postmodern açıklamalardan daha iyi bir iş çıkartabilir. Ona göre, çıkar temelli ve maddi analizler uluslararası ilişkilerin temel dengelerini ve sistemik değişimi açıklamada yeterli değildir. Post-modernizm her ne kadar nesnellik yönünden geleneksel teorileri eleştirirken sosyal inşacılıkla benzer bir tablo çizse de Adler her iki yaklaşımı da birbirinden ayırarak aktör temelli ilişkilerin dengesinde sosyal inşacılığın daha etkili olduğunu iddia etmektedir.

Adler'e göre güvenlik toplumları üzerine yoğunlaşan araştırma gündemi, devletlerin farklılıklarını savaş yoluyla yatıştırmayacağını teminatını sağlayan devletlerarası pratikleri ve uluslararası güçleri tanımlamasını gerektirmektedir. Bu, aynı zamanda devletlerin kendi iç davranışını toplumla uyumlu olacak şekilde yöneteceği düşüncesine de yol açmaktadır. Yani, devletin davranışları ve toplumun iç dinamiklerindeki ortak hareket önem arz etmektedir. Aksi takdirde, topluluk içinde üyelik sadece devletin dış kimliğinden şekillenmez ve davranışıyla bağlantılı olmaz, aynı zamanda kendi iç özellikleri ve pratikleri tarafından da şekillenir. Örneğin, bir Avrupa devleti için devamlı olarak insan hakları ihlali yapılması ve hala modern 'Avrupa' içinde sayılması, çok zordur.⁴⁸

Sosyal inşacılığın içinde önemli bir yer edinen bir diğer isim "*Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalisation*"

⁴⁷ Nye, Welch, a.g.e., ss. 468.

⁴⁸ Adler, a.g.e., ss. 335-345.

adlı eserin sahibi John Gerard Ruggie'dir. Ruggie, Friedrich V. Kratochwil ile sosyal inşacılık literatürüne katkılarını arttıran ortak çalışmalar da düzenlemiştir. Ruggie ve Kratochwil yönetim şeklinin, devletlerin belirli normları ve kurallarına göre davranmasını gerektiren düzenleyici işlevinin olması hususuna değinmektedirler. Onlara göre, rejimler uluslararası davranışın anlamını yorumlayan ortak bir sosyal dünya inşa etmektedir.⁴⁹

Ruggie sosyal inşacılıkta neoklasik, postmodernist ve natüralist olmak üzere üç tür tanımlamaktadır. Neoklasik sosyal inşacılık, sosyal bilimin içinde dil odaklı bir biçimde Onuf, Kratochwil, Finnemore ve Adler ile ilişkilendirilmektedir. Onuf, genel kanaati, kuralları ve devlet kimliğini oluşturmada dilin önemini çalışmalarında yansıtmıştır. Söz eylem yaklaşımına önem veren Onuf'un yanı sıra Kratochwil de kurallar, normlar, çıkarlar, kültür ve kimlik ekseninde dilin önemini değerlendirmiştir. Bununla beraber aktör merkezli neoliberalizmden uzaklaşmayı amaçlayan çalışmalarıyla Finnemore ve sosyal inşacılığın temel unsurlarını sistemik değişim ve güç üzerinden yorumlayan Adler de neoklasik sosyal inşacılar olarak değerlendirilmişlerdir.

Postmodernist sosyal inşacılık, Nietzsche, Foucault ve Derrida'nın çalışmalarının üzerine ekleme yapılarak geliştirilmekte ve sosyal bilim fikrini de reddetmektedir.⁵⁰ Nietzsche'nin tüm evrenin güç arzusuyla bir amaç belirleyerek daha fazla gelişmeyi istemesini açıklayan 'Soybilimi' adlı çalışması, Derrida'nın kimlik ve farklılık gibi ikileşimleri açarak 'yapı çözümü'nü (dekonstrüksiyon) ele alması, Foucault'un güç, iktidar, tarih, yapı ve soybilim gibi kavramlar üzerinden yaptığı analizleri postmodernist sosyal inşacıların temel dayanağı olmuştur.⁵¹ Son olarak

⁴⁹ Friedrich V. Kratochwil, John Gerard Ruggie, *International Organization: A State of the Art on an Art of the State*, International Organization, Cilt 40, Sayı 4, 1986, ss. 764-766, Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *International Relations Theory- Realism, Pluralism, Globalism and Beyond*, (3. Baskı), Pearson, United States of America, 1999. ss. 217.

⁵⁰ Nik Hynek, Andrea Teti, *Saving Identity from Postmodernism? The Normalization of Constructivism in International Relations*, Contemporary Political Theory, Sayı 9, Cilt 2, ss. 179.

⁵¹ Arı, a.g.e., ss. 484-491.

natüralist sosyal inşacılık, bilimsel yaklaşımları onaylayan köklü realizmi savunmak için bilimsel realizmden faydalanmaktadır.⁵²

Adler, kendi çalışmasında Ruggie'nin Amerika'da sosyolojik oryantasyonun değerini gösteren yayınlarını değerlendirmektedir. Ona göre, Ruggie Waltz'ın sosyolojik içerikteki eksikliğini ve sistemik değişimi açıklamadaki başarısızlığını eleştirmektedir.⁵³ Neorealizmi savunan Waltz'a göre düşüncelerin rolünün dikkate alınmaması gereken maddi teoriler benimsenmelidir. Neorealizmde uluslararası sistem rasyonel aktör olan devletleri kısıtlamaktadır. Bu anlayış dünya politikasındaki uzun dönemli değişimi açıklamada yetersiz bulunduğu için sosyal inşacılık tarafından desteklenmemiştir.⁵⁴ Ruggie ve Kratochwil, rejim istikrarına ilişkin aktör beklentileriyle bağlantılı olarak paylaşılan kavramları araştırmada analistlerin başarısız olduğunu işaret etmektedir. Ruggie ve Kratochwil aynı zamanda 'bağımsız' ya da 'müdahale eden' değişken olarak prensiplerin ve normların değerlendirilmesini tartışmaktadır.⁵⁵

Literatüre önemli katkılarda bulunan bir diğer sosyal inşacı Checkel'dir. Wendt'in varsayımlarından yararlanan Checkel'in sosyal inşacılık tanımı dikkat çekmektedir. Ona göre sosyal inşacılık bir teori değil, iki adet varsayıma dayanan bir sorgulama yaklaşımıdır. Birinci varsayım aktörlerin/devletlerin harekete geçtiği çevrenin, maddi olduğu kadar sosyal olduğunu da savunmaktadır. İkinci varsayım ise bu anlayışın aktörlere/devletlere çıkarlarını anlamalarını sağlayabileceğini yani onları oluşturabileceğini savunmaktadır. Sosyal inşacılığı başlı başına bir teori olmak yerine sosyal ilişkileri değerlendirmenin bir yolu olarak gören Onuf'a, pozitivizm ve post-pozitivizm arasında şekillenen sosyal bir teori olarak gören Adler'e ve uluslararası ilişkilen içinde bir teori olduğunu varsayan Wendt'e karşı Checkel daha farklı bir yaklaşımı tercih etmektedir. Ona göre, sosyal inşacılık uluslararası ilişkiler için teorik çerçeveyi genişletmeye yardımcıdır.

⁵² Hynek, Teti, a.g.e., ss. 179.

⁵³ Adler, a.g.e., ss. 346.

⁵⁴ Nye, Welch, a.g.e., ss. 10-58.

⁵⁵ Adler, a.g.e., ss. 346.

Checkel'in ilk varsayımı, belirli biyolojik ihtiyaçların ötesinde yorumlandıkları sosyal bağlamda maddi yapılara anlam verildiği görüşünü yansıtmaktadır. Buna olarak, en üst düzey maddi kapasite olarak nükleer silahlar örnek verilebilir. ABD, İngilizlerin elinde tuttuğu çok sayıda nükleer silah konusunda çok az endişelenirken diğer yandan Kuzey Kore'nin bir veya iki tanesine bile sahip olma olasılığı endişe yaratmaktadır. Burada sosyal inşacılar maddi yapıların sosyal olarak yorumlanmasıyla oluşan kapasitesini ön plana koymaktadırlar.⁵⁶ Aktif bir füze programı olan Kuzey Kore'nin 2006 ve 2009 yıllarında gerçekleştirdiği nükleer denemeler askeri bakımdan çarpıcı olarak görülme de ABD açısından kaygıya sebep olmuştur.⁵⁷ Bu yaklaşım sadece maddi ve nicel unsurlara verilen önemle sınırlandırılmayıp sosyal niteliklerin de önemini vurgulamaktadır.

Checkel'in ikinci varsayımı, aktörlerin ve devletlerin temel niteliğini, özellikle daha geniş yapısal ortamlarla ilişkilerini ele almaktadır. Bu noktada sosyal inşacılar aktörler ve yapılar arasında bir etkileşim süreci olduğunu vurgularken, çıkar ve kimlik oluşumuna yönelmektedir. Bununla beraber sosyal inşacılığa göre devlet çıkarları yapılarla etkileşimden kaynaklandığından iç kaynaklıdır.⁵⁸ Checkel'in aktör, yapı ve çıkar odaklı normatif unsurların önemini vurguladığı eserlerinin yanı sıra 'Avrupa' ve 'Avrupa normları' üzerine eserleri de mevcuttur. Checkel'e göre, yeni Avrupa normları ortaya çıktığında belirli ulusal ortamlara yayılma mekanizmaları ve aktörlerin sosyalleştirilmesi konusunda teorik olunmalıdır. Bu teori oluşturulurken, Avrupa normlarının resmi AB kriterlerinin yanı sıra resmi olmayan ve somut verilerle tanımlanamayan normlardan oluşan bir bütün olduğu vurgulanmaktadır.

⁵⁶ Jeffrey T. Checkel, *The Constructivist Turn In International Relations Theory*, World Politics, Sayı 50, 1998, ss. 325-326.

⁵⁷ Nye, Welch, a.g.e., ss. 336-337.

⁵⁸ Checkel, a.g.e., ss. 325-326.

Checkel'e göre sosyal inşacılar 'toplumsal mobilizasyon' ve 'sosyal öğrenme' olmak üzere iki baskın yayılma yolu belirlemiştir.⁵⁹ Modernleşme ile devamlılığını sürdürebilen bir çeşit toplumsal hareketliliği yansıtan toplumsal mobilizasyon, toplumun tüm köklerinden arınarak dönüşüm yaşayan bireylerin kabul edilmesine dayanan bir evreyi işaret etmektedir.⁶⁰ Toplumsal mobilizasyonda, devlet dışı aktörler ve politika ağları normları desteklemelerinde birleştirilmekte, daha sonra devlet politikalarını değiştirmek için karar vericileri harekete geçirmekte ve zorlamaktadır. Normların sadece elitler tarafından içselleştirilmesi gerekmemektedir. Checkel, Greenpeace'in veya herhangi bir Avrupalı STK'nın faaliyetlerini bu politik baskı mekanizmasını açıklamada örneklendirmiştir.⁶¹

Siyasi platformda temel baskı hükümetlerin yetenekleri arttırmak için yapılmaktadır. Böylece siyasetle ilgili kesimler yönetime ve hükümete karşı taleplerin alanını genişleterek kendi söz haklarını fazlalaştırmayı hedeflemektedir.⁶² Checkel'in öngördüğü ikinci yayılma mekanizması olan sosyal öğrenmede aktörler normlarda somutlaşmış reçeteler kullanıp içselleştirmekte ve davranışsal iddialarda bulunan bir dizi ortak hedefler arası anlayış oluşturmaktadır. Bu süreç, bireylerin normlarda yer alan reçetelere maruz kaldıklarında yeni çıkarlar edindiği bilişsel ve sosyal psikolojiden alınan karmaşık öğrenme kavramlarına dayanmaktadır. Önemli bir zorluk, bu mekanizmalardan birinin veya diğerinin ne zaman iş başında olacağına dair tahminler geliştirmektir. Checkel sosyal inşacıların bu konuda bu zamana kadar sessiz kaldığını iddia etse de Avrupa vatandaşlık normları hakkındaki çalışmasının bu konuya bir açıklama imkanı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Sosyal inşacılıkta, 'yukarıdan aşağıya' AB'nin etkisiyle bağlantılı bir biçimde sosyal öğrenmenin ve iknanın önemine yer verilmektedir. Bu yaklaşımla, AB'ye

⁵⁹ Jeffrey T. Checkel, "Social Construction and European Integration", Christiansen, T., Jorgensen, K. E., Wiener, A. (Eds.), *The Social Construction of Europe* (1. Baskı), Sage Publications, London, 2001, ss. 57-58.

⁶⁰ M. Emel Yükselmiş Sevsay, *Modernleşme ve Toplumsallaşma Sürecinde Kitle İletişim Araçları*, Marmara İletişim Dergisi, Sayı 2, 1993, ss. 147.

⁶¹ Checkel, a.g.e., ss. 57-58.

⁶² Sevsay, a.g.e., ss. 148-149.

aday olan ülkelerin AB düzenlemelerini ve kurallarını meşru olarak görürken sosyal öğrenmenin gücünü göz ardı etmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sosyal öğrenmede aday ülkelere uygulanacak dış yardımlar yerine normlar, değerler ve iç kimlikler tarafından desteklenerek uygunluk mantığı ekseninde oluşan bir mekanizmanın işleyişi üzerinde durulmaktadır.⁶³ Checkel'in üzerinde durduğu bu sosyal öğrenme mekanizması Avrupalılaşıma, sosyal inşacılık ve uygunluk mantığı kümesi içinde betimlenmektedir. Müller ve Flers, sosyal öğrenme süreciyle AB üye ülkeleriyle birlikte hareket edildiği takdirde gerçekleşecek bir Avrupa dayanışmasını işaret etmektedir.⁶⁴

Checkel devlet ve toplumu birbirine bağlayan unsurların normatif sonuçlarına ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu bağlamda devlet-toplum ilişkileri yapısının liberal, korporatist, devletçi ve devlet üstü toplum üzerinde meydana gelebilecek yayılma yolları üzerinde durulmaktadır. Bunlardan, normların güçlendirildiği sosyal seferberlik ve sosyal öğrenme gibi mekanizmalarda uluslararası değişimi değerlendirmektedir. Avrupa vatandaşlık normlarına ilişkin projede, Checkel ilk önce Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki devlet-toplum ilişkilerinin temel yapısı hakkında araştırma yapmıştır ve politikanın korporatist olduğu kanısına varmıştır. Bu, merkezi olmayan bir devletin ve merkezileşmiş bir toplumun politika oluşturmaya katıldıklarının göstergesidir.⁶⁵

Federal Almanya ile ilişkilendirilen korporatizm⁶⁶ uyum, dayanışma ve sosyal yapı içindeki hiyerarşiye vurgu yapan, liberalizm ve sosyalizmden sonra

⁶³ Asya Zhelyazkova, Ivan Damjanovski, Zoran Nechev, Frank Schimmelfennig, "European Union Conditionality in the Western Balkans: External Incentives and Europeanisation", Dzankic, J., Keil, S., Kmezic, M. (Eds.), *The Europeanisation of the Western Balkans* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Cham, 2019, ss. 20-21.

⁶⁴ Patrick Müller, Nicole Alecu de Flers, *Applying the Concept of Europeanization to the Study of Foreign Policy: Dimensions And Mechanisms, Paper Prepared for the GARNET Conference 2010-The European Union in International Affairs, Panel B.3*, <https://www.ies.be/files/M%C3%BCller-B3.pdf>, Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2019.

⁶⁵ Checkel, a.g.e, ss. 57-58.

⁶⁶ Korporatizm üzerine çalışma yapan başlıca ideologlar Othmar Spann, Franz Hitze, La Tour, Rathenau, De La Rocque, Manolesco'dur. (G. Gürkan Öztan, "Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir 'Üçüncü Yol' Vaadi", Örs, H. B. (Eds.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (9. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 529).

‘üçüncü bir yol’ vaadinde bulunan sosyo-ekonomik boyutlu siyasi bir proje olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷ Alman yapısı içinde bu korporatist kodlama göz önüne alındığında, Checkel sosyal baskının Almanya'daki Avrupa normlarını güçlendiren etkisi üzerine ileriye yönelik tahminler yürütmüştür. Checkel’in vardığı sonuca göre korporatist bir iç yapıda devlet karar vericileri, politika oluşturanların sürekli olarak sosyal aktörler tarafından baskı altına alındığı liberal bir alanda olduğundan normatif değişimi sağlamada daha büyük bir rol oynamaktadır. Korporatizmin ayırt edici özelliği, devlet ile toplumu birbirine bağlayan politika ağlarıdır ve bu unsur karar vermede önemli bir rol üstlenme görevini korumaktadır.⁶⁸

Liberal veya toplumsal anlayışın parlamenter sisteme bağlı ve sosyal politikalar tarafından desteklenen versiyonu olan neo-korporatizm özellikle endüstrileşen Batılı devletlerde ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş’ın bitmesinin ardından hız kazanan Avrupa bütünleşme çabaları da korporatizm tartışmaları içinde başka bir boyutu ortaya koymaktadır. Öztan’a göre ulusal olarak Avrupa bağlamında gücü azalan korporatist temelli örgütlenmeler ve politikalar, özellikle AB içinde farklı bir formülle yükselişe geçmiştir.⁶⁹ Soğuk Savaş’ın bitmesiyle Avrupa içindeki dengeler yerinden oynamıştır. SSCB dağılmış, Berlin duvarı yıkılmış ve iki Almanya birleşmiştir. Bu birleşme öncesi Avrupa’daki vatandaşlık normları, sosyal öğrenme ve buna bağlı olan diğer normatif unsurların Federal Almanya’ya etkisi gözlemlenmiştir.

Normların güçlendirilmesine yol açan iki temel unsurun toplumsal baskı ve sosyal öğrenme olduğunu savunan Checkel’in Federal Cumhuriyet’te yapmış olduğu kapsamlı saha çalışmalarının sonucunda hipotezlerinin doğrulandığını iddia etmektedir. Ona göre, Avrupa’da vatandaşlık konusundaki normlar, Almanya’da toplumsal baskının harekete geçirilmesi yoluyla yayılmakta ve güçlendirilmektedir. Bu normlar Almanya’nın büyük yerleşik yabancı nüfusunun entegrasyonunu

⁶⁷ Öztan, a.g.e., ss. 517-523.

⁶⁸ Checkel, a.g.e., ss. 57-58.

⁶⁹ Öztan, a.g.e., ss. 540.

destekleyen STK'lar, kiliselerde ve sendikalarda eylemciler ve göçmen grupları gibi çok çeşitli sosyal gruplara ve bireylere bağlanmaktadır.⁷⁰

Checkel'in Batı Avrupa'daki uluslararası kuruluşların kurucu etkileri üzerine analizlerinin yanı sıra Martha Finnemore da bu temaya değinmektedir. Sosyal inşacılığa uluslararası kurumların ve örgütlerin rolü üzerinden ampirik katkıda bulunan Finnemore, çoğu uluslararası kurum ve uluslararası ilişkiler üzerindeki çalışmaların dayandığı varsayımı sorgulamaktadır. Ona göre, devlet çıkarlarının tanımı ve rasyonel araçlar insan etkileşiminin baskın yönü olan hesaplamaları bitirmektedir. Ontolojik olarak, bilimi aktör-yapı tartışmasının yapı tarafına daha fazla dikkat ederek bilimi neoliberalizm gibi aktör odaklı yaklaşımlardan uzaklaştırmayı hedeflemektedir.⁷¹ Finnemore'a göre sosyal inşacılık sosyolojik kurumsalcılık başta olmak üzere sosyolojik temelli entelektüel gelişmelere çok şey borçludur.⁷²

Friedrich V. Kratochwil'in *"Rules, Norms and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs"*, *"The Puzzles of Politics: Inquiries into the Genesis and Transformation of International Relations"*, *"The Return of Culture and Identity in IR Theory"* adlı eserlerinde kurallar, normlar, çıkar, kültür ve kimlik gibi sosyal inşacılığın başlıca anahtar kelimeleri üzerinden uluslararası ilişkiler değerlendirmesi yapılmıştır. Kratochwil'e göre uluslararası ilişkilerde var olan asimetriler çoğu zaman büyük güçlerin iş birliği ile serbest ticaret gibi ortak çıkarın sağlanmasını mümkün kılmaktadır. Er ya da geç, daha küçük ülkeler bu düzenlemeye katılmaya zorlanabilir. Ona göre büyük Avrupa ülkelerinden oluşan AB, küçük ulusların serbest ticaret için EFTA (European Free Trade Association- Avrupa Serbest Ticaret Birliği) olarak karşı bir işbirliği kurmasını gerekli kılmıştır. Kratochwil bütünselci inşacılığı benimseyerek aktör ve yapı arasındaki etkileşime odaklanmıştır. Ona göre,

⁷⁰ Checkel, a.g.e., ss. 57-58.

⁷¹ Checkel, *The Constructivist Turn In International Relations Theory*, ss. 330.

⁷² Reus-Smit, a.g.e., ss. 292.

farklı sistemler aktörlerin birbirlerini dost, rakip ya da düşman olarak görmesiyle bağlantılı olarak meydana gelmektedir.⁷³

Peter J. Katzenstein'in literatüre katkısını gösteren eserler "*The Culture of National Security*", Checkel ile birlikte editörlüğünü üstlendiği "*European Identity*", Krasner ve Keohane ile ortak yürüttüğü "*Exploration and Contestation in the Study of World Politics*" ve Byrnes ile ortak çalıştığı "*Religion in an Expanding Europe*" şeklinde sıralanmaktadır. Adler'e göre, Katzenstein ve çalışma arkadaşları güvenlik dayanışması başta olmak üzere ulusal güvenliğin normatif olarak desteklenmesini açıklamada sosyal inşacılığın çok faydalı olabileceğini kesin olarak göstermiştir.⁷⁴ En çok ilgilendiği sosyal inşacılık alanı 'kimlik' olan Katzenstein özellikle tek bir Avrupa kimliği için "Neden umutlar azaldı?" şeklinde sorulan bir soruya cevap bulmaya çalışmaktadır.

Thomas Christiansen'in "*Informal Governance in the European Union*", "*The Institutions of the Enlarged European Union: Change and Continuity*", "*Rethinking European Union Foreign Policy -Europe in Change*", "*The Role of Committees in the Policy- Process of the European Union: Legislation, Implementation and Deliberation*" gibi AB üzerine birçok yayını vardır. Christiansen, sosyal inşacılığa en büyük katkıyı "*The Social Construction of Europe*" (Avrupa'nın Sosyal İnşası) adlı yayınıyla sağlamıştır. Jorgensen ve Wiener ile olan bu ortak çalışmasında Avrupa bütünleşmesi araştırmaları içinde sosyal inşacılığı mümkün kılan şeyin ne olduğunu araştırmaktadır. Christiansen'e göre, Avrupa bütünleşmesinin bir süreç içinde Avrupa devlet sistemi ve kurucu birimleri üzerinde dönüştürücü bir etkisi vardır.

Sosyal inşacı ekolünü benimseyen bir diğer isim Christian Reus-Smit'tir. Ona göre sosyal inşacıların izlediği yolda kimliğin, aktörlerin, yapının ve çıkarların önemi

⁷³ Fiedrich V. Kratochwil, *Rules, Norms and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs* (1. Baskı), Cambridge University Press, Cambridge, 1989, ss. 106-164.

⁷⁴ Adler, a.g.e., ss. 346.

büyüktür. Reus-Smit kurumsallaşmış normların aktörlerin hem kimliklerini hem de stratejilerini şekillendirdiğini öne sürmektedir.⁷⁵ Ona göre sosyal inşacıların kimlik betimlemesi sosyal çevrenin mevcut kurumsallaşmış normları, değerler ve fikirler kapsamında meydana gelen sosyal unsurlara dayanmaktadır.⁷⁶ Çıkarları maksimize eden anlayışı takip eden akılcı seçim teorisyenlerinin aksine, Reus-Smit siyasi pratikteki değişkenliklere odaklanarak sosyal olanın inşa edebilen bir küme içinde olduğunu ortaya koyan sosyal inşacılığı benimsemektedir. Reus-Smit'in de belirttiği üzere, sosyal inşacılara göre devletler sadece sistem oluşturmaz, aynı zamanda toplum da inşa eder.

Reus-Smit, sosyal inşacılığın gelişiminde eleştirel projenin büyük katkı sağladığını iddia etmektedir. Bu eleştirel projeyi açarak sosyal inşacılık literatürüne katkıda bulunan bir diğer isim Andrew Linklater'dır. İngiliz Okulu, Marksizm ve tarihsel sosyoloji üzerinde de çalışan Linklater, Reus-Smit'in ortaya koyduğu eleştirel projeyi üç yönüyle ele almaktadır. Bunlardan ilki bir siyasi örgüt olarak egemen devletin ahlak açısından meşrulaştırılmasının gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesine duyulan ihtiyaçtır. İkincisi, yerel, ulusal ve küresel toplum içindeki genişlemelerin veya daralmaların çözümlemesi için sarfedilen sosyolojik çabadır. Bu çaba sosyal inşacılık dışında başka bir perspektiften bu kadar kapsamlı bir şekilde ele alınmamıştır. Üçüncüsü ise, özgürlükçü siyasi eylem üzerinde kısıtlama veya fırsatların sağlamlaştırılmasına yönelik eylembilimsel vazifedir.⁷⁷

Sosyal inşacılığın yapı taşlarından biri olan 'normlar' Rey Koslowski tarafından birçok eserde ele alınmaktadır. Koslowski'nin Kratochwil ile yürüttüğü çalışmalarda Doğu Avrupa'da komünizmin etkisini yitirmesinden sonra uluslararası dinamiklerin değişmesi ele alınmaktadır. Koslowski, bireylerin kimlikleri veya inançlarından oluşan normatif unsurların büyük güçlere ve uluslararası sisteme sağladığı etkiyi değerlendirmektedir.

⁷⁵ Reus-Smit, a.g.e., ss. 302.

⁷⁶ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri- Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, (8. Baskı), MKM Yayıncılık, 2013, 499- 505.

⁷⁷ Reus-Smit, a.g.e., ss. 303-313.

Özetle, sistemik düzeyde, birim düzeyinde ve bütünselci olmak üzere üç farklı inşacı ekole yer verilmiştir. Sistemik düzeydeki inşacılar, devletlerin uluslararası alandaki etkileşimlerine odaklanmaktadır. Wendt, başlıca sistemik sosyal inşacılarıdır. Birim düzeyindeki inşacılar, iç politikayı oluşturan dinamiklerden faydalanmaktadır. Onlara göre, kimliklere ve çıkarlara etki eden sosyal ve hukuki normlar oldukça önemlidir. Katzenstein, başlıca birim düzeyindeki sosyal inşacılarıdır. Bütünselci inşacılar ise, devletin kimlik inşasında ve çıkar oluşturmada diğer inşacılar (sistemik düzey ve birim düzey) arasında köprü kurmakla yükümlüdür. Kratochwil ve Ruggie, başlıca bütünselci inşacılarıdır. Bölümün devamında, sosyal bilimler literatürüne katkı sağlayan sosyal inşacıların yaklaşımları tek tek ele alınmıştır. Bu kapsamda Onuf, Adler, Ruggie, Checkel, Finnemore, Kratochwil, Katzenstein, Reus-Smit, Linklater ve Koslowski'nin eserleri ve düşünceleri incelenmiştir.

1.2. Alexander Wendt'in Sosyal İnşacılık Yaklaşımı

Uluslararası İlişkiler'de sosyal inşacı paradigmanın ismini duyuran ve felsefi altyapıyı teorileştirme girişiminde bulunan isim Alexander Wendt'tir. Sosyal inşacıların hepsi sosyal inşacılığı bir teori yerine analitik bir çerçeve olarak değerlendirirken, Wendt bu yaklaşımı reddetmektedir. Wendt, kimliğin siyasi eylemleri şekillendirmesinde maddi etkenlerden ziyade normatif etkenlerin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, Wendt sistem ve aktörler arasında gerçekleşen karşılıklı sosyal etkileşimin doğal bir sonucu üzerinden de uluslararası ilişkiler yorumu getirmiştir.

Wendt *“Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”* adlı eserinde Kenneth Waltz'un neorealist söylemiyle ortaya konan 'anarşi' tarifine karşı ilk ciddi eleştirileri getirmiştir. Onuf'un belirttiği üzere, Waltz'ın sistemik perspektifi yapısal realizm olarak tanımlanmış ve Waltz da bu etiketi benimsemiştir. Wendt ise, Uluslararası İlişkiler alanındaki sosyal inşacılığı bir

tür yapısal idealizm olarak tanımlama yoluna gitmiştir.⁷⁸ Wendt'in bu eserinde, uluslararası dünyanın kendi kendine bir yardım sistemi olmasının değişmez bir gerçek olmadığı vurgulanmaktadır. Aksine, uluslararası çevre etkileşim süreçlerinde yaratılır ve yeniden yaratılır. Yani, uluslararası çevre değişen, dönüşen ve kimliği etkileyebilen normatif bir unsur olarak gözlenmektedir. Zehfuss'a göre, bu argümandaki anahtar hamle aktörlerin kimliklerinin etkileşim içinde dönüştürülerek geliştirilmekte ve devam etmekte olduğudur.⁷⁹ Bu yaklaşım, kimlik inşasının durmadan değişebilen dinamik bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Wendt 'Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi' adlı eseriyle eleştirel teori ve geleneksel teori içindeki tartışmalara yönelmiştir. Wendt özellikle normlar, kurumlar, uluslararası kurallar ve düşünsel meselelerin politik anlamda önemini vurgulamaktadır. Sosyal inşacılık içinde bu kavramlar kimlik inşasının, çıkarları ve politikaları etkilemenin tamamlayıcı unsurları olarak görülmektedir.⁸⁰ Wendt bahsi geçen eserinde sosyal inşacılığın birçok şeklinden birini ele alıp savunmakta ve onu uluslararası sistemi teorileştirmekte kullanmaktadır.⁸¹

Reus-Smit'e göre, 'Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi' isimli eser sosyal inşacılığın doğasını tanımlamada en kapsamlısıdır. Wendt bu yayınlı birlikte, Uluslararası İlişkiler'in kapsayıcı bir sosyal teorisini sunmaya girişerek kendisini Waltz'ın rakibi olarak ilan etmiştir. Bu amacı gerçekleştirirken attığı adımlar nedeniyle, Wendt diğer tüm sosyal inşacılarla karşı karşıya gelmektedir. Buna örnek olarak, Wendt sisteme odaklanmakta, devleti tek bir aktör olarak kabul etmekte ve 'bilimsel realizm' olarak adlandırılan epistemolojik bir pozisyonu savunmaktadır.⁸²

⁷⁸ Onuf, a.g.e., ss. 96.

⁷⁹ Maja Zehfuss, *Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison*, European Journal of International Relations, Cilt 7, Sayı 3, 2001, ss. 316-318.

⁸⁰ Helin Sarı Ertem, *Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" ve "Güvenliğin Kimliği"*, Güvenlik Stratejileri, Yıl 8, Sayı 16, 2012, ss. 183- 184.

⁸¹ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi* (1. Baskı), Küre Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 15.

⁸² Reus-Smit, a.g.e., ss. 301-302.

Wendt'e göre eleştirel teori, postmodernizm, feminist teori, tarihsel kurumsalcılık, sosyolojik kurumsalcılık, sembolik etkileşimcilik ve yapılaşma teorisi gibi çeşitli sosyal teoriye dayanan alanlarda uluslararası siyaset öğrencilerinin sosyal inşacılığın iki temel prensibini kabul ettiği varsayılmaktadır. Birincisi, ortak fikirler insan topluluğunu içinde barındıran yapıların belirlenmesinde maddi güçlerden daha fazla role sahiptir. Bu yaklaşım, düşünsel unsurların sosyal inşa sürecinde olan bir yapıyı maddi unsurlardan daha fazla etkilediğini ortaya koymaktadır. İkincisi, bu ortak fikirler belirli amaçlara sahip aktörlerin çıkarlar ve kimliğinin inşasına katkıda bulunan taraftır.⁸³ Bu yaklaşım da, kolektif bilincin aktörün kimliğini, çıkarlarını ve eylemlerini doğrudan etkilediğini göstermektedir. Normatif ve düşünsel unsurlarla inşa edilen bir kimlik, ait olduğu toplumdan bağımsız düşünülmemektedir.

Wendt, sosyal inşacılığın tanımına yer verirken üç temel iddia üzerinde durmaktadır. Birincisi, devletlerin uluslararası politik teori analizinin temel öğeleri olduğu iddiasıdır. Wendt sistem içinde devleti temel aktör olarak görmektedir. İkincisi, realizme karşı çıkan devletler sistemi içinde temel yapıların maddi değil öznelerarası olduğuna dayanan iddiadır. Üçüncüsü ise devletin çıkarları ve kimliği, iç siyasetin veya insan doğasının dışsal olarak sisteme aktarmış olması yerine, bu sosyal yapıların inşa ettiği önemli unsurlar olduğu üzerine bir iddiadır.⁸⁴ Yani, devletin kimliği sosyal yapıların etkisiyle inşa edilmekte ve inşa edilen bu kimliğe uygun yeni çıkarlar belirlenmektedir.

Wendt, sosyal yapıların paylaşılan fikir, maddi kaynaklar ve pratikler olmak üzere üç unsuru olduğunu iddia etmektedir. Wendt ilk olarak sosyal yapıların kısmen paylaşılan kavramlar, beklentiler ya da fikirler tarafından tanımlandığı üzerinde durmaktadır. Bu durum aktörlerin ilişkilerinin doğasının iş birliğine dayalı ya da çelişkili olup olmadığını tespit etmektedir. Ona göre, güvenlik toplumu savaş dışındaki ihtilafları çözmek için devletlerin birbirine güvendiği paylaşılan fikirden oluşmuş, farklı bir sosyal yapıdır. Fikirler üzerine sosyal yapının bu bağılılığı, sosyal

⁸³ Wendt, a.g.e., ss. 15.

⁸⁴ Alexander Wendt, *Collective Identity Formation and The International State*, American Political Science Review, Cilt 88, Sayı 2, 1994, ss. 385.

inşacılığın 'idealist' yapı görüşüne sahip olduğu hissini yansıtmaktadır. Wendt'in yapısal realizmle ilgili vurgulanan düşüncelere de, idealist yapılar üzerinden karşılık verdiği iddia edilebilir.

Wendt, ikinci olarak sosyal yapıların altın veya tanklar gibi maddi kaynaklar içerdiğini vurgulamaktadır. Ona göre, sosyal inşacılar maddi kaynakların sadece paylaşılan fikir yoluyla insan eylemi için anlam elde ettiğini ileri sürmektedir. Buna örnek olarak ABD gözünden anlamca çok farklı yönde olan Kuzey Kore ve İngiltere örneği verilebilir. ABD'ye göre Kuzey Kore'nin nükleer silahı, 500 adet İngiliz nükleer silahından daha tehlikelidir. Çünkü ABD ile İngilizlerin dostluğu vardır ancak Kuzey Kore'nin ABD ile dostluğu yoktur. Yani dostluk ve düşmanlık paylaşılan bilginin bir işlevidir.⁸⁵ Bu maddi kaynaklar, sosyal olarak paylaşılan düşüncelerle devlet kimliği için belirli role bürünmektedir. Buna benzer bir diğer örnek ABD-Kanada ve Küba değerlendirmesi üzerinden verilebilir. ABD'nin birer komşusu olarak Kanada ve Küba'ya basit bir askeri güç dengesi üzerinden değerlendirme birinin ABD için neden dost, diğerinin ise neden düşmanı olduğunu açıklamamaktadır. Kurulan dostluk ve düşmanlık yapıları, kimlik ve ideoloji gibi birçok unsur ABD'nin Kanada ve Küba üzerinden ilişkilerine çok farklı boyutlarda anlamlar yüklemektedir.⁸⁶

Wendt, sosyal yapıların aktörlerin anlayışında ya da maddi kapasiteler içinde var olmadığını iddia etmektedir. Ona göre, sosyal yapı sadece bir süreç içinde var olmaktadır. Örneğin, Soğuk Savaş kırk yıl boyunca büyük güç ilişkilerini yöneten paylaşılan fikrin yapısıdır. Ancak bu temel üzerinde hareket etmeyi durdurduklarında artık bitmiştir.⁸⁷ Yani Soğuk Savaş sadece belirli bir süreç içerisinde varlık gösterebilen, paylaşılan fikirlerin ürünü olarak sosyal bir yapıdır. Wendt'in sosyal yapı kadar değindiği bir diğer nokta sistemik süreçlerdir. Ona göre, ilk süreç karşılıklı bağımlılığın artmasıdır. Bu en az iki şekilde var olmaktadır. Birincisi, karşılıklı etkileşimin dinamik yoğunluğu içinde ticaret ve sermaye akışı gibi

⁸⁵ Alexander Wendt, *Constructing International Politics*, International Security, Cilt 20, Sayı 1, 1995,

⁸⁶ Reus-Smit, a.g.e., ss. 294-295.

⁸⁷ Wendt, a.g.e., ss. 73-74.

durumlarda olan artıştır. İkincisi ise, bir dış saldırgan, nükleer savaş veya ekolojik çöküş gibi daha soyut tehdidin canlandırılması durumunda ‘ortak diğer’in meydana gelmesidir.⁸⁸

Ertem’in de belirttiği üzere, Wendt için, kimliğin dinamik olması en önemli özelliğidir. Kimlik, normatif ve değersel unsurlarla sosyal olarak inşa edilen, değişebilen ve dönüşebilen bir yapıya sahip olduğu için dinamiktir. Wendt, sosyal kimliği uluslararası toplumun rol tanımı ve statüsü üzerinden değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra tüzel kimlik değerlendirmesini de bir devletin içindeki kültürel, ideolojik ve insani etmenlerin tesiri üzerinden yapmıştır. Bu etmenlerin hepsi normatif kökenlidir ve maddi etmenlerden daha etkili olduğu savunulmaktadır. Wendt, ayrıca sosyal kimliğin başka bir hali olarak değerlendirilecek ‘kolektif kimlik’ kavramına da vurgu yapmıştır.⁸⁹ Kolektif kimlik, bir aktörün algısında diğerinin refahını kendi refahının bir parçası olarak görmekle bağlantılıdır. AB kolektif kimliği içindeki bir devletin diğer üye devletlerle olan ilişkileri bu çerçevede düşünülmelidir.

Wendt için temel odak noktası dünya siyasetinin sosyal inşası ve kimlikleridir. Ona göre, dünyanın ne gibi görünmesi gerektiği ve rollerini nasıl algılaması gerektiği üzerine aktörlerin uluslararası politikada karar vermesi tartışılmaktadır.⁹⁰ Wendt, ‘Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası’⁹¹ isimli eserde kimliklerin sosyal olarak inşa edildiği ve değiştirilebileceği fikrine yoğunlaşmaktadır. Ancak, böylesine bir kimlik dönüşümünün kolay olarak algılanmaması gerektiği ifade edilmektedir.⁹² Bu eserde, anarşinin mutlak bir meşru otoritenin yokluğu olduğu ve devletlerin bundan ne anladığı tartışılmaktadır. 20. yüzyılda iki kez dünya savaşlarının düşman tarafları Fransa ile Almanya arasında bugün artık yeni bir savaşın mümkün görülmemesinin

⁸⁸ Wendt, *Collective Identity Formation and the International State*, ss. 389-390.

⁸⁹ Sarı Ertem, a.g.e., ss. 198- 208.

⁹⁰ Wendt, *Collective Identity Formation and the International State*, ss. 389.

⁹¹ Alexander E. Wendt, *Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası*, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 39, 2013, ss. 3.

⁹² Zehfuss, a.g.e., ss. 339.

nedeni buna bağlanmaktadır.⁹³ Bu devletlerin düşünsel unsurlarında yaşanan değişim, kolektif bilinci de beslemiştir. Fransa ve Almanya birbirlerine ‘öteki’ olarak bakmayı bırakıp, ‘biz’ olabilmeyi bu kolektif kimlik bilinciyle sağlayabilmiştir.

Rumelili, Wendt’in ‘ben’ ve ‘öteki’ kavramlarının tamamen özdeşleşmeyeceği, bireylerin birden çok grup kimliği içinde bulunabilecekleri ve grup kimliklerinin içindeki farklı seviyelerden dolayı meydana gelecek çelişkilerin de ele alınmasının gerekliliği üzerinde durduğunu belirtmektedir.⁹⁴ Wendt’in diğer sosyal inşacıardan bir diğer farkı, devletin toplumsal ve kolektif kimliği arasında ayırma gitmesinden kaynaklanmaktadır. Toplumsal kimlik rol, statü ve uluslararası toplumun yönlendirdiği karakteristiği betimlerken, kolektif kimlik devleti tanımlayan insani, maddi, ideolojik ve kültürel etmenlere yani içsel kimliğe yönelmektedir.⁹⁵

Wendt, kolektif kimlik üzerinden yaptığı değerlendirmede, Avrupa Topluluğu (AT) içindeki tartışmada geliştirilen merkezi bir gücün denetimini liberal terimlerle geniş ölçüde ele alındığını vurgulamıştır. Ancak, radikal demokratik teori aniden bütün uluslararası sistem üzerinde beliren ademi merkezîyetçi otorite yapıları açısından daha yerinde görülebilir. Her iki durumda da, devletler arasında kolektif kimlikleri yaratarak uluslararası kolektif eylem problemlerini çözmek için girişimde bulunulması, bu kimliklerin demokratik açıdan tanımlanabilir olması yönünde yeni problemler yaratmaktadır.⁹⁶

Kratochwil, kolektif kimlik oluşumunda Wendt’in karşılıklı bağımlılık, ortak kader, homojenlik ve kendine hakim olmak üzere bu süreci yöneten ana değişkenlere döndüğünü vurgulamaktadır. Bunlardan ilk üçü ‘verimli sebepler’, sonuncusu da ‘izin veren sebep’ olarak adlandırılmaktadır.⁹⁷ Örneğin, sömürü endişesi ile kontrol

⁹³ Nye, Welch, a.g.e., ss. 11- 430.

⁹⁴ Bahar Rumelili, *Bölgeselcilik ve İnşacılık: Kazanımlar ve Vaatler*, Uluslararası İlişkiler, Cilt 12, Sayı 46, 2015. ss. 169-185.

⁹⁵ Arı, a.g.e., ss. 508-510.

⁹⁶ Wendt, *Collective Identity Formation and the International State*, ss. 391-393.

⁹⁷ Kratochwil, *The Puzzles of Politics: Inquiries into the Genesis and Transformation of International Relations*, ss. 164.

edilen işbirliği teşvikleri karşılıklı bağımlılık koşullarına tabi tutulmaktadır. Salt kolektif kimliği elde etmenin güçlükleri son zamanlarda Maastricht Antlaşması üzerine yapılan tartışmaları da ortaya koymaktadır. Karşılıklı bağımlılığın varlığı temelinde ‘Avrupa kimliği’ üzerine tartışma söz konusudur. Wendt akılcı model içinde dışsal belirli sabitler gibi kolektif çıkarların bencil olanlarının yerini almasını önermemektedir. Bunun yerine, içten büyüüp karşılıklı etkileşime geçen bağımlı değişkenler gibi kimlikler ve çıkarların önemini vurgulamaktadır. Ona göre, bu durum bizim sadece kolektif eylemi çıkar peşinde olan aktörler için dayanışmanın bedelini değiştirme problemi olarak görmemize izin vermemekte, aynı zamanda şahsi çıkarların yeni tanımlarını oluşturma süreci olarak görmemizi de sağlamaktadır.⁹⁸

Rumelili’nin de belirttiği üzere, sosyal inşacılık açısından kimlik, düşünsel ve sosyal anlamda uluslararası politikada aktör davranışlarını etkileyen önemli bir unsurdur. Kimlik değişimi gerçekleşmeye başladığında, sosyal inşacılıkta bir devlet kendi dışındaki devleti ‘öteki’ olarak kabul etmek yerine daha büyük bir ‘ben’in bir değeri olarak gördükleri düşüncesini benimsemektedir. AB genişleme süreci bu kapsamda örnek verilebilir. Post-komünist devletlerin 2004’te AB’ye üye olmasıyla, Batı Avrupa’nın bu yeni üye devletleri ‘öteki’ olarak görmesi yerine daha büyük bir ‘ben’ içinde kimlik değerlendirmesi uygun görülmüştür. Wendt, kolektif kimliğin işlenmesinin ne biçimde olduğuyla ilgilenmek yerine, asıl vurguyu kolektif kimlik oluşumunu destekleyecek süreçlerin saptanmasına yapmıştır.⁹⁹ Bu süreçlerin desteklenmesinde de normatif ve değersel unsurların önemi ön plana çıkarılmıştır.

Kolektif kimliğin sınırlarını vurgulamanın gerekli olduğunu söyleyen Wendt, ilişki, sorun ve tehdit üzerinden kolektif kimlik betimlemesi yapmaktadır. Almanya’nın Fransa’nın güvenliğiyle özdeşleşmesinin Brezilya’ya yönelik tutumuna ilişkin hiçbir şey ifade etmemesi kolektif kimliğin ilişki temelli olduğunun yansımasıdır. Bunların beraber, kolektif kimliğin kapsamı ve davranışsal

⁹⁸ Wendt, a.g.e., ss. 386-392.

⁹⁹ Rumelili, a.g.e., ss., 174-175.

sonuçlarının oluşturulma nedenlerine dayanarak kolektif kimliğin sorun veya tehdit temelli bir yansıması da söz konusudur.¹⁰⁰

Değerlerin uluslararası kümeleşmesi kolektif kimlik dönüşümünü cesaretlendiren bir sistemik süreç olarak görülmektedir. Wendt'in bakış açısıyla kültürel alan (küresel tüketiciliğin artması) ve politik alan (demokratik kurumların yayılması, refah devletçiliği, insan hakları, vb.) çok daha fazla göze çarpmaktadır.¹⁰¹ Yani insan haklarına saygı ya da demokratikleşme gibi normatif unsurların kolektif kimlik inşasına doğrudan katkı sağladığı vurgulanmaktadır. Değerler, kültürel unsurlar ve normlar uluslararası kümeleşmede önemli etmenler olarak görülmektedir.

Wendt, Batı Avrupa içindeki ortak güvenliğin geleceği üzerinden birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre Avrupa devletleri nasıl uzun süreli dayanışmayı gerektiren kurumları inşa ettilerse, aynı şekilde bu kurumların bitişine de sebep olabilirdi. İşbirliği süreci, çıkarları ve kimlikleri yeni öznelarası bağlılıklar ve algılar açısından yeniden meydana getirerek tanımlamaya yönelmektedir.¹⁰²

Wendt, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization-NATO) ve Avrupa Topluluğu üzerinden kurumsal kolektif kimlik değerlendirmesinde bulunmuştur. Kolektif güvenlik sistemi sadece uluslararası alanda örgütlü şiddet potansiyeline karşı ortak bir kontrol mekanizmasını ifade etmektedir. Böyle bir dış güvenlik hususundaki kontrol uzun bir dönemde NATO'nun simgesi olmuş, son zamanlarda da Avrupa Topluluğu ülkeleri aynı derecede iç güvenliği uluslararasılaştırmaya başlamıştır. Bu sistem politikasını tatbik etmek için var olan kapasitesinin yanı sıra kendi üyeleri arasında yüksek derecede meşruluğu vardır. Bu noktada meşruiyetin normatif yönünü vurgulamakta fayda vardır. Yani, bu durum en zayıf üyelerine bile sağlanan karar verme mekanizmasıyla

¹⁰⁰ Wendt, Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi, ss. 410-411.

¹⁰¹ Wendt, Collective Identity Formation and the International State, ss. 389-390.

¹⁰² Wendt, Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi, ss. 28.

ilintili olarak çok yanlı normlara bağlıdır. Topluluk liderleri rutin olarak politikalarını birlikte formüle etmekte ve ordularını hem işlem hem de tedarik açısından örgütsel bir biçimde birbirlerine bağlamaktadır.¹⁰³

Wendt'e göre, devletler arasındaki kolektif kimlik inşası egoist kimlikler ve çıkarların baskın olduğu bir kültürel arka planda meydana gelmektedir. Egoist kimlikler üzerindeki vurgu bazen o kadar büyük olmuştur ki 1789'da ABD, 1871'de Almanya ve bugün AB örneklerinde görüleceği üzere devletler kendi gövdelerini yeni bir kurumsal kimlikte birleştirmiştir. 'Öteki' olarak görülen aktör 'biz' kimliğinin içine dahil olabilmektedir. Wendt bu durumu tarif edilen süreçlerin mantıksal bitim noktası olarak değerlendirmektedir. Fakat kolektif kimlik inşasında, Fransa ve Almanya'nın dost haline gelmesi Avrupa'nın görünümünü çarpıcı bir şekilde değiştirmiştir ve Soğuk Savaş döneminde köklü kimlik değişimleri meydana gelmiştir. Devletler her zaman kendi bireyselliklerini koruma arayışında olsalar da bu onların bireyselliklerinin koşullarını daha kolektif hale getirmelerini engellememektedir.¹⁰⁴ Yani, bireysel bir kimlik üst bir kimliğe de dahil olabilmektedir.

Özetle, sosyal inşacılığı Uluslararası İlişkiler'de popüler hale getiren Wendt, ayrı bir başlıkta incelenmiştir. Onuf ve diğer inşacılar, sosyal inşacılığı analitik bir çerçeve olarak görürken Wendt sosyal inşacılığı teorileştirme gayreti göstermiştir. Bu bölümde Wendt'in "*Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics*", "*Collective Identity Formation and the International State*", "*Constructing International Politics*" ve "Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi" gibi başlıca eserleri incelenmiştir. Bunlara bağlı olarak, Wendt'in Waltz'a yönelik eleştirilerine, eleştirel teori ve geleneksel teori içindeki tartışmalara yönelmesine ve sosyal inşacılık tanımlamalarına yer verilmiştir. Düşünsel unsurların kimlikleri ve çıkarları oluşturmaları da yine Wendt'in yorumları üzerinden analiz edilmiştir. Paylaşılan fikirler, maddi kaynaklar ve pratiklerin sosyal yapıları oluşturmaları da yine

¹⁰³ Wendt, *Collective Identity Formation and the International State*, ss. 386-392.

¹⁰⁴ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, ss. 442.

incelenen konulardandır. Wendt, devletin kimliğinin çıkarları ve eylemleri belirlemesinde diğer sosyal inşacılarla hemfikirdir. Ancak Wendt'in toplumsal ve kolektif kimlik tanımlarında ayırım oluşturması onu diğer inşacılardan farklılaştırmaktadır. Wendt'in yaklaşımlarından yola çıkarak, kolektif kimlik inşasında özellikle ilişki, sorun, tehdit ve değerlerin ayrı bir öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Bununla bağlantılı biçimde NATO ve AT örnekleri üzerinde durulmuştur.

2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEME SOSYAL İNŞACI BİR BAKIŞ

Soğuk Savaş, ABD ve Sovyetler Birliği'nin belli başlı kimlik özelliklerinden dolayı meydana gelen sosyal bir yapı olarak görülmektedir. Karakoç'a göre, 'ben' ve 'öteki' kavramlarını tanımlamada değerlendirilecek bu kimlikler ulusal güvenlik, dünya görüşleri ve sosyal yapı içindeki rolü vasıtasıyla dışa vurulmaktadır. Yapısal olarak inşa edilen bu kimlikler de ulusal çıkarları yönlendirmektedir.¹⁰⁵ Yani, iki kutuplu dünyanın sembolü olan Soğuk Savaş, 'ben' ve 'öteki' kimliklerinin inşasıyla güvenliğe, ideolojiye ve sosyal çevreye ilişkin farklı iki yapılanmayı ortaya koymaktadır. Kapitalist kimliğe sahip ABD ve komünist kimliğe sahip Sovyetler Birliği bu ideolojilere ve kimliklere uygun yeni çıkarlar belirlemişlerdir. Bu çıkarlar da Soğuk Savaş'ın bitimine kadar her iki kutubun politikalarını ve eylemlerini belirlemiştir.

Soğuk Savaş sona erdiğinde, geleneksel teorilerin sistemik değişimleri açıklaması daha da zorlaşmıştır. Wendt, yirminci yüzyılın sonlarında dünya siyasetinde gerçekleşen hızlı dönüşümler nedeniyle uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin uluslararası sistemdeki yapısal değişimin analizine ve etkilerine daha fazla dikkat çektiğini vurgulamaktadır.¹⁰⁶ Ona göre, Soğuk Savaş'ın sonu uluslararası siyasette her alanda çalışan özellikle sağlam temelleri olduğuna inanılan teorisyenler

¹⁰⁵ Karakoç, a.g.e., ss. 136.

¹⁰⁶ Alexander Wendt, "Identity and Structural Change in International Politics", Lapid, Y., Kratochwil, F., (Eds.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory* (1. Baskı), Lynne Rienner Publishers, 1996, ss. 47.

için savunmasız yakalanılan bir dönem olmuştur.¹⁰⁷ Dünyada yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler realizm, liberalizm ve diğer teorilerle açıklanamayacak kadar karmaşık bir hal almıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, sosyal inşacılığın dış politika, kültür ve kimlik kavramları arasındaki bağlantıyı teorik bir zemine oturtması bu açıdan önem arz etmektedir.¹⁰⁸

Ertem'e göre, Soğuk Savaş'ın öncesi ve sonrası kavramlar üzerinden değerlendirildiğinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. 'Devlet' ve 'egemenlik' odaklı güvenlik tartışmalarının yerini 'ulus' ve 'kimlik' almıştır.¹⁰⁹ Bu bir anlamda, devlet çıkarlarının ve askeri güç kavramlarının da dönüşüme uğradığını göstermektedir. Kimlik inşası ve hegemon güçten ayrılarak bağımsızlığını ilan eden yeni uluslar daha fazla önem kazanmıştır. Guzzini'ye göre, Soğuk Savaş'ın bitmesi ve sosyal inşacı teorinin gelişim göstermesi arasında doğrudan bir bağlantı söz konusudur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Avrupa kıtası güvenlik ikileminin ötesine geçmiştir. Gorbaçov'un '*New Thinking*' (Yeni Düşünce)¹¹⁰ politikası, devletlerin güvenlik ikileminin örneklerini karşılayabilmesine rağmen, bunun gerekli olmadığını göstermiştir. Bu değişim durumu, uluslararası sistemin sosyal inşacı anlayışı yönünden dönüm noktası sayılmaktadır.¹¹¹

Soğuk Savaş boyunca, realizm ve liberalizm uluslararası ilişkileri yönlendirme de başat rolü oynasa da, bu teorilere karşı memnuniyetsizlik olduğu düşünülmektedir. Soğuk Savaş'ın sonunu güç ya da işbirliğine dayalı bir anlayış üzerinden yorumlamak yetersiz ve faydasız görülmektedir. Soğuk Savaş'ın sonu anlaşmalı ilişkilerin önemini vurgulayan liberalizmi ve baskının rolünü vurgulayan realizmi aşan yeni sorunların da kapısını açmıştır. Realizm ve liberalizmin odağında

¹⁰⁷ Wendt, Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi, ss. 18.

¹⁰⁸ Arı, a.g.e., 499.

¹⁰⁹ Sarı Ertem, a.g.e., ss. 210.

¹¹⁰ 11 Mart 1985'te Mikhail Gorbaçov Sovyetler Birliği'nde iktidara geldiğinde yetkilerini çoğaltmaya yönelik iki temel atılıma imza atmıştır. Bunlardan biri, komünist düzen içinde 'glasnost' (açıklık) iken, diğeri siyasi sistemin, ekonominin, hükümet organlarının ve devletin 'yeniden yapılanma' anlayışına dayanan 'perestroika'dır. (Uçarol, a.g.e., ss. 1094).

¹¹¹ Stefano Guzzini, A Reconstruction of Constructivism in International Relations, European Journal of International Relations, Cilt 6, Sayı 2, 2000, ss. 154.

bulunmayan sosyolojik ve kültürel unsurlar, Soğuk Savaş sonrasında sosyal inşacılığın doldurduğu boşluklar olarak görülmektedir.¹¹²

Soğuk Savaş sonunda insan hakları, devlet dışı aktörler, temel kurumsal pratiklerin doğası ve uluslararası değişimin dinamikleri gibi konular dünya siyasetinde kendilerine yer bulmuştur.¹¹³ Sosyal inşacılık, getirmiş olduğu farklılıklarla ve normatif yönüyle mevcut teorilere ciddi bir rakip olarak uluslararası ilişkilerde varlığını göstermiştir.¹¹⁴ Normlar, toplum, tarih, kültür, değerler ve kimlik inşası gibi kavramlar önem kazanmıştır. Yani, sosyal inşacılık uluslararası ilişkilere tarihsel ve sosyal bir yaklaşım getirmektedir. Sosyal inşacılar, toplumsal dünyanın meydana gelmesini düşünsel gerekçelere dayandırmaktadır.¹¹⁵

Özetle, realizm ve liberalizm gibi geleneksel teorilerde ön planda olmayan kavramlar sosyal inşacılığın popülerleşmesiyle birlikte gündeme gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası, uluslararası ilişkileri ve dünyayı değiştiren kavramlar da farklılaşmıştır. Güç ve güvenlik odaklı realist yaklaşımların veya anlaşmalı ilişkilere vurgu yapan idealist yaklaşımların yerine daha sosyal ve normatif boyutu olan yaklaşımların gelmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu bölümde karşılıklı etkileşimin, uygunluk mantığının, kültürün, kimliğin, çıkarların ve eylemlerin uluslararası ilişkiler bağlamında nasıl bir etkisi bulunduğu incelenecektir.

2.1. Karşılıklı Etkileşim Kavramı

Sosyal bilimler literatürüne sosyal inşacılık yaklaşımıyla katkıda bulunan teorisyenlerin ortak paydada buluştukları paradigma karşılıklı etkileşimdir. Özellikle Onuf, Wendt, Adler ve Reus-Smit'in çalışmalarında karşılıklı etkileşim paradigmasının sistemik süreçlere ve uluslararası ilişkilere bulunduğu katkı açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Onuf, karşılıklı etkileşimin tanımına yer verirken aktör

¹¹² Peter J. Katzenstein, Robert O. Keohane, Stephen D. Krasner, *International Organization and the Study of World Politics*, International Organization, Cilt 52, Sayı 4, 1998, ss. 670-672.

¹¹³ Reus-Smit, a.g.e., ss. 293.

¹¹⁴ Arı, a.g.e., ss. 506.

¹¹⁵ Sarı Ertem, a.g.e., ss. 184- 185.

ve yapıların birbirini karşılıklı olarak inşa ettiğini ifade etmiştir. Sosyal inşacılıkta başlıca aktörler ‘devletler’ olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra sivil toplum kuruluşları, çokuluslu şirketler ve bireyler de kararlara ve eylemlere yön verebilme potansiyeline sahip olduklarından uluslararası politikada ‘aktör’ olarak tanımlanmaktadır.

Sosyal inşacılıkta karşılıklı etkileşimin bir tarafını oluşturan aktör belirli bir kimliğe sahiptir. Bu kimlik ideolojik ve normatif yapılarla oluşmaktadır. Bu yönüyle bir aktör olarak devletin kimliği ve bu kimliğin sahip olduğu çıkarlar önem kazanmaktadır. Karşılıklı etkileşimin bir diğer tarafını oluşturan yapılar, aktörlerin çıkarları ile etkileşim sağlamaktadır. Arı, bu etkileşim sürecini ve yapılanmasını bir şema üzerinde göstermektedir. Bu şemada kurumsal ve kültürel unsurlardan oluşan çevresel yapı, kimlik, çıkarlar ve politika esas başlıkları oluşturmaktadır. Bu şemaya göre kurumsal ve kültürel unsurlar aktörün kimliğini, çıkarlarını ve politikasını etkilemektedir. Aynı şekilde aktörün kimliği ve politikası da bu çevresel yapıyı etkilemektedir. Böylelikle karşılıklı etkileşim gerçekleşmektedir. Bununla beraber aktörün kimliği oluşturduğu politika ile karşılıklı etkileşim sürecindedir. Yani kimlik politikayı etkilerken, aynı şekilde politika da kimliği etkilemektedir.¹¹⁶

Karşılıklı etkileşim tanımıyla birlikte ön plana çıkan bir sosyal inşacılık formülü söz konusudur. Bu formüle göre birinci aşamada kimlik, ikinci aşamada çıkarlar ve üçüncü aşamada da eylemler (yol haritası) vardır. Aşama aşama inşa edilen bu formül, sosyal inşacılığın diğer temel unsurlarını oluşturan normlar, kültür ve eylemlerle birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Karşılıklı etkileşimde aktör kadar yapıya da ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal inşacılıkta ‘yapı’ teması oluşurken çevresel, kültürel, kurumsal gibi normatif unsurlar, kurallar ve kimlik üzerinde durularak uluslararası sistem içindeki sosyal boyutlara değinilmektedir.

¹¹⁶ Arı, a.g.e., ss. 501-504.

Karşılıklı etkileşim, sosyal inşacılığın bir diğer uzantısı olan ulusal kimlikle de doğrudan ilintilidir. Ulusal kimlik kişi-toplum veya birey-devlet arasında varolan ilişkilere bağlıdır. Bununla beraber ulusal kimlik, kurumların işleyişinin son derece önemli olduğu aktör ve yapı arasında karşılıklı etkileşim olarak da görülebilmektedir.¹¹⁷ Karşılıklı etkileşim ve ulusal kimlik bazında şematik bir çalışma yapılırsa, kümenin içinde olması gereken unsurların kurumlar, çevresel faktörler ve toplum olması gerektiği savunulabilir. Toplum içindeki ilişkiler ve o toplumun şartları kimlikleri oluşturmada başat rolü üstlenmektedir.

Aktör ve yapı arasındaki karşılıklı etkileşimi yönlendirmede ‘dil’ oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Katzenstein’a göre aktör, yapı ve dil biri diğerine ontolojik önceliğe sahip olmadan, birlikte yaşar ve birlikte gelişir.¹¹⁸ Kerestecioğlu’nun ifade ettiği üzere, dil birliğini yaratmada rolü üstlenen aktör devlettir.¹¹⁹ Bu açıdan devlet ve toplumsal yapı içinde dilin yadsınamaz bir boyutu olduğu vurgulanmaktadır. Sosyal inşacılık, insanların etkileşimi yoluyla sosyal ve siyasal dünyayı içinde yaşadıkları maddi bir dünya bağlamında inşa etmeleri konusunda ısrar etmektedir. Katzenstein, devlet ve devlet dışı aktörler arasındaki bağlantılara vurgu yaparak uluslararası ilişkilerin gerçekçi ve liberal analizinin çekirdeğinin ötesine uzandırmayı hedeflemektedir.¹²⁰ Böylelikle, Katzenstein aktörler arasındaki etkileşimin uluslararası ilişkilere katkısını değerlendirmektedir.

Sosyal kurallar, karşılıklı etkileşimin önemli unsurlarından biridir. İnsanların ve toplumun birbirini karşılıklı olarak oluşturması ve etkilemesi için sosyal kurallara gereksinim duyulmaktadır. Bu sosyal kurallar insanlar ve toplum arasında var olan

¹¹⁷ Emel G. Oktay, Jonilda Rrapaj, *Sosyal İnşacılık Açısından Kosova’nın Kimliği: Bağımsızlık Sonrasında Ortak Bir “Kosovalı” Kimliği Oluşturmak Mümkün mü?*, Uluslararası İlişkiler, Cilt 13, Sayı 49, 2016, ss. 51-52.

¹¹⁸ Peter J. Katzenstein, “Multiple Modernities as Limits to Secular Europeanization?”, Byrnes, T. A., Katzenstein, P. J. (Eds.), *Religion in an Expanding Europe*, Cambridge University Press, New York, 2006, ss. 10.

¹¹⁹ İnci Özkan Kerestecioğlu, “Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prensten Frenkeştayn’ın Canavarına”, Örs, H. B. (Ed.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (9. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 327.

¹²⁰ Peter J. Katzenstein, “Multiple Modernities as Limits to Secular Europeanization?”, Byrnes, T. A., Katzenstein, P. J. (Eds.), *Religion in an Expanding Europe*, Cambridge University Press, New York, 2006, ss. 10.

çift yönlü etkileşimin arasında bir köprü görevi görmektedir. Bu etkileşim dinamik, sosyal ve normatif bir düzeyde işlemektedir. Onuf, kuralların insanlara toplum içinde kimin aktif katılımcı olduğunu gösterdiğini savunmaktadır. Sosyal inşacılar bu katılımcılara ‘aktör’ demektedir. Birçok yayında ‘aktör’ kavramı ‘amil’, ‘edimci’ ve ‘ajan’ gibi terimlerle de ifade edilmektedir. Bu çalışmada ise yapının karşılıklı etkileşim içine girdiği katılımcılar ‘aktör’ olarak aktarılmaktadır.

Onuf’un bakış açısıyla değerlendirildiğinde, insanlar sadece toplumun kendi kuralları çerçevesinde katılımın mümkün kılındığı ölçüde aktör olabilmektedir. Sosyal bir durum olan ‘aktörlük’ herkesin bütün durumlarda sahip olacağı bir değer anlamına gelmez. Çünkü, herkes vermiş olduğu kararlar gereği ya da pratiklerinden dolayı uluslararası politikada etki yapamaz. Uluslararası politika içinde kararlarını pratiğe dökerek yer bulan bireyler, devletler veya kuruluşlar aktör olabilmektedir. Aktör, bir ülkenin hükümeti ya da bir halk topluluğu olarak sosyal bir inşa sürecini işaret etmektedir. İlgili kurallara göre, insanlar birlikte ve çeşitli kombinasyonlarda, bir ülke adına daha geniş bir insan topluluğu olarak hareket ederler. Aktör olmak kimlik sahibi olmakla ilgili ‘bireysel farkındalık’ gerektirmemektedir.¹²¹

Aktör ve yapı arasında kurulan iletişimin kimlik yoluyla sağlandığı ve eylemler üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu yaklaşıma göre, sosyal olarak normatif unsurlardan beslenerek inşa edilen bir kimlik aktör ve yapı arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirmektedir. Bu kimlik aynı zamanda kendisine belirli çıkarlar belirledikten sonra bunları uluslararası politikada pratiğe kavuşturmaktadır. Bununla birlikte sosyal inşacıların toplumu oluşturan yapının, aktörleri siyasal ve toplumsal aktörler olarak üreten bir yer olarak gördüğü iddia edilmektedir.¹²²

Avrupa özelinde, aktörler ve kurumlar arasındaki yeni bir yol olarak 1975 Helsinki Nihai Senedi örnek gösterilebilir. Hynek ve Teti’ye göre Helsinki sürecindeki kurumların, aktörlerin yeni tercihler geliştirmesini sağlayan standartlar

¹²¹ Onuf, Constructivism: A User’s Manual, ss. 58-72.

¹²² Arı, a.g.e., 499-505.

oluşturmaya nasıl yardım ettiğini iyi bir şekilde anlamaya ihtiyaç vardır.¹²³ Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru oluşan toplumlar arası etkileşimlerde Helsinki Süreci bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçleri (1975'ten itibaren) sosyal olarak inşa edilen kimliklerin pratiğe dökülmesi açısından düğmeye basılan anlar olarak değerlendirilmek mümkündür. Üstelik bu süreç 'Avrupalılık' kavramının ve kimliğe etkisinin de dönüm noktası olarak görülebilir. Soğuk Savaş'ın bitmesine yakın hızlanan toplumsal etkileşimlerle Avrupalılık kimliğinin inşa edilmesi ve bu Avrupalı kimliğinin iki bloklu Avrupa'nın karşısına bir alternatif olarak durması söz konusu olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda uluslararası sistem içinde düşüşe geçen Avrupa bu büyük yıkımdan çıkmak adına işbirliğini ve bütünleşmeyi çözüm olarak görmüştür. 1970 yılından itibaren '*intergovernmentalism*' (hükümetlerarasıcılık) dönemi başlamaktadır. Schimmelfennig'e göre, hükümetlerarasıcılık Avrupa bütünleşmesi tarihi içinde en ümit verici ve en belirgin akılcı anlayıştır. Bu anlayışta, üye devletlerin genişleme tercihlerinin makul bir şekilde açıklandığı iddia edilmektedir. Avrupa genişleme sürecine ilişkin teorik bilmecenin uluslararası toplumun genişlemesi olarak anlaşılan sosyolojik bir perspektif yoluyla çözülebileceği vurgulanmaktadır.¹²⁴

Uluslararası sistem içinde, siyasi ve ekonomik sorunların baş gösterdiği 1970'li yıllarda Soğuk Savaş'ın etkilerinin azalması¹²⁵ ve ABD'nin Batı Avrupa üzerinde egemenliğinin sona ermesiyle birlikte Batı Avrupa'nın gücü artmıştır. Siyasi ve ekonomik olarak daha da iyileşme amacıyla olan Avrupa'da 'genişleme' ve 'derinleşme' adı altında iki temel politika benimsenmeye başlanmıştır. Aktörler ve kurumlar arasındaki karşılıklı etkileşime dair bir dönüm noktası olan Helsinki süreci,

¹²³ Hynek, Teti, a.g.e., ss. 179.

¹²⁴ Schimmelfennig, *The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union*, International Organization, Cilt 55, Sayı 1, 2001, ss. 47.

¹²⁵ 1945-1950 yılları arasında iki kutuplu bir sistem baş göstermiş, 1950'den itibaren bloklarda katılma dönemi yaşanmıştır. 1950 ve 1960'lı yıllarda bloklararası gelişmelerle birlikte etkisini gösteren Soğuk Savaş özellikle nükleer silahlanma yarışıyla ve Küba kriziyle bütün dünyada etkisini göstermiştir. 1 Ağustos 1975 yılında gerçekleşen Helsinki Konferansı (Avrupa İşbirliği ve Güvenlik Konferansı) Soğuk Savaş içinde 'yumuşama' politikasına geçişi işaret etmiştir.

Avrupa devletleri arasında güvenlik ve işbirliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. 1960'lı yıllardan itibaren Sovyetler Birliği'nin dile getirmeye başladığı bu etkileşim süreci Doğu-Batı blokları arasındaki ilişkileri düzenleyip geliştireceğinden Batı bloğu tarafından da kabul görmüştür. Böylece Arnavutluk dışında tüm Avrupa devletleri, ABD ve Kanada'nın içinde bulunduğu 35 devlet Helsinki Konferansı'na katılmıştır. Bu süreçle beraber entegrasyon açısından 'Avrupalı' kimliğinin iki bloklu, ortasından demir perde ile bölünmüş Avrupa anlayışına taban tabana zıt bir anlayış gelişmiştir.

1815 Viyana Kongresi'nden sonra, 1975 Helsinki Konferansı Avrupa'da yapılan en geniş ve ilk devletlerarası konferans olma özelliğini taşımaktadır. Avrupa Uyumundan tam 160 yıl sonra yine Avrupa'da kalıcılığı esas alan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) ile barışı vurgulayan ve Avrupa'nın mevcut statüsünü kabul eden bir süreç başlamaktadır. 'Helsinki Sonuç Belgesi' ile birlikte Avrupa ülkelerinin egemen devletler olarak eşit sayılması, sınır ihlallerinin yasaklanması, toprak bütünlüğüne saygı, barışçı yollarla uzlaşmaya varılma ve ülkelerin iç işlerine dışarıdan müdahalenin yasaklanması gibi hususlarla anlaşmaya varılmıştır.¹²⁶ Helsinki Konferansı'nın ardından 1977'de Belgrad'da, 1979'da ve 1982'de Madrid'de AGİK izleme toplantıları yapılmış, 1983'te Sonuç Belgesi imzalanmıştır. Bu konferanslar serisi ve sonucunda imzalanan belge karşılıklı etkileşimin ana yapısına uygun bir biçimde uluslararası ilişkilerde sürekli diyalog ortamını sağlamıştır.

Özetle karşılıklı etkileşim çift yönlü, daima gelişen, şekillenebilen ve dönüşen bir süreç aktör ve yapı içinde inşa edilmektedir. Bir devlet, bir uluslararası örgüt ya da sivil toplum kuruluşu olarak aktörün bir kimlik kazanması gerekmektedir. Bu kimlik sadece somut ölçütlerle ve maddi çıkarlarla oluşmamaktadır. Kimlik sosyal, ideolojik, kurumsal ve kültürel unsurlardan da beslenmektedir. Sosyal inşacılık tanımında görülen bu normatif unsurlarla şekillenmiş kimlik politikaya etki ederken, aynı ölçüde politika da kimliği

¹²⁶ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2012)* (9. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 987-988.

etkilemektedir. Kimlik ve politika arasında bu şekilde oluşan karşılıklı etkileşim, ulusal kimlikten bağımsız bir yapı içermemektedir. Ulusal kimlik de karşılıklı etkileşimin yapı taşlarındandır. Aktör, yapı ve dil arasındaki bağ ve sosyal kurallar karşılıklı etkileşimde önem arzeden yapılanmalardır. Karşılıklı etkileşim paradigması açıklanırken Avrupa içindeki yapılanması Helsinki sürecinden itibaren ele alınmıştır.

2.2. Uygunluk Mantiğı Kavramı

Uygunluk mantığı, insan davranışlarını kurum ve kuruluşlar içinde düzenleyen uygun, benimsenmiş ve örnek davranış kurallarıyla yönlendirilen bir yaklaşımdır. İnsan ve toplum arasında üçüncü bir unsur olarak var olan sosyal kurallar doğal ve meşru olarak görülmektedir. Sosyal inşacılar, komünist düzenin Doğu Avrupa’da sona erişile uluslararası dönüşüme işaret etmektedir. Hem büyük güçler arasında hem de uluslararası sistem içindeki değişen normlara yapılan vurgu daha bireyselleşmiştir. Bu açıdan bakıldığında temel dönüşüm iç aktör olarak görülebilecek bireylerin kimlikleri ya da inançlarıyla ilgili normlardır.¹²⁷

Sosyal inşacıların odağında, normların davranışları nasıl belirlediği vardır.¹²⁸ Reus-Smit’e göre sosyal inşacıların normatif ve düşünsel yapılara vurgu yapmasının bir nedeni, sosyal kimliklerin politik aktörler tarafından şekillendirilmesidir. Akademideki kurumsallaşan normların bir profesörün kimliğini şekillendirmesindeki etki gibi, uluslararası sistem normları da egemen devletin sosyal kimliğini şekillendirmede en temel etkiye sahiptir.¹²⁹

Aktörün sahip olduğu kimlik aynı zamanda norm oluşturmaktadır. Nye ve Welch’e göre, normlarda liderlere ve topluma etki eden unsur sadece maddi çıkarlardan oluşmamaktadır. Topluma, ahlaka ve kültüre uygunluk ve kimlikle ilgili oluşan duyguların da bireyleri ve liderleri etkileyen unsurlar olduğu

¹²⁷ Karakoç, a.g.e., ss. 136.

¹²⁸ Arı, a.g.e., ss. 508-510.

¹²⁹ Reus-Smit, a.g.e., ss. 294-295.

vurgulanmaktadır.¹³⁰ Yani, sosyal olarak inşa edilen bir kimliğin belirli normlara uygunluk göstermesi esas alınmaktadır. Finnemore, insan ve devlet davranışının bir tahmincisi olarak, sosyal inşacı uygunluk mantığının rasyonalistlerin ‘sonuç odaklı düşünme mantığı’ kadar makul olduğunu savunmaktadır. Checkel, Finnemore’un yaptığı gibi bir kişi, aktör ve devlet çıkarlarını bağımlı değişken yaptığında, bu tür bir uygunluk mantığı içeriklerini belirlemede anahtar olabileceğini savunmaktadır. Bu da uluslararası örgütler tarafından yayılan ve devletlere eylem için yön ve hedefler sağlayan sistemik normlarla bağlantılıdır.¹³¹

Aktörlerin uygunluk mantığına göre, bir devletin ya da bir uluslararası örgütün sahip olduğu değerlere ve normlara diğer aktörler de uygunluk gösterebilirlerse o devletin ya da örgütün düzeninde diğer aktörler kabul görmektedir. Bu bakımdan, uygunluk mantığı içinde norm kavramının açılması gerekmektedir. Normlar kural olarak benimsenen değerler, varlığını sürdürecektir olan ilkeler veya kanuna uygun durumlardır. İnsan ve toplum arasında sağlanan sosyal kurallar normları oluşturmaktadır. Normları belirleyen kuralların ve davranışların yazılı olarak topluma beyan edilmesi şartı yoktur. İnsanlar tarafından bu normlar bilinmekte ve benimsenmektedir. Toplumsal normlar insanları uyumsuz ve olumsuz tutumlardan uzaklaştırmaya ve yasalara uygun bir hayat sürmeye teşvik etmektedir.¹³²

Normlara uygunluk somut ve net ölçütlerden ziyade toplum düzeyinde etki gösteren ve kabul gören bir mekanizmayı oluşturmaktadır. Weber, her etkenin siyaset olaylarına göre belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Buna göre, çıkarlara dayalı aktör hesaplamaları yerine hangi durumlarda normatif bir fikir birliğinin genişlemesinin daha makul sayılacağı önemlidir.¹³³ Sosyal inşacılıkta, aktör olarak devletlerin bir uluslararası örgütün içine dahil olması sürecinde çok taraflı normlara

¹³⁰ Nye, Welch, a.g.e., ss. 11.

¹³¹ Checkel, *The Constructivist Turn In International Relations Theory*, ss. 330.

¹³² Erol Eroğlu, *Geçmişten Günümüze Sosyal Normlar*, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 50, 2015, ss. 299.

¹³³ Martin Weber, *Between ‘Issues’ And ‘Oughts’: IR Constructivism, Critical Theory, and the Challenge of Political Philosophy*, *European Journal of International Relations*, Cilt 20, Sayı 2, 2014, ss. 517.

karşı uygunluk devreye girmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde çok taraflı normların önemini gösteren örnekler AB ve NATO üzerinden değerlendirilebilir. Lepick'e göre, son dönemlerde AB devletleri NATO ile özdeşleşen iç güvenliğini uluslararasılaştırmaya başlamıştır. Bu sistemin, politikalarını uygulamak için kapasitesinin olmasının yanı sıra, üyeleri arasında yüksek derecede meşruiyeti olması gerekmektedir. Bu sistem, en zayıf üyesine bile söz sahibi olma yetkisini veren çok taraflı normlara bağlıdır.¹³⁴

Soğuk Savaş'ın son yirmi yılında, AB savaşı uzak tutmak, siyasi genişleme sağlamak ve pazar alanını genişletmek için Avrupa entegrasyonuna yoğunlaşmıştır. Birlik, Kopenhag Kriterleri devreye girmeden önceki genişleme dalgalarında devletlerin AB normlarına uygunluğunu esas alarak hareket etmiştir. Bunun sonucunda da 1973 yılında İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın AB üyesi olmasıyla kuzeye doğru genişleme sağlanmıştır. 1981'de Yunanistan'ın, 1986'da İspanya ve Portekiz'in diktatör rejimlerden arınarak AB'ye üye olması Akdeniz genişlemesini sağlamıştır. İkinci genişleme (Yunanistan) ve üçüncü genişleme (İspanya, Portekiz) dalgasının sadece ekonomik bütünleşme amacıyla gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü, bu ülkelerin ekonomik güçlerinin AB'den çok daha az olması daha farklı değerlerin sorgulanmasına sebep olmaktadır. Otoriter rejimden demokrasiye geçiş sürecinde olan bu devletler siyasi argümanlarını yumuşatarak, AB'ye uygunluk göstermeye başladıklarından 1980'li yıllarda adaptasyonun pratikte sağlandığı görülmektedir.

Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından yaşanan uluslararası ve küresel gelişmeler, yıllarca SB'nin etkisi altında yaşayan devletlerin Batı Avrupa'ya dahil olmasıyla sonuçlanan farklı bir süreci başlatmıştır. 1995'te Avusturya, Finlandiya ve İsveç gibi güçlü ekonomilere sahip devletler dördüncü genişlemeye dahil edilmiştir. Özellikle beşinci genişleme tam bir adaptasyon sağlama örneğini sergilemektedir. Bu kapsamda, uygunluk mantığı üzerinden beşinci genişlemeyi ele almak mümkündür.

¹³⁴ Olivier Lepick, "French Perspectives", Danhex, A., Halverson, T. (Eds.), *International Perspectives on the Yugoslav Conflict* (1. Baskı), St Anthony's College, Oxford, 1996, ss. 77-78.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Malta ve postkomünist Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) ülkeleri (Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Estonya, Polonya) 2004'te AB'ye üye olmuştur. Beşinci genişlemenin ikinci dalgasında ise Romanya ve Bulgaristan 2007'de AB'ye üye olmuştur. Özellikle beşinci genişlemenin sosyal inşacı çözümlemesinde bu kimliklerin uygunluğunun esnetildiği gözlemlenmektedir. Yani kimlik aşamasında Slav ve Müslüman ögesi daha fazla olan, postkomünist devletlerin beşinci genişlemeye dahil olmasında AB'nin sahip olduğu Avrupalı kimliği esnetilmiştir. Yeni bir cephe açılarak elde edilen bu yeni kimlik için 2004 ve sonrasında yeni çıkarlar ve bu çıkarlara bağlı olarak eylem planı oluşturulmuştur.

Akılcı yaklaşımda normatif unsurların ve fikirlerin ya 'hiç' olarak görüldüğü, ya da 'ikincil' olarak ele alındığı düşünülmektedir.¹³⁵ Sosyal inşacılıkta ise, kar-zarar hesaplamalarından ziyade, Avrupa değerlerinin, fikirlerinin ve normlarının iç değişimdeki katkısının önemini vurgulamaktadır. Bir aktörün kimliğini maddi unsurlardan daha çok normatif ve değersel unsurların etkilediği savunulmaktadır. Soğuk Savaş sonrası Doğu Avrupa ülkelerinin geçiş sürecinin başlangıcında 'Avrupa'ya dönüş' anlayışı büyük bir itici güç olarak değerlendirilmektedir. Avrupa değerleri ve normlarından oluşan ortak bir kimlik, hükümetlerin Avrupa demokratikleşme değerlerini destekleyen reformları dikkate almasına istekli hale getirmiştir.¹³⁶

1993 yılında, Avrupa Konseyi toplantısında ortaya konan Kopenhag Kriterleri'nin politik yükümlülükleri demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygıyı içermektedir.¹³⁷ Uygunluk mantığı çerçevesinde, insan hakları ve azınlık haklarına saygı normları özellikle ayrı bir önem taşımaktadır.

¹³⁵ James Fearon, Alexander Wendt, "Rationalism v. Constructivism: A Skeptical View", Carlsnaes, W., Risse, T., Simmons B. A. (Eds.), *Handbook of International Relations*, Sage Publications, 2002, ss. 59.

¹³⁶ Maria Koinova, *Challenging Assumptions of the Enlargement Literature: The Impact of the EU on Human and Minority Rights in Macedonia*, Europe-Asia Studies, Cilt 63, Sayı 5, 2011, ss. 811.

¹³⁷ Sonja Grimm, Okka Lou Mathis, *Stability First, Development Second, Democracy Third: The European Union's Policy towards the Post-Conflict Western Balkans, 1991–2010*, Europe-Asia Studies, Cilt 67, Sayı 6, 2015, ss. 916.

Çünkü bu ilkelerin yorumlanması, komünizm döneminden önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Koinova'ya göre, hedef ülkelerdeki seçkinler insan haklarını yeniden yorumlamayı öğrenmek zorunda kalmıştır.¹³⁸

Schimmelfennig, MDA genişlemesi ve uygunluk mantığı esas alınarak sosyolojik değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu kapsamda, ekonomik rasyonalizmin temel dayanakları reddedilmektedir. Ona göre, sosyolojik kurumsalcılar uluslararası sistemi özneler arası kavrayışlar ve normlar tarafından yapılandırılmış kurumsal bir alan olarak görmekte, uluslararası aktörlerin egoist ve araçsal olarak davrandığına dayanan varsayımı reddetmektedir. Bu yönüyle rasyonalite 'inşa edilmiş' olarak, aktörler de 'uygunluk mantığı' içinde değerlendirilmektedir.¹³⁹

Uygunluk mantığı, Soğuk Savaş sonrası dönemi açıklamaya yardımcı terimlerden biridir. Ayrıca, AB'nin Batı Balkanlar yaklaşımında da önemli bir kavram olarak görülebilir. AB ve uygunluk mantığı arasındaki bağlantıda sosyalizasyon önemli bir yer tutmaktadır. Sosyalizasyon, bir çeşit sosyal öğrenme yoluyla ortaya çıkmaktadır. AB, Batı Balkanlar'da sosyalizasyon ilkesini benimserken iki hedef üzerinde durmaktadır. Birincisi, Batı Balkanlar'daki politik seçkinlerin normatif yönelimlerini sürekli bir biçimde değiştirerek onların aidiyet ve ilgilerinde uzun soluklu bir dönüşüm gerçekleştirmektir.¹⁴⁰ Sosyalizasyonda üye ya da aday ülkeler arasında dayanışma gerçekleşmesi ve 'biz' duygusunun aşılması gerekmektedir. Bu yönüyle de AB lehine hareket eden kurumsal çerçevenin bir aktörü olmaları sağlanmaktadır.¹⁴¹

¹³⁸ Koinova, a.g.e. ss. 811.

¹³⁹ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 58.

¹⁴⁰ Timuçin Kodaman, Numan Baş, *Batı Balkanlar'da Avrupalılaşıma ve Avrupalılaşmayı Sağlayan Siyasal Mekanizmalar*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdare Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 2017, ss. 52-59.

¹⁴¹ Müller, Flers, a.g.e., ss. 2-3.

İkincisi, AB'nin aday ülkeler için öne sürdüğü koşulluluk ilkesi ele alınmalıdır. Sosyal inşacılıkta ortak kimliğin önünü açan ve başlıca değerlerin inşa edilmesini sağlayan yaklaşım 'koşulluluk' prensibiyle özdeşleşmektedir. Yani, Kopenhag Kriterleri'nin merkezde olduğu bir kimlik inşasının siyasi ve maddi koşulluluk prensibiyle büyütülmesi ve şekillendirilmesinde uygunluk mantığı nosyonu önemli görünmektedir. AB'ye üye olan bir ülke, Birliğin geleceğine yönelik verilen karar alma sürecinde diğer AB üyeleriyle aynı oranda role sahip olmaktadır. Bu açıdan AB, aday ülkelere kendi yükümlerine saygı duymayı öğretmektedir. Böylece, Birliğe girdikten sonra yeni üyelerin 'uygunluk mantığı' çerçevesinde hareket etmeleri güvence altına alınması hedeflenmiştir.¹⁴²

Özetle, uygunluk mantığı sosyal inşacıların Soğuk Savaş sonrası dönemi açıklarken destek aldığı bir mekanizma olmuştur. Uluslararası sistemin içinde kimliklerin norm yaratması ve değişim gösteren normlar uygunluk mantığının temel dayanaklarından. Bireylerin kimliğini ve inançlarını etkileyen normlar aynı zamanda sosyal kurallara da tesir etmektedir. Sosyal inşacıların 'uygunluk mantığı', rasyonalistlerin 'sonuç odaklı düşünme mantığı' yaklaşımına karşılık bir terim olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, uygunluk mantığı normatif yapının Soğuk Savaş'ın sonrası düzene etkisinden çok taraflı normların rolüne kadar geniş bir perspektifte ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, uygunluk mantığı ve AB arasında sosyal öğrenme nosyonunun etkisi analiz edilmiştir.

2.3. Kültür Boyutu

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkilerdeki boşlukları doldurmayı hedefleyen sosyal inşacı paradigmada 'kültür' oldukça önemli bir unsurdur. Nye ve Welch, diğer birçok teorisyen gibi, Soğuk Savaş'ın sonunu çözümlemede hem realizmi hem de liberalizmi eksik görmektedir. Onlara göre, özellikle siyasetin realitesi ve söylemini şekillendirmede kültürün ve düşüncenin ayrı bir yeri vardır.

¹⁴² Kodaman, Baş, a.g.e., ss. 52-59.

Sosyal inşacılıkta temel alanların da ulusal çıkarlar, kültür, norm ve kimlik olduğunu vurgulamışlardır.¹⁴³

Bu bölümde, kültürün tanımını yapmakta ve sosyal inşacılık için kültürün önemini ele almakta fayda vardır. Almond ve Powell'a göre, siyasal sistem içinde önemli bir denge unsuru olarak değerlendirilen kültürün üç temel türü vardır. Birincisi, bireyin küçük bir topluluk içinde yaşadığı 'yöresel kültür'dür. Bu kültür içinde, birey içinde yaşadığı topluluğun değerlerini benimsemektedir. İkincisi, bireyin ulusal siyasetin içindeki örgütlenmelerin farkında olduğu ve kendini bunun bir parçası olarak gördüğü 'tebaa kültürü'dür. Üçüncüsü, bireyin ulusal siyasete katılmayı bir vatandaşlık olarak gördüğü 'katılımcı kültür'dür.¹⁴⁴ Marx'a göre kültür, üretim biçimi tarafından şekillendirilmektedir. Weber'e göre kültür toplumsal yapı, düşünce ve davranışların bütününden biçimlenmektedir.¹⁴⁵ Sosyal inşacılığın kültür boyutu, en çok Weber'in kültür tanımıyla ilişkilendirilebilir. Sosyal inşacılıkta da toplumsal yapı, düşünsel unsurlar ve davranış biçimleri bir toplumun kültürünü inşa etmektedir.

Örs'e göre kültür toplumun yaşam biçimi, dil kullanımı, bireye bakışı, yabancı algısı, farklılıklara kattığı anlam, tüketimi, yaş ve cinsiyet rolleri gibi birçok unsura bağlı olarak oluşmaktadır.¹⁴⁶ Kışlalı'ya göre, kültür toplumların geçmişi ve geleceği arasındaki köprüyü sağlamaktadır. Bu yönüyle de kültür siyasal davranış ve düşüncelere etki ederken, aynı zamanda siyasal kurumları da etkilemektedir.¹⁴⁷ Bu yaklaşımın da sosyal inşacılıkla bağlantısı bulunmaktadır. Sosyal inşacılıkta, tarihsel unsurların toplumun kültürüne ve kimliğine yön verdiği düşünülmektedir. Ayrıca, kültürel unsurlar aktörlerin politikalarını ve eylemlerini etkilemektedir.

¹⁴³ Nye, Welch, a.g.e., ss. 11.

¹⁴⁴ Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell Jr., *Comparative Politics: System, Process and Policy* (2. Baskı), Brown Publisher, Boston, 1978, ss. 12.

¹⁴⁵ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi* (16. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 2014, ss. 126.

¹⁴⁶ H. Birsan Hekimoğlu Örs, "İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak", Örs, H. B. (Ed.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (9. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 27.

¹⁴⁷ Kışlalı, a.g.e., ss. 112.

Sosyal inşacılığa destek veren kültürel unsurlar, karşılıklı etkileşim içindeki toplumsal yapıyı inşa etmektedir. Kratochwil, aktörlerin dost veya düşman algısının kültürel seçimlerini etkilediğini savunmaktadır. Ona göre, farklı sistemler aktörlerin birbirini düşman, rakip veya dost olarak görüp görmediğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber, ‘yansıyan değerlendirme’ mekanizmasındaki değişikliklerin kültürel seçimi belirlediği savunulmaktadır. Buna bağlı olarak, Kratochwil “Wendt yeni bir ortodoksluğun inşa edildiğini savundu mu?” şeklinde bir soru yöneltmektedir.¹⁴⁸ Yani, kültürel seçimler kapasitelerin yeniden dağıtılmasıyla ilgili değildir.

Sosyal inşacılar için maddi dünyaya yön veren öznelerarası yapıların önceliği söz konusudur. Bu yapıları eyleme geçiren çıkarları belirtmeye yardımcı olan unsurlar kimlik, bilgi, kültür ve normlar olarak sıralanmaktadır. Başka bir deyişle, kimlik oluşumunun devamında kültür, bilgi ve normlardan oluşan yapının ve aktörün etkileşim içinde olmasıyla çıkarlar oluşmaktadır. Bu çıkarlar da aktörlere bir yol haritası sunması gerektiğini göstermektedir. Genel anlamda doğuştan gelen kimlikle beraber normlar, aktörlerin davranışı üzerindeki etkileriyle kolektif bir beklentiyi temsil etmektedir. Bununla beraber normların aktörlerin kimliğini tanımlayan kuralları kullandığı da gözlemlenmektedir. Çünkü normların kimlik tanıtmaya neden olacak hareketleri açık biçimde belirten yapıcı bir önemi söz konusudur. Bu yönüyle kimlik, kültür ve normların dahil olduğu normatif unsurlardan beslenmektedir.

Sosyal inşacılara göre, kültür otoritenin ve gelenekle/kanunla taşınan kimliğin modellerini simgeleyen açık bir etiket olarak değerlendirilmektedir. Yani, kültürel unsurlar aktör davranışlarına, geleneksel değerlere ve normatif unsurlara bağlılık göstermektedir. Değerler ve normlar gibi sembollerin birbirleriyle ilişkisini işaret eden kültür, sosyal aktörleri tanımlamada kavramsal sembolleri yansıtmaktadır.¹⁴⁹ Sosyal inşacı kültür boyutunda, siyasal kültür de önemli bir yer tutmaktadır. Siyasal kültürü oluşturan iki temel unsurdan biri bireyler, diğeri de o bireylerin oluşturduğu

¹⁴⁸ Kratochwil, a.g.e., ss. 164.

¹⁴⁹ Katzenstein, Keohane, Krasner, a.g.e., ss. 648-680.

toplumdur. Bir toplum içindeki siyasal kültürü analiz etmek için, o toplumdaki siyasal figürlere, kurumlara, kullanılan siyasi dile ve sembollere bakılması gerekmektedir.¹⁵⁰

Kratochwil'e göre, katılımcı bir vatandaşlığın güçlü yaşam temelinde yeniden inşası, çok kültürlü toplumlar için savunulan vatandaşlığın zayıf versiyonuyla doğrudan çelişmemek durumundadır.¹⁵¹ Katılımcı vatandaşlık kültüründe bireyler siyasal sistem hakkında yeterli bilgiye sahip olmaktadır. Katılımcı kültürde, bireylerin vatandaşlık görevlerinden bir biri, siyasete aktif katılımı sağlamaktır. Vatandaşların siyasal süreç içindeki dinamikleri etkilemek adına her türlü kanalları ve fırsatları kullanması gerekmektedir.¹⁵² Çok kültürlülük gibi bütünleşmeci bir versiyonda ise, kim olduğumuzun siyasi anlamda tanımlanmasında iyi veya ortak bir kültürün temel kavramlarının kullanılabileceği fikri ortaya çıkmaktadır. AB örneği üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, Avrupa'daki önemli değerlerden birinin 'çok kültürlülük' olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Çok kültürlülük, farklı kültürlerin bir arada yaşamasına imkan veren bir yapılanmadır. Entegrasyon içinde bu çok kültürlülüğün her aday ülke tarafından benimsenmesi gerekmektedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesini yalnızca bir düşmanın yokluğundan kaynaklanma olarak görmeyen sosyal inşacı yaklaşımlar söz konusudur. 'Çok kültürlü' unsurların etkisiyle, ulusal kimliğin tanımını çevreleyen tartışmalara derinlemesine ulaşma önerisi de gerçekleştirmiştir.¹⁵³ Çok kültürlülük gibi 'karşı kültür', 'alt kültür' ve 'üst kültür' gibi kavramlar da kültürün temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. AB, kendisine bağlı olan kültürleri bütünleştirdiği için 'üst kültür'ü sembolize etmektedir. Yani, üst kültür birçok kültürde ortak olan unsurlardan meydana gelmektedir.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Örs, a.g.e., ss. 27.

¹⁵¹ Friedrich Kratochwil, "Citizenship: On the Border of Order", Lapid, Y., Kratochwil, F. (Eds.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory* (1. Baskı), Lynne Rienner Publishers, 1996, ss. 187-188.

¹⁵² Örs, a.g.e., ss. 30.

¹⁵³ Kratochwil, a.g.e., ss. 187-210.

¹⁵⁴ Kışlalı, a.g.e., ss. 114.

Sosyal inşacılar, realist ya da liberalist teorisyenlerden ayrı olarak, devletlerin tek amacını ‘hayatta kalmak’ olarak görmez. Tam aksine, sosyal inşacılar devletlerin kimliklerini ve çıkarlarını belirli bir tarihsel sürece dayandırmaktadır. Böylelikle ülkeler belirli bir süreç içinde ortak bir kültür ya da ortak bir kimlikten söz edebilir. AB bu kapsamda değerlendirildiği zaman, ulus-devletlerin tarihsel süreçle birlikte sahip oldukları ‘Avrupalılık’ kimliği Avrupa vatandaşlığına da etki etmektedir.¹⁵⁵ Soğuk Savaş sonrasında değişen dinamiklerle birlikte AB’de bu kavram iyice somutlaşmıştır. Maastricht Antlaşması (1993) ve Amsterdam Anlaşması (1999) Avrupa vatandaşlığı açısından dönüm noktalarıdır.

Maastricht Anlaşması’nda Avrupa vatandaşlığı, tüm üye ülkelerde oturum ve serbestçe dolaşım hakkı, Avrupa Parlamentosu’nda seçme ve seçilme hakkı, belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı, diplomatik temsilcilik ve dilekçe hakkını kapsamaktadır. AB vatandaşı olmak için, üye devletlerden birinin vatandaşı olmak gerekmektedir. Maastricht Anlaşması’yla ortaya konan bu tabloyla, tarihsel ve kültürel unsurlardan beslenen AB için ortak bir ‘Avrupa kimliği’ ve ‘Avrupa vatandaşlığı’nın kapısı açılmaktadır. Amsterdam Anlaşması’nda ‘Avrupa vatandaşlığı’ ile ‘ulusal kimlik’ kavramı güçlendirilmiştir. Çünkü anlaşma maddesine “Uluslararası kimliği sebebiyle ülke vatandaşları ayrımcılığa uğramayacaktır” ibaresi konmuştur.¹⁵⁶ Bu ifade, kendisine bağlı kültürleri birleştiren Avrupalı üst kimliğine katkıda bulunmaktadır. Yani, her AB üyesinin kendi ulusal kimliğini koruyarak Avrupalı kültürüne dahil olması öngörülmektedir.

Sosyal inşacılıkta kültür dinamik, değişken ve içinde bulunduğu toplumdan etkilenen bir kavram olarak ifade edilmektedir. Aktörlerin, kültürleri değiştirmesiyle toplumda büyük değişimler gerçekleşebilir ve kültüre paralel olarak kimlikte de ciddi bir dönüşüm yaşanabilir. Örneğin, Güney Afrika’da yaygın olan ırkçılık veya 19. yüzyıldaki kölelik birçok devletin kabul ettiği sosyal durumlar olarak

¹⁵⁵ Muhammed Tandoğan, *Konstrüktivizm (Sosyal İnşacılık) Kuramı Bağlamında Afrika Birliği*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 3, ss. 640.

¹⁵⁶ Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları* (11. Baskı), Beta Basım, İstanbul, 2014, ss. 69-70.

algılanmaktaydı. Ancak, belirli bir süre sonra toplumlar bu durumlara karşı çıkmaya başlamıştır. Sosyal inşacılar, özellikle bu bilişsel dönüşümün nedenleri üzerinde durmaktadır. Bu noktada liderlerin, toplumun ve kültürün yönünü değiştirmede ve kimliklere farklı bir boyut kazandırmada etkisinin olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁷ Yani, belirli bir yüzyıl içinde kabul gören sosyal olaylar, kültürün durağan bir yapıya sahip olmamasından dolayı, başkalaşıma uğrayabilir. Toplum içindeki bu bilişsel dönüşümde, siyasal elitlerin davranışlarının ve politikalarının da etkisi söz konusudur. Bu yaklaşım esas alındığında, sosyal olarak inşa edilen bir kimlikte, kültürel boyutun ne denli önemli olduğu ortaya konmaktadır.

Özetle, kültürün siyasal sistem içinde temel bir denge unsuru olduğu düşünülmektedir. Kültür, toplumun yaşayışından yaş ve cinsiyete kadar, dilin kullanış biçiminden insana olan bakış açısına kadar birçok değeri içinde barındırmaktadır. Sosyal inşacılık içinde, aktör ve yapı arasındaki etkileşim kültürden bağımsız değildir. Bir yüzyıl içinde bir toplumda görülen ırkçılık veya köleliğin başka bir yüzyıla geçildiğinde etkisini yitirmesindeki temel sebep kültürel yönün değişmesi ve kimlik algısında farklı bir boyuta geçilmesidir. AB içinde de ortak bir kültürden bahsetmek mümkündür. Tarihsel ve kültürel unsurların etkisiyle, ulusların Avrupalılık kimliği inşa etmesi söz konusudur.

2.4. Kimlik Boyutu

Sosyal inşacılığın en temel kavramlarından biri olan kimlik, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde araştırılma alanı olarak etkisini arttırmıştır. Onuf'a göre, kimlik kavramını ele alan bilim adamları basit varsayımlara başvurmakta ve kavramsal tutarlılığa çok az dikkat etmektedir.¹⁵⁸ Bu durum, paradigmanın isteksiz olarak kullanılmasına sebep olabilir. Sosyal inşacılığın kimlik boyutu kapsamında, aktörlerin sahip olduğu farklı kimlik kavramlarına yer vermekte fayda vardır.

¹⁵⁷ Nye, Welch, a.g.e., ss. 11-12.

¹⁵⁸ Onuf, a.g.e., ss. 75.

Cinsiyet, etnik köken, din, milliyet, sosyal sınıf ve yaş gibi faktörler insanların temel kimliklerinin ve çeşitli toplumlarla olan merkezi ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır.¹⁵⁹ Bireyin sahip olduğu kimliğin yanı sıra bir toplum, uluslararası örgütler ve devletler de kimlik sahibi olabilmektedir. Sosyal inşacılıkta siyasi kimlik, ulusal kimlik ve kolektif kimlik olarak belli başlı tanımlara önem verilmektedir. Siyasi kimlik aktörün tanımlanabilir bir kimlik kazanmasıyla, sosyal ve tarihsel değerlerden beslenmesiyle, insan ve toplum arasındaki etkileşimin artmasıyla varlığını korumakta ve geliştirmektedir. Ulusal kimlik sosyal, siyasi ve ekonomik değerleri içinde barındırarak belirli bir süreç içerisinde ortaya çıkmaktadır. Kolektif kimlik ise, aktörlerin kendi aralarında sağladıkları sosyal etkileşim ve dayanışma süreciyle sağladıkları bir ‘aynılık’ kimliğidir.

Siyasi kimlik kazanmak için, bir aktör olarak devletin etkin bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Wendt’e göre, bir aktör olarak devleti köpeklerden, ağaçlardan, futbol takımlarından, üniversitelerden ve diğer unsurlardan ayıran özellikler söz konusudur. Zehfuss’un da belirttiği üzere, Wendt devletlerin oluşumunu ilk safhada özne olarak görmemektedir. Bu noktada ele alınan konunun, tanımlanabilir bir kimliğe sahip bir devlet etrafında anlaşılması gerekmektedir.¹⁶⁰ Bir devletin tanımlanabilir bir kimliğe sahip olma süreci normatif unsurlarla inşa edilmekle birlikte hem karşısındaki yapıyı etkilemesi, hem de o yapıdan etkilenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, sosyal inşacılıkta esaslı öncelik bu tanımlanabilir kimliğin oluşmasıdır.

Siyasi kimlik kapsamında, bu kimliğin hem sosyal hem de tarihsel bir yapıyla özdeşleştiği görülmektedir. Yani, bir siyasi kimliğin oluşumunda, bu kimlik kendi tarihinden ya da sosyal olgularından ayrı olarak değerlendirilmemektedir. Avrupa’daki siyasi kimlik örneği ele alındığında, genelden öze giden bir aidiyet duygusu devreye girmektedir. Castiglione, siyasi kimliğin sadece vatandaşların siyasi

¹⁵⁹ Neil Fligstein, “Who Are The Europeans and How Does This Matter for Politics?”, Checkel J. T., Katzenstein, P. J. (Eds.), *European Identity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, ss. 134-136.

¹⁶⁰ Zehfuss, a.g.e., ss. 327.

topluluklarına bağlılıklarını ve sadakatlerini sürdürmede önemli rol oynadığı sürece önemli bir işlevsel unsuru olduğunu savunmaktadır. Ayrıca, siyasi kimliğin içeriği bir siyasi topluluğun karakterini ve kendi kendine anlama anlayışını belirlemede büyük önem taşıyabilmektedir.¹⁶¹

Siyasi kimlik ve toplum arasındaki bağ gibi, ulusal kimliğin de milletle arasında kurulmuş bir bağ vardır. Zaman içerisinde koşulların değişmesiyle yeniden kurgulanabilen kimliğin millet kavramından ayrı düşünülmemesi gerekmektedir. Yani, bir milletin varlığı ait olduğu ulusal kimliği de etkilemektedir. Ancak, ulusal kimlik milletler gibi varoluştan itibaren gelmiş ya da verilmiş değildir. Ulusal kimlik ekonomik, siyasi veya toplumsal sebeplerden dolayı inşa edilmektedir.¹⁶²

Onuf, aktörlerin kendi seçimlerini içeren bir sosyal inşa sürecini savunmasından yola çıkarak iki varsayım üzerinde durmaktadır. Bunlardan biri, sosyal inşacıların problemsiz ve ilkel bir yaklaşım sergilemeye eğilimli oldukları yönündedir. Bireysel olarak insanlar herhangi bir toplumda olgunlaştıkça, aktif, tutarlı bir benlik ya da kimlik duygusuna sahip olmaktadır. Birey ve toplum arasında kurulan etkileşimde bu kimlik duygusunun varlığı önem arz etmektedir. Bunlardan ikincisi de, sosyal inşacıların ayrıca bir benlik algısına sahip olmanın radikal anlamda yabancılaşmaya neden olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Bu anlayışa göre, sosyal olarak birbirine bağlı herhangi bir insan birliği kümesi birlikte ya da kolektif bir kimliğe sahip olabilmektedir.¹⁶³ Kolektif kimlikler, insanların paylaştığı bilinçli ve bilinçsiz anlamlar kümesine bağlanmaktadır. İnsanlar ailelerde ve topluluklarda büyümekte ve sosyal olarak bulundukları gruplarla özdeşleşmektedir. Kolektif kimliğin inşasında, insanları içinde bulunduğu toplumdan ayrı değerlendirmek mümkün değildir. İnsanların toplum içinde sağladıkları etkileşim, onların ortaklaşa hareket etmesini sağlayacaktır.

¹⁶¹ Dario Castiglione, "Political Identity in a Community of Strangers", Checkel, J. T., Katzenstein, P. J. (Eds.), *European Identity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, ss. 29-30.

¹⁶² Oktay, Rpapaj, a.g.e., ss. 51-52.

¹⁶³ Onuf, a.g.e., ss. 75.

Kolektif kimlik, bir grup insanın kendi aralarındaki dayanışmayı hissetmelerini sağlayan anlayışa ve sonuç olarak ortaya çıkan aynılığın kabul edildiği fikrine dayanmaktadır. Sosyal olarak inşa edilen kolektif kimlik duygusu sosyal etkileşimlerin kasıtlı ya da kasıtsız sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kolektif kimlik aynı zamanda ‘öteki’nin inşası ile de bağlantılıdır. ‘Biz’ kavramının olduğu yerde ‘öteki’nin de olması gerekmektedir. ‘Kim olduğumuz’ hakkındaki fikir genellikle ‘öteki’ bir gruba cevap olarak çerçevelenmektedir.¹⁶⁴ Yani, bu dayanışma isteği ve aynı olma duygusu başka bir kimliğin karşısında inşa edilebilmektedir.

Rumelili’ye göre, Avrupa temelli sosyal inşacı analizde iki temel gelişim söz konusudur. Birincisi, inşacı araştırmalar uluslararası kolektif kimlik ve kendi içlerindeki ulusal kimlik arasındaki bağlantıyı analiz etmiştir. Bu iki kimlik arasındaki bağın kapsayıcı ya da kopyalayıcı bir halinin benimsenmesi yerine kolektif kimliğin ulusal kimliklerle başka bir çeşitte birlikte olduğu vurgulanmıştır. Yani, toplumsal olarak inşa edilen ulusal bir kimlik diğer toplumlarla ortak duygu ve benzer kültür barındırdığı zaman kolektif kimliğin bir parçası olabilmektedir. İkincisi, diğer kimliklerle oluşan bağlar doğrultusunda uluslararası kolektif kimliklerin farklı formlardaki ‘ben ve diğeri’ anlayışı incelenmiştir.¹⁶⁵ Sosyal inşacılıkta somut kavramlarla inşa edilen bir kimlik yerine, normatif unsurları içinde barındıran bir kolektif kimlik kabul görmektedir. Checkel ve Katzenstein, popülist ya da kozmopolit kimlikleri oluşturan ekonomik kaynakların ötesinde, Avrupa’nın aynı zamanda bireyi topluma bağlayan kalıcı sadakat ve zorunluluk duyularını şekillendirdiği kanaatini ortaya koymaktadır.¹⁶⁶ Bu yaklaşım, bireyin kendi toplumuna ve ulusal kimliğine bağlı olması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlılığın da ekonomik sebeplerle değil, düşünsel unsurlarla çerçevelendiği varsayılmaktadır.

Wendt ve Ruggie gibi teorisyenler, Batı Avrupa ve diğer bölgeleri kapsayan deneysel örnekleri hem toplumsal hem de kolektif kimliği açıklarken kullanmıştır.

¹⁶⁴ Fligstein, a.g.e., ss. 134-136.

¹⁶⁵ Rumelili, a.g.e., ss., 173.

¹⁶⁶ Jeffrey T. Checkel, Peter J. Katzenstein, “The Politicization of European Identities”, Checkel J. T., Katzenstein, P. J. (Eds.), *European Identity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, ss. 11-12.

Batı Avrupa’da kolektif kimlik örneğinin yanı sıra sosyalist devletler, İslam ya da Doğu Asya devletlerinde de farklı formlarda gelişimler söz konusudur. AB kolektif kimlik değerlendirmesinde, modern dönemin yeni tür siyasi oluşumu olarak vurgu da yapılmaktadır.¹⁶⁷ Bu bağlamda, kolektif kimlik kavramıyla ilgili başlıca örneklerden biri Avrupa kimliğidir. Sosyal inşacılığın yapıtaşlarından biri olan kimliğin, AB çalışmalarına yönelen inşacı teorisyenler için kolektif yapısı araştırılmaktadır.

Sosyal inşacılık, sadece AB merkezli bir analiz çerçevesi ya da teori olarak görülmemektedir. Bu yaklaşım, hükümetlerarasılıktan daha farklı bir yöntemle sahiptir. Hükümetlerarasılıkta, üye devletlerin genişleme tercihlerinin makul bir şekilde açıklandığı savunulmaktadır. Schimmelfennig, bu noktada özellikle Moravcsik’in çalışmalarını analiz etmektedir. Moravcsik, liberal hükümetlerarasılığın Avrupa entegrasyon tarihi içindeki önemli dönüm noktalarını diğer alternatif teorilere göre daha ikna edici biçimde açıkladığını savunmaktadır.¹⁶⁸

Sosyal inşacılık, bölgesel entegrasyona odaklanarak temel ilgi alanı AB süreci olan yeni işlevselcilikten de daha farklı bir yöntemle sahiptir. Yeni işlevselciliğin merkezinde, bir alanda ya da sektör içinde gerçekleşen entegrasyonların başka entegrasyonlara da sebep olacağını varsayan ‘*spill-over*’ (yayılma) kavramı vardır.¹⁶⁹ Her iki teoride de liberal bakış açısından beslenen uluslararası işbirliğin somut çıkarlarla var olduğu ve büyüdüğü bir yaklaşım benimsenmektedir. Sosyal inşacılık ve Avrupa bütünleşmesi arasındaki bağlantı ise öncelikle Avrupa kurumlarına ve Avrupa kimliğine dayandırılmıştır. AB’yi doğrudan ele alan hükümetlerarasılık ya da yeni işlevselcilik gibi Avrupa bütünleşme teorilerine karşı sosyal inşacılığın sadece AB’yi ele alan bir yapılanması söz konusu değildir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Rumelili, a.g.e., ss. 171- 172.

¹⁶⁸ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 47-48.

¹⁶⁹ Arı, a.g.e., ss. 355.

¹⁷⁰ Rumelili, a.g.e., ss. 171- 172.

Christiansen, 1950'lerden itibaren gelişen beş ideal kimlik inşası üzerinde durmaktadır. Bunlardan birincisi, 'liberal milliyetçi kimlik' yapılarıdır.¹⁷¹ Bu kimlikle bağlantılı biçimde, elitler için oluşacak yeni bir siyasi sadakat merkezi olarak siyasal entegrasyon önem arz etmektedir. Bu entegrasyon, yeni bir siyasal topluluğun meydana gelmesine giden süreci yansıtmaktadır.¹⁷² Liberal milliyetçilikte var olan siyasi egemenliğin ulus devlette bulunması özelliği, 'ulus devletler Avrupası' ile uyum göstermektedir. Charles de Gaulle'ın başkanlığı sırasında Fransız söyleminde ve güncel zamanda Büyük Britanya'da bu anlayışın etki gösterdiği iddia edilmektedir.

İkinci kimlik yapısı coğrafyayla, kültürle ve tarihle iç içe olarak Atlantik'ten Ural'a kadar değerler topluluğu olarak 'Daha geniş bir Avrupa'dır. Bu kavram Soğuk Savaş 'ın ilk yıllarında biraz destek görmüş, özellikle Fransa ve Almanya'da Doğu-Batı ihtilafının sona ermesinden sonra bir dereceye kadar yeniden ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş 'ın ilk yılları aynı zamanda AB'nin temelini oluşturan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) kurulmasına denk gelmektedir. İlk defa hükümetlerüstü bir örgütlenme olarak 1952'de doğan AKÇT Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg olmak üzere altı Batı Avrupa devletini bir araya getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan yeni çıkmış devletlerin gücünü kaybettiği bir ortamda Benelüks ülkeleri bu Topluluk'un motorunu oluşturmaktadır. Bu devletlerin de Avrupa tarihinde söz sahibi olmasıyla, 'daha geniş bir Avrupa' kimliği için kapılar açılmıştır. Ancak bahsi geçen bu kimlik yapısında, sınırlar başlangıçtan çok daha geniş bir seviyededir.

Üçüncüsü, Soğuk Savaş düzeninin sınırlarını aşarak kapitalizm ve komünizm arasında demokratik sosyalist bir alternatif olarak 'üçüncü bir güç' olan Avrupa'dır. Bu kavram, Fransız sosyalistleri ve Alman sosyal demokratlar içinde destek görse de bu partilerin ortak kimliklerini yeniden kurmasıyla neredeyse ortadan kalkmıştır. Soğuk Savaş 'ın sona ermesiyle de kapitalist ve komünist ideolojilerin dünyayı

¹⁷¹ Robert Jackson, George Sorensen, *Introduction to International Relations Theories and Approaches* (3. Baskı), Oxford University Press, 2006, ss. 168.

¹⁷² Arı, a.g.e., ss. 357.

kutuplaştırmaları ve Batı Avrupa devletlerinin birbirlerine karşı güç dengesi oluşturma ihtiyacı da ortadan kalkmıştır. Kendi içlerinde kırk yılın dayanışması ve dostluğunun bir sonucu olarak yeni bir Avrupa kimliğinin oluşması üzerine varsayımlar söz konusudur.

Dördüncüsü, liberal demokrasiye ve sosyal piyasa ekonomisine dayanan Batı toplumunun bir parçası olarak modern bir Avrupa'dır. Bu kavram, Federal Almanya Cumhuriyeti'nde 1950'lerin sonlarına doğru fikir birliği kazanmış ve bir dereceye kadar Fransız kolektif ulus devlet kimliğindeki son değişikliklerin de altını çizmiştir. Soğuk Savaş yıllarında modern Avrupa'nın başlıca aktörlerinden biri olarak Batı Almanya'nın olmasında devletin kendi isteğinin yanı sıra, özellikle ABD ve Fransa'nın gayretleri önemlidir. ABD, Batı Almanya'yı esas düşmanı Sovyetler Birliği'ne karşı bir sınır devleti olarak görmüştür. Bunun için de Federal Almanya'nın güçlendirilmesi, ABD'nin uluslararası çıkarlarına uyum sağlamaktaydı. Fransa da Batı Almanya'nın 'modern Avrupa' içinde yer almasını kuvvetli bir Batı Avrupa ittifakı kurmanın gerekliliğinden hedeflemiştir.

Beşincisi, kimlik inşası özellikle Katolik değerlere dayalı 'Hristiyan Avrupa'dır.¹⁷³ Buna karşılık, Checkel ve Katzenstein yüzyıllar boyunca devlet inşasına katkıda bulunan Avrupalı seçkinlerin etnik, dilsel, dini ve bölgesel farklılıkları en aza indirmek veya bastırmak için uğraştıklarını savunmaktadır. Onlara göre, tamamlanan kolektif ulusal kimlikler ve yerine geçen bu alternatif kimlikler okullar, ordu veya kilise gibi ortak kurumlara odaklanmış ve ekonomik olarak ayrıcalıklı grupları ekonomik olarak dezavantajlı olanlarla bağlayan ittifaklar arasında sahnelemiştir.¹⁷⁴ Christiansen'e göre bu beş kimlik inşası göz önünde bulundurulduğunda; 1990'larda Fransa, İngiltere ve Almanya'nın baskın söylemlerinde 'liberal milliyetçi kimlik' ve 'modern Batı' düşüncesi şeklinde sadece iki rakip kalmıştır.¹⁷⁵

¹⁷³ Jackson, Sorensen, a.g.e., ss. 168.

¹⁷⁴ Checkel, Katzenstein, a.g.e., ss. 215-216.

¹⁷⁵ Martin Marcussen, Thomas Risse, Daniela Engelmann-Martin, Hans Joachim Knopf, Klaus Roscher, "The Evolution of Nation-State Identities", Christiansen, T., Jorgensen, K. E., Wiener, A.

Checkel ve Katzenstein 'European Identity' (Avrupa Kimliği) isimli yayında tek bir Avrupa kimliği anlayışını sorgulamaktadır. Onlara göre, ekonomik bütünleşme tahmin edilenin ötesinde daha hızlı ve gelişmiş bir hal alırken, Avrupa içinde 'kim olduğumuz' anlayışının parçalanmaya başladığı yönünde düşünceler de mevcuttur. Checkel ve Katzenstein'a göre, Avrupa'daki bu iddialı kimlik araştırması, mekânsal ve kültürel sınırların daha da geçirgen hale geldiği bir Avrupa'daki kazananların ve kaybedenlerin, iyimserlerin ve kötümserlerin, göçmenlerin ve misafirlerin deneyimlerini yakalamaktadır. Avrupa'nın belirsizliği, rekabet halindeki Avrupa siyasi projelerinin ve sosyal süreçlerin kesişiminde yatmaktadır.

Avrupa kimliğinin içindeki kozmopolit ya da popülist kimlik kavramları siyasallaşmanın biçiminde ve içeriğinde farklılık göstermektedir. Kozmopolit kavramlar, seçkin düzeydeki politikalara hitap ederken, popülist kavramlar kitlesel politikaları yansıtmakta ve bunlara cevap vermektedir. Kozmopolit kavramlar, Avrupalı kimliklerinin siyasal vatandaşlık ve haklarının siyasallaştırılmasına odaklanmaktadır. Avrupa Tek Senedi (1987) sonrasında ulusal pazarların serbestleşmesi ve küreselleşme çağında pazarın açılması süreci ile şekillenmesi bu kozmopolit kimlik yaklaşımına örnektir. Popülist kavramlar ise sosyal vatandaşlığa ve kültürel unsurlara odaklanmaktadır.¹⁷⁶

Checkel ve Katzenstein'a göre Avrupa kimlik politikaları, kültürel özümseme süreçlerinin siyasi birleşme öncesinde olduğu bir kültürel ulustakilere benzememektedir. Belirgin olarak işlenen Avrupalıların sayısı (toplam nüfusun %10-15'i) güçlü bir kültürel Avrupa aidiyet duygusu ortaya çıkması için çok azdır. Kararlı milliyetçi sayısı (toplam nüfusun %40-50'si) milliyetçi duyguların hegemonik bir

(Eds.), *The Social Construction of Europe, Constructing Europe?* (1. Baskı), Sage Publications, Londra, 2001, ss. 104-118.

¹⁷⁶ Jeffrey T. Checkel, Peter J. Katzenstein, "The Politicization of European Identities", Checkel J. T., Katzenstein, P. J. (Eds.), *European Identity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, ss. 11-12.

ifadesi için de çok azdır. Nüfusun geri kalan kısmı (toplam nüfusun %35-40'ı), aynı zamanda bir Avrupa kimliği unsuruna da izin veren ulusal kimliklere sahiptir.¹⁷⁷

Uluslararası ilişkilerin dinamik bir yapısını temsil eden AB'nin üye devletleri ortak tarım, ortak savunma, ortak kurumlar ve birçok açıdan ortak değerlerle birlikte Avrupa kimliğini şekillendirmektedir. Nye ve Welch'e göre politikaların oluşum aşamasında farklılıklar sürmesine rağmen, kamuoyu araştırmaları bir AB vatandaşını nasıl İspanyol, Alman veya Fransız görebiliyorsa o kadar da "Avrupalı" olarak görebilmektedir. Sosyal inşacı teori de tam olarak bu kültürün, düşüncelerin, inançların ve siyasi kimliklerin inşasındaki öneme değinmektedir. AB, üye devletleri karmaşık karşılıklı bağımlılıklarını arttırmayı tercih etmiştir. Pek çok alanda ülke yasalarının ötesinde AB yasaları geçerliliğini göstermektedir.¹⁷⁸

Avrupalı kimliğine ilişkin oluşturulan politikalarda, siyasi elitlerin rolü de önem arz etmektedir. Checkel ve Katzenstein, Avrupalı elitlerin geçmişte barışı ve refahı tahrip eden sorunların çözümü için AB'yi kurumsal bir makine olarak gördükleri kanısına varmıştır. Yani, bazen Avrupa kimliği çeşitli ulusal ya da uluslarüstü seçkinler tarafından üstlenilen politik bir inşa projesi olarak görülmektedir.¹⁷⁹ Castiglione'a göre, AB'ye katılmak birçok ülke için ulusal egemenliğin bir iddiasıydı. Genişleme ve bütünleşmenin Avrupa siyasi kimliğinin inşasıyla ve AB'ye ait olma duygusuyla ilgili olduğu bu tartışma, daha geleneksel ulusal kimlikleri göstermek için ulus benzeri bir tarzda tasarlanan bir Avrupa kimliğinin yerinden edilmesinin ne kadar zor olduğunu göstermektedir.¹⁸⁰

Checkel ve Katzenstein, tek bir Avrupa olmadığı gibi tek bir Avrupa kimliğinin de olmadığını savunmaktadır. Bahsi geçen kimlikler hem toplumsal süreç hem de siyasi proje olarak algılanmaktadır. Süreç olarak, birden fazla ağıdan geçer ve

¹⁷⁷ Jeffrey T. Checkel, Peter J. Katzenstein, "Conclusion-European Identity in Context" Checkel, J. T., Katzenstein, P. J. (Eds.), *European Identity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, ss.215-216.

¹⁷⁸ Nye, Welch, a.g.e., ss. 422-423.

¹⁷⁹ Checkel, Katzenstein, *The Politicization of European Identities*, ss. 1-3.

¹⁸⁰ Castiglione, a.g.e., ss. 34-38.

yeni tanımlama kalıpları yaratır. Proje olarak bakıldığında, kimliklerin oluşturulması Brüksel'de veya çeşitli ulusal ortamlarda faaliyet gösteren seçkinlerin ve girişimcilerin görevidir.¹⁸¹

Özetle, sosyal inşacılığın kimlik boyutu açıklanırken sırasıyla bireysel kimlik, siyasi kimlik, ulusal kimlik ve kolektif kimlik tanımlarına yer verilmektedir. Bireysel kimlikte cinsiyetten dine, etnik kökenden sosyal sınıfa kadar birçok faktörün bireyleri etkilediği vurgulanmaktadır. Siyasi kimlikte sosyal, tarihsel, ideolojik ve normatif unsurlardan beslenen tanımlanabilir bir aktör kimliği olması gerekmektedir. Ulusal kimlik özellikle uluslararası sistemde ulus-devlet tartışmalarının odağında toplumsal, siyasi ve ekonomik kaynaklardan inşa edilen bir kimliği işaret etmektedir. Kolektif kimlikte ise bir grup aktörün bir araya gelip işbirliği ve dayanışmaya dayanarak başka bir aktör oluşturulmaktadır. 'Öteki'ne karşı oluşturulan 'aynılık' anlayışı kolektif kimliğin oluşmasına sebep olmaktadır. Çalışmanın kolektif kimlik bölümünde özellikle Avrupa kimliği incelenmektedir.

2.5. Çıkarlar ve Eylemler Boyutu

Sosyal inşacılıkta, kimlik inşasının ardından çıkarlar ve eylemler belirlenmektedir. Kimliklerin inşa edilmesi belirli bir süreç içinde gerçekleşmektedir. Durmadan şekillenen kimliğin somut bir şekilde ortaya çıkması için bir sonraki aşama önemlidir. Bu aşama çıkarlardan oluşmaktadır. Birinci safhada oluşan kimlikler, ikinci safhada belli başlı çıkarları belirlemektedir. Akılcı teoride çıkarlar, özellikle ilk safhayı oluşturmaktadır. Böyle bir yaklaşımda, önce maddi çıkarlar devreye girmekte, ardından bu çıkarlar kimlik oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Ancak, sosyal inşacılıkta formül tam aksi yönde işleyiş göstermektedir.

Sosyal inşacılıkta, çıkarlar kimliğin siyaset mekanizmasından süzülüp yorumlanarak varılan sonuçlardır. Bu çıkarların yol haritası oluşturmaası da paradigmanın 'eylemler' boyutunu yansıtmaktadır. Bir başka deyişle, değişebilen ve

¹⁸¹ Checkel, Katzenstein, Conclusion-Euopen Identity in Context, ss. 213.

dönüşebilen bir kimlik aktörlerin çıkar listesini ve eylemlerini de şekillendirmektedir. Wendt'e göre, davranışı etkileyen yapıların maddi yönü yerine öznelerarası niteliği söz konusudur. Bu öznelerarası yapılar kolektif anlamlardan oluşmaktadır. Aktörler, Wendt'in 'göreceli olarak istikrarlı, role özgü anlayışlar ve kendinden beklentiler' olarak tanımladığı kimlikleri kazanır. Yani, aktörler istikrarı, uyumu ve kendisinden bekleneni oluşturduğu kimliklerle çıkarlarını ve buna bağlı olan eylemlerini kazanmaktadır.

Wendt'in yaklaşımına ek olarak kimlik 'motivasyon ve davranışsal eğilimler üreten uluslararası aktörlerin mülkü' olarak değerlendirilmektedir. Zehfuss, kimliklerin bu yönüyle önemli olduğunu, çünkü çıkarlara temel oluşturduklarını belirtmektedir. Çıkarlar da durumları tanımlama sürecinde gelişmektedir.¹⁸² Sosyal inşacılar maddi olmayan yapıların aktörlerin kimlikleri belirlemedeki önemine vurgu yapmakta ve kimliklerin çıkarları, çıkarların da eylemleri belirlediği bir zincir üzerinden değerlendirme yapmaktadır. Bu zincirin temel yapı taşı, aktör rolü üstlenen devletlerin veya bireylerin toplum içinde sahip olduğu kimliğidir.

Sosyal inşacılar devletlerin ve bireylerin sosyal kimliklerine odaklanarak çıkarların ne şekilde meydana geldiğine odaklanmaktadır. Wendt çıkarları belirleyen unsurun kimlik olduğunu sosyal, siyasi ve ideolojik örneklerle kanıtlamak istemiştir. Akademisyen olmanın yayın veya araştırma yapmak gibi çıkarlarla donatılması, mutlak rejim döneminde Hristiyan bir kral olarak dinin kontrolünün kendi topraklarında sağlanması, taht mücadelesi ya da ulusçuluk hareketlerini önlemek gibi belli çıkarlara sahip olunması kimlik ve çıkar düzeneğinin oluşumuna verilebilecek örneklerdendir.¹⁸³

Sosyal inşacılıkta, kimliklerin sosyal olarak inşa edildiği ve bu durumun da onları kalıcı olarak toplumsal gerçeklerle mücadele etmesine sebep olduğu yaklaşımı esas alınmaktadır. Ulusal kimlik, bir kolektifin 'hayal edilen topluluk' açısından

¹⁸² Zehfuss, a.g.e., ss. 316-318.

¹⁸³ Reus-Smit, a.g.e., ss. 294-295.

‘ulus’ olarak tanımlanmasına dayanan belirli bir sosyal kimlik türü olarak tanımlanmıştır. Ulusal kimlik, aktörlerin maddi çıkarları nasıl algıladığı ve hangi tercihlerin verilen kimlikleri kabul etmek için meşru ve uygun olduğunu tanımlaması üzerinden şekillenmektedir.¹⁸⁴ Yani, sosyal inşacılıkta bir ulusal kimlik sosyal düzen içinde varlığını gösterebildiğinde ulusal çıkarlarını da belirleyebilir. Wendt’in de üzerinde durduğu bu yaklaşım diğer akılcı temelli değerlendirmelerde maddi çıkarların kimlikleri yönlendirdiğini savunmaktadır. Sosyal inşacılığın bu noktada eleştirisi, bir kimliğin oluşumunda ya da kolektif kimliğin genişlemesinde çıkar temelli ve maddiyata dayalı teorilerin bu oluşumu ve genişlemeyi açıklayamayacağıdır. Sosyal inşacılık, bütün düzeneği kar ve zarar hesaplamaları üzerinden oluşturacak bir yaklaşımı reddederek normatif unsurların da oluşturduğu bir kimliğin yapacağı hesaplamaları sonucu oluşan eylemleri ele almaktadır.

Sosyal inşacı yaklaşım içinde çıkarlar ve eylemlerin etkisini değerlendirirken, bir devletin ulusal çıkarlarını sosyal inşacılıkta nasıl formüle edildiğini açıklamak gerekmektedir. Ulusal çıkarlar, durağan olmak yerine inşa sürecinin içine dahil olmaktadır. Sistem içindeki çıkar ve kimlik bu açıdan karşılıklı etkileşimi öngören bir sistemin neticesi olmaktadır. Sosyal inşacılara göre, dış siyasetteki ana unsur maddi yerine sosyal bir nitelik barındırdığından aktörler kimlikleri ne kadar biçimlendirebiliyorsa çıkarlara da aynı oranda etki etmektedir.

Bir yüzyıl içinde üç büyük savaşın iki farklı tarafı olan Almanya ve Fransa birbirlerini karşılıklı olarak tehdit olarak görmüştür. Ancak, 1945’e kadar ulus devletlerin savaşlarına sahne olan Avrupa ekonomik işbirliği ve bütünleşmeye dayalı bir süreci başlatmıştır. Özellikle Fransa ve Almanya olarak iki aktörün gerginliği 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini egemenlik paylaşımına bırakmıştır. Bu iki devletin içinde bulundukları ittifaklar ve bunların doğal sonucu olan kurallara göre kimliklerine ‘öteki’ açısından bakıldığında ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. ‘Dost’ ve ‘düşman’ algısında da büyük oranda değişim yaşanmıştır. AKÇT’nin kurulmasının

¹⁸⁴ Freyburg, T., Richter, S., *National Identity Matters: The Limited Impact of EU Political Conditionality in the Western Balkans*, Journal of European Public Policy, Cilt 17, Sayı 2, 2010, ss. 265-266.

temel sebeplerinden olan kömür aynı zamanda Fransa ve Almanya'nın arasındaki savaşların da başlıca sebeplerindendi. Sanayi için oldukça önemli bir enerji merkezi olan kömür havzalarının kontrolü bu iki devletteki 'düşman' algısını ulusal çıkarların doğal bir sonucu olarak dostluğa yönlendirmiştir. Savaş malzemelerine ve sanayiye yapılan yatırımın itici gücü çelik, Almanya ve Fransa'yı defalarca karşı karşıya getirmiştir. Sonucunda ise, ulusal çıkarların gözetildiği bir anlayışla 1952'de AKÇT hükümetlerüstü bir örgütlenme olarak kurulmuştur.

Geçmişin düşman tarafları olarak Almanya ve Fransa iç ve dış koşulların doğal bir sonucu olarak daha sonradan kolektif kimlik kazanabilmişlerdir. Ulusal çıkar kavramındaki dönüşüme sebep olan kolektif kimlik, bu iki devlet açısından NATO veya AB örneğiyle değerlendirilmektedir.¹⁸⁵ Wendt'e göre, kimlikler ve çıkarlar sürekli olarak bir sürecin içinde yer almaktadır. Ayrıca, kolektif kimlikler bağlantılı duruma geldiğinde bireysel kimlikler gibi değişime karşı direnç gösterebilmektedir. Bu açıdan da 1950'lilerin Avrupa ülkeleriyle 1990'lardaki Avrupa ülkeleri aynı olmaması normaldir.¹⁸⁶

1950'li yıllarda demir perde ile ortadan ikiye ayrılmış Avrupa, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, iki Almanya'nın birleşmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla entegrasyonunu doğuya doğru genişletme kararı almıştır. Bu süreçte, maddi çıkarların ağır bastığı ifadeler yerine kolektif kimliğin öncelikli sunulduğunu öne süren yaklaşımlar da dış politika aktörleri tarafından geliştirilmiştir. Örneğin, 1990'larda Alman hükümeti genişleme içinde kendi çıkarlarıyla ilgili vurguyu azaltmaya çalışmıştır. Dönemin Dış İşleri Bakanı Klaus Kinkel'in "Tam bir Avrupa yaratma fırsatı yakalamalıyız" demesi kolektif kimliğin ulusal çıkarların gölgesinde kalmamasını tercih ettiği bir yaklaşımdır.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Sarı Ertem, a.g.e., ss. 220-221.

¹⁸⁶ Wendt, Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi, ss. 28.

¹⁸⁷ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 71.

Doğuya doğru genişleme kararı, Almanya'nın gayri safi yurtiçi hasılasına (GSYH) olumlu etki etmektedir. Hükümetlerarası bir karar alma mekanizması doğrultusunda devlet çıkarları söz konusu olduğu için genişlemeye olumlu destek verilmekteydi. Buradan çıkacak sonuç, Almanya ve onun gibi bu genişlemeden çıkar sağlayan devletlerin doğal olarak genişlemeyi savunması gerekmektedir. Bu yaklaşım, çıkarların kolektif kimliği şekillendirdiğini öngörmektedir. Sosyal inşacı yaklaşım ise kolektif kimliğin çıkarlara ve eylemlere etkisini savunmaktadır. Fierke ve Wiener'in NATO ve AB genişleme süreçlerini ortak paydada buluşturarak kurumsal çıkarları oluşturan norm yapım sürecini incelemesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Onlara göre, hem NATO'nun hem de AB'nin genişleme konusundaki çıkarlarını yeniden tanımlamaya yönelik hamlenin, geçmiş vaatler ve devam etmekte olan pratik arasındaki gerilimden kaynaklanan dramatik bir değişimle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Onların çalışmaları normlar, eylemler ve kimlik arasındaki ilişkiyi ve bu üçü arasındaki mantıksal ilişkide çıkarların nasıl dönüştürüldüğünü ele alarak argümanı daha da ileriye taşımaktadır.¹⁸⁸

Christiansen'in "*The Social Construction of Europe*" adlı eserinde, Avrupa bütünleşmesinin yıllar içinde değişmesiyle aktörlerin kimliği sürecinde ve sonrasında onların çıkarlarının ve davranışlarının da değişmesi ele alınmaktadır. Değişimin bu yönü, sosyal inşacı bakış açısıyla teorileştirilebilirken, kimlik oluşturma süreçlerini ihmal eden veya daha çok çıkarları üstlenen liberal hükümetlerarasıcılık gibi yaklaşımlarda büyük ölçüde etkisiz kalmaktadır. Schimmelfennig ekonomik, ideolojik ve jeolojik çıkarlarla kolektif kimliklerin oluşumunda başkalaşma olduğunu iddia eden rasyonalizmi ve hükümetlerarasıcılığı incelemektedir. Ona göre, devletlerin genişlemedeki farklı tercihleri her halükarda bireysel ve ben merkezli olarak anlaşılmaktadır.

Rasyonalizmin yönlendirmesiyle egoist hesaplamalar, ulusal refah ve menfaatlerin korunması konusunda çelişkiler ya da entegrasyona yönelik ulusal

¹⁸⁸ K.M. Fierke and Antje Wiener, "Constructing Institutional Interests: EU and NATO Enlargement", Christiansen, T., Jorgensen, K. E., Wiener, A. (Eds.), *The Social Construction of Europe* (1. Baskı), Sage Publications, Londra, 2001. ss. 136-137.

tavırlar yansıtılırken, kolektif ‘topluluk çıkarları’ üzerinde durulmamaktadır. Üye devletlerin genişleme tercihlerini etkileyen ‘jeopolitik çıkarlar’, coğrafi yakınlık ve karşılıklı bağımlılığın sadece ekonomik kazançları arttırmayacağı aynı zamanda etki alanını da arttıracığı düşüncesinden beslenmektedir.¹⁸⁹ Ancak normların kimliği, kimliğin de çıkarları etkileyerek eylemleri oluşturduğu inşacı yaklaşımda tam tersine işleyen bir süreç benimsenmektedir. Öncelikle, bu anlayış genişleme kararlarının Soğuk Savaş sırasında normların inşasına geri dönen daha uzun bir sürece dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Burada kilit nokta, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle bu normların nasıl değiştiği ve bunun doğu genişlemesinin koşullarını nasıl oluşturduğudur.

Sosyal inşacılık aktörlerin kendi eylemlerine ve çevrelerindeki maddi dünyaya getirdikleri anlamların önemli olduğu varsayımına dayanmaktadır. Soğuk Savaş sırasında batı kurumlarının eski doğu bloğuna verdiği vaatlerin, Avrupa bölünmesinin ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla hem Doğu hem de Batı tarafından bir tehdide dönüştürüldüğü savunulmaktadır.¹⁹⁰ Liberal demokrasinin bu bağlamda otoriter yönetimlere karşı aldıkları kesin tavrı ve serbest piyasa koşulları için verdiği desteği de bu çıkar penceresinden analiz etmek gerekmektedir.¹⁹¹

Özetle, sosyal inşacılığın çıkarlar ve eylemler boyutu öznelarası nitelik, kimlik kazanımı ve aktörlerin kimlikleri belirlemesi boyutlarıyla ele alınmaktadır. Bütün bu değerlendirmeler ideolojik, sosyal ve siyasi örneklerle desteklenmektedir. Eylemlere etki eden ulusal ve kolektif çıkarlar tarihi ve sosyal süreçlerle analiz edilmektedir. Bu boyutta, özellikle 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında düşman olan Almanya ve Fransa’nın değişen şartlarla birlikte işbirliği süreci ele alınmaktadır. AKÇT’nin kurulmasıyla düşmanlığın dost algısına dönüşümünün, çıkarlara ve eylemlere etkisi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, AB’nin doğu genişlemesi perspektifi yine çıkarlar ve eylemler üzerinden örneklendirilmektedir.

¹⁸⁹ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 52-55.

¹⁹⁰ Fierke, Wiener, a.g.e., ss. 136- 137.

¹⁹¹ Reus-Smit, a.g.e., ss. 294-295.

3. AVRUPALILAŞMA KAVRAMI VE SOSYAL İNŞACILIK İLİŞKİSİ

Kurumları ve politikaları geliştirmek üzere oluşturulan etki Avrupalılaşma içindeki temel unsurlardandır.¹⁹² Avrupalılaşma çalışmaları, genel anlamıyla Avrupa entegrasyonunun ve yönetişiminin AB üye ülkeleri üzerindeki etkisine odaklanmıştır.¹⁹³ Ancak bu kavram sadece üye ülkelere değil, aynı zamanda aday ülkelere de etki etmektedir. Avrupalılaşma kavramı ve onun sosyal inşacılıkla olan bağlantısına yer verilmesi bu çalışmanın içinde ispat ve konumlandırma açısından işlevsel bir niteliğin taşınması için hedeflenmiştir. Burada amaç, sosyal inşacılığın belirli bir kapsam çerçevesinde analiz edilen temel kavramları ve boyutları üzerinden şekillenen çalışmanın ne ölçüde Avrupalılaşmayla örtüştüğünü göstermektedir. Bu yüzden Avrupalılaşma kavramının ayrı bir başlık altında incelenmesi gereksinimi doğmaktadır.

Sosyal inşacılık ve Avrupalılaşma hem birbiriyle bağlantılı, hem de birbirlerinden ayrılan temaları içermektedir. Sosyal inşacılık ‘analiz çerçevesi’, ‘birkaç teorinin arasında şekillenmiş farklı bir yaklaşım’, ‘disiplin’ veya ‘teori’ olarak farklı biçimlerde adlandırılmaktadır. Bu paradigma, AB ile özdeşleştirildiğinde içine Avrupalılaşmanın da dahil edilebileceği bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Sosyal inşacılık ve AB ekseninde yapılacak bir değerlendirme içinde Avrupalılaşma kavramı yukarıdan aşağıya (*top-down*) Avrupalılaşma yaklaşımı üzerinden şekillenmektedir. Başka bir deyişle, sosyal inşacılığı yukarıdan aşağıya AB olarak ifade etmek makul görünmektedir. Kimliğin dönüşümünü sağlamada bir üst rol AB’ye aitken, onun da üstünde küresel etkenlerin değiştirebilen etkisi sosyal inşacı yaklaşımın yukarıdan aşağıya Avrupalılaşma halini ortaya koymaktadır.

Bu bölümde yukarıdan aşağıya Avrupalılaşma ve Batı Balkanlar arasındaki bağlantı verilmektedir. Henüz AB’ye üye olmayan Batı Balkan devletlerinin Avrupalılaşması kendi içlerinde yaşadıkları sorunlar, ekonomi farklılıkları ve etnik unsurlara bağlı olarak farklı süreçlerde seyretmektedir. Yukarıdan aşağıya

¹⁹² James Hughes, Gwendolyn Sasse, Claire Gordon, *Europeanization and Regionalization in the EU's Enlargement: The Myth of Conditionality*, Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss. 28.

¹⁹³ Zhelyazkova, Damjanovski, Nechev, Schimmelfennig, a.g.e., ss. 15.

gerçekleşen bir formül içinde Batı Balkanlar'ın Avrupalılaşması özellikle AB müktesebatını yerine getirebilme potansiyeli üzerinden şekil almaktadır. Bununla beraber AB yanlısı bir toplumun etnik milliyetçiler üzerinde etkisini arttırmasından kültürel değerlerin etkisine kadar geniş bir yelpazede yukarıdan aşağıya gerçekleşecek bir Batı Balkan Avrupalılaşması AB tarafından benimsetilen hukuk devletin ve kurumsal yapısının işlemlerini de mutlaka içine katmaktadır. AB üyeliğinde Batı Balkanlar'ın kurumsal ve hukuksal düzenlemeleri faaliyete geçirmeleri bu devletlerin ilerlemesi açısından önem arz etmektedir. Yukarıdan aşağıya Avrupalılaşma sadece Batı Balkanlar'ın AB isteklerini yerine getirmesiyle gerçekleşebilecek tek taraflı bir süreç değildir. AB'nin ekonomik kriz yaşadığı ve göç sorunlarıyla mücadele etmek zorunda olduğu bir ortamda aday devletlerin Avrupalılaşması meselesi AB'nin öncelikleri arasında yer almamasına sebep olmaktadır.

Yukarıdan aşağıya Avrupalılaşma'nın üye ve aday ülkelere sağladığı etki, sadece biçimsel, hukuksal ve finansal boyutlardan ibaret değildir. Normların Avrupalılaşmasının da ayrı bir çerçeve içinde ele alınması gerekmektedir. Bu, Avrupa'nın üye devletlerdeki normları ve değerleri dönüştürebileceğinden beslenen bir yaklaşımdır. Bu da 2004 genişlemesinin Avrupa toplumunun normlara uygunluk sağlamasından bağımsız düşünölmeyeceğini ortaya koymaktadır. Avrupa toplumunun devlet içindeki değeri ve artan rolü bu yaklaşımda ön plana çıkmaktadır. Normların Avrupalılaşması, uygunluk mantığı çerçevesinde değerlendirildiği gibi sosyalizasyon kavramını da ön plana çıkarmaktadır.

Yukarıdan aşağıya Avrupalılaşma içinde sosyalizasyonun ve kolektif öğrenmenin etkili olmasıyla birlikte, Avrupalı değerler ve normlar da devletlerin yeni kimliğine katkı sağlamaktadır. 2004 genişlemesinin sosyal inşacı değerlendirmesi de, yukarıdan aşağıya Avrupalılaşmanın ikna süreci ve sosyalizasyonla olduğunu vurgulamaktadır. Bunlar da uygunluk mantığı çerçevesi içinde yumuşak mekanizmalar olarak adlandırılmaktadır. Devletlerin AB isteklerinin uygunluğuna ve yasallığına ikna olması, Avrupalılaşmanın devreye girmesini sağlamaktadır. Bununla

beraber, AB üye ülkelerinin ulusal aktörlerle ortak biçimde hareket etmeleri sosyalizasyonun olumlu sonuç vermesine ve Avrupa dayanışmasına sebep olmaktadır. Yukarıdan aşağıya Avrupalılaştırmanın başarıyla sonuçlanmasında temel ölçütlerden biri, ulusal aktörlerin beklentilerinin ve inançlarının evrilmesiyle olacağıdır.

Avrupalılaştırma için normlar kadar önemli temel yapıtaşlarından biri de karşılıklı etkileşimdir. Devletlerin kendi iç düzenlemeleri ve AB düzenlemesi arasında oluşan karşılıklı etkileşim örtüşme düzeyini ortaya çıkarmaktadır. Bu yaklaşıma göre, her iki düzenleme arasında örtüşme varsa uyum sağlanmakta, örtüşme olmuyorsa uyum baskısı ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber, siyasi kültür de Avrupalı kurumlar arasında kurumsal eşyapılılığı gerektirdiğinden yukarıdan aşağıya Avrupalılaştırma açısından önem arz etmektedir.

Yukarıdan aşağıya Avrupalılaştırma, kimliklerin Avrupalılaştırması kavramına da etki etmektedir. Çünkü normların, kültürün ve değerlerin Avrupalılaştırması Avrupalı kimliğin inşa edilmesi için önem arz etmektedir. Kimliklerin Avrupalılaştırması, AB kurallarının ve normlarının toplumsal kimlik inşasına katkısını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Avrupa kimliği ve ulusal kimlikler arasındaki etkileşimi de içinde barındırmaktadır. Toplumsal olarak Avrupalılaştırma, kimliklerin de Avrupalılaştırmasının önünü açmaktadır.

Özetle, bu bölüm AB içindeki sosyal inşacılığı ve bunun Avrupalılaştırmaya etkisini analiz etmek üzere oluşturulmuştur. İkinci Bölüm'e geçmeden önce, AB'nin içindeki sosyal inşacılığın yeri ve anlamı üzerinde durulması gerekmektedir. Burada amaçlanan, Batı Balkanlar'ın tarihsel sürecine geçmeden seçilmiş olan teoriyi zemine oturtmaktır. Bütün bu zemini oluşturduktan sonra ilgili başlık ve içeriği oluşturmak bir geçişi yansıtmaktadır. Bu başlık altında inşacılıkla kesişen 'Avrupalılaştırma' kavramı açılmaktadır.

3.1. Avrupalaşma

Avrupalaşma, AB üye ülkeleri tarafından kullanılan bir kavramdır. AB yeleri içinde Avrupalaşma ortak politika, mevzuat, birimlerin yönetime yapmış olduğu katkılar, ortak semboller ve sosyalizasyon üzerinden yapılanmaktadır.¹⁹⁴ Bieber, Avrupalaşmanın hem AB'nin üye devletlerde hem de Birlik'e katılmayı hedefleyen ülkelerde politikaları dönüştürmede önemli bir kavram haline geldiğini vurgulamaktadır.¹⁹⁵ Yani, Avrupalı kimliğe sahip ya da bu kimliği inşa etmeye gönüllü toplumların politikalarının da etkilendiği ifade edilmektedir.

Grabbe, Avrupalaşmanın bir kavramı barındırma ya da birden çok kavram içinde yer alma meselesinin Avrupa araştırmaları içinde son zamanlarda önemli bir yere sahip olduğunu iddia etmektedir. Avrupalaşmada, politika analizinden ve uluslararası ilişkilerden kaynaklanan iki temel farklı yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda, Beate Kohler-Koch ve Claudio Radaelli üzerinden yorumlanan 'Avrupalaşma' kavramlarının ele alınması gerekmektedir. Kohler-Koch için Avrupalaşma kavramı, ekonomik yönetişimi dönüştüren ve sosyal aktörleri kapsam dışına iten süreçler olarak geniş bir tanımdan oluşmaktadır. Bu yaklaşım, sosyal inşacılıkla çok da örtüşmeyen bir yaklaşımdır. Çünkü, sosyal inşacılıkta sosyal aktörler inşa süreçlerinin en temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Post-komünist devletlerin ekonomik dönüşüme girerek yüzünü Avrupa'ya dönmesi gibi bir süreçte, aktörlerin kapsam dışı bırakılması gibi bir durum sosyal inşacılık açısından eksik bir yön olarak değerlendirilmektedir.

Radaelli'nin Avrupalaşma tanımı, sosyal inşacılıkla daha bağlantılı görünmektedir. Ona göre, Avrupalaşma nce AB politika sürecinde tanımlanan ve konsolide edilen, sonra da kamu politikaları, siyasi yapılar, kimlikler ve ulusal/yerel söylemlerin mantığı içine dahil edilmiş olan paylaşılan değerlerin ve normların,

¹⁹⁴ Hatice Yazgan, *Bir Kavramsal ereve Olarak "Avrupalaşma": Kapsam, Gerekliklik ve Sınırlar*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 3, 2012, ss. 125-126.

¹⁹⁵ Florian Bieber, "Conclusion: Rethinking Europeanisation", Dzankic, J., Keil, S., Kmezic, M. (Eds.), *The Europeanisation of the Western Balkans* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Cham, 2019, ss. 237-240.

siyasi paradigmaların, prosedürlerin, resmi ve gayri resmi kuralların inşa, yayılma ve kurumsallaştırılma süreçlerinden oluşmaktadır.¹⁹⁶ Sosyal inşacılığa destek veren unsurlar olarak inşa edilen ve kurumsallaşan kurallar, paylaşılan değerler ve normlar ve kimliklerin etkisi bu tanım içinde belirgin bir şekilde yer almaktadır.

Howell'a göre, Avrupalılaşma kültürel değişim, yeni kimlik oluşumu, politika değişikliği, idari yenilikçilik ve modernleşmeyi açıklamak için kullanılsaydı, tüm insanlar için her şey neredeyse anlamsız hale gelirdi. Howell, Avrupalılaşmayı Avrupa bütünleşmesiyle bir tutmamakla birlikte, ikisinin arasında etkin bir bağ olduğunu iddia etmektedir.¹⁹⁷ Yani, Radaelli için Avrupalılaşma kavramının tüm sorumlulukları üstlenen ve yerine getiren öznesi AB olurken, Howell bu tanımlamanın kolay ve makul olmadığını savunmaktadır. Radaelli, Avrupalılaşmayı siyasal yaşamın bilişsel boyutunun önemli olduğunu yansıtan bir süreç olarak görmektedir. Bu nedenle, siyasetin sosyal inşasının engellenmemesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁹⁸ Bu yaklaşım, düşünsel unsurların Avrupalılaşma kapsamında polikalara etki ettiğini ortaya koymaktadır. Toplumsal olarak inşa edilen bir kimliğin de politikaları etkilediği sonucuna varılabilir.

Yazgan, 'Avrupa' ve 'Avrupalılaşma' kavramlarının bir sonuç olarak değil dinamik bir süreç olarak görüldüğü yaklaşımdan ötürü, Avrupa'nın bile Avrupalılaşma içinde bulunan bir süreci temsil ettiğini vurgulamaktadır.¹⁹⁹ Featherstone da Avrupalılaşmayı bir süreç olarak görmektedir. Bu süreç, dış politika alanındaki içsel uyum süreci ekseninde 1980'lerin sonundan itibaren Avrupa siyasi işbirliği süreci, Maastricht Antlaşması sonrası Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın (ODGP) geliştirilmesi ve komünizmin çöküşünden kaynaklanan değişimler

¹⁹⁶ Heather Grabbe, *The EU's Transformative Power: Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, England, 2006, ss. 4-49.

¹⁹⁷ Kerry E. Howell, *Europeanization, European Integration and Financial Services Developing Theoretical Frameworks and Synthesising Methodological Approaches*, Palgrave Macmillan, New York, 2004, ss. 8-45.

¹⁹⁸ Claudio M. Radaelli, "Europeanization of Public Policy", Featherstone, K., Radaelli, C. M. (Eds.), *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, USA, 2003, ss. 52.

¹⁹⁹ Yazgan, a.g.e., ss. 125.

üzerinden değerlendirilmektedir.²⁰⁰ Bu yaklaşıma göre, AB kimliğinin siyasi, dış politika ve güvenlik kapsamında dönüşümü Avrupalılaşmaya doğrudan etki etmektedir. Özellikle Maastricht Antlaşması ile gelen siyasi ve ekonomik yetkinlik dönemine geçiş Avrupalılaşma için bir dönüm noktası olarak görülmektedir. 1990'lı yılların ortalarından itibaren Avrupalılaşma kavramı AB üye ülkelerinde yapı, politikalar ve kurumlarda meydana gelen değişimleri yansıtmak amacıyla kullanılmıştır.²⁰¹

Goetz ve Meyer-Sahling, Avrupalılaşma çalışmasının ampirik, kavramsal ve açıklayıcı-teorik olarak üç düzeyde geliştiğini savunmaktadır. Ampirik düzey, Avrupalılaşmanın farklı yanlarını araştıran ampirik çalışmaların fazlalığından dolayı gelişmektedir. Avrupalılaşma üye, aday veya komşu ülkelere etki üzerinden birçok kapsamda değerlendirmeye alınabilir. Bununla beraber sistem, uluslararası ilişkiler, kimlik inşası, toplumsal kimlik, dış politikanın oluşumu ya da güvenlik kapsamında da farklı unsurlar üzerinden geliştirilebilir. Kavramsal düzeyin gelişmesi de ampirik araştırmalara yön verebilecek operasyonel bir konsepte dönüşme girişiminden beslenmektedir. Açıklayıcı-teorik seviye ekseninde, Avrupalılaşmanın nedensel hesapları geniş bir açıklayıcı ve teorik şemalar yelpazesine dayandırılmaktadır. Özellikle açıklayıcı-teorik seviyede kurumlar, kimlikler, çıkarlar ve fikirler gibi değişkenlerin üzerinde durulması, Avrupalılaşma ve sosyal inşacılık arasında kurulan bağı güçlendirmektedir.²⁰²

Bütün bu yaklaşımlar, Avrupalılaşmanın sosyal bilimler literatüründe sahip olduğu rolü yansıtmaktadır. Bir 'kavram', bir 'değerlendirme unsuru' ya da bir 'analiz çerçevesi' olarak değerlendirilen Avrupalılaşma kavramının teorileştirilmesi yönünde de belli başlı fikirler ortaya atılmıştır. Avrupalılaşma'nın yerel düzeyde bir etki arayışı içinde olduğu düşünüldüğünde, teorik desteklemeye ve uygun metodolojik korumalara ihtiyaç duyduğu da savunulabilir. Avrupalılaşma realizm,

²⁰⁰ Kevin Featherstone, "Introduction: In the Name of "Europe"", Featherstone, K., Radaelli, C. M. (Eds.), *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, USA, 2003, ss.10.

²⁰¹ Yazgan, a.g.e., ss. 123.

²⁰² Klaus H. Goetz, Jan- Hinrik Meyer-Sahling, *The Europeanisation of National Political Systems: Parliaments and Executives*, Living Reviews of European Governments, Cilt 3, Sayı 2, 2008, ss. 4.

liberalizm ya da pozitivizm gibi uluslararası ilişkiler içinde bir teori olarak tanımlanmamaktadır. Aksine, Avrupalılaşma bir dizi teorik yaklaşımın açıklamaya çalıştığı bir olgu olarak görülmektedir.

Bulmer, teori ve Avrupalılaşma arasındaki ilişkiyi çözümlerken nedensel ilişkiler üzerinden Olsen'in beş değişkenini yorumlamaktadır. Bu değişkenler 2004 genişlemesinin doğal bir sonucu olarak dış sınır değişikliklerinden kurumlara kadar, ulusal yönetim sistemlerinin etkisinden siyasi bir birleşme projesine kadar geniş bir yelpazede değerlendirilen Avrupalılaşma olarak farklı süreçleri ortaya koymaktadır. Birinci değişkende, Avrupalılaşma 'dış sınırlardaki değişiklikler' ile bağlantılı olarak kullanılmaktadır. 2004 yılında yürürlüğe giren politikaların, kuralların, kurumsal gereksinimlerin ve değerlerin genişletilmesi bu değişikliklere en belirgin örnek olarak verilmektedir.²⁰³ 2004 genişlemesinin yolunu açmada büyük bir yapı taşı olan koşulluluk ilkesi de özellikle bu değişken içinde ele alınabilir.

Dış sınırlardaki değişikliklere kapı açan ve aday ülkelere uygulanan koşulluluk, AB'nin politik etki sağlayabilecek ve siyasi reformları yönlendirebilecek şekliyle formüle edilmiştir. AB koşulluluğuna bağlı olarak, genişleme sürecinde adaylar sadece AB müktesebat topluluğunu değil, aynı zamanda demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi alanlarda ilke ve kuralları da benimsemişlerdir.²⁰⁴ Koşulluluk ilkesi, aday ülkelere yukarıdan aşağıya baskı uygulamada önemli bir rol oynamıştır. Yalnızca güvenilir bir üyelik olasılığı etkili teşvik olarak görülmektedir.²⁰⁵

İkinci değişken, Avrupalılaşmanın 'Avrupa düzeyinde gelişen kurumlar' olarak tanımlanmasıdır. Bu ifade, AB'de merkezi düzeyde bir yönetim kapasitesinin geliştirilmesi ve yerel düzeydeki siyasi aktörler için kısıtlamaların ve fırsatların etkileri ile ilgilidir. Üçüncü değişkende, Avrupalılaşma 'ulusal yönetim

²⁰³ Simon Bulmer, "Theorizing Europeanization", Graziano, P., Vink, M. P. (Eds.), *Europeanization: New Research Agendas*, Palgrave Macmillan, Great Britain, 2007, ss. 46-48.

²⁰⁴ Zhelyazkova, Damjanovski, Nechev, Schimmelfennig, a.g.e., ss. 16-25.

²⁰⁵ Dzankic, Keil, Kmezic, a.g.e., ss. 5-6.

sistemlerinin merkezi nüfuzunu' kapsayan bir terim olarak kullanılmaktadır. Bu değişken kurumsal yapı, politika, politik davranış kalıpları ve buna bağlı olarak çok seviyeli Avrupa siyasi sisteminin daha düşük seviyelerindeki uyum süreçleriyle ilgilidir.²⁰⁶

Dördüncü değişken doğrudan ihracatla bağlantılıdır. Buna örnek olarak Lomé Sözleşmeleri/Cotonou Anlaşmaları verilebilir. Bu sözleşmelerde AB'nin hedefi geliştirmekte olan Pasifik, Karayip ve Afrika ülkelerine yardım etmektir. Buna bağlı olarak, bu ülkelerin AB'ye ihraç edilen malların neredeyse tamamının gümrükleri sıfırlanmıştır. Bu ülkelere AB tarafından mali ve teknik yardımda bulunulmuş, verilen ihracat garantisiyle özgün bir sistemin oluşturulmasının temeli atılmıştır.²⁰⁷ Bu değişken, Avrupalılaşmayı 'ihracat yapan siyasi örgütlenme biçimleri' olarak tanımlamaktadır. Buradaki terim, Avrupa'nın ötesinde olabilecek devletlere veya bölgelere mallarını ihraç etmesiyle ilişkilendirilmektedir. Son değişken, Avrupalılaşmanın AB düzeyinde kapasitenin geliştirilmesi ile ilgili siyasi bir birleşme projesi olduğu üzerine yoğunlaşmaktadır.²⁰⁸

Börzel'e göre, Avrupalılaşma sadece AB'nin üye ya da aday devlete etkisinden oluşan bir süreç değildir. Avrupalılaşmayı üye ya da aday devletin de AB düzeyini etkilediği karşılıklı bir süreç olarak değerlendirmek gerekmektedir. AB ve üye/aday ülke arasındaki etkileşim 'yukarıdan aşağıya' ve 'aşağıdan yukarıya' olarak tasnif edilmektedir.²⁰⁹ Aşağıdan yukarıya Avrupalılaşma iç etki üzerinde dururken, yukarıdan aşağıya Avrupalılaşma AB yönetim sistemini inşa etmeyi kapsamaktadır.²¹⁰ Bu, AB kurumlarının ve üye ülkelerinin yukarıdan aşağıya oluşturduğu baskıyla ilgilidir. Müller ve Flers, üye ülkelerin kendi politika

²⁰⁶ Bulmer, a.g.e., ss. 46-48.

²⁰⁷ Lomé Sözleşmeleri, 1975-2000 yıllarını kapsayan ve AB tarafından yürürlüğe giren ihracata ilişkin süresi dolunca revize edilen anlaşmalar bütünüdür. I. Lomé Sözleşmesi 1976'da yürürlüğe girmiş, 1980'de süresi sona ermiştir. II. Lomé Sözleşmesi Birinci Sözleşme'nin 1979'da yenilenmiş ve süresi 1985'te sona ermiş halidir. III. Lomé Sözleşmesi 1984'te imzalanmış, 1986'da yürürlüğe girmiştir. IV. Lomé Sözleşmesi 1989'da imzalanmış, 1991'de yürürlüğe girmiştir. (Karluk, a.g.e., ss. 27).

²⁰⁸ Bulmer, a.g.e., ss. 46-48.

²⁰⁹ Börzel, Risse, a.g.e., ss. 2-3.

²¹⁰ Bulmer, a.g.e., ss. 46-48.

tercihlerini AB seviyesine aktarmak için proaktif girişimlerde bulunarak Avrupalılaşma üzerindeki ‘yukarıdan aşağıya’ baskılara yanıt verebilecekleri iddia etmiştir.²¹¹

‘Yukarıdan aşağıya Avrupalılaşma’ kavramına yönelik ilk çalışmaların, AB bütünlüşmesinin üye ölkelerin otonomisi ve otoritesi sonuçlarına odaklandığı düşünölebilir. Avrupalılaşma üzerine literatüre katkıda bulunan birçok yazar son zamanlarda yukarıdan aşağıya Avrupalılaşma boyutunun önemli ölçüde büyüdüğü ve gelişen Avrupa yönetim sisteminin üye ölkeler üzerindeki etkisini analiz etmek için bu yöndeki yaklaşımların geliştirildiğini vurgulamaktadır.²¹²

Dzankic, Keil ve Kmezic normların Avrupalılaşmaya etkileri üzerinde durmaktadır. Onlara göre, Avrupalılaşma süreci devletlerden AB'ye norm transferinin dönüşüm dinamiklerini anlamak için merkezi hale gelmiştir. Başlangıçta, AB üye devletlerinin kurumsal, sosyal ve politik çevrelerinin bütünlüşme dinamiğine adaptasyonu olarak tanımlanan Avrupalılaşma şimdi büyük ölçüde iki yönlü bir süreci ifade etmek için kullanılmaktadır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde Avrupalılaşma yalnızca AB normlarına, yasalarına ve kurallarına içsel uyum sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda, iç değişimin sonucuyla oluşan değişiklikleri de içermektedir.²¹³ Bu tanımla da Avrupalılaşmanın aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya mekanizmaları ön plana çıkmaktadır. Bu mekanizmanın yukarıdan aşağıya işleyen haliyle sosyal inşacı yaklaşımın formölü arasında bağlantılar söz konusudur. Normların adaptasyonu ve sosyalizasyon hem Avrupalılaşmanın içinde hem de sosyal inşacılık çerçevesi içinde ele alınan mekanizmalardır.

Yukarıdan aşağıya Avrupalılaşma'nın merkezinde, AB ve üye ölkelerin düzenlemelerinin uyumluluk derecesinin iç politika, politika ve politikadaki

²¹¹ Müller, Flers, a.g.e., ss. 2-3.

²¹² Tanja A. Börzel, Shaping and Taking EU Policies: Member State Responses to Europeanization, Queen's Papers on Europeanisation, Sayı 2, 2003, ss. 2-3.

²¹³ Jelena Dzankic, Soeren Keil, Marko Kmezic, “Introduction: The Europeanisation of the Western Balkans”, Dzankic, J., Keil, S., Kmezic, M. (Eds.), The Europeanisation of the Western Balkans (1), Palgrave Macmillan, Cham, 2019, ss. 3-4.

değişiklikleri belirleyen ‘örtüşme düzeyi’ (*goodness of fit*) argümanı ön plana çıkmaktadır.²¹⁴ Bu argümanda, AB düzenlemesi ve ulusal düzeydeki düzenlemeler arasında işleyen Avrupalılaştırma süreci ele alınmaktadır. Gerek AB’de, gerek ulusal düzeyde yapılan düzenleme birbiriyle uyum gösteriyorsa uyum baskısı gerçekleşmemektedir. Her iki düzey arasında fark ne kadar açılırsa uyum baskısı o kadar fazlalaşmakta, fark ne kadar azalırsa baskı da o oranda azalmaktadır.²¹⁵ Örtüşme düzeyi argümanında, temel amaç AB baskısına ve AB gerekliliklerine uyuma yanıt olarak üye ülkelerin politikalarındaki değişiklikleri hesaba katmaktır.²¹⁶

Yukarıdan aşağıya Avrupalılaştırma MDA ülkelerinin AB’ye girmesi kapsamında da değerlendirilebilir. Grabbe AB normlarının, politikalarının ve kurumsal modellerin benimsenmesini ifade eden Avrupalılaştırma sürecinin modernleşme ve postkomünist geçiş süreçleriyle güçlü bir bağlantı olduğuna dair yaygın bir algının olduğunu vurgulamaktadır. Bu kapsamda, öncelikli olarak AB politika süreçlerinin sonuçlarının MDA’da nasıl yayıldığı ve kurumsallaştırıldığı incelenmektedir. Bu geçiş süreci ‘sert geçiş’ (*hard transfer*) ve ‘yumuşak geçiş’ (*soft transfer*) olmak üzere iki yönüyle ele alınmaktadır.²¹⁷

AB, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından MDA ülkelerinin piyasa ekonomisine geçişini ve demokratikleşmesini hızlandırmak için çeşitli anlaşmalara ve katılım öncesi gerçekleştirilmesi gereken stratejilere yönelmiştir. 1992 yılında yürürlüğe giren Avrupa Anlaşmaları’nın imzalanmasıyla MDA ülkelerinin AB’ye tam üye olması hedeflenmiştir. 10 yıl olarak belirlenen geçiş döneminde ticaretteki gümrük vergilerinin ve diğer kısıtlayıcı önlemlerin MDA ülkeleri tarafından kaldırılması kararı alınmıştır. Katılım öncesinde iç pazara hazırlığın tamamlanması, ortak ülkelerde sürdürülen reformların PHARE (Programme of Community Aid to the Countries of Central and Eastern Europe- Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerine Topluluk Yardım Programı) kapsamında desteklenmesi ve yapısal diyalogun

²¹⁴ Müller, Flers, a.g.e., ss. 2-3.

²¹⁵ Yazgan, a.g.e., ss. 128.

²¹⁶ Müller, Flers, a.g.e., ss. 2-3.

²¹⁷ Grabbe, a.g.e., ss. 45-49.

oluşturulması MDA ülkelerinde prosedürlerin ve kuralların uygulanması açısından önem arz etmektedir.²¹⁸ Avrupalılaşıma mekanizmalarının tipolojisi temel olarak sert geçişle, yani AB'nin MDA ülkelere bu kuralları, prosedürleri ve siyasi paradigmaları aktarmasıyla ilişkilendirilmektedir.²¹⁹

Bieber'e göre, 2004 genişlemesi sırasında kavramsallaştırıldığı gibi, bazı AB üye devletlerinde hukukun üstünlüğü açısından Avrupalılaşımanın dayanıklılığı ile ilgili sorunlar ortaya çıkmaktadır.²²⁰ AB'nin 2004 genişlemesi içinde hukukun üstünlüğü üzerindeki etkisine bakıldığında, yerel ön koşullara ilişkin unsurların daha sonraki genişleme dalgalarında çarpıcı biçimde eksik olduğu vurgulanmaktadır. Buna karşılık yerel seçkinlerin genişleme süreçlerindeki kritik rolü, ulusal seçmenlerin ve yargı örgütlerinin örgütsel yapılarının hükümetlerdeki değişiklik ile geniş kapsamlı değişiklikleri arasındaki doğrudan ilişki açıklandığında ortaya çıkmaktadır.²²¹ Yerel düzeydeki bu kritiklerin yanı sıra bu geçiş mekanizması tek pazar uygulamasına ilişkin düzenlemelerden ortak tarım politikasına, eğitim, kültür ve gençlik ile ilgili alanlarda güçlendirilmiş işbirliğinden serbest ticaret bölgesini oluşturmaya kadar birçok işbirliği, teşvik ve uygulamayı içinde barındırmaktadır. Bölgedeki birçok insan için AB üyeliği, komünist mirasların ötesine geçmek ve Avrupa ekonomik ve siyasi alanında etkin bir role sahip olmak için ülkelerinin Avrupalılaşımanın bir parçası hatta bir ön şartı olarak görülmektedir. Yumuşak geçiş ise sosyal inşacı çerçeveden değerlendirilebilecek unsurlara işaret etmektedir. Bu geçiş içindeki paylaşılan değerlerin ve normların önemi vurgulanmaktadır.²²²

AB'nin MDA ülkelere etkisini analiz eden Avrupalılaşıma çalışmalarının yanı sıra, AB'nin AB üyesi olmayan devletler üzerindeki potansiyel etkisini vurgulayan Avrupalılaşıma çalışmaları da bütünün bir parçası niteliğindedir. Bu

²¹⁸ Karluk, a.g.e., ss. 97-98.

²¹⁹ Grabbe, a.g.e., ss. 45-49.

²²⁰ Bieber, a.g.e., 237-240.

²²¹ Marko Kmezic, "EU Rule of Law Conditionality: Democracy or 'Stabilitocracy' Promotion in the Western Balkans?", Dzankic, J., Keil, S., Kmezic, M. (Eds.), *The Europeanisation of the Western Balkans* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Cham, 2019, ss. 89-90.

²²² Grabbe, a.g.e., ss. 45-49.

parçayı oluşturan üç boyutlu bir mantık ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, Avrupalılaşmanın nasıl gerçekleştiğine dair kavramsal ve normatif çalışmalar geliştirme ihtiyacıdır. İkincisi, Avrupalılaşmanın yerel bağlamdaki değişiklikler yoluyla dönüşmekte olan Avrupalılaşma üzerine literatüre sağladığı katkıdır. Üçüncüsü, Avrupalılaşmanın etkilerinin en belirgin olduğu Batı Balkan devletlerine AB'ye uyumunun karmaşık yollarını keşfetmenin yararlarıdır.²²³ Batı Balkanlar'ın Avrupalılaşması, özellikle AB müktesebatı üzerinden değerlendirildiğinde büyük zorlukları da beraberinde getirdiği açıktır.

Her Batı Balkan ülkesinin politikası, içişleri ve ekonomisi birbirinden farklı olduğundan, Avrupalılaşma da her ülke için farklı bir süreci yansıtmaktadır. 1 Temmuz 2013'te AB'ye katılan Hırvatistan ile 2025'te AB'ye katılması öngörülen Karadağ'ın diğer Batı Balkan ülkeleri arasından sıyrılarak ön plana çıkması bu sebeplerdendir. Elbasani, Avrupalılaşma kavramını Batı Balkanlar üzerinden değerlendirdiğinde üç parametre ön plana çıkmaktadır. Birincisi, Kosova ve Bosna-Hersek gibi etnik krizlerin ve iç savaşın sancılarında etkilenen ülkeler de dahil olmak üzere Batı Balkanlar'da AB'nin tarafları etnik milliyetçilere karşı güçlerini arttırmaktadır. İkincisi, tarihi mirasın Batı Balkan ülkelere taşınmış etkisi üzerinden şekillenmektedir. Bu yaklaşım, sosyal inşacılıkta kültürün, normların ve tarihi öğelerin inşa sürecine katkısıyla uyum gösteren bir yaklaşımdır. Üçüncüsü ise, güçsüz devlet yapısıyla doğrudan bağlantılı olarak elitlerin tercihlerini yönlendiren koşulları kapsamaktadır.²²⁴

Kmezic'e göre, AB tarafından benimsenen hukuk devletinin yukarıdan aşağıya kurumsal olarak tanıtılması Batı Balkanlar'da AB üyeliğine yönelik ilerleme ve reform için benzersiz, geniş tabanlı ve uzun vadeli bir destek sağlamıştır.²²⁵ Bu, AB'ye ait normatif unsurların Batı Balkan toplumlarında inşa edilmesi isteğiyle

²²³ Dzankic, Keil, Kmezic, a.g.e., ss. 4-5.

²²⁴ Arolda Elbasani, "Europeanization Travels to the Western Balkans: Enlargement Strategy, Domestic Obstacles and Diverging Reforms", Elbasani, A. (Ed.) *European Integration and Transformation in the Western Balkans: Europeanization or Business as usual?* (1. Baskı), Routledge, New York, 2013, ss. 9.

²²⁵ Kmezic, a.g.e., ss. 87.

ilişkilendirilebilir. Avrupalılaşıma, AB'ye katılmak isteyen ülkelerin dönüşümü açısından önemli olsa da artan bir baskıya da sahiptir. Bieber, Avrupalılaşımanın Batı Balkanlar'a özgü bir takım etmenlerin yanı sıra AB'nin kendisinden kaynaklanan özellikler tarafından da zayıflatıldığını iddia etmektedir. Bu yaklaşıma göre, hukukun üstünlüğüne vurgu daha önceki genişlemelerin doğrudan bir sonucudur. Bu, gerekliliklerin açıklığa kavuşturulmasına yardımcı olmakla birlikte, genişleme sürecinin uzamasına neden olarak üyeliğin güvenilir bakış açısını zayıflatmıştır.²²⁶

AB entegrasyonunun Batı Balkan ülkelerini nasıl etkilediği konusundaki analizlerde büyük bir boşluğun olduğu iddia edilmektedir.²²⁷ Batı Balkanlar'da zayıf ve tartışmalı devletlerin varlığı Avrupalılaşımayı zorlaştırmaktadır. Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleşme süreci bu kapsamda örnek verilebilir. Avrupa Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi'nin aracılık ettiği Sırbistan-Kosova diyalogu sonrası iki ülke arasındaki çözüm Sırbistan ile katılım müzakerelerine dahil edilmiştir ve ilerleme her iki ülke için AB perspektifi ile bağlantılıdır. Sırbistan-Kosova diyalogu, AB'nin her iki anlaşmazlığın çözümü açısından baskı gücünü vurgulamaktadır. Ancak, Avrupalılaşıma AB'nin mutakabatına dayalı yaklaşımı tam olarak takip etmediği için geniş ölçüde eleştirilmektedir.²²⁸

Özetle, bu bölümde sırasıyla Avrupalılaşımanın tanımına, içeriğine Avrupalılaşıma kavramının teorileştirilmesi düşüncesine, yukarıdan aşağıya Avrupalılaşıma, Avrupalılaşımanın üye ülkelere etkisine, MDA ülkelerinin Avrupalılaşımasına, ve Batı Balkanların Avrupalılaşıması konularına yer verilmiştir. AB üzerinden oluşan dönüşümü yansıtan Avrupalılaşımanın derinleşmeye ve genişlemeye bulunduğu katkılar üzerinde durulmuştur. AB'nin, Avrupalılaşıma içinde tüm sorumlulukları üstlenmekle ve yerine getirmekle yükümlü bir aktör olduğu sonucuna varılmıştır. Batı Balkan devletlerinin Avrupalılaşımasının da gerek üye

²²⁶ Bieber, a.g.e., ss. 237-240.

²²⁷ Jelena Dzankic, Soeren Keil, "The Europeanisation of Contested States: Comparing Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro", Dzankic, J., Keil, S., Kmezic, M. (Eds.), *The Europeanisation of the Western Balkans* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Cham, 2019, ss.182.

²²⁸ Bieber, a.g.e., ss. 237-240.

devletlerin tutumu, gerek aday/potansiyel aday devletlerin kendine has durumlarından dolayı tartışılan ve zorlu bir alan olduğu kanısına varılmıştır.

3.2. Avrupalılaşmanın Sosyal İnşacı Paradigma Bağlamında Değerlendirilmesi

Avrupalılaşma kavramı, teorik olarak yeni-kurumsalcılık yaklaşımıyla özdeşleşmektedir. Hall ve Taylor, yeni-kurumsalcılığın akılcı, tarihsel ve inşacı (sosyolojik) kurumsalcılık olarak üç grupta toplandığını ifade etmektedir. Tarihsel kurumsalcılar kurumların uzun periyotlu etkilerine odaklanırken, rasyonalist kurumsalcılar kurumların güçlerinin değişimini incelemeyi tercih etmektedir. İnşacı kurumsalcılar ise, kurumların aktörlerin tercihlerine ve kimliklerine yapmış oldukları etkiyi ortaya çıkarmayı amaçladığını vurgulamaktadır. Yani, düşünsel ve normatif unsurlar kadar kurumsal unsurların da aktörlerin kimliğine, davranışlarına ve politikalarına etki ettiği savunulmaktadır. Kısaca, sosyal aktörlerin kimliklerinin sosyal yaşamın sağladığı kurumsal formlardan, işaretlerden ve imgelerden oluştuğu vurgulanmaktadır.²²⁹

Schimmelfennig ve Sedelmeier'e göre, inşacı yaklaşımda kolektif kimlik akılcı seçim yaklaşımından ayrı biçimde kültürel unsurlar ve değerler tarafından yönlendirilmektedir. Akılcı seçim, aktörün kimlik inşasında değersel veya kültürel unsurların önemini gözardı etmektedir. Akılcı hipotezin aksine, inşacı hipotezde sosyolojik açıklamalar aktör tercihleriyle değil sistemik olarak örgütsel düzeyde başlamaktadır.²³⁰

İnşacılık ve akılcı yaklaşım arasındaki mesele bir tartışma yerine bir diyalog olarak ele alınabilmektedir. İkisi arasındaki belirgin farklılık, aktör davranışlarında belirlenen mantık çizgisiyle ilgilidir. Yani, akılcı yaklaşım sonuç mantığını

²²⁹ Peter A. Hall, Rosemary C. R. Taylor, (1996), *Political Science and the Three Institutionalisms*, MPIFG Scientific Advisory Board, USA.

²³⁰ Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, *Theorizing EU Enlargement: Research Focus, Hypothesis and the State of Research*, Journal of European Public Policy, Cilt 9, Sayı 4, 2002, ss. 513.

benimserken, inşacı yaklaşımda uygunluk mantığı ön plana çıkmaktadır. Fearon ve Wendt, inşacılıkta insan davranışın çoğunun araçsalçı sonuç mantığından ziyade normatif uygunluk mantığına dayandığını vurgulamaktadır. Bu nedenle, iş bölümüne bağlı akılcı seçimin alanı da işgal edilmektedir.²³¹ Akılcı sonuç mantığına göre, aktör davranışları stratejiktir ve diğer aktör davranışları da incelenerek strateji belirlenmektedir. Bu yaklaşımda, aktörlerin tercihlerinin ve politikalarının çıkarlara dayalı biçimde oluştuğu savunulmaktadır. Uygunluk mantığında ise, kurumlar uygun davranış kuralları biçimini hazırlayarak aktör davranışlarına etki etmektedir. Bu bağlamda, aktörlerden kuralların doğru, doğal, beklenen ve formel yapıları olduğu için bunlara uymaları beklenmektedir.²³² Belirlenmiş kurallar ve normlar, aktörlerin kendi kimlik inşasına katkıda bulunduğu gibi, onların kolektif kimliğe dahil olmasına da zemin hazırlamaktadır.

Katzenstein, Keohane ve Krasner, önümüzdeki yıllarda Uluslararası İlişkiler alanındaki tartışmaların ana ekseninin akılcı yaklaşım ve sosyal inşacılık arasında olduğunu iddia etmektedir. Bu yaklaşımda, iki teorinin birbirlerine karşılık gelecek unsurlardan oluşarak tartışmaya sebep olduğu görüşü hakimdir. Fearon ve Wendt ise, bu iki teorinin uluslararası siyaset teorilerinin ilk örneklerinden olmadığını vurgulamaktadır. Onlara göre, akılcılık toplumsal olanın ne olduğuna dair felsefi bir konumu ima edebilen metodolojik bir yaklaşıma atıfta bulunuyor gibi görünmektedir. Sosyal inşacılık ise, belirli sorular üzerinde tercihler anlamına gelebilecek bir dizi sosyal açıklamaya atıfta bulunuyor gibi görünmektedir. Bu iki teori, birbirinden ayrılan unsurları içinde barındırmakta, ama birbirinin tam karşı konumunda yer almamaktadır. Yani, realizm-idealizm karşılaştırması gibi bir tartışma akılcılık-inşacılık arasında gerçekleşmemektedir.

Eğer akılcılığın sosyal inşacılığa karşı olmasına odaklanılırsa, temel tartışma uluslararası ilişkilerle ilgili olmaktan ziyade, uluslararası ilişkilerin nasıl çalışacağı

²³¹ Fearon, Wendt, a.g.e., ss. 65-68.

²³² James G. March, Johan P. Olsen, *The Logic of Appropriateness*, Arena Working Papers, University of Oslo.

üzerine olabilir.²³³ Schimmelfennig'e göre, akılcılık aktör davranışlarını en iyi şekilde açıklasa da, genişleme için kolektif bir kararın açıklamasını yapmada başarısızlık göstermektedir.²³⁴ Yani, aktör davranışları içinde neden-sonuç ilişkisi kolay kurulmaktadır. Ancak, örgütsel düzeyde bu bağlantıyı kurmak zorlaşmaktadır. İnşacı yaklaşımda, Avrupalılaşmaya içselleştirilmiş kurallar ve normlar gözünden bakılmaktadır.²³⁵ Kolektif kimlik içinde belirlenen ve bir sürece dayalı olarak benimsenen normların Avrupalılaşmayı da beraberinde getireceği savunulmaktadır.

Yazgan'ın da belirttiği üzere, inşacı perspektifte üye ve aday ülkeler birbirlerini ve karşılıklı olan ilişkilerini uluslararası bir örgüt olarak (AB) yansıtılan değerler ve fikirler temelinde inşa etmektedir. Yani, kolektif kimlik içinde tanımlanan belirli değerler ve düşünsel unsurlar üye/aday ülkelere doğrudan etki etmektedir. Bu yaklaşımda, AB'ye üye ülkelerin genişleme eksenindeki aday ülkeleri kabul edip etmemesinde değerlerin etkisi ön plana çıkmaktadır. Bahsi geçen değerler, aday ülkenin AB'nin temel prensiplerini oluşturan öğelere ne ölçüde sahip çıkacağıyla ilişkilendirilmektedir.²³⁶ Bu prensiplerin toplumsal temelde içtenlikle benimsenmesi gerekmektedir. Yani bu değerleri stratejik veya çıkar odaklı görmeksizin, gerçekten benimsemek önemlidir. Böylelikle, aday ülke ve üye ülke birbirlerini yapılandırmakta, AB tarafından tanımlanan fikirler temelinde de düşüncelerini kurmaktadır.²³⁷

Avrupalılaşma kavramı üzerine çalışmalar başlangıçta AB'nin devletlere olan etkisi üzerine yoğunlaşırken, inşacı perspektifin uluslararası ilişkilerde önem kazanmasıyla birlikte bu yaklaşımın değiştiği gözlenmektedir. Sosyal inşacılığın araştırma alanına dayanarak kimlik ve değerler de Avrupalılaşma kavramına son dönemlerde dahil olmuştur.²³⁸ Ortak kimliği besleyen değerlerin ve normatif unsurların eksikliği halinde Avrupalılaşmanın zorlaşacağı düşünülmektedir.

²³³ Fearon, Wendt, a.g.e, ss. 52.

²³⁴ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 76.

²³⁵ March, Olsen, a.g.e.

²³⁶ Yazgan, a.g.e., ss. 134-135.

²³⁷ Schimmelfennig, Sedelmeier, a.g.e., ss. 513.

²³⁸ Yazgan, a.g.e., ss. 127-128.

Schimmelfennig'e göre, dışarıdaki devletlerin ortaklığı paylaşması ve Birlik'e kabul edilmesi açısından bu sosyolojik perspektif önem arz etmektedir.²³⁹ Bu ortaklığı sadece maddiyat veya çıkarlar üzerinden tanımlamak eksik görülebilir. Aday ülkelerin Birlik'e kabul edilmesinde ekonomik koşulların sağlanması kadar düşünsel, değersel ve normatif unsurların da benimsenmesi gerekmektedir. AB, 1990'lı yıllardan beri post komünist ülkelere üyelik teşviğinin cazibesini, çeşitli ekonomik ve politik üyelik kriterlerinde ortaya çıkan iç çözümlerin dış yansımasına katkıda bulunmak için kullanmaktadır. Bu, AB normlarına uyumun nasıl teşvik edildiğini analiz eden Avrupalılaşma gündeminin ayrı bir alanı olarak oluşturulmasına yol açmıştır.²⁴⁰

Aktör ve yapı arasında karşılıklı etkileşim olduğunu savunan sosyal inşacılığa paralel olarak Avrupalılaşmada da karşılıklı olarak inşa edilen bir etkileşim olduğu savunulmaktadır. Bu etkileşim Avrupalılaşma içinde 'örtüşme düzeyi' olarak adlandırılmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim sürecinde AB'nin gerek üye gerekse aday devlete, yine aday veya üye devletin de AB düzeyine etkisi kapsamında bazı ön koşullar esas görülmektedir. Örtüşme düzeyinde esas olan şudur: "AB düzeyi ve ulusal düzey düzenlemelerinde uyum yakalanmışsa uyum baskısı ortadan kalkmaktadır. Ancak her iki düzeyde de ciddi bir fark olursa uyum baskısı fazlalaşmaktadır."²⁴¹ Yani, örtüşme düzeyi AB düzenlemesi ve ulusal düzenlemelerin örtüşmesiyle ilgilidir. Taraflar arasındaki uyum arttıkça, örtüşme düzeyinde de başarı elde edileceği savunulmaktadır.

Ulusal aktörlerin Avrupalılaşma süreçlerine daha fazla odaklanması, Avrupa'nın yalnızca resmi yapıları etkileyebileceği değil, aynı zamanda üye devletlerdeki değerleri, normları ve geçerli söylemleri de etkileyebileceği inancına bağlanmaktadır. Bununla bağlantılı biçimde, Avrupalılaşma ve sosyal inşacı yaklaşım arasındaki ilişkide özellikle uygunluk mantığı etkisi gözlemlenmektedir. Sosyal inşacı yaklaşım, kurumların aktörlerin kimliklerini inşa eden normları nasıl

²³⁹ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 61.

²⁴⁰ Kmežic, a.g.e., ss. 91-92.

²⁴¹ Yazgan, a.g.e., ss. 127-128.

ürettiğine bakarak uygunluk mantığı üzerinde durmaktadır.²⁴² Schimmelfennig'in 2004 genişlemesi örneği bu kapsamda ele alınabilir. Genişleme öncesi katılım müzakereleri için seçilen MDA ülkelerinin önce AB üyeleriyle eşleşmesi gerektiğini, sonra da Avrupa uluslararası topluluğunu oluşturan liberal normlara uygunluk sağlaması gerektiğini vurgulanmaktadır.²⁴³ Yani, Avrupa toplumunun ana örgütü olarak AB liberal kolektif bir kimliğe sahiptir. MDA toplumlarından da bu kimliğin temel tutumlarına ve insan haklarına saygı gibi liberal normlarına bağlılık göstermesi beklenmektedir.

Avrupa halklarının²⁴⁴ önemli bir parçası ulusal kimliklerle bağdaştırılmaktadır. Bu kimliklerin hem özgün politik sembollerle ifade yoluyla, hem de merkezdeki çevresel çatışmaların yakınsaması yoluyla bölgesel topluma katkıda bulunan kurumların dönüşümüyle bağlantılı olduğu iddia edilmektedir. Bu açıdan da Avrupa kamusal alanın inşası ile ilgili yaklaşımlar ele alınmaktadır. Kamu söyleminin analizi, ulusal aktörlerin inanç ve beklentilerindeki değişiklikler nedeniyle ortaya çıkan Avrupa bütünleşme süreçleri üzerindeki yumuşak baskıların ele alınmasını sağlamaktadır.²⁴⁵ Kamudaki genel tutum ve davranışlar, sosyal olarak inşa edilen kimliklerle bağdaşmaktadır. Aktörün kimliği, bu yumuşak baskıdan etkilenecek politikalarını ve çıkarlarını da etkilemektedir. İnşacı perspektifte değişim Avrupalı değerlerin içselleştirilmesi, devlete aktarılması ve yeni bir kimliğin oluşması şeklinde sağlanmaktadır. Bu kapsamda, uygunluk mantığında Avrupalılaştırmanın gerçekleşmesinde temel ölçütler Avrupalı normlar, değerler, politikalar, yaklaşımlar ve ilgili ülkenin ikna edilmesidir.²⁴⁶

²⁴² Donatella della Porta, Manuela Caiani, *Social Movement and Europeanization*, Oxford University Press, New York, 2009, ss. 19-20.

²⁴³ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 60.

²⁴⁴ Çelebi, Grimm'in "Avrupa halkı" iddiasını özellikle siyasi irade ve bu iradenin düzenlenmesiyle ortaya çıkacak, yakın zamanda olmasa da gelecekte oluşması muhtemel bir halk olarak yaptığı değerlendirmesinin altını çizmektedir. Bu noktada Avrupa halkı ve Avrupa anayasası kavramları özdeşleştirilmiştir. Çünkü anayasanın olduğu yerde bir halk tarafından siyasi iradenin yetki ve sınırlarının belirlendiği ve o halkın temel hak ve özgürlüklerinin güvence altında olması yükümlülüğü işaret edilmektedir. (Aykut Çelebi, *Avrupa: Halkların Siyasal Birliği*, (1. Baskı), Metis Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 105).

²⁴⁵ Porta, Caiani, a.g.e., ss. 19-20.

²⁴⁶ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 59.

Börzel ve Risse'ye göre, rasyonalist yaklaşımda sonuç mantığı kimlikleri ve tercihleri dışı vururken, inşacı yaklaşımda uygunluk mantığı bu kimlikleri ve tercihleri içselleştirmektedir. Uygunluk mantığı kimlik dahilindeki kurallara, normlara ve değerlere uygunluk göstermekle ilgilidir. Avrupalılaşma temel kurumlara ve kolektif kimliklere uyum baskısı uygularsa, esas değişimi teşvik etmek için daha fazla sosyalleşme/öğrenme yolu gerektiği düşünülmektedir.²⁴⁷ Uygunluk mantığında, uluslararası örgütlerin amaçları ve prosedürlerinin daha çok uluslararası topluluğun meşruiyet ve uygunluk standartlarına göre belirlendiğini varsayılmaktadır. Uluslararası bir topluluğun kolektif kimliği paylaşan ve kurucu değerlerine ve normlarına bağlı kalan devletlerin de bu örgütlere katılma hakları vardır.²⁴⁸ Yani, kolektif kimliğin içindeki aktörler ve kurumlar uygunluk standartlarını belirlemektedir. Belirlenmiş normlara ve kurallara uyan devletler de bu kolektif kimliğin içine dahil olabilmektedir. İnşacı yaklaşımda, Avrupalılaşma kavramı kolektif öğrenme ve sosyalleşmenin etkisiyle ülkenin Avrupalı normları ve değerleri içselleştirip yeni kimlik oluşumunun yolunu açması yönünden değerlendirilmektedir.²⁴⁹

Aday ülkelerin Avrupalılaşma sürecinde koşulluluk prensibi akılcı seçim yaklaşımıyla, sosyalizasyon da sosyal inşacılıkla bağdaşmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, akılcı seçim teorisi Avrupalılaşma konusunda AB'ye yeni katılım gösteren ülkeleri Birlik'in temellerini sarsmayacak biçimde üyeliğe hazırlamak olan koşulluluk ilkesini ön plana çıkarmıştır. Aktörlerin uygunluk mantığı düzeneğinde AB kural ve ve normlarına ikna edilen süreç olan sosyalizasyon ise, sosyal inşacıların üzerinde durduğu bir ilke olmuştur.²⁵⁰ Müktesebat ve Kopenhag kriterlerinden oluşan ve hukukun üstünlüğü, insan haklarına bağlılık, barış ve özgürlüğü içeren AB normatif temelli yaklaşım 'ulusal kimliklerin şekillendirildiği

²⁴⁷ Tanja A. Börzel, Thomas Risse, *When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change*, EUI (European Integration Online Papers) Working Papers, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Cilt 4, Sayı 15, 2000, ss.14.

²⁴⁸ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 59.

²⁴⁹ Yazgan, a.g.e., ss. 134.

²⁵⁰ Kodaman, Baş, a.g.e., ss. 52-59.

odak noktası' işlevini görmektedir.²⁵¹ Kolektif kimlik inşası için içselleştirilmesi gereken bütün bu kurallar ve normlar, aynı zamanda aday ülkelerin ulusal kimliklerini de düzenlemektedir.

MDA ülkelerinin katılım süreci ve Avrupalılaşma arasında oluşan mekanizma rasyonalist sonuç mantığı ve inşacı uygunluk mantığı çerçevesi içinde ayrı ayrı ele alınabilmektedir. Sonuç mantığı, AB ya da ülke içinde çalışabilen Avrupalılaşmayı işaret etmektedir. Bu yaklaşıma göre, AB odaklı Avrupalılaşma AB'nin hedef hükümetin AB koşullarına uyması için sağladığı dış teşviklere dayanmaktadır. Bu yaklaşıma uygun olarak AB 'ödülle takviye' adlı pazarlık stratejisiyle aday ülkelerde uyumu teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Uygunluk mantığı ise, AB güdümlü Avrupalılaşmanın sosyal öğrenme ve ikna ile oluştuğunu öne sürmektedir.²⁵² Bu bağlamda, kamunun söylemi önem kazanmakta ve sosyal etki de devlet kimliğini dönüştürebilmektedir.

İnşacı kurumsalcılık, yerel seçkinlerin ve toplumların büyük ölçüde meşru görerek içselleştirdikleri AB normlarını ele almaktadır. Sosyal inşacılar, aday ülkelerin kar-zarar hesaplamalarını doğrudan veya dolaylı biçimde etkilemek yerine kural transferinin ancak aday ülkelerdeki seçkinlerin ve toplumun AB ile tanımlanması durumunda etkili olacağını öne sürmektedir.²⁵³ Yani, toplum içinde ve siyasi liderler bazında tanımlanan kolektif kimlik kurallarının içselleştirilmesi ne kadar gerçekleşirse, Avrupalılaşmanın da o kadar başarıya ulaşacağı düşünülmelidir.

AB tarafından gerçekleşen dış teşviklerin açıklayıcı gücü iki alternatif Avrupalılaşma modeliyle karşılaştırılmıştır. Bunlardan biri sosyal öğrenme (*social learning*), bir diğeri ise ders çıkarma (*lesson-drawing*) modelidir. Sosyal öğrenme modelinde, Avrupalılaşmanın katılımcıların ödüllendirilmesi ve ceza almasından kaçınmak için dış teşvikler yerine iç kimlikler, değerler ve normlar tarafından motive

²⁵¹ Thomas Diez, Apostolos Agnantopoulos, Alper Kaliber, *File: Turkey, Europeanization and Civil Society: Introduction*, South European Society and Politics, Cilt 10, Sayı 1, 2005, ss. 1-6.

²⁵² Zhelyazkova, Damjanovski, Nechev, Schimmelfennig, a.g.e., ss. 17-18.

²⁵³ Kmezic, a.g.e., ss. 91-92.

edildikleri uygunluk mantığına dayanarak çalıştığını varsayılmaktadır. Bu normatif yaklaşım, koşulluluk ilkesini akılcı mercek içinde benimsenen dış teşviğe bağlamamaktadır. Aksine, değerler ve normlar bazında inşa edilen kimliğin koşulluluk ilkesine içten biçimde uygunluk göstermesi beklenmektedir.

Aday devletlerin AB koşullarına uyumu, AB koşullarının algılanan meşruiyeti ve AB'nin yerli aktörleri bu koşulların uygunluğu konusunda ikna etme kabiliyetinden kaynaklanmaktadır.²⁵⁴ Çelebi, bu kapsamda AB hedeflerine ilişkin sorunlara ve AB'nin genişleme süreçleriyle oluşan bürokratik sorunlara değinmektedir. Örneğin, Amsterdam Zirvesi (1997)²⁵⁵ sonrası Avrupa Parlamentosu'nun yetkileri genişlemesine rağmen, Parlamento'nun karar alma ve uygulamalarda etkisizliğini devam ettirmesi demokratik meşruiyet sorununu AB içinde tartışmaya açmaktadır.²⁵⁶

Sosyal öğrenme içinde meşruiyet algısı kadar önemli olan bir diğer husus ikna kabiliyetidir. Eğer AB adayı bir ülke Avrupa toplumu ile özdeşleşirse ve hedef aday ülkedeki normlar ve değerler ile AB tarafından öngörülen normlar ve değerler arasında karşılıklı bir uyum varsa, AB'nin ikna gücünün artacağı varsayılmaktadır. Bu görüşün karşısında, ders çıkarma modeli aday ülkelerin AB koşullarına uygunluğunun mutlaka dış teşvikler ya da iknalar tarafından yönlendirilmediğini varsaymaktadır. Bu yaklaşıma göre, birkaç koşulun yerine getirilmesi halinde aday ülkelerde Avrupalılaşma meydana gelecektir.²⁵⁷ Ders çıkarma modeli, dış teşviklerin zorlayıcı gücünü veya ikna yönteminin normatif gücünü esas almamaktadır. Aday devletlerin iç sorunları veya ihtiyaçları için etkin çözüm bulunması halinde, AB kurallarının benimsenebileceği savunulmaktadır.

²⁵⁴ Zhelyazkova, Damjanovski, Nechev, Schimmelfennig, a.g.e., ss. 20-21.

²⁵⁵ 2 Ekim 1997'de imzalanan, 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması'nda Parlamento'nun ikinci ve üçüncü sütun konularındaki yetkileri genişletilmiştir. Çoğunluk oyu ile karar alma konusunda bir genişletme sağlanmamıştır (Karluk, a.g.e., ss. 191).

²⁵⁶ Çelebi, a.g.e., ss. 101.

²⁵⁷ Zhelyazkova, Damjanovski, Nechev, Schimmelfennig, a.g.e., ss. 20-21.

Sosyal inşacılığın temel unsurlarından olan kültürün de Avrupalılaşma ile birtakım bağlantıları söz konusudur. Bu kapsamda, Featherstone'un Avrupalılaşma ile ilgili dört katlı sınıflandırılması örnek verilebilir. Bu sınıflandırma tarihsel süreçlerden, kültürel yayılmadan, kurumsal uyumdan ve politika uyumundan oluşmaktadır.²⁵⁸ Yani, sosyal inşacılıkta görüldüğü üzere bu sınıflandırma örneğinde de tarihsel, kültürel ve kurumsal unsurların Avrupalılaşmayı desteklediği savunulmaktadır. Avrupalılaşma kavramı AB mevzuatının üye ya da aday ülke tarafından uygulanması anlamını taşıdığı gibi Avrupa sembol, inanç ve değerlerini de işaret etmektedir. Bir üye/aday ülkenin Avrupalılaşması, Avrupalı normlar, değerler ve düşünsel unsurlar tarafından yapılanmalıdır. Sosyal inşacılık ve Avrupalılaşma arasında kurulacak temel bağlantı, özellikle Avrupalılaşmanın kimlikleri etkilemesi yönüyle sadece siyasal değil aynı zamanda sosyal ve kültürel bir yaklaşımla analiz edilmesi üzerinden inşa edilmektedir.²⁵⁹

Avrupalılaşma çalışmaları içinde realizme yönelen araştırmacılar, jeopolitik çıkarların²⁶⁰ ve AB'ye katılımından elde edilecek net kazanımların aday ülkelerin Avrupa'ya karşı tutumlarını etkilediğini savunmaktadır. Realist yaklaşım, AB'ye üyelik yolunda aday ülkelerin demokrasiye veya insan haklarına en büyük önemi verdiğini savunmaz. AB adayı ülkeler uluslararası çıkarlarını koruyabilmek, Birlik'e üye olmak ve Birlik'in getirdiği stabilite ortamından faydalanabilmek için demokratikleşmeyi ve Kopenhag Kriterleri'ne uymayı tercih edebilirler. Finansal kazanımların elde edilecek olması, AB'nin öne sürdüğü kriterleri içselleştirip uygulamanın önünü açmaktadır.

Kopenhag Kriterleri belirli kalıpları olan bir modelin alınıp benimsenmesini ifade etmektedir. Mevzuat uyumunun, yani AB müktesebatının benimsenmesi zamana yayıldığında Avrupalılaşmayı da beraberinde getirmektedir. Avrupalılaşma süreci ele alındığında, MDA ülkeleri serbest piyasa ekonomisini benimsemişlerdir.

²⁵⁸ Bulmer, a.g.e., ss. 46-48.

²⁵⁹ Yazgan, a.g.e., ss. 125.

²⁶⁰ Jeopolitik çıkarlar bir ülkenin yerini, gücünü ve yakınlığını o ülkenin davranışının temel sebeplerinden biri olarak görmeye dayanan uluslararası çıkarları içermektedir (Nye, Welch, a.g.e., ss. 469).

Bunun için gerekli kurumsal altyapıyı oluşturmuşlardır. Her türlü kriteri uyumlamanın sonucunda Avrupalılaştırmanın tartışmasız ve kesin bir sonuç sağlaması ise kimliği ve sosyal yapılanmayı devre dışı bırakan eksik bir yaklaşımdır. Kriterlere adapte olma sürecinde olan ülkeler için kimliğin bir parçası haline gelmek çok kısa sürede gerçekleşecek bir durum değildir. Kopenhag Kriterleri belli bir sistem kurup geliştirmesine rağmen o sistemi çalıştıracak mentalite onyıllar alan bir süreçtir. Bu bağlamda, inşacılığın temel yapıları olan kültür, normlar ve değerler olmadan Avrupalılaşmayı getirecek sonuç sadece somut kriterler ölçeğinde sağlam bir zeminde yer almamaktadır. Sosyal inşacı araştırmacılar, yerel ve Avrupalı kurumlar arasında karar verme prosedürleri ve siyasi kültür gibi alanlarda kurumsal eşyapılılık olması üzerinden AB kurumlarına katılım sürecinin rolünü vurgulamaktadır.²⁶¹

İnşacı yaklaşım aday ülkelerin hem siyasi elitlerinin AB platformlarında, hem de halklarının kendi aralarında ve diğer halklarla olan ilişkilerinde gerçekten eksikliklerinin bilincinde olduklarını iddia etmektedir. Bu değerler, kazanılması hak edilen değerler olarak düşünüldüğünde içselleştirilmektedir. Böyle bir durumda, yeni bir kimlik inşa süreci devreye girmektedir. Bu süreç maddi hesaplara göre değil, uygunluk mantığına göre işlemektedir. Avrupalılaştırma çalışmaları içinde ‘Avrupalı kimlik inşası’ için norm yayılımına önem verilmektedir. Üye devletler içinde iç değişimle birlikte Avrupalı seviyesindeki kimlik oluşumu ve kurum geliştirmeyi birbirine bağlayarak Avrupalılaştırma, Avrupa entegrasyon projesi için ana aktarım kanalı olarak kabul edilmektedir.²⁶²

Ulusal devlet kimliklerinin Avrupalılaştırması Fransa ve Almanya örnekleri üzerinden değerlendirilebilir. Liberal demokrasi, piyasa ekonomisi ve refah devleti değerlerini içeren modern Batı Avrupa kimliği, Fransa ve Almanya'daki siyasi elitler arasında ortak bir zemin oluşturmaktadır. Yani Fransızlar Almanlar arasında ortak bir Avrupa kimliğinin liberal normlar üzerinden inşa edilebildiği düşünülmektedir.

²⁶¹ Porta, Caiani, a.g.e., ss. 27.

²⁶² James Hughes, Gwendolyn Sasse, Claire Gordon, *Europeanization and Regionalization in the EU's Enlargement: The Myth of Conditionality*, Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss. 28.

Ancak, bu Avrupa Fransız Avrupalının Fransız olarak, Alman Avrupalının da Alman olarak kaldığı ulus devlet kimliklerini içinde barındırmaktadır. Bu devletler ulusal kimliklerini koruyarak üst kimliklerini inşa etmeyi hedeflemiştir. Belli bir anlamda, çoklu Avrupa ve ulus devlet kimlikleri aslında AB gibi çok seviyeli bir yönetim sistemi için uygun olabilmektedir.²⁶³

Börzel ve Risse'nin, Avrupalılaştırmanın iç etkilerini yansıttığı tabloda süreçler, politikalar ve kurumları oluşturan alt yapı çizilmektedir. Buna göre standartlar, problem çözme yaklaşımları, politika söylemleri gibi unsurlar politikaya yön vermektedir. Çıkar oluşumu, kamu söylemleri gibi unsurlar siyaset süreçlerini yönlendirmektedir. Siyasi kurumlar, hükümetlerarası ilişkiler, yargı yapıları, kamu yönetimi, devlet gelenekleri, ekonomik kurumlar, devlet-toplum ilişkisi ve kolektif kimlikler de devleti yönlendirmektedir.²⁶⁴ Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda sosyal inşacılığın temel unsurlarından kolektif kimliğin gücü Avrupalılaşmada da önemli iç etkilerden sayılmaktadır. Bu yaklaşımda, kimlik inşasının aktörün politikalarını etkilediği savunulmaktadır. Ayrıca, çıkarların da aktörün eylemlerine yön verdiği iddia edilmektedir.

Delanty, Avrupa kavramının içini toplumun zihninde stratejik olarak yeniden inşa edilmesi anlayışıyla doldurmaktadır. Bu anlayışa göre, Avrupa kimliği sadece kültürel bir kimlik değil aynı zamanda bilinçli bir şekilde dizayn edilen siyasi bir kimliktir. Bu işleyişin tam zıttı yönünde bir sosyal inşacılık akışı olduğu açıktır. Sosyal inşacılıkta temel unsurların sadece siyasal kimlik olmadığı, kültürel ve toplumsal değerlerin kimliği oluşturmadaki önemi incelenmektedir. Ancak Delanty, sosyal inşacılıkta da önemli bir yere sahip olan kolektif kimlik kavramını ve Avrupa fikrinin olasılığını ve sınırlarını bir arada tutarak hareket etmektedir. Ona göre, yeni kolektif kimliklerin etkisiyle belirlenen Avrupa kavramı sonsuza dek varlığını sürdürebilecek bir icat ve her seferinde yeniden icat edilecek bir süreç olarak

²⁶³ Marcussen, Risse, Engelmann-Martin, Knopf, Roscher, a.g.e. ss. 104-118.

²⁶⁴ Tanja A. Börzel, Thomas Risse, "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe", Featherstone, K., Radaelli, C. M. (Eds.), *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, USA, 2003, ss. 60.

değerlendirilmektedir.²⁶⁵ Bu yaklaşıma göre, kolektif kimlik inşasında normatif bir altyapı mümkün olabilir. Avrupalı kimliği de normatif ve sosyal unsurlardan beslenerek dinamik bir süreç dahilinde inşa edilmektedir.

Avrupalılaşmanın, sosyal inşacılığın temel boyutlarından biri olan kimlikle bağdaştırılan birçok yanı vardır. Checkel, kimliklerin Avrupalılaşmasıyla AB'nin toplumsal kimliklerin oluşumundaki etkisini işaret etmektedir. Bu yaklaşımda, formel AB kurallarıyla birlikte informal Avrupa normları da önem kazanmaktadır. Toplumsal olarak inşa edilen aktörlerin kimliği sadece ekonomik ve hukuki ilkeler üzerinden şekillenmemektedir. Avrupa'nın yıllar içinde şekillenen normatif ve değersel unsurları da bu kimliğin tamamlayıcısı niteliğindedir. Ayrıca, ulusal kimlikler ve Avrupa kimliği arasındaki etkileşim üzerinden öngörülen bir 'Avrupalılaşma' savunulmaktadır.²⁶⁶ Ulusal kimlikler ve üst kimlik arasındaki uyum ne kadar fazla ise, Avrupalılaşmanın o kadar başarıya ulaşacağı düşünülebilir. Bu uyum siyasi, ekonomik ve hukuki olduğu kadar normatif, tarihi ve kültürel süreçler kapsamında değerlendirilmelidir.

Kimliklerin Avrupalılaşması aynı zamanda toplumsal Avrupalılaşma olarak da adlandırılmaktadır. Toplumsal olarak Avrupalılaşan bir aktörün kimliği de aynı seviyede Avrupalılaşmaktadır. Toplumsal Avrupalılaşma, Avrupa bütünleşmesi bağlamında kolektif anlayışların ve anlamların inşasında bir değişim süreci olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal olarak düşünsel unsurlarda yaşanan değişiklikler Avrupalılaşmaya da etki etmektedir. Avrupalı normlar, aktörlerin kendilerini görme biçimini ve dolayısıyla tercihlerini etkilemektedir. Bu açıdan bakıldığında, Avrupalılaşma bir devletin uluslararası arenada kurumsallaşmış temel inançlarını ve uygulamalarını içselleştiren uluslararası sosyalleşme süreci olarak değerlendirilmektedir.²⁶⁷

²⁶⁵ Gerard Delanty, *Avrupa'nın İcadı*, Çeviren Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2005, ss. 56.

²⁶⁶ Checkel, *Social Construction and European Integration*, ss. 57-58.

²⁶⁷ Diez, Agnantopoulos, Kaliber, a.g.e., ss. 1-6.

Avrupalılaşmanın Avrupalı olabilme adına belirli değerlerin üstlenilmesine bağlı olduğu düşünölebilir. Yani yukarıdan aşağıya Avrupalılaşmanın olmasında Kopenhag Kriterleri'nin etkisi olduğu kadar, kolektif kimliği oluşturacak yapıların da benimsenmesi gerekmektedir. Kağıt üzerinde pek çok koşul yerine gelmesine rağmen, içselleştirmek ayrı bir husustur. Her türlü kurumsal altyapıyı oluşturup 2004'te AB üyesi olan Polonya ve Macaristan bu konuda örnek gösterilebilir. Her iki ölkenin durumu sadece kurumsal yapıyı kurmakla Avrupalılaşmanın gerçekteşmeyeceğinin en önemli göstergesidir. Son tartışmalar bu konuda eksiklikleri ve sorunları ortaya çıkarmaktadır. 2015'te Polonya'da iktidara gelen Hukuk ve Adalet Partisi ve 2018'de iktidara gelen Victor Orban'ın Macar Yurttaş Birliği adlı partisi aşırı sağcı ve popölist hükümetlerdir. Bu hükümetlerin politikaları Komisyon ve Parlamento tarafından şiddetli biçimde eleştirilmiştir.

AB'ye göre bu ölkeler AB'nin üzerinde inşa edilmiş değerleri ihlal etmektedir. AB kurucu antlaşmasının 2. maddesinde belirtilen AB normları ve değerleri kolektif kimliği inşa eden değerlerdir. Ayrıca, 49. maddede ifade edilen hukukun üstünlüğü, insan hakları ve barışın korunması AB ölkeleri tarafından sağlanması gereken normlardır. Söze riayet etmeyen AB üye ölkeleri için AB Antlaşması'nın 7. maddesi devreye sokulmaktadır. Üye ölkelerin AB normlarını ihlal etmesi durumunda ilgili üye ölkenin hükümet temsilcisinin Konsey'deki oy hakları da dahil olacak şekilde bir çok hakkı askıya alınabilmektedir. Nitekim, son dönemde Polonya ve Macaristan'ın başına bu gelmiştir. AB kurallarını ihlal ettiği için Komisyon Polonya'yı dava etmiştir. Durum, Avrupa Birliği Adalet Divanı'na (ABAD) taşınmış ve buradan da ihlal kararı gelmiştir. Bunun sonucunda para cezası öngörölmüştür. Dahası, yargı bağımsızlığına tehdit olan düzenlemeler sonlanmazsa Konsey'deki oy hakkının elinden alınması kararı da söz konusudur. Macaristan da benzer durumla karşılaşmış ve Birlik değerlerinin ihlal edildiği tespit edilmiştir. Parlamento, Konsey'i 7. maddenin işletilmesi hususunda göreve çağırımıştır.

Macaristan ya da Polonya örneğine baktığımız zaman, mevcut hükümetlerin AB ilkeleriyle ve temel değerleriyle paralellik arz eden uygulamaları olmadığı ifade

edilebilir. Her iki devlet de AB kurumları tarafından oldukça eleştiri almaktadır. İlerisi açısından bu durumun sorun teşkil edip etmeyeceği tartışmalı bir konumdur. İnşacılık modellemesinin kullanılmasına örnek teşkil edecek süreçler kapsamında, mevcut durumun ileride de devam edeceğine dair kesin bir garanti olmaması bu açıdan değerlendirilmelidir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, dünden bugüne bir sistemin yıkılıp ertesi gün yeni bir şey inşa etmenin mümkün olmayacağıdır. Normatif ve değersel unsurların kimlik inşasındaki önemini vurgulamak gerekmektedir. Avrupalılaşıma bu bakımdan tam anlamıyla çift yönlü ve inşacılıkla örtüşen bir süreci ortaya çıkarmaktadır.

Avrupalılaşımanın sosyal inşacılıkla bağlantısını kurmak için yukarıdan aşağıya Avrupalılaşımanın işleyişini kavramak oldukça önemlidir. AB'nin aday ülkelere AB değerlerine uyum sağlayabilmesi için yukarıdan verdiği düzenleme desteği Avrupalılaşımanın işlerlik kazanmasına sebep olmaktadır. Ülkelerin kapasitelerini AB düzeyinde geliştirmenin yukarıdan aşağıya bir baskıyla sağlanacağı düşüncesi akla uygun gelmektedir. Batı Balkanlar'ın Avrupalılaşımasında da AB'nin yukarıdan aşağıya devletlere uyguladığı kurumsal baskının payı olacağı açıktır. Bütün bu düşüncelerin sentezi ışığında, kurumsal, siyasi ve yapısal unsurların yanı sıra normatif unsurlar da yukarıdan aşağıya Avrupalılaşımayı sağlayabilmek adına önem taşımaktadır.

Özetle, Avrupalılaşıma AB üye devletlerini de, aday ülkelerini de yapısal, kurumsal ve siyasi anlamda etkilemektedir. Avrupalılaşımayı sadece AB üye devletlerinin entegrasyonu ve yönetişimi üzerinden değerlendirmek Avrupalılaşımayı tek bir yönden ele almaya sebep olmaktadır. Avrupalılaşıma kavramı, aday ülkeler için entegrasyon süreciyle ilişkilendirilmektedir. Bu süreç, AB temel değerlerinin benimsenmesi yoluyla uygun bir biçimde ilerlemektedir. 2004 genişlemesi, Avrupalılaşıma çalışmaları içinde önemli bir örnektir. Bu genişleme örneğinden çok farklı çıkarımlar yapılabilmektedir. Olsen'ın 'dış sınırlardaki değişiklikler' yaklaşımıyla MDA ülkelerinin genişlettiği kurumsal gereksinimler, politikalar ve değerler ön plana çıkmaktadır. MDA'da yaşanan Avrupalılaşıma sürecinin

modernleşmeyle özdeşleştirilmiş olması AB normlarının benimsenmesi açısından önemlidir.

MDA'nın Avrupalılaşması içinde kullanılan sert geçiş ve yumuşak geçiş yaklaşımları ön plana çıkmaktadır. Özellikle yumuşak geçiş AB kurallarının ve prosedürlerinin uygulanmasının normlar ve ortak paylaşılan değerlerle mümkün olacağını göstermesi açısından önemlidir. Bu açıdan Shimmelfennig'in 2004 genişlemesinden önce MDA ülkelerinin AB üye ülkeleriyle katılım müzakereleri için eşleşmesini ve liberal normlara uygunluk sağlanması gerektiğini vurgulaması anlam taşımaktadır. Shimmelfennig siyasi paradigmlar, prosedürler ve politikalardan oluşan Avrupalılaşma çalışmalarına ek olarak Avrupa normlarının, paylaşılan değerlerin ve ikna sürecinin de önemine değinmektedir. Bu inşacı yaklaşım aday ülkelerin Avrupalı değerleri içselleştirmesinin ve yeni bir kimlik inşa etmesinin önünü açacaktır. Bu açıdan AB'nin amaçları ve prosedürleri, birliğin uygunluk standartlarına ve meşruiyetine göre şekillenmektedir.

Avrupalılaşmanın sosyal inşacılıkla bağlantısını kurmada, Checkel'in kimlik ve toplum değerlendirmesi ayrı bir öneme sahiptir. Checkel'e göre, AB'nin sosyal kimlikleri inşa etmesi kimliklerin Avrupalılaşmasının önünü açmaktadır. Bu açıdan, resmi AB prosedürlerinin tamamlayıcısı resmi olmayan Avrupa normlarının benimsenmesidir. Checkel'in Avrupalılaşma yaklaşımında, Avrupa kolektif kimliği ve ülkelerin ulusal kimlikleri arasındaki karşılıklı etkileşim Avrupalılaşmayı meydana getirmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI BATI BALKANLAR VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BÖLGEYE YÖNELİK POLİTİKALARI

Bu bölümde AB'nin Batı Balkanlar yaklaşımının sosyal inşacılık üzerinden değerlendirilmesinden önce, bölgedeki tarihsel olaylar ele alınmıştır. Bu kapsamda, Eski Yugoslav coğrafyasındaki dinamiklere yer verilmiştir. 1945-1990 yılları arasındaki Tito yönetimi dönemi ve sonrasının özellikleri üzerinde durulmuştur. Yugoslav üst kimliğinin yapıtaşları ve devlet yapılanması incelendikten sonra, dağılma süreci ele alınmıştır. Bu süreçte, AB'nin bölgedeki konumu ve etkisi tartışılmıştır.

AB ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerde neden-sonuç ilişkisi kurulmuştur. Bu bağlamda Sırp milliyetçiliği, Bosna Savaşı, Kosova krizi, Arnavutluk'taki sorunlar ve Makedonya'daki gelişmelere odaklanılmıştır. Batı Balkanlarda cereyan eden etnisite sorunları, sadece bölgeyi değil AB ile ilişkileri de doğrudan etkilemiştir. Krizlerden sonra alınan kararlar ve yapılan resmi anlaşmalar bölgenin inşası kapsamında değerlendirmeye alınmıştır. Siyasi kararlarla kurulan yapılar, uzun soluklu inşa süreçlerini mümkün kılacak ve kolaylaştıracak önlemlerin göstergesidir.

Bu çalışma, AB kurumları tartışmaları üzerinden sürdürülmüştür. Bu kapsamda Avrupa Komisyonu raporları, Avrupa Parlamentosu raporları, AB Zirvesi sonuç bildirgeleri ve Avrupa Konseyi kararları AB ve Batı Balkanlar arasında inşa edilen sürece ışık tutmaktadır. Bunlar, kurumsal olarak birbirleriyle bağlantı içinde olan yapılardır. Bu kurumların misyon ve işleyişlerinden ötürü ayrı ayrı incelenmesi gerekmiştir. AB kurumsal yapısı içinde farklı kurumların yaklaşımlarının benzerlik taşıması da, Batı Balkanlarla ilgili karar alma süreçlerini etkilemiştir.

1. YUGOSLAVYA SOSYALİST FEDERAL CUMHURİYETİ DÖNEMİ (1945-1991)

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, Yugoslavya'nın başına geçen Josip Broz Tito ölümüne kadar devletin tek lideri olmuştur. Tito, 35 yıllık başkanlığı boyunca (1945-1980) Yugoslav halklarını Titoizm çatısı altında birleştirmeyi hedeflemiştir. Titoizm Tito'nun yansıttığı değerler, ekonomi politikaları ve uluslararası boyutta sergilemiş olduğu siyasi duruştan beslenen bir yaklaşımdır. Soğuk Savaş döneminde dünya doğu ve batı olarak iki bloklu bir yapılanmanın etkisine girerken, Tito üçüncü bir bloğun doğmasını ve gelişmesini tercih etmiştir. SSCB önderliğinde Varşova Paktı ülkeleri Doğu Bloku'nu oluştururken, ABD önderliğinde NATO ve AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ülkeleri Batı Bloku'nda yer almıştır.

Demir perdeyle ortadan ikiye bölünmüş dünyada Tito, Nehru ve Nasır iki blok arasında bir denge oluşturmak için Bağılantısızlar Hareketi'ni benimsemişlerdir. Blok dışı kalmayı tercih eden bu politik araç hem komünist Doğu'dan, hem de kapitalist Batı'dan dış yardım almayı hedeflemiştir. Bu yardımı alırken de hiçbir bloğa bağlı kalmadan ekonomik kalkınmanın sağlanması amaçlanmıştır. Stalin Rusya'sından farklı düşüncelere sahip Tito, 1948'de Kominform'dan çıkarıldıktan sonra yoluna Sovyet etkisinden arınmış bir şekilde devam etmiştir. 1-6 Eylül 1961 tarihleri arasında gerçekleşen Bağılantısızlar Konferansı'nın Belgrad'da yapılması, üçüncü bloğu oluşturmada Tito'nun rolünü ve önemini ortaya koymaktadır. Yugoslav halkının Tito'ya olan güveni ve saygısı Bağılantısızlar Hareketi'nin liderliğini üstlenmesiyle daha da artmıştır.

Titoizm'in ekonomik anlamda ana hattını oluşturan pazar sosyalizmi, Yugoslav modeli pazar kanunları çerçevesinde özyönetimin ve sanayileşmenin sağladığı toplumsal eğilimleri geliştirmeyi hedeflemiştir. Pazar sosyalizmiyle, Yugoslavya yıllar içinde komünist ülkelerden farklılaşmıştır. Tito Yugoslavya'sının bir diğer özgün modeli kendine özgü oluşturduğu özyönetim ilkesidir. İşçilerin

özyönetimi ve pazar sosyalizminde Yugoslav toplumunun çıkarlarının korunması hedeflenmiştir.

1952’de başlayan, 1963 Anayasası’yla etkisini arttıran adem-i merkeziyetçilik, Tito’nun milletler arasında denge kurmak için benimsediği bir yaklaşımdır. Sırpların Yugoslavya içinde baskın olmasını önlemek için Kosova ve Voyvodina’ya özerklik verilmesi, Tito’nun adem-i merkeziyetçi yaklaşımının bir parçasıdır. Tito’nun amaçladığı formül, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) kurucu cumhuriyetleri arasında gücün ortak dağılımına dayanmaktaydı. Bütün cumhuriyetlerin eşit olduğunu öngören bu yaklaşımın sloganı ‘kardeşlik’ ve ‘birlik’ti. Bu slogan, Tito Yugoslavya’sı içinde farklı milletlerin bir arada yaşamasına imkan vermiş ve etnik ayrışmaların önüne geçilmesini hedeflemiştir. Ulusların bir arada ve barışçıl bir biçimde yaşamasını öngören bu anlayışa rağmen zaman zaman bir takım gösteriler, boykotlar ve siyasi teşebbüsler yaşanmıştır. Milliyetçiliğin etkileri bu şekilde hissedildiği zaman, Tito güç kullanımını devreye sokarak olayların büyümesini engellemiştir.

Titoizm’in son dönemine damga vuran gelişme 1974 Anayasası olmuştur. Bu Anayasa bir yandan Tito’nun ömrü boyunca başkanlık yapmasını garanti ederken, diğer yandan da Tito’nun ölümünden sonra Kolektif Başkanlık Sistemi’nin devreye gireceğini beyan etmektedir. Ömür boyu devlet başkanı sıfatına sahip olan Tito’nun ölümü Yugoslavya’nın çözülüşü açısından adeta bir dönüm noktasıydı. Tito sonrası uygulanacak olan Kolektif Başkanlık Sistemi, sekiz federal birim temsilcileri tarafından birer yıl süreyle rotasyon usulü başkanlık görevinin yapılması demektir. Bu sistem Tito gibi kalıcı ve devamlı bir Yugoslav liderinin ortaya çıkmasını engellemiştir. Yugoslav cumhuriyetlerinin liderleri bu kolektif başkanlık sistemini devam ettirememiştir.

Tito’nun başkanlığında sağlanan denge ve eşitlik anlayışı 1980’li yılların ortalarından itibaren yerini çözülüşe, etnik çatışmalara ve Yugoslavya’dan ayrılmak için harekete geçen devletlere bırakmıştır. Tito’nun dönem dönem tasfiyelerle ve güç

kullanımıyla bastırıldığı ulusçuluk belirtileri, Soğuk Savaş'ın bitimine yakın Yugoslav coğrafyasını kasıp kavuran temel ideoloji haline gelmiştir. Yugoslavya'da statükodan memnun olmayanlar çatışmaların alevlenmesiyle harekete geçmiştir. Milliyetçilik, hem ülkeye hükmetmek isteyen kesimlerin, hem de ayrılıkçılığı savunanların ortak ideolojisi olmuştur. 1980'lerin başında etkisini gösteren milliyetçilik hareketleri on yıl içinde Yugoslavya'nın dağılmasına yön vermiştir.

Çin ve SSCB'nin benimsediği sosyalizmden farklı olarak Yugoslavya ve Arnavutluk'ta özgün sosyalist modeller oluşturulmuştur. Yugoslavya içindeki cumhuriyetler ve özerkliklerin her biri ekonomik gelişmişlikte, temel hakların benimsenmesinde ve hakim rejimin yürütülmesinde birbirinden farklı bir seviyedeydi. Cumhuriyetler arasındaki ekonomik gelişmişlik farklılığı istikrarı bozan ana etmendi. Hırvatistan ve Slovenya gibi gelişmiş cumhuriyetler bütçenin çok önemli bir bölümünü finanse ederken, geri kalmış diğer cumhuriyetlere kaynakların harcanması etnik ve siyasi temelli sorunları doğurmuştur.²⁶⁸

Milliyetçiliğin ve cumhuriyetler arasındaki ekonomik farklılıkların yanı sıra, devletin zayıflayan ekonomisi, işsizlik ve kapitalizmin dünyada artan etkisi Yugoslavya'nın dağılmasını hızlandıran temel faktörlerdir. Balkan coğrafyasındaki din ve mezhep farklılıklarının etnik çatışmalara, aşırı milliyetçiliğe ve düşmanlığa sebep olması da Yugoslavya'da dengeyi sarsmıştır. Sırpların üstünlük kazanmak için yıkıcı faaliyetleri dünyada derin kaygılara sebep olmuştur. Sırbistan'daki saldırgan milliyetçilik, etnik çatışmayı önlemede trajik ve dramatik bir örnek teşkil eden Yugoslavya açısından çözümlü giden süreci yansıtmaktadır.²⁶⁹

İlımlı rejim anlayışı ve pazar ekonomisini 1960'dan itibaren benimsemiş olmasından dolayı, diğer komünist Balkan devletleriyle kıyaslandığında daha üst

²⁶⁸ İrfan Kaya Ülger, *Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası* (1. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003, ss. 73-95.

²⁶⁹ Kikkawa Gen, "Preventing Ethnic Conflicts: A Reconsideration of the Self-Determination Principle", Hideo, S. (Ed.), *Containing Conflict: Cases in Preventive Diplomacy*, Japan Center for International Exchange, Tokyo, 2003, ss. 23- 24.

seviyede olan Yugoslavya'nın zayıf yönü etnisite açısından geniş bir yelpazeye sahip olmasıydı.²⁷⁰ Soğuk Savaş'ın sonu dünya üzerindeki dengeleri alt üst ederken, Yugoslav coğrafyasında da benzer bir etkiye sebep olmuştur. Dilsel, dinsel ve etnik açıdan dünyanın en karışık bölgelerinden olan Balkanlar'da mikro milliyetçilik güçlenmiş, alt kimliklerle ilgili sorunlar gün yüzüne çıkmıştır.²⁷¹ Etnik ayrışmalar ve milliyetçilik etkisini günden güne hissettirirken Sırp, Hırvat ve Boşnak liderler birbirlerinden farklı amaçlar gütmektedir. Miloseviç'in 'Büyük Sırbistan' ideası, İzzetbegoviç'in üniter bir devlet kurma isteği, Tudjman'ın da Alman desteği çerçevesinde kazanılacak bir bağımsızlığı savunduğu yaklaşımlar ön plana çıkmaktaydı.

Sloven, Hırvat ve Sırp ilişkilerinin sorunlu bir süreçte evrilmesiyle birlikte Yugoslavya krizi 1991-1992 yılları arasında bambaşka bir boyuta ulaşmıştır. Yugoslavya içindeki cumhuriyetlerin sorunlarının birbirlerinden bağımsız olmamasının dikkate alınmayışı uluslararası topluluğa yapılan temel eleştiriydi. Hırvatlar ve Sırlar arasındaki olası bir savaş kültürel ve tarihsel açıdan diğer Yugoslav cumhuriyetlerinden farklı ve etnik bakımdan homojen bir nüfusa sahip olan Slovenya dışında, diğer tüm devletlere büyük zarar verecekti.²⁷² Yugoslavya içinde bağımsızlık için ilk harekete geçen cumhuriyetler Slovenya ve Hırvatistan olmuştur. 1991 Haziran'ında yerel savunma güçleri ve Sırlardan oluşan federal ordunun çatışmaya girmesiyle birlikte Yugoslavya iç savaşı başladı. Slovenya'dan Hırvatistan'a sıçrayan savaş sürecinde Avrupa Topluluğu savaşan taraflara ekonomik ve askeri yaptırımlar uygulama kararı almıştır.

1991 yılının Temmuz ayında gerçekleşen Brioni Deklarasyonu'nda, AT Hırvatistan'ın ve Slovenya'nın bağımsızlıklarının 3 ay daha ertelenmesini beyan etmiştir. Buna bağlı olarak, Slovenya ve Hırvatistan 8 Ekim 1991'de Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan ettiklerini açıklamışlardır. Bu

²⁷⁰ İsmail Soysal, "*Günümüzde Balkanlar ve Türkiye'nin Tutumu*", Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, Balkanlar (1. Baskı), Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1993, ss. 182.

²⁷¹ Ülger, a.g.e., ss. 5712.

²⁷² Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999: Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler* (1. Baskı), Sabah Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 505.

süreçte Makedonya ve Bosna-Hersek AT'ye bağımsızlık garantisi için başvururken, Almanya Başbakanı Helmut Kohl, Almanya'nın Slovenya ve Hırvatistan'ı 25 Aralık 1991'den önce tanıyacağını açıklamıştır. Hırvatistan'daki Vukovar şehrinin Sırlar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte 17 Aralık 1991'de Badinter Komisyonu'nun raporu açıklanmıştır. Bu rapora göre Avrupa Topluluğu 15 Ocak 1992'den itibaren Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetleri şartlı tanıma kararı almıştır.²⁷³ Bu şartlar demokrasi, insan hakları ve azınlıkların korunması gibi belli başlı kıstasların yerine getirilmesinden oluşmaktaydı. 1991 yılının Aralık ayında Hırvatistan'da yaşayan Sırlar ayaklanmış, Bosna'da yaşayan Sırlar da 1992 yılının Ocak ayında yeni bir anayasa oluşturmuştur. Sırp Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasından sonra 21 Şubat 1992'de alınan BM kararına göre çatışma halinde olan eski Yugoslav bölgelerine Birleşmiş Milletler Barış Gücü (United Nations Protection Force-UNPROFOR) gönderilmiştir.

Kratochwil, Soğuk Savaş sonrası yönetim mekanizmasındaki değişimin şaşırtıcı biçimde olan hızını işaret etmektedir. Ona göre, bölgesel olarak belirli alanları yavaş yavaş değiştiren ve evrensel yeterliliği vurgulayan Avrupa uyumunun farklı başarı dereceleriyle çeşitli biçimleri doksan yıl boyunca işlediyse de, bu şiddetli değişim savaş sonrası dönemde birkaç yıl sürmüştür.²⁷⁴ Yani, Yugoslav coğrafyasındaki ayrışmaları sonlandırmada ve bağımsızlık mücadelelerinde Avrupa'nın rolüne bakmak gerekmektedir. Ancak karşılıklı anlaşmaların sağlanması yerine gerilimlerin daha da tırmandığı gözlenmektedir.

Özetle, Soğuk Savaş'ın bitmesi dünya üzerinde ekonomik, sosyal ve siyasi olarak birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Batı Balkanlar'da ise, cumhuriyetler arasındaki birlik ve dayanışma ortamı yerini ayrışmaya, çatışmaya ve etnik krizlere bırakmaktadır. Yugoslavya'nın 1991'de dağılmasıyla birlikte milliyetçiliğin

²⁷³ Mithat Atabay, *20. Yüzyılda Türkiye ve Balkanlar* (1. Baskı), Kriter Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 244-261.

²⁷⁴ Kratochwil, *Rules, Norms and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs*, ss. 85.

alevlenmesi, devletler arasındaki uzlaşmazlıklar ve saldırgan politikalar Batı Balkan coğrafyası üzerinde çok ciddi kayıplara sebep olmuştur. Bu hasarların onarılması için uluslararası toplumdan beklenti büyüktü. Avrupa gibi Birleşmiş Milletler (BM) ve NATO da bu süreçte ön tahminde bulunamamıştır. Uluslararası örgütlerin sorumluluk almada rol belirsizliğine bürünmeleri de eleştirileri beraberinde getirmiştir.

1.1. Josip Broz Tito Döneminden Çözülüşe Giden Süreç (1945-1980)

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti, 23,5 milyona yakın nüfusu olan, Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Makedonya, Slovenya ve Sırbistan'la birlikte altı cumhuriyeti ve Kosova ve Voyvodina adında iki özerk eyaleti içinde barındıran bir federasyon devletiydi. Bu devlet etnik kimlikler, din ve dil bakımından Balkanlar'daki diğer milletler gibi oldukça karışık bir görünüme sahipti.²⁷⁵ YSFC'de siyasal sistem olarak 'Titoizm' yaklaşımının benimsenmesinde Tito'nun karakteristik duruşu ve Sovyetler Birliği'nden farklı bir yol takip etmesi başlıca etkenlerdendir. Titoizm, YSFC'nin kurulmasıyla oluşan federal devlet yapısını, Stalin ve Tito'nun yollarının 1948'de ayrılmasını²⁷⁶, dünya barışının hedeflendiği bağlantısızlık hareketini²⁷⁷, özyönetimi ve Yugoslav modeli oluşturulan ekonomik yapıyı içermektedir. Farklı etnik yapıların bir arada yaşadığı bu Tito yapısı özyönetim, birlik ve kardeşlik anlayışından beslenmektedir.

²⁷⁵ Uğur Özgöker, Güney Ferhat Batı, *AB'nin Doğu Sınırı Balkanlar* (1. Baskı), Der Yayınevi, İstanbul, 2016, ss. 38.

²⁷⁶ 1948'e kadar Doğu Almanya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'ya komünist rejimleri yerleştiren Stalin Rusya'sı Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde ve Doğu ve Güneydoğu Asya'da da denetimini sağlamlaştırmıştır. Arnavutluk ve Yugoslavya ise İkinci Dünya Savaşı bittiğinde zaten komünist iktidarın denetimine girmişti. Tito ve Stalin 1945 yılından itibaren zaten belli başlı konularda uzlaşmazlık içindeydi. Sovyetler Birliği Balkanlar'da üstünlük kurmak isteyen Yugoslavya'nın taleplerine karşı çıkmaktadır. Tito Yugoslavya'sı ve Stalin Rusya'sı geliştirdikleri doktrinler açısından farklı yollar benimsemişlerdir (Uçarol, a.g.e., ss. 920-940). Totaliter komünist bir hükümet kuran Tito da Sovyetlerin Yunanlı komünistlere sağlanan destekle birlikte Yugoslav dış politikasına karşı denetleme gayretleri üzerine 1948 yılında Stalin'le yollarını ayırmıştır (Nye, Welch, a.g.e., ss. 212-213).

²⁷⁷ Bağlantısızlık hareketinde başlıca göze çarpan liderlerin Tito, Nehru ve Nasır'dır. Bağlantısızlık hareketinin liderleri hem Doğu (Sovyetler Bloğu) hem de Batı (Amerika) bloğunun dışında kalarak öncelik olarak ekonomik kalkınmayı belirlemişlerdir. Bu kalkınmayı gerçekleştirmek için de ülkeler dış yardımı her iki taraftan da alarak herhangi bir bloğa bağlı olmaksızın kendi çıkarlarına göre denge oluşturmayı amaçlamışlardır (Uçarol, a.g.e., ss. 947).

SSCB ile yollarını ayıran Yugoslavya'nın 1948'de Kominform'dan da ihraç edilmesi, pazar sosyalizmi, Batı ile kurulan yakın temaslar ve oluşturulan kolektif başkanlık konseyi Tito döneminin temel dinamiklerindendir.²⁷⁸ Tito'nun Sovyetler Birliği'nden kopması ve 28 Haziran 1948'de Kominform'dan çıkarılmasıyla birlikte Sovyet hücumuna maruz kalması muhtemeldi ve bağımsızlığını koruması imkansız olarak değerlendirilmekteydi.²⁷⁹

Stalin ve Tito arasında oluşan siyasi çatlak ve Yugoslavya'nın komünist uluslararası hareketten (Kominform) ihracı ülkenin bağımsızlığı açısından tehdit oluşturmaktaydı. Sovyet birliklerinin doğu sınırına askeri müdahale ihtimali Tito'nun kültürünü güçlendirmiştir. Bu belirsizlik atmosferinden dolayı, Yugoslav halkı kendi liderlerine ve liderlerinin kararlarına yönelmiştir. Basın Tito'yu saf Marksist düşüncenin savunucusu olarak tanıtmıştır. Burada verilmek istenen mesaj Stalinizm'in Marksizm-Leninizm'den sapmış olduğu, Tito'nun ve Yugoslavya Komünist Partisi'nin politikalarının tutarlı bir şekilde uygulanmış olduğudur.²⁸⁰ Yani, Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile ideolojik olarak yolların ayrılması Tito'nun liderliğini ülke içinde güçlendirilmiştir. Sosyal olarak liderine ve ideolojisine bağlı bir Yugoslav kimliği inşa edilmiştir.

ABD, Yugoslavya'yı kendi bloğuna çekmek için bu devlete ekonomik ve askeri yardımda bulunmuştur. 1955'ten sonra ise, Yugoslav-Sovyet ilişkileri gelişme göstermiştir. Yugoslavya'nın bu tarihten sonraki dış politikası özellikle Asya ve Afrika ülkelerinin de dahil olduğu Tarafsızlar Bloku'nun liderliğini yürütmek olmuştur.²⁸¹ Tito ile birlikte inşa edilen bu yeni kimlik, devletin dış politikasını da doğrudan etkilemiştir. Bağılantısızlar Hareketi bu kapsamda belirlenen ve uygulanan

²⁷⁸ Nesrin Kenar, *Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya: Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu* (1. Baskı), Palme Yayıncılık, Ankara, ss. 69-91.

²⁷⁹ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar* (14. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2015, ss. 467.

²⁸⁰ Stanislav Sretenovic, Artan Puto, "Leader Cults in the Western Balkans (1945–90): Josip Broz Tito and Enver Hoxha", Apor, B., Behrends, J. C., Jones, P., Rees, E. A. (Eds.), *The Leader Cult in Communist Dictatorships: Stalin and the Eastern Bloc* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, New York, 2004, ss. 211.

²⁸¹ Uçarol, a.g.e., ss. 940.

bir politika olmuştur. Tito'nun Bağılantısızlar Hareketi'nin lideri olarak elde ettiği saygınlık, Yugoslav halklarının güven ve inançlarına olumlu etki etmiştir.

Bağılantısızlar Hareketi'nin kurumsallaşmasıyla birlikte Müslümanlar, Bosna-Hersek içinde kurucu ulus olarak tanınmış, 'Müslüman' sözcüğü Yugoslavya Anayasası içinde bir milliyet olarak sayılmıştır. Tito'nun farklı ulusların bir arada yaşamasına imkan sağlayan 'kardeşlik' ve 'birlik' sloganlarının geliştirilmesiyle ülke içindeki etnik gruplar arasındaki uzlaşmazlıkların ve kırılmaların sonlandırılması hedeflenmiştir. Titoizm'in daha da güçlenmesini sağlayan unsurlardan biri de ekonomik modeldeki yapılanma olmuştur. İşçilerin özyönetim ilkesi, Tito Yugoslavya'sının özgün bir modeli olmuştur. SSCB'den ayrılan Yugoslavya ekonomik ve ideolojik temelli bir yapılanmayı oluşturarak hayatta kalmayı hedeflemiştir.²⁸²

Titoizmde, toplumun çıkarlarının bir bütün olarak politik olmayan bir koordinasyon tarafından, özellikle özyönetim sistemi ve bir piyasa mekanizması tarafından korunabildiği düşünülmektedir.²⁸³ Kendi kendini yöneten özerklik, başkanlık içinde büyük bir tartışma olmaksızın 1965'e kadar pazar sosyalizmi içinde gelişmiştir. Pazar sosyalizmi yüksek vasıflı, teknik ve profesyonel çalışanlara olan bağımlılığı arttırmış, böyle bir çalışmaya olan ihtiyaç arttıkça ücret de artmıştır. Nüfusun orta tabakası finansal olarak gelişme gösterirken, resmi ideoloji onlara daha yüksek bir statü kazandırmıştır.²⁸⁴

Tito liderliğinde inşa edilen Yugoslav üst kimliği, devlet içindeki ulusal kimliklerin kendi aralarında güçlenmesini önlemek amacıyla adem-i merkezîyetçiliğe yönelmiştir. Ramet'e göre, bir yarı-feodal ulusal oligarşi ağı kuran bu formül,

²⁸² Kenar, a.g.e., ss. 69-91.

²⁸³ Sharon Zukin, *Beyond Marx and Tito: Theory and Practice in Yugoslav Socialism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, ss. 22-49.

²⁸⁴ Zukin, a.g.e., ss. 22.

Yugoslavya'nın parçalanacağı kurumsal çatlakları yaratmıştır.²⁸⁵ Özyönetimin uygulandığı ilk yıllarda, adem-i merkeziyetçiliği savunan ekonomistler başkanlık içinde daha fazla etki kazanmışlardır. Onlara göre, devlet işletmeleri kendi üretimlerini, satışlarını ve genişlemeleri kontrol ettiğinde ekonomi azalan devlet kontrollerinden yararlanabilecektir. Onların bu analizi, Yugoslavlar arasında mantıklı olarak karşılanmış ve özyönetimin ideolojik temasını tamamlamıştır.²⁸⁶

Tito yönetimi kardeşlik ve birlik sloganlarıyla farklı etnik ulusların bir arada yaşamasını hedeflemiş olsa da 1970'lerde devlet Kosova Arnavutlarının gösterileriyle, Hırvatistan'daki özerklik boykotlarıyla, Slovenya'daki siyasi hareketlerle ve ülke genelinde diğer ulusların Sırlara karşı duyduğu güvensizlikle mücadele etmiştir. 1970'li yılların başında Kosova Arnavutlarının gösterileri başlayınca, devlet Priştine'de bir Arnavut üniversitesi kurmuş ve Arnavutça eğitim veren okullar açmıştır. Bu önlem 1980'de Tito'nun ölümüne kadar sonuç verse de kesin çözümü getirmemiş, olayları sadece bir süre daha ertelemiştir. 1971 yılında, Hırvatistan Komünist Partisi'nin dile getirdiği özerklik talepleri 30 bin Hırvat öğrencinin boykota başlamasına sebep olmuştur. Yugoslavya yönetiminin boykot devam ettiği takdirde askeri güç kullanacağını beyan etmesiyle çatışma meydana gelmeden sorun çözülmüştür. Bu olayın sonucunda Hırvatistan, Slovenya ve Sırbistan'daki bazı yetkililere yaptırım uygulanmıştır. 16 bin Hırvatistan Komünist Partisi üyesi partiden ihraç edilmiştir. Slovenya'yı Yugoslavya'dan koparmaya çalışmakla itham edilen Slovenya Komünist Partisi yöneticileri de görevden alınmıştır. Sloven ve Hırvat halklarının Sırbistan'ın ülke içinde hakimiyet kurmasından endişe duymasıyla, 1972 yılında Sırbistan Komünist Partisi yöneticileri de önlem olarak görevden alınmıştır.²⁸⁷

Tito döneminin önemli dönüm noktalarından biri de 1974 Anayasası'nın çıkarılması olmuştur. 1974 Anayasası, Yugoslav halkları arasında denge sağlamayı

²⁸⁵ Sabrina Petra Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration Of Yugoslavia From The Death Of Tito To The Fall Of Miloseviç* (4. Baskı), Westview Press, Oxford, 2002, ss. 6.

²⁸⁶ Zukin, a.g.e., ss. 59.

²⁸⁷ Ülger, a.g.e., ss. 65-88.

ve aralarındaki herhangi bir cumhuriyetin diğer cumhuriyetlere karşı üstün olmasını engellemeyi hedeflemiştir. Tito'nun sağlığında çatışmaların önüne geçen bu anayasal düzen, Tito'nun ölümünden sonra Kolektif Başkanlık Sistemi'nin gerekliliklerini karşılayamayıp çözülüşü hızlandırmıştır. Kolektif Başkanlık Sistemi, Yugoslavya içindeki cumhuriyetlerin ve özerkliklerin liderlerinin rotasyon usulü birer yıl arayla devlet başkanlığı yapması için oluşturulmuştur. Bu usul, Tito'nun ölümünden sonra liderler tarafından sürdürülmemiştir. Özellikle cumhuriyetler içindeki federal yasalarla uyumsuzluğun artması ve bu durumun yürütme sistemini engellemesi 1985'ten itibaren Yugoslavya'nın çözülüşünü hızlandırmıştır.

Tito döneminde ulusçuluğun etkileri dönem dönem gözlenirse de, tasfiyelerle ya da güç kullanımıyla devlet bu hareketlerin önüne geçmişti.²⁸⁸ Ancak Tito'nun ölümü, milliyetçiliğin etkisini iyice arttırmış ve Yugoslavya'nın çözülüşü hız kazanmıştır. 1980'den itibaren gizli kalmış uluslar ve cumhuriyetler arasındaki rekabet ortamı iyice ön plana çıkmıştır. Milliyetçilik, hızlı bir süreç içinde parti örgütlerinin ve halkların benimsediği en etkili ideoloji olmuştur. 1980'lerden itibaren değişen şartlar ve ulusçu fikirlerin yükseliş göstermesi Yugoslav coğrafyasında hissedilen ekonomik düşüş ve kapitalizmin baş göstermesiyle ilişkilendirilmektedir.²⁸⁹

Gen'e göre ekonomik çöküş ve siyasi çatışma, ulusal söylemlerin temeli atılan Yugoslav nüfusu arasında büyüyen belirsizlik ve güvensizliğin meydana gelmesine sebep olmuştur.²⁹⁰ Yugoslavya'nın çözülmesinde en büyük etken olarak gösterilen milliyetçilik Yugoslav halkları içindeki kutuplaşmayı alevlendirmiştir. Bir yandan Kosova'da cumhuriyet statüsüne sahip olmak için Arnavutların 1981'deki ayaklanması Hırvatistan ve Slovenya tarafından olumlu olarak değerlendirilirken,

²⁸⁸ Zukin, a.g.e. 17.

²⁸⁹ Caner Sancaktar, *The Serbo- Croat Relations in Yugoslavia "Constructive Cooperation and Destructive Conflict"* (1. Baskı), Tasam Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 203.

²⁹⁰ Gen, a.g.e., ss. 23-24.

diğer yandan Sırbistan ve Karadağ da ortak bir dil kullanmayı tercih etmekteydiler.²⁹¹

Hırvatistan ve Slovenya, Avusturya kültürünü taşıması ve Katolik olması açısından kültür ve din olarak diğer federe devletlerden ayrılmaktaydı. Ayrıca, Yugoslavya içindeki cumhuriyetlerde milliyetçiliğin ekonomik boyutları gelişmişlik durumuna göre farklılık göstermekteydi. Hırvatistan ve Slovenya daha gelişmiş bir ekonomiye sahipken, diğer cumhuriyetler arasında ekonomik sorunlar ve işsizlik baş göstermekteydi. Federasyon içindeki finansörler geri kalmış cumhuriyetlerin sorunlarını daha fazla sahiplenmemek adına ayrılıkçı milliyetçilik vurgusuna önem vermiştir.²⁹² Sırbistan da kendi içinde Sırp milliyetçiliği vurgusunu en üst seviyeye çıkarmıştır. Sırbistan Milli Meclisi, 1989'da yapmış olduğu anayasal değişimle Voyvodina ve Kosova'nın özerklik statüsüne, federal alan içindeki yasama haklarına, ekonomik karar alma yetkilerine, kendi güvenliklerini oluşturabilme yetkilerine ve federasyon içinde Sırbistan'dan ayrı biçimde hareket edebilme yetkilerinin hepsine son vermiştir.²⁹³

1980-1990 yılları arasında, ekonomik bozulma Yugoslavları gerginlik kaynaklarıyla yüzleşmeye zorladıkça, ademi merkezi sistemin korunmasına karşı yeniden serbestleşme ve yenileşmeye karşı gruplaşmalar ortaya çıkmıştır. Sırp partisinde liberal yanlıları, Bosnalı ve Karadağlı partilerde muhafazakar yanlıları, Voyvodinan partisinde liberal ademi merkeziyetçiler ve Hırvat, Makedon ve Kosova partilerinde muhafazakâr ademi merkeziyetçiler baskın konumdaydı. Böyle karışık bir ortam, Komünist Parti'nin 1989 ve 1990'da Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna olarak dört cumhuriyetin tutumunun kırılmasına etki etmiştir.²⁹⁴ 1990'lara gidilen süreçte, cumhuriyetler arasında etkin bir koalisyon kurmak mümkün olamamıştır. Devletlerin parti politikaları ve ideolojileri birbirinden farklılık göstermekteydi. Bu durum, Yugoslavya'nın çözülüşünü hızlandırmıştır.

²⁹¹ Kenar, a.g.e., ss. 101-102.

²⁹² Soysal, a.g.e., ss. 182.

²⁹³ Ülger, a.g.e., ss. 73- 95.

²⁹⁴ Ramet, a.g.e., ss. 10-11.

Uluslararası toplumun da beklemediği bu çözölüş, Yugoslavya cumhuriyetleri için kendi kaderini tayin hakkı, egemenlik, yeni devletlerin tanınması ve ayrılma kavramlarını ön plana çıkarmıştır. Tito'nun ölümünden sonra milliyetçiliğin adeta körüklenmesi ağır borçlar, işsizlik ve enflasyon sorunları, suç oranları, yozlaşma ve hatta çatışmaların artmasına ve bu gelen krizi durdurmak için de AT'nin devreye girmesine neden olmuştur. AT'nin kurduğu geçici komitede Eski Yugoslavya'nın dağıldığı resmi olarak tespit edilmiştir.²⁹⁵

1990 yılında Yugoslavya Komünist Partisi'nin tekelliği ortadan kaldırılmış, federe ve federal düzeyde partinin adı sosyaliste dönüştürülmüştür. Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya'da cumhurbaşkanları ve parlamento seçimlerinde yeni kurulan ılımlı partiler kazansa da Karadağ ve Sırbistan'da eski komünist yapı üstünlüğünü devam ettirmiştir. 1990'da Sırbistan Cumhurbaşkanı Slobodan Miloseviç'in partisinin seçimleri kazanması diğer ulusları tedirgin etmiştir.²⁹⁶ Sırbistan'ın tek taraflı kararı doğrultusunda özerklik statülerini kaybeden Kosova Arnavutları bu seçimleri boykot etmişlerdir. Kosova Meclisi yeni Sırbistan anayasasının oylanmasını geri çevirmiştir. 1991 yılının Ekim ayında Sırplar Arnavutların, Boşnakların, Hırvatların, Romanların ve Türklerin katılarak içlerinden %99'unun bağımsızlık lehine oy kullandığı Kosova referandumunu boykot ederek bu referandumun yasadışı olduğunu ilan etmiş ve sonuçlarını da tanımadığını beyan etmiştir. Bu gelişmeler, Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlerinde de ciddi bir etkiye sebep olmuştur.²⁹⁷

1990 yılının başlarında federasyon içindeki cumhuriyetlerin parlamento seçimleri art arda sonuçlanırken Boşnakların, Hırvatların ve Sırpların yeni kurulan milliyetçi partilere oy verdiği Bosna seçimlerinden sonra koalisyon kurulmuştur. Hırvatistan ve Slovenya'nın 1991 yılı Mart ve Nisan ayındaki gündemi

²⁹⁵ Ezeli Azarkan, *Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek Devletlerinin Tanınmasında Siyaset ve Hukukun Etkisi*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 21, Sayı 35, 2016, ss. 41-71.

²⁹⁶ Soysal, a.g.e., ss. 182.

²⁹⁷ Kenar, a.g.e., ss. 101-102.

Yugoslavya'nın yeniden 'Egemen Devletler Birliği' çatısı altında kurulması fikriydi. Hırvatistan bunun için AT'nin örnek alınması gerektiğini savunmuştur.²⁹⁸

Yugoslav üst kimliğinin ve federasyon içindeki cumhuriyetlerin alt kimliklerinin yönelimleri inşacı yaklaşımla değerlendirildiğinde, Yugoslav yönetiminin devlet yapılanmasına ve ulus kimliğine karşı yaşattığı dönüşümlerin ele alınması gerekmektedir. Yaşın'a göre İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden 1980'e kadar Josip Broz Tito idaresinde olan Yugoslavya, sadece devlet yapılanmasında değil aynı zamanda ulus kimliği yaratımında da değişim yaşamıştır. Sırp, Hırvat ve Slovenlerin dışında kalanlara da devlet örgütlenmesinde haklar tanınmıştır. Tito yönetiminde, ülkede yaşayan uluslara ve azınlıklara eşit mesafeli yaklaşım sergilenmiştir. Hiçbir cumhuriyet, ekonomik veya demografik olarak ne kadar üstün olursa olsun haklar bazında bir diğerinin önüne geçmemiştir.

Her ne kadar milliyetçilik Yugoslavya içinde yaşayan milletler ve diğer etnik gruplar bakımından farklı işleve sahip olsa da milliyetçiliğin güçlenmemesi için benimsenen bu yaklaşım gerçekte milliyetçiliği canlandırmıştı. Kosova Arnavutlarının gösterileri sonucu Arnavut dilini ve değerlerini ülke bazında daha etkin biçimde gösterecek bir takım kararlar alınmıştır. Arnavutlara verilen bu hakların Sırp milliyetçiliğini canlandırması bu kapsamda ele alınabilir. Sırbistan da Arnavutların tüm halkları kaldırmayı ve direnişle karşılaştığında ise çatışmayı tercih etmiştir. Arnavutlar ve Sırlar ortak paydada buluşamamıştır. Yani, bu iki millet arasında bir üst kimlik bağı oluşmamıştır. Benzeri durum Makedonlar ve Arnavutlar, Sırlar ve Hırvatlar için de geçerli olmuştur. Boşnaklar ile Sırlar ve Hırvatlar hatta Boşnaklar ile Arnavutlar arasındaki ilişki ise tek tarafın daha olumlu, yapıcı ve üst kimliği benimsemeye yatkın olduğu türden bir ilişkiyi yansıtmaktadır.²⁹⁹

²⁹⁸ Ülger, a.g.e., ss. 73-95.

²⁹⁹ Gözde Kılıç Yaşın (21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Balkan ve Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Başkanı) ile 03.08.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

Özetle, 1945-1990 yılları arasındaki Yugoslav coğrafyasına bakıldığı zaman Josip Broz Tito idaresinin son bulmasıyla birlikte çözülüşe giden sürecin hızlandığı görülmektedir. Yugoslavya'nın dağılmasındaki temel dinamikleri ve nedenleri değerlendirmek için, Tito döneminin yapı taşları üzerinde durmak bu çalışmada önemli bir geçiş sunmaktadır. Tito döneminde, Yugoslavya coğrafyası içinde oluşan ekonomik sistem ve siyasi duruş Titoizm olarak adlandırılmaktadır. Yugoslavya bu yaklaşımı benimseyerek Sovyetler Birliği'nden çok daha farklı bir yol izlenmiş, pazar sosyalizminden adem-i merkeziyetçiliğe kadar bir çok düzenlemeyi takip etmiştir. Tito, ulusal kimliklerin inşasında farklılıkları bastırmamayı ilke edinmiştir. Farklı etnik unsurların ve cumhuriyetlerin bir arada yaşaması için de dayanışma ve hoşgörüye bağlı sosyal hedefler belirlenmiştir. Tito, karizmatik lider duruşuyla ve cumhuriyetler arası tarafsız tutum sergilemesiyle sosyal olarak büyük destek almıştır. Titoizm dönemi, Tito'nun ölümünün ardından Yugoslavya'nın çözülüşünün hızlanmasıyla sona ermiştir.

1.2. Yugoslavya'nın Dağılması (1991)

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle SSCB içindeki etnik gruplar arasındaki çatışmalar ve milliyetçilik iyice artmıştır. Savaşın sonu, Yugoslavya'nın çözülüş sürecine de etki etmiştir. Yugoslav topraklarında Müslümanlar, Hırvatlar, Kosovalı Arnavutlar ve Sırlar arasındaki rekabet çok ciddi sonuçlar doğuracak çatışmaların fitilini ateşlemiştir.³⁰⁰ Etnik gruplar arasındaki bu çatışma ortamı ilk olarak Hırvatistan içindeki Sırların 25 Temmuz 1990'da özerklik ve egemenlik açıklamalarıyla başlamıştır. Hırvatistan Sırlarının yayınladığı özerklik demeci dönemin Zagreb Hükümeti tarafından kabul görmemiştir.³⁰¹

Sırlar, Boşnaklar ve Hırvatlar arasındaki anlaşmazlığın ve çatışmaların her geçen gün büyümesi ABD, Almanya, Fransa, İngiltere ve Rusya'yı harekete geçirmiş, bu devletler bir araya gelerek Temas Grubu'nu oluşturmuşlardır. Bu devletlerin oluşturduğu barış planı iki esastan oluşuyordu: Bosna'nın bağımsızlığının

³⁰⁰ Nye, Welch, a.g.e., ss. 429.

³⁰¹ Soysal, a.g.e., 209.

ve toprak bütünlüğünün korunması ve Sırlar ile Boşnak Hırvatlar arasındaki yüzde 49'a yüzde 51 toprak paylaşımı.³⁰² Dönemin Bosna Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović, Hırvatistan Devlet Başkanı Franco Tudjman ve Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Miloseviç'in istekleri ve amaçları birbirlerinden farklılık göstermekteydi. İzzetbegović Bosna'da merkezi hükümetin olduğu üniter bir devlet kurmak isterken, Tudjman Zagreb'in hakimiyetinde olan Hırvatistan ve Bosna-Hersek Birliği'nin kurulmasını hedeflemiştir. Bu gerçekleşmediği takdirde, Sırlarla birlikte Bosna'yı bölüşmek de planlar arasındaydı. Hırvatistan, Bosna topraklarının dahil olduğu Birlik'i kuramazsa, bu ikinci yol haritasını gündeme getirerek Bosna'nın egemenliğine son vermeyi planlamıştır. Bosna hükümeti ve Hırvat hükümeti en başından beri anlaşmada güçlük çekseler de, çatışmanın başında mecburi bir işbirliğine gitmiştir. Çünkü, Hırvatistan Bosna'yı Yugoslavya'dan ayırmadan isteklerini yerine getiremeyeceğini düşünmüştür.³⁰³

Sırlar, Yugoslav topraklarında milliyetçilikten en çok etkilenen toplum olmuştur. Miloseviç'in bütün Sırları tek bir devletin çatısı altında toplama isteği toplumda da yankı uyandırmıştır. Miloseviç'in 'Büyük Sırbistan' söylemi üzerinden yürüttüğü strateji, uzun vadeli sorunlara kısa vadeli çözümlerle zaman kazanmaya çalışmasıyla bağdaştırılmıştır. Bunun yanı sıra, Miloseviç toplumdaki bir çok kesim tarafından Batı'yı itaatkar bir şekilde takip etmeyi reddeden bağımsız bir lider olarak görülmekteydi.³⁰⁴

Miloseviç döneminde, Sırlar yüzlerini ABD'ye ve Avrupa'ya dönmekten sakınıırken, Hırvatistan bu politikanın tam tersini inşa etmiştir. Miloseviç ideolojik temelli olarak Rusya'yla işbirliği yapmayı hedeflerken, Tudjman başta Almanya olmak üzere Avrupa devletlerini yanına çekmek istemiştir. Sırbistan ve Hırvatistan arasında bir uzlaşmazlık olsa da, her iki devletin liderlerinin bulunduğu ortak payda Bosna üzerindeki toprak emellerini gizlememeleriydi. Sırbistan, Bosna'daki Sırları

³⁰² Tayyar Arı, Ferhat Pirinççi, *Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası*, Alternatif Politika, Cilt 3, Sayı 1, 2011, ss. 4.

³⁰³ Glenny, a.g.e., 506-512.

³⁰⁴ Janine N. Clark, *Serbia in the Shadow of Miloseviç: The Legacy of Conflicts in the Balkans* (1. Baskı), Tauris Academic Studies, London, New York, 2008, ss. 10-18.

da içine alan ‘Büyük Sırbistan’ı kurmayı hedeflerken, Hırvatistan Bosna topraklarının da dahil olduğu bir federasyon kurmak istiyordu. Böyle bir ortamda, Bosna-Hersek için referandumla birlikte gelecek olan bir bağımsızlık olasılığı da ortadan kaybolmuştur.³⁰⁵

AT, Yugoslavya toprakları üstündeki bu anlaşmazlıkların şiddetli çatışmalara dönmemesi için çözüm arayışlarına girmiştir. Temas Grubu’nun hazırlamış olduğu barış planının ardından Avrupa Parlamentosu (AP) da self-determinasyon vurgusu yapmıştır. AP, 15 Mart 1991’de Yugoslavya devletinin devamını sağlayacak bir anayasa yapılması ve insan haklarının korunması yönünde bir karar sunmuştur. Bu karara göre, Yugoslavya içindeki cumhuriyetler ve özerk bölgeler tanınmış, demokratik ve barışçıl bir çerçevede bu cumhuriyetlerin ve özerkliklerin kendi siyasi gelecekleri belirleme hakkı olduğu vurgulanmıştır.

Avrupa Parlamentosu’nun savunduğu siyasi gelecek, barış ortamında inşa edilmeyi öngörse de Yugoslavya içinde yaşanan ayrışmayla bu mümkün olmamıştır. Tito’nun yaşamı boyunca Yugoslavya Devlet Başkanı olma statüsü, ölümünden sonra çözülüşü getiren temel sebeplerden bir tanesi olmuştur. 1991 yılında gerçekleşen başkanlık seçimleri bu çözülüşün dönüm noktalarından birini yansıtmaktadır. 1991 yılının Mayıs ayında Stipe Mesic Yugoslavya Federal Konsey’inde yapılan başkanlık seçimlerini kaybetmiştir. Çünkü, Sırbistan ve Karadağ cumhuriyetleri ile Kosova ve Voyvodina özerklikleri temsilcileri Hırvatistan’ın Yugoslavya’dan ayrılma tehdidinden dolayı Mesic’in başkanlık oylamasında karşı oy kullanmışlardır.³⁰⁶ Hırvatistan’ın Yugoslavya içinde bağımsızlık için ilk harekete geçen cumhuriyetlerden biri olduğu düşünülürse, diğer cumhuriyetlerin ve özerkliklerin böylesi bir endişe taşıması makul görünmektedir.

16 Haziran 1991’de Slovenya ve Hırvatistan’ın devlet başkanları bir araya gelmiş, 25 Haziran 1991 tarihinde bağımsızlıklarını ilan edeceklerini açıklamışlardır.

³⁰⁵ Glenny, a.g.e., 506-512.

³⁰⁶ Azarkan, a.g.e., ss. 41-71.

Bu durum Slovenya'nın başkenti Ljubljana'da (Lubliyana) yerel savunma güçleri ve federal ordu birliklerini karşı karşıya getirmiş, 1991 yazında ve sonbaharında büyüyen çatışma Hırvatistan'a da sıçramıştır.³⁰⁷ Bu dönemde, Alman hükümeti Tudjman'ın stratejisinin etkisiyle Hırvatistan'ın bağımsızlık davasında haklı olduğuna ikna olmuştur. Hırvatistan özellikle Almanya ile olduğuna inandığı ideolojik ve kültürel bağları ön plana çıkarmıştır. Hırvatistan uygar Katolik Avrupa kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak görülürken, Sırbistan despot doğunun bir temsilcisi olarak ele alınmaktaydı. Dönemin Alman Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher, Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlığını kendi özel davası olarak gören bir siyaset yürütmüştür.³⁰⁸ Bunu da kültürel olarak inşa edilen ortak bir kimliğe dayandırmıştır. Bu kimliğin politikası içinde Hırvatistan'ın bağımsızlığını kazanması bir kurtuluş olarak görülmektedir.

Hırvatistan, Sırbistan'ın baskısından kurtulmak için bağımsızlığın şart olduğunu düşünmekteydi. Sırpların idaresindeki Yugoslav ordusu 27 Haziran 1991'de Slovenya'ya girmiş ve Hırvatistan'a karşı harekete geçmiştir. Yugoslavya iç savaşının başlamasıyla savaşan taraflara para ve silah ambargosu uygulayan AT, Slovenya'nın ve Hırvatistan'ın tanınmasının bir süre daha ertelenmesi gerektiğini düşünmekteydi.³⁰⁹ AT, bir anlamda bölgenin düzenlenmesi için önceliklerini sıralamıştır. Birlik, öncelikle savaşın bitmesi için etkin biçimde yaptırımların devam etmesi gerektiğine inanmıştır. Ardından, Avrupa kimliğine yakın buldukları bu iki devletin bağımsızlık sürecinin daha olumlu seyredeceğini düşünmüştür.

7 Temmuz 1991'de üç AT temsilcisi bakan ile bölge liderleri 'Yugoslav Sorununa Barışçıl Çözüm Bulunması İçin Ortak Deklarasyon'la (Brioni Deklarasyonu) ateşkes ilan edilmesi, Sırp yönetimindeki federal ordunun geri çekilmesi, Hırvat ve Sloven bağımsızlığının üç ay ertelenmesi konularında uzlaşmışlardır. AT Hırvatlar, Slovenler ve Sırplar arasında uzlaşının kalıcı olması

³⁰⁷ Atabay, a.g.e., 255-256.

³⁰⁸ Glenny, a.g.e., 506-512.

³⁰⁹ Atabay, a.g.e., ss. 260-270.

gerektiğini düşünmekteydi. Bunun için, önlem olarak İngiltere eski Dışışleri Bakanı Peter Carington'u görevlendirilmiştir.³¹⁰

Miloseviç'in Slovenya topraklarını 'Büyük Sırbistan' içine dahil etmemesi ve Yugoslavya ordusunun Slovenya'ya karşı ilgisini kaybetmesinden dolayı taraflar Brioni Deklarasyonu'na bağlı kalmaktaydı. Ancak, AT tarafından Yugoslavya'ya gönderilen maddi yardımların devam edeceği ve silah ambargosunun uygulanacağı açıklanınca ortak hareket etme kapasitesi kırılma göstermiştir.³¹¹ Deklarasyonun imzalanmasından kısa bir süre sonra Hırvatistan'daki şiddet olaylarının artması, AT'nin başarılı ve kesin bir sonuç elde etmediğini göstermiştir.

Carington, 7 Eylül 1991 tarihinde düzenlenen Yugoslavya Barış Konferansı'nda Yugoslavya içindeki altı cumhuriyetin bir tür entegrasyon içinde bulunmalarını ve Hırvatistan'daki Krayina bölgesindeki Sırlar için geniş bir özerkliğin tanınmasını önermiştir. Carington'un bu yaklaşımı, Sırp tarafını memnun ederken Hırvat ve Sloven tarafını tedirgin etmiştir. Hırvatlar ve Slovenler, Miloseviç'e sağlanan tavizler dolayısıyla bu tekliflere itiraz etmiştir. Konferansın başlamasından on gün sonra da Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı Makedonya Parlamentosu tarafından ilan edilmiştir.³¹² Hırvatistan ve Slovenya ise, 3 aylık erteleme süresi resmi olarak sona erince (8 Ekim 1991'de) bağımsızlıklarını ilan etmiştir.³¹³ AT ve BM, Kasım 1991'de Sırların Hırvatlara sert müdahalelerinden dolayı Yugoslavya'ya ekonomik yaptırım uygulamıştır.³¹⁴

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 713, 721 ve 724 numaralı kararlarında, Yugoslavya'daki çatışmalar ve insan hayatında ağır kayıplara ve maddi hasara neden olan ateşkes anlaşmalarının ihlallerinden ve bölge ülkeleri adına sonuçlarından endişe duyulduğu ifade edilmiştir. Çatışmaların devam etmesinin ve

³¹⁰ Soysal, a.g.e., ss. 211-212.

³¹¹ Azarkan, a.g.e, ss. 41-71.

³¹² Atabay, a.g.e., ss. 260-270.

³¹³ Soysal, a.g.e., 211-212.

³¹⁴ Azarkan, a.g.e., ss. 41-71.

ağırlaşmasının uluslararası barış ve güvenlik için bir tehdit oluşturduğu beyan edilmiştir. Bu bağlamda, Yugoslavya’da BM barışı koruma operasyonunun olası kuruluşuna ilişkin önerilere ve barışçıl çözüm elde edilinceye kadar alınması gereken uygun önlemlere yer verilmektedir.³¹⁵

Sırların Hırvatistan’daki Vukovar kentini ele geçirmesiyle birlikte, siyasetçi ve hukukçu Robert Badinter cumhuriyetlerin tanınma yeterliliklerini tespit etmek amacıyla kendi adının verildiği komisyonun başkanı olarak görevlendirilmiştir. Sırların bu ilerleyişi ve Badinter Komisyonu’nun kurulması Yugoslavya’nın dağılması sürecinde sona gelindiğini somutlaştırmıştır. Komisyon’un misyonu, bağımsızlık ilan eden devletlerin demokrasi, ekonomi ve insan hakları özelinde durumlarını tespit etmektir.³¹⁶

AT’nin 17 Aralık 1991’de yayınladığı Badinter Komisyonu’nun raporuna göre: “Dağılma sürecinde olan Yugoslavya içinde bağımsızlık ilan eden cumhuriyetler demokrasi, insan hakları ve azınlıkların korunması konularında belirli kıstasları yerine getirebildikleri takdirde 15 Ocak 1992 tarihinde tanınacaklardır”.³¹⁷ AT, bu beyanla bölgede daha demokratik ve temel haklara saygı duyan devletlerin kurulmasını hedeflemiştir. AT, başlıca Avrupalı değerlerin eski Yugoslav devletleri içinde inşa edilmesiyle bölgeye düzenin ve refahın geleceğine inanmıştır. Yugoslavya’dan ayrılan cumhuriyetlerin tanınması için bildiri yayınlayan AT, bu kapsamda Slovenya ve Hırvatistan’ı resmi olarak tanıma kararı almıştır. Bu durum, AT’nin birleşik bir Yugoslavya’nın varlığını sürdürmesi yönündeki yaklaşımının değişime uğradığını ve diğer AT üyelerinin de Almanya’ya yakın bir yaklaşım sergilemeye başladığını ortaya koymuştur.³¹⁸

³¹⁵ United Nations Security Council, *Resolution 721*, 1991, [https://undocs.org/S/RES/721\(1991\)](https://undocs.org/S/RES/721(1991)), Erişim Tarihi: 12/02/2020.

³¹⁶ İrfan Kaya Ülger, *Avrupa Birliği’nde Siyasal Bütünleşme- Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikasının Oluşumu* (1. Baskı), Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 163.

³¹⁷ Atabay, a.g.e., ss. 270-271.

³¹⁸ Azarkan, a.g.e., ss. 41- 71.

Birlik için, Yugoslavya içinden doğan yeni ülkelerin bütün yapılarını yeniden inşa edebilme kabiliyeti oldukça önemliydi. Bu yaklaşım, demokrasi, adem-i merkeziyetçilik, hukukun üstünlüğü, bireysel insan hakları ve azınlık haklarının korunması, devletin rolünün serbest ve açık toplum işlevi olması vasıtasıyla serbest piyasa gibi evrensel standartların ve ilkelerin benimsenmesiyle bağdaşmaktadır.³¹⁹ Uluslararası toplumun Yugoslav topraklarından doğan cumhuriyetlerin iç sınırlarının devlet sınırlarına dönüşmesine verdiği destek, ‘Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’ndeki Yeni Devletlerin Tanınması İlkeleri’nde kendisini göstermektedir. 16 Aralık 1991 tarihinde yayınlanan bu deklarasyonda, AT ve üye devletleri Helsinki Nihai Yasası ve Paris Şartı ilkelerine, özellikle de kendi kaderini tayin ilkesine bağlı olduklarını teyit etmektedir. Bu yeni devletlerin tanınması sürecinde ortak bir tutum sergileyen Topluluk üyelerinin benimsediği ilkeler şunlardır: “BM tüzüğü hükümlerinde, Helsinki Nihai Senedi’nde ve Paris Şartı ilkelerinde yer alan hukukun üstünlüğü, demokrasi ve insan haklarına saygı, AGİK çerçevesindeki etnik ve ulusal grupların ve azınlıkların hakları için garantiler, barışçıl yollarla ve ortak anlaşma ile değiştirilebilen tüm sınırların dokunulmazlığına saygı, silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ile güvenlik ve bölgesel istikrar ile ilgili tüm taahhütlerin kabulü, devlet halefiyeti ve bölgesel uyumsuzluklarla tahkime başvurma”.³²⁰

Uluslararası toplumun Yugoslavya’dan ayrılan cumhuriyetlerin tanınmasına yönelik verdiği destek Badinter Komisyonunun 3 numaralı kararında da ortaya konmuştur. Bu karar, Sırbistan- Hırvatistan ve Sırbistan- Bosna-Hersek sınırlarıyla ilgilidir. Buna göre, Komisyon cumhuriyetler arası iç sınırların uluslararası hukuk ilkelerine göre çizileceğini belirtmiştir. Bosna-Hersek, Slovenya ve Hırvatistan’ın

³¹⁹ Nadia Skenderovic Cuk, “Temptations of Transition and Identity Crisis in Post-Communist Countries: The Example of Former Yugoslavia”, Klinkle, A., Renn, O., Lehnert, J. P. (Eds.), *Ethnic Conflicts and Civil Society- Proposals for a New Era in Eastern Europe* (1. Baskı), Ashgate Publishing, Great Britain, 1997, ss. 83-98.

³²⁰ Declaration on the ‘Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union’ (16 December 1991), <https://www.dipublico.org/100636/declaration-on-the-guidelines-on-the-recognition-of-new-states-in-eastern-europe-and-in-the-soviet-union-16-december-1991/>, Erişim Tarihi: 12/02/2020.

1992 yılında BM'ye kabul edilmesi yine uluslararası toplumun Yugoslav topraklarından doğan cumhuriyetlerin iç sınırlarının devlet sınırlarına dönüşmesine verdiği desteğe örneklerden biridir. Güvenlik Konseyi, Bosna-Hersek'in, Hırvatistan'ın ve Slovenya'nın BM'e kabul edilme başvurusunu inceledikten sonra Genel Kurul'a bu cumhuriyetlerin BM üyeliğini kabul etmesini önermektedir. Bu bağlamda, BMGK 18 Mayıs 1992 tarihli Hırvatistan ve Slovenya için 753 ve 754 numaralı kararlar ve 20 Mayıs 1992 tarihli Bosna- Hersek için 755 numaralı karar beyan edilmiştir. Bu cumhuriyetlerin BM tüzüğünde yer alan anlaşmazlıkların barışçıl çözümü ve gücün kullanılmaması ile ilgili ilkeleri de içeren yükümlülükleri yerine getirmesi kararı alınmıştır.

Yugoslavya'nın dağılmasında etnik çatışmalar ve milliyetçiliğin canlanması kadar ulusal ve uluslararası düzeyde karmaşık bir etkileşimin sonucu olarak anayasal, siyasi ve ekonomik sorunlar da çok ciddi seviyeye ulaşmıştır.³²¹ Bu sorunları çözmeye arabuluculuk gayretleri içinde olan AT, BM ve ICFY³²² yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.³²³ Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle devletlerin dış politika önceliklerinin ve uluslararası dengelerin değişim gösterdiği bir dönemde patlak veren Yugoslavya krizi AT, BM, NATO, AGİK gibi uluslararası örgütlerin rol belirsizliği içinde olmalarından dolayı kısa sürede çözülememiştir.³²⁴

³²¹ Danieala Blaga, Mircea Brie, (2013), *Differentiated Integration- from Theory to Practice. Determiners in the Integration Process of the Western Balkans: Ethnicity*, MPRA Paper, University of Oredea, Romania, 2013, ss. 174-182.

³²² ICFY (International Conference on the Former Yugoslavia-Eski Yugoslavya Uluslararası Konferansı) 26-27 Ağustos 1992'de düzenlenen Londra Uluslararası Eski Yugoslavya Konferansı'nda kurulmuştur. Aktif olduğu dönem 1992-1996 yılları arasındır. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Topluluğu tarafından ortaklaşa yürütülen ICFY, Eski Yugoslavya'da barış müzakeresi için bir çerçeve oluşturmuştur. Bu yapılanmada BM Genel Sekreteri ve AT Başkanı daimi eş başkanlardı ve her birinin temsili eş başkanı vardı. (*United Nations- Archives and Records Management Section: Summary of AG-065 International Conference on the Former Yugoslavia*, <https://search.archives.un.org/downloads/international-conference-on-former-yugoslavia-icfy-1992-1993.pdf>, Erişim Tarihi: 11/02/2020).

³²³ Saadia Touval, *Mediation in the Yugoslav Wars The Critical Years, 1990-95* (1. Baskı), Palgrave, New York, 2002, 173-180.

³²⁴ Arif Bağbaşıoğlu, *Öteki ile Bütünleşme Çabaları: Avrupa Birliği'nin Batı Balkanlar'a Yönelik İş Birliği Faaliyetleri*, Yeni Türkiye, Cilt 5, Sayı 70, 2015, ss. 5752.

Topluluk üyeleri bir yandan çatışmaları çözmeyi hedeflerken, bir yandan da Yugoslavya'daki arabuluculuk vasıtasıyla AB'nin inşasına katkıda bulunmak istemiştir. AT, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde uygulanan doğru politikalar aracılığıyla, üye ülkelerin uluslararası arenada statüsünün artacağını düşünmüştür. Touval'a göre, arabuluculuk ortak bir dış politika ve güvenlik politikasını kurumsallaştırmanın ve AB'nin uluslararası politikadaki ana aktör olarak statüsünü arttırmanın bir aracı olarak görülmüştür.³²⁵

Özetle, AB'nin Batı Balkanlar'da etnisite sorunlarına karşı siyasi yaklaşımını değerlendirmeden önce, Yugoslavya'nın dağılma süreci ele alınmıştır. Bu kapsamda, bölgedeki milliyetçiliğin ve etnik gruplar arasındaki çatışmaların sonuçlarına odaklanılmıştır. Eski Yugoslav coğrafyasındaki dinamiklerin işlenmesiyle birlikte AB ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerde neden-sonuç ilişkisi kurulmuştur.

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI BALKANLAR'DA ETNİSİTE SORUNLARINA KARŞI YAKLAŞIMI

Etnisite, bireylerin bir arada yaşayıp diğer toplumlardan ayrı bir topluluk oluşturarak elde ettikleri ortak kültürel ve sosyal özelliklerdir. Diğer bir deyişle ortak değerler, normlar, dil ve kültür bir etnin/ulusun kimliğini tanımlamada temel unsurlardır. Etnisite ve din de kimliği inşa etmede oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. 1990'lı yılların etnisite sorunlarının merkezlerinden bir tanesi olarak Bosna'daki durum örnek gösterilebilir. Bosnalı Sırp, Bosnalı Hırvatlar ve Müslüman Bosnalılardan oluşan Bosna-Hersek Federasyonu'nda 'Boşnak' ifadesi bilhassa Müslüman nüfus için kullanılmıştır. Sırbistan'la birleşmek isteyen Bosnalı Sırp ve Hırvatistan'la birleşmek isteyen Bosnalı Hırvatlar ise Bosna coğrafyasında ait hissettikleri ulus kimlikleriyle anılmıştır.

Tito Yugoslavya'sının yönetim dinamikleri sayesinde farklı etnik kimlikler dayanışma içinde on yıllarca bir arada yaşamışlardır. Ancak Yugoslavya'da

³²⁵ Touval, a.g.e., ss. 173-180.

1980’den itibaren yaşanan siyasi ve ekonomik sorunlar etnik kimliğin ayrıştırıcı doğasını da gün yüzüne çıkarmıştır. Bu yüzden, 1990’larda Balkan coğrafyası birçok etnik temelli krizle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Savaş ve yıkımdan kaçanların gideceği yerin Avrupa olması, Balkanlar’ın öncelikli olarak Avrupa’nın alanı olarak görülmesine sebep olmuştur. Avrupa kurumları sıcak çatışmaları tek başlarına durduramasa da bölgede barışın korunması, istikrarın sağlanması, adalet sisteminin oluşturulması, polis gücünün şekillenmesi gibi konularda savaş sonrası dönemde AB kendisini yetkili olarak bulmuştur. Barış ve istikrarın korunması, bilhassa etnik grupların haklarının birbirine karşı korunması ile ilgili bulunmuştur.³²⁶

1990’lı yılların başından itibaren Batı Balkanlar kanlı çatışmaların, etnik arındırmanın ve soykırımın tam ortasında iken Avrupa’nın doğusunda komünizm çökmüş, batısında ise ‘Avrupa projesi’ hayat bulmuştur. Maastricht Antlaşması’nın imzalanması ve AB’nin kurulmasıyla birlikte kıta ciddi bir dönüşüme uğramıştır.³²⁷ Yugoslavya krizi, Birlik içinde belirli çevreler tarafından ortak dış ve güvenlik politikası için bir test olarak görülmüştür. Bununla beraber, bu kriz AB’nin ortak bir çizgide yer almasını göstermek açısından bir fırsat olarak da değerlendirilmiştir.

Avrupa’nın doğusunda etnik ve ulusal çatışmaların yükselişi Topluluk’un Birlik olma yolunda siyasi ve ekonomik birlik koşullarının karara bağlandığı Maastricht Antlaşması dönemine denk gelmektedir. Wendt’e göre, Maastricht Antlaşması tartışması üzerinden kolektif kimliği elde etmenin zorlukları devletler arasındaki egoist kimliklerin güdüsel güçlerini elimine etmeyi olanaksız kılmıştır. Birlik içinde özellikle Almanya’nın veya Avusturya’nın rolü ve kriz dönemlerinde bu devletlerin güdüsel olarak bölgeye etkileri bu bağlamda düşünülebilir. Birlik içindeki devletlerin, böyle bir geçiş sürecinde daha fazla işbirliğine ihtiyaç duyduğu açıktır. Ancak, çoklu bağılıkların varlığı ‘Avrupa kimliği’ üzerine tartışmanın tam

³²⁶ Yaşın ile 03.08.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

³²⁷ Blaga, Brie, a.g.e., ss. 179.

merkezinde yer almaktadır ve büyük çapta rol çatışmasına sebep olabilir. Böyle çatışmaların çözümleri kalıcı ya da sabitleştirilmiş görülmemektedir.³²⁸

AT'den AB'ye doğru geçişin resmi belgesi niteliğinde olan Maastricht Antlaşması kolektif kimlik inşasında başlı başına bir dönüm noktasıydı. Bu kimliğin sağlanması için ekonomik ve parasal birlik, siyasi birlik, sosyal politika ve uyum fonuyla ilgili düzenleme yapılması gerekli görülmüştür. 1993 Kopenhag Zirvesi'nde, Soğuk Savaş'ın izlerini silmek ve komünist düzenden gelen MDA ülkelerinin yüzünü AB'ye döndürmek için siyasi, ekonomik ve müktesebata uyum kriterleri getirilmiştir. Avrupa böyle bir yapılanma içindeyken, Batı Balkan devletlerinde ard arda patlak veren çatışmalar hem bölgeyi hem de uluslararası toplumu bir hayli zorlamıştır. Buna bağlı olarak, bu bölümde Batı Balkan ülkelerindeki etnisite sorunları ve AB'nin konumu ele alınmaktadır.

Öncelikle, Miloseviç'in liderliğinde Sırp irredantizminin Balkan coğrafyasında etkileri değerlendirilmektedir. Sırpların 'etnik arındırma' gerekçesiyle başlattığı Bosna Savaşı, AB özelinde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Üç buçuk yıla yakın süren savaşta, Birlik temsilcilerinin uygulamaya çalıştığı politikalar ve planlar bu değerlendirmenin içinde bir bütün olarak yer almaktadır. Uluslararası toplumların Bosna'dan çıkardığı dersler Kosova krizi içinde etkili eylemlere sebep olmaktadır. Kosova krizinin ardından AB'nin bölgede rolü artmıştır. 2000'li yılların başında ABD'de terör saldırılarının gerçekleşmesi ve Irak Savaşı'nın başlaması, Batı Balkanlar'da yaşanacak her türlü sorunun AB tarafından üstlenilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Bunların yanı sıra, Makedonya'nın bağımsızlığı süreci, isim sorunu ve AB'nin süreçteki pozisyonu da bu bölümde ele alınmaktadır. Ayrıca, diğer Batı Balkan devletleri gibi kendi iç sorunlarıyla mücadele etmek zorunda olan Arnavutluk ve AB'nin yaklaşımları da değerlendirilmektedir.

³²⁸ Wendt, Collective Identity Formation and the International State, ss. 387.

Bu çalışmada, Batı Balkanlar'daki etnisite sorunları ve bu sorunlara karşı AB'nin ürettiği politikalar tek tek incelendikten sonra, AB'nin başlıca kurumlarının bölgeye yönelik yaklaşımları ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa Komisyonu raporları ve Komisyon'un koordinasyonunda deklare edilen yıllık ülke raporları 1991 yılından günümüze kadar detaylı bir biçimde incelenmiştir. Batı Balkanlar için düzenlenen Avrupa zirveleri de incelenmiş olup, sonuç bildirgeleri ışığında ortaya çıkan pratikler belirtilmiştir. Zirve'yle ve Komisyon'la koordine bir şekilde işleyiş gösteren Avrupa Birliği Konseyi kararları ve Avrupa Parlamentosu raporları da AB ve Batı Balkanlar özelinde değerlendirmeye alınmıştır. Bütün bu raporların ve kararların incelenmesinde hedeflenen, çalışmayı AB kurumları tartışmaları üzerinden yapılandırmaktır. Kurumlardan çıkan raporların ve resmi kararların hepsi birer niyet bildirgesi niteliğindedir. Bu niyetler sonucu ortaya çıkan eylemler de ele alınmıştır.

2.1. AB'nin Batı Balkanlar'daki Etnisite Sorunlarına Yönelik Siyasi Yaklaşımı

Batı Balkanlar'daki güvenlik etkilerinden ayrı olarak, bu bölge etnik kimliği nedeniyle de önemli bir role sahiptir. Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan etnisite sorunları sadece devletler ve toplumları arasında değil, aynı zamanda devlet içinde de farklı boyutlarda yaşanmıştır.³²⁹ Visoka ve Gjevori'ye göre, devletlerdeki tanınma mücadelelerinin, saldırgan devletlerin ve bölünmüş etnik söylemlerin yaygın olduğu Batı Balkanlar, sınır komşuları arasında tanınması ve koşullu olmasıyla hızlı biçimde sonuçlanabilecek bir siyasi savaşa dönüştürülebilen çok hassas bir meseledir.³³⁰ Bölgedeki hassasiyeti arttıran temel unsur, belirli etnilerin/ulusların siyasi olarak etkin bir konuma sahip olma isteklerinden kaynaklanmaktadır.

Eski Yugoslav cumhuriyetleri arasında etnik çatışmaların en kanlısı Bosna'da yaşanmıştır. Bosnalı Müslümanlar, Sırp ve Hırvatlar arasında yaşanan bu çatışma

³²⁹ Katerina Veljanoska, Oliver Andonov, Goran Shibakovski, *The Democratization Process in the Western Balkans in the Last 20 Years: Interethnic Relations and Security Implications*, Romanian Journal of European Affairs, Cilt 14, Sayı 2, 2014, ss. 30.

³³⁰ Gëzim Visoka, Elvin Gjevori, *Census Politics and Ethnicity in the Western Balkans*, East European Politics, Cilt 29, Sayı 4, 2013, ss. 494.

her bir Yugoslavya cumhuriyetinin ayrı hedefleri olduğunu göstermektedir. Yugoslavya içinde ekonomisi daha gelişmiş olan Slovenya ve Hırvatistan'n 1991 yazında bağımsızlıklarını ilan etmesiyle Sırp ve Hırvatlar arasında çatışma başlamıştır. Bu çatışmaların temelinde Sırp lider Miloseviç'in 'Büyük Sırbistan' idealiyle hareket etmesi ve milliyetçiliği 'irredantizm' olarak görmesi vardır. İrredantizm aynı dil, din ve kültüre sahip insanların devletin sınırları dışına taşarak bir araya gelmesiyle elde edecekleri yayılmacı milliyetçiliği ifade etmektedir.

Bosna'nın yüzde 30'un üzerinde nüfusunun Sırp olması, Miloseviç'in Bosna'yı ele geçirmesi için geçerli bir sebep olarak görülmüştü. Bununla beraber, Miloseviç Hırvatistan, Karadağ, Kosova ve Makedonya olmak üzere Balkanlar'daki diğer komşularından da toprak alarak Büyük Sırbistan'ı kurmak istiyordu. Miloseviç'in saldırgan politikaları ve askeri hamleleri uluslararası toplumda büyük yankı uyandırır da, kesin bir duruş sergilemeleri çok da kolay olmamıştır. AB ve diğer uluslararası örgütlerin Bosna Savaşı boyunca ortak yürüttükleri diplomasi faktörü savaşın ve katliamların önüne geçememiştir.

1992-1995 yılları arasında süren Bosna Savaşı, Sırp'ların 'etnik temizlik' kampanyasının sonucunda yaşanmıştır. AB'nin, Bosna'daki krizi çözmek için Lizbon Konferansı, Londra Konferansı, Vance-Owen Planı ve Owen-Stoltenberg Planı gibi denemeleri olmuştur. Üç buçuk yıl süren savaş, ABD'nin Dayton Barış Anlaşması'nda arabuluculuk yapması sonucunda 1995 yılının Kasım ayında sona ermiştir. Dayton sonrası, Birlik Bosna'daki yüksek temsilcilik misyonunu ABD'den devralmıştır. Burada birincil amaç yıkıma uğramış bir bölgeyi yeniden inşa etmektir. 1996 yılından itibaren, Lahey Savaş Suçları Mahkemesi Bosna'daki katliamlardan sorumlu olanları mahkum etmeye başlamıştır.

Bosna krizi, AB ve BM başta olmak üzere, uluslararası örgütlerin birçok ders çıkarmasına sebep olmuştur. Kosova krizi, bu derslerin pratiğe dökülmesi açısından önemli bir örnektir. Miloseviç'in Kosova nüfusunun %90'ını oluşturan Arnavutları bağımsızlık yönünde kışkırtması, Miloseviç'in kötüye giden ekonomi politikalarının

doğrudan Kosova ekonomisini etkilemesi ve Dayton'da Kosova adına beklentilerin karşılanmaması Kosova krizinin temel faktörleridir. Kosova Kurtuluş Ordusu ve Sırp güçlerinin çarpışması çok ciddi kayıplara yol açmıştır. Sırp kuvvetlerinin Bosna için yürüttüğü etnik temizlik hareketinin Kosova'ya da sıçraması sonucu NATO 1999'da 78 gün süren bombardımana başlamıştır. Kosova krizinin sonucunda, Kosova'nın ve Sırbistan'ın yeniden inşa edilmesi gerekmiştir. Buna bağlı olarak AB, BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararına göre Kosova'daki ekonomik yapılandırma faaliyetlerini yürütmüştür.

Yugoslavya'nın çözülüşüyle birlikte Makedonya Cumhuriyeti de bağımsızlık mücadelesine girişen devletlerden biri olmuştur. Makedonya da etnik Makedonların yanı sıra Arnavutlar ve Türkler de nüfus olarak çoğunlukta idi. Makedonya'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Arnavutlar ve Makedonlar etnik temelli ciddi bir kriz patlak vermiştir. Bu kriz güç kullanımıyla bastırılırken, dışarıda da devletin Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan ile ilişkileri sorunlu biçimde seyretmiştir. Sırbistan ve Makedonya arasında sınır anlaşmasının olmaması, Bulgaristan'ın Makedon dilini ve Makedon halkını tanımamadaki ısrarı, Yunanistan'ın 'Makedonya' ismini kendi kültürüyle ve tarihiyle özdeşleştirmesi Makedonya'nın önünde bir takım engellere sebep olmuştur.

Makedonya'nın Yunan toprakları üzerinde talepleri olduğunu düşünen Yunanistan Makedonya'ya ekonomik yaptırımlar uygulamış ve uluslararası kuruluşları Makedonya'yı tanımaması konusunda zorlamıştır. AB isim krizinde Yunanistan'dan taraf olarak önce Makedonya'nın bağımsızlığını tanımayı ertelemiş, daha sonra da Yunanistan'ın kullandığı terminolojiyi benimsemiştir. 1990'ların sonuna doğru AB ve Makedonya arasında başarılı gelişmeler kaydedilmiştir. Makedonya 1995'te Yunanistan ile imzaladığı Geçici Anlaşma sonrası PHARE programına katılmış ve AGİT'e üye olmuştur. AB, 'Helsinki Headline Goal' kapsamında Makedonya'daki etnik krizi yönetme rolünü üstlenmeyi amaçlamıştır.

Etnisiteye bağılı krizler Arnavutluk'ta da etkisini göstermiştir. Arnavutluk sınırları içinde kalan bir bölgede Yunan azınlığın varlığı Arnavutluk-Yunanistan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Arnavutların Makedonya'da, Sırbistan'da ve Karadağ'da azınlık konumunda olmaları da yine Balkan devletleri arasında dönem dönem sorunlara yol açmıştır. Kosova'daki nüfusun yüzde 90'ının etnik Arnavut olması Kosova ve Arnavutluk arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. 1985'e kadar, Enver Hoca yönetiminde olan Arnavutluk uluslararası kuruluşlarla ve diğer devletlerle olan etkileşimini en aza indirmiştir. Bu içe yönelen Arnavutluk politikası Ramiz Alia, Sali Berişa ve Fatos Nano döneminde yüzünü AB ve ABD'ye dönen bir yaklaşıma evrilmiştir. Etnik meseleler, ekonomik krizler ve iç sorunlar Arnavutluk'un AB'den yardım alarak sosyal ve ekonomik olarak yeniden inşa edilmesini gündeme getirmiştir.

Özetle, Batı Balkanlar'daki toplumların çok etnikli toplumlarından oluşan yapı, çeşitli düzeylerde ve farklı yollarla etkileşimde olan hem yerli hem de uluslararası aktörleri etkilemektedir. Bu bağlamda Batı Balkan devletlerinin etnisiteye bağılı yaşadıkları savaşlar, iç sorunlar, krizler ve AB'nin bu krizleri yönetmedeki rolü ele alınmaktadır.

2.1.1. Sırp İrredantizmi

Tito dönemi sonrası, milliyetçilik Yugoslav cumhuriyetleri arasında en çok Hırvatistan ve Sırbistan'da etkisini göstermiştir. Hırvatistan ve Slovenya diğer Yugoslav cumhuriyetlerinden daha gelişmiş olmanın verdiği etkiyle, bağımsızlıklarını 1991 yılının Ekim ayında ilan etmişlerdir. Milliyetçilik, Tito döneminde etkisini zaman zaman göstermiş olsa da esas uyanış Slobodan Miloseviç'in 'Büyük Sırbistan' demeciyle baş göstermiştir. Miloseviç'in 'Büyük Sırbistan' vurgusuyla yapmış olduğu konuşmalar ve eylemler irredantizmi harekete geçirmiştir. Sırp irredantizmi, kurulacak Sırbistan devletinin sınırları dışında kalan aynı soy, kültür, din ve dile sahip bireylerin birleşmesiyle oluşan yayılmacı milliyetçiliği işaret etmektedir. Bu yaklaşım, Sırbistan'ın Bosna'da, Makedonya'da,

Kosova’da yaşayan Sırlarla kuracağı birlikteliğin sebep olacağı hasarın başlangıcını gözler önüne sermektedir.

Miloseviç’in 1987’de Kosova’da yapmış olduğu ve Sırların azınlık haline getirilmesine izin vermeyeceğini vurguladığı tarihi konuşmasından sonra Sırlar için resmi ideoloji milliyetçilik olmuştur. Miloseviç, aynı yıl Sırbistan Komünist Partisi Kongresi’nde Sırp karşıtı siyaset yaptığını düşündüğü reformcuları uzaklaştırmıştır. Miloseviç göreve geldiği gibi Sırbistan anayasasını değiştirmiş, Kosova ve Voyvodina’nın özerkliklerini sona erdirerek Sırbistan’a bağlamıştır.³³¹ Bu durum Arnavutların protestolarına sebep olurken, bir yandan da Sırbistan’ın Kosova üzerindeki etkisini arttırmıştır. Miloseviç, Sırların ülke içinde en baskın ve en güçlü olması gerektiğini savunmuştur. Bu şekilde, Yugoslavya’nın parçalanmasını önlemek de hedeflenmiştir.³³² 1990 yılından itibaren, “Nerede bir Sırp yaşıyorsa, orası Sırbistan’dır” söylemi Bosna-Hersek’in tamamını, Hırvatistan içinde Sırların yaşadığı yerleri, batı Makedonya’yı, Karadağ’ı ve Kosova’yı içine alan ‘Büyük Sırbistan’ın ana fikrini oluşturmuştur.

Bosna toprakları, Sırp ve Hırvat irredantist politikalarının nesnesi olarak görülmüştür. Sırbistan’da yaşayan Sırların Hırvatistan’ın Knin bölgesinde yaşayan Sırlarla kuracağı bağlantı Bosna-Hersek üzerinden sağlanmaktaydı. Bu yüzden, Bosna topraklarının Sırbistan’a bağlanması önemliydi. Bosna-Hersek’te yaşayan Hırvatlar da Hırvatistan’la birleşme eğilimindeydi. Bu yaklaşımlar, Sırbistan’ın ve Hırvatistan’ın Bosna’yı paylaşma isteklerinin temelini oluşturmaktaydı. Komünist yönetim döneminde Boşnakların din esasına dayanarak farklı bir ulus olarak tanınması Sırlar için çok büyük bir hata olarak görülmekteydi. Sırlar, Boşnaklarla arasında herhangi bir etnik farklılık olmadığı için Müslüman Boşnakların Sırbistan’a bağlı dini bir azınlık olması gerektiğini savunan propagandalar yapmıştır.³³³

³³¹ Ülger, a.g.e., 5711-5712.

³³² Arı, T., Pirinççi F., a.g.e. ss. ss. 4-5.

³³³ Berhan Ekinci, “Yugoslavya’nın Dağılması ve Türkiye”, *Balkanlar* (1. Baskı), Ortadoğu ve Balkanlar İncelemeleri Vakfı, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1993, ss. 256.

Bosna-Hersek, bir yandan Hırvatların ve Sırların yayılcı politikalarının merkezindeyken bir yandan da uluslararası örgütlerin etkisiz planlarına maruz kalmıştır. 17 Mart 1992’de AB Dönem Başkanı ve Portekiz Dışışleri Bakanı olan Jose Cutileiro’nun Lizbon’da düzenlemiş olduğu ve tarihe de ‘Cutileiro Planı’ olarak geçecek konferansta, Bosna için üç etnik bölgeyi içinde barındıran üniter devlet önerisi Boşnakların reddine maruz kalmıştır. Plan, Boşnakların yanı sıra Hırvatlara ve Sırlara da toprak hakkı tanımaktaydı. Cutileiro Planı’nın Bosna-Hersek’in toprak bütünlüğüne yapmış olduğu vurgu, Sırların da istemediğı bir etken olmuştur. Sırların vurgusu, Boşnakların kendilerine bağı bir azınlık olması yönündeydi.

6 Nisan 1992’de tam Bosna Savaşı’nın başladığı gün Bosna-Hersek’in bağımsızlığı Avrupa Topluluğı Bakanlar Konseyi tarafından tanınmıştır. 27 Nisan 1992’de de Yeni Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Sırbistan ve Karadağ tarafından oluşturulmuştur.³³⁴ Sırp irredantizminin sebep olduğı Bosna Savaşı, uluslararası toplumun Sırları yalnız bırakacak kararlar almasına sebep olmuştur. İdeolojik yakınlık veya çıkarlar yüzünden sadece Rusya, Romanya ve Yunanistan destek vermiştir. Batı kamuoyunda ve politikasında Müslüman sivillere karşı yapılan katliamlar çok büyük bir yer etmiştir. Balkanlar’daki krize ilk kez ekonomik ya da stratejik değil, hümanist sebeplerden müdahil olma zorunluluğı doğmuştur.³³⁵

Sırların etnik arındırmayı gerekçe göstererek güç ve baskıyla istediklerini elde etmeleri ve BMGK kararlarını göz ardı etmeleri dünya kamuoyunda yankı bulurken, ABD ve AB’nin askeri müdahaleden kaçınması da tepkilerin artmasına sebep olmuştur. Ruggie’ye göre Bosna savaşı, uluslararası düzenin yeniden yapılanma örnekleri ile şimdiki arasındaki büyük farkı gözler önüne seren bir örnektir. 1992 yılında ABD’deki başkanlık seçimlerinin arifesinde askeri müdahaleyi istemeyen Bush yönetiminden sonra Clinton yönetimi de yerel meselelere odaklanmıştır. Ancak, kurumsal tetikleyici mekanizma en sonunda devreye

³³⁴ Atabay, a.g.e., ss. 266-271.

³³⁵ Glenny, a.g.e., ss. 507.

girmiştir.³³⁶ 4 Haziran 1992 tarihinde, NATO Dışışleri Bakanları Oslo'da biraraya gelerek her bir olay bazında AGİK'in üstlenmesi gereken barış koruma faaliyetlerine destek vereceklerini beyan etmişlerdir.³³⁷

Çatışmaların başlamasından sonra, BM Güvenlik Konseyi'nin 713 numaralı kararı olan silah ambargosu Boşnakların önünü silahlanma açısından kesse de Sırp kuvvetleri açısından aynı tesiri gösterememiştir. Çünkü, Yugoslav Halk Ordusu bölgeden çekildiğinde tüm silah ve ilgili ekipmanlarını Sırp kuvvetlerine bırakmıştır. Sırlar eski Yugoslav ordusunun cephaneliğinden bu silahları teslim alırken, Hırvatlar da Zagreb Hükümeti'nin desteğini alarak Akdeniz'de silah kaçakçılığını genişletmişlerdir. Bosnalı Müslümanlar ise savaş halinde kendilerini koruyacak herhangi bir teçhizata sahip değildi. Bu ambargo Sırların ve Hırvatların aksine Boşnakların doğrudan zarar görmesine sebep olacak bir duruma zemin hazırlamıştır.

AB'de, bu ambargonun kaldırılması halinde çatışmaların yoğunlaşacağı ve güvenliği doğrudan etkileyeceğine dair bir düşünce söz konusuydu. Uluslararası kuruluşlar Bosna'daki krizi başta diplomatik olarak çözmeyi yeterli bulsa da, çatışmalar ağır hasarlı ciddi bir savaşa dönüşünce ABD ve AB için çözüm yolları da değişmiştir. Sırların Boşnaklara karşı düzenlediği saldırılar artınca BM çatışmaların önlenmesi amacıyla bölgeye BM Barış Gücü'nü göndermiştir. Sırlar Bosna topraklarının %70'ini ele geçirmekle beraber, Bosna halkına karşı da etnik temizlik hareketine başlamıştır. Sırp saldırılarından önce Bosna'nın %44'üne sahip olan Bosnalı Müslümanlar için saldırılar sonrası bu dilim %10'a çekilmiştir.³³⁸

Bosna Savaşı'nın ilk üç yılı boyunca AB, ABD, BM, Temas Grubu ve dönem dönem Rusya'nın diplomatik girişimleri ortaklaşa sürdürülmüştür. Ancak, bu kolektif arabulucuk girişimleri, bir anlaşma yoluna gidilemeyerek başarısızlığa

³³⁶ John Gerard Ruggie, *Constructing the World Polity*, New International Relations, Routledge, New York, 1998, ss. 227.

³³⁷ Doğan, a.g.e., ss. 94.

³³⁸ Michael Bowker, *The Wars in Yugoslavia: Russia and the International Community*, Europe-Asia Studies, Cilt 50, Sayı 7, 1998, ss. 1248-1249.

uğramıştır.³³⁹ Boşnakların, Sırp larla ve Hırvat larla çıkar larının çatışması uluslararası girişimlerin başarısızlığının temel nedeniydi. Sırp lar, Boşnakların bir devlet olarak varlık göstermesine şiddetle karşı çıkmaktaydı. Bunu yaparken de, uluslararası örgütlerin önlemleri kapsamında uygulanan yaptırımları göz ardı etmekteydi. Gen'e göre, uluslararası toplumun önleyici diplomasi üzerine sahip olduğu fikir birliği askeri müdahaleye gerek kalmadan daha kısa sürede ve daha az maliyetle çatışmalarla mücadele etme gereksiniminden kaynaklanmaktadır.³⁴⁰ Uluslararası topluluk Balkanlar'da savaşın sonlarına doğru ancak ortak bir harekette birleşme kararı alarak bölgeye NATO barış gücünü gönderebilmiştir.³⁴¹

Wendt, milliyetçilik kapsamında geçmiş ve bugünün arasındaki bağlantılara yer vermektedir. Ona göre, Sırp kimliği Yugoslavya'da bir arada var olmaktan şovenizme doğru zıt bir yöne geçmiştir. Tito döneminde bir arada yaşayabilen uluslar 1990'ların başından itibaren saldırgan bir vatanperverliği benimseyen Sırp ların ulusal üstünlük inancıyla karşılaşmıştır. Bunda Miloseviç'in kültürel, dilsel ve etnik Sırp bağlarının şiddetli biçimde vurgulanması önemli bir etken olmuştur. Bu değişim, milliyetçiliğin devlet çıkarlarına göre nasıl davranılması gerektiğini açık bir biçimde etkilediğini göstermektedir.³⁴²

Özetle, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Balkanlar'da kaotik siyasi bir ortam oluşmuştur. Hatta yaşanan çatışmalar, katliam boyutuna ulaşmıştır. Eski Yugoslav cumhuriyetlerinden Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna ayrı ayrı hedefleri olduğunu göstermiştir. Sırp lider Miloseviç, 'Büyük Sırbistan' vurgusuyla Yugoslav topraklarının büyük bir bölümüne sahip olmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda, aynı dile ve kültüre sahip bütün Sırp vatandaşlarının tek bir devlet çatısı altında birleştirilmesini öngörülmüştür. Bu irredantist talepler, Bosna Savaşı'nın yaşanmasının temel sebeplerinden biri olmuştur. Savaş boyunca, AB ve diğer uluslararası örgütler kesin bir duruş sergileyememiş ve birkaç başarısız girişimde

³³⁹ Touval, a.g.e., ss. 103.

³⁴⁰ Gen, a.g.e., ss. 21.

³⁴¹ Nye, Welch, a.g.e., ss. 288-289.

³⁴² Wendt, Collective Identity Formation and the International State, ss. 386-392.

bulunmuştur. Uluslararası toplum, krizi önce diplomatik boyutta çözmeye gayret göstermiştir. Ancak, çatışmaların çok ciddi boyutlara ulaşması çözüm yollarının da değişmesine sebebiyet vermiştir.

2.1.2. Bosna Savaşı

Bu bölümde, Bosna Savaşı AB'nin bölgeye yaklaşımı ve uluslararası aktörlerle etkileşimi üzerinden değerlendirilmektedir. Bununla beraber savaş sonrası Vance-Owen Planı, Owen-Stoltenberg Planı ve Dayton Barış Anlaşması da ele alınmaktadır. Dayton Barışı'na giden süreçte insan haklarına ve azınlıklara saygı gibi normların önemi AB ve diğer uluslararası aktörler tarafından tecrübe edilmiştir. Dayton sonrası dönemde, AB'nin hayata geçirdiği bölgesel yaklaşımlar ve ekonomik yardım araçları Bosna'nın ve diğer Batı Balkan ülkelerinin bu normlara yönelimini desteklemiştir.

1992-1995 yılları arasında Avrupa'nın yanı başında gerçekleşen savaşın temeli Bosna'nın etnik farklılıkları içinde barındıran bir yapıya sahip olmasına dayandırılmıştır. 1991 yılında dört milyona yaklaşan Bosna nüfusunun %43'ü Müslümanlardan, %33'ü Sırlardan, %17'si Katolik Hırvatlardan oluşmaktaydı.³⁴³ Geriye kalan nüfusun içinde diğer küçük etnik topluluklar vardı. Bölgede siyasi, sosyal ve ekonomik olarak en çok Müslümanlar ve Sırlar etki göstermekteydi. Bu iki etnik grup arasındaki kutuplaşma, Bosna'nın 3 Mart 1992'de bağımsızlığını ilan etmesiyle yerini şiddetli çatışmalara bırakmıştır. Bosna içinde azınlık olma endişesi taşıyan Sırlar, Bosna-Hersek Parlamentosu'ndan çıkan bağımsızlık kararını boykot etmişlerdir. Bunun sonucunda, Bosna'da üç buçuk yıl sürecek bir iç savaş başlamıştır.

Miloseviç idaresindeki Yugoslav kimliği Sırp ve Karadağlı halkı içine almaktaydı. Yeni Yugoslavya, Boşnaklara ve Hırvatlara karşı yerel Sırp güçlerini

³⁴³ Ian O. Lesser, Graham E. Fuller, *Balkanlar'dan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu* (1. Baskı), Alfa Yayınevi, İstanbul, 2000, ss. 187.

desteklemiştir. Eski Yugoslav ordusunun teçhizatının büyük bir kısmını devralan Bosnalı Sırplar için Sırp ordusuyla istediği zaman birleşip güç kullanabilme imkânı doğmuştu. Bosnalı Sırpların yıkıcı faaliyetleri Ratko Miladiç ve Radovan Karadziç tarafından yürütülmüştür.

Ginsberg'e göre, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Almanya'nın Hırvatistan'ı tanıma acelesi AB kriterlerine ve tanınma takvimine aldırış edilmediğini ortaya koymaktaydı. Bu durum, AB'nin bölge üzerindeki etkinliğinin üyelik saflarından zarar gördüğünü doğrulamaktadır.³⁴⁴ Birlik tarafından Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlığının hızlı bir süreç içinde kabul edilmesinin karşısında Bosna'daki durum çok daha karmaşıktı. Bosna'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte etnik temelli bir savaşın fitili ateşlenmişti. Savaş başladığında, AB'nin ortak bir stratejik hedef belirlemediği açıktı. Bununla beraber, Birlik'in üç sütunundan biri olarak kabul edilen Ortak Dış ve Güvenlik Politikası savaşı sonlandıracak bir mekanizmayı henüz oluşturamamıştı.

Soğuk Savaş'ın sonundan itibaren AB'nin dış politika, savunma ve güvenlik unsurlarını içine alan bir kimlik inşa etme gayreti ön plana çıkmıştır. Bosna'da savaş başladığında Avrupa Siyasi İşbirliği mekanizmasından Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'na tam anlamıyla geçilmemişti. Savaşın devam etmesiyle, ODGP dış politika anlamında ilk kez test edilecekti. AB, savaşın ilk zamanlarında barışı korumak ve militarize gerginliği kontrol etmek için izleme misyonları gönderme stratejisi kabul etmişti. Bu misyonlar, sadece tam ateşkes sağlandığında devreye girebilecekti.³⁴⁵

1992'de, dönemin Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand kuşatma altındaki Saraybosna ziyaretinde, Bosna'daki çatışmaya yönelik tutumun insani

³⁴⁴ Roy H. Ginsberg, *The European Union in International Politics: Baptism by Fire* (1. Baskı), Rowman and Littlefield Publishers, United States of America, 2001, ss. 85.

³⁴⁵ Robert Dover, *The EU and the Bosnian Civil War 1992-95: The Capabilities-Expectations Gap at the Heart of EU Foreign Policy*, European Security, Cilt 14, Sayı 3, 2005, ss. 303.

yardım temelli inşa edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁴⁶ Bosna krizinin şiddetlendiği bir dönemde gerçekleşen Kopenhag Zirvesi'nde ise 'Bosna-Hersek Beyanı' ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Buna göre, 26-27 Ağustos 1992'de düzenlenen Eski Yugoslavya Uluslararası Konferansı'nın Yönetim Komitesi Başkanlarına olan güven ifade edilmiş, Bosna-Hersek'teki üç kurucu halk için de kabul edilebilir ve adil bir yerleşim teşvik edilmiştir. Konferansta alınan karara göre Sırp tarafının sorumluluğu Ruslara verilirken, Boşnaklar ve Hırvatlarla teması AB kuracaktı. Bosna-Hersek Beyanı'nda, Sırp ve Hırvatlar tarafından Bosnalı Müslümanların aleyhine dikte edilen bölgesel bir çözümün kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca, Bosna-Hersek hükümetinin acil ateşkes çağrısı desteklenmiş ve insani yardıma daha geniş bir uluslararası destek ihtiyacı vurgulanmıştır.³⁴⁷

Krizin en başında, Bosnalı Müslümanlar ve Hırvatlar Bosnalı Sırlara karşı sağlam temeli olmayan bir ittifak içindeydi. Miloseviç ve Tudjman'ın Bosna'nın ortadan ikiye bölünmesi planı üzerine yaptıkları anlaşma bu kısa soluklu Boşnak-Hırvat ittifakının sonunu getirmiştir. Sırp ve Hırvat tarafının Bosnalı Müslüman kimliğinin yok edilmesini amaçlayan dayatmasının AB ve ABD tarafından desteklenmeyeceği açıktı. Bunun üzerine AB, ABD ile beraber çalışarak Vance-Owen Barış Planı (Vance-Owen Peace Plan-VOPP) üzerinde yoğunlaşmıştır.

VOPP, BM arabulucusu Cyrus Vance ve AB arabulucusu Lord Owen tarafından hazırlanmıştır. Bu planla, bölgede on özerk kantondan oluşan bir konfederasyon kurulması amaçlanmıştır. Bu planın uygulanması, bölgedeki etnik ve dini bölünmenin daha karmaşık bir hale gelmesi demektir. Ayrıca, bu plan geçici bir barış ortamı sağlayarak bir süre taraflara nefes aldirmayı taahhüt etse de istikrarlı bir bölgenin inşası için güçlü bir siyasi çözüm değildi.

³⁴⁶ Tanıl Bora, *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası: Bosna-Hersek* (1. Baskı), Birikim Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 233.

³⁴⁷ European Council, *European Council in Copenhagen: Conclusions of the Presidency*, 1993, <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>, Erişim Tarihi: 10/03/2020.

VOPP, Bosna topraklarının etnik temellere dayanarak adaletsiz bir dağılımını ortaya koymaktaydı. Bosna’da Müslümanlar toprakların %43,7 gibi bir ağırlığına sahip olmasına rağmen sadece %23,36’sını kontrol etme hakkına sahip olabilecekti. Dağılımda en büyük haksızlık Boşnaklara yapılmasına rağmen, plana karşı en sert muhalefet Bosnalı Sırlardan gelmişti.³⁴⁸ Bunun sebebi Bosna’da ve Hırvatistan’da yaşayan Sırların, Sırbistan’la doğrudan bağlantı kuramayacak olmasıydı. AB’nin BM ile ortak hareket ederek ortaya çıkardığı bu plan özellikle İngiltere ve Fransa tarafından desteklenmiştir. Ancak planın uygulanamaz olduğuna ilişkin endişeler, ABD’nin taahhüt ettiği ihtiyaç duyulan kara asker sayısının en az 50.000 olması ve Bosna hükümetinin şikayetleri ABD’nin geri adım atmasına sebep olmuştur.³⁴⁹

Uluslararası aktörler, bu planla etnik temizliğe de bir anlamda arka çıkmaktaydı. Çünkü, Sırların Bosna’dan zorla aldığı topraklar doğrudan Sırbistan’a bağlanmaktaydı. Halbuki, AB ve BM diplomatları birlikte hareket ederken insan hakları ve barış vurgusu yapmaktaydı. 22 Şubat 1993 tarihinde BMGK’nin 808 numaralı kararına istinaden insan hakları ihlallerinin tespit edilmesine yönelik kurulan Yugoslavya Savaş Suçları Mahkemesi bunun göstergesiydi. Böylelikle, eski Yugoslavya topraklarında insanlığa karşı her türlü suçu işleyenlerin ve soykırım yapanların cezalandırılacağı bildirilmiştir.³⁵⁰ Bu kararı takiben, Bosna’da güvenli bölgeler oluşturulmasına yönelik geçici bir çözüm bulunmuştur. 1993 yılında BMGK’nin 819 ve 824 sayılı kararlarına göre Bosnalı Müslümanları Sırp saldırılarından korumak amacıyla Bihaç, Gorazde, Saraybosna, Srebrenitsa, Tuzla ve Zepa ‘güvenli bölge’ olarak ilan edilmiştir.³⁵¹

VOPP’un başarısızlığa uğramasıyla birlikte 30 Temmuz 1993’te BM arabulucuları Lord Owen ve Thorvald Stoltenberg liderliğinde Üç Bölge Barış Planı

³⁴⁸ Atabay, a.g.e., ss. 272.

³⁴⁹ Catherine Samary, *Parçalanmış Yugoslavya ve Bosna’da Etnik Savaş* (1. Baskı), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1995, ss. 123.

³⁵⁰ United Nations Security Council, *Resolution 808* (1993), 1993, [https://undocs.org/S/RES/808\(1993\)](https://undocs.org/S/RES/808(1993)), Erişim Tarihi: 01/08/2020.

³⁵¹ United Nations Security Council, *Resolution 824* (1993), 1993, [https://undocs.org/S/RES/824\(1993\)](https://undocs.org/S/RES/824(1993)), Erişim Tarihi: 04/08/2020.

(Owen-Stoltenberg Planı) oluşturulmuştur. Bu üç cumhuriyetli konfederasyon planında Bosna-Hersek topraklarında ve anayasada Sırp ağırlığın %52, Müslüman ağırlığın %30 ve Hırvat ağırlığın da %17 olduğu bir bölüşme hedeflenmiştir.³⁵²

ABD, planın başarıya ulaşması için Bosnalı Sırpların hava sahasını kapsayan bir operasyon konusunda pratiğe geçilmesini öngörmektedir. ABD liderliğinde gerçekleştirilecek böylesi bir operasyon için AB devletleri içinde henüz bir fikir birliği oluşmamıştır. Boşnaklar, kendilerine verilen %30'luk toprak payını yetersiz gördüklerinden planı reddetmiştir. Owen-Stoltenberg Planı, Bosna nüfusunun %43'ünden fazlasına sahip olan Müslümanlar için topraksal adaletsizliği simgeliyordu.³⁵³ Ayrıca bu planın kabul edilmesi, Sırpların Bosna topraklarının yarısından fazlasına güç kullanarak sahip olduğunu yasallaştırması demektir.

1993'ün sonunda Fransa ve Almanya'nın öncülük ettiği 'Avrupa Birliği Eylem Planı' adında, Boşnaklara Bosna-Hersek topraklarından %3 daha fazla toprak payı veren yeni bir plan geliştirilmiştir. Bu plan dahilinde, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne (Sırbistan-Karadağ) karşı uygulanan yaptırımların kaldırılması önerilmiştir.³⁵⁴ Ancak, bu plan Boşnaklara karşı şiddetlenen Sırp saldırılarının gölgesinde kaldığından hayata geçirilememiştir.

1994 başlarında Hırvatlar ve Boşnaklar arasında yükselen çatışmayı sona erdirmek için Almanya ve ABD devreye girmiştir. Almanya'nın Hırvat tarafını, ABD'nin de Boşnakları baskılamasıyla Hırvat-Boşnak Federasyonu'nun kurulmasına karar verilmiştir. Bu federasyonun kurulması iktidarın iki ulus tarafından paylaşımına dayanan bir anlaşmayla sağlanmıştır. Bu anlaşmada güvenlik, ekonomi ve dış ilişkiler gibi başlıca konular federal devletin sorumluluğuna bırakılmıştır.

³⁵² Atabay, a.g.e., ss. 272-273.

³⁵³ Sabrina P. Ramet, *Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation* (1. Baskı), Duke University Press, Durham NC, 1995, ss. 59.

³⁵⁴ Leo Tindemans, Lloyd Cutler, Bronislaw Geremek, *Barışa Çağrı: Uluslararası Komisyon'un Balkanlar Hakkındaki Raporu* (1. Baskı), Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1998, ss. 82.

Parlamento içindeki sandalye sayısı Boşnakların ve Hırvatların etnik oranlarına göre oluşturulmuştur.³⁵⁵

26 Nisan 1994'te ABD, Rusya, AB ülkelerinden İngiltere, Fransa ve Almanya Bosna krizinin çözümüne katkıda bulunabilmek için Temas Grubunu oluşturmuşlardır. Temas Grubunun barış planına göre AB Saraybosna, Srebrenitsa, Goradze ve Brčko gibi bölgelerin korunmasından ve idaresinden sorumlu olacaktır. Temas Grubu, Hırvatlar ve Boşnakların plana karşı çıkması halinde Yugoslavya'ya karşı yaptırımların azalacağını, Sırların karşı çıkması halinde ise yaptırımların artacağını beyan etmiştir.³⁵⁶ Uluslararası aktörlerin bu hamlesine rağmen, Bosnalı Sırlar Temas Grubunun planlarında değişiklik yapılması gerektiğini vurgulayarak planı reddetmiştir.

Krizin başında Miloseviç idaresinde Bosnalı Sırların faaliyetlerini yürüten Karadziç, gitgide daha da bağımsız hareket etmiştir. Karadziç'in Bosnalı Sırların bulunduğu bölgeye tek başına hükmetme isteği, Miloseviç ve ABD yetkilisi Frasure arasında bir anlaşmaya varılmasını tetiklemiştir. Bosna topraklarının yüzde 20'sinin idaresini eline geçirmek isteyen Karadziç'in böyle bir ittifakla durdurulabileceği kanısına varılmaktaydı. Washington yönetiminin Frasure-Miloseviç anlaşma önerisini reddetmesinin ardından, Bosna Hükümeti Saraybosna'dan çıkmak için bir piyade saldırısı başlatmıştır. 11 Temmuz 1995'te, Mladiç komutasındaki Bosnalı Sırlar Srebrenitsa'ya girerek 8.372 silahsız Müslümanı öldürmüştür.

Bu savaş, Miloseviç siyasetinin sadece kan dökmeye dayandığını ortaya koymuştur. Mladiç, birkaç gün sonra Zepa'yı da ele geçirdikten sonra NATO'nun hava saldırısı tehdidi ve Belgrad'ın baskıları sebebiyle Gorazde'de durmuştur.³⁵⁷ Sırp birliklerinin bölgeden püskürtülmesiyle çatışmalar sona ermiştir. İki yıl boyunca

³⁵⁵ Imogen Bell, *Central and South-Eastern Europe 2003* (1. Baskı), Europa Publications, Strasburg, 2002, ss. 131.

³⁵⁶ Richard J. Crampton, *II. Dünya Savaşından Sonra Balkanlar*, Yayınodası Yayıncılık, İstanbul, 2007, ss. 256.

³⁵⁷ Glenny, a.g.e., 515-516.

‘güvenli bölge’ ilan edilen yerlerde Sırpların zorla tahakküm kurması ve binlerce sivilin öldürülmesi BM kararlarının sorgulanması gerektiğini ortaya koymuştur. AB, savaş süresince insan hakları ve barışın sağlanabilmesi adına bölgede arabuluculuk rolünü üstlense de katliamların önüne geçememiştir. Savaştan sonraki dönemi yeniden yapılanma, uzlaşma ve ağırlı ve yavaş biçimde devlet düzeyinde inşa etme dönemi izlemiştir.³⁵⁸

Temas Grubunun ABD temsilcisi Richard Holbrooke, 21 Kasım 1995 tarihinde Ohio’nun Dayton hava üssünde taraflar arasında bir barış anlaşması imzalanmasını sağlamıştır. Dayton Barış Anlaşması Yugoslav Federal Cumhuriyeti, Hırvatistan Cumhuriyeti, Bosna-Hersek Cumhuriyeti, ABD, AB, Almanya, İngiltere ve Rusya temsilcilerinin gözlemleri ve imzalarıyla bir ana metin ve onbir ekten oluşan askeri ve sivil aranjmanları içinde barındıran bir anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre, Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska- RS), Bosna-Hersek Federasyonu ve Brčko olarak üç idari bölgeye ayrılmaktadır. Bosna-Hersek Federasyonu kendi içinde on kantona ayrılmıştır. Brčko ise küçük bir özerk bölge konumundadır.

Bosna-Hersek’in %51’i Boşnak-Hırvat Federasyonu ve %49’u Sırp Cumhuriyeti olarak iki entiteden oluşmaktadır. Her bölge kendi içinde ekonomik ve siyasi farklılıklarlar göstermektedir.³⁵⁹ Her birimin kendi içinde ayrı meclisi, ordusu ve devlet başkanı vardır. Bu durum, tartışmaya ve sorunlara zemin oluşturmaktadır. Her birim kendi kimliğine ev sahipliği eden devletle birleşme isteği içindedir. Republica Srpska Sırbistan’la birleşme isteğini açık bir şekilde ifade etmekten çekinmezken, Boşnak-Hırvat Federasyonu’nun güneyindeki Hırvatlar da Hırvatistan’la birleşerek entite olmak istemektedir.

³⁵⁸ Ana E. Juncos, *The EU’s Post-Conflict Intervention in Bosnia and Herzegovina: (Re)Integrating the Balkans and/or (Re)Inventing the EU?*, Southeast European Politics, Cilt 6, Sayı 2, 2005, ss. 91.

³⁵⁹ Atabay, a.g.e., ss. 277.

Dayton’da, AB tarafından yüksek temsilcinin atanması yükümlülüğüyle birlikte AB’nin siyasal etkisi ön plana çıkmaktadır. Dayton’un sadece silahların durmasına sebep olması etkeni dışında iyi işleyen bir yapısı olmadığı açıktır. Bosna’nın sorunlarına ve ihtiyaçlarına cevap verecek konumda olmaması bu anlaşmanın revize edilmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Dayton Barış Anlaşması, Bosna Savaşı’nı sonlandırdığı için zamanın şartlarına göre başarılı olarak değerlendirilse de, yıkıma uğrayan bir toplumu yeniden inşa etme açısından büyük sorunları içinde barındırmaktaydı. Savaşın sonra Bosna’da çok kırılğan bir yapı oluşmuştur. Dayton Barış Anlaşması’yla Bosna’da yaşayan toplumların tekrar kaynaştırılması ve savaşın izlerinin silinmesi hedeflenmiş olsa da tarihsel altyapı bu zeminin sorunsuz bir biçimde işlenmesini zorlamaktadır.

Savaşın önce Bosna’da nüfusun çoğunluğunu Boşnaklar oluştururken, etnik temizlikten sonra Sırp’ların ve Hırvatların bölgeye yerleştirilmesiyle demografik bir değişim ortaya çıkmıştır. Dayton Barış Anlaşması imzalandığı andan itibaren tartışmaya ve çelişkiye açık bir görünüm sergilemektedir. Bu süreçte, uluslararası toplumun desteğini istemeyen bir kesim de oluşmuştur. Toplumda, Dayton düzenine ve uluslararası topluma karşı duyulan güvensizlikte Bosna’ya barış getirmesi öngörülen Dayton’un sadece bir anlaşma ekinde oluşmasının da payı vardır.

Uluslararası toplum, bölgeyi yeniden inşa etmek için Dayton yoluyla bir misyon yüklenmiştir. AB de Dayton’da Yüksek Temsilciler Dairesi’ne (OHR- Office of the High Representative) verilen anlaşmaların sivil uygulanmasında sorumlu olmak istemiştir.³⁶⁰ 1995’ten bu yana bölgede uluslararası toplumun sahip olduğu Yüksek Temsilci misyonu Amerika’dan AB’ye devredilmiştir. Bosna’da AB arabulucusu Carl Bildt’in 1995-1997 yılları arasında Yüksek Temsilci seçildiği dönemde OHR bütçesinin yüzde 53’ü Birlik tarafından finanse edilmiştir.³⁶¹

³⁶⁰ Ivo H. Daalder, *Getting to Dayton: The Making of America’s Bosnia policy* (1. Baskı), Brookings Institution Press, Washington D. C., 2000, ss. 157.

³⁶¹ Rafael Biermann, *Coercive Europeanization: The EU’s Struggle to Contain Secessionism in the Balkans*, European Security, Cilt 23, Sayı 4, 2014, ss. 496.

OHR, Dayton Barış Anlaşması'nın Bosna'daki savaşı bitiren sivil yönlerinin uygulanmasını denetlemekten sorumlu geçici bir uluslararası kurum olarak görevini sürdürmektedir. 1997'den itibaren yasaları yürürlüğe koyma hakkı da tanınmıştır. OHR, Bosna'yı potansiyel bir AB üyeliğine doğru ilerletecek reformları hayata geçirmek için AB Özel Temsilcisi görevini üstlenmiştir. Geçici bir süreliğine birleşen OHR'nin ve AB özel temsilcisinin ofisleri tekrar ayrılmıştır.

Dayton Barış Anlaşması'ndan sonra AB, Bosna'daki gelişmelerde istikrarın kazanılması, demokratikleşmenin sağlanması ve barışın inşa edilmesi yönünde daha etkili bir aktör olmuştur. Savaşın bitmesinin hemen ardından Royaumont Süreci başlatılmıştır. 1996-1997 yılları arasındaki bu kısa soluklu yaklaşım bölgede insan hakları, kültürel ve toplumsal değerlere vurgu yaparak bölgesel projeleri desteklemeyi amaçlamıştır. Bu süreç daha sonra Batı Balkanlar devletleriyle ikili ilişkilerin geliştirilmesini hedefleyen 'Bölgesel Yaklaşım'a dönüştürülmüştür. Bölgesel yaklaşımda Dayton Barış Anlaşması'nın uygulanmasının desteklenmesi ve hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve azınlıklara saygı gibi başlıca AB normlarının benimsenmesi hedeflenmiştir. Böylece, Bosna'da etnik gruplar arasında uzlaşmayı devam ettirerek istikrar, bölgesel işbirliği ve demokrasiye yönelik koşulluluğun ana hatları çizilmiştir.

Savaş sonrası iyileşmenin sağlanması için AB'nin finansal ve teknik yardımla Bosna'yı yapılandırması gerekliliği doğmuştur. Dayton Anlaşması'nın getirdiği şartlar çerçevesinde siyasi, hukuki ve sınırlara yönelik yeniden düzenlenmiş olan Bosna-Hersek, PHARE kapsamında 1996 yılından itibaren AB'den ekonomik yardım almıştır. AB'nin kurumsal unsurlar ekseninde bölge üzerindeki düzenlemeleriyle Bosna'nın inşasına katkıda bulunması hedeflenmiştir. PHARE, 5 milyar dolarlık yardımı 1996-1999 yılları arasında düzenlemiştir. PHARE'den sonra IPA ve OBNOVA da, Bosna'nın yeniden inşası için AB'nin bölge üzerinde

ekonomik destek sağladığı programlardır. Bu inisiyatiflerin hedefleri ekonomik gelişme, sivil toplumun iyileştirilmesi ve bölgesel işbirliğidir.³⁶²

Howorth'a göre, Bosna deneyimi AB üye devletlerini ODGP'nin eksikliklerini iyileştirmeye ve Yüksek Temsilci'nin ve Amsterdam Antlaşması'nın şartlarını oluşturmaya yöneltmiştir. Özellikle İngiliz ve Fransız siyasi seçkinleri için, Avrupa savunmasının değişen ihtiyaçları göz önünde bulundurularak Batı Avrupa Birliği'nin yeterli olup olmadığı konusunun ele alınması zorunluluğu doğmuştur. Ayrıca, AB ve NATO arasında güçlü bir bağlantının gerekli olduğuna da kanaat getirilmiştir.³⁶³ Yani, savaş sonrası AB sadece bölgenin yeniden inşasında etki göstermemiş, aynı zamanda güvenlik ve savunmanın güçlendirilmesi kapsamında Avrupa kimliğinin derinleşmesine de odaklanmıştır.

AB'nin Bosna'ya yaklaşımını sadece güvenlik kaygısı veya ekonomik ölçütler üzerinden değerlendirmek yerine, AB normları üzerinden de ele almak gerekmektedir. Lucarelli ve Menotti'ye göre, Bosna'nın durumu normatif bir güç olarak Avrupa'nın diğer yerel ve uluslararası aktörlerle işbirliği içinde olarak kendi normlarını büyük ölçüde dikte etme ve uygulama şansını elde etmesi açısından önem arz etmektedir. Bosna krizi, AB'nin ciddiyetini, etkinliğini ve ahlaki tutarlılığını test etme açısından önemli bir örnek olarak görülmüştür.³⁶⁴

AB güvenlik ve savunma politikasındaki kısa ve uzun vadeli kurumsal gelişmeler AB'nin bu krizden çok ciddi dersler çıkardığını göstermekteydi. Meyer'e göre, Avrupa dışını karakterize eden tekrarlanan politika başarısızlıkları üzerinde- Bosna krizi karşısında tutarlı bir eylemin yetersizliğinde- olan iktidar, kurumlar ve ulusal çıkarlar gibi geleneksel dış politika endişeleri yerine demokrasi ve kimlik

³⁶² Angelos Kotios, *The European Union's Balkan Development Policy*, Intereconomics, Cilt 36, Sayı 4, 2001, ss. 198.

³⁶³ Jolyon Howorth, *Discourse, Ideas, and Epistemic Communities in European Security and Defence Policy*, West European Politics, Cilt 27, Sayı 2, 2004, ss. 218-219.

³⁶⁴ Sonia Lucarelli, Roberto Menotti, "The Use of Force as Coercive Intervention", Lucarelli, S., Manners, I. (Eds.) *Values and Principles in European Union Foreign Policy* (1. Baskı), Routledge, New York, ss. 150-157.

sorunlarının ağır basabilir. Bu yaklaşım, AB kolektif kimliğinin inşasının bölgedeki dinamikleri etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. AB kimliğinin politikaları ve çıkarları etkilediği üzerine yoğunlaşan perspektifte kurumsal reformların da kolektif kimliği inşa edecek unsurlardan biri olduğu gözler önüne serilmektedir. Ortak Avrupa dış politikaları, gerçek kamu meşruiyetinden yararlanmadıkları için geçmişte etkisizdi. Buna bağlı olarak, AB'nin dış politikasının meşruiyetini artırmak için kapsamlı reformlara ihtiyaç duyulabilir.³⁶⁵

Bosna'nın ve diğer Balkan devletlerinin inşasına katkıda bulunan yaklaşımların devamında 1999 yılında İstikrar ve Ortaklık Süreci devreye girmiştir. İstikrar ve Ortaklık Süreciyle beraber AB, Bosna'nın dönüşümü açısından merkezi bir role sahip olmuştur. Bu kapsamda, Bosna'nın kurumsal ve ekonomik olarak yeniden inşa edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Böylece AB, insan hakları, hukukun üstünlüğü, azınlıklara saygı gibi temel normlara, kurumsal reformlara, siyasi ve ekonomik desteklerle bölgesel işbirliğini teşvik etmeye odaklanarak Bosna'da inisiyatifi üstlenmiştir.

Bosna içindeki üç etnin de daha istikrarlı, demokratik ve barışçıl normları sahiplenmesi AB'nin bölge üzerinde görmek istediği tabloyu ortaya çıkarmaktadır. Bu yönüyle, 31 Mayıs 1999 tarihinde Konsey tarafından tanımlanan İstikrar ve Ortaklık Süreci koşulluluğunun Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliğini ve bölgesel işbirliğini içermesi önem arz etmektedir. Kalıcı barışın sağlanması için savaş suçlularının uluslararası mahkemede yargılanması AB'nin hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı çerçevesinde ele aldığı bir koşul olmuştur. 2000 yılından itibaren, Bosna'da Dayton Anlaşması'nın tam olarak uygulanması hedefinden Avrupa odaklı bir devletin inşa edilmesi hedefine doğru bir geçiş söz konusudur. Bosna, bu inşa sürecinde AB değerlerinin ve normlarının içselleştirilmesi gayretine yönelmiştir.

³⁶⁵ Martin F. Meyer, "Public Visibility and Citizen Participation: the Europeanization of Foreign Policy Debates in the British and German Public Spheres", Lucarelli, S., Cerutti, F., Schmidt, V. A. (Eds.), *Debating Political Identity and Legitimacy in the European Union* (1. Baskı), Routledge, New York, 2011, ss. 171.

Özetle, Bosna Savaşı AB özelinde ele alındığında Birlik'in arka bahçesinde büyüyen çatışmanın önüne geçemediği açıktır. Bosna Savaşı, Topluluk'tan Birlik'e geçilen antlaşmanın dizayn edildiği ve hem siyasi açıdan hem de güvenlik açısından AB'nin evrildiği bir döneme denk gelmişti. AB'nin bölgede inisiyatif alabileceği ortak dış ve güvenlik politikası inşa edilmemişti. Üç buçuk yıl süren savaşta ABD, AB'den daha etkili bir aktör olmuştur. NATO askeri müdahalesi ve Dayton'a uzanan süreç bunun göstergesidir. AB ise Vance-Owen Planı, Owen-Stoltenberg Planı ve Temas Grubunun planında Bosna krizinin çözümüne ilişkin diplomatik olarak aktif rol almıştır. Savaş sonrası Bosna'yı yeniden inşa etme görevi ABD'den AB'ye devredilmiştir. AB, savaş boyunca bölge üzerinde elde edemediği inisiyatifi Dayton Barış Anlaşması sonrası kurmuştur. AB, savaş sonrası Bosna'nın devlet inşa sürecinde bölgesel ve ekonomik teşviklerle bölgede en etkili aktör olmuştur.

2.1.3. Kosova Krizi

Kosova krizinin başlangıcı ve seyri açısından, bölgenin etnik yapısına göre demografik dağılım oldukça önemliydi. Kosova, Sırbistan içinde nüfusunun yüzde 90'ı Arnavutlardan ve geri kalanı Sırlardan ve Karadağlılardan oluşan özerk bir eyaletti.³⁶⁶ 1974 Anayasası'nın tanıdığı özerklik hakkı, Miloseviç'in 1989'da iktidara gelmesiyle birlikte Kosovalı Arnavutların aleyhine dönmüştür. Miloseviç en başından beri Sırp ağırlıklı bir Yugoslav kimliğinin bölgeye nüfuz etmesi gerektiğini vurguluyordu. Miloseviç yönetiminin Kosovalı Arnavutları devlet kurumlarından uzak tutma politikası ve halkı milliyetçi söylemlerle kışkırtması Kosovalı Arnavutların kendi devletlerini kurma isteğine sebep olan başlıca etmenlerdi.

Sırların Bosna'da belli bir süreden sonra uluslararası toplumun etkisiyle durdurulabildiğini görmek ve Bosna, Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıklarını ilan etmesi Kosova Arnavutları için örnek oluşturmaktaydı. 1992 yılının Mayıs ayında Kosova bağımsızlığını tek taraflı ilan etmiştir. Hırvatistan ve Slovenya'nın

³⁶⁶ Lesser, Fuller, a.g.e., ss. 188.

bağımsızlığını hemen tanıyan AT/AB, Kosova'yı Yugoslavya'nın iç sorunu olarak değerlendirmiştir.

Kosova krizinin başlangıcı, ODGP'nin yeni yapılandığı ve AB'nin MDA genişlemesinin kilometre taşlarının olduğu bir döneme denk gelmişti. AB, güvenlik ve politika sütunlarının desteklenerek daha kapsamlı bir kimliğin inşa edilmesine odaklanmaktaydı. Ayrıca, Kosova'daki durumun Slovenya ya da Hırvatistan'dan çok daha farklı olduğu düşünülmekteydi. Komisyon, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Kosova'nın cumhuriyet olmaktan ziyade 'özerk eyalet' statüsüne sahip olmasından dolayı bağımsız bir devlet olmasını reddetmiştir.³⁶⁷ Kosovalı Arnavutlar ise, kendi kimliklerini ön planda tutarak bağımsızlık konusunda ısrarlı bir tutum sergilemiştir.

Bosna'daki savaş sırasında Sırbistan ve Karadağ'a uygulanan ekonomik yaptırımlar Kosova'yı da olumsuz yönde etkilemiştir. Askerlere ödeme yapmak için uygulanan para basma politikası ve Miloseviç'in ekonomiyi başarılı yönetememesi Sırp ekonomisi kadar Kosova ekonomisini de yıpratmıştır.³⁶⁸ Bununla beraber, Dayton Anlaşması'nda Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Sırbistan'ın yönetim biçimi ve sınırları yeniden belirlenirken Kosova kapsam dışı bırakılmıştı. Krizin en başında, Kosova Demokratik Ligi üyesi İbrahim Rugova önderliğinde Kosovalı Arnavutlar pasif direniş göstermeyi tercih etmişlerdi. Ancak, Dayton'da Kosova sorununun çözümüne ilişkin hiçbir maddenin bulunmaması pasif direnişin yeterli olmadığı düşüncesinin hızla yayılmasına sebep olmuştur.

Kosovalıların beklentilerinin karşılanmaması sonucu 'Kosova Kurtuluş Ordusu' (Ushtria Çlirimtare e Kosovës-UÇK) ortaya çıkmıştır. Miloseviç'in Yugoslav kimliğinde Sırbistan merkezîyetçiliği fikri şiddetle savunulmaktaydı. Kosovalı Arnavutlar ve Sırp'ların taban tabana zıt talepleri Sırbistan'ın Kosova

³⁶⁷ Florian Bieber, *The Serbia-Kosovo Agreements: An EU Success Story?*, Review of Central and East European Law, Cilt 40, Sayı 3-4, 2015, ss. 286.

³⁶⁸ Noel Malcolm, *Kosova: Balkanlar'ı Anlamak İçin* (1. Baskı), Sabah Kitapları, İstanbul, 1999, ss. 405.

üzerindeki baskısını arttırmasına sebep olmaktaydı. Sırp baskılarından dolayı ‘UÇK’ olarak yola çıkan Arnavut grupları silahlı direnişe geçilmesi kararı almıştır. Böylelikle, Dayton Barışı’nın devreye girmesinden beş ay sonra UÇK, Kosova’nın muhalefet sembolü olarak faaliyete geçmiştir. Bu gerilla örgütü, Sırp güvenlik güçlerine karşı düzenlediği bir harekâtla Sırbistan ve Karadağ’da etki gösterecek krizi başlatmıştır. Kosovalı Arnavutlar Miloseviç’in etnik temizlik politikasının Bosnalı Müslümanlardan sonraki muhatabı olma endişesi içindeydi. Özellikle 1997’den sonra, Kosovalı Arnavutlar haklarını almak için Kosova’daki Sırp güçlerine karşı silahlı mücadelelerini yoğunlaştırmıştır.³⁶⁹

Uluslararası toplum, en başta UÇK’yi Sırp saldırılarını önleme gayesiyle yola çıkmış bir direniş örgütü olarak değerlendirmiştir. Sırp güçlerinin sivil halka saldırmaması, UÇK’nin uluslararası alanda destek görmesini tetiklemekteydi. Örgüt, belirli bir zaman içinde Kosovalı Arnavutların desteğini de daha çok arkasına almıştır. Eylemlerini Arnavutların silahlı kuvvetleri olarak yaptığını iddia eden UÇK, Arnavutluk ve Kosova’nın birleşmesi için savaşmaya hazır olduğunu beyan etmekteydi. Şiddetin kesin çözüm yolu olduğunu düşünen UÇK yanlıları ve pasif direnişin sürdürülmesi gerektiğini savunanlar arasında ciddi bir ayrım baş göstermiştir. Rugova’ya göre UÇK, Kosovalı Arnavutların terörist olarak gösterilmesi için Sırpların desteklediği bir örgüttü.³⁷⁰

1997’de Arnavutluk’ta meydana gelen anarşi sonrası, Kosova sınırından 750 bine yakın silah geçirilmiştir.³⁷¹ UÇK’nin şiddetli eylemlerini arttırmasına sebep olan bu gelişme sonrası, AB dönem başkanının da katılımıyla Temas Grubu ‘Kosova Hakkında Açıklama’ başlıklı bir beyanname hazırlamıştır. AB, özellikle bu tarihten itibaren Temas Grubu ile birlikte ortak hareket ederek Kosova’da tansiyonu düşürme gayreti göstermiştir. Bu bağlamda, Belgrad yönetimi ve Kosovalı Arnavutlar

³⁶⁹ Oktay, Rrapaj, a.g.e., ss. 48.

³⁷⁰ Organization for Security and Co-operation in Europe, *Human Rights in Kosovo: As Seen, As Told: An Analysis of The Human Rights Findings of the OSCE Kosovo Verification Mission*, October 1998 to June 1999, 1999, <https://www.osce.org/files/f/documents/d/d/17772.pdf>, Erişim Tarihi: 24/06/2020.

³⁷¹ Roger D. Petersen, *Western Intervention in the Balkans: The Strategic Use of Emotion in Conflict* (1. Baskı), Cambridge University Press, New York, 2011, ss. 151.

arasında barışçıl bir diyalogun inşa edilmesi gerektiği ve mültecilerin evlerine dönmesi için her iki tarafında ilgili önlemleri alması gerektiği vurgulanmıştır.³⁷²

UÇK saldırılarının devam etmesi üzerine AB'nin özel elçisi Martti Ahtisaari, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott ve Rusya Başbakanı Viktor Chernomyrdin'den oluşan heyet 9-10 Aralık 1997'de Bonn Konferansı düzenlemiştir. Bu konferansın ana teması uluslararası insan hakları olmuştur.³⁷³ Kosova için bir araya gelen bu elçi heyetinin ortaklaşa hareket etmesi ve insan hakları temalı AB normlarının bölgeye entegre edilebilmesi krizin gidişatı açısından oldukça önemliydi.

Kosova krizi devam ederken, uluslararası aktörler arasında tutum farklılıkları söz konusuydu. ABD Sırp yönetimine karşı askeri bir müdahale olması gerektiğini vurgularken, Rusya bu fikre kesin bir şekilde karşı gelmekteydi. Burada yıllardan beri süregelen Sırp ve Rus işbirliğinin Slav kimliğini korumayı amaçlayarak devlet politikalarına yön vermesinin etkisi söz konusudur. AB devletlerinden Almanya, İtalya ve Fransa ise Kosova krizine karşı daha ılımlı bir yaklaşım sergilemekteydi. AB, Kosova krizi için 'Havuç-Sopa' politikasının sürdürülmesi gerektiğine inanmaktaydı. Bu bağlamda, Kosova'da istikrarın sağlanması ve Belgrad yönetimiyle ilişkilerin normalleştirilmesi adına yol katedildiği takdirde 'havuç'un (ödül) devreye girmesi öngörülmüştür. İstenen ilerlemenin sağlanamaması halinde de AB'nin yaptırımları çerçevesinde 'sopa'nın (ceza) devreye girmesi planlanmıştır.

ABD temsilcisi Holbrooke ve Sırbistan lideri Miloseviç arasında Kosova içindeki Sırp kuvvetlerinin azaltılması, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) denetleme istasyonu ve NATO hava denetleme istasyonunun kurulması gibi konularda uzlaşma sağlanmıştı. Ancak Sırp yönetiminin yoğun saldırıları bu uzlaşmayı geçersiz kılmıştır. Miloseviç'in amacı, Yugoslavya kimliği altında Sırp

³⁷² Heike Krieger, *The Kosovo Conflict and International Law: An Analytical Documentation 1974-1999* (1. Baskı), Cambridge University Press, New York, 2001, ss. 121.

³⁷³ Office of the High Representative, *OHR SRT News Summary, 10 Dec. 1997, 1997*, http://www.ohr.int/ohr_archive/ohr-srt-news-summary-10-dec-1997-4/, Erişim Tarihi: 24/06/2020.

ordusu ve milislerini kullanarak Kosovalı Müslümanlara karşı Bosna benzeri bir etnik temizliğin yapılmasıydı. 1998 yılındaki Sırp ordusu ile polis güçleri ve Kosovalı Arnavut güçleri arasındaki çatışma 1500'den fazla Kosovalı Arnavutun ölümüyle sonuçlanmış ve 400.000'e yakın Kosovalı Arnavut yurdundan edilmiştir. Uluslararası toplum, artan çatışmanın insani sonuçları ve diğer ülkelere yayılma riskiyle ciddi şekilde endişelenmiştir.³⁷⁴

AB, bölgesel istikrarı baltalayan Kosova krizinin çözümüne karşı ortak bir tutumun sergilenmesi gerektiğine inanıyordu. 1998 yılının Haziran ayında gerçekleşen Cardiff Zirvesi'nde yer alan 'Kosova Deklarasyonu'nda Sırp güçlerinin uyguladığı şiddette Miloseviç'in ağır bir kişisel sorumluluğu olduğu ifade edilmiştir. Avrupa Birliği Konseyi "sivil nüfusu etkileyen güvenlik güçlerinin tüm operasyonlarını durdurma ve sivil baskı için kullanılan güvenlik birimini geri çekme, Kosova'da etkin ve sürekli uluslararası izlemeyi sağlama, mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin evlerine tam geri dönüşünü ve insani yardım kuruluşlarına engelsiz erişimi kolaylaştırma ve Kosova Arnavut liderliğiyle siyasi diyalogda hızlı ilerleme sağlama" konularında Miloseviç'in harekete geçmesi konusunda uyarmıştır.³⁷⁵

AB, Temas Grubu ile birlikte çalışırken Kosova'da insanlığa karşı işlenen bu suçların son bulması için diyalog yolunu tercih etmiştir. Bu bağlamda, çatışmayı sona erdirmek için Ramboillet Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Sırbistan'ın Yugoslavya'daki NATO birliklerinin varlığını kabul etmesi ve Kosova'daki özerk yönetimin tanınması gerekiyordu.³⁷⁶ Ramboillet Anlaşması'nı Arnavut, İngiliz ve Amerikan heyeti onaylarken, Sırp ve Rus heyeti reddetmiştir. AB'nin Temas Grubu ile işbirliği

³⁷⁴ NATO, *NATO's Role in Relation to the Conflict in Kosovo*, 1999, <https://www.nato.int/kosovo/history.htm#D>, Erişim Tarihi: 08/07/2020.

³⁷⁵ European Council, *Cardiff European Council 15 and 16 June 1998 Presidency Conclusions*, 1998, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/54315.pdf, Erişim Tarihi: 24/06/2020.

³⁷⁶ United Nations, *Rambouillet Agreement: Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo*, 1999, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990123_RambouilletAccord.pdf, Erişim Tarihi: 08/07/2020.

yaparak düzenlediği bu uluslararası barış anlaşmasının Sırbistan tarafından reddedilmesiyle çatışmanın sona ermeyeceği anlaşılmıştır.³⁷⁷

Belgrad'ın bitmek bilmeyen saldırı faaliyetleri ve çözüm planına karşı tutumu operasyon kararının fitilini ateşlemiştir. Sırp hükümetinin Kosova'daki politikaları nedeniyle sadece bir yıl içinde (Mart 1998 ile Mart 1999 arasında) 2000'den fazla insan öldürülmüştür.³⁷⁸ Mart 1999'a gelindiğinde siyasal çözümün imkansız olduğunun görülmesiyle birlikte NATO müdahalesinin başlanılmasına karar verilmiştir. AB üyelerinin çoğunluğu daha iyi alternatiflerin olmaması ve ABD'nin katılımını sağlamak için NATO'nun sınırlı güç kullanımı konusunda hemfikir idi.³⁷⁹

24 Mart 1999'da NATO güçlerinin başlattığı hava kampanyası, Sırp güçlerinin Kosovalılara karşı etnik temizlik hareketini sonlandırmak, Miloseviç'i barışa ikna etmek ve Miloseviç'in etkisini azaltmak gibi amaçlar gütmektedir. NATO bombardımanı başladığında, AB içinde Alman Dışişleri Bakanı Joschka Fischer ve Komisyon Başkanı Romano Prodi krize diplomatik bir çözüm bulma çabalarına öncülük etmişlerdir.³⁸⁰ Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi da bu diplomatik hamlelerin ışığında doğmuştur. AB, hava operasyonları devam ederken Temas Grubu ve G-8 ile işbirliğini de devam ettirmiştir. Lucarelli ve Menotti'ye göre, bu durum Birlik'in Bosna'dan çok daha erken bir aşamada, daha güçlü bir eylem öngören nispeten sağlam bir konsensüs temelinde siyasi olarak yer alma kararını yansıtmaktadır.³⁸¹

Kosova Savaşı'nın sonuna doğru, AB Köln Zirvesi'nde Avrupa politikasını güçlendirmek için planlar ortaya konmuştur. Zirvede, AB'nin güvenilir askeri güçler

³⁷⁷ Faton Tony Bislimi, *International Statebuilding in Kosovo: The Shifting Trend in the Level of US – EU Involvement*, The Western Balkan Policy Review, Cilt 2, Sayı 2, 2012, ss. 52.

³⁷⁸ NATO, *NATO's Role in Relation to the Conflict in Kosovo*, 1999, <https://www.nato.int/kosovo/history.htm#D>, Erişim Tarihi: 08/07/2020.

³⁷⁹ Lucarelli, Menotti, a.g.e., ss. 150-152.

³⁸⁰ John Peterson, *US and EU in the Balkans: America Fights the Wars, Europe Does the Dishes?*, European University Institute, Robert Schuman Center for Advanced Studies, Sayı 49, 2001, ss. 9-12.

³⁸¹ Lucarelli, Menotti, a.g.e., ss. 150-152.

tarafından desteklenen özerk eylem kapasitesine sahip olması ve NATO'nun eylemlerine halel getirmeksizin uluslararası krizlere cevap verebilmeye hazır olması gerektiği ifade edilmiştir.³⁸² NATO Cruise füzeleri ve borbardıman uçakları Sırbistan ve Kosova'da bulunan hedefleri 78 gün boyunca bombalayınca, daha fazla karşılık veremeyecek durumda olan Yugoslav savunma güçleri de en sonunda Kosova'dan çekilmiştir.

AB'nin elçisi olarak bölgeye atanan Martti Ahtisaari, Haziran 1999'da NATO bombardımanını sonlandıracak ve Sırp güçlerinin Kosova'dan çekilmesine yol açacak ateşkes için müzakerede bulunmuştur.³⁸³ Ginsberg'e göre, AB karakteristik olarak iyi yaptığı bir şeyi Kosova krizinde yine yapabilmiştir. Bu yaklaşıma göre, AB Miloseviç'in düşmanlıklarını durdurmasına neden olan son dakika diplomasisine katkıda bulunmuştur. Bu, aynı zamanda Batı Balkan ülkelerinin istikrarının ve Kosova'nın yeniden inşa edilmesinin uluslararası liderliğini almasına da sebep olmuştur.³⁸⁴

Srebrenitsa'nın bir daha tekrarlanmaması ve vicdan temizliği yapılması açısından AB'nin Kosova krizi sürecinde ve sonrasındaki duruşu oldukça önemliydi. Krizin sonuçları sadece Kosova'yı değil, diğer Balkan devletlerini de etkilemiştir. Kosova sınırındaki komşu devletler ekonomik ve ticari kayba uğramıştır. Romanya, Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk ve Bosna özellikle mülteci girişinin baskısı altında ticaret ve turizmin aksamamasından ve bölgeye yapılan yabancı yatırımın yavaşlamasından dolayı kargaşanın ortasında kalmıştır.³⁸⁵ AB, bombardımanın bitmesinden iki ay sonra gerçekleşen uluslararası konferansta ve uluslararası bir

³⁸² Nicola Butler, "NATO: From collective defence to peace enforcement", Schnabel, A., Thakur, R. C. (Eds.), *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship* (1. Baskı), United Nations University Press, New York, 2001, ss. 283.

³⁸³ Peterson, a.g.e., ss. 9-12.

³⁸⁴ Roy H. Ginsberg, "EU-US Relations After Amsterdam: Finishing Europe", Philippart, E., Winand, P. (Eds.), *Ever Closer Partnership: Policy-Making in US-EU Relations* (3. Baskı), PIE-Peter Lang, Brussels, 2001, ss. 357-358.

³⁸⁵ Albrecht Schnabel, Ramesh Chandra Thakur, "Kosovo, The Changing Contours of World Politics, and the Challenge of World Order", Schnabel, A., Thakur, R. C. (Eds.), *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship* (1. Baskı), United Nations University Press, New York, 2001, ss. 7.

zirvede eş başkanlık görevini yürüterek hem Kosova'ya, hem de savaşta acı çeken Balkan devletlerine yapılacak önemli miktarda yardımı yönlendirmiştir.³⁸⁶

BM misyonu, NATO bombardımanı ve Kosova'nın 2008'de ilan ettiği şartlı bağımsızlığı arasında devreye girmiştir. BMGK'nin 10 Haziran 1999 tarihli 1244 numaralı kararına bağlı olarak krizin çözümüne ilişkin temel prensipler açıklanmıştır. Buna göre Kosova'da şiddetin ve baskının durdurulması, tüm mülteci ve yerinden edilmiş kişilerin güvenli ve ücretsiz olarak geri gönderilmesi, insani yardım kuruluşları tarafından Kosova'ya engelsiz erişim, UÇK'nin askersizleştirilmesi, ekonomik kalkınma ve istikrar için kapsamlı bir yaklaşımın benimsenmesi taahhüt edilmiştir.³⁸⁷ Kosova krizinin ardından yapılan seçimler ve Miloseviç yönetiminin uğradığı protestolar Sırbistan'ın da yeni bir döneme girdiğini işaret etmektedir. 2000 yılında devrilen Miloseviç Lahey mahkemesine teslim edilmiş ve savaş suçlusu olarak ilan edilmiştir. Mahkeme, Miloseviç'in 2006'da hapisteyken ölmesinden dolayı sonuçlanamamıştır.

Kosova savaşı ile ilgili Batı politikalarına bakıldığında savaşın kökeni, yönetimi ve sonucu bağlamında normlar üzerinden tartışılabilir. Bu bağlamda, azınlık hakları normunun başlangıç noktasına bakıldığında baskın olduğu ifade edilebilir. Bölgeyi özerk eyalet statüsünde kabul eden AB, Kosovalı Arnavutların Sırlar tarafından saldırıya uğramalarını azınlık hakları normu üzerinden ele almaktadır. Batı'nın Kosova için tercih ettiği seçenek olarak bağımsızlık veya egemenlik yerine özerklik teklifi, hükümetlerin azınlık haklarına saygı göstermesi gerektiğini ortaya koyan normun ve azınlıklar için kendi kaderini tayin etme normunun doğrudan onaylanması arasında bir tür uzlaşmayı temsil etmektedir.

Savaşın yönetimini 'kuvvet koruma', sonucunu da 'ayrılma karşıtı' ve 'çok kültürlülük' normları üzerinden değerlendirmek mümkündür. Kuvvet koruma normu

³⁸⁶ Peterson, a.g.e., ss. 9-12.

³⁸⁷ United Nations Security Council, Resolution 1244, 1999, [https://undocs.org/S/RES/1244\(1999\)](https://undocs.org/S/RES/1244(1999)), Erişim Tarihi: 28/02/2020.

yönetimsel olarak baskınken, ayrılma karşıtı ve çok kültürlülük normlarının son müzakereyi şekillendirdiği düşünülmektedir. Çok kültürlülük normu çeşitli etnik gruplardan oluşan tüm toplumların sorunsuz işleyişi açısından önemlidir. Bu noktada, Kosovalı Arnavutların çoğunlukta olduğu bölgede Karadağlıların ve Sırpların nüfusun yüzde 10'una yakın bir kısmını oluşturduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu çok kültürlülük normu göz önünde bulundurulduğunda, Kosovalıların intikam saldırılarına ve NATO barış güçlerinin yüküne rağmen Kosova'da zorlanan küçük Sırp nüfusunu kaybetmeme çabası sürdürülmek zorundaydı.³⁸⁸

AB, Bosna Savaşı'ndan sonra bölgede daha etkin bir rol üstlenmiş ve Kosova krizi boyunca uluslararası aktörlerle birlikte hareket etmiştir. Yine de Kosova'da savaşı sona erdiren gücün ABD olduğu gerçeği değişmemiştir. Dönemin ABD Başkanı Bill Clinton, NATO bombardımanı sonrasında Sırbistan'ın saldırısını sona erdiren lider olarak Kosova'da alkışlarla karşılanmıştır. Clinton yönetimi, savaş sonrası liberal dünya düzenini de demokrasi ve evrensel insan hakları normlarıyla meşrulaştırmaya çalışmıştır.³⁸⁹ Kosova'da Clinton heykelinin dikilmesiyle AB'nin bölgede ortaya koyduğu emekten ötürü alması gereken teşekkürü alamadığı bile düşünülebilir. Kosova krizi, komşulardaki krizlerle başa çıkmak için bir Avrupa kapasitesine ihtiyaç duyulduğunu gösterdiğinden Avrupa güvenlik ve savunma politikasının meşrulaştırılması işlevi görmüştür.³⁹⁰ Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nı (AGSP) geliştirme baskısı Kosova Savaşı öncesindeki diplomasiden dolayı Avrupa'nın hayal kırıklığı yaşamasıyla arttırılmıştır.³⁹¹

³⁸⁸ Coral Bell, "Force, Diplomacy, and Norms", Schnabel, A., Thakur, R. C. (Eds.), *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship (1. Baskı)*, United Nations University Press, New York, 2001, ss. 451-452.

³⁸⁹ G. John Ikenberry, "The Costs of Victory: American Power and the Use of Force in the Contemporary Order", Schnabel, A., Thakur, R. C. (Eds.), *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship (1. Baskı)*, United Nations University Press, New York, 2001, ss. 92-93.

³⁹⁰ Howorth, a.g.e., ss. 225.

³⁹¹ Sean Kay, *Waging Modern War: Bosnia, Kosovo, and the Future of Combat*, Contemporary Security Policy, Cilt 23, Sayı 1, 2002, ss. 156.

Kosova krizi Avrupa'daki güvenlik ve savunmadaki eksiklikleri ortaya çıkarmasının yanı sıra, AB ve Batı Balkan devletleri arasındaki ilişkiler için de dönüm noktası sayılmaktadır. Batı Balkan devletleri ve Birlik arasında gerçekleşen anlaşmalar ışığında bölgede Avrupa temel normlarının inşa edilmesinin önü açılmıştır. Bunun için de öncelikle AB'nin istikrarsızlığa ve göç krizine ilişkin endişelerinden dolayı İmar Ajansı'nın (Reconstruction Agency) kurulması ve uluslararası topluluğun Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi'ne dahil edilmesi öngörülmüştür.

Saraybosna Zirvesi'yle sembolize edilen Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi planlarını yeniden canlandırma girişimi AB'nin bölgeye yeniden bağlandığının bir göstergesidir.³⁹² Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci, krizden etkilenen bölgelere demokrasi, ekonomik refah ve istikrar getirmeyi hedefleyen bölgesel bir işbirliğini yansıtmaktadır. BM Güvenlik Konseyi de, Kosova krizinden etkilenen bölgenin kalkınması ve istikrarı için Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi'nin uygulanması adına AB'nin çalışmalarını onayladığı beyan etmiştir.³⁹³

Krizin ardından, AB için bölgenin yeniden inşa edilmesi barış ve güvenliğin sağlanması adına ayrı bir hassasiyet taşımaktadır. AB, Kosova krizi mağdurlarına insani yardımda bulunmak amaçlı ve imar programları kapsamında 1999-2005 yılları arasında Kosova'ya 1,6 milyar Euro harcamıştır.³⁹⁴ 2000 yılındaki Zagreb Zirvesi'nde Kosova dışındaki tüm Batı Balkan devletleri İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne dahil olmuştu. AB, Kosova'yı bu sürece 2003 yılındaki Selanik Zirvesi ile birlikte dahil etmiştir.

³⁹² George Khutsishvili, Albrecht Schnabel, "The Kosovo conflict: The Balkans and the Southern Caucasus", Schnabel, A., Thakur, R. C. (Eds.), *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship (1. Baskı)*, United Nations University Press, New York, 2001, ss. 65.

³⁹³ United Nations Security Council, Resolution 1244, 1999, [https://undocs.org/S/RES/1244\(1999\)](https://undocs.org/S/RES/1244(1999)), Erişim Tarihi: 28/02/2020.

³⁹⁴ European Commission, *A European Future for Kosovo*, 2005, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_05_450, Erişim Tarihi: 08/07/2020.

AB, Kosova’da İnsani Yardım Ofisi (European Community Humanitarian Office- ECHO), Avrupa İmar Ajansı (The European Agency for Reconstruction) ve Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu (United Nations Mission in Kosovo-UNMIK) aracılığıyla varlık göstermektedir. ECHO, Kosova krizi mağdurlarına acil yardım sağlayan bir ofistir. Avrupa İmar Ajansı, Komisyon’un yönlendirmesiyle bölgede kalkınma ve gelişme programlarını finanse etmektedir. Bahsi geçen ofis ve ajansla koordine bir şekilde çalışan kurum ise UNMIK’in AB sütunudur. UNMIK’in kurulmasıyla birlikte AB, BM, AGİT ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği olarak dört ana organ arasında işleyiş sağlanmıştır. Sivil yönetimden BM, ekonomik yapılandırma faaliyetlerinden AB, kurumsal inşadan AGİT ve mültecilerin geri dönmesinden de BM Mülteciler Yüksek Komiserliği sorumlu tutulmuştur.

2005’te Brüksel’de toplanan Avrupa Konseyi ‘Kosova Beyanı’ başlığı açarak AB’nin BMGK’nin Kosova hakkında 1244 sayılı kararı uygulamasına katkısını hatırlatmıştır. Bu beyanda, AB’nin özellikle UNMIK faaliyetlerini desteklemek için önemli bir siyasi taahhütte bulunduğu ve Kosova’nın yeniden inşası ve ekonomik gelişimi için büyük sorumluluklar üstlendiği belirtilmiştir. Bununla beraber Avrupa Konseyi, Kosova’daki durumun kritik bir aşamaya girdiğini ve Birleşmiş Milletler standartlarının uygulanmasının kapsamlı bir incelenmesine hazırlanarak Kosova’nın gelecekteki statüsü hakkında müzakerelerin başlatılmasına yol açabileceğini öngörmektedir.³⁹⁵

Dayton Barış Anlaşması’nın imzalanması Balkanlar’da istikrarın ve düzenin tamamen sağlandığı anlamına gelmiyordu. Uluslararası toplum açısından, Kosova’da baş gösteren krizin yayılması bölgede düzensizliğe ve ciddi sonuçlara sebep olmuştur. Kosova’daki çatışmalar, en başından itibaren AB’nin gündemini meşgul etmiştir. AB, Bosna Savaşı’ndan çıkarmış olduğu derslerle Kosova krizinde daha aktif bir rol almıştır. AB’nin Kosova’da uluslararası aktörlerle birlikte hareket etmesi

³⁹⁵ Council of the European Union, *Brussels European Council (16 and 17 June 2005)- Presidency Conclusions*, 2005, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10255-2005-INIT/en/pdf>, Erişim Tarihi: 23/03/2020.

krizin yayılmasını önlemek açısından oldukça önemliydi. Bu bölüm, AB'nin bu etkinlikler çerçevesinde nasıl yer aldığına odaklanmıştır. Bunun için de kriz ana hatlarıyla ele alınmış ve AB'nin bölgedeki konumu değerlendirilmiştir.

2.1.4. Makedonya'nın Bağımsızlığı

Yugoslavya'nın çözülüş sürecinde bağımsızlıklarını ilan etmek isteyen Slovenya ve Hırvatistan orduları Sırp birliklerinden oluşan Yugoslav federal ordusuyla çarpışmıştır. Bağımsızlığını kazanmak isteyen Bosna-Hersek ve Kosova ise Miloseviç yönetiminin sert müdahalelerinden dolayı Balkanlar'ın ortasında insanlık dramına maruz kalmıştır. Bu etnik çatışmalar Balkan coğrafyasını sarsarken, Makedonya da herhangi bir çatışma yaşamadan ulus inşa sürecini başarıya gayreti içinde olmuştur.

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde, Makedonya'da yaklaşık %64 etnik Makedonların, %25 Arnavutların, %4 Türklerin, %3 Romanların ve %2 Sırpların olduğu heterojen bir nüfus vardı.³⁹⁶ Ancak, Makedon milliyetçiliği ülke içinde bütün etnik grupların tanımlanması yönünde bir olgu geliştirmekteydi.³⁹⁷ Makedonya halkının referandumdan çıkan %95 kabul oyuyla 8 Eylül 1991'de ilan edilen bağımsızlıkla birlikte Makedonya'da bulunan Yugoslav güçleri bölgeden çekilmiştir.³⁹⁸

Yeni kurulan devletin anayasasının 49. maddesi başka ülkelere yerleşen tüm Makedonları kapsayacak şekilde onların insan haklarını korumayı ve kültürel gelişimlerini desteklemeyi ilke edinmektedir. Yani, Makedonya Cumhuriyeti gerek Makedonya toprakları içindeki gerek dışındaki tüm Makedonların ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını korumayı taahhüt etmektedir.³⁹⁹ Makedonya'nın insan hakları

³⁹⁶ Arı, T., Pirinççi F., a.g.e. ss. 6-10.

³⁹⁷ Murat Derin, *Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları ve Prespa Anlaşması*, Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 8, 2019, ss. 243-244.

³⁹⁸ Soysal, a.g.e., 185.

³⁹⁹ Şule Kut, *Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik* (1. Baskı), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.128.

vurgusu ve kendi kültürel değerlerini koruma çabası Ohri Anlaşması'na giden yolda Makedon kimliğinin Avrupa normlarından uzak kalmayacak biçimde inşa edilmesi amacını ortaya koymaktadır.

Makedonya Anayasası, Makedonya Anti Faşist Özgürlük Meclisi (ASNOM-Anti Fascist Assembly for the National Liberation of Macedonia) tarafından benimsenen ilkeleri miras aldığını beyan etmektedir. Bu bağlamda, gerek Yunanistan gerek Bulgaristan topraklarında yaşayan tüm Makedonların Makedonya Cumhuriyeti altında toplanacağı ifade edilmiştir.⁴⁰⁰ Bu ifade, bağımsızlığını ilan eden bir devletin tüm vatandaşlarının kültürel haklarını korumak olarak değerlendirilebilirdi. Ancak Yunanistan, Makedonya'nın bağımsızlık aşamasında kabul ettiği bu anayasayı ciddi bir endişeyle karşılamıştı. Bu endişe, Makedonya ve Yunanistan arasında uzun süre devam edecek olan isim sorununa sebep olmuştur.

1991-2018 yılları arasında süren isim sorunu kültürel boyut ve kimlik açısından devletlerin politikasını etkilemiştir. Bu devlet politikaları da AB ve Makedonya arasındaki dinamikleri etkilemiştir. Krizin temeli, 'Makedonya' ismini Büyük İskender'le ve Helenistik geçmişle özdeşleştiren Yunan savına dayanmaktadır. Yunanistan, Makedonya'nın Yunan topraklarında bulunan Ege Makedonya'sını ve Selanik'i elde etmek istediğini iddia etmektedir. Yunan hükümetine göre, Makedonya Helen kültürel varlığını çalmak istemektedir.⁴⁰¹ Makedon toplumu, Yunanca konuşmadıklarından kendilerini Yunan kültürü içine dahil etmemiştir. Yunanistan toprakları içinde yer alan Ege Makedonya'sında yaşayanlar dahil tüm Makedonlar Antik Çağ Makedon Krallığı'na ait kültürü günümüze taşıdıklarını iddia etmektedir.

Makedonya içinde barındırdığı tüm etnik grupları kapsayan bir milliyetçiliği benimserken, Yunanistan'ın milliyetçiliğinde 'Helen' kültürünün etkisi söz

⁴⁰⁰ Snezana Trifunovska, *Yugoslavia Through Documents: From Its Creation To Its Dissolution* (1. Baskı), Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 1994, s. 808.

⁴⁰¹ Glenny, a.g.e., ss. 508-521.

konusuydu. Gerek Makedonya, gerek Yunanistan'ın ulus-devlet kavramları tarihsel geçmişlerinden beslenerek inşa edilmekteydi. Makedonya ismi, sınırları içinde Makedon vatandaşları barındıran Yunanistan için tehlike olarak algılanmaktaydı. Bu yüzden Yunanistan, yıllarca Makedonya'nın uluslararası kuruluşlardaki üyeliğini engellemiş ve devlete ekonomik ambargo uygulamıştır.⁴⁰²

Makedonya'ya abluka koyarak bölgenin daha da karışmasına sebep olan Yunanistan, bağımsızlığın tanınmaması için bir yandan da AT/AB'ye baskı yapmıştır. AT/AB de Makedonya'nın bağımsızlığını tanımayı bir süre ertelemiştir. Fakat AT/AB, Yunanistan'ın ortaya attığı 'Üsküp Cumhuriyeti' ismine de sıcak bakmıyordu. ABD'nin Makedonya'nın tanınması konusunda AT/AB gibi süreci ertelemesinden dolayı Makedonya'da protestolar cereyan etmiştir.⁴⁰³ Buna ek olarak, ekonomik ve askeri yönden oldukça güçsüz konumda olan Makedonya'nın uluslararası aktörler tarafından tanınmaması da göz önünde bulundurulduğunda bölgenin karışma ihtimali yüksek görünmekteydi. Bu olası karışıklığı önleme maksatlı Üsküp'e ve Kosova sınırlarına BM Barış Gücü yollama önerileri uluslararası toplumun gündemindeydi.

11 Aralık 1992'de BMGK'nin 795 sayılı aldığı karar doğrultusunda, herhangi bir savaş olmamasına rağmen Makedonya topraklarına UNPROFOR gönderilmiştir. Her zaman barış gücü niteliğiyle bölgelere gönderilen UNPROFOR, tarihinde ilk defa Makedonya'nın Arnavutluk ve Sırbistan-Karadağ sınırlarına konuşlandırılmak üzere gözlem ve raporlamaya dayalı biçimde gönderilmiştir. Makedonya'nın istikrarına ve güvenliğine zarar vermemeyi ön planda tutarak bölgeye askeri birlik gönderen BM, isim krizinin çözümü için AB'nin desteğine ihtiyaç duymuştur. Vance ve Owen iki ülke ilişkilerinin her anlamda düzenlenmesi amacıyla bir taslak anlaşma düzenlemiştir. Plan dahilinde önerilen 'Yeni/Nova Makedonya' ismi her iki devlet tarafından da reddedilmiştir.⁴⁰⁴

⁴⁰² Derin, a.g.e., ss. 257.

⁴⁰³ Soysal, a.g.e., 185.

⁴⁰⁴ Halis Ayhan, *Makedonya ile Yunanistan Arasındaki İsim Sorunun Çözümünde Arabuluculuğun Etkisi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, 2019, ss. 230.

İsim sorunu, güvenlik yerine kültürel boyuttan ele alınabilir. Gerek Yunan müzakerecileri tarafından gerekse AB-BM için sorunun temeli kültürel boyuta dayanmaktaydı. Yunan toplumunun kimlik konusunda gösterdiği hassasiyetten dolayı, yeni kurulan Papandreu hükümeti 1993'teki BM arabuluculuk faaliyetlerini durdurma kararı almıştır.⁴⁰⁵ Bu bağlamda, inşa edilen kimliğin devlet politikalarını doğrudan etkilediği görülmektedir. Uluslararası toplumun Makedonya politikası Yunan vetosuyla sekteye uğramaktaydı. 1994 tarihinde, Vance Avrupa Parlamentosu seçimlerinden dolayı görüşmeleri askıya aldığını duyurmuştur.⁴⁰⁶ Yunan vetosu, AB ve Makedonya arasındaki ilişkileri tam bir siyasi açmaza sürüklemekteydi. Avrupa Birliği Komisyonu Yunanistan'ın Makedonya'ya uyguladığı ekonomik ambargonun Avrupa iç pazar yasalarına aykırı olması gerekçesiyle durumu 1994'te Avrupa Adalet Divanı'na taşımıştır.⁴⁰⁷

1995'te Yunanistan'ın dayatmalarının ve her iki devletin diğer devletlerle olan ilişkilere yansıyan olumsuzluklarının etkisiyle taraflar bir araya gelmiş ve Geçici Anlaşma imzalanmıştır.⁴⁰⁸ Makedonya, bu anlaşmanın imzalanmasından önce kendi kültürünün sembolü olarak bayrağında güneş motifini kullanmaktaydı. Devlet, antik dönemin Makedonya'sının bir varisi olarak kendisini tanımlamış ve bu medeniyetin sembolleri üzerinden ulus kimliğini inşa etmek istemiştir.⁴⁰⁹ Güneş motifinin kendi kültürüne ait olduğunu iddia eden Yunanistan, bayrağında değişiklik yapması konusunda Makedonya'yı bir kez daha baskılamıştır. Bunun üzerine Makedonya bayrağının sembolünü değiştirmiş, ancak ulus kimliğine ve ülkenin

⁴⁰⁵ Evangeles Kofos, 'The Unresolved 'Difference Over The Name': A Greek Perspective', Kofos, E., Vlasidis, V. (Eds.), *Athens - Skopje: An Uneasy Symbiosis (1995-2002)* (1. Baskı), Papazisiz Publishers, Athens, 2003, ss. 135-136.

⁴⁰⁶ Fatih Fuat Tuncer, Burcu Demir, *Makedonya'dan Kuzey Makedonya'ya: Bir Ulus Devletin Dönüşümü Üzerine Sosyal İnşacı Bir Analiz*, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, 2020, ss. 5356.

⁴⁰⁷ Kut, a.g.e., ss. 132.

⁴⁰⁸ Mustafa Durmaz, *Makedonya Sorunu ve Yunanistan'ın İsim Uzlaşmazlığı*, ASSAM, Cilt 2, Sayı 3, 2015, ss. 66-67.

⁴⁰⁹ Çiğdem Aydın Koyuncu, Samet Yılmaz, *Makedonya'daki İstikrarın Sürdürülebilirliğinin Ohri Çerçeve Anlaşması Bağlamında Analizi*, International Journal of Social Inquiry, Cilt 11, Sayı 1, 2018, ss. 157-159.

resmi adına ilişkin herhangi bir değişiklikte bulunmak istememiştir.⁴¹⁰ Her iki devlet arasında bayrak sorunu kısa sürede neticeye ulaşmasına rağmen, ‘Makedonya’ ismi 27 yıl boyunca aşılamayan bir krize sebep olmuştur. AB ve Makedonya arasındaki etkileşim, isim sorununun ve Yunan vetosunun gölgesinde devam etmiştir. Yine de bu geçici anlaşmayla birlikte AB ile Makedonya arasında diplomatik ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlanmıştır.

1995 yılının Ekim ayında Üsküp ve Atina arasında imzalanan ‘Geçici Anlaşma’ (Interim Accord) ile Yunanistan ülkeyi ‘Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti’ adıyla tanımış, ekonomik yaptırımlar kaldırılmış, uluslararası kuruluşlara üyeliğin önü açılmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecine girmesiyle birlikte Makedonya NATO’nun Barış İçin Ortaklık (BİO) ve AB’nin PHARE programına ve AGİT ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlara katılmıştır.⁴¹¹ AB, BM ve AGİT gibi uluslararası kuruluşların Yunanistan’ın Makedonya için kullandığı terminolojiyi benimsemiş olması Makedonya’nın isim sorununun bu anlaşmayla kesin olarak çözülmediğini göstermektedir. Bununla beraber, Yunanistan Geçici Anlaşma’ya rağmen Makedonya’nın AB ve NATO üyeliğini veto etmeyi sürdürmüştür.

AB ve Makedonya arasında kurulan ilişkilerde coğrafyadan daha çok kültürel ve tarihi unsurların etkili olup olmadığı tartışılabilir. Gingeras’a göre, Avrupa’nın zihinsel haritası kapsamlı ve gelişen bir olgudur. Coğrafi unsurların dışında, yeni kurulan bir devlet olarak Makedonya’nın konumu Avrupa kimliği içinde zıtlıkları bünyesinde barındırmaktaydı. 20. yüzyılın başında, Makedonya eş zamanlı olarak hem Avrupa içinde hem de dışında sayılabilir. Avrupa’nın coğrafi çevresinin bir segmenti olarak Makedonya bir Balkan ülkesiydi. ‘Balkanizm’ ya da ‘Balkanlılık’ kavramları tarihsel olarak Avrupa ile ilişkili bir bölgeyi ortaya koymasına rağmen Hristiyanlık ve Avrupa kimliği içinde belirsiz bir konumu işaret etmektedir. Makedonya’nın komşu Müslüman topraklarla bağları diğer Balkan devletlerinden

⁴¹⁰ Zhidas Daskalovsk, *Clashing Historical Narratives and the Macedonian Name Dispute – Solving The Unsolvables*, Trames, Cilt 21, Sayı 4, 2017, ss. 328.

⁴¹¹ Glenny, a.g.e., ss. 521.

daha güçlüydü. Yine de kültür ve fiziksel coğrafya Makedonya'nın mekânsal kimliğinin tek belirleyicisi değildi. Bölgenin siyasi sınırları ve Avrupalı güçlerin siyasi yetkileri Makedonya'yı Avrupa içişlerinin dışında konumlandırmıştır.⁴¹² 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise AB'nin politikaları kimlik inşasında katkıda bulunurken, Makedonya'nın bu politikalar çerçevesinde AB ile ilişkileri istikrarın ve demokrasinin inşa edilmesi için aldığı yardımlarla planlanmıştır.

AB, 1996 yılında Makedonya'yı PHARE programına dahil etmiştir. PHARE ve OBNOVA programları aracılığıyla dağıtılan 259 milyon Euro'luk yardım ekonominin yeniden yapılandırılmasına ve ülkenin altyapısının güçlendirilmesine yardımcı olmak için kullanılmıştır. AB, demokratik ve istikrarlı bir Makedonya inşa etmek için öncelikle insani ve diplomatik yardım sağlayarak ülkeye yardım etmiştir. 1992-2001 yılları arasında mülteciler için barınma, sağlık hizmetleri ve eğitim tesisleri sağlamada yardımcı olmak amacıyla AB'nin Makedonya'ya yardımı 452,3 milyon Euro'ya ulaşmıştır.⁴¹³ Makedonya'nın AB normlarını benimseyebilmesi ve demokrasinin, ekonomik refahın ve istikrarın ülkede sağlanabilmesi açısından bu yardımlar oldukça önemliydi. PHARE yardımını 2002-2006 yılları arasında CARDS takip etmiştir. CARDS programının tahsisıyla birlikte bölgede kurumsal yenilenme ve AB normlarına uyum sağlama kapasitesinin artırılması hedeflenmiştir. PHARE, OBNOVA ve CARDS gibi yardımların yanı sıra Makedonya ve AB arasındaki dinamikleri etkileyen bir diğer süreç İstikrar ve Ortaklık Süreci'dir.

Uluslararası toplum tarafından tanınma sorunu, Arnavut gerillalar ve Makedon askeri güçleri arasındaki etnik çatışmalar ve yeni kurulmuş bir devlet olarak diğer ekonomik ve politik sorunlar Makedonya'nın ulus inşa sürecinde yaşadığı başlıca sorunlardı. Bu zorlukların aşılabilmesi için AB'nin misyonu oldukça önemliydi. AB, ülkenin siyasi ve ekonomik şartlarının Avrupa normlarına uygun biçimde bölgede inşa edilebilmesi için 1999'da İstikrar ve Ortaklık Süreci'ni devreye

⁴¹² Ryan Gingeras, *Between the Cracks: Macedonia and the 'Mental Map' of Europe*, Canadian Slavonic Papers, Cilt 50, Sayı 3-4, 2008, ss. 358.

⁴¹³ Zachary T. Irwin, "Macedonia/North Macedonia since 1989, Ramet, S. P. (Eds), *Central and Southeast European politics since 1989* (1. Baskı), Cambridge University Press, 2010, ss. 364.

sokmuştur. Böylelikle, bölgede piyasa ekonomisine istikrarlı bir dönüşüm, bölgesel işbirliğini teşvik eden ve AB üyeliğini öngören bir süreç tasarlanmıştır. Makedonya İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nı imzalayan ilk devlettir. Bu anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte AB ve Makedonya arasındaki ilişkiler bölgenin inşası açısından başka bir boyuta taşınmıştır.⁴¹⁴ Aynı yıl, devlet içindeki etnik çatışmaları sonlandıran Ohri Çerçeve Anlaşması'nın imzalanması da AB normları düzeyinde bölgede barışın inşası açısından oldukça önemli bir gelişmeydi.

Makedonya, 1995'ten itibaren AB ile kurduğu diplomatik ilişkilerle iç sorunlarının çözülmesini ümit etmiştir. Özellikle 1999'da Javier Solana'nın AB'nin Yüksek Temsilcisi olarak atanmasıyla ODGP'nin güçlenmesi Makedonya açısından bir avantaj olarak görülmüştür. Solana ve Avrupa Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Chris Patten, bölgede kayda değer bir gayret göstermiş ve AB bu süreçte kendi askeri yükümlülüklerini geliştirmiştir. 'Helsinki Headline Goal' adı verilen askeri hedefler 60.000 askeri birliğin kriz yönetimi amaçları için 18 ay içinde alana yerleştirilme hedefini taşımaktaydı. Bu güçlerin geliştirilmesiyle, AB Makedonya'daki etnik krizi yönetmek için başlıca rolü de üstlenmiş bulunmaktadır.⁴¹⁵

Makedonya'daki krizin yönetiminde AB'nin NATO ile birlikte hareket etmesi oldukça önemliydi. ODGP Yüksek Temsilcisi Javier Solana ile NATO Genel Sekreteri George Robertson arasındaki temaslar doğrultusunda NATO'nun AB'ye vazgeçilmez bir siyasi-askeri destek olarak ihtiyaç duyduğu ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, AB'nin tüm Makedonlara güvenilir bir 'Avrupalılık' beklentisi sunmada benzersiz bir rol oynayabileceği kabul edilmiştir.⁴¹⁶ Her iki örgüt arasındaki bu işbirliği ve dayanışma 2002'nin sonunda resmi anlaşmaya dönüşmüştür. Yani

⁴¹⁴ Bülent Sarper Ağır, Murat Necip Arman, Ekrem Yaşar Akçay, *The Peace-Building Efforts of the European Union in the Western Balkans: The Cases of Macedonia and Kosovo*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 21, Sayı 2, 2019, ss. 521-522.

⁴¹⁵ Fraser Cameron, "The European Union's Role in the Balkans", Blitz, B. K., (Ed.), *War and Change in the Balkans- Nationalism, Conflict and Cooperation* (1. Baskı), Cambridge University Press, New York, 2006, ss. 101-102.

⁴¹⁶ Lucarelli, Menotti, a.g.e., ss. 150-152.

Makedonya’da Solana, Robertson ile birlikte Batı’nın önde gelen arabulucusu olarak ortaya çıkmıştır. Makedon ihtilafının kontrol altına alınması AB’ye Avrupa bütünlüğünün güçlü sembolizmini ve ekonomik güç kadar diplomatik araçları da kullanmasını öğretmiştir.

Birlik’in uluslararası kimliğinin boyutları da bir anlamda bu krizin sonlanmasıyla şekillenmiştir. Birlik’in Batı’nın katı bağlılıktan kendi kaderini tayin ilkelerine kadar ortaya çıkan güçlü gerilimleri etkisiz hale getirme konusunda başarı gösterdiği de ortaya çıkmıştır.⁴¹⁷ AB Makedonya krizi sonrası Balkanlar’daki düzenin değişimi üzerine planlamalara yönelmiştir. Etnik bölücülük ya da bağımsızlık taleplerinin gözden düşmesi ve insan hakları, azınlık hakları ve bölgesel işbirliği dahilinde AB normlarına adapte olunması Balkanların Avrupa’ya katılmasına yardım edeceği açıktır.⁴¹⁸

Özetle, Batı Balkan coğrafyasının geniş bir bölümünü sarsan etnik çatışmalar, Makedonya’nın bağımsızlığını ilan etme sürecinde devleti etkilememiştir. Makedonya’daki çok etnikli ve çok kültürlü yapıya rağmen, bütün gruplara eşit davranma ilkesinin benimsenmesi olası çatışmaların önüne geçmiştir. 1991’de bağımsızlığını ilan eden Makedonya, sınırının dışındaki tüm Makedonların bir çatı altında toplanmasını amaçlayan bir politika benimsemiştir. Bu durum, özellikle Makedonların yaşadığı Yunanistan ve Bulgaristan’ın Makedonya’ya karşı politikalarını olumsuz etkilemiştir. Bununla beraber, Yunanistan’ın ‘Makedonya’ ismine karşı çıkması AB’nin politikalarını da doğrudan etkilemiştir. AB, uzun bir süre devletin uluslararası kuruluşlardaki üyeliğinin engellenmesine ve Yunanistan’ın uyguladığı ekonomik ambargoya karışmamıştır. Geçici Anlaşma’nın imzalanmasıyla birlikte, AB ve Makedonya arasındaki etkileşim başlamıştır. AB, Makedonya’yı PHARE, OBNOVA ve CARDS gibi yardım programlarına dahil ederek bölgenin inşasına katkıda bulunmuştur. Makedonya’nın İstikrar ve Ortaklık Süreci’ne dahil

⁴¹⁷ Justin L. C. Eldridge, *Kosovo: Land of Uncertainty*, European Security, Cilt 10, Sayı 2, ss. 39.

⁴¹⁸ Peterson, a.g.e., ss. 9-12.

olması ve Ohri Çerçeve Anlaşması'nı imzalamasıyla birlikte, AB ile ilişkiler büyük bir ivme kazanmıştır.

2.1.5. Arnavutluk'un İç Sorunları

1944 Arnavutluk devriminin öncü isimlerinden olan Enver Hoca ölümüne kadar (1985) ülkeyi katı komünist bir rejimle yönetmiştir. Arnavutluk'ta sosyalizmi inşa eden Enver Hoca, Stalin döneminde (1941-1953) SB ile kurduğu iyi ilişkileri Kruşçev döneminde (1953-1964) devam ettirmemiştir. Enver Hoca, Stalin'den sonra tüm devletlerle ilişkilerini keserek kendine yetme politikasını benimsemiştir. Arnavutluk'un diğer devletlerle yok denecek kadar az bir şekilde etkileşime girmesi ülkenin 'içe kapanık' olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Wendt'e göre, böylesi bir uluslararası sistemde devletlerin inşasına birey olduğu varsayılarak odaklanılmamaktadır. Devletlerin dış politika davranışlarının uluslararası sistem yerine iç politika tarafından belirlendiğini vurgulayan bu yaklaşım bireyciliğe böyle bir sezgisel destek sağlamaktadır.⁴¹⁹ Enver Hoca yönetiminin iç politikaları Arnavutluk'un dış politikasını ve çıkarlarını etkilemiştir. Devletin dışa kapalı olarak benimsediği tutumu özgün komünist kimliğini inşa etmesinde önemli bir etkendi.

Enver Hoca'nın yönetim kültüründe, dini esaslar ortadan kaldırılarak komünist ideoloji bütünüyle benimsenmiştir. Enver Hoca eğitimde ve sosyal hayatta bütün dini unsurlardan ülkesini soyutlayarak ateist bir devlet inşa etmek istemiştir. Arnavutluk'ta sosyalist rejimin yaygınlaşmasıyla birlikte mülkiyet hakkı birey için kısıtlanırken bütün haklar doğrudan devlete geçmiştir. Devletin yönetim kültürü bürokrasinin, rüşvetin, yolsuzluğun ve nepotizmin etkisi altında kalmıştır.⁴²⁰

Arnavutluk'ta komünist rejim hem komünist ideolojiyi inşa etmeyi hem de komünizmi milliyetçilikle sarmalamayı hedeflemekteydi. Devletin iç politikası adeta bireysel bir karakter inşa etmişti. Komünist liderlik, iktidara yükselişini

⁴¹⁹ Wendt, Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi, ss. 16.

⁴²⁰ Ömer E. Lütem, Birgül Demirtaş Coşkun, *Balkan Diplomasisi* (1. Baskı), Ankara, ASAM Yayınları, 2001, ss. 56-63.

doğallaştırmak için komünist söylemi çekici ve kalıcı kılmak için ulusal mitlerden büyük ölçüde yararlanmıştır. Bu nedenle, komünizmin çöküşü yaşamlarının anlamını ve işlerinin yararlılığını komünist anlatıya bağlı olan Arnavut nesiller için büyük bir bölünme yaratmıştır. Herhangi bir devrim ya da herhangi bir hızlı değişiklik bir toplumun tarihiyle olan bağını baskı altına sokabilir.⁴²¹ Arnavutluk'un kendine özgü komünist kimliği onyıllarca süregelen ulusal mitlerden beslenen politikalar ve kültürel değerler kapsamında inşa edilmiştir. Komünist rejimin hatırası, Arnavut elitlerinin reformları değerlendirmesi ve yeni çıkarlar oluşturması için tek çerçeve olarak değerlendirilmektedir.⁴²²

45 yılı aşkın süredir Arnavutluk yaşamının her alanında komünizmin hakimiyeti ve komünizm öncesi demokratik bir dönemin yokluğu komünizmin anısını, geçiş sırasında siyasi tercihlerin değerlendirildiği ve reformların meşrulaştırıldığı önemli bir çerçeve haline getirmiştir. Bunu inşacı analizde Arnavutluk'un kuruluş tercihi ve kolektif hafızanın Arnavutluk'un kurumsallaşma sonuçlarına etkisi üzerinden değerlendirmekte fayda vardır. Arnavutluk, yasaların ve siyasi yapıların yokluğunda, yeterli donanımına sahip olmayan kişiler ve kurumlar tarafından radikal değişiklikler talep ederek rejimini temelden değiştirdiği için komünizmin hafızası demokratikleşme reformlarını yerleştirmek için mevcut tek referans ve meşrulaştırma çerçevesi olarak görülmüştür.⁴²³

Enver Hoca'nın ölümünden sonra, Ramiz Alia döneminde (1985-1991) komşu ülkelerle ilişkileri normalleştirme yoluna gidilmiştir. Arnavutluk'un ilk cumhurbaşkanı olan Alia sosyalizmin özünü bozmadan demokrasinin benimsenmesi savunmuştur. Alia rejimi, AT/AB ile ilişkilerini geliştirirken bir yandan da SB ve ABD ile diplomatik ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. SB'de Gorbaçov'un benimsediği

⁴²¹ Richard Terdiman, *Present Past: Modernity and the Memory Crisis* (1. Baskı), Cornell University Press, Ithaca, 1993, ss. 3.

⁴²² Elvin Gjevori, *Democratisation and Institutional Reform in Albania* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, London, 2018, ss. 67-68.

⁴²³ Lori Amy, "Re-membering in Albania: The Trans-National Stakes of Violence and Denial in Post-communist Albania", Dobos, C., Stan, M. (Eds.), *History of Communism in Europe* (1. Baskı), Zeta Books, Bucharest, 2010, ss. 207

açıklık ve yeniden yapılandırma politikaları Arnavutluk'a da doğrudan tesir etmiştir. Bunun yanı sıra Arnavutluk, 1989'da Bulgaristan'da Todor Jivkov ve Romanya'da Nikolay Çavușesku'nun diktatör rejimlerinin devrilmesinden sonra demokratikleşme ve reform hareketlerine hız vermiştir.⁴²⁴

Arnavutluk, yabancı sermayenin ülkeye girmesine izin vermiş ve 1991'de AGİK'e üye olmuştur. Arnavutluk'un AB ile olan ilişkileri 1 Aralık 1992'de yürürlüğe giren Ticaret ve İşbirliği Anlaşması'na göre gelişmiştir. Bu anlaşmaya rağmen, büyük ölçüde ekonomik nedenlere bağlı olarak klasik bir Avrupa anlaşmasının öngörülememesinden dolayı Avrupa Komisyonu anlaşmayı 1995 yılında sonuçlandırabilmiştir. Ancak ülke 1991-1995 yılları arasında PHARE çerçevesinde 400 milyon Ecu değerinde AB hibesi alarak MDA içinde en yüksek yararlanıcı olmuştur.⁴²⁵

İç politikasında demokrasiye geçişe yüzünü dönen Arnavutluk'un yeni kimliğinin inşa edilmesinin başlangıcı 1992 seçimleri sayılabilir. 1990'da muhalefet parti olarak kurulan Sali Berişa liderliğindeki Demokrat Parti, 1992'deki seçimleri kazandıktan sonra Arnavutluk tarihi için çok partili hayata geçişini temsil etmektedir. Ramiz Alia'dan sonra 1992-1997 yılları arasında devlet başkanlığı görevini üstlenen Berişa da Batı'ya yönelik bir siyaset yürütmüştür. Yani, 1992'den beri Arnavutluk kimliği, devletin dış politikasını AB ile bağların arttırılması çerçevesinde Batı yanlısı olarak etkilemektedir.⁴²⁶ Ancak, Arnavutluk komünist kimliği toplum hafızasında düşünsel ve kurumsal olarak yer ettiği için devletin Batı'ya yönelik politikalara ve demokrasiye geçiş sürecinde zorluklar yaşanmıştır. Ayrıca, diğer Batı Balkan ülkelerinde olduğu gibi Arnavutluk'ta da etnik krizlerin büyüme ihtimali ve piyasa ekonomisine geçişte zorlanılmasından kaynaklı ekonomik sorunlar devleti bir hayli zorlamıştır.

⁴²⁴ Sokol Brahaj, *Arnavutların Tarihsel Kökenleri*, Balkan Strateji, Sayı 6, 2010, ss. 14.

⁴²⁵ Derek Hall, *Albania in Europe: Condemned to the Periphery or Beyond?*, Geopolitics, Cilt 6, Sayı 1, ss. 114.

⁴²⁶ Enika Abazi, *Albania in Europe: Perspectives and Challenges*, Eurasian Files: International Relations, Cilt 14, Sayı 1, ss. 243-244.

Makedonya’da geniş bir azınlığı oluşturan Arnavutlar, Kosova’da ise büyük bir çoğunluk konumundaydı. Güney Sırbistan’da ve Karadağ’da da gruplar halinde yaşayan Arnavutlar çoğunlukla Sırplarla ve Makedonlarla ihtilaf içindeydi.⁴²⁷ Bu durum Arnavutluk’un dış politikasını oldukça meşgul etmiştir. Bununla beraber, yaklaşık üç milyon nüfuslu Arnavutluk’un yüzde 70’i Müslümanlardan oluşmaktaydı. Arnavutluk’taki ve Kosova’daki nüfusun çoğunluğunun Müslüman ve etnik olarak Arnavut olmasından dolayı iki ülkenin birleştirilmesi olasılığı her iki tarafta da tedirginlik yaratmaktaydı.⁴²⁸

Etnik krizin şiddetlenme olasılığı, ekonomik sıkıntıların devam etmesi, siyasi istikrarsızlık ortamı, Fatos Nano’nun Sosyalist Partisi ve Berişa’nın Demokrat Partisi arasındaki uyumsuzluk Arnavutluk’un Avrupa içinde illegal bir iş merkezi olmasına zemin hazırlamıştır.⁴²⁹ Arnavutluk’un içinde bulunduğu bu durum devletin AB ile ilişkilerini de doğrudan etkilemiştir. 1996 yılında Arnavutluk, AB ile yeni bir sözleşmeye dayalı anlaşma imzalamaya yakındı. Ancak 1996 seçimlerinden dolayı 1997 başlarında yaşanan derin mali kriz ve sosyal krizle birlikte bu süreç durmuştur.⁴³⁰ Arnavutluk özellikle 1997’den sonra daha da çalkantılı bir döneme doğru sürüklenmiştir. Ekonomik yatırım planlarının başarısızla sonuçlanmasıyla Berişa hükümeti devrilmiştir.

Ekonomik çöküş ve 1997’de meydana gelen anarşi sonrasında Arnavutluk’un yeni Başbakanı olan Fatos Nano Arnavutluk’taki ekonomiyi ve toplumu yeniden inşa etmeye ve Tiran’a olan uluslararası güveni geri kazanmaya çalışmıştır. Nano hükümeti, 1991-1998 yılları arasında AB’den 671,6 milyon dolarlık alınan hibenin devamlılığı için Batı ile olan işbirliğine ve finansal yardımlara ayrıca önem veren bir

⁴²⁷ Hugh Poulton, *Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler* (1. Baskı), Sarmal Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 21.

⁴²⁸ Lesser, I.O., Fuller, E.F., a.g.e. ss., 190.

⁴²⁹ Şükrü Yurtsever, “Avrupa Birliği’ne Katılım Yolunda Arnavutluk”, Tezcan E., Aras, İ., Günar, A. (Eds.), *Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi- AB36 Mümkün mü?* (1. Baskı), Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 491.

⁴³⁰ Aferdita Tepshi, Arjan Qafa, *The European Union and Albania, The Relations Between Them*, Mediterranean Journal of Social Sciences, Cilt 6, Sayı 3, ss. 364.

politika sürdürmüştür.⁴³¹ Nano hükümetinin önceliği düzeni sağlamak ve ekonomiyi yeniden inşa etmek olmuştur. Ülkenin birçok yerinde devlet kontrolü ya çok zayıftı ya da hiç yoktu. Demokratik olmayan yollara dönmeden devleti güçlendirmek, yani otoriter olmadan otoriteyi sağlamak esas zorluktu.⁴³²

Hükümetlerin daha liberal ekonomik ve siyasi reformları benimseme çabalarına rağmen, Arnavutluk komünist bir sistemten piyasa odaklı bir sisteme doğru geçişte oldukça zorlanmıştı.⁴³³ Sosyalist kültür toplum içinde, iktidarda ve siyasal yapılanmada tesirini bir süre daha göstermiştir. 1998'den itibaren AB normlarını işaret eden demokratikleşmeye yönelik sağlam adımlar için atılmıştır. Bu amaçla, şeffaf kamu yönetimi, ademi merkezîyetçilik, yolsuzlukla mücadele, kamu adına yetki kullanan kişilerin hesap verebilirliği gibi Avrupa kimliğinin önünü açan temel alanlarda reform yapılması öngörülmüştür. Bu kurumsal unsurlar ekseninde Arnavutluk'un demokratik, çağdaş ve refah bir Avrupa ülkesi olması ve sosyal olarak bu kimliğin inşa edilmesi gayreti beklenmektedir.⁴³⁴ Arnavutluk'un yıllar içinde stratejik hedefi demokrasi, serbest piyasa ekonomisi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlık hakları gibi temel AB normlarını devlet içinde inşa etmek olmuştur. Tüm Arnavut siyasetçiler AB üyeliği talebini siyasi platformlarının bir parçası olarak dahil etmişlerdir. Bu bağlamda, Arnavutluk'un küresel arenada entegrasyon için benimsediği temel strateji, iç gelişmelerini ve dış ilişkilerini AB'ye yönlendirmek olmuştur.⁴³⁵

Arnavutluk kimliğinin demokratik, istikrarlı, piyasa ekonomisine bağlı ve komünist ilkelerinden arınmış bir biçimde inşa edilebilmesi için İstikrar ve Ortaklık Süreci AB ve Arnavutluk ilişkileri açısından dönüm noktasıydı. AB, Arnavutluk'u

⁴³¹ Haralambos Kondonis, *Prospects for Balkan Cooperation After the Disintegration of Yugoslavia*, East European Quarterly, Cilt 32, Sayı 3, 1998, ss. 384-385.

⁴³² Fred C. Abrahams, *Modern Albania: From Dictatorship to Democracy in Europe (1. Baskı)*, New York University Press, New York, 2015, ss. 227.

⁴³³ Artan Karini, "Albania: A Pre- and Post-1990 Snapshot", Karini, A. (Eds.), *International Aid, Administrative Reform and the Politics of EU Accession: The Case of Albania* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, 2019, ss. 37-38.

⁴³⁴ Nikolin Agallija, *Arnavutluk Halkının Bakış Açısıyla Kamu Reformlarının ve Avrupa Birliği Adaylığının Değerlendirilmesi*, Social Sciences Studies Journal, Cilt 3, Sayı 5, ss. 68-69.

⁴³⁵ Abazi, a.g.e., ss. 243-244.

1999 yılında Hırvatistan, Makedonya, Bosna-Hersek, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ile birlikte İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne dahil etmiştir. Ancak, aynı yıl müzakerelerin başlatılmasına ilişkin sunulan fizibilite raporundan olumlu sonuç alınamamıştır. Avrupa Komisyonu özellikle ülkede kamu düzeninin ve güvenliğinin güçlendirilmesi, yönetişimin iyileştirilmesi ve kanun yaptırımının güçlendirilmesi, makro ekonomik istikrarın sürdürülmesi ve yapısal reformların hızlandırılması gibi bir dizi ön koşulun gerçekleşmesi gerektiğini beyan etmiştir.⁴³⁶

Haziran 1999'da Köln'de hazırlanan Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi bölgede kalıcı barış, refah ve istikrar sağlamayı amaçlamıştır.⁴³⁷ Ancak kurumlarında gerçekleştiremediği reformlar ve siyasi istikrarsızlık yüzünden Arnavutluk'un İstikrar ve Ortaklık Anlaşması süreci gecikmeye uğramıştır. 2003 yılında AB ve Arnavutluk arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması konusunda görüşmelere başlanmıştır.

Özetle, katı bir sosyalist kültüre ve dışa kapalı bir politikaya sahip olan Arnavutluk'un dönüşümü oldukça zor olmuştur. Devletin ve toplumun hafızasında yer eden komünist kimlik, Batı'ya yönelik politikaların hızlı biçimde benimsenmeyeceğini ortaya koymuştur. Arnavutluk, özellikle demokratikleşme sürecinde ve serbest piyasaya geçişte bir hayli zorlanmıştır. Bu durum, AB ve Arnavutluk arasındaki etkileşimi de doğrudan etkilemiştir. Reform hareketlerine hız verilmesiyle, İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin önü açılmıştır. AB, Arnavutluk kimliğinin demokratik, piyasa ekonomisine bağlı ve istikrarlı olabilmesi için bu sürecin olumlu seyretmesine önem vermiştir.

2.2. Avrupa Birliği Kurumlarının Batı Balkanlar'a Yönelik Değerlendirmeleri

AB, 1997 yılında Batı Balkan ülkelerinin temel Avrupa değerlerini benimsemesi (demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü), istikrarın ve güvenliğin sağlanması ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi için Bölgesel Yaklaşım'ı yürürlüğe

⁴³⁶ Tepshi, Qafa, a.g.e., ss. 364.

⁴³⁷ Hall, a.g.e., ss. 114.

almıştır. Bu koşulluluk ve teşvik politikası bölgesel işbirliği, insan hakları, azınlık hakları, yerinden edilmiş kişilerin geri dönmesi ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliğine yönelik bölge düzeyinde bir yaklaşımı öngörmektedir. Bölgesel yaklaşım Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya, Kosova, Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan'a uygulanmaktaydı. 1999 yılında Kosova krizinin yaşanması ve ardından NATO'nun Belgrad'ı bombalaması bölgenin istikrarsızlığını ve mülteci sorununu farklı bir seviyeye taşımıştır. AB'nin bölgesel yaklaşım koşulsallığı, Batı Balkanlar'da istikrar ve barış sağlama konusunda yeterli olamamıştır. Bu bağlamda, Batı Balkanlar'a yönelik daha etkin araçlar kullanılması gerekliliği doğmuştur.

Kosova ihtilafı ve 2000 yılında Tudjman ve Miloseviç'in rejimlerinin sona ermesi MDA genişlemesinin devamı olan İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin habercisi olmuştur.⁴³⁸ Avrupa Komisyonu'nun Mayıs 1999'da ortaya koyduğu İstikrar ve Ortaklık Süreci demokrasi, hukukun üstünlüğü, istikrarlı kurumların oluşturulması ve serbest piyasa ekonomisi gibi AB temel koşullarının sağlanmasıyla üyelik perspektifi yolunu açan bir süreci temsil etmektedir. Bu süreç görev güçlerinin kurulması, İstikrar ve Ortaklık Anlaşması üzerindeki fizibilite çalışmaları, Anlaşma'nın sonuçlanması ve onaylanması gibi bir dizi adımı içermektedir.⁴³⁹ Kopenhag Kriterleri'ni yerine getiren bir Batı Balkan ülkesi İstikrar ve Ortaklık Anlaşması (Stabilization and Association Agreement- SAA) imzalayarak AB ile yakın bir işbirliği sağlamaktadır. Bu yeni yaklaşımla, AB'nin Batı Balkanlar'a barış, istikrar, ekonomik iyileştirme ve kurumsal gelişim getirmesi amaçlanmıştır.

İstikrar ve Ortaklık Süreci ile AB, taahhütleri ve stratejileri aracılığıyla bölgenin çatışmadan korunmasını, istikrarını ve güvenliğini güçlendirmeyi amaçlamıştır. AB üyeliğine yönelik kademeli adımlar atılmasıyla AB, Batı Balkanlar ve iç yönetim politikaları ve eylemleri üzerinde etkili olmak için bir yol bulmuştur.⁴⁴⁰

⁴³⁸ Dimitar Bechev, *Of Power and Powerlessness: The EU and Its Neighbours*, Comparative European Politics, Cilt 9, Sayı 4-5, 2011, ss. 417.

⁴³⁹ Blitz, a.g.e., ss. 102-103.

⁴⁴⁰ Veljanoska, Andonov, Shibakovski, a.g.e., ss. 30.

İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasıyla AB ve Batı Balkan ülkesi arasında adalet ve içişleri alanında işbirliği, girişimcilik, ticaret, yatırım, serbest ticaret alanının oluşturulması hedeflenmektedir.⁴⁴¹ İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nda diğer ülkelerden farklı olarak Batı Balkan ülkelerinde Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği ve Yugoslavya savaşları sonrası uzlaşma şart olarak belirlenmiştir.⁴⁴² 1990'lı yıllarda Batı Balkan coğrafyasında hüküm süren ihtilaflar ve AB'nin bölgeye mesafeli tutumu 2000'li yıllarda yerini istikrar ve ortaklığın sağlanması adına anlaşmalara bırakacaktır. AB'nin 'Batı Balkanlar' olarak resmettiği coğrafya İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin doğal bir sonucu olarak 'Güneydoğu Avrupa' olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada, bir yandan İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları vasıtasıyla Batı Balkanlar'ın katetmiş olduğu yol ele alınırken, diğer yandan da AB kurumlarının bölgeye yönelik yaklaşımları değerlendirilmektedir. Burada amaç, çalışmayı AB kurumları tartışmaları üzerinden yürütmektir. Her biri başlı başına niyet bildirgesi niteliğinde olan AB kurumlarına ait bu raporlar, kararlar ve bildirimler 1991-2021 yılları arasındaki Batı Balkanlar'a yönelik gelişmelere ışık tutmaktadır. Bu niyetler sonucu eylemler de bu çalışmada ele alınmaktadır.

Batı Balkanlar'a yönelik Avrupa Komisyonu raporları vasıtasıyla bölge için programlar, perspektifler, öncelikler ve esaslar düzenlenmiştir. Buna bağlı olarak; Komisyon'un Arnavutluk, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Kuzey Makedonya ve Kosova'ya ilişkin yıllık raporları ve raporların ortaya koyduğu eylem planları ele alınmaktadır. AB politikalarını tasarlayan Avrupa Komisyonu'nda PHARE, OBNOVA, CARDS ve IPA gibi mali yardım araçlarının kapasitesi ve Batı Balkanlar'a yönelik yapılan ekonomik yardımların ana hatları belirlenmiştir. Bununla beraber, Komisyon'un niyet ve tavsiyeleri doğrultusunda ECHO, Avrupa Girişimi ve

⁴⁴¹ Şahin, a.g.e., ss. 12-16.

⁴⁴² Nihan Akıncılar Köseoğlu, "Avrupa Birliği'ne Katılım Yolunda Karadağ", Tezcan E., Aras, İ., Günar, A. (Eds.), *Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi- AB36 Mümkün mü?* (1. Baskı), Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 528.

EIDHR gibi hukuki, siyasi ve sosyal oluşumlar da yine Batı Balkanlar için devreye girmektedir.

AB üyesi olan bütün ülkelerin en üst düzey yetkililerinin katılımıyla gerçekleşen Avrupa Birliği Zirvesi (The European Council) AB'nin diğer alanlarda olduğu gibi Batı Balkanlar siyasetinde de yönlendirme gücüne sahip olan bir kurumdur. Bu bağlamda, 1991 Maastricht Zirvesi, 1994 Korfu Zirvesi, 1995 Cannes Zirvesi, 2000 Feira Zirvesi, 2000 Zagreb Zirvesi, 2003 Selanik Zirvesi, 2018 Sofya Zirvesi ve 2019 Brüksel Zirvesi AB'nin Batı Balkanlar'a yönelik yaklaşımın oluşturulmasında önemli zirvelerdir. Bütün bu zirvelerin sonuç bildirgelerinin kapsamı ve sebep olduğu eylemler AB ve Batı Balkanlar özelinde ele alınmaktadır.

AB içinde çok güçlü bir mekanizmaya sahip bir diğer kurum Avrupa Birliği Konseyi'dir (The Council of the European Union). AB adına uluslararası anlaşmalar imzalayan ve yıllık bütçe konusunda Parlamento ile ortak hareket eden Konsey, Batı Balkanlar'a ilişkin pek çok eylemin öncüsü olarak ilgili kararlarını ortaya koymuştur. Selanik Zirvesi, AB'nin bölgeye yönelik politikasında dönüm noktası olarak varsayılmaktadır. Özellikle bu zirve sonrası Konsey kararlarında Batı Balkanlar'ın yüzünün AB'ye dönmesi açısından çok ciddi atılımlara ve eylemlere imza atılmıştır.

Konsey ve Komisyon arasında paylaşılan yasama ve yürütme yetkilerinin kullanılması, Avrupa Parlamentosu tarafından demokratik bir biçimde denetlenmektedir.⁴⁴³ Parlamentoda, AB üye ülkeleri temsilcilerinin politik tercihlerine göre oluşturulan gruplar yer almaktadır. Bu grupların oluşturduğu komiteler AB ve Batı Balkanlar özelinde değerlendirmeye alınmaktadır. Parlamento'nun Batı Balkanlar'a yönelik tavsiyelerinin bölgeye etkisi incelenmektedir.

⁴⁴³ Karluk, a.g.e., ss. 358.

2.2.1. Avrupa Komisyonu Raporları

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Batı Balkan coğrafyası bağımsızlık mücadelelerine, azınlık sorunlarına ve etnik temelli savaflara maruz kalmıştır. AB'nin bölgedeki sorunları ele alışı gerek siyasi, gerekse ekonomik açıdan dönüşümlerin yolunu açmaktadır. Bu açıdan da Avrupa Komisyonu'un sunacağı perspektifler, stratejiler, raporlar ve yardımlar bölgenin geleceğini planlamada önemli bir yer tutmaktadır. Avrupa Komisyonu, bölgede her zaman demokratik, hukuki, ekonomik ve sosyal reformların uygulanmasını destekleyerek Batı Balkanlar'ın yüzünün Avrupa'ya dönmesini tercih etmektedir.

Avrupa Komisyonu Batı Balkan ülkelerinin katılım sürecinde çeşitli politikalara yön vermekten sorumlu olan kurumlardan biridir. Bu bağlamda, Komisyon Raporları'nın Batı Balkanlar için sunduğu program ve eylemleri ele almak önem arz etmektedir. AB'nin yürütme işlerini yerine getiren ve AB politikalarını koordine etmekle yükümlü olan Avrupa Komisyonu, Batı Balkan devletlerine Birlik'e katılımı teşvik etmek amacıyla çeşitli araçlar kullanmıştır.

Komisyon raporlarında Batı Balkanlar, AB'nin ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmaktadır. Batı Balkanlar'ın Avrupa perspektifi uzun zamandır AB tarafından destek bulunmaktadır. Bölgeye yönelik yaklaşımlar Birlik'in politik, güvenlik ve ekonomik çıkarlarına uygun olarak şekillenmektedir. Özellikle 2003 Selanik Zirvesi'nde bölgenin AB'nin ayrılmaz bir parçası olarak desteklenmesiyle, Komisyon Batı Balkan ülkelerinin gelişmiş demokratik süreçlerle genel siyasi ve ekonomik reformları gerçekleştirmesine yardımcı olmaya daha fazla yönelmiştir.

Komisyon'un belirttiği esasa göre, Batı Balkan devletlerinin geçmişe ait mirasın üstesinden gelmesi, uzlaşmayı sağlaması ve özellikle AB üyeliğinden önce AB ile olan sınır anlaşmazlıklarındaki sorunları çözmesi gerekmektedir. Avrupa Komisyonu'nun 2018 tarihli 'Batı Balkanlar için Güvenilir Genişleme Perspektifi' başlıklı genişleme stratejisinde Batı Balkanlar'ın coğrafi olarak AB üye devletleri ile

çevrili olduğunun ve Avrupa'nın bir parçası olduğunun vurgulanması bu açıdan önemlidir. 2018 Genişleme Perspektifinde, AB ve bölge halkları arasında ortak mirasın ve tarihin, ortak fırsatlar ve zorluklarla tanımlanan bir geleceğin altı çizilmektedir.⁴⁴⁴

Batı Balkanlar'da AB'ye yönelik bir dönüşümün sağlanması için güvenilir bir katılım perspektifi Komisyon tarafından gerekli görülmüştür. Komisyon özellikle güvenlik, sosyal refah ve bütünleşme için bu perspektifin kilit faktör olduğunu vurgulamaktadır. Komisyon gerek genel bildirgeleri, gerekse ülke ilerleme raporlarını oluşturarak Batı Balkanlar'ın yüksek Avrupa standartlarına ulaşması için taslak oluşturmuştur. Bu bağlamda hukukun üstünlüğü, komşu devletlerle ilişkilerin normalleşmesi, siyasi dengenin sağlanması, sürdürülebilir reformların uygulanması, serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesi gibi temel AB değerleri ön plana çıkmaktadır. Bütün bunların gerçekleşmesi için Komisyon belirli zaman dilimlerinde PHARE, OBNOVA, CARDS, IPA gibi mali yardım araçlarını devreye sokmuştur. Bununla beraber Batı Balkanlar'ın Dönüşümünü Destekleme Eylem Planı ve Batı Balkanlar İçin Genişleme Stratejisi de bölgenin AB değerleriyle bütünleşmesi açısından önemli araçlardandır. Bu kapsamda, Komisyon'un bölgeye yönelik politikasını belirleyen araçlar ve Komisyon koordinasyonunda ülkelerin ilerleme seyri ele alınmaktadır.

Komisyon'un Batı Balkanlar'a ilişkin raporlarından yola çıkılarak AB'nin 27 üyeden daha büyük olabileceği öngörülmektedir. Katılım müzakereleri Karadağ ve Sırbistan ile hali hazırda iyi durumda seyretmektedir. 1990'lı yıllarda Sırbistan aşırı milliyetçiliğin etkisiyle uluslararası toplumun gözünde birçok hataya sebep olmuştur. Bu hataların tekrarlanmaması için Sırbistan'ın AB değerlerine yönelmesi oldukça önemliydi. Komisyon, Sırbistan ile ilgili yıllardır süregelen kararlarında bölgesel işbirliğindeki yapıcı yaklaşımı ve komşularla olan ilişkilerin iyiye gittiğini

⁴⁴⁴ European Commission, *A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans*, 2018, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

vurgulamaktadır. Sırbistan'ın katılım müzakerelerinin Ocak 2014'te başlamasından bu yana, ikisi geçici olarak kapanmış olan 35 bölümden 12'si açılmıştır. Genel müzakere hızı, Sırbistan'ın reformlardaki ilerlemesine ve özellikle de hukukun üstünlüğü ve Kosova ile ilişkilerinin normalleştirilmesindeki daha yoğun bir reform hızına bağlı olmaya devam etmektedir. Avrupa Konseyi, 2012'de Sırbistan'a aday ülke statüsü vermiştir. Sırbistan ile AB arasındaki İstikrar ve Ortaklık Anlaşması Eylül 2013'te yürürlüğe girmiştir.⁴⁴⁵

AB'nin genişleme politikası, Birlik'in 2025 yılına kadar güçlendirilmesine yönelik daha büyük stratejinin bir parçasıdır. Güçlü siyasi irade, gerçek ve sürekli reformların yapılması ve komşularla olan ihtilaflara kesin çözümler getirilmesiyle, Sırbistan ve Karadağ'ın bu üyeliğe potansiyel olarak hazır olabileceği vurgulanmaktadır.⁴⁴⁶ Diğer Batı Balkan ülkelerine göre bir çok açıdan daha iyi durumda olan Karadağ için AB yolu daha açık görünmektedir. Karadağ ve AB arasındaki İstikrar ve Ortaklık Anlaşması Mayıs 2010'da yürürlüğe girmiştir. Avrupa Konseyi, Aralık 2010'da aday ülke statüsünü Karadağ'a vermiştir.⁴⁴⁷ Katılım müzakereleri Haziran 2012'de başlamıştır. Bugüne kadar 3'ü kapanmış olan 30 müzakere faslı açılmıştır. Karadağ, İstikrar ve Ortaklık Anlaşmasını geniş çapta uygulamaya devam etmiş ve anlaşma kapsamında ortak kuruluşların toplantıları düzenli aralıklarla gerçekleşmiştir. Raporlama döneminde altı müzakere faslı açılmış ve biri geçici olarak kapatılmıştır.

Müzakere Çerçevesi'nin gereklilikleri uyarınca, Karadağ'da hukukun üstünlüğü alanında kaydedilen ilerlemelerden dolayı katılım konferanslarının

⁴⁴⁵ European Commission, *Commission Staff Working Document: Serbia 2018 Report*, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-serbia-report.pdf>, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

⁴⁴⁶ European Commission, *A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans*, 2018, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

⁴⁴⁷ European Commission, *Commission Staff Working Document: Montenegro 2015 Report*, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_montenegro.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

yapılması mümkün olmuştur. Komisyon'un 2018 tarihinde sunduğu rapora göre; hukukun üstünlüğü bölümünde belirlenen ara kriterlerin karşılanmasına yönelik ilerleme, katılım müzakerelerinde daha fazla ilerleme sağlanması için kilit rol oynayacaktır.⁴⁴⁸ Belirli koşulları sağladığı takdirde AB yolunda önü açık olan Karadağ'ın yanı sıra Sırbistan'ın daha fazla çaba sarfetmesi Komisyon raporlarında beyan edilmektedir. Buna göre, Sırbistan'ın yasal olarak bağlayıcı bir anlaşmada tanımlanması için Kosova'yla ilişkilerin tam olarak normalleşmesine olanak sağlayan koşulların oluşturulmasına katkıda bulunulması gerekmektedir.⁴⁴⁹ Komisyon, Sırbistan ile Kosova arasında, kendi Avrupa yollarında ilerleyebilecekleri kapsamlı ve yasal olarak bağlayıcı bir normalleştirme anlaşması yapılması gerekliliği üzerinde durmaktadır.⁴⁵⁰

Yugoslavya'nın dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Makedonya'nın etnik karmaşık yapısı, Yunanistan ile yaşadığı isim sorunu ve komşu devletlerle yaşadığı sıkıntılar ele alındığında devletin ulus inşa süreci çok zorlu geçmiştir. 2001 Ohri Çerçeve Anlaşması siyasi sorunların azalması ve etnik çatışmaların sonlanması açısından oldukça önemli bir dönüm noktasıdır. Bu anlaşmayla birlikte devlet içindeki etnik temelli haklar hususunda birçok değişikliğe gidilmiştir. Bu tarihten itibaren Makedonya ve AB arasındaki ilişkilerin de iyileşmeye doğru evrildiği gözlemlenmektedir. Makedonya ve AB arasındaki İstikrar ve Ortaklık Anlaşması 2004'te yürürlüğe girmiş ve Aralık 2005'te Makedonya aday ülke statüsünü elde etmiştir.

Komisyon, Makedonya ile katılım müzakerelerinin 2009'da başlamasını önermiştir. Raporlama döneminde ülkede ciddi bir siyasi kriz hakim olunca, Avrupa

⁴⁴⁸ European Commission, *Commission Staff Working Document: Montenegro 2018 Report*, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-montenegro-report.pdf>, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

⁴⁴⁹ European Commission, *Commission Staff Working Document: Serbia 2018 Report*, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-serbia-report.pdf>, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

⁴⁵⁰ European Commission, *A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans*, 2018, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

Komisyonu hükümetin yaşadığı krizden kaynaklanan sistemik kurumsal başarısızlıklar konusunda ‘Acil Reform Öncelikleri’ sunmuştur. Bununla beraber; Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu üyeleri krize son verme konusunda siyasi partiler arasında bir anlaşmaya yardımcı oldular.⁴⁵¹ Avrupa Komisyonu, Makedonya’daki sorunları özellikle isim sorunu, yargı bağımsızlığı, medyanın özgürlüğü ve ifade özgürlüğü alanındaki yaşanan sıkıntılar üzerinden ele almaktadır. Makedonya ve AB arasındaki siyasi ve ekonomik diyalog çerçevesinde uzmanlar, on altı komitede bir araya gelmiş, ancak iç pazar ve rekabet alt komitesi bu alandaki ilerleme eksikliği nedeniyle iptal edilmiştir. İstikrar ve Ortaklık Konseyi toplantısında, yeni bir başlangıç fırsatı olarak Przino Anlaşması ve Acil Reform Öncelikleri’nin uygulanmasının önemi üzerinde durulmuştur.⁴⁵²

2018 yılı Makedonya’nın isim krizinin çözülmesi ve AB ile ilişkilerin hızla ilerlemesi açısından oldukça verimli bir yıl olmuştur. Haziran 2018’de Üsküp ve Atina yönetimleri arasında imzalanan anlaşma ile uluslararası toplum tarafından Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya olarak kabul edilen devlet ‘Kuzey Makedonya’ ismini almıştır. İsim sorununun çözümü Avrupa Komisyonu’nun koşul göstermeden Kuzey Makedonya’nın müzakerelere başlama önerisi açısından da dönüm noktası niteliğindedir.

Avrupa Komisyonu Kosova’nın AB yolunda ilerlemesinde 2013 yılını tarihi bir yıl olarak değerlendirmiştir. Avrupa Komisyonu’nun 2013 tarihli Kosova raporuna göre Konsey’in Haziran’daki İstikrar ve Ortaklık Anlaşması müzakerelerinin başlatılmasına izin veren kararları AB-Kosova ilişkilerinde yeni ve önemli bir aşamanın başlangıcını temsil etmektedir. Avrupa Komisyonu, Kosova’nın Sırbistan ile ilişkilerini iyileştirmesi yönünde yapıcı ve aktif bir şekilde çalıştığını

⁴⁵¹ European Commission, *Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia Report* 2015, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁴⁵² European Commission, *Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2018 Report*, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-report.pdf>, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

vurgulamaktadır. Kosova ve Sırbistan ilişkileri, Sırbistan'ın AB sürecinde bir önkoşul olarak karşısına çıkması ve Kosova'nın iç ve dış dinamiklerini dengelemesi açısından oldukça önemlidir. Kosova ve Sırbistan birbirlerinin AB yolunda ilerlemesini engellemeyeceğini kabul etmiştir. Bu durum her iki taraf arasında da ilişkilerde temel bir değişikliğin olacağını göstermektedir. Komisyon, Nisan 2013'te Konsey'e Kosova'nın AB programlarına katılmasına izin veren bir çerçeve anlaşması imzalaması ve sonuçlandırması yönünde tavsiyede bulunmuştur.⁴⁵³ Komisyon, Kosova'nın Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci'ne dahil olması için kalıcı bir çözümü desteklemektedir. Bu bağlamda gümrük, IBM, enerji ve telekom alanlarında teknik düzeyde çalışmalar yapılmıştır.⁴⁵⁴ AB ve Kosova arasındaki ilk sözleşme 27 Ekim 2015 tarihinde yapılmıştır. Bu tarihte, AB Kosova ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşmasını imzalamıştır. Komisyon, bu anlaşmayı Kosova'nın Avrupa geleceği yolunda bir kilometre taşı olarak değerlendirmiştir.⁴⁵⁵ Komisyon'a göre; İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nın uygulanması yoluyla sürdürülebilir ilerleme için bir fırsat ve nesnel koşullar elverdiğinde Kosova Avrupa yolunda ilerlemek için bir fırsata sahiptir.⁴⁵⁶

Komisyon, yerine getirilen şartlar temelinde, Arnavutluk ve Makedonya ile katılım müzakerelerini başlatmak için öneriler sunmaya hazır olduğunu beyan etmiştir. 2009'dan itibaren İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'na dahil edilen Arnavutluk, Komisyon Raporu'na göre bölgesel işbirliğinde yapıcı ve proaktif bir rol oynamaya devam etmiştir ve İstikrar ve Ortaklık Anlaşması kapsamındaki taahhütleri

⁴⁵³ European Commission, *Kosovo* 2013 Progress Report*, 2013, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2013/package/brochures/kosovo_2013.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁴⁵⁴ European Commission, *Kosovo* Progress Report*, 2014, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-kosovo-progress-report_en.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁴⁵⁵ European Commission, *Commission Staff Working Document: Kosovo 2015 Report*, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_kosovo.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁴⁵⁶ European Commission, *A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans*, 2018, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

doğrultusunda iyi komşuluk ilişkileri sürdürmektedir.⁴⁵⁷ Son yıllardaki reform hareketlerine hız veren Arnavutluk, 2014 yılında AB aday ülkesi olmuştur. AB ve Arnavutluk arasındaki ilişkilerin gelişme göstermesi ekonomik, sosyal ve bölgesel komitelerin kurulması önerilerinin de yolunu açmıştır. Arnavutluk'un sürdürülebilir reformlar için göstereceği çaba katılım müzakerelerinin seyrini de etkileyecektir.

AB'nin Batı Balkanlar'daki dönüşüm sürecine desteğini önemli ölçüde arttırması için Komisyon, Batı Balkanlar'ın Dönüşümünü Destekleme Eylem Planı sunmaktadır. Bu eylem planı, hem AB hem de Batı Balkan ülkeleri için özel ilgi alanlarını hedefleyen hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi, güvenlik ve göçle ilgili ilişkilerin güçlendirilmesi, sosyo-ekonomik kalkınma desteğini artırma girişi, ulaşım ve enerji bağlantısını artırma girişi, Batı Balkanlar için dijital bir gündem ve uzlaşma ve iyi komşuluk ilişkilerini destekleme kapsamında altı karşılıklı girişi içermektedir.⁴⁵⁸

Komisyon'un ortaya koyduğu Katılım Öncesi Mali Yardım Araçları, niyet bildirgelerinin somutlaşmış eylemler olduğunu göstermektedir. Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan devletler ve Arnavutluk PHARE programından 2000 yılına kadar yararlanmıştır. PHARE içinde insani yardım, taşımacılık, eğitim, konut, tarım, enerji ve diğer sektör desteklerini de barındıran bir yardım programıdır. AB, PHARE Programı yoluyla halka, özel ve hükümet dışı kuruluşlara danışma ve eğitimi içeren gerekli yöntemi önermektedir. Buna ek olarak PHARE, çalışmaları finanse eder, sermaye yardımında bulunur, gerekli garantileri, kredileri ve finansları verir ve altyapı projeleri için diğer uluslararası organizasyonlarla işbirliği içindedir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ European Commission, *Commission Staff Working Document: Albania 2016 Report*, 2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_albania.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁴⁵⁸ European Commission, *A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans*, 2018, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

⁴⁵⁹ Kotios, a.g.e., ss. 197- 198.

AB, 2000-2006 arası dönem için OBNOVA (Avrupa Komisyonu'nun Yeniden Yapılandırma Programı) ve PHARE'in yerine CARDS (The Programme of Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation- Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrar Yardımı) programını devreye sokmuştur. AB, 2000-2006 yılları arasında Batı Balkan ülkelerine 4,6 milyar Euro hibe vererek Batı Balkanlar'ın en büyük finansal yardımcısı olmuştur.⁴⁶⁰

Batı Balkan devletleri AB'ye İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne bağlı kalarak ekonomik ve siyasi reformları uygulama, bölgesel işbirliğine önem verme ve örgütlü suçlarla mücadele etme konularında taahhütte bulunmaktadır. AB, CARDS'ı Batı Balkan devletlerinin bu reformları gerçekleştirebilmesi için devreye sokmuştur. AB bu mali yardım aracıyla Avrupalı geleceğinden bahsederken somut adımlara önem verdiğini göstermektedir. CARDS, Batı Balkanlar'da AB'nin temel değerlerinin benimsenmesi (demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, serbest piyasa ekonomisi), yeniden yapılanma, uzlaşma, istikrar ve yerinden edilen kişilerin geri dönmesini kapsayan bir programdır.⁴⁶¹ Bunların yanı sıra, AB ortak sınır paylaşan tüm ülkeleri kapsayan serbest ticaret bölgeleriyle Balkanlar'ın birleştirilmesini ve bütünleşmesini amaçlamaktadır.⁴⁶²

AB PHARE, OBNOVA ve CARDS gibi mali yardım araçlarının yanı sıra, Batı Balkanlar'daki sosyal, siyasi ve hukuki gelişmeleri arttırmak için de bir takım uygulamaları gerçekleştirmiştir. Buna örnek olarak; ECHO, insani yardım ve afet yardımı için hareket eden Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Ofisidir. Bu programa ek olarak, AB, Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Girişimi (Avrupa Girişimi) aracılığıyla 2000 yılından bu yana Batı Balkanlar'da demokrasiyi, insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü desteklemiştir. Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Girişimi olan EIDHR, 2007 yılında Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı olarak yeniden adlandırılmıştır. EIDHR, sivil toplum kuruluşlarını, kar amacı gütmeyen kuruluşları,

⁴⁶⁰ Kyriakos D. Kentrois, *The European Union and The Balkans: Between Symbiosis and Integration*, Romanian Journal of European Affairs, Cilt 10, Sayı 3, 2010, ss. 63.

⁴⁶¹ Şahin, a.g.e., 12-16.

⁴⁶² Kentrois, a.g.e., ss. 63.

faaliyetleri, projeleri, demokrasiyi ve insan haklarını teşvik etmek için Avrupa Komisyonu hedefleriyle eşleşen parlamento organlarını ve uluslararası kuruluşları hedeflemektedir.⁴⁶³

CARDS'ın yerini 2007 yılında IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance- Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı) almıştır. 2007'den bu yana, AB üyesi olma ihtimali olan ülkelere tüm AB yardımları 'IPA' olarak tek bir başlık altında getirilmiştir. IPA, aday ve potansiyel aday ülkelerin AB standartlarına uygun hale getirilmesi için gerekli siyasi, ekonomik ve kurumsal reformları uygulamaya konmasını amaçlamaktadır. Aday (Kuzey Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk) veya potansiyel aday statüsüne (Bosna-Hersek ve Kosova) Batı Balkan ülkelerine IPA aracılığıyla fon sağlanmaktadır.

2016 yılında, bölgenin AB ile olan toplam ticareti 43 milyar Euro'yu aşmıştır. AB şirketleri, bölgede doğrudan yabancı yatırımın 10 milyar Euro'sunu elinde bulundurarak Batı Balkanlar'daki en büyük yatırımcı olmuşlardır. Batı Balkanlar'ın AB üyeliği için bu sıkı ve liyakata dayalı görünümü, Birliğin kendi politik, güvenlik ve ekonomik çıkarlarıyla uyum göstermektedir. Bu, ortak değerlere dayalı, istikrarlı, güçlü ve birleşik bir Avrupa'da jeostratejik bir yatırım ve demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü ve temel haklara saygıyı teşvik etmek için güçlü bir araç olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶⁴

5 Şubat 2020 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından katılım sürecinin iyileştirilmesi yönünde 'Batı Balkanlar İçin Güvenilir Bir AB Perspektifi' ortaya konmuştur. Bu perspektifte, özellikle daha fazla güvenilirlik, daha güçlü bir siyasi yönlendirme, daha dinamik bir süreç, öngörülebilirlik, olumlu ve olumsuz koşulluluk desteklenmiştir. Bu esaslara göre: "Katılım sürecinin her iki tarafta güvenilirliği

⁴⁶³ Grimm, Mathis, a.g.e., ss. 920-922.

⁴⁶⁴ European Commission, *A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans*, 2018, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

yeniden kazanması ve tam potansiyeline ulaşması için karşılıklı güven ve açık taahhütlere dayanması gerekmektedir. Daha fazla güvenilirlikte, önceki eylem planlarına eşdeğer hukukun üstünlüğü bölümleri için bir yol haritası, demokratik kurumların işleyişi ve kamu yönetimi reformu hakkında bir yol haritası, ülkelerin ekonomik kriterleri karşılmasına yardımcı olmak için ekonomik reform süreciyle daha güçlü bağlantı müzakerelere rehberlik edecektir”⁴⁶⁵.

2.2.2. Avrupa Birliği Zirve Sonuç Bildirgeleri

Avrupa Komisyonu Başkanı ve AB üyesi devletlerin hükümet veya devlet başkanlarının katılımıyla gerçekleşen Avrupa Zirvesi, Avrupa’nın bütünleşmesini sağlayacak temel koşullar ve politikalar konusunda karara varmaktadır. AB’nin Batı Balkanlar politikasını yönlendirmede AB Zirvesi’nin etkisi 1991 Maastricht Zirvesi’nden 2019 Brüksel Zirvesi’ne kadar geçen süreci kapsamaktadır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Yugoslavya’nın dağılmasıyla Avrupa’yı ve bütün dünyayı etkileyen gelişmelere 1991 Maastricht Zirvesi’nden çıkan sonuçlar da eklenmektedir. AB’nin hukuki temellerinin atıldığı zirvede Avrupalı devletlerin kültürlerinin ve geleneklerinin de içinde olduğu bir bütünleşme öngörülmektedir. Maastricht Zirvesi’nin temel niteliği AB’ye üyelik başvurusunda bulunmak için ‘Avrupalı devlet’ olmanın ilk şart olarak koşulmasıdır. 1993’te imzalanan Maastricht Anlaşması’nın ekonomik ve parasal birlik, Avrupa Parlamentosu’nda ve yerel seçimlerde verilen seçme ve seçilme hakkını içeren Avrupa vatandaşlığı ve ortak güvenlik ve dış politika alanlarında yenilik getirmesi Avrupalılığın kapsamı hakkında bilgi sunmaktadır. Ancak, Kopenhag Zirvesi’nde kesin çizgilerle belirtilenin aksine Maastricht’te Avrupalılık kavramının içeriğini somut kriterlerle dolduran kararlar çıkmamıştır. Maastricht Zirvesi, Kopenhag Kriterleri’ne giden yolu şekillendirmesi ve AB’nin yeni dünya düzeni içinde yerini alması açısından oldukça önemlidir.

⁴⁶⁵ European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Enhancing The Accession Process- A Credible EU Perspective for the Western Balkans*, 2020, <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2020/EN/COM-2020-57-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

Maastricht'te sunulan bir ülkenin AB'ye tam üye olması için Avrupalı olma koşulu 1993 Kopenhag Zirvesi'nde üç temel başlık altında somutlaştırılmıştır. Bunlardan birincisi demokrasi, insan hakları, azınlık hakları, hukukun üstünlüğü ve istikrarlı kurumsal yapı temalarını içinde barındıran siyasi kriterlerdir. İkincisi pazar ekonomisi ve AB içindeki rekabete karşı koyabilecek kapasiteyi sağlayabilecek ekonomik kriterlerdir. Üçüncüsü ise AB'nin ekonomik, siyasi ve diğer hedeflerine bağlılığı içeren Topluluk müktesebatına uyumdur. Bu üç temel kritere de uyum gösterebilen bir devlet için AB tam üyeliği yolunda müzakerelere başlama olanağı gerçekleşmektedir.

AB, komünist yapının etkisi içinde olan MDA ülkelerinin kapitalist ve liberal yapıya geçmeleri için Kopenhag Kriterleri'ni devreye sokmuştur. MDA ülkeleri için oluşturulan bu kriterler 1993'ten sonra her üyelik ve müzakere sürecinde ölçüt olarak alınacaktır. Batı Balkan devletlerinin AB'ye entegre olabilmesi için de yine Kopenhag Kriterleri içinde yer alan bütün koşulları yerine getirmesi gerekmektedir. Bu devletlerin temel AB değerlerini taşıması ve kolektif kimliğin inşa edilmesi için Kopenhag Kriterleri'nin oluşturduğu koşulluluk ilkesinden ilerlemeleri zorunluluk haline getirilmiştir.

1994 yılında gerçekleşen Korfu Zirvesi, belirlenen temel prensiplerle Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye girmesini sağlayacak olan Kopenhag Zirvesi'nin tamamlayıcısı niteliğindedir. Bu zirvede, Avrupa'da tek pazarın oluşturulması ve AB iç pazarının zenginleştirilmesi yönünde kararlar benimsenmiştir. AB'nin siyasi iradesinin güçlenmesini amaçlayan Zirve'de, Eski Yugoslavya ve Bosna-Hersek'te devam eden çatışmalar da ele alınmıştır. AB, Cenevre'de Rusya ve Amerika'yla bir araya gelmiş ve müzakere yoluyla Bosna krizinin çözülmesini hedeflemiştir. Bu süreçte Temas Grubunun kritik bir aşamaya geldiği vurgulanmaktadır. AB, Bosna tarafını 8 Haziran 1994'te ateşkes anlaşması oluşturmaya davet etmektedir. Bu davet,

müzakerelerde ilerleme için gerekli olan düşmanlıkların tamamlanmasına yönelik bir ilk adım olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶⁶

1995 yılında gerçekleşen Cannes Zirvesi, AB'nin Eski Yugoslavya liderlerine ve toplumuna verdiği mesajlardan oluşmaktadır. AB, bu zirvede Bosna'da üç buçuk yıldır süregelen askeri operasyonların ve düşmanlıkların sona erdirilmesi için bir anlaşma yapılması çağrısında bulunmuştur. Cannes Zirvesi, AB'nin BM tarafından sivil nüfusa yardım ve barış sürecini destekleme çabalarına olan desteğini ön plana çıkarması açısından önem kazanmaktadır. Bu noktada AB, UNPROFOR'un yeniden çözüme yönelik desteğini vurgulamaktadır. AB, UNPROFOR'un görevini mümkün olan en iyi koşullarda yerine getirmesini sağlamak amacıyla, BMGK tarafından onaylanan Acil Müdahale Gücü'nün konuşlandırılmasına verdiği desteği yinelemektedir.⁴⁶⁷

Bosna Savaşı'nın sona ermesinin ardından, AB Batı Balkanlar için iyi komşuluk, karşılıklı güven ve istikrar odaklı bir politika benimsemiştir. 1996'dan itibaren, bölge ülkeleriyle ikili serbest ticaret antlaşmaları imzalanarak İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne geçiş başlamıştır. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra etnik savaşlarla ve bağımsızlık mücadelelerinin etkileriyle uğraşmak zorunda olan Batı Balkanlar, 2000'li yıllardan itibaren AB tarafından 'Güneydoğu Avrupa' olarak adlandırılacaktır. 1999 Kosova Krizi'nin ardından uluslararası topluluğun da desteğini alan AB Batı Balkanlar için bölgesel işbirliği ve kalkınmanın desteklenmesi için Almanya'nın önerileri doğrultusunda Güneydoğu Avrupa için İstikrar Pakti'ni oluşturmuştur. Bu pakt Batı Balkanlar'daki demokrasi, insan hakları, kalkınma, işbirliği ve güvenlikle ilgili sorunların çözümünde AB'nin inisiyatif alması açısından oldukça önemlidir.

⁴⁶⁶ European Council, *European Council at Corfu: Presidency Conclusions*, 1994, <https://www.consilium.europa.eu/media/21207/corfu-european-council.pdf>, Erişim Tarihi: 10/03/2020.

⁴⁶⁷ European Council, *Cannes European Council: Presidency Conclusions*, 1995, <https://www.consilium.europa.eu/media/21189/cannes-european-council.pdf>, Erişim Tarihi: 10/03/2020.

Grimm ve Mathis'e göre, Güney Doğu Avrupa İçin İstikrar Paketi AB'nin bölgeye olan politik bağlılığın başlangıcını temsil etmektedir ve böylece Batı Balkan ülkelerinin Birliğe potansiyel üyeliğine zemin hazırlamaktadır.⁴⁶⁸ AB, Batı Balkanlarla olan ilişkilerini ekonomik ve siyasi olarak güçlendirmek ve işbirliği sağlayabilmek için bir zirve düzenlemiştir. Haziran 2000'deki Feira Avrupa Zirvesi, İstikrar ve Ortaklık Sürecine katılan Batı Balkan ülkelerinin AB üyeliği için 'potansiyel adaylar' olduğunu kabul etmiştir.⁴⁶⁹ Feira Zirvesi, sosyalist geçmişi olan Batı Balkan devletlerinin Avrupa serbest piyasa ekonomisine ve demokrasiye geçiş sürecini, Avrupa-Atlantik sistemine yaklaşmasını, yakın geçmişte savaşla boğuşan bölgede politik istikrarın inşa edilmesini sembolize etmektedir. Batı Balkan ülkeleri Feira Zirvesi'yle birlikte ilk kez üyelik perspektifinin içinde rollerini almışlardır. AB'nin Batı Balkanlarla ilişkilerinde yeni bir döneme girdiği gösteren Feira Zirvesi'nin ardından aynı yılın Kasım ayında yapılan Zagreb Zirvesi de İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin bir tamamlayıcısıydı. Hırvatistan'da ve Federal Yugoslavya'da demokratik hükümetlerin seçimleri kazanması AB'nin sürece hız vermesinde en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Zagreb Zirvesi, dönemin 15 AB üyesi ile Hırvatistan, Arnavutluk, Federal Yugoslavya, Makedonya ve Bosna-Hersek liderleri arasında İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin iyi işlemesi için düzenlenmiştir. AB politikasının merkezinde olması hedeflenen Batı Balkan ülkeleri arasında sadece Kosova Zagreb Zirvesi içinde yer almıyordu. Bu durum Kosova'nın AB eksenli kurumsallaşmış ekonomik, siyasi ve bölgesel işbirliği sürecinde diğer Batı Balkan devletlerinden daha geri kalmasına sebep olmuştur. Güney Doğu Avrupa için İstikrar Paketi'ni destekleyen Feira ve Zagreb zirveleri Batı Balkanlar'da savaş sonrası toparlanmayı, ekonomik gelişmeleri, AB düzeyine yönelen demokratikleşmenin ve kurumların inşasının önünü açmıştır.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Grimm, Mathis, a.g.e., ss. 921.

⁴⁶⁹ European Commission , *Communication From the Commission to the European Parliament and the Council: Commission Opinion on Albania's Application for Membership of the European Union*, 2010, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2010/package/al_opinion_2010_en.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁴⁷⁰ Grimm, Mathis, a.g.e., ss. 921.

2003 yılında düzenlenen Selanik Zirvesi'nde AB'nin ayrılmaz bir parçası olacak Batı Balkan ülkelerinin Avrupa perspektifini tam ve etkin bir şekilde destekleme kararlılığı yinelenmiştir. Zirvede 'Batı Balkanlar İçin Selanik Gündemi: Avrupa Entegrasyonuna Doğru İlerlemek' başlıklı ek AB ve Batı Balkanlar arasındaki imtiyazlı ilişkilerin daha da güçlendirilmesini amaçlamaktaydı.⁴⁷¹ Bu zirvede daha önceki zirvelerde kapsam dışı bırakılan Kosova da dahil Balkanlar'ın geleceğinin AB'de olduğu ilan edilmiştir. AB ülkelerinin devlet başkanları ve başbakanlarının bu politik taahhüdü, güçlü bir teşvik ve AB'de bölgenin geleceğinin istikrarlı ve müreffeh olacağına dair bir söz olarak değerlendirilmiştir.⁴⁷² Dönemin Dış İlişkilerinden Sorumlu Avrupa Komisyonu Üyesi Chris Patten'in AB üyelik perspektifinin gerçek olduğunu belirtmesi ve Batı Balkanlar'ın Birliğe katılmadan AB haritasının tamamlanmayacağını vurgulaması oldukça önemliydi.⁴⁷³

Selanik Zirvesi'nde Batı Balkan ülkelerinin yanı sıra Doğu Avrupa ve Akdeniz ülkelerinde ortaya çıkan ekonomik, siyasi ve kurumsal istikrarsızlığa son verebilmek adına 'Daha Geniş Avrupa Görev Gücü' oluşturulmuştur. AB açısından komşu bölgelerde güvenliğin ve istikrarın inşa edilmesi için dikkate değer yenilikler kaydedilmiştir. Bu bağlamda; Selanik Zirvesi'nin ardından Temmuz 2003'te 'Yeni Komşuluk Aracının Oluşmasına İlişkin Belge' hazırlanmış ve Aralık 2003'te "Avrupa Güvenlik Stratejisi" oluşturulmuştur. Selanik Zirvesi demokrasi, pazar ekonomisi ve idari kapasiteyle ilgili AB adayları için kriterleri belirleyen Kopenhag Kriterleri'nin bir referansı olarak görülmektedir. Dahası, bu zirve ortaklıklar, Topluluk programlarının açılması ve idari eşleştirme gibi genişleme sürecinin Batı Balkan ülkelerinin tasarrufunda birkaç araç koymayı gündeme getirmiştir. Böylece, İstikrar ve Ortaklık Süreci ile katılım öncesi süreç arasındaki boşluğun azaltılması amaçlanmıştır.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ Council of the European Union, *Thessaloniki European Council: Presidency Conclusions*, 2003, <https://www.consilium.europa.eu/media/20847/76279.pdf>, Erişim Tarihi: 15/03/2020.

⁴⁷² Dzankic, Keil, Kmezic, a.g.e., ss. 1.

⁴⁷³ Şahin, a.g.e., ss. 12-16.

⁴⁷⁴ Blitz, a.g.e., ss. 102-103.

‘Batı Balkanlar İçin Selanik Gündemi’ olarak adlandırılan Avrupa perspektifi AB’nin bölgeye yönelik politikasının esasını oluşturmaktadır. Kopenhag Kriterleri’ne ve İstikrar ve Ortaklık Süreci’nin koşullarına uymak bölge ülkelerinin çabalarıyla gerçekleşmektedir.⁴⁷⁵ İstikrar ve Ortaklık Süreci’ni başarılı bir şekilde tamamlayan Batı Balkan ülkesi AB ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalamakta ve bu anlaşmadan sağlanan başarı doğrultusunda AB’ye üye olmak için başvuru hakkına sahip olmaktadır. AB’nin Batı Balkanlar politikasında Selanik Zirvesi’nin etkisiyle ivme kazanması sosyal uyum, çokkültürlülük, dini ve etnik hoşgörü, mültecilerin ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin yeniden teşviği gibi birçok sosyal desteğin de önünü açmaktadır.

Selanik Zirvesi’nden günümüze gelinen noktada bölgenin Avrupa perspektifini yeniden teyit etmesi beklenmektedir. Güvenlik ve göç gibi ortak zorlukların üstesinden gelmek için Batı Balkanlar ve AB arasında fiziksel ve insani bağlantıyı geliştirecek somut ve görünür girişimlerin elde edilmesi gerekmektedir.⁴⁷⁶ AB-Batı Balkanlar zirvesi 17 Mayıs 2018 tarihinde Bulgaristan’ın Sofya kentinde gerçekleşmiştir. AB liderleri, Batı Balkan ortaklarının kendilerini uyumlaştırdığı Sofya bildirgesi üzerinde anlaşmışlardır. Bu zirvede alınan kararlar doğrultusunda, AB ve Batı Balkanlar arasında Avrupa değerleri, tarihi, kültürel ve coğrafi bağlar ve karşılıklı politik, güvenlik ve ekonomik çıkarlarla desteklenen güçlü, istikrarlı ve birleşik bir Avrupa vizyonu ortaya konmaktadır. Avrupa perspektifine olan karşılıklı bağlılık on beş sene sonra tekrar teyit edilmiştir.

AB, Sofya Zirvesi’nde de Batı Balkanlar’ın Avrupa perspektifine kesin desteğini teyit etmektedir. AB, bölgede hukukun üstünlüğünün sağlanması, sosyo-ekonomik reformların gerçekleşmesi, bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşümünü desteklemek için her düzeyde katılımını güçlendirmeye ve

⁴⁷⁵ European Commission, *Communication From the Commission to the European Parliament and the Council: Commission Opinion on Albania's Application for Membership of the European Union*, 2010, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2010/package/al_opinion_2010_en.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁴⁷⁶ European Council, *European Council Meeting (22 March 2018)- Conclusions*, 2018, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-1-2018-INIT/en/pdf>, Erişim Tarihi: 15/03/2020.

yoğunlaştırmaya kararlı olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁷ AB, Batı Balkan ortaklarıyla sağlanacak etkileşimin artmasını demokratikleşme süreci, hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla ve organize suçla mücadele, iyi yönetim, azınlık ve insan haklarına saygı gibi esaslara dayandırmaktadır. ‘Sofya Öncelik Gündemi’ olarak adlandırılan önlem paketinde AB ve Batı Balkanlar arasındaki mevcut işbirliğine yeni girişimler eklenmiştir. Daha fazla gencin AB’de öğrenim görmesi için Erasmus programının genişletilmesi, dolaşım ücretlerinin düşürülmesi, daha iyi banka garantileri sağlayarak özel yatırımlar için daha uygun koşulları sağlamak bu girişimlerden bazılarıdır.

Sofya Zirvesi’nin ardından AB Konseyi Başkanı Donald Tusk, on beş yıl önce Selanik’teki son toplantıdan bu yana sürenin çok uzun olduğunu ve bu yüzden iki yıl içinde Hırvatistan’da yeniden görüşme yapacaklarını beyan etmiştir. Ayrıca, Tusk Batı Balkanlar için AB’den başka bir gelecek görmediğini, başka bir alternatifin olmadığını ve Batı Balkanlar’ın Avrupa’nın ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamıştır.⁴⁷⁸ Son olarak, 2019 Brüksel Zirvesi’nde, Mayıs 2020’de Zagreb’de düzenlenmesi planlanan AB-Batı Balkanlar Zirvesi öncesinde genişleme konusunun ele alınacağı vurgulanmıştır.⁴⁷⁹

2.2.3. Avrupa Birliği Konsey Kararları

AB’nin karar alma ve yasama kurumu olan AB Konseyi üye devletlerin ulusal çıkarlarını temsil etmektedir. Her Konsey toplantısında olduğu gibi Batı Balkanlar’ın görüşüldüğü toplantılarda da karara bağlanan konular doğrultusunda üye devletlerin ilgili bakanları katılım göstermektedir. Konsey kararları Avrupa zirve sonuç bildirgeleriyle eşgüdüm halindedir. AB ve Batı Balkanlar arasındaki diyalogun en önemli dönüm noktalarından olan Selanik Zirvesi ve 2003 AB Konseyi kararları

⁴⁷⁷ European Council, *EU-Western Balkans Summit: Sofia Declaration, 17 May 2018*, 2018, https://www.consilium.europa.eu/media/34776/sofia-declaration_en.pdf, Erişim Tarihi: 15/03/2020.

⁴⁷⁸ European Council, *Remarks by President Donald Tusk after the EU-Western Balkans summit*, 2018, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/05/17/remarks-by-president-donald-tusk-after-the-eu-western-balkans-summit/>, Erişim Tarihi: 15/03/2020.

⁴⁷⁹ European Council, *European Council Meeting (17 and 18 October 2019)- Conclusions*, 2019, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-23-2019-INIT/en/pdf>, Erişim Tarihi: 15/03/2020.

arasındaki bağlantı buna örnektir. 5 Mayıs 2003 tarihinde toplanan Avrupa Konseyi'nde aynı yıl gerçekleşecek olan Selanik Zirvesi'ne vurgu yapılmıştır. Konsey'de Batı Balkan devletleri ve AB arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi için Selanik Zirvesi'nin önemli ve yeni bir adımın temeli olarak görüldüğü belirtilmiştir.

Genişleme sürecindeki deneyime bağlı olarak, Birliğin bölgeye yönelik istikrar ve ortaklık politikasını daha da güçlendirmek için yolları ve araçları incelemek bu süreçte oldukça önemliydi. Konsey, Yüksek Temsilciyi ve Komisyonu bir sonraki Genel İlişkiler ve Dış İlişkiler Komisyonu'nun (General Affairs and External Relations Council- GAERC) somut önerileri zamanına kadar reform ve ilerleme için teklif vermeye davet etmiştir. Avrupa Konseyi, talep edilen taahhütler temelinde Sırbistan ve Karadağ'ın Avrupa Konseyi'ne hızlı katılımını desteklemektedir. Ayrıca Konsey'de AB'nin Bosna-Hersek'teki polis operasyonunu devralması ve Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti'ndeki askeri operasyon bölgeye olan bağlılığın somut bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Konsey özellikle, 31 Mart 2003 tarihinde NATO 'Müttefik Uyum' (Allied Harmony) operasyonunu izlemek için Makedonya'da AB askeri operasyonunun başlatılmasını desteklenmiştir.⁴⁸⁰ Bütün bu Konsey kararlarının devamında Selanik Zirvesi'nde "Batı Balkanlar'ın geleceğinin AB sınırları içinde olduğu" vurgulanmaktadır.

5 Şubat 2004 tarihli Avrupa Konseyi görüşmesinde, özellikle 21 Haziran 2003 tarihli AB-Batı Balkanlar Selanik Zirvesinde yaşanan olumlu gelişmeler ele alınmıştır. Bu süreçte Komisyon'un Bosna-Hersek'in bir İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nı müzakere etme hazırlığına ilişkin raporu sunulmakta ve benzer bir fizibilite raporu Sırbistan ve Karadağ için hazırlanmaktadır. Arnavutluk ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması konusunda müzakereler devam ederken, Makedonya ve Hırvatistan'la olan müzakereler onaylanmaktadır. Konsey, bütün bu olumlu gelişmelere rağmen bazı durumlarda reform sürecinin hızını düşük görmektedir. Bu

⁴⁸⁰ Council of the European Union, *Brussels European Council (20 and 21 March 2003)- Presidency Conclusions*, 2003, <https://www.consilium.europa.eu/media/20858/75136.pdf>, Erişim Tarihi: 23/03/2020.

açından, özellikle yargı, kamu yönetimi, organize suç ve yolsuzlukla mücadele gibi alanlarda reform çabalarını yoğunlaştırmaya çağırmaktadır. Ayrıca bölgedeki tüm ülkelerin vce ilgili tarafların Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği yapması beklenmektedir.⁴⁸¹

Bahsi geçen Konsey kararları ve sunulan öneriler doğrultusunda AB'nin Batı Balkanlar politikasında ciddi gelişmelerin önü açılmıştır. 2004 yılında ekonomik diyalog başlatılmış, ortak dış ve güvenlik politikaları konusunda siyasi işbirliği ve diyalogun önü açılmıştır. Aynı yıl, Avrupa Ortaklıkları için Konsey Tüzüğü taslağı oluşturulmuş, Batı Balkan devletlerinin Topluluk programlarına katılmasına yönelik hazırlıklar yapılmıştır.

1 Mayıs 2004 tarihinde Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya, Litvanya, Letonya, Slovakya, Slovenya, Malta ve GKRY AB'ye üye olmuştur. Avrupa Konseyi, savaş sonrasında Avrupa'daki gelişmeleri memnuniyetle karşıladığını belirtirken, bir yandan da Sırbistan ve Karadağ başta olmak üzere Batı Balkan ülkelerinin geleceğinin AB'de yer aldığı konusundaki kararlılığını yinelemektedir. Avrupa Konseyi 27 Haziran 2004'te Sırbistan'da gerçekleşecek olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini ayrı bir başlık altında ele almıştır. AB, bu seçimlerin Sırbistan, Sırbistan ve Karadağ Birliği ve AB ile ilişkilerin geliştirilmesi için önemli bir anı temsil ettiğini vurgulamaktadır. Bu süreçte Konsey, Sırbistan halkını demokratik oy haklarını kullanmayı ve bunu yaparken Sırbistan'ın yakın geçmişinden kararlı bir şekilde uzaklaşmasını, demokrasi, reform, bölgesel işbirliği ve insan haklarına saygı yoluyla Avrupa entegrasyonuna doğru ilerlemeyi önermektedir.⁴⁸² Konsey, Sırbistan seçimlerini baz alarak Avrupa değerlerine ortak bir bağlılığın sağlanması için hukukun üstünlüğünü bir kez daha vurgulamıştır.

⁴⁸¹ Council of the European Union, *Brussels European Council (12 and 13 December 2003)- Presidency Conclusions*, 2004, <https://www.consilium.europa.eu/media/20825/78364.pdf>, Erişim Tarihi: 23/03/2020.

⁴⁸² Council of the European Union, *Brussels European Council (17 and 18 June 2004)- Presidency Conclusions*, 2004, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10679-2004-INIT/en/pdf>, Erişim Tarihi: 23/03/2020.

İstikrar ve Ortaklık Süreci, Selanik Gündemi ve 2006 Salzburg Deklarasyonu Batı Balkanlar'ın Avrupa perspektifini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Avrupa Konseyi Batı Balkanlar'ın geleceğinin Avrupa'da olduğunu yinelemektedir. Selanik Gündemi'ne uygun hareket etmek Konsey tarafından AB yolunda ilerlemenin temel ölçütlerinden sayılmaktadır. Konsey, Komisyon'un 'AB Yolunda Batı Balkanlar: İstikrarı Güçlendirme ve Refahı Arttırma' uygulamasında kaydedilen ilerlemeyi desteklediğini ifade etmiştir. Buna bağlı olarak, AB Avrupa perspektifini daha somut hale getirmek için Batı Balkan ülkelerine yardım etmeye devam edecek ve yakın gelecekte özellikle bölgesel serbest ticaret ve vize kolaylaştırma gibi alanlarda ortak yaklaşım doğrultusunda somut sonuçlar beklemektedir. Konsey, Komisyon'un Batı Balkanlar'ın finansına yönelik uygun önlemler almak amacıyla Avrupa Yatırım Bankası ve Batı Balkanlar'daki diğer uluslararası finans kurumlarıyla işbirliğini genişletme ve yoğunlaştırmasını desteklediğini vurgulamaktadır.⁴⁸³

Avrupa Konseyi 2008'de AB düzeyinde Batı Balkanlar ülkelerindeki gelişmeleri tek tek ele almıştır. Makedonya'nın AB yolunda ilerlemesinde Aralık 2005'te Avrupa Zirve sonuç bildirgesinde belirtilen koşullar, Kopenhag siyasi kriterleri ve Şubat 2008 katılım ortaklığının kilit öncelikleri üzerinde durulmuştur. Özellikle isim sorununun müzakere edilmiş ve karşılıklı olarak kabul edilmiş bir çözümü önemini korumaktadır. AB, Arnavutluk'ta 2009'da gerçekleşmesi gereken özgür, adil ve demokratik seçim koşullarının sağlanması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bununla beraber devletin yolsuzluk, organize suç gibi hususlarda yol katetmesi gerektiğini dile getirmektedir. Karadağ'da idari kapasite geliştirmeye daha fazla odaklanması, yolsuzluk ve organize suçla ilgili sorunların giderilmesi, kurumların ve reformların güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yani, Karadağ ve Arnavutluk'un İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nda başarı elde etmeleri için ikna edici bir sicillerinin olması gerektiği vurgulanmıştır.

⁴⁸³ Council of the European Union, *Brussels European Council (15/16 June 2006)- Presidency Conclusions*, 2006, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10633-2006-INIT/en/pdf>, Erişim Tarihi: 23/03/2020.

Özellikle Yüksek Temsilciler Dairesi'nden (OHR) AB Özel Temsilcisi'ne geçiş koşullarında Bosna-Hersek'in gecikme olmaksızın reform sürecine devam etmesi gerektiği ifade edilmiştir. AB, Avrupa gündemi ile gerekli reformları ileriye götürebilmek için Belgrad'da yeni bir hükümeti dört gözle beklerken, bir yandan da EULEX (European Union Rule of Law Mission- AB'nin Kosova'daki Hukukun Üstünlüğü Misyonu) ve EUSR (EU Special Representative- AB Özel Temsilcisi) aracılığıyla Kosova'nın istikrarını sağlamada başrolü üstlendiğini bildirmektedir.⁴⁸⁴

Konsey, 21/2016 numaralı 'Batı'daki İdari Kapasitenin Güçlendirilmesi için AB Katılım Öncesi Yardımı: Meta-Denetim' özel raporunda bölgedeki en önemli bağışçı olduğunu belirtmektedir. AB'nin temel haklarına ve müktesebata yaklaşması için hukukun üstünlüğü ve kamu alanlarında 2007- 2013 yılları arasında bölgeye 902 milyon Euro'luk yatırım yaptığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, yardımdan yararlananların özellikle siyasi taahhüt eksikliği gibi kendilerine özgü önemli eksikliklerine rağmen AB katılım öncesi yardım aracıyla bölgedeki idari kapasiteyi geniş ölçüde etkilemiş ve kısmen güçlendirmiştir.⁴⁸⁵

Avrupa Konseyi, 2019 yılında AB ile Batı Balkanlar ve Türkiye arasında gerçekleşen ekonomik ve finansal diyalogun ortak sonuçlarını değerlendirmiştir. Bu noktada özellikle orta vadeli ekonomik programın işlenmesi ve Türkiye'nin ve Batı Balkanlar'ın yapısal reform taahhüdü ele alınmıştır. Katılımcılar Batı Balkanlar'ı makroekonomi, bütçe ve yapısal politikalarını geliştirmeye devam etme konusunda teşvik etmiştir. Hukukun üstünlüğü, ekonomik iyileşme ve yargı sisteminin önemi bir kez daha vurgulanmıştır. Katılımcılar, sosyo-ekonomik ve finansal sürdürülebilirliği

⁴⁸⁴ Council of the European Union, *Brussels European Council (19/20 June 2008)- Presidency Conclusions*, 2008, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11018-2008-INIT/en/pdf>, Erişim Tarihi: 23/03/2020.

⁴⁸⁵ Council of the European Union, *Special Report No 21/2016 by the Court of Auditors: "EU pre-accession assistance for strengthening administrative capacity in the Western Balkans: a meta-audit"* - Council Conclusions, 2017, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6594-2017-INIT/en/pdf>, Erişim Tarihi: 23/03/2020.

baltalamayan dış yatırımların önemi üzerinde durmuştur. Bu sonuçların uygulanması halinde diyalogun 2020’de de sürdürüleceğine karar verilmiştir.⁴⁸⁶

2.2.4. Avrupa Parlamentosu Raporları

Avrupa Parlamentosu, bütçeyi görüşen ve onaylayan, AB Komisyonu’nu ve Konsey’i denetleyen ve Topluluk mevzuatının yürürlüğe konmasında yasama görevine yardımcı olan kurumdur. Parlamento bu üç temel işleyişin demokratik olarak kontrolünü sağlamaktadır. Güncel olarak, Parlamento’nun doğrudan seçilen 705 üyesi genel oturumlara çalışmalarını hazırlamak için komitelere katılmaktadır. Parlamento’da 22 Komite, 7 siyasi grup, AB üyesi olmayan ülkelerdeki parlamentolarla ilişkileri sürdüren ve bilgi alışverişinde bulunan 44 delegasyon bulunmaktadır.⁴⁸⁷

Parlamento, İstikrar ve Ortaklık Süreci’ne tam olarak dahil olmakta ve tüm İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları’nın sonuçlandırılması için onayı istenmektedir. Parlamento’nun AB’ye herhangi bir yeni katılımı kabul etmesi gerekmektedir. Ayrıca bütçe yetkileri aracılığıyla Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı’na tahsis edilen

⁴⁸⁶ Council of the European Union, *Joint Conclusions of the Economic and Financial Dialogue between the EU and the Western Balkans and Turkey*, 2019, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9474-2019-INIT/en/pdf>, Erişim Tarihi: 23/03/2020.

⁴⁸⁷ Avrupa Parlamentosu’nda Dış İlişkiler, İnsan Hakları, Güvenlik ve Savunma, Uluslararası Ticaret, Bütçeler, Bütçe Kontrolü, Ekonomik ve Parasal İşler, Kalkınma, İstihdam ve Sosyal İşler, Çevre-Halk Sağlığı ve Gıda Güvenliği, Sanayi Araştırma ve Enerji, İç Pazar ve Tüketicinin Korunması, Taşımacılık ve Turizm, Bölgesel Kalkınma, Tarım ve Kırsal Kalkınma, Balıkçılık, Kültür ve Eğitim, Hukuki İşler, Temel Haklar- Adalet ve İçişleri, Anayasal İşler, Kadın Hakları ve Cinsiyet Eşitliği ve Dilekçe komiteleri bulunmaktadır. Parlamento’nun 7 siyasi grubu; Avrupa Halkları Grubu, Avrupa Sosyalist ve Demokratlar İlerici Grubu, Yeşiller Grubu/Avrupa Serbest Grubu, Avrupa Muhafaza ve Reformist Grup, Konfederal Avrupa Birleşik Sol Grubu/Kuzey Sol Yeşiller, Yeni Avrupa, Kimlik ve Demokrasi Grubu’dur. Kuzey Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk, Karadağ, Bosna Hersek/Kosova, Türkiye, Meksika, Şile, Cariforum (Afrika, Karayipler ve Pasifik Devletler Grubu’nun alt grubu), Avrupa Çevre Ajansı/Avrupa Serbest Ticaret Birliği, Rusya, Ukrayna, Moldova, Belarus, Ermenistan/Azerbaycan/Gürcistan, İsrail, Filistin, Mağrip, Mashreq, Arap Yarımadası, Irak, İran, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Brezilya, Orta Amerika, And Topluluğu, Japonya, Çin, Hindistan, Mercosur, Afrika, Güney Asya, Güneydoğu Asya/Güneydoğu Asya Milletleri Birliği, Kore Yarımadası, Avustralya/Yeni Zelanda, Orta Asya/Moğolistan, Güney Afrika, Pan-Afrikan Parlamentosu, Afrika/Karayipler/Pasifik Devletler Grubu, Akdeniz İçin Birlik, Eurolat (Euro-Latin American Parliamentary Assembly/Avrupa-Latin Amerika Parlamenter Asamblesi), Euronest ve NATO’yla ilişkileri sürdürmek adına Parlamento’da 44 delegasyon bulunmaktadır. (European Parliament, *Members, Bodies and Activities*, 2020, <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>, Erişim Tarihi: 27/03/2020).

tutarlar üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Parlamento, Birlik organlarının işleyişiyle ilgili harcamalarda son belirleyicidir. Batı Balkan ülkelerinin parlamentolarıyla ikili ilişkiler İstikrar ve Ortaklık Süreci ve AB üyelik süreci bağlamında yılda ortalama iki kez görüşülmektedir.⁴⁸⁸

Parlamento'nun raporlarında demokrasi, hukukun üstünlüğü, ekonomik işbirliği ve sosyal piyasa ekonomisi desteklenmekte, Batı Balkan ülkeleriyle katılım müzakerelerinin başarılı bir şekilde açılması, yürütülmesi ve sonuçlandırılmasıyla ilgili önemli noktalar üzerinde durulmaktadır. 2020'de başlatılan 'Batı Balkanlar için Güvenilir Bir AB Perspektifi' ekonomik kalkınma, siyasi başarı, komşularla iyi ilişkiler ve bölgesel işbirlikleri bağlamında oldukça önemli bir yaklaşımdır. Parlamento, bu perspektifi Batı Balkanlar'da işleyen piyasa ekonomilerine dönüşmeyi ve böylece refah, öngörülebilirlik, dinamizm ve siyasi yönelime katkıda bulunmayı amaçlayan önemli bir teşvik olarak değerlendirmektedir.⁴⁸⁹

Parlamento'da 2020 Zirvesi için Konsey, Komisyon, Komisyon Başkan Yardımcısı ve Batı Balkanlar Dışişleri ve Güvenlik Politikasının Yüksek Temsilcisi'ne Batı Balkan ülkeleriyle ayrı bir süreçte daha fazla görüşmeye devam edilmesi tavsiye edilmektedir. Ayrıca, Karadağ ve Sırbistan'ın katılımını hızlandırmak için müzakerelerin dinamizminin artırılması tavsiye edilmektedir. Karadağ'ın 2017'de NATO üyesi olması ve hukukun üstünlüğü ilkesinde yol katetmesi AB'de memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak devletin özellikle yolsuzluk ve örgütlü suçlarla mücadelede sarfedeceği çaba müzakerelerin seyrini etkileyecektir. Sırbistan'da ise Kosova ile ilişkilerin normalleştirilmesi müzakerelerin seyrini

⁴⁸⁸ European Parliament, *Western Balkans*, 2019, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2017/N54128/doc_en.pdf, Erişim Tarihi: 27/03/2020.

⁴⁸⁹ European Parliament, *Committee on International Trade: Amendments 1-38- Recommendation to the Council, the Commission and the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy on the Western Balkans, in the run-up to the May 2020 Summit*, 2020, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/INTA-AM-648388_EN.pdf, Erişim Tarihi: 27/03/2020.

açısından temel ölçüt olarak alınmıştır. Bu bağlamda, Belgrad-Priştine diyaloguna ilişkin çözüme kavuşmayan sorunların giderilmesi beklenmektedir.

Kosova için vize rejiminin sıkılaştırılması ve ülkedeki usulsüzlüklerin araştırılması tavsiye edilmektedir. Parlamento'da resmi aday statüsü elde etmek için gerekli öncelikli reformları henüz uygulamamış olan Kosova'ya vize serbestisi verilmemesi görüşülmüştür. Bölgenin demografik sorunları ışığında koşulsuz serbestleşmeden kaynaklanabilecek aşırı göç riski nedeniyle vize serbestleştirmesinde teknik kriterlerin yerine getirildiği kabul edilmiştir. Temmuz 2018'den itibaren Kosova'ya mümkün olan en kısa sürede vize serbestisi verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁹⁰ Parlamento'da Kosova vatandaşlarının AB ülkelerine vizesiz seyahat etmeleri için öngörülen bu karar 2009'dan itibaren Sırbistan, Karadağ ve Kuzey Makedonya'da ve 2010'dan itibaren de Arnavutluk ve Bosna-Hersek'te 90 günlük vizesiz seyahat hakkı olarak tanınmıştır.

⁴⁹⁰ European Parliament, *Committee on Foreign Affairs: Amendments 1-376- on a European Parliament recommendation to the Council, the Commission and the Vice-President of the Commission / High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy on the Western Balkans, in the run-up to the 2020 summit*, 2020, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/AFET-AM-648421_EN.pdf, Erişim Tarihi: 27/03/2020.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ’NİN BATI BALKANLAR BÖLGESİNE YAKLAŞIMI: SOSYAL İNŞACI BİR BAKIŞ

Bu bölümün amacı, Birinci Bölüm’ün “Soğuk Savaş Sonrası Döneme Sosyal İnşacı Bir Bakış” başlığında önerilmiş olan sosyal inşacılıkla bağlantılı dört sütunlu bir analiz üzerinden AB’nin Batı Balkanlar yaklaşımını ortaya koymaktır. Bu sütunlar sırasıyla karşılıklı etkileşim, uygunluk mantığı, kültür ve kimlik, çıkarlar ve eylemlerdir. Sosyal inşacılığın bu temel kavramları ve boyutları sırasıyla Sırbistan, Bosna-Hersek, Kosova, Kuzey Makedonya, Arnavutluk ve Karadağ örnekleri üzerinden ele alınmıştır.

Bu bölümde, aktör ve yapının birbirini inşa ettiği karşılıklı etkileşim kavramı AB ve Batı Balkan devletleri özelinde odaklanılmaktadır. Aday ve potansiyel aday Batı Balkan devletlerinin sosyal inşa süreçleri ve verilen kararlar bu bağlamda değerlendirmeye alınmıştır. Sosyal inşa süreçleriyle aşama aşama oluşan değişimlerin kültürel ve normatif unsurların ve inşa edilen kimliklerin AB ile uyumu araştırılmıştır. Ortak kimliğin inşası için AB koşulluluğu farklı örneklerle devletler özelinde incelenmiştir. Schimmelfennig’in MDA genişlemesine ilişkin değerlendirmesi baz alınmış, ancak kurumsalcı analiz yerine inşacı yaklaşıma yer verilerek Batı Balkanlar üzerinde uygunluk mantığının etkisi ele alınmıştır. Buna bağlı olarak, AB ve Batı Balkan devletleri arasındaki ilişkilerin ekonomik rasyonalizmden ziyade inşacılıkla açıklanması gerektiği kanısına varılmaktadır.

Sjursen’in hısımlık bağı üzerinden yapmış olduğu analiz özellikle kimlik, çıkarlar ve eylemler boyutlarında çalışmaya destek olmaktadır. Sjursen, AB’nin bölge ülkelerini alırken Hristiyanlık ve Avrupalılık üzerinden oluşan bağın Türklerle olmadığını iddia etmektedir. Bu ifadeden yola çıkarak kimlik inşasının öncelendiği, ardından çıkarların oluştuğu ve bu çıkarlara göre eylemlerin belirlendiği inşacı formül Batı Balkan devletlerine uyarlanmaktadır. Yani, AB’nin Batı Balkanlara yönelik oluşturduğu kimlik, çıkar listesi ve AB’nin belirlediği yol haritası ele alınarak, bu yöntemle somut analizler gerçekleştirilmektedir.

1. KARŞILIKLI ETKİLEŞİM ÜZERİNDEN AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI BALKANLAR YAKLAŞIMI

Karşılıklı etkileşim kavramı, aktör ve yapının birbirlerini devamlı olarak etkilemesine odaklanmaktadır. Karşılıklı etkileşim, belirli bir zaman zarfında işleyiş gösteren ve neticeye ulaşabilen bir mekanizma olarak değerlendirilebilir. Normlar, kültür, kimlik, çıkarlar ve eylemler bu mekanizmanın sonuca ulaşmada aracılık ettiği boyutlardır. Bu bölümde, karşılıklı etkileşim üzerinden yapılan değerlendirmede sosyal inşacı unsurlar ele alınmaktadır. Burada amaçlanan, sosyal inşacı paradigma içinde Batı Balkan coğrafyasını etkileyen karşılıklı etkileşimin hangi unsurlarla desteklendiğini belirlemektir. Bu da bir anlamda sosyal inşacı çerçevede karşılıklı etkileşimin sınırlarını çizmektedir. Aktör ve yapının sosyal bir etkileşim içinde karşılıklı inşasında düşünsel ve normatif unsurların da altının çizilmesi gerekmektedir. Sosyal inşacılık, etkileşimin sadece maddi yeterlik ve güç dağılımından oluştuğu varsayımı reddeder. Hukuk kuralları ve normlar gibi düşünsel unsurlar da etkileşime yön vermektedir.

Sosyal inşacılık içinde ele alınan karşılıklı etkileşimde kimliğin inşası sonrası çıkarlar belirlenmektedir. Tanımlanan kimlik ve çıkarlar sosyal yapıları inşa etmektedir. Coulter'e göre, sosyal etkileşim içindeki aktörlerin sunulan koşullara uymasına ve eylemlerini yönlendirmesine bağlı olarak sosyal organizasyonların parametreleri devamlılık gösterebilir. Bu bağlamda, sosyal yapılanma öznel veya nesnel olarak değil öznelerarası yapılar olarak değerlendirilmektedir.⁴⁹¹ Bu bağlamda, AB'nin ve Batı Balkan devletlerinin kimliğinin karşılıklı olarak birbirlerini öznelerarası düzeyde inşa etmeleri tartışılabilir.

Wendt'e göre, süreç içinde her zaman var olan kolektif anlamlar kimlikleri ve çıkarları meydana getirmektedir.⁴⁹² Bu çalışmada, AB'nin Batı Balkanlar yaklaşımı kimliğin, politikaların ve çıkarların etkileşimi üzerinden değerlendirilmektedir.

⁴⁹¹ Jeff Coulter, *Remarks on the Conceptualization of Social Structure*, Philosophy of the Social Sciences, Cilt 12, Sayı 1, 1982, ss. 42.

⁴⁹² Wendt, *Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur*, ss. 19.

Kimliğin inşası çıkarları etkilerken, çıkarlar da aktörlerin dış politikasına yön vermektedir. Aday ve potansiyel aday altı Batı Balkan devletinin önceliklerini sosyal olarak gözlemlenebilir. Sosyal inşacılıkta kimlik paylaşılan anlamlar, normlar ve kuralların yanı sıra sosyal ilişkilerden etkilenecek inşa edilmektedir. Stryker'e göre, sosyal ilişkiler inşa edilen ve yeniden inşa edilebilen sosyal süreci yansıtmaktadır.⁴⁹³ Bu bölümde, ortaya konulan süreçler sadece sosyal inşacı mantıkla bağlantılandırılmaktadır.

Wendt'e göre, sosyal bir olgu olan devletin kimliği diğer aktörlerle etkileşim içinde olarak inşa edilmekte ve devletin çıkarları bu esasa oluşmaktadır.⁴⁹⁴ 2004 yılında Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye katılması bu karşılıklı inşa süreci kapsamında örnek verilebilir. MDA genişlemesi, AB'nin bölge üzerindeki somut kar-zarar hesaplamalarının ötesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Sosyal inşacılar, AB'nin MDA ülkelerinin üyeliği için izlemiş olduğu yolu önemli bir normatif örnek olarak ele almaktadır. Üyelik için devletlerin sağlaması gereken yükümlülükler inşacıların süreci değerlendirmesinde belirleyici olmaktadır. Avrupa kimliğinin bir parçası kabul edilmek adına hukukun üstünlüğü, insan hakları, serbest piyasa ekonomisine geçiş gibi temel AB değerlerini içselleştiren bu devletler 2004'te AB ile etkileşim sürecini başarıyla sonlandırmıştır. Bu çalışmada, MDA örneğinden yola çıkarak AB ve Batı Balkanlar için karşılıklı etkileşimin nasıl seyredeceği ele alınmaktadır.

AB'nin aday/potansiyel aday devletlerle olan etkileşimin sonuçlanması belirli bir zaman almaktadır. 2007 genişlemesi örneği bu açıdan ele alınabilir. AB standartlarından daha düşük demokratik ve ekonomik koşullara sahip Bulgaristan'ı ve Romanya'yı hızlı biçimde entegrasyon içine dahil etmek kimlik, barışçıl düzen ve ekonomik performans açısından eksik görülebilir. Bu durum, uyumsuz bir dokunun zamanla bütüne uyum sağlayacağına yönelik bir düşüncenin ürünüdür. AB ve Batı Balkanlar arasındaki etkileşimin sağlıklı biçimde sonuçlanabilmesi için de AB ile

⁴⁹³ Sheldon Stryker, The Vitalization of Symbolic Interactionism, Social Psychology Quarterly, Cilt 50, Sayı 1, 1987, ss. 93.

⁴⁹⁴ Wendt, Collective Identity Formation and the International State, ss. 387.

uyumsuz olan parçaların onarılması gerekmektedir. Bu inşa süreci 2025 Perspektifi'ni elinde bulunduran Sırbistan ve Karadağ'da farklı seyrederken, uluslararası toplum karşısında meşruiyet sorunu yaşayan Kosova'da ise çok daha farklıdır. Süreçler zamana yayıldığı ve doğal biçimde geliştiği takdirde entegrasyon daha sağlıklı ve başarılı olarak tamamlanmaktadır. Bu bağlamda, sosyal inşacı karşılıklı etkileşime yüklenen anlam açılmalı ve bu anlam doğrultusunda AB-Batı Balkanlar ilişkisi irdelenmelidir.

Karşılıklı etkileşim kavramı, sadece inşacılık içinde yer almamaktadır. Neorealist paradigmada da karşılıklı etkileşim öne çıkabilir. Machiavelli, Thucydides ve Morgenthau'nun yaklaşımına bakıldığında, devletler aktör özelinden özne olarak karar vermemektedir. Çünkü, bu yaklaşımda aktörlerin baktıkları bir sistem vardır. Bu bölümde ise sosyal inşacı paradigmanın karşılıklı etkileşimi nasıl ele aldığı önemlidir. Bu yaklaşımda karşılıklı etkileşim sadece kimlik, kültür, kurallar, değerler ya da normlar anlamına gelmemektedir. Aksine, karşılıklı etkileşim bu unsurlar üzerinden yapılanmaktadır. Yani, bahsi geçen karşılıklı etkileşim unsurları edilgendir. AB'nin Batı Balkanlar yaklaşımı değerler, normlar ve diğer düşünsel yapılar bağlamında ele alınarak sosyal inşacı karşılıklı etkileşime odaklanılmaktadır.

AB, aday/potansiyel aday ülkeler için değerleri ve kriterleri benimsetmeye yönelik politikalar gütmektedir. Daha iyi bir gelecek beklentisi içinde olan aday ve potansiyel adaylar da karşılıklı olarak AB ile ilişki geliştirmektedir. Bu etkileşim ağı Avrupa üst kimliğinin de inşasına da katkıda bulunmaktadır.⁴⁹⁵ AB ve Batı Balkanlar arasında ortak kimliğin önünü açmak için AB değerlerinin inşa edilmesi şart koşulmuştur. Her Batı Balkan devleti koşulluluk prensibine uymakla yükümlüdür. Bunun yanı sıra, her aday/potansiyel aday Batı Balkan devletinin AB ile etkileşimi içinde birbirinden ayrılan süreçler söz konusudur.

⁴⁹⁵ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

Wendt'e göre, kendi kimliklerini ve çıkarlarını tanımlayan topluluklar karşılıklı etkileşim vasıtasıyla sosyal yapılar oluşturmaktadır. Bu yapılar öznelerarası yapılar olarak ifade edilmektedir.⁴⁹⁶ Sosyal inşacı karşılıklı etkileşim üzerinden AB'nin Sırbistan yaklaşımını, bu öznelerarası yapılara bağlı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda, Sırbistan'ın dahil olduğu kolektif bir kimliğin inşa edilip edilemeyeceği tartışılabilir. Burada, özellikle Sırbistan ve Kosova etkileşiminde kimliğin tanımı ve AB'nin kimlik inşasındaki rolü ele alınmaktadır. AB, işbirliği ve diyalog üzerinden Sırbistan'ın kimliğini dönüştürme amacını ortaya koymaktadır. Bununla bağlantılı biçimde, Belgrad-Priştine Diyalogu sosyal inşacılığa destek veren karşılıklı etkileşim unsurları üzerinden ele alınmaktadır. Sırbistan ve Kosova'nın ilişkilerinin bu diyalog kapsamında normalleştirilmesi, AB düzeyinde sosyal normların benimsenerek vatandaşların hayatlarının olumlu yönde etkileyeceğini ifade etmektedir. Burada etkileşimin, aktör kimliklerini tanımlayan inşacı hukuki normlarla ve her iki devlet için de uygun davranış standartlarının belirlenmesiyle amaçlandığı iddia edilmektedir. Ayrıca azınlık haklarının korunması, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve demokrasi gibi normatif unsurlar da Sırbistan'ın AB sürecine etkisi açısından değerlendirilmektedir.

Sosyal inşacı karşılıklı etkileşim üzerinden AB'nin Bosna-Hersek yaklaşımı da, normatif unsurların önemi bağlamında ele alınmaktadır. Bu çerçevede, özellikle Dayton Barış Anlaşması'nın sebep olduğu yönetsel ve hukuki sorunlar değerlendirilmektedir. AB'nin adalet temalı yapılandığı diyalogla birlikte, bu sorunların aşılması ve Bosna'nın AB düzeyinde uygun davranış standartlarını benimsemesi amaçlanmaktadır. Bununla beraber, AB'nin OHR aracılığıyla bölgede etki göstermesi uluslararası normlar kapsamında değerlendirilmektedir. Bosna'nın mevcut anayasası AB'nin hukuki normlarıyla, vatandaşlık kavramıyla ve demokratik ilkeleriyle uyum göstermediğinden etkileşimi doğrudan olumsuz etkilediği iddia edilmektedir. Sejdic-Finci davası da azınlık hakları normu ve sosyal inşacı paradigmayla bağlantısı üzerinden ele alınmaktadır.

⁴⁹⁶ Wendt, Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası, ss. 18.

Sosyal inşacı karşılıklı etkileşim üzerinden AB'nin Kosova yaklaşımı, maddi unsurlar dışında aynı zamanda AB normlarının önemini ortaya koymaktadır. Kosova'nın bağımsızlığından itibaren EULEX misyonu ile bölgede yer alan AB çok etnili, vatandaşlık temelli ve hukukun üstünlüğünü ilke edinmiş bir Kosova'nın inşa edilmesini hedeflemektedir. Bunun içinde demokrasi, insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü gibi AB normlarının etkisi üzerinde durulmaktadır. Bununla beraber, beş AB üyesinin Kosova'yı tanımaması sosyal inşacı yaklaşım üzerinden değerlendirmeye alınmaktadır. Bu meşruiyet sorununun normatif bir yanı vardır. Reus-Smit'e göre, bir aktörün gücü sadece sahip olduğu maddi güç üzerinden değerlendirilmemelidir. Aynı zamanda diğer aktörler tarafından kimliğinin, çıkarlarının ve eylemlerinin, beklentiler ve hakim sosyal normlar baz alınarak aktörün meşruiyeti ve haklılığı da önemlidir.⁴⁹⁷ Bu kapsamda, AB'nin Kosova yaklaşımının devletin egemenliğinin kolektif biçimde tanınmasıyla geliştirileceği iddia edilmektedir. Devletin anayasasının ve mevzuatının AB normlarına uygun biçimde düzenlenmesiyle, İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin hukuki normlara bağlı olarak olumlu gelişme göstereceği de öne sürülmektedir.

Sosyal inşacı karşılıklı etkileşim üzerinden AB'nin Kuzey Makedonya yaklaşımı, başlıca AB normlarını benimseyerek inşa edilecek bir devlet kimliği kapsamında ele alınmaktadır. Ohri Çerçeve Anlaşması, sosyal inşacılığa destek veren normatif unsurlar üzerinden değerlendirilmektedir. Bu anlaşmanın sosyal inşacı paradigmayla bağdaştığı alan, anayasa reformunun yapılması gerekliliğine bağlı olarak hukuki normların önemini ortaya çıkmasıdır. AB, hukuki normlar çerçevesinde çok kültürlü ve çok etnili bir toplumun inşa edilmesini desteklemektedir. Ayrıca, Komisyon'un Ohri'de azınlık haklarının korunmasına ilişkin yükümlülüklerin yerine getirilmediğine ilişkin hazırladığı raporlar değerlendirilmektedir. Bu açıdan, azınlık hakları normunu benimseyerek inşa edilecek bir Kuzey Makedonya kimliğinin önemi vurgulanmaktadır. Kuzey Makedonya ve Yunanistan arasındaki isim sorunu konusundaki uzlaşının AB ile olan resmi ilişkilere katkısı normatif boyut üzerinden tartışılmaktadır. Sjursen'e göre,

⁴⁹⁷ Christian Reus-Smit, "Introduction", Reus-Smit, C. (Ed.), *The Politics of International Law* (1. Baskı), Cambridge University Press, Cambridge, 2004, ss. 3.

aktörün meşruiyeti ve hukuki yeterliğine ilişkin yapılacak değerlendirmeye göre bazı normlara bağlı kalınmalı ve bazılarına da uyulmamalıdır. Bu nedenle, normlara bağlılık genişleme kararını anlamamıza izin vererek meşru kabul edilebilir.⁴⁹⁸ Bu yaklaşımla bağlantılı biçimde, AB'nin Kuzey Makedonya yaklaşımında meşruiyet ve egemenlik normlarının önemi üzerinde durulmaktadır.

Sosyal inşacı karşılıklı etkileşim üzerinden AB'nin Arnavutluk yaklaşımı, normatif unsurların önemini ortaya koymaktadır. Kratochwil bağlayıcı hukuki normların, kurumların ya da egemen iradenin eksikliği durumunda uluslararası çevrenin olumsuz olarak algılandığını vurgulamıştır.⁴⁹⁹ Arnavutluk içindeki kurumsal mekanizmalardaki sorunlar ve yargı sistemindeki kilitlenme bu yaklaşımla bağlantılı biçimde ele alınmaktadır. Arnavutluk'ta Yargıtay'ın ve Anayasa Mahkemesi'nin devre dışı kalması da hukuki normların içselleştirilmesindeki sorunları göstermektedir. AB'nin Arnavutluk'tan beklentisi, kimliğini Avrupalı normlara uyum gösterecek biçimde inşa etmesidir. Bunun için demokratik kurumların doğru işlemesi, yapıcı diyalog ortamının kurulması, insan haklarının güçlendirilmesi ve mahkeme atamalarına ilişkin reformlar yapılması gibi içinde AB normlarını barındıran önceliklerin yapılması gerekmektedir.

Sosyal inşacı karşılıklı etkileşim üzerinden AB'nin Karadağ yaklaşımı, Avrupalı normları üzerinden şekillenmektedir. Burada iddia edilen, Karadağ'ın AB ile ilişkilerinde sosyal inşacı paradigma içindeki normatif unsurların etki gösterdiğidir. Bu bağlamda, devletin bağımsızlığını ilan etmesi ve kimlik inşasında Avrupalı normlara yönelmesi üzerinde durulmaktadır. Wendt'in “egemenlik kurumu kimlikleri dönüştürür” yaklaşımı bu kapsamda değerlendirilmektedir. değerlendirilmektedir.⁵⁰⁰ Egemen bir devlet olarak bağımsızlığını ilan eden ve yeni bir kimlik inşa eden Karadağ, serbest piyasa ekonomisinden demokrasiye kadar AB önceliklerinde ciddi bir yol katetmiştir. Ortak kimliğin önünü açacak AB koşulluluğu Karadağ için de devreye girmektedir. AB'nin sunduğu Eski Yugoslavya Uluslararası

⁴⁹⁸ Sijrsen, a.g.e., ss. 500.

⁴⁹⁹ Kratochwil, a.g.e., ss. 2.

⁵⁰⁰ Wendt, Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası, ss. 24.

Ceza Mahkemesi ile işbirliği koşulu, insan hakları normuyla ilişkilendirilmektedir. Avrupalı kimliğine uygun bir anayasanın oluşturulma şartı ve yolsuzlukla ve örgütlü suçlarla mücadele gibi hukuki normlarla bağlantılı alanlarda somut adımlar atılması gerekliliği, AB'nin Karadağ yaklaşımında sosyal inşacı paradigmanın normatif unsurlarını ön plana çıkarmaktadır.

1.1. Sırbistan'ın Kosova ile Diyalogu: AB Düzeyindeki Sosyal Normlara Etkisi

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından dağılan Yugoslav coğrafyasında Miloseviç yönetimi aynı kültürü, değerleri, dili ve dini paylaşan bir toplumun oluşturduğu Sırp kimliğini savunmuştur. Sosyal bir etkileşim içinde inşa edilen bu kimlik Sırbistan'ın çıkarlarını ve politikalarını da etkilemiştir. Özellikle Bosna'da ve Kosova'da azınlık konumunda olan bütün Sırları içine alan büyük bir Sırbistan devleti düşüncesi Balkan coğrafyasında ciddi bir yıkıma sebep olmuştur. Miloseviç yönetiminin düşmesinin ardından Sırbistan'da büyük bir dönüşüme ihtiyaç duyulmuştur. Sırbistan'ın bu yapısal dönüşümü yeni kimliğiyle uyum gösteren kolektif bir inşa sürecini işaret etmektedir. Bu açıdan, AB ve Sırbistan özelinde ortak kimliğin ve ortak çıkarların mümkün olup olmaması tartışılabilir.

Daha önce de belirtildiği gibi, kolektif anlamların süreç içinde kimlikleri ve çıkarları oluşturması Wendt'in üzerinde durduğu bir yaklaşımdır. Bununla beraber, devletin kimliği ve çıkarları da sistemik düzeyde kurulan etkileşime bağlı olarak değişim göstermektedir. Aktör ve yapı arasındaki karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak kolektif kimlik inşa edilmekte ve işbirliği önem kazanmaktadır.⁵⁰¹ Wendt'in bu yaklaşımı Sırbistan ve AB özelinde değerlendirildiğinde, Sırbistan'ın kimlik inşasında AB ile işbirliğinin rolü ele alınabilir. Bu bağlamda, Sırbistan'ın etkileşime karşı geliştirdiği davranışlar önem arz etmektedir. Sırbistan'ın davranışları AB değerleri ve normları çerçevesinde şekillendiği takdirde, devletin Avrupalı kimliğinin içine dahil edilmesinin önünün açılacağı iddia edilebilir. Bu bağlamda, Sırbistan'ın

⁵⁰¹ Wendt, Collective Identity Formation and the International State, ss. 384.

ortak kimliğin içinde yer alabilmesi için AB'nin sunduğu koşullar önem arz etmektedir.

Sırbistan'ın AB normlarına yönelmesi, AB'ye aday olması ve katılım müzakerelerine başlaması ortak kimlik inşasının istendiğini ortaya koymaktadır. Sırbistan, AB'ye uyum süreci kapsamında reformlar yapmaktadır. Ancak ülkenin Kosova'ya yaklaşımı da üyelik perspektifinde belirleyici bir unsur niteliğindedir.⁵⁰² Sırbistan'ın AB sürecinin olumlu seyretmesi ve entegrasyonun sağlanması açısından 'Kosova faktörü' birincil koşul olarak sunulmaktadır. 17 Şubat 2008'de bağımsızlığını ilan eden Kosova ile ilişkilerin normalleşmesi karşılıklı etkileşimin önünde temel etkenlerden biridir.

Karşılıklı etkileşimde, dost veya düşman aktör algısının ötesinde devlet ve yapıların karşılıklı olarak birbirini inşa ettiğine odaklanılmaktadır. Sırbistan ve Kosova'nın etkileşimiyle birlikte Sırbistan'ın normlar, değerler ve kurum düzeyinde inşasına katkı sağlayacağı düşünülebilir. Bu inşa sürecinde Sırbistan'ın kimliği ve davranışları da doğrudan etkilenmektedir. Sırbistan için Kosova bitmemiş devlet olarak görülmekteydi. Sırbistan, Kosova'nın yayınlamış olduğu bağımsızlık bildirgesinin uluslararası hukuka uygun olup olmama tartışmasını Uluslararası Adalet Divanı'na taşımıştır. 2010'da Adalet Divanı bildirgeyi Sırbistan'ın tercih etmeyeceği bir kararla uluslararası hukuka uygun bulmuştur.⁵⁰³

Sırbistan-Kosova ilişkileri, devletlerin kimliklerinin 'öteki' algısının etkisiyle inşa edildiği düşüncesinden yola çıkarak ele alınabilir. Sırbistan ve Kosova'nın birbirleriyle etkileşiminde 'öteki' olarak tanınması kimliklerini anlamlı kılmaktadır. Sırp toplumunun Kosovalılar gibi olmak istemediği ve Kosovalıların da aynı şekilde Sırlar gibi olmak istemediği varsayıldığında, birbirlerini 'öteki' olarak

⁵⁰² Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁵⁰³ International Court of Justice, *Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders Accordance With International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, 2010, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

değerlendirmeleri makul görünebilir. Bu kimliklerin son yıllarda AB normlarını, değerlerini ve davranışlarını içselleştirmek adına sürdürdüğü ilişkiler ve imzaladığı anlaşmalar ele alındığında, AB'nin her iki devlet üzerinde de önemli bir role sahip olduğu açıktır. Sırbistan AB'nin diyalog ve işbirliği üzerinden yürüttüğü etkileşim araçlarıyla kimliğini dönüştürmenin gayreti içindedir. AB, 2011 yılında Sırbistan ve Kosova ilişkilerinde normalleşmeyi sağlamak adına entegre sınır yönetimi, bölgesel dayanışma, diplomaların karşılıklı olarak tanınması ve kişilerin serbest dolaşımı gibi konuları kapsayan teknik bir diyalog başlatmıştır. Ancak bu diyalog aynı yıl içinde Kosova silahlı güçlerinin Sırp nüfusun yoğun olduğu Kosova'nın kuzeyindeki sınır kapılarının denetimini yeniden kurmak istemelerinden dolayı silahlı çatışmaların başlamasıyla askıya alınmıştır. 2012 yılında Kosova'nın ismine “*” ifadesi ve 1244 sayılı BMGK kararıyla Kosova'nın Bağımsızlık Bildirisine İlişkin Uluslararası Adalet Divanı'na uygundur” dip notu eklenmesiyle AB'nin gözetiminde anlaşma yenilenmiş oldu.⁵⁰⁴

Sırbistan'ın yeni kimlik inşasında AB ile işbirliğini ön planda tutması devletin çıkarlarını da etkilemiştir. AB'nin liberal normlarını benimsemek ve AB üyesi olmak yeni kimliğini inşa eden Sırbistan'ın temel hedefleri olmuştur. Sırbistan, son dönemde Avrupalı kimliğin içinde yer almak için hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlık hakları ve demokrasi başta olmak üzere AB normlarına yönelmiştir. Sırbistan'ın dahil olduğu bir kolektif oluşumun AB'nin çıkarlarını etkileyeceği ve bölgesel politikalarını yönlendireceği açıktır. Bu açıdan, hem AB hem de Sırbistan birbirlerini göz önünde tutarak karşılıklı etkileşim içinde olmaya istekli görünmektedir. Sırbistan'ın üyelik başvurusunun kabul edilmesi ve müzakere sürecinin resmen başlatılmış olması bunun göstergesi niteliğindedir. Ayrıca AB normlarının ve standartlarının bir gereği olarak Kosova ile ilişkilerin normalleşmesine yönelik adımların atılması da ortak kimliğin zeminini hazırlaması açısından önemli bir faktördür.

⁵⁰⁴ Şahin, a.g.e. ss. 36-40.

Sırbistan ve AB arasındaki etkileşimin dönüm noktalarından biri 2007’de İstikrar ve Ortaklık Anlaşması’nın imzalanması olmuştur. Sırbistan 2012 yılının Mart ayında AB aday ülke statüsünü elde etmiştir. AB, 2013 yılını Sırbistan ve Kosova ilişkileri açısından ‘tarihi yıl’ olarak addetmektedir. AB’nin büyük bir zafer olarak gördüğü Brüksel Anlaşması’yla normalleşmeye ilişkin ilkelerin çerçevesi çizilmiştir. Bu anlaşma, Sırbistan ile üyelik görüşmelerinin ve Kosova ile İstikrar ve Ortaklık görüşmelerinin önünü açmıştır. Her iki ülke de AB sürecinde ilerlemelerinde doğrudan veya dolaylı olarak karşı tarafı engellemeyeceğini bu anlaşmayla taahhüt etmiştir. Bununla beraber, Kuzey Kosova’da Sırp nüfusun çoğunlukta bulunduğu yerleşimler Kosova yasal çerçevesi içine alınmıştır. Her iki ülke arasında haberleşme, enerji ve teknik konularda da işbirliği sağlanmıştır.⁵⁰⁵ AB hukuki ve toplumsal normlarının bu şekilde inşa edilmesiyle Sırbistan’ın kimliğinin ve çıkarlarının etkileneceği öngörülebilir. ‘Belgrad-Priştine Diyalogu’ olarak adlandırılan bu işbirliğinde sürecin seyrini her iki ülke açısından da olumlu yönde değiştiren temel unsur AB koşulluluğu olmuştur.

“Karşılıklı Etkileşim Üzerinden Avrupa Birliği’nin Batı Balkanlar Yaklaşımı” bölümünde belirtildiği üzere, karşılıklı etkileşim yoluyla öznelerarası yapılar kimliklerini ve çıkarlarını tanımlayan topluluklar tarafından inşa edilmektedir. Wendt’in bu sosyal yapılarla ilgili analizini, AB ve Sırbistan özelinde değerlendirmeye almak mümkün görünmektedir. AB’nin Belgrad-Priştine Diyalogu aracılığıyla Sırbistan-Kosova ilişkilerini düzenlemesi, bu devletlerin AB sürecinde öznelerarası anlamda inşa edilmiş sosyal bir yapıyı benimseyeceklerini işaret edebilir. Avrupa Komisyonu ‘İlişkilerin Normalleşmesine İlişkin İlk İlkeler Sözleşmesi’ ile hem Kosova hem de Sırbistan’ın vatandaşlarının günlük yaşamında olumlu ve somut bir etkiye sahip olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu noktada, AB düzeyinde toplumsal normların benimsenmesinin her iki devlet açısından da yeni bir sosyal yapıyı ortaya çıkaracağı varsayılabilir. Bu alanda gerçekleşecek olan ilerleme her iki ülkenin de Avrupa geleceğini oluşturmak açısından önemini

⁵⁰⁵ İnanç Özekmekçi, “Avrupa Birliği’ne Katılım Yolunda Kosova”, Tezcan E., Aras, İ., Günar, A. (Eds.), *Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi- AB36 Mümkün mü?* (1. Baskı), Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 682-683.

korumaktadır. AB kolaylaştırmalı diyalog altındaki çalışmalar rapor döneminde teknik düzeyde devam etmiş ve üst düzey diyalog Şubat 2015'te yeniden başlamıştır.⁵⁰⁶

AB, ODP Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini'nin koordinasyonu ile Sırbistan ve Kosova ilişkilerinin normalleştirme sürecine katkıda bulunmak adına 2017 ve 2018 yıllarında toplamda dört resmi üst düzey toplantı gerçekleştirmiştir. Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi ve Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic kapsamlı bir normalleşme amacıyla diyalogun yeni aşamasında çalışmayı kabul etmiştir. Avrupa Komisyonu, Kosova ve Sırbistan arasındaki ilişkilere yönelik çalışmanın devam ettiğinin ve hızlandırılması gerektiğinin altını çizmektedir.⁵⁰⁷

2018 Genişleme Perspektifi'nde, AB'nin kolaylaştırdığı diyalog yoluyla Belgrad-Priştine ilişkilerinin etkili ve kapsamlı bir şekilde normalleşmesi olmadan bölgede kalıcı bir istikrarın olamayacağı vurgulanmıştır. Komisyon, Sırbistan ve Kosova'nın kendi Avrupa yollarında ilerleyebilmeleri için kapsamlı ve yasal olarak bağlayıcı bir normalleştirme anlaşmasının acil ve önemli olduğunu beyan etmiştir.⁵⁰⁸ 2020 yılında yapılan son üst düzey toplantılarda da Kosova ile bağlayıcı anlaşmanın hukuki olarak sonuçlandırılmasına elverişli bir ortamın kurulması yinelenmiştir.⁵⁰⁹ AB'nin normalleştirme sürecine yaklaşımı ve etkisi, düzenleyici ve inşacı hukuki normlar temelinde karşılıklı etkileşim üzerinden değerlendirilebilir. AB, Belgrad-Priştine diyalogunun kapsamlı, düzenleyici ve hukuki koşullarını gözler önüne sermektedir. Böylelikle ilgili devletler için hem uygun davranış standartlarının

⁵⁰⁶ European Commission, *Commission Staff Working Document: Kosovo* 2015 Report*, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_kosovo.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁵⁰⁷ European Commission, *Commission Staff Working Document Kosovo* 2018 Report*, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-kosovo-report.pdf>, Erişim Tarihi: 10/04/2020.

⁵⁰⁸ European Commission, *A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans*, 2018, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

⁵⁰⁹ European Commission, *Commission Staff Working Document: Serbia 2020 Report*, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/serbia_report_2020.pdf, Erişim Tarihi: 05/10/2020.

belirlendiği, hem de aktör kimliklerini tanımlayan inşacı hukuki normlar üzerinden etkileşimin amaçlandığı iddia edilebilir.

2018 yılının Sırbistan raporunda, Sırbistan'ın diyaloga dahil olmaya devam ettiği ifade edilmiştir. AB, Sırbistan'ın daha fazla çaba sarfetmesini ve Kosova ile ilişkilerin kapsamlı bir normalleşmeye doğru gitmesini şart koşmuştur.⁵¹⁰ Sırbistan'ın üyeliğinin öngörüldüğü 2025 perspektifi için katılım müzakerelerinde kilit adımlar ve koşullar en iyi senaryoya dayanan bir gösterge niteliğinde ortaya konmuştur. 2018 genişleme perspektifinde de sürecin objektif ve liyakate dayalı olacağı vurgulanmıştır. Her ülke belirlenen koşulların yerine getirilmesinde kaydedilen ilerlemelere göre bağımsız olarak kendi değerlendirmesi ile değerlendirilecektir.⁵¹¹ Bu bağlamda, Sırbistan ve AB arasında karşılıklı etkileşimin temel köprüsü müzakerelerin 35. faslı olan 'Diğer Konular' başlığının 1. maddesinde yer alan "Sırbistan ile Kosova arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi" ile atılması öngörülmektedir. AB ve Sırbistan arasında belirlenen bu ölçüt tüm müzakere sürecinin Kosova meselesine bağlandığını göstermektedir. Bu durum AB için çok da olağan değildir. AB, en son görüşülen başlığı önem sırası olarak en başa alınca genişleme kurallarının dışına çıkmıştır. AB, bunu yapmakla uzlaşi kültürüne önem verdiğini ve Birlik üyelerinin uyum içinde çalışmasının esas olduğunu göstermiştir.

Altı Batı Balkan ülkesi arasında AB ile etkileşim sürecinde en fazla zorlanacak ülkenin Sırbistan olduğu iddia edilebilir. Sırbistan'ın kayırılmadığı, uluslararası hukukun dahi Sırbistan aleyhine kullanıldığı, Kosova'nın koparılmasına göz yummanın ağır bir bedel olduğu görüşünü paylaşan çok geniş bir kesim söz konusudur. AB yanlısı olan demokratların kazandığının dünya basınında işlendiği dönemlerde dahi aşırı milliyetçi partiler toplamda daha fazla oy almış oluyordu.

⁵¹⁰ European Commission, *Commission Staff Working Document: Serbia 2018 Report*, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-serbia-report.pdf>, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

⁵¹¹ European Commission, *A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans*, 2018, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

Halktaki “Sırbistan’ı ve Sırpılığı koruma” beklentisinin karşılığı olarak milliyetçi partiler güçlenmekte ve milliyetçi söylemler de bu kesimlerin beklentilerini arttırmaktadır. Sosyal kimlikler ve kurumsal kimlikler karşılıklı etkileşim halinde olup, aktörlerin sistem düzeyinde kimliklerine de etki etmektedir. AB’nin Sırbistan için tanımladığı rol ve statü ve Sırbistan’ı inşa eden kültürel ve ideolojik etmenler bu bağlamda değerlendirilebilir. Rusya’nın Sırbistan açısından daha güvenilir olması ve ‘güçlü Sırbistan’ politikasına destek olacak güçlü bir alternatif olarak görülmesi gibi etkenler Sırbistan ve AB arasındaki ilişkilerin seyrini yavaşlatmaktadır.⁵¹²

İnşacı yaklaşımda, bir devletin kimliğini kültürel, dinsel ve tarihsel öğeler etkilemektedir. Tarihsel arka planda Sırbistan’ın AB üyesi Almanya’ya karşı olumsuz bir algısının olduğu bu noktada ifade edilebilir.⁵¹³ Almanya ile tarihe dayanan bu etkileşim sosyal olarak inşa edilerek Sırbistan’ın kimliğini ve davranışlarını etkilemektedir. Bu yüzden de AB’den gelen reform taleplerine dönük bir kuşku hakimdir. Sırbistan’da AB ile bütünleşme istekliliği arttırılamadığı müddetçe AB’nin Kosova ve Bosna-Hersek ile ilişkilerinin hızlandırılması da sekteye uğramaktadır. Sırbistan içindeki Sırp toplumu ve diğer devletlerdeki Sırpların karşılıklı etkileşimi sürekliliğini korumaktadır. Kosova ve Bosna’da Sırp nüfusun Sırbistan’la hareket etmesi ve aynı zamanda bu durumun diğer unsurlarda tepkiye yol açması süreci etkilemektedir.⁵¹⁴

Özetle, Sırbistan ve AB arasındaki karşılıklı etkileşimin entegrasyonun sağlanması açısından ileriki tarihlerde sonuç vermesi mümkün görünmektedir. Bu açıdan 2025 perspektifi güncel ve önemli bir örnektir. 2012 yılında Sırbistan’ın aday ülke ilan edilmesi ve 2013 yılında Belgrad-Priştine diyalogunda sağlanan başarıyla birlikte katılım müzakerelerinin başlaması da AB ve Sırbistan arasındaki etkileşimde önemli dönüm noktalarıdır. AB’nin Sırbistan için öngördüğü koşulların uygulanması gerekmektedir. Bunun için de Kosova ile ilişkilerin normalleştirilmesine devam

⁵¹² Yaşın ile 03.08.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁵¹³ İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya Hırvatları desteklemiş, Hırvatlar da Nazizm ve faşizm desteğini arkasına alarak Sırpılara karşı “etnik temizlik” yürütmüşlerdi. Bu katliamda yaklaşık bir milyon Sırp hayatını kaybetmiştir.

⁵¹⁴ Yaşın ile 03.08.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

edilmesi ve Sırp toplumu içinde aşırı milliyetçiliğin etkilerinin azalması oldukça önemlidir. Ayrıca hukukun üstünlüğü ve azınlıklara saygı başta olmak üzere temel AB değerlerinde reformların yapılması gerekmektedir. Sırbistan'ın kültürel ve kurumsal unsurlar ekseninde sağlayacağı reformlar doğrultusunda da karşılıklı etkileşimin sonuç vermesi öngörülmektedir. Mevcut durumda, AB ve Sırbistan arasındaki katılım müzakerelerinde 14 fasıl açılmış, 2 fasıl geçici olarak kapanmıştır.

1.2. Bosna-Hersek'in Normatif Sorunları ve AB'nin Etkisi

Yugoslavya'nın dağılması sonrası 1992'de bağımsızlığını ilan eden Bosna üç buçuk yıl süren savaşın ardından yeniden yapılanma gayretine yönelmiştir. AB, Dayton Barış Anlaşması yoluyla OHR'nin sivil uygulamasından sorumlu olarak bölgeyi inşa etmeyi amaçlamıştır. AB ile stratejik ortaklığında, İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin devreye girmesi Bosna açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. AB ve Bosna arasındaki ilişkide, etkileşim öncesi doğal halin esas özelliğini ele almak anlamlı olabilir. Wendt, bu hususta aktörün içinde barındırdığı kabiliyetleri de içeren maddesel tabanı işaret etmektedir. Devletler için bu maddesel taban örgütsel yönetim donanımıdır ve hayatta kalma arzusuyla korunabilmektedir. Aktörler “öteki” ile etkileşim halinde oldukları takdirde benlik sahibi olmaktadır.⁵¹⁵ Bu bağlamda, Bosna'nın hayatta kalma mücadelesinde benlik kavramının gelişme süreci belirleyici olabilir. “Karşılıklı Etkileşim Üzerinden Avrupa Birliği'nin Batı Balkanlar Yaklaşımı” bölümünde belirtildiği üzere, devletin kimliği sosyal bir olgudur ve diğer aktörlerle etkileşime bağlı biçimde inşa edilmektedir. Bosna'nın AB ile etkileşimi de buna uygun biçimde inşacı bağlantıyla aktarılabilir.

AB ile etkileşim Bosna-Hersek'in iç konsolidasyonu konusunda hayati önem arz etmektedir. Ancak esas sorun üyelik sürecinde Dayton Barış Anlaşması'ndan kaynaklı işlevsiz devlet mekanizmalarının ne kadar uyumlu çalışacağıyla alakalıdır.⁵¹⁶ Devletin kabiliyetlerini ve örgütsel yönetim kapasitesini içeren

⁵¹⁵ Wendt, Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası, ss. 14.

⁵¹⁶ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

maddesel tabanın önemi burada görülmektedir. Dayton Barış Anlaşması, Bosna Savaşı'nın sona ermesi için taraflar arasında kabul edilmiş olmasına rağmen bölgeye kalıcı barış ve istikrar ortamı getireceğine dair güveni sağlayamamıştır. Dayton düzeni bölgede etnik çatışmaları durdursa da etnik kurucu uluslar arasında dengeyi ve düzeni sağlamakta eksiktir. Anlaşmanın maddeleri hassas, kırılgan, tartışmalı ve etnik çatışma riskini her an yeniden ortaya çıkarabilecek bir yapıyı oluşturmuştur. Dayton, yerel birimlerin yetkisini fazlalaştırmış ve merkezden bağımsız hareket etmelerine sebep olmuştur. Bununla beraber, etnik ve dinsel temelli kimliklerin fazlasıyla ön planda olması ayrımcılığı daha da derinleştirmiştir. Devletin merkezden yönetilememesi halklar arasında yönetsel ve idari bütünleşmenin önünü tıkamaktadır.⁵¹⁷ Boşnakların, Sırpaların ve Hırvatların karşılıklı etkileşimiyle bu toplumların kimliklerinin ve çıkarlarının kolektif hale getirilmesi bu şartlarda zor görünmektedir.

Boşnaklar, Sırpalar ve Hırvatlar ayrı ayrı kontrolleri altındaki bölgelerde kendi yasal mekanizmalarını oluşturmuşlardır. Bunları birleştirmek için bazı ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, devletin merkezden yönetilmemesi ve özellikle Bosnalı Sırp kesimin direnişi daha verimli ve bağımsız bir yargı sektörü için baskıyı sınırlamıştır. Bosnalı Sırpaların bütün yargı reform sürecini, özellikle bağımsız bir devlet mahkemesinin kurulmasını ve hakim ve savcılarının bağımsız olarak atanmasını engelleme baskısı nedeniyle, AB “Adalet Üzerine Yapılandırılmış bir Diyalog” başlatmıştır.⁵¹⁸ AB'nin burada amacı Sırp Cumhuriyeti'nin (Republika Srpska) merkez organlarıyla işbirliği iradesi içinde olmasını sağlamaktır. Bu işbirliğinin olumlu sonuç vermesi halinde Bosna'nın AB düzeyinde uygun davranış standartlarını benimsemesi ve hukuki normlar üzerinden etkileşimin hedeflenmesi mümkün görünmektedir.

⁵¹⁷ Ersin Uğurkan, “Avrupa Birliği'ne Katılım Yolunda Bosna-Hersek”, Tezcan E., Aras, İ., Günar, A. (Eds.), *Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi- AB36 Mümkün mü?* (1. Baskı), Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 651-653.

⁵¹⁸ Dzankic, Keil, a.g.e., ss. 190-191.

Bosna-Hersek Anayasası, uluslararası kabul görmüş 1995 Dayton/Paris Barış Anlaşması'nın bir parçası olarak hazırlanmıştır. Avrupa Komisyonu, bu anayasanın devlet, kurum ve bölge düzeylerinde hükümetler sağlayan karmaşık bir politik yapıya sebep olduğunu vurgulamaktadır. Devlet, üçlü dönemden oluşan bir başkanlığı içermektedir. Yürütme organı olarak Bakanlar Kurulu'nun yanı sıra alt kamarayı oluşturan Temsilciler Meclisi ve üst kamaradan oluşan Halk Meclisi'nden oluşan iki meclisli Parlamento Meclisi vardır.⁵¹⁹

Dört yıllığına seçilmiş Boşnak, Hırvat ve Sırp üç üye on aylık dönemlerle rotasyon usulü başkanlık görevini yerine getirmektedir. Devletin karar alma mekanizması dönemin başkanının etkisinde şekil alabilmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler'de Boşnakların çıkarlarına ve düşüncelerine uyan bir karar Sırp Cumhurbaşkanı'nın görevde olduğu bir zamana denk geldiğinde kabul görmeyebilir. Bosna-Hersek'in Kosova'yı bağımsız bir devlet olarak tanımamasının ve katı bir vize rejimi yürütüldüğü için Kosova'yla resmi ilişkilerin olmamasının sebebi de bu çoklu yapıdır.

Bosnalı etnik politikacıların ülke anayasası ile ilgili farklı çıkarları olduğu bilinse de, çoğu AB lideri üç etnik topluluğu da karşılayan anayasa değişiklikleri de dahil olmak üzere gerekli reformların yapılmasını istemektedir. Bu noktada AB'nin hukuki normlar ve kurallar yoluyla etkileşim unsurlarını devreye sokmak istediği anlaşılabilir. AB'nin normatif ve yasal düzeyde tercih ettiği faaliyetlerin bölgeyi inşa etmede etkisi vardır. Ülkenin kurucu ulusları olan Boşnaklar, Bosnalı Hırvatlar ve Bosnalı Sırlar arasında çok karmaşık bir ilişki söz konusudur. Bunun kurumlar ve normlar aracılığıyla düzenlenmesi gerekmektedir. Avrupalı yetkililerin çoğu,

⁵¹⁹ European Commission, *Commission Staff Working Document: Bosnia and Herzegovina 2012 Progress Report*, 2012 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/package/ba_rapport_2012_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

Bosna'nın entegrasyon sürecinin ülkeye istikrar ve refah getireceğine inanmaktadır.⁵²⁰

Meşru devlet biçimi olarak liberal demokrasinin desteklendiği ve serbest ticaret ve insan haklarının teşvik edilmesi adına başka devletlere müdahalenin izin verildiği uluslararası normlar, güçlü aktörlerin eylemleri olmadan varlığını sürdüremez.⁵²¹ Bu açıdan AB ve Bosna-Hersek arasındaki etkileşim sürecinin temel ölçütlerinden biri olarak OHR incelenebilir. Dayton Barış Anlaşması'nın idaresi OHR tarafından sağlanmaktadır. AB'nin OHR aracılığıyla Bosna'da varlık göstermesi uluslararası normların etkisini gözler önüne sermektedir. Oldukça geniş yetkilere sahip Yüksek Temsilcilik makamı kaldırıldığında AB ve Bosna-Hersek ilişkilerinin de dinamiği değişecektir. OHR'nin görevinin 2007'de sonlanması gerekiyordu. Ancak ülkede yaşanan sorunlar temsilciliğin görev süresinin birçok kere uzatılmasına sebep olmuştur. OHR kaldırıldığı zaman, Bosna-Hersek'in kurumsal unsurlarının güçlendiği ve yönetsel olarak bütün gücün tek bir elde toplandığı sonucu çıkabilir.

Bosna-Hersek ve AB arasındaki ilişkilerin gelişmesinde Selanik Zirvesi dönüm noktası sayılmaktadır. 2003 yılında gerçekleşen zirvede Bosna-Hersek "potansiyel aday" ülke olarak kabul edilmiştir. 2008 yılında AB ve Bosna-Hersek arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. 2010 seçimlerinden sonraki 15 ay boyunca devlet düzeyinde hükümet kurulamayınca hem ülkedeki merkezi kurumların işleyişi sekteye uğramış, hem de AB ile imzalanan İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nın yükümlülüklerinin yerine getirilmesi aksamıştır.⁵²² AB ve Bosna arasındaki etkileşim, kurumsal unsurların işleyişi konusunda yaşanan aksaklıklardan dolayı zarar görmüştür. Bosna'da derinleşen siyasi kriz ortamı milliyetçiliği alevlendirmiş ve entegrasyon sürecine ciddi biçimde hasar vermiştir. AB üyeliğine verilen kamusal destek göstergelerine rağmen ülkedeki sosyal bölünmelerin derinliği

⁵²⁰ Bedrudin Brljavac, *Europeanisation of Bosnia and Herzegovina: European Union (Non) Actorness*, Marmara Journal of European Studies, Cilt 19, Sayı 2, 2011, ss. 110-11.

⁵²¹ Reus-Smit, a.g.e., ss. 296.

⁵²² Şahin, a.g.e., ss. 58-65.

ve geleceğe yönelik ortak vizyon eksikliği ön plana çıkmıştır.⁵²³ Yani, burada kuralların ve normların yanı sıra sosyal ilişkilerin ve paylaşılan anlamların önemi de ön plana çıkmaktadır. Bu kavramlar, sosyal inşacı paradigmada karşılıklı etkileşim unsurlarıyla bağlantılıdır. AB ve Bosna'nın etkileşimi bu unsurlardan dolayı etkilenmiştir. AB, Bosna ile ilgili özellikle ortak vizyonun olmamasına, nisap kurallarının kötüye kullanılması yoluyla siyasi engellemelere, farklı hükümet seviyeleri arasında eşgüdüm eksikliğine, mevzuatın uyumlaştırılmamasına ve icra mekanizmalarının bulunmamasına değinmektedir. Bu ve diğer faktörler reformları geciktirmiş ve ülkenin AB sürecinde ilerleme kaydetme kapasitesini azaltmıştır.⁵²⁴

AB'nin politik, ekonomik ve hukuki normlarının benimsenmesiyle entegrasyon sürecinin Bosna'yı barışçıl, istikrarlı, güvenli, müreffeh ve işlevsel bir ülke yapması beklenmektedir. Ancak karşılıklı etkileşimin etkin bir sonuç verebilmesi için Bosna'nın Avrupa sürecinde katetmesi gereken yol oldukça fazladır. Komisyon, AB'yle ilgili reform gündeminde Bosna'nın Batı Balkanlar'daki diğer ülkelerin gerisinde kaldığını beyan etmektedir.⁵²⁵ AB, Aralık 2014'te Bosna-Hersek'e yeni bir yaklaşım getirerek, ülkenin AB'ye doğru ilerleyebilmesi ve karşılaştıkları sosyo-ekonomik zorlukların ele alınabilmesi için koşulların yeniden sıralanmasını sağlamıştır. Bu, Haziran 2015'te Bosna-Hersek ile AB arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nın yürürlüğe girmesini sağlamıştır.⁵²⁶ 2016'da Bosna-Hersek, AB üyeliği için başvuruda bulunmuştur. Konsey, Komisyon'u ülkenin başvurusunun esası hakkındaki görüşlerini sunmaya davet etmiştir.

Bosna'da mevcut anayasayı içeren Dayton Barış Anlaşması'nın AB üyeliği için uygun bir çerçeve oluşturmadığı düşünülmektedir. Anayasa bir devlet içinde

⁵²³ Jacques Rupnik, "Executive Summary", Rupnik, J. (Ed.), *The Western Balkans and The EU* (1. Baskı), The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss. 11-12.

⁵²⁴ Denisa Sarajlic-Maglic, "BiH After The Election- A Tale of Disillusioned Optimism", Rupnik, J. (Ed.), *The Western Balkans and The EU* (1. Baskı), The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss.53.

⁵²⁵ Brljavac, a.g.e., ss. 110-111.

⁵²⁶ European Commission, *Commission Staff Working Document: Bosnia and Herzegovina 2015 Report*, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_bosnia_and_herzegovina.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

hukuki düzeni inşa eden temel normları kapsamaktadır. Bu bağlamda, sadece maddi unsurlarla sınırlı olmayan hukuki normların ve kuralların belirlediği etkileşim araçlarının önemi ön plana çıkmaktadır. AB'nin ortak kimliğe giden yolda, Bosna için hukuki normların inşa edilmesini şart koştuğu varsayılabilir. AB'nin anayasa değişiklikleri konusundaki girişimleri siyasi sistemi daha az kısıtlayıcı ve birçok yönden daha işlevli yapmaya odaklanmaktadır. 2010'dan bu yana, Sejdic-Finci Kararı'nın uygulanması ise Bosna-Hersek için AB koşulluluğunda diğer önemli husustur.⁵²⁷

Dayton Barış Anlaşması'nın getirdiği yapılanma ülkenin bütün topraklarını kapsayan bir eşitlikten uzak olarak sadece kurucu ulusların devlet içinde etkin olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Ülke anayasasının gereği olarak vatandaşlık kavramı arka plana atılmakta, idari yetki kurucu halklar arasında paylaştırılmaktadır. Bu durum azınlıkların siyasi olarak temsil edilememe sorununu ortaya çıkarmıştır. Azınlık hakları normu, 1993 Kopenhag Zirvesi'nden itibaren AB'nin temel genişleme kriterlerinden biri olmuştur. Üyelik için aday ülkenin azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması hususlarında AB standartlarına uygun bir başarı sağlaması beklenmektedir.⁵²⁸ Bosna anayasası, AB'nin altını çizdiği vatandaşlık ve demokrasi gibi normatif unsurlar anlamında da sorun teşkil edebilir. Bosna'nın vatandaşlığında, vatandaşların neredeyse tüm siyasi katılımları etnik ilişkilerine dayanmaktadır. Stiks'e göre, Bosnalı'nın Dayton'a ait etnopolitiği sadece etnik bölünmeyi birleştirmekle kalmamış, kalıcı kurumsal felce de yol açmıştır. Bununla beraber, "diğerlerine" yani üç etnik gruba ait olmayan ya da etnik kökenlerini belirtmek istemeyenlere karşı bir ayrımcılığın da önü açılmıştır.⁵²⁹ AB'nin bir devlet için öngördüğü vatandaşlık kavramı özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve demokratik ilkelerle uyum gösteren demokratik bir anayasanın etnik ve dini unsurlarla bağlantı

⁵²⁷ Dzankic, Keil, a.g.e., ss. 190-191.

⁵²⁸ European Council, *European Council in Copenhagen: Conclusions of the Presidency*, 1993, <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>, Erişim Tarihi: 10/03/2020.

⁵²⁹ Igor Stiks, "The European Union and Citizenship Regimes in the Western Balkans", Rupnik, J. (Ed.), *The Western Balkans and The EU* (1. Baskı), The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss.128.

kurulmaksızın tüm ülke halkını kapsamasıdır.⁵³⁰ Bu bağlamda, Bosna’da dinsel veya etnik türdeşlikten ziyade siyasi türdeşliğin inşa edilmesi gerektiği ifade edilebilir.

Ülke anayasasına göre Boşnak, Sırp ve Hırvat uluslar dışında kalan azınlıklar Üçlü Cumhurbaşkanlığı Konseyi’nde ya da Parlamento’da temsil edilmemektedir. Bu anlayışa karşı Bosnalı Roman Dervo Sejdic ve Bosnalı Musevi Jakob Finci ayrı ayrı davalar açmışlardır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 2009’da her iki davayı birleştirmiş ve devlet kurumlarında temsiliyet sorununa istinaden etnik kökene ayrımcılık yapıldığına hüküm vermiştir. AIHM, Üçlü Cumhurbaşkanlığı ve Halklar Meclisi görevlerine seçilecek adayların etnik kökenlerine bakılmaksızın eşit muamele uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Sejdic-Finci kararı, azınlık hakları normunun Bosna’da inşa edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bosna’da hukuki normların ve azınlık hakları normunun AB standartlarına uygun biçimde inşa edilmesi etkileşimde önemli görünmektedir.

Avrupa Komisyonu, Sejdic-Finci kararının uygulanmasının Bosna-Hersek’in uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesi açısından çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Bosna-Hersek’teki siyasi duruma ve ülkedeki sosyal ve ekonomik durumdaki iyileşme çağrısına yönelik gösterilere yanıt olarak Komisyon üç yeni eylem planı oluşturmuştur. Bu bağlamda, AB-Bosna-Hersek’in Adalet Konulu Diyalogunu hızlandırmayı ve Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) kapsamında projelerin uygulanması ve ekonomik yönetişimin güçlendirilmesi hedeflenmiştir.⁵³¹ Normatif unsurlarla inşa edilecek bir Bosna kimliği için AB politikalarının etkilendiğini söylemek mümkün görünebilir. Komisyon hukuki normların üzerinde durarak, ülke anayasasının verimsiz kalan ve farklı yorumlara tabi olan karmaşık bir yapı oluşturduğunu vurgulamıştır. Komisyon’a göre Bosna-Hersek Anayasası Sejdic-

⁵³⁰ Çelebi, a.g.e., ss. 113.

⁵³¹ European Commission, *Commission Staff Working Document: Bosnia and Herzegovina 2014 Progress Report*, 2014, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-bosnia-and-herzegovina-progress-report_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

Finci'nin AIHM'nin kararında belirtildiği ve değiştirilmesi gereken Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ihlal etmektedir.⁵³²

Özetle, AB ve potansiyel aday ülke Bosna-Hersek arasındaki etkileşimin başarılı sonuç verebilmesi için tüm vatandaşları kapsayan bir mekanizma oluşturulması gerekmektedir. Sejdic-Finci kararının hayata geçmesi Dayton Barış Anlaşması'nın da değişmesi anlamına gelmektedir. Dayton kökenli kurumsal mekanizmadaki aksaklıklar ve AIHM'nin Bosna-Hersek üzerinde Sejdic-Finci kararı yaptırımını çözülmediği takdirde Bosna-Hersek'in entegrasyon süreci ve AB ile olan etkileşimi sekteye uğramaya devam edecektir.

AB'nin Bosna'ya ilişkin politikalarını belirlediğinde normatif ve kurumsal unsurların inşasının gerekliliğini vurguladığı iddia edilebilir. Dayton Barış Anlaşması'nın sebep olduğu sorunlu kurumsal mekanizma devletin her alanında kendini göstermektedir. Bosna-Hersek çok uluslu bir federasyon olarak değerlendirilse de tam olarak federal bir devlet yapısına da sahip değildir. Devletin etnik temelli ve sorunlu yapısı AB'nin bölgede söz sahibi olması gerekliliğini doğurmuştur. Ancak işlevsiz kurumsal mekanizma AB ve Bosna-Hersek arasındaki karşılıklı etkileşim sürecinin sonuçlanabilmesinde en büyük engeldir. OHR'nin kaldırılması, sosyal denge ve uyumun sağlanması adına halklar arasında ortak tutumun sergilenmesi, eşgüdüm halinde işleyiş gösteren hükümet seviyeleri ve kurumsal mekanizmaların güçlendirilmesi AB ve Bosna-Hersek arasındaki etkileşimin sağlanması açısından önemli dinamiklerdir. 2015'te AB'ye üyelik başvurusunda bulunan Bosna-Hersek'in öncelikle hukukun üstünlüğü normunu inşa etmesi, sosyoekonomik reformları yerine getirmesi, yapısal sorunları gidermesi ve kamu yönetimini güçlendirmesi gerekmektedir.

⁵³² European Commission, *Commission Staff Working Document: Bosnia and Herzegovina 2015 Report*, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_bosnia_and_herzegovina.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

1.3. AB'nin Kosova Yaklaşımında Egemenlik Normunun ve Hukuki Normların Etkisi

Bosna Savaşı'nın devam ettiği sırada, etnik temizliğin Kosova'yı da derinden etkileyeceğine ilişkin endişeler yoğunlaşmıştı. Kosova'da, Miloseviç'in silahlı güçlerine karşılık vermek amacıyla UÇK kurulmuştur. 1997'den itibaren Sırbistan yönetiminin Kosovalı Arnavutlara karşı gerçekleştirdiği şiddetli faaliyetler Mart 1999'da NATO müdahalesini gerekli kılmıştır. AB için Kosova krizi, Batı Balkanların inşası açısından dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Kriz sonrası, etkilenen bölgenin yeniden inşası ve Batı Balkanların AB normlarına ve değerlerine yönelmesi için Güneydoğu Avrupa İstikrar Süreci başlatılmıştır. AB bölgede kriz mağdurlarına acil destek vermek ve bölgesel kalkınma programlarına finansman sağlamak gibi görevleri üstlenmiştir. Kosova 2008'de bağımsızlığını ilan edene kadar UNMIK tarafından yönetilmiştir. UNMIK bölgede demokratik, ekonomik, toplumsal, hukuki ve siyasi kurumların inşasını hedeflemiştir.

17 Şubat 2008'de bağımsızlığını ilan eden Kosova'da AB temsilciliği (EULEX) göreve başlamıştır. Sivil denetim yapmakla yükümlü olan Birlik vatandaşlık temelli, çok kültürlü ve çok etnili bir devletin inşa edilmesini amaçlamaktadır. AB, Kosova'nın bağımsızlığını sadece insan haklarına ilişkin ihlallerin sonlanması için değil, aynı zamanda hukukun üstünlüğü ve demokrasi gibi normatif unsurların bölgeye sağlayacağı istikrar ortamı için de desteklemektedir. AB, Kosova'da farklı kültüre ve etnik yapıya mensup toplumların kendi değerlerini ön planda tutarak dönüştürme konusunda önemli bir aktör olduğunu göstermek istemiştir.⁵³³ Bu noktada, AB'nin Kosovalı kimliğini inşa etmeyi destekleyen normatif unsurlarla, bölgeye demokrasinin ve hukukun yerleştirilmesinin başarılı sonuçlar doğuracağı iddia edilebilir. Kosova'da demokrasi, insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü prensiplerinin benimsenmesiyle kolektif bilincin güçlenmesi ve Kosova kimliğinin sosyal olarak inşa edilmesi mümkün görünmektedir.

⁵³³ Oktay, Rpapaj, a.g.e., ss. 51.

Kosova'nın bağımsızlığına ilişkin, siyasi kararlarla kurulan yapının ve alınan kararların uzun vadeli inşa süreçlerini mümkün kılabilmesi için AB üye ülkelerinin ortak tutum sergilemesi beklenmektedir. Ancak üyelere GKRY, İspanya, Yunanistan, Slovakya ve Romanya bu devleti tanımamıştır. Bu durum, karşılıklı etkileşimde ciddi bir sorun teşkil etmektedir. AB ve Kosova ilişkilerinde özellikle ülkenin bağımsızlığını tanımayan bu beş AB üyesinin tavrı büyük önem taşımaktadır. İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalandığında zor da olsa bir ara formül bulunmuştu. Ancak birçok platformda Kosova'nın katılım formülüyle ilgili tartışmalar yaşanmaktadır. Kosova'nın bu beş ülke tarafından tanınması AB ile uyum ve bütünleşme sürecini etkileyecektir.

AB'nin Kosova'nın bağımsızlığı sonrası toplumun ve kimliğin inşası açısından esas aktör olduğu düşünülebilir. Ancak 27 üye ülkeyi ortak paydada buluşturmak mümkün olmamıştır. AB ülkelerinden özellikle GKRY ve İspanya kendi meselelerinden hareketle Kosova'yı tanımaya yanaşmamaktadır. Slovakya, Romanya ve Yunanistan ise Kosova'yla kurumsal düzeyde de ilişkiler kurmakta ancak Belgrad'la olan tarihsel bağlarından dolayı henüz tanıma yönünde adım atmaktan çekinmektedir.⁵³⁴ Kısaca, Kosova'yı tanımayan beş AB üyesi kendi devletleri içinde azınlık sorunları ve ayrılıkçı siyasetin etkisiyle karşı karşıyadır. İspanya'da Katalonya ve Bask bölgelerinde bağımsızlık seslerinin yükselmesi, uluslararası toplumun Kosova'yı tanımamasının GKRY ve Yunanistan açısından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile özdeşleştirilmesi, Slovakya ve Romanya'da bulunan Macar azınlık açısından Kosova'nın emsal teşkil etmesi endişesi bu beş AB üyesi devleti ortak düşüncede buluşturmuştur.⁵³⁵

Avrupa entegrasyon sürecinde, ülkelerin sözleşmeli ortak olarak tanınması gerekmektedir. Ancak, yalnızca egemen devletler bu şekilde tanımlanabilmektedir. Egemen bir devlet olarak bütün AB üye ülkeleri tarafından tanınmayan Kosova, resmi bir AB üyelik sürecine atılan ilk adımı bile atamamıştır. Bu noktada, normatif

⁵³⁴ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁵³⁵ Özekmekçi, a.g.e., ss. 673-674.

yapıların aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını etkilediğine ilişkin perspektifi ele almakta fayda vardır. Bu yaklaşımda, aktör eylemlerini meşrulaştırmayı hedeflediğinde yerleştirilmiş meşru davranış kodlarından yararlanmaktadır. Aktörün eylemlerini egemenlik normları üzerinden meşrulaştırdığını ifade etmek normatif unsurların etkisini gözler önüne sermektedir. Bununla bağlantılı olarak, Kosova'nın egemen bir devlet olarak kolektif biçimde tanınmasının İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin seyrini etkileyeceği iddia edilebilir.

Kosova'nın tanınma sorunu üzerinden devletin 'bitmemiş devlet' (unfinished state) argümanı güncelliğini korumaktadır. Kosova'nın uluslararası meşruiyeti doğduğu andan itibaren itiraza uğramıştır. Devletin bağımsızlık ilanı BMGK'nin uluslararası meşruiyetin nihai sağlayıcısı olarak desteğini almamıştır.⁵³⁶ BMGK'nin daimi üyesi Çin ve Rusya da Kosova'yı tanımamaktadır. Bununla beraber Brezilya, Güney Afrika ve Hindistan dahil dünyada 75 devletin Kosova'yı tanımaması devletin meşruiyet sorununu ön plana çıkarmaktadır. Bu durum, Reus-Smit'in daha önceden belirtilen ifadeleri üzerinden değerlendirilebilir. Ona göre, güç kavramını maddi unsurlar yerine meşruiyet boyutuyla ele almak mümkündür. Sosyal inşacılıkla bağdaşan bu yaklaşıma göre, sosyal normlarla birlikte aktörün meşruiyeti ve haklılığı önem arz etmektedir. Ayrıca norm, güç ve meşruiyet üzerinden oluşturulan sosyal inşacı bir siyasi perspektifte uluslararası hukukun da bağlantılı olduğu vurgulanmaktadır.⁵³⁷ Bu açıdan Kosova'nın AB hukuki normlarını benimsemesi ve meşruiyet konusunda AB üye devletlerince yaşadığı sorunları çözmesi karşılıklı etkileşim açısından önem arz etmektedir. Çünkü, AB'nin normatif temelli politikaları Kosova'nın kimliğini etkileyebilir. Kosova içindeki toplumlar arası etkileşim ve gelenekler AB'nin kuralları, normları ve hukuki ilkeleri gibi düşünsel yapılara bağlı olarak şekillenebilir.

⁵³⁶ Veton Surroi, "The Unfinished State(s) in the Balkans and the EU: The Next Wave", Rupnik, J. (Ed.), *The Western Balkans and The EU* (1. Baskı), The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss. 111-112.

⁵³⁷ Reus-Smit, a.g.e., ss. 3.

Kosova'nın bağımsızlığının Sırbistan yönetimi tarafından kabul görmemesi Kosova sosyal kimliğine etki etmektedir. Sırbistan, Kosova'yı kendi topraklarının bir parçası olarak görmektedir. Kosova'nın içinde Sırp nüfus da dahil olmak üzere bütün azınlıklar Kosova'nın bağımsızlığını kabul ederken, Kuzey Kosova'da yoğun Sırp nüfusu şiddetli biçimde bağımsızlığa olan itirazlarını sürdürmektedir. Kosova'nın meşruiyetinin hem kendi toplumunda bir bütün olarak, hem de uluslararası toplum tarafından kabul edilmesi AB ile ilişkileri geliştirmede önemli bir normatif boyut olduğu iddia edilebilir. Kosova'nın kimliğinin sosyal etkileşimlerle, paylaşılan değerlerle ve hukuki normların benimsenmesiyle uzun süreli bir inşa sürecine dahil olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

AB ve Sırbistan arasında karşılıklı etkileşimin koşulluluğu Belgrad-Priştine diyalogunun sağlanmasıydı. Sırbistan ve Kosova ilişkilerinin normalleşmesine ilişkin taraflar arasında atılan imzalar AB ve Kosova ilişkileri açısından da dönüm noktasını oluşturmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun Kosova raporunda, 2013 yılının Kosova için AB yolunda tarihi bir yıl olduğu vurgulanmıştır. Bu yıl AB ve Kosova ilişkileri açısından yeni ve önemli bir başlangıcı temsil etmektedir. Komisyon'a göre Kosova, Sırbistan ile ilişkilerin görünür ve sürdürülebilir bir şekilde iyileştirilmesi yönünde aktif ve yapıcı bir şekilde çalışmıştır. AB'nin üstlendiği Sırbistan ve Kosova arasındaki ilk anlaşma her iki tarafın diğer tarafın kendi AB yollarındaki ilerlemesini engelleyemeyeceğini taahhüt etmektedir.⁵³⁸

Kosova-Sırbistan ilişkilerinin normalleştirilmesine ilişkin yapılan anlaşma AB ve Kosova etkileşimi açısından oldukça önemli bir süreci başlatmıştır. 2015'te AB ve Kosova arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalanmış, 2016 tarihinde anlaşma yürürlüğe girmiştir. İstikrar ve Ortaklık Anlaşması, Kosova'nın Avrupa geleceği yolunda bir kilometre taşı olarak değerlendirilmiştir. Bu ortaklık, AB ve Kosova arasında ilk sözleşmeli ilişkiyi kurmaktadır. Kosova'nın da bu sürece dahil olmasıyla AB tüm Batı Balkan ülkeleriyle İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'na yönelik

⁵³⁸ European Commission, *Kosovo* 2013 Progress Report*, 2013, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2013/package/brochures/kosovo_2013.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

yol haritasını tamamlamaktadır. Bu yol haritası, AB pazarlarını Kosova ürünlerine açmak da dahil olmak üzere Kosova ile AB arasındaki ekonomik ilişkiler konusunda daha yakın siyasi diyalog ve ekonomik ilişkiler için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.⁵³⁹ Komisyon'un belirttiği üzere, Kosova bazı alanlarda AB ile ilgili reformları engelleyen ciddi iç zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bunun için, hukuk kurallarını daha da güçlendirmek ve ekonomisini yeniden düzenlemek için Avrupa Reform Gündemi tarafından yönlendirilen İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nı uygulamaya odaklanması tavsiye edilmektedir.⁵⁴⁰

Kosova'nın daha önce uluslararası himayede olması ve bağımsızlık ilanı sürecinde özellikle Anayasası ve diğer mevzuatının AB normlarına göre hazırlanması ileride Priştine'nin işini kolaylaştıracaktır. Diğer Batı Balkan ülkelerinde olduğu gibi Kosova'da da yargı sisteminin işleyişi ile ilgili ciddi reformlara ihtiyaç vardır.⁵⁴¹ Bu açıdan karşılıklı etkileşimde hukuki normların önemi ön plana çıkmaktadır. Hukuki normlar aktörleri ve eylemleri belirleyebilir. AB'nin bir aktör olarak hukuki normlar yoluyla eyleme geçmesi makul görünmektedir. AB, bilinçli bir siyasi aktör olarak rutinleşmiş eylemlerince hukuki normları var edebilir.⁵⁴² Nitekim, Kosova meselesinde de AB'nin bir rutini olarak bağımsızlık ve hukukun üstünlüğü arasında doğrudan bağlantı gözlemlenmektedir. Bağımsızlık öncesi, AB tarafından desteklenen Ahtisaari Planı da hukuki normların ön planda tutulduğu bir yönetim anlayışını öngörmekteydi. Kosova, hukukun üstünlüğü ilkesini benimseyerek şartlı olarak kurulmuştur. Ancak, AB bu konuda standartların yükseltilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

⁵³⁹ European Commission, *Commission Staff Working Document: Kosovo* 2015 Report*, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_kosovo.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁵⁴⁰ European Commission, *Commission Staff Working Document: Kosovo* 2016 Report*, 2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_kosovo.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

⁵⁴¹ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁵⁴² Reus-Smit, *Konstruktivizm*, ss. 312.

AB, 2008'den itibaren EULEX (Hukukun Üstünlüğü Misyonu) aracılığıyla Kosova'da varlığını sürdürmektedir. Bölgede ilkesel olarak hukukun üstünlüğünün sağlanması amaçlanmıştır. EULEX'e AB Kosova Özel Temsilciliği de eşlik etmektedir. Hukukun üstünlüğü ilkesinin bütün Kosova toplumu üzerinde eşit biçimde faydalabilmesi şartıyla, EULEX Kosova'da varlığını sürdürmeye devam etmektedir. AB ve Kosova arasındaki karşılıklı etkileşimin etkin olabilmesi için tanınma sorununun neticelenmesinin yanı sıra devletin istikrarlı kurumsal devlet mekanizması oluşturması, örgütlü suçlar ve yolsuzlukla mücadele edebilmesi, demokratikleşme alanında gelişim göstermesi de gerekmektedir.

Özetle, 2013 yılında Kosova ve Sırbistan arasında ilişkilerin normalleştirilmesine ve Kuzey Kosova'nın yönetimine yönelik sağlanan anlaşma AB açısından tarihi bir adım olarak değerlendirilmiştir. Kosova ve AB arasında parafe edilen İstikrar ve Ortaklık Anlaşması da her iki tarafın etkileşimi açısından oldukça önemli bir dönüm noktasıdır. AB ve Kosova arasındaki etkileşimin sağlıklı bir işleyiş gösterebilmesi için Belgrad-Priştine diyalogunun sürdürülmesi, beş AB üyesi dahil Kosova'nın dünya devletleri tarafından tanınması, hukukun üstünlüğü, demokrasi, istikrarlı kurumların oluşturulması ve piyasa ekonomisi alanında reformların yapılması gerekmektedir.

1.4. AB'nin Kuzey Makedonya Yaklaşımında Normatif Unsurlar: Ohri Çerçeve Anlaşması ve İsim Sorunu

Bu çalışmada, 12 Haziran 2018'de resmi adı 'Kuzey Makedonya' olarak değiştirilen devletin adı ilgili tarihe kadar 'Makedonya' olarak ifade edilmektedir. 1991 yılında Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Makedonya savaşı, çatışmasız ve referandumdan çıkan kararlarla bağımsızlığını ilan etmiştir. Kültürel unsurların etki ettiği yapı Makedonya'nın kimliğini ve çıkarlarını etkilemiştir. Makedonya'da, antik dönemin Makedon Krallığı'nın kültürel unsurları sosyal olarak inşa edilerek Makedonya'nın günümüz kimliğinin oluştuğu düşüncesi hakimdir. Yunanistan ise Makedonya ismine şiddetle karşı çıkarak devletin meşruiyet sorununu gündemde

tutuyordu. İsim sorunu, Yunanistan'ın vetolarından dolayı AB ve Makedonya ilişkilerine de hasar veren temel nedendi.

Yunanistan ve Makedonya arasında Geçici Anlaşma'nın imzalanmasıyla, uluslararası toplum devletin adını Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya olarak tanımıştır. Bu gelişme, donma noktasında olan AB ve Makedonya arasındaki ilişkilerin de gelişmesine katkı sağlamıştır. AB'nin devlete sağladığı finansal destek istikrarlı bir yapının bölgede inşa edilmesi amacı taşımaktaydı. Makedonya İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nı ve Ohri Çerçeve Anlaşması'nı (OÇA) imzalayarak bölgenin AB normlarına uygun biçimde inşa edilmesini istediğini göstermiştir.

Ohri Çerçeve Anlaşması'nın uygulanması konusunda Makedonya'nın gösterdiği siyasi iradenin AB sürecini ciddi anlamda etkileyeceği iddia edilebilir.⁵⁴³ OÇA'nın imzalanması, yürürlüğe girmiş olması ve uygulanmasına yönelik siyasi irade beklentisi AB ve Makedonya ilişkilerinin doğal akışını göstermektedir. Burada amaçlanan süreçleri aktarırken sosyal inşacı paradigmayla uyan unsurlarını ön plana çıkarmaktır. Bu bağlamda, OÇA'nın içindeki sosyal inşacılığa destek veren karşılıklı etkileşim unsurları ele alınmaktadır. 2001'de imzalanan OÇA, ülkenin çıkarlarını arka planda bırakarak AB üyeliğine yönelik ilerleme için zemin hazırlamaktadır. OÇA'nın doğru bir işleyiş gösterebilmesi için anayasa reformunun yapılması gerekmektedir.

Parlamentoda alınması gereken bazı kararlar ve adem-i merkeziyetçiliğin etkin biçimde sağlanabilmesi konusunda düzenlenen anayasa değişiklikleri Ohri'nin getirdiği düzenin başarısıdır. Bu noktada, AB hukuki normlarının Makedonya kimliğini etkilediği vurgulanabilir. Makedonya'nın anayasa reformunu savunması ve hukukun üstünlüğü normuna yönelmesi AB ile etkileşiminde önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilebilir. AB, Makedonya Hükümeti'nin adem-i merkeziyetçiliğinin OÇA'nın kilit bir unsuru olmasından dolayı ayrı bir öneme sahip

⁵⁴³ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

olduğunu vurgulamaktadır. Komisyon’a göre, adem-i merkeziyetçiliğin daha iyi koordine edilmesi ve özellikle kırsal belediyelerin kendilerine devredilen sorumlulukları yerine getirmek için finansal sürdürülebilirliğe sahip olmalarını sağlama çabaları gerekmektedir.⁵⁴⁴

AB Komisyonu, OÇA’nın ve bununla ilgili anayasa değişikliklerinin etnik gruplar arası ilişkileri çerçeve içine aldığını belirtmektedir.⁵⁴⁵ AB, Ohri Anlaşması içindeki hukuki düzenlemeler sonucunda çok etnili ve çok kültürlü bir Makedon toplumunun inşa edileceğini öngörmektedir. Burada karşılıklı etkileşim içindeki hukuki normların devletin kimliğini şekillendireceği sonucu çıkabilir. OÇA’nın temel ilkelerinden biri Makedon toplumunun çok etnili özelliğini koruması ve kamu yaşamında bu çok etnililiğin yansıtılması gerektiği üzerinedir.⁵⁴⁶ Komisyon, OÇA ile gelen hukuki ve kurumsal düzenlemelerin Makedon toplumunun ve kimliğinin inşası açısından önemine değinirken, Makedonya yönetimi de AB’ye olumlu karşılık vererek bu düzenlemeleri yerine getireceğini taahhüt etmiştir. OÇA’nın imzalanmasıyla etnik Makedon ve Arnavut partileri çok ırklı bir Makedonya’yı idare edeceklerini kabullenmiştir. Anlaşma ülkenin yerel yönetimini, idare düzenlemelerini ve dil politikalarının değişimini de içermektedir. Bu, bir anlamda Makedon kimliğinin sosyal inşasında kültürel unsurların etkisini de göstermektedir. AB’nin kolektif kimliğinde, kendi kültürlerini içinde barındıran ulusal kimliklerin Avrupalı üst kimliği çatısında buluşması söz konusudur. Benzer bir şekilde, farklı etnik unsurları ve kültürleri bünyesinde barındıran bir Makedon kimliğinin normatif unsurlarla inşa edilmesi beklenmektedir.

⁵⁴⁴ European Commission, *Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia Report 2015*, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁵⁴⁵ European Commission, *Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2018 Report*, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-report.pdf>, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁵⁴⁶ Organization for Security and Co-operation in Europe, *Framework Agreement*, 2001, <https://www.osce.org/files/f/documents/2/8/100622.pdf>, Erişim Tarihi: 05/11/2020.

%64'ü etnik Makedon nüfustan oluşan ülkede ikinci en fazla bulunan etnik grup toplam nüfusun %25'ini oluşturan Arnavutlardır. Arnavutça, çoğu Arnavutluk bölgesinde resmi bir dil olarak tanınmış ve etnik Arnavutların devlet sektöründe daha fazla temsil edilmesi onaylanmıştır.⁵⁴⁷ Bu durum Makedonlar ve Arnavutlar arasındaki çatışma riskinin yüksek olmasına sebep olsa bile, Ohri'den önce etnik çatışma ülke içinde çok daha yoğundu. Ohri öncesi Makedonya ve Sırbistan-Karadağ Federasyonu arasında sınır anlaşması imzalanınca Makedonlar ve Kosova sınırındaki Arnavutlar karşı karşıya gelmiştir. Makedon güvenlik güçleri ve devlete itirazlarını sürdüren Arnavut isyancıları arasında aylarca yoğun biçimde süren çatışma AB ve NATO'nun devreye girmesiyle sonlanmıştır. OÇA'nın imzalanmasıyla da etnik ayrışmaların tamamen bitmesi amaçlanmıştır. AB, iç savaşın sonlanmasında ve kriz yönetiminde önemli bir aktördü. Dönemin AB Yüksek Temsilcisi Javier Solana etnik grup liderleri arasındaki mücadeleyi durdurma ve geniş bir koalisyon hükümeti kurma konusunda baskı ve arabuluculuk yapmaya doğrudan katılmıştır. Solana kriz sırasında üç kez Makedonya'yı ziyaret etmiş, 2001'de AB-Makedonya arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır.⁵⁴⁸

Ohri Çerçeve Anlaşması, Makedon toplumunun çok etnili karakterini korumak üzere imzalanmıştır. Ancak, AB Komisyonu'na göre azınlıklarla ilgili politikaların uygulanmasında devletin kurumları zayıf kalmıştır. Bu zayıflık kurumların belirsiz yetkisi, kurumlararası işbirliğinin olmayışı, kaynak yetersizliği ve siyasi irade eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan, AB'ye yönelen bir kimlik inşası içinde olan Makedonya'nın azınlık hakları normu üzerinde durması gerektiği söylenebilir. Devlet içinde nüfusun %20'sinden daha azını temsil eden azınlıklar, ulusal düzeyde politika hazırlama ve karar alma süreçlerine yeterince dahil edilmemiştir. Medyada, internette ve eğitimde etnik ayrışmalara dair sistemik önlemlerin alınmayışı sosyal uyumu etkilemeye devam etmektedir. AB'nin bu noktada hedeflediği, azınlık hakları normunu benimseyerek inşa edilen bir Makedon kimliğidir. Komisyon, sivil toplum içindeki demokratik süreçlerin desteklenmesinde ve daha fazla kontrol ve dengenin sağlanmasında inşacı bir rol üstlendiğini

⁵⁴⁷ Stiks, a.g.e., ss. 128-129

⁵⁴⁸ Koinova, a.g.e., ss. 818.

vurgulamaktadır.⁵⁴⁹ Makedonya'nın da karşılıklı olarak demokrasi, hukukun üstünlüğü ve azınlık hakları gibi Avrupalı normlarını benimseme yolunda ilerlemesi gerekmektedir.

Makedonya'nın Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan ettiği günden itibaren uluslararası toplumla bütünleşme süreci Yunanistan ile yaşadığı isim sorunu yüzünden sekteye uğramıştır. Kuzey Makedonya ve Yunanistan arasında yaklaşık 27 yıl boyunca süren bu anlaşmazlık Kuzey Makedonya ve AB etkileşimine zarar vermiştir. Bu noktada, devletin meşruiyeti üzerinden tartışma ele alınabilir. “Karşılıklı Etkileşim Üzerinden Avrupa Birliği'nin Batı Balkanlar Yaklaşımı” başlıklı bölümünde, Sjursen'in aktörün hukuki yeterliği ve meşruiyetine bağlı olarak normatif temeli olan değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bununla bağlantılı biçimde, meşruiyet ve egemenlik normu gibi normatif yapıların AB genişleme sürecinde etkisi olduğu ifade edilebilir. AB, Makedonya'da tutarsız koşulları içinde barındıran meşruiyet sorunlarına yoğunlaşmıştır. Makedonya'nın kimliği bir yandan AB ile ilişkilerden etkilenirken, diğer yandan da iç politikasındaki unsurlardan etkilenmiştir. İsim anlaşmazlığından dolayı Makedonya'nın ilerlemesine karşı uygulanan Yunan vetosu, Makedonya'nın milliyetçi partilerini de güçlendirmiş ve onlara siyasi reformları tersine çevirmek için daha fazla alan tanımıştır.⁵⁵⁰

Yunan vetosunun gölgesindeki meşruiyet sorunları AB ve Makedonya arasındaki ilişkilerde normatif yapının etkisini ortaya koymaktadır. Makedonya 2004'te AB üyelik başvurusunda bulunmuş, 2005'te aday ülke statüsünü kazanmıştır. Avrupa Komisyonu, 2009'da Makedonya'nın İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne ve Kopenhag Kriterleri'ne ilişkin yükümlülüklerini yerine getirdiğini beyan etmiştir. Ancak Yunanistan, Makedonya ve AB arasındaki müzakerelerin başlamasını defalarca engellemiş ve devletin NATO'ya üye olmasını önlemek için veto yetkisini

⁵⁴⁹ European Commission, *Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2018 Report*, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-report.pdf>, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁵⁵⁰ Milada Anna Vachudova, “EU Enlargement and State Capture in the Western Balkans”, Dzankic, J., Keil, S., Kmezic, M. (Eds.), *The Europeanisation of the Western Balkans* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Cham, 2019, ss. 79-80.

kullanmıştır. Yunanistan'ın engellemeleri sonucu katılım müzakerelerini başlatmak üzere oluşturulan sekiz Komisyon tavsiyesi görmezden gelinmiştir. İsim sorunu, Haziran 2018'de imzalanan ve Şubat 2019'da yürürlüğe giren anlaşmayla hukuki yönden aşılmıştır. 'Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti' adıyla BM üyesi olan devlet yoğun diplomatik çabaların sonucunda "Kuzey Makedonya" ismini almıştır. Kuzey Makedonya'nın Yunanistan ile yıllardır yaşadığı isim sorunu konusundaki uzlaşa AB ile bütünleşme sürecinde karşılıklı etkileşimi hızlandırması beklenmektedir. Bu konuda, hukuki normlara bağlılığın altı çizilmesi gerekmektedir. Hukuki normlar ve meşruiyet unsuru AB ve Kuzey Makedonya arasındaki etkileşimde önemli normatif unsurlardır. "Kuzey Makedonya" ismi devletin kimliğinin AB ile işbirliğine ve diyaloga önem veren bir etkileşim içerisinde inşa edildiğini ortaya koymaktadır.

Kuzey Makedonya ve AB arasındaki etkileşim her iki taraf için de önemli görünmektedir. Yunanistan ve Bulgaristan'ın Kuzey Makedonya ile sınır komşuluğu göz önünde bulundurulduğunda AB'nin bölgede güven ve istikrar temin etme isteği anlaşılır görünmektedir. Kuzey Makedonya ise AB koşulluğunu esas alarak demokratik yönetim anlayışını ve ekonomik ilerlemelerini sağlam bir zeminde ilerletmeyi hedeflemektedir. Kuzey Makedonya, Bosna-Hersek veya Kosova ile karşılaştırıldığında meşruiyet sorununun çözülmesi açısından AB sürecinde daha fazla artıya sahiptir. Ayrıca devlet, hukukun üstünlüğü alanında, kurumsal devlet mekanizmalarında ve Kopenhag Kriterleri'nin genelinde büyük oranda AB uyumunu sağlamıştır. AB ve Kuzey Makedonya arasındaki karşılıklı etkileşim süreci sekteye uğradığı takdirde her iki taraf için de tehlikeli sonuçların doğması riski söz konusudur. Komisyon, üyelik sürecinin uzamasından dolayı AB'nin genişleme ve bölge politikalarındaki güvenilirliğinin sarsılacağını belirtmiştir.⁵⁵¹

Özetle, devletin isim sorunu normatif unsurlar ışığında değerlendirildiğinde AB ile ilişkileri etkilediği sonucuna varılmıştır. Bu sorunun sonuçlanmasının yanı

⁵⁵¹ Sevda Keskin, "Avrupa Birliği'ne Katılım Yolunda Makedonya", Tezcan E., Aras, İ., Günar, A. (Eds.), *Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi- AB36 Mümkün mü?* (1. Baskı), Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 611.

sıra Ohri Barışı'nın etkin biçimde sürdürülmesi ve siyasi ve etnik öğelerin dengede kalması AB-Kuzey Makedonya etkileşiminin en önemli dinamikleri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Üsküp yönetimi açısından büyük önem taşıyan Avrupa entegrasyonunun normlar aracılığıyla adım adım inşa edilmesi gerekmektedir.

1.5. Arnavutluk'un Normatif Sorunları ve AB'nin Yaklaşımı

1944-1985 yılları arasında komünizmle yönetilen Arnavutluk, bu tarihler arasında uluslararası toplumla ilişkilerini donma noktasına getirmiştir. Devletin komünist kimliği içe kapanık bir Arnavutluk politikasını da beraberinde getirmiştir. Devletin çıkarları ve eylemleri de bu kimlikten etkilenerek inşa edilmiştir. Soğuk Savaş'ın sonuna doğru, Arnavutluk komşu devletlerle ilişkilerini normalleştirme adımları atmış ve demokratik değerlerin benimseneceği bir sosyalizmi savunmuştur.

1992'de AB ile başlayan resmi ilişkiler, Kosova Savaşı sonrası farklı bir sürece doğru evrilmiştir. İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne 1999 yılında atılan ilk adım, diğer Batı Balkan devletlerinde olduğu gibi Arnavutluk için de bölgenin Güneydoğu Avrupa olarak görülmesi açısından dönüm noktası olarak sayılmaktadır. Arnavutluk, 2003 Selanik Zirvesi'nde potansiyel aday ülke olarak ilan edilmiştir. 2006'da, AB ve Arnavutluk arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır.

Arnavutluk ve AB'nin bütünleşme sürecinde etkileşimin temel unsurlarından biri de yargı sistemindeki kilitlenmedir. Bu noktada, devlet içindeki kurumsal mekanizmalardaki eksiklikler ve hukuki normların etkileşim açısından bağlayıcılığı değerlendirmeye alınabilir. Arnavutluk'ta Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay'ın tamamen devre dışı kalması AB üyelik sürecine doğrudan olumsuz etki göstermektedir. Bununla beraber, siyasi parti ile kurumlar arasındaki seçim takvimiyle ilgili anlaşmazlıklar da etkileşimde bir engel olarak görülebilir.⁵⁵² Bu bağlamda, bağımsız veya merkezi yaptırım mekanizmalarının varlığı açısından

⁵⁵² Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

sosyal düzeni inşa etmede önem arz eden hukuki normlar ele alınabilir.⁵⁵³ Daha önce de belirtildiği gibi, uluslararası çevre bağlayıcı hukuki normların, kurumların veya egemen iradenin eksikliği halinde olumsuz olarak algılanmaktadır. AB için, Arnavutluk'ta Yargıtay ve Anayasa Mahkemesi'nin işlevsel eksikliği devletin hukuk normlarını yapılandırması gerekliliğini doğrulamaktadır. Devletin kimliğinin AB hukuki normları çerçevesinde inşa edilmesinin AB üyelik sürecini ciddi bir şekilde etkileyeceği düşünülebilir. Yani, Arnavutluk ve AB arasındaki etkileşimde hukuki normların önem arz ettiğini ifade etmek makul görünmektedir.

Avrupa Komisyonu Arnavutluk'ta demokratik kurumların işleyişindeki sorunlara, hükümetin parlamento tarafından etkin bir şekilde denetlenemediğine, hükümet ve muhalefet arasındaki kutuplaşmanın kamu kurumlarında da etki gösterdiğine vurgu yapmıştır. Komisyon, Arnavutluk'un iç politika aktörlerinde iletişim yoluyla normatif ve fikişsel unsurların etki göstermesini beklemektedir. Üyelik sürecinin doğru işleyebilmesi için Arnavutluk'un reform yapması gereken 12 kilit alan belirtilmiştir. Bunlar parlamento, seçim usulleri, Anayasa Mahkemesi ve yüksek mahkeme atamaları, kamu hizmet kanunu, insan haklarının güçlendirilmesine yönelik atılması gereken somut adımlar ve ayrımcılıkla mücadeleyi öngören bir takım önceliklerdir.⁵⁵⁴ AB düzeyinde bu alanlarda gerçekleşecek kurumsallaşma Arnavutluk'un yeni kimliğini ve çıkarlarını benimseme süreci olarak görülebilir. Bu açıdan, Arnavutluk ile gerçekleşen etkileşimde AB koşulluluğu devreye girmektedir.

Komisyon Ekim 2012'de, Arnavutluk'a adli ve kamu idare reformu ve parlamentonun usul kurallarının gözden geçirilmesi alanlarında kilit tedbirlerin tamamlanması koşuluyla aday statüsü verilmesini önermiştir. Konsey, Komisyon'u 2012 yılının Aralık ayında, aday statüsü verilip verilmeyeceğine karar vermek amacıyla, Arnavutluk'un yolsuzluk ve organize suçla mücadeleyle ilgili başlattığı bir sonraki eylemi de dikkate alarak, gerekli ilerleme kaydedildiği anda en kısa zamanda

⁵⁵³ Kratochwil, a.g.e., ss. 2.

⁵⁵⁴ Şahin, a.g.e., ss. 50-56.

Konsey'e rapor vermeye davet etmiştir.⁵⁵⁵ Katılım müzakerelerini başlatmak için AB'nin Arnavutluk için koşulluluğu bu önceliklerin yerine getirilmesiydi. 2014 yılında aday ülke statüsü alan Arnavutluk'un müzakere sürecinin sancılı seyredeceği öngörülmektedir. Komisyon, 2016 yılında katılım müzakerelerine başlanması yönündeki tavsiyelerini 2018 yılında yinelemiştir.

Özetle, Arnavutluk ve AB arasındaki etkileşimin sağlıklı biçimde seyretmesi için Arnavutluk'un siyasi ve hukuki birçok reformu içselleştirmesi gerekmektedir. AB ve aday ülke Arnavutluk arasında katılım müzakereleri henüz başlamamıştır. AB son dönemde müzakerelerin başlaması için beş kilit önceliğin yerine getirilmesini şart koşmuştur. Bunlar insan hakları, kamu yönetimi, yargı sistemi, örgütlü suçlarla ve yolsuzlukla mücadeleyle ilişkin yapılması gereken reformlardır. Yani Arnavutluk kimliğinin hukuki normlar, insan hakları normu ve toplumsal normlarla bağlantılı olarak ve AB düzeyinde reformlara yönelerek inşa edilmesi beklenmektedir.

1.6. Avrupalı Normlara Yönelen Karadağ

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin Tito önderliğinde kurulmasının ardından, Karadağ her zaman Sırbistan ile ortak hareket etmiştir. 1992-2003 yılları arasında Karadağ varlığını Sırbistan ve Kosova'nın içinde olduğu Yugoslavya Federal Cumhuriyeti içinde sürdürmüştür. Bu birliktelik Miloseviç döneminde sürmesine rağmen özellikle Kosova Savaşı sonrası Karadağ'da bağımsızlık talepleri yoğun bir biçimde artmıştır. 2003 yılında AB'nin arabuluculuk rolünü üstlendiği Sırbistan-Karadağ Devleti kurulmuştur.

21 Mayıs 2006'da vatandaşların yüzde 86'sının katılım gösterdiği ve katılanların yüzde 55,5'inin ülke bağımsızlığını tercih ettiği bir referandumla Karadağ, Sırbistan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Batı Balkanlar'ın bu

⁵⁵⁵ European Commission, *Commission Staff Working Document: Albania 2013 Progress Report*, 2013, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2013/package/al_rapport_2013_en.pdf), Erişim Tarihi: 01/05/2020.

yeni devleti uluslararası toplum tarafından da hemen tanınmıştır. Bağımsızlığını kazanmış, egemen bir devlet olarak Karadağ'ın AB ile olan etkileşiminde sosyal inşacı unsurların etkisi söz konusudur. Daha önce de belirtildiği gibi, egemenliğin kimlikleri dönüştüren bir etkisi söz konusudur. Wendt'e göre, egemen kimlikler karşılıklı oluşan düzenli uygulamalarla ve bağlı oldukları yapılarla inşa edilmektedir. Burada egemen kimlikler 'aktör' ve kurumsal normlar da 'yapı' konumundadır.

Karadağ'ın bağımsızlığını ilan etmesinde ve kimliğini inşa etme sürecinde demokrasiye, serbest piyasa ekonomisine ve diğer Avrupalı normlarına uyum sağlamada kendini Sırbistan'dan daha etkin ve farklı bir devlet olarak gördüğü ileri sürülebilir. Öznelerarası beklenti ve anlayışlarla var olan egemenlik kurumunun "öteki" olmadan olamayacağı burada ele alınmalıdır.⁵⁵⁶ Bu beklentiler ve anlayışlar doğrusunda inşa edilen Karadağ'ın, ilişkisel kimliklere bağlı olarak belirli bir toplum da meydana getirdiği iddia edilebilir. Karadağ toplumu, uluslararası hukuki tarafsızlığa sahip, Sırbistan'dan ayrı bağımsız bir devlet olmayı tercih etmiştir. Sosyal olarak inşa edilen devletin kimliği de AB yanlısı politikalarını doğrudan etkilemiştir. AB'nin Karadağ'ın bağımsızlığına tepkisi, 1990'larda yaşanan krizlerden farklı olarak zamanında ve etkili olarak değerlendirilmektedir.

AB kurumları, en başından beri referanduma hazırlık sürecinde, Karadağ hükümeti ile muhalefet arasında arabuluculuk yapma ve bağımsız statü elde etmek için yüzde 55 seçmen barajını öngörme sürecine katılmışlardır. AB, Karadağ'ın iç koşullarına yapılan yumuşak güç müdahalesiyle ülke içindeki demokratik çözüm ve istikrarı inşa ederken, Sırbistan ve Karadağ Devlet Birliği'nin AB normlarına uygun demokratik ve barışçıl biçimde çözülmesinde katkıda bulunmuştur.

Karadağ'ın bağımsızlığını kazanmasından itibaren temel dış politikası batılı devletlerin denetiminde bulunan uluslararası örgütlere üye olmak üzerinedir. Karadağ ve AB arasındaki etkileşimde AB'nin bölge üzerindeki çıkarları devlete

⁵⁵⁶ Wendt, Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası, ss. 24.

mali desteği mümkün kılmıştır. Avrupa kimliğini benimsemeye izlediği yolla ve gösterdiği etkin çabayla entegrasyon sürecinde Karadağ'ın diğer Batı Balkan devletleri arasından sıyrılarak daha çabuk neticeye varacağı öngörülmektedir. AB ve Karadağ arasında diplomatik ilişkiler 12 Haziran 2006'da kurulmuştur. Aynı yıl içinde AB Karadağ'a ilişkin ilk yıllık ilerleme raporunu oluşturmıştır. Ayrıca, Karadağ ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması kapsamında müzakere sürecine devam etme kararı alınmıştır.

AB, Karadağ ile etkileşim sürecinde bir dış politika aktörü olarak önemli bir başarı elde etmiştir. Karadağ'ın istikrara kavuşması, hem ülkeler ile devlet kuruluşları arasındaki ilişkilerde hem de etnik ve dini topluluklar arasındaki ilişkilerde tüm Batı Balkanlar bölgesinin istikrara kavuşmasının bir işareti olmuştur. Karadağlı siyasi ve sosyal seçkinler Avrupa-Atlantik entegrasyon sürecine ilişkin AB üyeliğini ülkenin en önemli hedeflerinden biri olarak savunmaktadır. AB de Karadağ'ın Avrupalılaşması yönünde bir takım temel öncelikleri gündeme getirmiştir. Karadağ'ın yerine getirmesi gereken koşullar 2007 yılında yayınlanan 'Avrupa Ortaklığı' ile şekillenmiştir. Bu bağlamda, AB standartlarına uygun yeni bir anayasanın oluşturulması, bağımsız bir devlette olması gereken devlet mekanizmalarının oluşturulması, kamu yönetiminde ve yargı sisteminde reform yapılması, yolsuzlukla ve örgütlü suçlarla mücadelede atılım yapılması ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği içinde olunması şartları koşulmuştur. Karadağ'ın AB yanlısı toplumsal kimliği, AB normlarına yönelik reformlar doğrultusunda politikalarını da etkilemiştir.

Karadağ'ın Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği koşulu, insan hakları normunun içselleştirilebilmesiyle doğrudan ilintilidir. Bu mahkemede yargılananlar, Eski Yugoslav topraklarında savaş suçu işleyenlerdir. Uluslararası insan haklarını çiğnemekten sorumlu olan kişilerin bu mahkemede yargılanması, AB'nin genişleme kriterlerinden insan hakları normunun altını bir kez daha çizmektedir. Ayrıca, Karadağ'ın hukuki normlar çerçevesinde düşünsel yapısını geliştirmesi beklenmektedir. Bununla beraber AB kimliğine uygun anayasanın

oluşturulması, kamu yönetiminde ve yargıda reform, örgütlü suçlarla ve yolsuzlukla mücadele gibi hukukun üstünlüğünü kapsayan alanlarda somut adımlar atılması şart koşulmuştur. Avrupa Ortaklığı ile insan hakları normu ve hukuki normlara ilişkin bu koşulların belirlenmesi, AB'nin sosyal inşacılığa destek veren karşılıklı etkileşim unsurlarını ortaya koymaktadır.

2007'de AB ve Karadağ arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır ve 2008'de Karadağ AB üyeliği başvurusunda bulunmuştur. Avrupa Komisyonu, Kasım 2010'da Karadağ için yedi kilit öncelik belirlemiştir. Bunlar mevzuat çerçevesinin geliştirilmesi, kamu yönetimi reformunda tamamlanmış önemli adımlar, hukukun üstünlüğünü güçlendirmek, yolsuzlukla mücadele yasal çerçevesinin geliştirilmesi, organize suçla mücadelenin güçlendirilmesi, medya özgürlüğünün artırılması ve ayrımcılıkla mücadeledir.⁵⁵⁷ Aynı yıl, AB Karadağ'a 'aday ülke' statüsü vermiştir. Müzakerelerin başarıyla sonuçlandırılması için Karadağ'ın devlet kurumlarının, özellikle de yargı sisteminin yolsuzluk ve organize suça karşı mücadelede iyileştirmeler içeren kapsamlı bir revizyona ihtiyacı olacaktır.⁵⁵⁸ Bu açıdan, sosyal normlar ve iç hukuk arasındaki bağlantının önemi ön plana çıkmaktadır. Karadağ'da hukuki normların içselleştirilmesi, sosyal olarak inşa edilen devletin kimliğini ve AB ile olan ilişkilerini de etkileyecektir.

Karadağ, diğer Batı Balkan ülkelerine kıyasla AB'ye üyelik konusunda süreci tamamlamaya en yakın ülke olarak görülmektedir. Müktesebat başlıklarının çoğunun da yakın zamanda kapatılması beklenmektedir.⁵⁵⁹ Ancak devlet, hukuki normlar konusunda çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Karadağ ile ilgili yargı sürecinde siyasi müdahalede bulunma girişimleriyle ilgili endişeler söz konusudur. 1997'den bu yana iktidarda olan Sosyalist Demokratlar Partisi'nin ve Başbakan Milo Dukanovic'in baskın oluşu Karadağ'daki gelişmeler için kilit meseledir. Dukavonic ve partisi bürokrasiden inşaata ve bankaya kadar birçok sektörü elinde tutmaktadır. Devleti ve

⁵⁵⁷ Momcilo Radulovic, "Montenegro's Journey Towards EU Accession", Rupnik, J. (Ed.), *The Western Balkans and The EU* (1. Baskı), The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss. 79-81.

⁵⁵⁸ Vachudova, a.g.e., ss. 75-76.

⁵⁵⁹ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

özel sektörün belirli bölümlerini kontrol eden siyasi elitlerin konumları tehdit edildiğinden bağımsız ve iyi işleyen bir yargının varlığı kurumsal mekanizmaları da doğrudan etkileyecektir.⁵⁶⁰

AB üyesi olan Hırvatistan'dan sonra, Batı Balkanlar'da entegrasyon sürecinde başarıya ulaşmaya en yakın ülke Karadağ olarak görülmektedir. 2025 perspektifi de Karadağ açısından AB normlarının benimsenmesinde ve Avrupa kimliğini oluşturmada önemli bir kilometre taşıdır. Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker Avrupa Parlamentosu Başkanı'na ve AB Konseyi Başkanı'na gönderdiği niyet mektubuyla Komisyon'un başarılı bir şekilde katılım stratejisini oluşturmayı planladığını duyurmuştur. "Daha Birleşik, Daha Güçlü ve Daha Demokratik Birlik için Yol Haritası"nın on önceliğinden birinde, Sırbistan ve Karadağ Batı Balkanlar'dan AB'ye katılmak için olması gereken adaylar olarak belirtilmiştir.

Özetle, 2010 yılında aday ülke olan ve 2012'de katılım müzakerelerine başlayan Karadağ, AB ile etkileşim yolunda en büyük başarıyı gösteren Batı Balkan devletidir. Mevcut durumda, Karadağ'ın katılım müzakerelerinde 33 fasıl açılmış ve 3 fasıl kapatılmıştır. Devlet, yedi kilit önceliğe ağırlık vererek AB kimliğini benimsemeyi amaçlamıştır. Bu kimlik inşa sürecinde ve devletin AB ile olan etkileşiminde sosyal inşacı paradigmayla uyum sağlayan karşılıklı etkileşim unsurları ele alınmıştır.

2. UYGUNLUK MANTIĞI ÜZERİNDEN AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI BALKANLAR YAKLAŞIMI

Sosyal inşacılıkta, uygunluk mantığı kavramının neyi içerdiği ve aktörler için ne ifade ettiği önem arz etmektedir. March ve Olsen'a göre, uygunluk mantığı içinde siyasi aktörlerin bireysel kişiliği ve iradesi tarihsel unsurlardan daha az önemlidir.⁵⁶¹

⁵⁶⁰ Dzankic, Keil, a.g.e., ss. 190-191.

⁵⁶¹ James G. March, Johan P. Olsen, *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics* (1. Baskı), The Free Press, New York, 1989, ss. 38-161.

Tarihsel gelenekler ve bu geleneklere bağılı oluşan normlar ve kurallar sosyal inşa sürecinin önemli yapı taşları olarak görülmektedir. Risse'ye göre, uygunluk mantığı içinde aktörler ne tür kurallara ve normlara uyulması gerektiğini belirlemek durumundadır. Bununla beraber, aktörün rolü paylaşılan tarih, değerli bir yaşam biçimi ve uygun davranış kurallarında somutlaştırılmış ortak bir yorum ve ortak anlayışla tanımlanmaktadır.⁵⁶²

Bu bölümde, AB ve Batı Balkan devletleri kapsamındaki vakalara geçmeden önce uygunluk mantığının felsefi tartışması ele alınmaktadır. Uygunluk mantığı, Homeros felsefesiyle ve klasik hukukla bağdaştırılmaktadır.⁵⁶³ Bu felsefe ve hukuk anlayışı antik dönemin sosyal normlarını ve insanların yaşam standartlarını belirleme aracıydı. Böylelikle, iyi yaşama ilişkin değerler toplumda inşa edilmekteydi. Bu noktada, düşünsel yapıların ve hukuki normların antik dönemdeki toplumlara belirli bir kimlik kazandırdığı iddia edilebilir.

Homeros'un düşünceleri ve klasik hukukun özellikleri, toplumun belirlenen kurallara uyması olarak günümüze taşınmıştır. Normatif bir yaklaşım içinde kurallara uymak, eylemin temel mantığı olarak ifade edilebilir. Bu kurallar uygunluk mantığı ile bir kimlikten kaynaklanan haklar ve yükümlülükler duygusu dahilinde düşünülmelidir. Bir kurumun üyelerinden kurallara itaat etmeleri ve kurucu ilkelerin ve standartların koruyucusu olmaları beklenir.⁵⁶⁴ AB'nin Batı Balkan devleri ile ilişkileri de bu yaklaşımla ele alınabilir. Uygunluk mantığı çerçevesinde, AB'nin Batı Balkan devletlerinden beklentisi AB'nin kurucu ilkelerine ve kurallarına uyulmasıdır. Burada, aday/potansiyel aday Batı Balkan devletlerinin Avrupalı kimliğini inşa etmesinde kuralların ve normların önemi vurgulanmaktadır.

⁵⁶² James G. March, Johan P. Olsen, "Elaborating the New Institutionalism", Goodin, R. E. (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Institutions* (1. Baskı), Oxford University Press, New York, 2006, ss. 8.

⁵⁶³ James G. March, Johan P. Olsen, *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics* (1. Baskı), The Free Press, New York, 1989, ss. 38-161.

⁵⁶⁴ March, Olsen, *Elaborating the New Institutionalism*, ss. 8.

Schimmelfennig, AB'nin içinde bulunduğu uluslararası sistemi normlar ve özneler arası kavrayışlar tarafından yapılandırılan bir alan olarak ele almaktadır.⁵⁶⁵ Yani, AB'yi uygunluk mantığı içinde kurallara ve normlara bağlı kalan ve egoist davranışlardan uzak durabilen bir aktör olarak düşünmektedir. Checkel'e göre, AB'yi katı bir düzenleyici rolden uzaklaştıracak standart belirleme ve yumuşak hukuku vurgulama yönündeki mevcut ilgi sosyal aktörler tarafından güç kazanmaktadır.⁵⁶⁶ Bu yaklaşım da normatif faaliyetlerin önemini ortaya koymaktadır.

March ve Simon'a göre, uygunluk mantığı kuralların yönlendirdiği bir yolu izleyerek kural-temelli eylemi yönetmektedir.⁵⁶⁷ Kural kavramı sezgiyi, rolleri, alışkanlıkları, rutinleri, yetenekleri, deneyimleri, bilgileri, politikaları, normları, yasaları ve kurumları içeren geniş bir kavramdır.⁵⁶⁸ Kurumların da düzen ve öngörülebilirlik oluşturduğuna dair temel bir varsayım söz konusudur.⁵⁶⁹ Uygunluk mantığı mekanizması içindeki uygunluk kavramı, kurallar ve durumların eşleştirilmesiyle ilgilidir. Bu eşleşme içinde durumun ne olduğu belirlenir ve buna bağlı olarak kurallar oluşturulur. Diğer bir deyişle, aktörler bir durumu fark ederler ve kurallara uygun eyleme bağlarlar. Bu uygun eylem genellikle aktörlerin kimlikleriyle bağlantılıdır.⁵⁷⁰ Bu yaklaşım, alışkanlık veya belirli bir kimlik sonucunda kurallara uymayı ifade edebilir.⁵⁷¹

Uygunluk mantığı içinde görev kavramları, sorumluluk ve kimlik kişisel ilgi ve kazanç kadar davranışı da tetikleyebilir. Teorik olarak bu mantık sosyal inşacı

⁵⁶⁵ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 58-59.

⁵⁶⁶ Checkel, a.g.e., ss. 57-58.

⁵⁶⁷ James March, Herbert Simon, *Organizations* (2. Baskı), Wiley-Blackwell, Oxford, 1993, ss. 8.

⁵⁶⁸ Martin Schulz, "Logic of Consequences and Logic of Appropriateness", Augier, M., Teece, D. J. (Eds.), *The Palgrave Encyclopedia of Strategic Management* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, New York, 2016, ss. 2.

⁵⁶⁹ March, Olsen, *Elaborating the New Institutionalism*, ss. 5.

⁵⁷⁰ Schulz, a.g.e., ss. 2.

⁵⁷¹ Helene Sjursen, *Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the EU's Enlargement Policy*, JCMS, Cilt 40, Sayı 3, 2002, ss. 494.

süreçlere odaklanmaktadır.⁵⁷² Sending'e göre, uygunluk mantığı siyasi eylemi hem zorunlu eylem olarak hem de kural ve kimlik temelli olarak tasvir etmektedir. Uygunluk mantığı durum, kimlik ve kurallar olmak üzere üç temel unsurdan oluşmaktadır.⁵⁷³ Eski Yugoslavya cumhuriyetlerinden Slovenya ve Hırvatistan'ın Avrupalı kimliği içine dahil olmaları bu açıdan örnek gösterilebilir. Bu devletlerin kuralları, politikaları, normları, yasaları ve kurumları Avrupalı kimliğine uygunluk gösterdiği için AB'ye üye olmalarının önü açılmıştır. Her iki devlet de Avrupalı normları benimsemiş ve buna bağlı belirli bir kimlik kazanmıştır. Bu devletlerin kimliklerine uygun eylemler, belirlenmiş kurallar çerçevesinde devam edebilmektedir.

Finnemore ve Sikkink'e göre, uygunluk mantığı yapısal odaklı bir bileşene sahiptir. Bu noktada davranışı yönlendiren sosyal kurumlar, normlar, değerler, roller ve somutlaşan kurallar ön plana çıkmaktadır.⁵⁷⁴ Sosyal inşacı yaklaşım içinde normlar, aktörlerin kimliklerini oluşturan unsurlar olarak görülmektedir. Bu bakış açısı, normların davranışı kısıtlayıp kısıtlamadığını ele alan akılcı seçim yaklaşımından oldukça farklıdır. Akılcı seçim yaklaşımının aksine, sosyal inşacılıkta normlar aktörlerin kimliklerini inşa etmede temel unsurlardan biridir. Aktörler, eylemlerin uygun olduğunu düşündükleri takdirde normları içselleştirmektedir. Bu bağlamda, uygunluk mantığı norm uyumluluğunu anlama açısından önemli bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.⁵⁷⁵ Checkel, normların aktörler üzerinde kurucu bir etkiye sahip olduğunu savunmaktadır. Bu argümana göre, düşünsel ve normatif yapıların merkeziliği maddi olanların üzerindedir.⁵⁷⁶ Ekonomik rasyonalizmin temel varsayımını reddeden sosyal inşacılıkta normatif düşüncenin gücü esas alınmaktadır. Bu bağlamda, aday/potansiyel aday bir ülkenin AB

⁵⁷² Martha Finnemore, Kathryn Sikkink, *International Norm Dynamics and Political Change*, International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics, Cilt 52, Sayı 4, 1998, ss. 912-913.

⁵⁷³ Ole Jacob Sending, *Constitution, Choice and Change: Problems with the 'Logic of Appropriateness' and Its Use in Constructivist Theory*, European Journal of International Relations, Cilt 8, Sayı 4, 2002, ss. 447.

⁵⁷⁴ Finnemore, Sikkink, a.g.e., ss. 912-913.

⁵⁷⁵ Finnemore, Sikkink, a.g.e., ss. 912.

⁵⁷⁶ Jeffrey T. Checkel, *International Norms and Domestic Politics: Bridging the Rationalist-Constructivist Divide*, European Journal of International Relations, Cilt 3, Sayı 4, 1997, ss. 473-474.

normlarına uygunluk göstermesinin AB sürecine ciddi ölçüde etki edeceği iddia edilebilir.

Sjursen, Habermas'ın rasyonel, etik-politik ve ahlaki argümanlarını genişleme üzerinden ele almaktadır. AB genişlemesi ile ilgili pragmatik yaklaşımlar, aktörlerin belirli bir çıkar kümesine dayanarak kar hesaplamaları üzerinden şekillenmektedir. Sonuç mantığı ile özdeşleşen bu yaklaşım, normatif unsurlar yerine akılcı seçimleri ön planda tutmaktadır. Etik-politik bir yaklaşımda, kolektif 'biz' kavramı ve belirli bir toplum tarafından temsil edilen değerler önemlidir. Genişleme, belirli bir topluluğa ait olmanın sonucunda ortaya çıkan görev ve sorumluluklara atıfta bulunarak meşrulaştırılır.⁵⁷⁷ Yani, bu görev ve sorumlulukların aktörün kimliğiyle bağlantılı olması gerekmektedir. Habermas'a göre, etik-politik argümanlar kolektif kimliğin açıklığa kavuşturulmasını amaç edinmektedir. Ayrıca katılımcılar bir ailenin üyesi, bir bölgenin sakini veya bir devletin vatandaşı olup olmama konusunda kim olduklarını ve kim olmak istediklerini netleştirirler.⁵⁷⁸ Kimliklerini ve durumlarını belirleyen katılımcılar, hangi eylemin kendileri için uygun olduğunu belirlemekle yükümlüdür.

Sosyal inşacı uygunluk mantığında, uygunluğun bilişsel ve etik boyutlar içerdiği düşünülmektedir.⁵⁷⁹ Belirli bir benlik arayışı ve erdemli eylemler bu boyutları şekillendirmektedir. Diğer bir deyişle, etik-politik ve ahlak temelli yaklaşımlar içinde normatif unsurlar barındırmakta ve 'uygunluk mantığı' ile özdeşleşmektedir. Ahlaki bir yaklaşımda amaç, politikanın faydasına bakmadan evrensel adalet standartlarına dayanan gerekçeler bulmaktır. Bu yaklaşımda, iyi yaşamın belirli değerlerinin veya algılarının inşa edilmesi beklenmektedir.⁵⁸⁰ İyi yaşama ilişkin değerler ve evrensel adalet kavramı uluslararası siyaset teorisinin de ilgi odağındadır. Bu yaklaşımda, evrensel ahlak ilkeleri ahlaki bir uygunsuzluk olmaksızın sivil, uluslararası ya da ulus-üstü bir hukukun parçası olarak uygulamaya

⁵⁷⁷ Sjursen, a.g.e., ss. 494.

⁵⁷⁸ Jürgen Habermas, *Justification and Application: Remarks of Discourse Ethics* (1. Baskı), The MIT Press, Massachusetts, 1993, ss. 16-23.

⁵⁷⁹ March, Olsen, *The Institutional Dynamics of International Political Orders*, ss. 951-952.

⁵⁸⁰ Sjursen, a.g.e., ss. 494.

konulabilmektedir. Uluslararası siyaset teorisi bu yönüyle normlara vurgu yapan sosyal inşacılar tarafından destek görebilir. Ancak uluslararası siyaset teorisi normatif eylemlere yol göstermekten ziyade teorileştirmeye vurgu yapmaktadır. Uluslararası siyaset teorisi, tercihlerin hangi gerekçelere dayandırıldığını ele almaktadır. Sosyal inşacılık ise, normların etik içerikleri yerine normların aktör tercihlerini nasıl şekillendirdiğine odaklanmaktadır.⁵⁸¹ Bu, normların uygulanma süreciyle ilgili bir durumdur.

Uygunluk mantığı üzerinden AB'nin Batı Balkanlar yaklaşımında, normatif hedefler ve uygunluğun standartları önem arz etmektedir. Batı Balkan devletlerinin kolektif kimlik inşasına ilişkin inançları ve istekleri ne kadar fazla olursa, AB normlarının benimsenmesine yönelik eylemlerin de o kadar etki göstereceği açıktır. AB ve Batı Balkan devletleri arasındaki ilişkilere bakıldığında, aktör tercihlerini etkileyen normların önemi vurgulanabilir. Yani, Batı Balkanlar'ın AB normlarına uygunluk durumunu ve bunun entegrasyona etkisini inşacı yaklaşımla değerlendirmek makul görünmektedir. Bu yüzden, bu bölümde AB'nin aday/potansiyel aday Batı Balkan devletleri yaklaşımı uygunluk mantığı üzerinden analiz edilmektedir.

2.1. AB'nin Tarihsel ve Normatif Unsurlar Kapsamında Sırbistan Yaklaşımı

Bu bölümde, AB özelinde Sırbistan'ın kendi kimliğine ve inandığı normlara uygun biçimde davranış tercihleri incelenmektedir. Uygunluk mantığı açısından AB platformlarında Sırbistan'ın davranışlarının uygun olmaması bu açıdan ele alınabilir. AB değerleri ele alındığında, yeni kurulan düzen içinde saldırgan ve uyuşmaz tutumlar kabul görmemektedir. Sırpların daha yumuşak argüman üretmelerinin uygunluk mantığının doğru işlemesine sebep olacağı açıktır. Yani, Sırbistan'ın AB normlarına ve değerlerine uygunluk göstermesinin AB ile bütünleşme sürecini olumlu yönde etkileyeceği iddia edilebilir.

⁵⁸¹ Terry Nardin, "Uluslararası Siyaset Teorisi", Povey, K. (Ed.), Uluslararası İlişkiler Teorileri (4. Baskı), Küre Yayınları, 2013, ss. 382-403.

Daha önce de belirtildiği gibi, aktörlerin uygunluklarını belirlemede bireysel özellikler yerine tarihi unsurlar daha fazla dikkat çekmektedir. March ve Olsen, tarihsel geleneklerin bir kurallar kompleksi içinde kaydedilip yorumlandıkça daha da önem kazandığını iddia etmektedir. Tarihe bağlı normlarda kaydedildiği şekliyle öğrenme daha önemliyken, gelecek beklentileri daha az önemlidir.⁵⁸² Sırbistan'ın tarihine bakılarak düşünsel yapının toplumu nasıl inşa edildiği bu noktada ele alınabilir. Sırp toplumunun genelinde 'Büyük Sırbistan' saplantısının aslında topraklarını küçülttüğü kabul edilmektedir. Ayrıca, savaş dönemi ve öncesi izlenen politikaların yanlış olduğu görüşünü paylaşanlar da vardır. Ama devletin ve kilisenin varlıklarını dayandırdıkları kimlik Sırp milliyetçiliğinin süreğenliğini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Milliyetçilik de devlet, kilise ve bu yapıyla bütünleşmiş Sırp kimliğini canlandırmaktadır. Ancak Sırp toplumunun temel dayanakları demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık hakları gibi AB normlarına yönelim olduğu zaman Sırp kimliğinde ciddi bir evrilme olması beklenmektedir. Gerçek demokratlar ve dünya vatandaşlığı fikrine inananlar çarpıcı bir şekilde artmadıkça içinden çıkılmaz döngünün kırılması mümkün görünmemektedir.⁵⁸³

Özellikle 2000 yılından itibaren gerçekleşen seçimlerde AB yanlıları ve AB koşulluluğunu tartışarak Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliğine karşı gelenler arasında kutuplaşma söz konusudur.⁵⁸⁴ 2000'li yıllardan beri, kamuoyu açısından siyasi söylem olarak Sırbistan'ın AB üyeliği ilk sırada olmamıştır. Yakın tarihte yaşanan NATO müdahalesi, Kosova ile çözilemeyen sorunlar ve Karadağ ile devlet birliği konusunda yaşanan anlaşmazlıklar AB ile ilişkilerde kamuoyu iradesinin gecikmesine sebep olmuştur.⁵⁸⁵ Sırp toplumu içinde hem Sırbistan'ın daha farklı bir dış politika izlemesi gerektiğini savunan AB'ci bir

⁵⁸² March, Olsen, *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*, ss. 38.

⁵⁸³ Yaşın ile 03.08.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁵⁸⁴ Selma Şekercioğlu "Avrupa Birliği'ne Katılım Yolunda Sırbistan", Tezcan E., Aras, İ., Günar, A. (Eds.), *Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi- AB36 Mümkün mü?* (1. Baskı), Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 547.

⁵⁸⁵ Marko Stojic, *Between Europhobia and Europhilia: Party and Popular Attitudes Towards Membership of the European Union in Serbia and Croatia*, *Perspectives on European Politics and Society*, Cilt 7, Sayı 3, 2006, ss. 319.

kesim, hem de Rusların zaman zaman desteklediği AB karşıtı bir kesim vardır. Bu bağlamda, Sırbistan'ın davranışlarını etkileyen unsurlara bakmakta fayda vardır.

Finnemore ve Sikkink'in de daha önce belirttiği üzere sosyal kurumlar, normlar, değerler, kurallar ve roller aktör davranışlarına yön vermektedir. Bu durum, aktörlerin çok büyük sosyal sonuçları olan farklı görevler, yükümlülükler, haklar ve sorumluluklar arasında seçim yapmak zorunda olduğunu da ortaya koymaktadır. Sırbistan için, hangi değerlerin içselleştirilip hangi aktörle etkileşim sağlanacağı bu noktada önem arz etmektedir. Bu seçimi anlamak, fayda maksimizasyonu yerine seçimi yapılandıran sosyal norm ve kuralların anlaşılmasına bağlıdır.⁵⁸⁶ AB'nin Sırbistan üyeliği konusundaki istekliliğine rağmen, entegrasyon Sırbistan'ın kendi içinde ne olup biteceğine bağlıdır.

Sırbistan'ın bölge içinde ve yakın komşularıyla yaşadığı sorunları çözme durumu uygunluk mantığı açısından önemlidir. AB'nin teşvik ettiği komşularla iyi ilişkiler ilkesi Sırbistan'daki dönüşüm açısından kayda değer bir niteliğe sahiptir. AB, prensip olarak sınırlara ilişkin sorunların, etnik sorunların ve azınlıklarla ilgili sorunların devletlerin yapıcı politikalarıyla giderilmesi gerektiğini savunmaktadır. Srebrenitsa katliamı ve Sırbistan'ın tutumu uluslararası toplum tarafından oldukça eleştirilmiştir. Bu tutumun değişmesi ve Sırbistan'ın uluslararası alanda yapıcı argümanlara yer vermesi uygunluk mantığının doğru işleyebilmesi açısından önemlidir. 2010 yılında Sırbistan Parlamentosu'nun katliamlara ilişkin bir kınama bildirgesi hazırlaması ve dönemin Cumhurbaşkanı Boris Tadic'in anma törenlerinde özür dilemesi devletin daha yapıcı politikalara yer verdiğini göstermektedir.⁵⁸⁷

Uluslararası ticaretini ve finansal alanını liberalleştirmeye gayret gösteren bir aday ülke için, zamanla bu etkinin azalması AB normlarına uygunluk gösteren reformların sektöre uğraması gibi olumsuz bir duruma sebep olabilir. Çünkü, reformlar belirli bir zaman içinde bazı alanlarda yavaşlamaya başlar. 'Reform

⁵⁸⁶ Finnemore, Sikkink, a.g.e., ss. 914.

⁵⁸⁷ Şekercioğlu, a.g.e., ss. 561-562.

yorgunluğu' (reform fatigue) olarak adlandırılan bu terim, süreç uzayıp gittikçe ilgili devletin sadece aday ülke olarak kalmasına sebep olmaktadır. Sırbistan'da olası bir reform yorgunluğunun yaşanması halinde, devlet içinde karışıklıklar baş gösterebilir ya da Rusya'nın iç politikaya daha fazla müdahale etmesi Sırbistan içindeki dengeleri bozabilir.

Uygunluk mantığı, Sırbistan ve AB arasındaki müzakere süreci açısından önemli bir mekanizmadır. Entegrasyona giden yolda 35 fasıl üzerinden müzakere fasılları gerçekleşmektedir. Malların serbest dolaşımı, çevre ve enerji gibi konuların olduğu 33 fasıl önce görüşülmektedir. Geriye kalan 34. ve 35. fasıl ise müzakerelerin en sonunda görüşülmektedir. Kurumlarla ilgili olan 34. fasılda, aday ülkenin AB kurumlarında nasıl temsil edileceği tartışılmaktadır. Yani, aday ülke için teknik her şey bitmiştir ve son aşamaya gelinmiştir. 35. fasıl ise 'Diğer Konular' olarak adlandırılmaktadır. Müzakere sürecinde AB'nin yayınladığı mevzuatta, 33 başlıktan herhangi birinin altına konulamayan bir konu bu başlığın altında değerlendirilmektedir. Böylelikle, aday ülke üye olduğunda AB'nin yürürlükte olan tüm mevzuatlarını benimsemiş olacaktır.

AB müzakere sürecinde normal şartlarda ilk önce 23. ve 24. fasıllar açılmaktadır. Böylece ilk olarak yargı, temel haklar, adalet, özgürlük ve güvenlik ele alınmaktadır. Müzakere Çerçeve Belgesi'nde de açık bir biçimde görüldüğü üzere, bir tek Sırbistan'da durum farklı seyretmektedir. Sırbistan'la müzakereler başladığında ilk önce 'Diğer Konular' başlığı açılmış ve bunun içine Kosova meselesi eklenmiştir.⁵⁸⁸ AB, genişlemenin tüm kurallarını hiçe sayıp en son görüşülen başlığı en başa almıştır. Tüm müzakere süreci Kosova'ya bağlanmıştır. AB'nin Sırbistan'a burada verdiği mesaj Kosova'da bir şey olduğu takdirde AB ve Sırbistan arasındaki müzakerelerin sonlanacağıdır.

⁵⁸⁸ European Union, *Conference on Accession to the European Union- Serbia*, 2014, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/AD%201%202014%20INIT/EN/pdf>, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

AB müzakereleri içinde, Sırların AB normlarına uygunluk sağlamasında Kosova ile ilişkiler bir önkoşul olarak belirlenmiştir. Kosova meselesi adalet, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokratikleşme gibi AB normlarının odağında bir mesele olarak görülmektedir. Bu sorun tamamen çözülmezse, milliyetçiliğin yükselmesi ya da Kosova meselesinin daha fazla gündemi meşgul etmesi söz konusu olabilir. Bu durum da AB-Sırbistan ilişkilerini doğrudan etkileyebilir. Sırbistan teknik veya ekonomik açıdan Bosna-Hersek ile karşılaştırıldığında entegrasyon sürecinde daha avantajlı görünmektedir. Ancak Sırbistan için uygunluk mantığı devreye girdiğinde, devletin yakın tarihinin olumsuz etkilerinden arınması beklenmektedir.

Tarihsel ve kültürel unsurlar tarafından inşa edilen Sırp kimliğinin, Avrupa coğrafyasındaki yerinin de konumlanması gerekmektedir. Avrupa'nın bir anlamda Sırp kimliğinin ötekisi olması Sırbistan özelinde farklılık yaratan bir unsurdur. Arnavutlar, Hırvatlar, Boşnaklar tıpkı Yunanlar gibi kendilerini hali hazırda Avrupa'nın bir parçası olarak görürken, Sırlar için Avrupa tehdit algıladığı bir coğrafyadır. Bu tehdit algısının arka planında 1.ve 2. Dünya Savaşları'ndaki cepheleşmeler bulunmaktadır. Arnavutlar ve Hırvatlar aynı sebeplerle Sırların ötekisi konumundadır. Bölgesel bütünleşme, AB ile bütünleşme ve bölge istikrarı açısından aşılması gereken psikolojik eşik budur. Kimlikleri, kaçınmayı gerektirmektedir. Ancak, Sırlar kendilerini uyuşmaz da görmemektedir. Aksine, Kosova'nın bağımsızlığının tanınmasını büyük bir dayatma olarak görmektedirler. Bu bağlamda, yine bir tehdit algısı söz konusudur.⁵⁸⁹

Sırbistan ve AB özelinde uygunluk mantığının etkin bir işleyiş göstermesi açısından Bosna'daki katliamlar sonrası savaş suçlularının durumu ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği AB'nin üzerinde durduğu temel konular olmuştur. Buna yönelik Sırbistan'ın hayata geçireceği her reform devletin daha yumuşak argümanları benimsemeye niyetli olduğunu gösterecektir. Komisyon, Batı Balkanlar'ın reform yolunda ilerlemesinin Avrupa perspektifine yeni

⁵⁸⁹ Yaşın ile 03.08.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

bir ivme kazandırdığını ifade ettiği raporunda Sırbistan'daki gelişmeleri de değerlendirmiştir. Özellikle Ratko Mladić'in 2011'de Lahey Mahkemesi'ne transferi ve tutuklanmasını uluslararası adalet ve Sırbistan'ın AB perspektifi için olumlu bir adım olarak görülmüştür.⁵⁹⁰ Uygunluk mantığı üzerinden AB'nin Sırbistan yaklaşımının doğru bir işleyiş göstermesi için Sırp kimliğinin AB normlarına uygun biçimde inşa edilmesi gerekmektedir. Bosna'da işlenen savaş suçlarının ve soykırımın askeri sembolü olan Mladić'in 16 yılın sonunda yakalanması, Sırbistan ve AB ilişkilerinin normatif yapısıyla bağdaştırılmaktadır.

Sırbistan'ın Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği alanında kaydettiği gelişmelerden devletin sert ve milliyetçi argümanları bırakmaya istekli olduğu iddia edilebilir. Komisyon raporuna göre Sırbistan Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile tam işbirliği yapmaya ve bu mahkemenin yardım taleplerini zamanında yanıtlamaya devam etmiştir. Bütün bu gelişmeler ışığında, Komisyon 2011 yılında devlete aday ülke statüsü verilmesini önermiş ve Sırbistan 2012'de aday ülke olmuştur.

Sırbistan'ın adaylığı, Sending'in daha önce de üzerinde durduğu kimlik, durum ve kural temelli uygunluk mantığı kapsamında değerlendirilebilir. Bu yaklaşıma göre, aktör bir kimlik belirleyerek uygun eylem için motivasyon sağlayacağı bu kimliğin görev ve yükümlülükleri adına bir çerçeve oluşturur. Ayrıca, belirli bir durumda neyin uygun olduğunu belirten kurallar da ortaya çıkar.⁵⁹¹ Burada, Sırbistan'ın uygun eylem için sağladığı motivasyon kaynağının AB üyeliğine adaylık olduğu iddia edilebilir. AB'nin Sırbistan için öne sürdüğü Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi koşulluğu, Sırbistan'ın kimlik inşasında görevlerini ve yükümlülüklerini saptaması açısından önemlidir. Sırbistan'ın adaylık için AB'nin sunduğu kurallara riayet etmesi, devletin Birlik üyesi olduktan sonra da uygunluk mantığı çerçevesinde hareket edeceğini temin ettiğini göstermektedir.

⁵⁹⁰ European Council, *European Council 23/24 June 2011 Conclusions*, 2011, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-23-2011-REV-1/en/pdf>, Erişim Tarihi: 25/05/2020.

⁵⁹¹ Sending, a.g.e., ss. 447.

Sırbistan ile katılım müzakereleri devam ederken, ‘Yargı ve Temel Haklar’ başlıklı fasılda yerel savaş suçlarının işlenmesi ile ilgili gelişmelerin normatif düzeyde AB- Sırbistan ilişkilerinde etkisi olduğu iddia edilebilir. Buna bağlı olarak, Sırbistan Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne Sırp hükümlülerin Sırbistan’da ceza verme yetkisi vermesi talebini sürdürmektedir. Komisyon’un 2014 tarihli Sırbistan raporuna göre “Sırbistan’ın Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne ilişkin politikası, AB’nin yol gösterici ilkeleri ve Roma Statüsü’nün bütünlüğü konusunda AB ortak tutumları ile uygunluk göstermektedir.”⁵⁹² Komisyon’un bunu beyan etmesi Sırbistan’ın Birlik yükümlülüklerine saygı duyması ve AB kurallarını içselleştirme gayreti açısından önem arz etmektedir. Sırbistan’ın yargı ve temel haklara ilişkin yürüttüğü politikaların, AB ilkelerine ve normlarına uygunluk gösterdiği ifade edilmiştir.

Özetle, uygunluk mantığı üzerinden AB’nin Sırbistan yaklaşımı tarihsel unsurlar ve normlar kapsamında değerlendirilmektedir. Sırbistan’ın AB normlarına uygunluğunu belirlemede, tarihsel unsurların yorumlanması ve Sırp toplumunun tutumu önem arz etmektedir. Bu bağlamda Sırbistan’ın Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği, savaş suçlarının durumu ve komşularla iyi ilişkiler ilkesi normatif yönüyle ele alınmıştır. Ayrıca, AB ve Sırbistan arasındaki müzakere süreci ve Kosova ile ilişkilerin bir önkoşul olarak belirlenmesi uygunluk mantığı kapsamında değerlendirilmiştir.

2.2. Bosna Devlet Yapısının AB’ye Uygunluğunda Karşılaştığı Zorluklar

Uygunluk mantığı üzerinden AB’nin Bosna-Hersek yaklaşımı normatif unsurlar kapsamında değerlendirilebilir. Bieber’a göre, Bosna-Hersek için normatif durum Bosna Savaşı’ndan ve etnik temelli bir varlığın meşruiyetini baltalayan etnik temizlikten kaynaklanmaktadır.⁵⁹³ Bu durum, March ve Olsen’in daha önce de ifade

⁵⁹² European Commission, *Serbia Progress Report 2014*, 2014, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20140108-serbia-progress-report_en.pdf, Erişim Tarihi: 05/05/2020.

⁵⁹³ Florian Bieber, *Building Impossible States? State-Building Strategies and EU Membership in the Western Balkans*, *Europe-Asia Studies*, Cilt 63, Sayı 10, 2011, ss. 1799.

ettiği uygunluk mantığı kapsamında ele alınabilir. Onlara göre, eylemin temel mantığı bir kimlikten kaynaklanan haklar ve yükümlülükler duygusu içinde kurallara uymaktır. Etnik temelli sorunlarda ise, uygunluğun belirli bir kültüre dayandığını ifade etmekte fayda vardır. Yani, uygunluk mantığı doğruyu söyleme, adalet, dürüstlük ve güven ortaya çıkarırken aynı zamanda farklı kültürlerdeki etnik çatışmalarla da bağdaştırılabilir.⁵⁹⁴

Uygun kuralları benimsemiş bir aktörün davranışı iyi ve doğru yaşam standartlarına katkıda bulunabilir. Bununla beraber, etnik çatışmalar da aktörün tarihsel normlarda kaydedildiği biçimiyle öğrenmesine zemin hazırlayabilir. Bosna’da yaşanan etnik çatışmalar sonrası inşa edilen düzen uygunluk mantığı çerçevesinde ele alındığında, bölgedeki normatif tabanlı sorunların AB’nin Bosna yaklaşımını etkilediği sonucuna varılabilir. AB bölgede ilk önce ‘barış yapıcı’ (peace making), sonra da ‘barış koruyucu’ (peace making) rolü üstlenmiştir. Etnik temizliğin yaşandığının ve milliyetçi eksende bölünen üç siyasi birimin varlığının kabul edilmesi, bölgedeki barışın yeniden inşa edilmesi açısından önemlidir. Ayrıca insan hakları normunun ve demokratikleşmenin içselleştirilmesi ve hegemonyadan uzak iç politikaların oluşturulması gerekmektedir. Bosna’da barışın ve düzenin kalıcı olabilmesi için özgürlüklerin ve vatandaşlık haklarının güvenceye alındığı normlara sahip kurumların inşa edilmesi öngörülmektedir.⁵⁹⁵

AB, bölgede yeni kurumları inşa etme sürecinde resmi kuralları ve normları teşvik etmeye yönelmiştir. Bu noktada, başarının sağlanması için bölgenin iç dinamiklerinin dikkate alınması gerekmektedir.⁵⁹⁶ İkinci Dünya Savaşı’nda birbirlerine düşman olan Avrupa devletleri, savaş sonrası bütünleşmenin ilk adımını atabilmişlerdir. Bosna’da Sırp tarafından gerçekleştirilen “etnik temizlik” bu bağlamda ele alınabilir. Sırp ve Bosnalılar tarihin bu perdesinden dış politikalarını yürüttüğü takdirde, kendi içlerinde kolektif bir yapılanma içinde olmaları mümkün

⁵⁹⁴ March, Olsen, *Elaborating the New Institutionalism*, ss. 7.

⁵⁹⁵ Behlül Özkan, *Bosna’da Kalıcı Barış Mümkün mü?*, Bilge Strateji, Cilt 6, Sayı 10, 2014, ss. 79.

⁵⁹⁶ Vedran Dzihic, Angela Wieser, *Incentives for Democratisation? Effects of EU Conditionality on Democracy in Bosnia & Herzegovina*, Europe-Asia Studies, Cilt 63, Sayı 10, 2011, ss. 1806.

görünmemektedir. Dolayısıyla nasıl savaş sonrası Avrupa’da Kömür Çelik Topluluğu’ndan AB’ye entegrasyon süreci adım adım gerçekleşmişse, bu çatışan ülkeler arasında da uzlaşıya ve birlikte yaşamaya doğru bir gelişim kolektif kimliğin kapısını açabilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya ve Fransa’nın Avrupa kolektif kimliği içinde yer almaları gibi, Sırbistan ve Bosna-Hersek’in de geçmişin etkisinden kurtularak ortak bir çatı altında buluşmaları uygunluk mantığı açısından önemlidir. Bu iki devletin diyalog ve işbirliği halinde olmasının, AB ile ilişkilerini etkileyeceği iddia edilebilir.

Schimmelfennig, daha önce de belirtildiği üzere, AB’nin öznelararası kavrayışların ve normların yapılandığı bir uluslararası sistemde yer aldığını ifade etmektedir. Yani egoist ve araçsal davranışlardan ziyade, AB’nin uygunluk mantığı kapsamında değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları ve azınlık hakları gibi AB’nin normatif unsurları önem arz etmektedir. AB’nin başlıca değerlerinden olan hukukun üstünlüğü, katılım sürecinde oldukça önemlidir. Birliğe katılmak isteyen ülkelerin, hukukun üstünlüğünü güvenceye almak için gerekli çekirdek kurumların düzgün işleyişini erken bir aşamadan itibaren kurmaları ve teşvik etmeleri gerekmektedir. Komisyon güvenlik, temel haklar, demokratik kurumlar, kamu yönetimi reformu gibi hukukun üstünlüğü konusundaki çabaya odaklanmaktadır. Bosna’nın bu alanda yaşadığı eksiklikler AB ile ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Yeni ve bağımsız bir yargı sektörü oluşturmak, Bosna için kilit bir zorluk olarak görülmektedir.⁵⁹⁷ Bununla beraber, savaş suçlarına ilişkin yargılanma sürecinin AB normlarına uygun biçimde işleyiş göstermesi ve yakın tarihin olumsuz izlerinin silinebilmesi için atılacak tüm adımlar uygunluk mantığı üzerinden AB’nin Bosna yaklaşımında temel etkenlerdendir.

Bosna’nın kendi içindeki devlet yapısı AB üyeliğine bir engel olarak görülme de, merkezi hükümetin kısıtlı işlevselliği katılım yolunda ilerlemede bir engeldir. Bosna’daki sınırlı yetki nedeniyle, merkezi hükümet kurumları AB’nin

⁵⁹⁷ Dzankic, Keil, a.g.e., ss. 190-191.

tanımladığı kriterleri uygulamada zayıf kalmaktadır. Dayton'un sebep olduğu devlet yapısı hem Bosna'yı hem de etnik gerekçelerle tanımlanan iki birimin sınırları boyunca karar alma süreçlerini bölmektedir.⁵⁹⁸ Dayton sonrası gerçekleşen kurumsal ve sosyal bölünme, Bosna'nın etnik yapıdaki anayasal unsurlarının karmaşık biçimde kurumsallaşmasına sebep olmuştur. Bu yüzden kuruluşların çevresel konular, belediyeler ve kantonlarla ilgili ortak endişesi söz konusudur. Bu kuruluşlar arasında koordinasyon ve yargı yetkisine sahip zayıf bir merkez vardır.⁵⁹⁹ Bosna-Hersek için AB koşulluluğu ülke içindeki reform sürecini takip etmek için önem arz etmektedir. Bunun da ötesinde, kurumsal değişimin teşvik edilmesi müktesebat çerçevesinde gerekli reformlar için ön koşullar yaratabilir. Yani, AB koşulluluğu Bosna'nın inşası ve devletin temel işlevlerini yerine getirme kapasitesi konularını kapsamaktadır.⁶⁰⁰

Vucetic'e göre, demokratikleşme sürecinde daha fazla ilerleme için bir ön koşul olan statü sorunu her şeyi gölgede bırakmaktadır.⁶⁰¹ Demokrasinin güçlenmesi için topluluğa ait kültürel ve etnik olarak farklı tüm üyeler egemen devletin meşruiyetini kabul etmelidir.⁶⁰² Bosna Savaşı sonrası toplumda milliyetçi partilerin ve ulusal ideolojilerin baskınlığı söz konusuydu. Toplum üyeleri arasında öncelikle milli bağlılık ön plana çıktığından Bosna devletinin yapısı milliyetçi davranışları teşvik etmektedir.⁶⁰³ Dayton'un ortaya çıkardığı ikili sistem Bosna'daki milliyetçiliğin ve etnik kimliklerle olan bağın temel sebebiydi. Daha ılımlı bir iç politikanın gerçekleşebilmesi için bu konuda Dayton sürecinin ilk safhasında önlem alınmıştır. Etnik ulusal partilerin gücünü azaltmak için 1996-2002 yılları arasındaki her iki yılda bir seçim yapılmıştır.⁶⁰⁴

⁵⁹⁸ Dzihic, Wieser, a.g.e., ss. 1806.

⁵⁹⁹ Adam Fagan, Indraneel Sircar, *Europeanization of the Western Balkans: Environmental Governance in Bosnia-Herzegovina and Serbia* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, United Kingdom, 2015, ss. 61.

⁶⁰⁰ Dzihic, Wieser, a.g.e., ss. 1806.

⁶⁰¹ Srdjan Vučetić, *From Southern to Southeastern Europe: Any Lessons for Democratisation Theory*, Southeast European Politics, Cilt 5, Sayı 2-3, 2004, ss. 127.

⁶⁰² Barbara Pisciotto, *The Center-Periphery Cleavage Revisited: East and Central Europe from Postcommunism to Euroscepticism*, Nationalism and Ethnic Politics, Cilt 22, Sayı 2, 2016, ss. 195.

⁶⁰³ Can Büyükbay, Adis Merdzanovic, (2012), Euroscepticism in Turkey and Bosnia-Herzegovina, 62nd Political Studies Association Annual International Conference, Belfast.

⁶⁰⁴ Dzihic, Wieser, a.g.e., ss. 1806.

Vachudova'ya göre, Bosna'da siyasi rekabeti ve yeni hükümet politikalarını hayata geçirmek zordur. Bosna Savaşı'nda Bosnalı Sırp'ların ve Bosnalı Hırvatların, Bosnalı Müslümanlara etnik temizlik kampanyası uygulaması bu zorluğun temel sebebidir. Bosna'da mevcut durumda ise, her üç etnik grubu temsil eden politikacılar işbirliği yapıyor gibi görünmektedir.⁶⁰⁵ Ancak, Bosna'daki siyasi partiler temelde üç etnik grubun çıkarlarına göre bir bölünme yaşamaktadır. Boşnak partileri ulusal kimliklerini ön plana çıkarırken, Hırvat ve Sırp partileri de kendi siyasi haklarına ve statülerine yoğunlaşmaktadır.

Uygunluk mantığı üzerinden AB'nin Bosna yaklaşımı, etnik bölünmenin yol açtığı ortak tutum yoksunluğu kapsamında değerlendirilebilir. March ve Olsen'in daha önce de belirttiği üzere ortak tarih, değerli yaşam ve davranış kurallarının uygunluğu ortak bir tutumu somutlaştırmakta önemli etkenlerdir. Kurallar, neyin çabalamaya değer olduğuna ve neyin eylem için iyi nedenler olarak değerlendirildiğine dair kriterler sağlamaktadır. Uygunluk mantığında, aday/potansiyel aday devletin toplumunun AB için somutlaşmış bir dizi norm, inanç ve uygulamaya bağlı olmaları beklenmektedir.⁶⁰⁶ Bu noktada, AB'nin Bosna'dan beklentisi Birlik normlarına ve kurallarına devletin bütününe kapsayacak şekilde riayet edilmesi olmalıdır. Sırp, Hırvatlar ve Boşnaklar ulusal kimliklerine ve kendi çıkarlarına göre kamplaşma içinde olma politikasını terkederek, Bosna toplumu olarak AB normlarına ve değerlerine odaklanmalıdır. Etnik grupların ötesinde oluşturulabilecek ortak bir değerlendirme AB ve Bosna ilişkilerine de katkı sağlayabilir.

Uygunluk mantığı çerçevesinde, Bosna içinde kolektif bir bilincin oluşması ve AB üyeliğine bağlı kriterlerin benimsenmesi oldukça uzun sürebilir. Bu bağlamda, etnik temelli partilerin parti programlarını takip etmekte fayda vardır. Bosna içindeki siyasi partilerin programına bakıldığında AB üyeliği genel anlamda destek görmektedir. Sırp Demokrat Partisi (SDS) AB üyeliğini sadece bir olasılık

⁶⁰⁵ Vachudova, a.g.e., ss. 75-76.

⁶⁰⁶ March, Olsen, Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics, ss. 160-161.

olarak görmektedir. Bu parti, AB üyeliğine giden yolda yapılması gereken reformları reddetmektedir. Ayrıca olası bir üyelik karşısında Sırp Cumhuriyeti (RS) halkına referandum yoluyla bağımsızlık verilmesini önermektedir. SDS, Yüksek Temsilcilik vasıtasıyla uygulanan bütün değişikliklerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Potansiyel aday Bosna'nın içindeki belirli bir kesimin AB için somutlaşmış normlara ve uygulamalara karşı bu şekildeki olumsuz tutumu uygunluk mantığının işleyişi açısından sorun teşkil etmektedir. Bosna içindeki diğer bazı Hırvat ve Sırp partileri de AB müzakere sürecinin önünü açan gelişmelere kuşkulu bakmaktadır. Örneğin, Sırp partisi Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı (SNSD) AB'yi ve uluslararası toplumu sorgulayan bir tutum içerisindedir. Bu parti, anayasa reformuna ve mevzuata da karşı çıkmaktadır. Hırvat Demokratik Birliği (HDZ) için birinci öncelik ise, Hırvatların Bosna-Hersek Federasyonu içinde tam eşitliğini sağlamak için üçüncü bir tarafın gerekliliğini vurgulamaktadır.⁶⁰⁷

Özetle, uygunluk mantığı çerçevesinde Bosna'nın durumu savaşın taşıdığı izler ve etnik temelli sorunlar üzerinden değerlendirilmektedir. Uygunluk mantığının farklı kültürlerdeki etnik çatışmalarda bağdaştırılan yönü bu açıdan ön plana çıkmaktadır. Bosna'nın devlet yapısı hukukun üstünlüğü, demokrasi ve insan hakları gibi başlıca AB normlarına uygunluk sağlanmasında sorun teşkil etmektedir. Bununla beraber, toplum içindeki etnik bölünme ortak tutum yoksunluğuna sebep olmuştur. Bu durum, etnik temelli partilerin programlarına da yansımıştır. Sosyal inşacı uygunluk mantığı üzerinden AB'nin Bosna-Hersek yaklaşımı da normatif yönü olan bu unsurlar kapsamında ele alınmaktadır.

2.3. AB'nin Kosova'nın Durumuna Uygun Oluşturduğu Kurallar

Uygunluk mantığı üzerinden AB'nin Kosova yaklaşımı, devletin durumuna uygun belirlenen kurallar bağlamında ele alınabilir. Bunun için, öncelikle kurallar ve

⁶⁰⁷ Büyükbay, Merdžanović, a.g.e.

uygunluk mantığı arasındaki ilişkinin eyleme nasıl yön verdiğini belirtmek gerekmektedir. Schulz'un daha önce de belirttiği üzere, aktörlerin bir durum fark etmesi ve bunu kurallara uygun eylemlere bağlaması uygunluk mantığı açısından önemlidir. Ona göre, eylem alternatif yol haritalarının/eylem planlarının öznel değerlendirmeleri tarafından yönlendirildiğinde sonuç mantığını takip ederken mevcut duruma uygun kurallarla şekillendiğinde ise uygunluk mantığını izler. Her iki kavram da bireyler, gruplar veya kuruluşlar gibi kusursuz olmayan rasyonel aktörlerin özelliklerini saptamaktadır. Bu durum aktörlerin davranışlarını anlamaya ve tahmin etmeye yardımcı olabilir.⁶⁰⁸

AB'nin Kosova için tanımladığı kurallar, devletin uygunluk mantığını takip etmesi gerektiğini doğrular niteliktedir. Bununla beraber, Kosova için bu kuralların çerçevesinin çizildiği İstikrar ve Ortaklık Anlaşması da AB'nin davranışlarının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Kosova ve AB arasında ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik anlaşmanın imzalanması, Kosova için dönüm noktası sayılmaktadır. İstikrar ve Ortaklık Anlaşması yoluyla hem Kosova'da hem de Batı Balkanlar'da istikrar ve refahın inşa edilmesi hedeflenmektedir. Bu anlaşmanın imzalanmasıyla bölgede insan hakları, yargı ve diğer normların AB standartlarına getirilmesi amaçlanmaktadır.⁶⁰⁹

AB Konseyi ve Avrupa Parlamentosu, 2013-2014 yılları arasında müzakere edilen İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nı 2015'te onaylamıştır. İstikrar ve Ortaklık Anlaşması, AB'nin Kosova yaklaşımının normatif özelliklerini ortaya koymaktadır. Anlaşma, ortak pazarın yanı sıra temel demokratik ilkelere saygıyı da içinde barındırmaktadır. Avrupa standartlarının Kosova tarafından benimsenmesini sağlamak için tasarlanan reformların uygulanmasına da yardımcı olacağı

⁶⁰⁸ Schulz, a.g.e., ss. 1-2.

⁶⁰⁹ BBC News, *Kosova AB Üyeliği Yolunda İlk Adımı Attı*, 2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151028_kosova_ab, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

öngörülmektedir.⁶¹⁰ Avrupa kolektif kimliğine uygun tanımlanan normların bölgede içselleştirilmesi hedeflenmektedir.

Risse'nin daha önce ifade ettiği üzere, aktörlerin uygunluk mantığı dahilinde belirli normlara ve kurallara uyması beklenmektedir. Bununla bağlantılı olarak, AB ve Kosova arasındaki anlaşma ve işbirliği eylemin normatif rasyonalitesini açıklayan sosyal inşacı çerçeveden değerlendirilebilir.⁶¹¹ İstikrar ve Ortaklık Anlaşması uyarınca demokratikleşme, hukuki normlar, insan hakları normu ve azınlık hakları normuna bağlı biçimde AB ve Kosova arasındaki ilişkilerin gelişeceği öngörülmektedir. Kosova bu anlaşma yoluyla hukukun üstünlüğü, kamu yönetimi, ekonomi, rekabet ve ticaret gibi sektörlerde kapsamlı reformlar yapmayı ve AB müktesebatına uyumu taahhüt etmektedir. Komisyon'a göre, Kosova gerekli yapıları içeren bu anlaşmanın sorunsuz bir şekilde uygulanmasına odaklanmalıdır. Komisyon, AB ile ilişkilerde önemli yeni bir aşamaya doğru ilerlendikçe Kosova'yı destekleyeceğini belirtmektedir.⁶¹² Bu noktada, Kosova'nın sosyal olarak AB normatif özelliklerini benimsemesi ve bunu kimlik inşasında zorunluluk olarak görmesi gerekmektedir.

Uygunluk mantığında eylem, tercihten çok zorunluluk anlayışından kaynaklanır. Uygunluk mantığı içinde, Kosova'nın da Avrupa kimliği ile temas halinde olması beklenmektedir. Aktörlere tanımlanmış ve zorunluluk halini alan kuralların belirsizlik veya çelişki taşıması önemlidir. Bunun için sorun genellikle hesaplama mantığına geçmek yerine kuralları netleştirerek, durumun ne olduğunu belirleyerek ve hangi tanımın uygun olduğunu bularak çözülür.⁶¹³ Bu noktada, AB'nin Kosova ile ilişkilerinde hukuki normların önemi ele alınabilir. Komisyon,

⁶¹⁰ Council of the European Union, Stabilisation and Association Agreement (SAA) between the European Union and Kosovo signed, 2015, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/10/27/kosovo-eu-stabilisation-association-agreement/>, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

⁶¹¹ Thomas Risse, "Let's Argue!": *Communicative Action in World Politics*, International Organization, Cilt 54, Sayı 1, 2000, ss. 4-5.

⁶¹² European Commission, *Kosovo* Progress Report*, 2014, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-kosovo-progress-report_en.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁶¹³ March, Olsen, *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*, ss. 160-161.

EULEX ile iyi işbirliğinin devam ettiğini vurgulamaktadır. Kosovalı yetkililer, bu kurumun yetkilerinin genişletilmesi için önemli bir siyasi taahhütte bulunmuşlardır. EULEX'in Kosova'da varlık göstermesi ve süresinin uzatılması 'durumun ne olduğunu' göstermektedir. AB, Kosova'da hukukun üstünlüğü ilkesine ağırlık vererek Kosovalılar için hukuki normların benimsenmesini hedeflemektedir.

Kosova'da, Özel Araştırmacı Görev Gücü'nün kararlarını yargılamak için bir uzman mahkemesi kurulması kabul edilmiştir. Kosova, bu süreci tamamlamak için anayasa dahil olmak üzere bir çok yasal değişiklik yapmak durumundadır. Uzman mahkemesinin kurulması ve yasal değişikliklerin yapılma zorunluluğu Kosova için kuralları daha da netleştirmektedir. Komisyon, Yapılandırılmış Hukukun Üstünlüğü Diyaloğu'nun bu süreci desteklemeye devam ettiğini vurgulamıştır. Ancak, tarafsız ve bağımsız bir adaleti sağlamanın hala büyük bir zorluk olduğu belirtilmiştir.⁶¹⁴ Burada, Kosova için doğru tanım hukuki normların içselleşmesi açısından devletin çok erken bir aşamada olduğudur.

Komisyon, Kosova'da istikrarın ve refahın inşa edilebilmesi için bölgede normların AB'ye uygunluk göstermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak, Kosova'nın AB normlarını benimsemesi için yapması gereken reformlar belirli bir süre sekteye uğramıştır. 2014 yılının Haziran ayında gerçekleşen seçimlerden sonra, siyasi kutuplaşmanın sebep olduğu sorunlar önemli reformların hayata geçirilmesini engellemiştir. Yargının bağımsızlığı ile örgütlü suçlar ve yolsuzlukla mücadele gibi hukukun üstünlüğü alanındaki eksikler kaygı verici olarak değerlendirilmiştir.⁶¹⁵ Hukuki normlar kapsamında dönüşümün sağlanamaması, devletin politikasını olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca, hükümet ve muhalefet arasında artan kutuplaşma da bir anlamda devletin kimlik inşasını engellemiştir. Komisyon Raporu'na göre, Kosova'daki birçok bağımsız kurum ve düzenleyici makam ya faaliyette değil ya da

⁶¹⁴ European Commission, *Kosovo* Progress Report*, 2014, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-kosovo-progress-report_en.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁶¹⁵ European Commission, *Kosovo* Progress Report*, 2014, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-kosovo-progress-report_en.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

yönetim kurulu üyelerinin geciken atamalarından olumsuz etkilenmiştir. Hem hükümetin, hem de Meclis'in bu kurumlar için yönetim kurulu üyelerini seçmesi ve hesap verebilirlik mekanizmalarının oluşturulması önerilmiştir.⁶¹⁶

Komisyon, Kosova'ya ilişkin kurumsal aksaklıkları belirlerken azınlıkların korunması ve hukukun üstünlüğü gibi normatif unsurları da öncelikli sıraya koymuştur. Bu noktada, Kosova'nın AB kimliğinin bir parçası olma süreci AB değerlerinin ve normlarının içselleştirilmesiyle bağdaştırılabilir. Checkel'in daha önce de belirttiği üzere, sosyal aktörler standart belirleme ve yumuşak hukuk gibi normatif faaliyetlere yönelmektedir. Ona göre, uluslararası aktörlerin en etkili oldukları alan bu tür gayrı resmi uygulamaların ve normların teşvikidir.⁶¹⁷ Bu yaklaşım uygunluk mantığı üzerinden değerlendirildiğinde, AB'nin kendi normlarını teşvik etmek için belirli sınırlara ihtiyaç duyduğu gözlenmektedir. Batı Balkan devletleri arasında vizeden yararlanamayan tek ülke olan Kosova için AB'nin standart belirleme özelliği bu bağlamda ele alınabilir. Komisyon, vize sorununun giderilmesi için yolsuzlukla ve örgütlü suçlarla mücadele alanında Kosova'nın sicilinin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, parlamentoda etki gösteren siyasi çıkmazın çözüme kavuşması ile hukukun üstünlüğü ve yapısal reform alanlarında gelişmelerin kaydedilmesi de Kosova'nın AB sürecini etkileyen unsurlar olarak belirtilmiştir.⁶¹⁸

Komisyon, Avrupa standartlarına uyum açısından Kosova'nın erken bir aşamada olduğunu vurgulamaktadır. Yasal uygulamalarda yaşanan sorunlar, hukuki normların bölgede tam anlamıyla benimsenemediğini ortaya koymaktadır. Komisyon'a göre, Kosova'nın yargı sistemi erken bir aşamadadır. Yargı yönetimi

⁶¹⁶ European Commission, *Commission Staff Working Document: Kosovo 2015 Report*, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_kosovo.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁶¹⁷ Checkel, a.g.e., ss. 57-58.

⁶¹⁸ European Commission, *Commission Staff Working Document: Kosovo* 2016 Report*, 2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_kosovo.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

yavaş ve verimsiz, yargı görevlilerinin hesap verebilirliği de yetersiz olarak görülmektedir.⁶¹⁹ Uygunluk mantığı kapsamında, ‘durumun belirlenmesi’ önem arz etmektedir. AB de Kosova için durumu belirlerken, devletin normatif alanda eksik yanlarına değinmiştir. Uygunluk mantığına bağlı olarak ‘kuralların netleşmesi’ unsuru da, devletin hangi alanda reform yapması gerektiğini ortaya koymaktadır. Komisyon, İstikrar ve Ortaklık Anlaşması’nın uygulanması kapsamında reformlara rehberlik etmesi amacıyla “Kosova için Avrupa Reform Gündemi” başlıklı programı oluşturmuştur. Gündem iyi yönetim, hukukun üstünlüğü, rekabet gücü, istihdam ve eğitim alanlarını içermektedir.⁶²⁰

Özetle, AB’nin Kosova için mevcut duruma ilişkin uygun kurallar oluşturduğu kanısına varılabilir. Belirlenen bu uygun kurallar, uygunluk mantığı üzerinden AB’nin Kosova yaklaşımına katkıda bulunmaktadır. Kısaca İstikrar ve Ortaklık Anlaşması, ilerleme raporlarında sunulan tavsiyeler, EULEX ile işbirliği ve Kosova için Avrupa Reform Gündemi Programı normatif yönüyle ele alınmıştır.

2.4. AB’nin Kuzey Makedonya Kimliğine Uygun Oluşturduğu Kurallar ve Siyasi Eylemler

Uygunluk mantığı üzerinden AB’nin Kuzey Makedonya yaklaşımı, devletin kimliğine uygun kurallar ve siyasi eylemler kapsamında ele alınabilir. Sosyal inşacılıkta uygunluk mantığı, siyasi eylemin temel mekanizmalarından biri olarak görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, March ve Olsen eylemlerin kimliklerle, kurumsallaşan kurallarla, tarihsel deneyimlerle ve kurallara bağlı oluşan güvenli ilişkilerle bağlantısını ele almaktadır. Sosyal inşacı uygunluk mantığında, eylemler ilk olarak bir kimlik anlayışı içindeki uygunluğuna göre durumlara uyarlanmaktadır. Bu noktada, AB’nin Kuzey Makedonya kimliğine uygun biçimde durumu uyarlaması

⁶¹⁹ European Commission, *Commission Staff Working Document: Kosovo* 2016 Report*, 2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_kosovo.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

⁶²⁰ European Commission, *Commission Staff Working Document: Kosovo* 2020 Report*, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/kosovo_report_2020.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

ve devletin buna bağılı oluşan eylemleri değerlendirilebilir. Eylemlerin kurallarla ve rutinlerle kurumsallaştırıldığı ve kuralların da tarihsel deneyimi yansıtacak biçimde gözlemlendiği düşünülmektedir. AB'nin Kuzey Makedonya için belirlediği koşulların, eski Yugoslav geleneğinden gelen devleti dönüştürme çabasıyla ilgisi olduğu açıktır.

Uygunluk mantığında, kurallar düzen getirmesine rağmen potansiyel olarak çatışma, çelişki ve belirsizliğe de sebep olabilir. Bu nedenle kurallar uyum, değişkenlik ve standardizasyonun yanı sıra sapma da üretebilir. AB'nin Kuzey Makedonya için öne sürdüğü kuralların boyutunu ve etkisini bu yönüyle değerlendirmek makul görünmektedir. Kurallar ağı ve kurallara bağlı ilişkiler güven tarafından sürdürülmektedir. Çoğu zaman uygun davranışın beklenebileceğine dair bir güven olduğu görülmektedir.⁶²¹ Yani, AB'nin aday/potansiyel aday devletler için sunduğu kurallar ve normlar karşılıklı güven çerçevesinde benimsenmektedir. Bu açıdan, devletin kimlik inşa sürecinde normatif unsurların etkisine değinmekte fayda vardır.

Kuzey Makedonya, Komisyon'un öncelik verdiği demokratik kurumlar, temel haklar ve hukukun üstünlüğü gibi konularda eksiklikler yaşamaktadır. Dzankic ve Keil'e göre, devletin yasal sistemi Yugoslav mirasından ve Eski Yugoslavya Federasyonu'nun yasalarından şiddetle etkilenmektedir. Bu yüzden, Kuzey Makedonya için bağımsız bir yargı sektörünün oluşturulması oldukça zordur.⁶²² Uygunluk mantığı içinde kuralların tarihsel deneyimi yansıtacak şekilde oluşturulduğu dşnesi burada ele alınabilir. Kuzey Makedonya'nın tarihsel deneyimlerin etkisiyle günümüze taşıdığı hukuki normların AB kolektif kimliğine uyum göstermediği açıktır. Bu yüzden, Birlik Kuzey Makedonya'nın durumuna uygun kurallar ve koşullar belirlemiştir. Przino Anlaşması ve Acil Reform ncelikleri'nin ortaya çıkış sebebi de bundan kaynaklanmaktadır.

⁶²¹ March, Olsen, Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics, ss. 38.

⁶²² Dzankic, Keil, a.g.e., ss. 190-191.

Kuzey Makedonya, 2001 yılında AB ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nı imzalayan ilk Batı Balkan ülkesidir. Ohri Çerçeve Anlaşması sonucu AB ile ilişkiler düzenlenmiş, devletin siyasi ve etnik açıdan dengede kalması hedeflenmiştir. Derin ve uzun süreli siyasi krizin sona ermesinin ardından devletin katılım müzakerelerini başlatması için hukukun üstünlüğü ilkesini ve Przino Anlaşması ile ilgili Acil Reform Önceliklerini'ni yerine getirmesi şart koşulmuştur.⁶²³ Bu noktada, AB normlarının Kuzey Makedonya kimliği için kurucu bir etkisinin olup olmadığı tartışılabilir.

Sending, daha önce de ifade edildiği üzere, durum, kimlik ve kuralların uygunluk mantığını oluşturmada üç temel unsur olduğunu savunmaktadır. Sosyal inşacı yaklaşımda, normların da aktörlerin kimlikleri için kurucu olduğu iddia edilmektedir. Sending, bu iddianın uygunluk mantığı üzerinden açıklanabildiğini ifade etmektedir.⁶²⁴ Hukukun üstünlüğü ilkesi, Przino Anlaşması ve Acil Reform Öncelikleri içinde normatif unsurlar barındırmaktadır. Bu açıdan, AB normlarının Kuzey Makedonya'nın kimlik inşasında katkısı olduğu iddia edilebilir.

Uygunluk mantığı üzerinden AB'nin Kuzey Makedonya yaklaşımını etik argüman üzerinden değerlendirmek makul görünmektedir. March ve Olsen'a göre, sosyal inşacı uygunluk mantığı çerçevesindeki uygunluğun sonuçlarla ilgilenmesi gerekmez. Daha önce de belirtildiği üzere, uygunluk bilişsel ve etik boyutlar içermektedir. Bilişsel bir mesele olarak uygun eylem belirli bir benlik anlayışı için gerekli olan eylemdir. Bu, kimlik inşasında gerekli eylemlerin kurallar yoluyla yerine getirilmesiyle ilgili bir durumdur. Etik bir mesele olarak uygun eylem, erdemli olan eylemdir.⁶²⁵ Aktörün eylemlerinin, kolektif kimliğe uygun biçimde erdemli ve etik olması beklenmektedir. Burada, Kuzey Makedonya'da AB hukuki normlarına aykırı biçimde gerçekleşen eylemlerin boyutları irdelenebilir.

⁶²³ Kmezic, a.g.e., ss. 88-89.

⁶²⁴ Sending, a.g.e., ss. 443.

⁶²⁵ March, Olsen, The Institutional Dynamics of International Political Orders., ss. 951-952.

2015 yılında dönemin Başbakan'ı Nikola Gruevski'nin yolsuzluk yapmasının ve yargıya müdahale etmesinin ortaya çıkmasıyla ülkede halk hareketleri baş göstermiştir. 2015 tarihli Komisyon Raporu'na göre, 2001'den beri ülke en kötü siyasi krizi yaşamıştır. Bölücü siyasi kültür, uzlaşma eksikliği ve diyalogun bozulması uzun süren bir siyasi kriz biçimine dönüşmüştür. Ülkenin temel haklar, yargı bağımsızlığına müdahale, medya özgürlüğü, siyasallaşma ve yolsuzluk konularında ciddi zorluklar yaşadığı ele alınmıştır.⁶²⁶ Devletin sürüklendiği kriz AB'yi de yakından ilgilendirmiştir. AB hükümet ve muhalefet arasında arabuluculuk görevini üstlenmiş ve kriz Przino Anlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir. Anlaşmanın uygulanması ve Acil Reform Öncelikleri'nde önemli ilerlemelerin kaydedilmesi koşuluyla, Komisyon devletin üyeliği için olumlu tavsiyede bulunacağını bildirmiştir.⁶²⁷

Komisyon'un 2016 tarihli raporunda demokratik kurumların işleyişini ve toplumun kilit alanlarını etkileyen devletin ele geçirilmesi sorunu nedeniyle, demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanlarında ciddi zorluklar yaşandığı vurgulanmaktadır. Dört siyasi partinin lideri Komisyon'un ele aldığı erken seçimler, Przino Anlaşması ve Acil Reform Öncelikleri konusunda taahhütlerini yinelemiştir. Siyasi liderler 11 Aralık 2016'da erken parlamento seçimlerinin tarihinin de belirlemek dahil olmak üzere bir dizi karar almıştır. Komisyon güvenilir seçimlerin hazırlanması ve düzenlenmesini ülke liderleri için uzun süredir devam eden krizi aşmak, hukukun üstünlüğü sorunlarını ele almak ve ülkeyi AB yoluna sağlam bir şekilde döndürmek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir.⁶²⁸

⁶²⁶ European Commission, *Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia Report 2015*, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁶²⁷ European Commission, *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations*, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/north-macedonia_en, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

⁶²⁸ European Commission, *Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report*, 2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

Komisyon, siyasi uzlaşının etkin bir biçimde sağlanması için Acil Reform Öncelikleri'ni ön plana almaktadır. Bu reform paketi 23. fasıl (Yargı ve Temel Haklar) ve 24. fasıl (Adalet, Özgürlük ve Güvenlik) müzakerelerinin güçlendirilmesi ve hukukun üstünlüğü alanında başarılı bir yol izlenmesi adına oluşturulmuş bir öncelik paketidir. Acil Reform Öncelikleri'nin yerine getirilmesi AB üyelik müzakerelerinin başlatılması için bir önkoşul niteliğindedir. Yani AB'nin Kuzey Makedonya için ortaya koyduğu arabulucuk misyonunda ve buna bağlı olarak imzalanan Przino Anlaşması'nda, devlet için Acil Reform Öncelikleri gibi başlıca kuralların benimsenmesi öngörülmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, kurumların düzen ve öngörülebilirlik oluşturduğu varsayılmaktadır. Yani, kurumlar uygunluk mantığı çerçevesinde hareket eden politik aktörleri biçimlendirir, etkinleştirir ve sınırlandırır.⁶²⁹ AB, Kuzey Makedonya'nın biçimlenmesi ve etkinleşmesi için, devlet içindeki hukuki normların inşasına ağırlık vermiştir. Acil Reform Öncelikleri'nin yayınlanmasıyla birlikte, durumun analizi için bağımsız hukuk uzmanları getirilmiştir. Bağımsız uzmanlar iletişimin engellenmesi, yargı, bağımsız organların dış denetimi, medya ve seçimlerle ilgili alanlarda görevlendirilmiştir. Liderler, Komisyon'un hukukun üstünlüğüne ilişkin tavsiyelerini (Acil Reform Öncelikleri) uygulamaya yavaş yavaş başlamıştır, ancak yeterli sonuç alınamamıştır.⁶³⁰

Uygunluk mantığında, aday/potansiyel aday ülkenin siyasi elitlerinin AB değerlerini içselleştirmek için harcadığı çaba sonucu yeni bir kimlik inşa edilmektedir. Kuzey Makedonya'da iş başına gelen hükümetin AB ile uyumlu çalışmak istediği iddia edilebilir. Entegrasyon için gereken ve demokratikleşmeyi destekleyen reform paketlerini yürürlüğe sokmada istekli bir tutum sergilenmiştir. Avrupa ile bütünleşme istenirken bir yandan komşularına karşı kimlik inşa etme ya da varlığını koruma gayreti sergilendiğinden resmi olarak devlet yapısına eklenen

⁶²⁹ March, Olsen, *Elaborating the New Institutionalism*, ss. 5.

⁶³⁰ European Commission, *Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia Report 2015*, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

reformların uygulama aşamasının yeterince başarılı ilerlememesine de sebep olmuştur.⁶³¹

Uygunluk mantığı çerçevesinde Kuzey Makedonya'nın durumuna uygun oluşturulan kuralların düzen, uyum, değişkenlik ve belirli bir standart sağladığı iddia edilebilir. AB'nin öne sürdüğü bu koşullar ve Kuzey Makedonya ile entegrasyon süreci doğrudan bağlantılıdır. Kuzey Makedonya'da 2017'de Zoran Zaev'in başkanlık ettiği hükümetin göreve gelmesiyle AB değerlerine uygun reformların uygulanmasını ve komşularla iyi ilişkiler kurmayı hedefleyen bir yaklaşım ortaya konmuştur. Mayıs 2017'de AB ile bütünleşme temel öncelik olarak belirlenmiştir. Bu sürece uyumlu biçimde reformların uygulanması ve komşularla iyi ilişkiler kurulması taahhüt edilmiştir. 2017 yılında, Kuzey Makedonya ve Bulgaristan arasında Dostluk ve Komşuluk Anlaşması'nın imzalanması bu açıdan örnek verilebilir. Güner'e göre Ohri Çerçeve Anlaşması'na giden süreç ve Przino Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi, AB'nin sürdürülebilir çözüm üretmek için güçlü iradesini ve gayretlerini ortaya koymaktadır.⁶³² İlerlemelerin kaydedilmesine bağlı olarak Komisyon 2018'de müzakerelerin başlamasına yönelik tavsiyede bulunmuştur. Aynı yıl müzakerelerin başlatılması için Konsey tarafından eylem planı hazırlanmıştır.⁶³³

AB'nin Kuzey Makedonya'nın durumuna uygun ortaya koyduğu kurallar ve rutinler doğrultusunda, devletin kimliğinin biçimlendiği ve sınırlandığı düşünülebilir. Komisyon'un 2020 tarihli raporu Kuzey Makedonya'da gerçekleşen gelişmelere bu yönüyle ışık tutmaktadır: "Kuzey Makedonya AB ile ilgili reformlarını uygulamaya devam etmektedir. Hukukun üstünlüğü ve demokrasiyi güçlendirmek için çabalar devam etmiştir. Muhalefet partileri, AB ile ilgili reformlar ve devletin Mart 2020'de katıldığı NATO entegrasyon süreci gibi ortak ulusal çıkarları ilgilendiren konulara

⁶³¹ Yaşın ile 03.08.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁶³² Oğuz Güner, *Anayasal İsim Değişikliği Bağlamında Kuzey Makedonya'nın Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci*, Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, 2020, ss. 17-29.

⁶³³ European Commission, *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations*, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/north-macedonia_en, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

yoğunlaşmıştır. Kuzey Makedonya'nın yargı sistemi belirli düzeyde hazırlıklıdır. Acil Reform Öncelikleri'nin ve Venedik Komisyonu ile Hukukun Üstünlüğü Kıdemli Uzmanlar Grubu'nun yön verdiği yargı reformu stratejisinin uygulanmasında iyi ilerleme sağlanmıştır. Son yıllardaki reform çabalarının bir sonucu olarak Kuzey Makedonya yargı bağımsızlığını ve hesap verebilirliği sağlamaya yönelik mekanizmalar oluşturmaktadır.”⁶³⁴

Özetle, uygunluk mantığı çerçevesinde Kuzey Makedonya'nın demokratikleşme ve hukukun üstünlüğü alanındaki reformlara ağırlık vermesi gerekmektedir. Bu normların iç politikada ve toplum içinde teşvik edilmesi AB üyelik sürecine etki etmektedir. AB'nin arabuluculuğuyla Kuzey Makedonya'da erken seçimlerin yapılması ve siyasi krizin sonlanması için imzalanan Przino Anlaşması bu açıdan dönüm noktası sayılabilir. Przino Anlaşması'nın uygulanması, Acil Reform Öncelikleri'nde kayda değer gelişmelerin sağlanması ve erken seçimlerin güvenilir biçimde gerçekleşmesi koşuluyla katılım müzakerelerine başlanması tavsiye edilmiştir. Bütün bu gelişmeler, sosyal inşacı uygunluk mantığı çerçevesinde ele alınmıştır. AB'nin Kuzey Makedonya'nın kimliği kapsamında uyarladığı kurallar ve koşullar normatif yönüyle değerlendirilmiştir.

2.5. Arnavutluk'un Norm Uyumluluğu Çabası

Arnavutluk, son yıllarda AB'nin kurucu değerlerine bağlı olarak hukuki normlara ve demokratik ilkelere ağırlık vermiştir. Uygunluk mantığı üzerinden AB'nin Arnavutluk yaklaşımı da bu normatif unsurlar kapsamında değerlendirilebilir. Bunun için, uygunluk mantığı formülünün içindeki kurallara ve rutinlere değinmekte fayda vardır. March ve Olsen'a göre, siyasi kurumlarda gözlemlenen çoğu davranış yapılması gereken rutin yolu yansıtmaktadır.⁶³⁵ Sending'e göre bu yaklaşım, uygunluk mantığının formüle edildiği teorik bağlamı kavramak açısından önemlidir. Bu idari ve örgütsel içgörü politik yaşama taşındığı

⁶³⁴ European Commission, Commission Staff Working Document North Macedonia 2020 Report, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/north_macedonia_report_2020.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

⁶³⁵ March, Olsen, Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics, ss. 21.

zaman, işlevsel olarak düzenlenmiş ve göreve özgü kurallardan başka uygunluğun standardını tamamlayan kaynak ortaya çıkmaktadır.⁶³⁶ Uygunluk mantığıyla bağlantılı olarak, bu yaklaşımı AB'nin Arnavutluk için sunduğu kilit öncelikler üzerinden değerlendirmek mümkündür.

Komisyon, 2009'da AB'ye üyelik başvurusunda bulunan Arnavutluk için 12 kilit öncelik belirlemiştir. Yani, Arnavutluk için uygunluğun standardını tamamlayan kaynak olarak bu önceliklere ağırlık verilmiştir. Kurumsallaşan bu kuralların ve rutinlerin benimsenmesi, Arnavutluk'un kimlik inşası için oldukça önemliydi. Ancak, 2009 seçimleri sonrası Arnavutluk'ta hükümet ve muhalefet arasında büyüyen siyasi kriz AB reformlarının uygulanmasını sekteye uğratmıştır. 2011 yılında sağlanan uzlaşıyla birlikte Komisyon'un tavsiyelerini gerçekleştirmek için yeni bir yol haritası belirlenmiştir. 2012 tarihli Genişleme Stratejisi'nde 12 kilit öncelikten birçoğunun yerine getirildiği vurgulanmış ve Arnavutluk'a aday ülke statüsü verilmesi önerilmiştir.⁶³⁷ Bunun üzerine AB Konseyi, Arnavutluk'un yolsuzluk ve örgütlü suçlarla mücadele alanındaki performansının değerlendirilmesi için Komisyon'u görevlendirmiştir. Arnavutluk'un Avrupa kolektif kimliğine uygun biçimde belirlenen kuralları takip etmesi, AB entegrasyon süreci açısından olumlu etki göstermektedir.

2013 yılında Arnavutluk'da gerçekleşen parlamento seçimleri, demokratik kurumların işleyişi açısından önem arz etmektedir. Geçmiş seçimlerde alınan tartışmalı kararlar ve ülkenin demokratik işleyişindeki eksiklikler göz önünde bulundurulduğunda, 2013 seçimlerinin temel haklara saygı duyan ve demokratik ilkeleri benimseyen bir anlayışla gerçekleştiği iddia edilebilir. Komisyon'un 2013 tarihli Arnavutluk İlerleme Raporu'nda, genel seçimlerin ülkenin demokratik unsurları için bir test niteliğinde görüldüğü ifade edilmiştir. Ayrıca Arnavutluk'un

⁶³⁶ Sending, a.g.e., ss. 443.

⁶³⁷ European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013*, 2012, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/package/strategy_paper_2012_en.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

yolsuzluk ve örgütlü suçlarla mücadele alanındaki çabalarının devam etmesi koşuluyla, aday ülke statüsünün verilmesi tavsiye edilmiştir.⁶³⁸

2014 yılında Komisyon Arnavutluk'un bahsi geçen alanlarda gelişme kaydettiğini belirtmiş ve aday ülke statüsü verilmesi konusundaki tavsiyesini yinelemiştir. Arnavutluk, yargı reformu ve yolsuzlukla mücadele alanlarındaki performansı sonucu resmen aday ülke ilan edilmiştir. Bu noktada, AB'nin Arnavutluk için sunduğu kuralların uygunluk mantığıyla bağdaştığı düşünülebilir. Arnavutluk'un 12 kilit önceliğe ağırlık vermesi, AB ile uyum gösteren idari ve örgütsel içgörüsünü politik yaşama taşıdığını işaret etmektedir. Yolsuzluk ve örgütlü suçlarla mücadele gibi hukuki normları düzenleme ve demokratikleşme hareketi işlevsel olarak düzenlenmiş kuralların sonuç vermesinden kaynaklanmaktadır.

Komisyon'un 2014 tarihli Arnavutluk İlerleme Raporu'nda yargı reformu ile yolsuzlukla ve örgütlü suçlarla mücadele alanındaki gelişmeler olumlu olarak nitelendirilmiştir. Ancak, hukukun üstünlüğü alanında eksiklikler olduğu belirtilmiştir. Arnavutluk resmen aday olarak ilan edilmesine rağmen, devletin katılım müzakerelerine başlaması için erken bir aşamada olduğu belirtilmiştir. Komisyon kamu yönetimi reformu, yolsuzlukla ve örgütlü suçlarla mücadele, yargı reformu ve temel hakların korunması alanlarındaki reformların hız kazanması halinde katılım müzakerelerine başlanabileceğini ifade etmiştir.⁶³⁹ Arnavutluk için, ortak Avrupa kimliğinin içinde yer alan hukuki normların içselleştirilmesi bir anlamda zorunluluk niteliğindedir.

Daha önce de ifade edildiği üzere, norm uyumluluğunu kavrama açısından uygunluk mantığı önemli bir yaklaşımdır. Uygunluk mantığında davranışın iyi, arzu

⁶³⁸ European Commission, *Commission Staff Working Document: Albania 2013 Progress Report*, 2013, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2013/package/al_rapport_2013_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

⁶³⁹ European Commission, *Albania Progress Report*, 2014, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-albania-progress-report_en.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

edilir ve uygun olduğu kanısına varan aktörler rolleri ve kuralları içselleştirirler.⁶⁴⁰ AB'nin sunduğu öncelikler ve Komisyon tavsiyeleri Arnavutluk için iyi veya uygun olarak görülmeseydi, devletin bu normları içselleştirmesi mümkün olmayabilirdi. Komisyon'un yargı reformuna ilişkin sunduğu kurallar Arnavutluk tarafından benimsenmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak, Komisyon Arnavutluk'un yargı reformuna temel oluşturan anayasal değişiklikleri sebebiyle katılım müzakerelerine başlamasını tavsiye etmiştir.⁶⁴¹

Arnavutluk'un katılım müzakerelerine başlaması için herhangi bir ön koşul kalmamıştır. 2020'de, AB Genel İşler Konseyi Arnavutluk ile katılım müzakerelerine başlama kararı almıştır. Komisyon'un 2020 tarihli raporuna göre Arnavutluk, temel haklar konusunda uluslararası insan hakları belgelerine ve yasal çerçevesini Avrupa standartlarına uygun olarak geliştirmiştir.⁶⁴² Bu noktada, Arnavutluk'un AB meşruiyet ve uygunluk standartlarına bağlı kalma gayreti içinde olduğu kanısına varılabilir.

Ortak Avrupa kimliğinde hukuki normların ve demokrasinin önemi olduğu kadar, insan haklarına saygı normunun da önemi vardır. AB Heyeti, insan haklarıyla ilgili sivil toplum örgütleriyle işbirliği yaparak, insan hakları ihlallerini tanımlamak için bilgi toplamaktadır. Buna bağlı olarak, Arnavutluk makamlarıyla insan haklarının korunması konusunda aktif bir diyalog sürdürülmektedir. Uluslararası normları ve standartları teşvik etmek için özellikle BM, AGİT ve Avrupa Konseyi ile işbirliği yapılmaktadır.⁶⁴³

⁶⁴⁰ Finnemore, Sikkink, a.g.e., ss. 912.

⁶⁴¹ European Commission, *Commission Staff Working Document: Albania 2016 Report*, 2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_albania.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

⁶⁴² European Commission, *Commission Staff Working Document: Albania 2020 Report*, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/albania_report_2020.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

⁶⁴³ European Union, *Delegation of the European Union to Albania*, 2020, https://eeas.europa.eu/delegations/albania/6953/albania-and-eu_en, Erişim Tarihi: 20/05/2020.

AB'nin Arnavutluk ile insan hakları konusunda diyalog halinde olması oldukça önemlidir. Bu durum, AB'nin norm teşviğiyle bağdaştırılabilir. Finnemore ve Sikkink'e göre yeni normlar diğer normlarla ve çıkar alanlarıyla rekabet etmeleri gereken, tartışmalı bir normatif alanda ortaya çıkarlar. Bu normatif tartışmanın, uygunluk mantığının normlarla ilgili olduğunu gösteren önemli çıkarımları söz konusudur. Yeni bir norm teşvik etme çabaları, önceki normlar tarafından tanımlanan uygunluk standartları dahilinde gerçekleşir.⁶⁴⁴ AB'nin Arnavutluk için yeni normları teşvik etme çabası da uygunluk mantığı dahilinde gerçekleşmektedir.

Özetle, AB'nin Arnavutluk için oluşturduğu kurallar ve bunların kimlik inşasına katkısı uygunluk mantığı üzerinden değerlendirilmektedir. Arnavutluk'un AB aday ülkesi olabilmesi için 12 kilit önceliğe ağırlık vermesi şartı getirilmiştir. Demokratikleşmeye, insan hakları normuna ve hukuki normlara yönelik Arnavutluk resmen aday ülke ilan edilmiştir. Müzakere sürecinin başarılı bir şekilde ilerleyebilmesi için de uygunluk mantığı dahilinde normatif unsurların önem arz ettiği açıktır.

2.6. Karadağ İçin AB Kimliğine Uygun Kurallar

Uygunluk mantığı üzerinden AB yaklaşımı, Karadağ'ın kimliğiyle ilişkili kuralların uygulanması kapsamında ele alınabilir. Daha önce de belirtildiği üzere, aktörlerin bir durumu fark etmesi ve kurallara uygun eylemlere bağlaması uygunluk mantığının ana çerçevesini oluşturmaktadır. Bu uygun eylem de aktörlerin kimlikleriyle ilişkilendirilmiştir. Egeberg'e göre, uygunluk mantığında aktörlerin uygunluk sağladığına ikna edilmesiyle yeni kurallar benimsenmektedir. Aktörlerin uygunluk mantığı içinde karar vermesi için kimliklerinin ne olduğunu, durumun ne olduğunu ve kendilerini buldukları durumda hangi eylemin kendileri için uygun olduğunu belirlemesi gerekmektedir.⁶⁴⁵ Bu bağlamda, Karadağ'ın kimliğinin ne

⁶⁴⁴ Finnemore, Sikkink, a.g.e., ss. 897-898.

⁶⁴⁵ Morten Egeberg, *Transcending Intergovernmentalism? Identity and Role Perceptions of National Officials in EU Decision-Making*, Journal of European Public Policy, Cilt 6, Sayı 3, 1999, ss. 458.

olduğu, durumun ne olduğu ve hangi eylemin Karadağ'ın durumu için uygun olduğu tartışılabilir.

Karadağ'ın kimliği, bağımsızlığını kazanmasından itibaren AB normlarına uygun biçimde inşa edilmektedir. Bunun için, adaylık ve müzakere sürecini incelemekte fayda vardır. Karadağ, 2010 yılında aday ülke ilan edilmiştir. Avrupa Komisyonu, 2011 yılında katılım müzakerelerine başlanması yönünde tavsiyede bulunmuştur. Ancak üye devletlerden bazıları hukukun üstünlüğü alanında Karadağ'ın eksiklikleri olduğunu belirtmiştir. Komisyon 2012 tarihli raporunda, Karadağ ile katılım müzakerelerine başlanması yönündeki tavsiyesini yinelemiştir.⁶⁴⁶ AB Konseyi'nde sağlanan uzlaşıyla birlikte Karadağ 2012 yılında katılım müzakerelerine başlamıştır.

Karadağ, adaylık ve müzakere süreci açısından diğer Batı Balkan devletlerine göre daha avantajlı durumdadır. Bu durumu, devletin içselleştirdiği kurallar kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. March ve Olsen'a göre, kurallar ve uygunluk mantığı yoluyla siyasi kurumlar bir yandan düzen, istikrar ve öngörülebilirliği, diğer yandan esnekliği ve uyarlanabilirliği gerçekleştirir.⁶⁴⁷ Karadağ'ın, müzakere sürecine başlamasıyla birlikte, AB'nin devlet için tanımladığı yeni kuralları öğrenmesi hedeflenmiştir. Karadağ'ın katılım müzakereleri 23. ve 24. fasıllara öncelik veren 'Yeni Yaklaşım' kapsamında sürmektedir. Yeni yaklaşım ilk kez Karadağ ile müzakere sürecinde uygulanmıştır.

Uygunluk mantığı kapsamında, Karadağ'ın karşılaştığı yeni durumun 'Yeni Yaklaşım' olduğu düşünülebilir. Devletin karşılaştığı yeni durumu zaten kuralların var olduğu bir durumla ilişkilendirmesi beklenmektedir. Yeni yaklaşıma göre 'Yargı ve Temel Haklar' başlıklı 23. fasıla ve 'Adalet Özgürlük Güvenlik' başlıklı 24. fasıla

⁶⁴⁶ European Commission, Report from the Commission to the Parliament and the Council on Montenegro's Progress in the Implementation of Reforms, 2012, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/montenegro_spring_report_en.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

⁶⁴⁷ James G. March, Johan P. Olsen, *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics* (1. Baskı), The Free Press, New York, 1989, ss. 160.

öncelik verilecek ve son olarak bu fasıllar kapatılacaktır. Komisyon özellikle yargı, temel haklar ve adalet gibi konulardaki gelişmeleri yakından takip edecektir. Yeni yaklaşım kapsamında 23. ve 24. fasılların öncelikli olarak ele alınmasıyla ve müzakere süreci boyunca bu fasılların açık kalmasıyla, müzakereye başlayan aday ülke için gerekli reform programının yeterli zaman içinde oluşturulması amaçlanmaktadır. Yeni yaklaşımla birlikte 23. ve 24. fasıllardaki ilerleme genel müzakere sürecindeki ilerlemenin gerisinde kaldığı takdirde, diğer fasılların açılmasına ve kapanmasına müdahale etme kararı alınmıştır.⁶⁴⁸

Yeni yaklaşımla birlikte, Karadağ için tanımlanan kurallar ve bağlı olduğu durum ilişkilendirilmiştir. Buna bağlı olarak, hukukun üstünlüğü normu AB'nin Karadağ yaklaşımında önemli bir unsur olmuştur. Örneğin, 2012-2013 Genişleme Stratejisi'nde Karadağ'ın yolsuzlukla ve örgütlü suçlarla mücadele başta olmak üzere hukukun üstünlüğü alanında gelişme göstererek temiz bir sicil oluşturması ele alınmıştır.⁶⁴⁹ Komisyon'un 2013 tarihli raporunda da, yolsuzlukla ve örgütlü suçlarla mücadele alanındaki çabaların artırılması gerektiği vurgulanmıştır.

Karadağ'ın AB kurallarına uyarak ve rolünü yerine getirerek davranışsal olarak uygunluk mantığını takip ettiği iddia edilebilir. AB, tasarladığı yaklaşımla ve stratejiyle Karadağ için eylemin temel mantığının 'kurallara uymak' olduğunu göstermiştir. Devletin yolsuzlukla ve örgütlü suçlarla mücadele alanında yükümlülükleri belirlenmiştir. Karadağ için, eksikliklerin giderilmesiyle AB kolektif kimliğine uygun standartların oluşması beklenmektedir. Karadağ da Avrupalı kimliğiyle bağdaşan eylemlere yönelmektedir. 'Batı Balkan Altı' girişimi bu açıdan örnek verilebilir. Karadağ, bölgenin liderlerini Avrupa entegrasyonu konusundaki işbirliğini artırma çabalarında bir araya getirmeyi amaçlayan 'Batı Balkan Altı'

⁶⁴⁸ Avrupa Birliği Başkanlığı, Avrupa Birliği Genişlemesi, 2020, https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html, Erişim Tarihi: 02/02/2021.

⁶⁴⁹ European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013*, 2012, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/package/strategy_paper_2012_en.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

girişiminin kurulmasına yönelik öneride bulunmuştur. Bu yüzden, Komisyon bölgesel işbirliğini en yüksek siyasi düzeyde güçlendirmede Karadağ'ın öncü bir rol üstlendiğini dile getirmiştir. Önerilen 'Batı Balkanlar Altı'nın siyasi yöneticiler düzeyinde toplantısı 2013 yılında gerçekleşmiştir.⁶⁵⁰

Karadağ, AB'nin kurucu ilkelerine bağlı kalarak tercihini ve kimliği Avrupalı normlarla inşa etmektedir. Sjursen'in de belirttiği üzere, uygunluk mantığı çerçevesinde genişleme kararında normların rol oynaması gerekmektedir. Normlar, aktörlerin kimliğini inşa etmekte ve aktör davranışlarını kısıtlamaktadır. Karadağ'ın kimliği de AB'nin belirlediği normatif unsurlar dahilinde inşa edilmektedir. Aktörlerin dünya görüşleri ve tercihleri de normlar tarafından inşa edilmektedir.⁶⁵¹ Karadağ'ın bir yandan davranışları kısıtlanırken, diğer yandan da dünya görüşü Avrupalı normlar tarafından inşa edilmektedir. Karadağ'ın müzakere sürecinde hukuki normlara yoğunlaşması koşulu bu bağlamda ele alınabilir. Komisyon'un 2014 tarihli raporuna göre: "Karadağ'ın müzakerelerde ilerlemeye devam ettiği belirtilmiştir. Karadağ, Komisyon tavsiyeleri sonucu hukukun üstünlüğü alanında reformlara ağırlık vermiştir. Bu reformların somut sonuçları ortaya konduğu takdirde katılım müzakereleri süreci olumlu yönde etkilenecektir."⁶⁵²

March ve Olsen'a göre, bir uygunluk mantığı geleneği içinde eylemler kural-tabanlı olarak görülmektedir.⁶⁵³ Politik maliyetler ve fayda hesabı yerine kimlik ve uygunluk hesabı önem arz etmektedir.⁶⁵⁴ Yani, eylem uygunluk mantığı ve kimlik duygusuyla yönlendirilmektedir. Eylem, bir kimliği ve rolü çağrıştırmakla birlikte o kimliğin veya rolün yükümlülüklerini belirli bir durumla eşleştirmeyi içerir. Amaç,

⁶⁵⁰ European Commission, *Montenegro 2013 Progress Report*, 2013, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2013/package/brochures/montenegro_2013.pdf, Erişim Tarihi: 05/05/2020.

⁶⁵¹ Sjursen, a.g.e., ss. 492.

⁶⁵² European Commission, *Montenegro Progress Report*, 2014, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-montenegro-progress-report_en.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

⁶⁵³ James G. March, Johan P. Olsen, *The Institutional Dynamics of International Political Orders*, International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics, Cilt 52, Sayı 4, 1998, ss. 951-952.

⁶⁵⁴ March, Olsen, *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*, ss. 38.

çıkarlardan daha çok kimliklerle ve rasyonel beklentilerden daha çok kuralların seçimiyle ilişkilendirilir.⁶⁵⁵ Karadağ'ın çıkarlarından önce kimliğiyle bağdaşan eylemleri ve maddi beklentilerinden önce kurallara bağlılığı normatif yönüyle değerlendirilebilir. Komisyon'un 2015 tarihli raporunda, Karadağ'ın kilit dış politika önceliğinin AB üyeliğine ek olarak NATO'ya katılma davetini güvenceye almak olduğu belirtilmiştir. Her iki öncelik de hukukun üstünlüğü normuna bağlanmaktadır. Hukukun üstünlüğü alanındaki ilerleme gerek AB üyeliği, gerekse NATO süreci için kilit şart olarak görülmektedir.⁶⁵⁶

Komisyon'un 2016 tarihli raporunda, Karadağ'ın NATO'ya davet edilmesi büyük bir başarı olarak ifade edilmiştir. Hukukun üstünlüğü alanında yasal çerçeve büyük ölçüde oluşmuştur, ancak yolsuzlukla ve örgütlü suçlarla mücadele alanında somut bir sicil oluşturulması beklentisi devam etmektedir.⁶⁵⁷ Yani, uygunluk mantığı içinde Karadağ'ın durumunun AB'nin belirlediği kurallarla eşleşmesi gerekmektedir. AB'nin Karadağ'dan beklentisi kurallara itaat etmesi ve kurucu ilkeleri benimsemesidir. Bununla bağlantılı olarak, 2018 tarihli Komisyon Raporu'nda Roma Statüsü'nün bütünlüğü konusunda AB'nin yol gösterici ilkeleri ve Karadağ arasında ortak tutumlara sahip olunması gerekliliği vurgulanmıştır.⁶⁵⁸

Uygunluk mantığında dış politika, belirli kimliklerle ilişkili kuralların belirli durumlara uygulanması olarak açıklanabilir.⁶⁵⁹ Karadağ'ın Avrupalı kimliğine yönelmesi açısından izlediği dış politika da bu açıdan önem arz etmektedir. Komisyon'un 2018 tarihli Karadağ raporu, devletin kimliği ve bu kimliğe uygun

⁶⁵⁵ March, Olsen, *The Institutional Dynamics of International Political Orders*, ss. 951-952.

⁶⁵⁶ European Commission, *Commission Staff Working Document: Montenegro 2015 Report*, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_montenegro.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

⁶⁵⁷ European Commission, *Commission Staff Working Document: Montenegro 2016 Report*, 2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_montenegro.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

⁶⁵⁸ European Commission, *Commission Staff Working Document: Montenegro 2018 Report*, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-montenegro-report.pdf>, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

⁶⁵⁹ March, Olsen, *The Institutional Dynamics of International Political Orders*, ss. 951-952.

oluşan dış politika hakkında durumu ortaya koymaktadır. Buna göre: “Karadağ, 1990’larda Eski Yugoslavya’daki silahlı çatışmalar sonucu mülteci ve yerinden olmuş kişiler olarak sürdürülebilir çözümler hedefleyen Saraybosna Deklarasyonu Süreci kapsamında Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan ile yakın işbirliğine devam etmiştir. Bölgesel işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri, Karadağ’ın AB’ye geçiş sürecinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu dayanışma ortamı istikrara, uzlaşmaya ve geçmişin mirasını ele almaya elverişli bir iklime katkıda bulunmaktadır. Karadağ Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci, Bölgesel İşbirliği Konseyi, CEFTA, Batı Balkanlar Altı, Enerji Topluluğu Antlaşması ve Orta Avrupa Girişimi gibi bölgesel girişimlere aktif olarak katılmaktadır.”⁶⁶⁰

Karadağ kimliği gereği iyi komşuluk ilişkilerine ve bölgesel işbirliğine ağırlık verirken, devletin eylemleri de AB’nin sunduğu kurallarla uyum göstermektedir. March ve Olsen siyasetteki çoğu davranışın uygunluk mantığını izlediğini, kurallara uyulduğunu ve rollerin yerine getirildiğini savunmaktadır. Onlara göre, uygunluk mantığı içinde siyasi kurumlar-roller-durumlar arasındaki ilişkiler açısından uygun eylemleri tanımlayan birbiriyle bağlantılı kurallardır. Süreç durumun ne olduğunu, hangi rolün yerine getirildiğini ve bu durumda bu rolün yükümlülüklerinin ne olduğunu belirlemeyi içerir.⁶⁶¹ Karadağ’ın AB ile müzakere süreci de devletin durumuna, rolüne ve yükümlülüklerine ilişkin durumu ortaya koymaktadır.

Özetle, uygunluk mantığı çerçevesinde Karadağ’ın Avrupalı normlara ağırlık verdiği ifade edilebilir. Devletin rolüne ve kimliğine uygun biçimde kuralları takip etmesi şart koşulmuştur. Hukuki normlara ilişkin eksiklikler belirtilmiş ve müzakere sürecinin gidişatı da bu normatif unsura bağlanmıştır. Sosyal inşacı uygunluk mantığı üzerinden AB’nin Karadağ ile ilişkileri, AB’nin belirlediği ‘Yeni Yaklaşım’ kapsamında değerlendirilmiştir. Yani uygunluk mantığına bağlı olarak AB’nin Karadağ’ı ne şekilde biçimlendirdiği, etkinleştirdiği ve sınırlandırdığı ele alınmıştır.

⁶⁶⁰ European Commission, *Commission Staff Working Document: Montenegro 2018 Report*, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-montenegro-report.pdf>, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

⁶⁶¹ March, Olsen, *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*, ss. 160.

3. KÜLTÜR VE KİMLİK ÜZERİNDEN AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI BALKANLAR YAKLAŞIMI

Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Batı Balkan coğrafyasında kurulan yeni devletler politikalarını, ideolojilerini ve kimliklerini AB ile özdeşleştirmek için çaba sarfetmektedir. AB de Batı Balkanlar özelinde ortak kimliğin önünü açabilecek çeşitli atılımlara imza atmıştır. Avrupalı üst kimliği önce devlet içinde, ardından komşularıyla ve nihayetinde bölge olarak uyumlu çalışma ve birlikte barış ortamını sağlama yeteneklerinin gelişmesini öngörmektedir. Bu bağlamda bölgesel yaklaşım, koşulluluk ilkesi ve İstikrar ve Ortaklık Süreci gibi temel perspektifler belirlenmiştir.

AB ve Batı Balkanlar arasındaki resmi ilişkiler, Mayıs 1999'da İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin beş ülke için önerilmesiyle başlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde Batı Balkanlar farklı adlarla tanımlanmıştır. İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin başlamasıyla birlikte ise bölgenin adı 'Güneydoğu Avrupa' olarak değişmiştir. Özellikle 'Balkanizasyon' teriminin çalkantıları ve bölünmeleri çağrıştırdığı iddiasıyla AB'ye yakın bir terminoloji olarak 'Güneydoğu Avrupa' olarak bir nitelendirme tercih edilmektedir. Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci, bölge ülkelerinin işbirliğini arttırmak kurulmuş ve AB üyelik sürecini inşa etmeyi amaçlamıştır.⁶⁶²

AB yetkilileri, bölgedeki etnik temelli çatışmaların yerini istikrar ve işbirliğinin alması için Güneydoğu Avrupa İstikrar Pakti'na yönelmiştir. Kasım 2000'de AB ve Batı Balkanlar arasında bu ortaklık resmen onaylanmıştır. Bir sonraki yıl, AB bu ülkeler için özel olarak tasarlanmış CARDS programını başlatmıştır. Bu süreçte amaç, bölgesel işbirliğini teşvik etmek ve Batı Balkan ülkelerini nihai AB üyeliğine hazırlamaktır.⁶⁶³ Balkan coğrafyasının istikrara kavuşturulması ve barış ortamının inşası için atılan adımlar, zaman içinde bir takım değişiklikler göstermişse

⁶⁶² Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁶⁶³ Dzenita Siljak, Sandor Gyula Nagy, *The Effects of the Crisis on the Convergence Process of the Western Balkan Countries Towards the European Union*, Society and Economy, Cilt 40, Sayı 1, 2018, ss. 106-107.

de özü itibariyle Avro-Atlantik kurumlarıyla bütünleşme ve bölgede çok kültürlü, çok dinli, çok dilli, çok etnikli bir yönetim yapısı oluşturma politikası terk edilmemiştir.⁶⁶⁴ Bu yaklaşım, her devletin AB içinde kendi kültürünü ve kendi kimliğini koruyabildiği bir entegrasyonla yani ‘Avrupalı kimliği’ ile ilişkilendirilebilir.

AB, bütünleşme gerçekleştiği zaman devletlere ya da kişilere tek bir kimlik empoze etmemektedir. Bu kapsamda, sosyal inşacılığın birbirini besleyen iki önemli unsuruna, yani ‘kültür’ ve ‘kimlik’ kavramlarına değinmekte fayda vardır. Kültür, kimliği oluşturan unsurlardan biridir. Kimlik ise ‘öteki’ üzerinden tanımlanır ve aidiyetle ilgilidir. İnşacı yaklaşımda, devletler seviyesinde aidiyet hissini ve değerleri bir arada ele almak makul görünmektedir. Avrupa kültürü, Avrupa kimliğinin bir destekleyicisi niteliğindedir.

AB, 500 milyona yaklaşan⁶⁶⁵ nüfusuyla ve 69 yıllık geçmişiyle 27 devleti bir arada tutabilen bir yapıdır. Bu entegrasyon katı kurallarla değil, fonksiyonel ilkeler ve değerlerle varlığını devam ettirmektedir. Sijursen’e göre, ‘değerler’ belirli bir topluluğun kimliğine dayandırılan ‘iyi yaşam’ hakkındaki belirli bir fikre işaret etmektedir.⁶⁶⁶ AB de belirli değerler üzerine inşa edilmiş ve sürekli bu değerlerle gelişen rafine bir yapıdır. Avrupalı kimliği iyi yaşama ilişkin dinamikleri hoşgörüyü, toleransı ve bireyi esas alarak korumaktadır. Bu ilkeler ışığında devletleri onyıllarca bir arada tutmak mümkün olmaktadır.

‘Avrupalı kültürü’, Avrupalı kimliğinin kurucusu olarak görülen gelenekleri ve değerleri kapsamaktadır. Avrupa’yı Avrupa yapan belli başlı değerler AB kültürünün içini doldurmaktadır. İfade özgürlüğü, bu değerlere örnek verilebilir. Herhangi bir kişinin düşüncelerine ve görüşlerine insanların katılıp katılmaması ya

⁶⁶⁴ Yaşın ile 03.08.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁶⁶⁵ Avrupa İstatistik Ofisi’nin (Eurostat) 2019 yılı verilerine göre AB üye ülkelerinin toplam nüfusu 513,5 milyona ulaşmıştır. Ancak 60 milyon nüfusu olan İngiltere, Ocak 2020 itibariyle AB’den resmi olarak ayrıldığı için demografik değişim söz konusudur.

⁶⁶⁶ Sijursen, a.g.e., ss. 495.

da düşüncelerin zararlı olarak görülüp görülmemesi önemli değildir. İfade özgürlüğünde, yasaklarla insanların düşüncelerinin bastırılmayacağı esas alınmaktadır. Avrupalılık, ortak kültürel varlığın bir parçasını ifade etmektedir. Bu kültürel yapıda, ifade özgürlüğünün yanı sıra tolerans, hoşgörü, dayatmacılığa karşı olma ve devletin bireysel yaşamı üzerinde baskı kurmaması ön plandadır.

AB’de kağıt üstünde kurallarla birlikte sosyal normlar da bütünleştirici niteliktedir. Hukuk devleti, insan haklarına saygı, kamu makamlarında yapılan adil seçimler, şeffaflık ve yolsuzluğa karşı mücadele tüm taraflarca adil olarak kabul edilebilecek ilkelere. Adil yargılanmayla keyfi olarak devletin güç kullanması engellenmiştir. Sorumluluk (*accountability*) ilkesiyle kamu adına yetki kullanan kişilerin hesap verme yetisi esas alınmıştır.

Bugün Avrupalılar kendi halklarının oylarıyla demokrasiye bağlılığı şart koşmaktadır. AB üyelik koşullarını belirlediği zaman, listenin başında demokratik kurumlar yer almaktadır. Demokrasi, pratik nedenlerle uluslararası bir norm olarak yükselmektedir. Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve kurumların hesap verebilirliği dünya çapında giderek daha fazla soruna çözüm bulmaktadır.⁶⁶⁷ Avrupalıların çoğu, AB’yi demokrasi ve modernite ile ilişkilendirmektedir. Eurobarometre’nin 2020 yılında yaptığı araştırma sonuçlarına göre, AB ile en sık ilişkilendirilen özellik (%66’lık oranla) Birlik’in ‘demokratik’ olmasıdır.⁶⁶⁸ Ekonomik anlamda da Avrupa’nın sosyal piyasa kültüründen söz etmek mümkündür. Devletlerin Avrupalı olarak değerlendirilmesi için piyasa ekonomisi modelini de başarıyla uygulamaları gerekmektedir.

AB’nin fonları ya da hukuksal düzenlemeleri içeren adımlarının inşacılıkla uyan bir tarafı mümkün olabilir. Koşulluluk, ortak kimliğe zemin hazırlamak ve

⁶⁶⁷ Ikenberry, a.g.e., ss. 92-93.

⁶⁶⁸ 9 Temmuz- 26 Ağustos 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen ankete 27 AB üye devleti, Birleşik Krallık, beş aday ülke (Arnavutluk, Karadağ, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Türkiye) ve Kuzey Kıbrıs’tan katılım sağlanmıştır. (European Commission, *Standard Eurobarometer 93 Summer 2020*, 2020, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2262>, Erişim Tarihi: 01/02/2021).

başlıca değerlerin inşa edilmesini sağlamak için temel bir prensiptir. Bu bağlamda, AB ortak Avrupa kimliğinde demokrasinin, insan haklarının, azınlıklara saygının olması gerektiğini savunmaktadır. Bu asimetrik ilişki içinde belirleyici konumda olan AB, üye konumunda olmayan ülkelerin Avrupalılaşmaya gönüllülükleri halinde ortaya belli başlı koşullar sunmaktadır. Bu da yüzyıllarca kimliğin oluşması yerine tohumları atıp sulayarak büyütülebilir. Böyle bir perspektiften bakıldığında, merkezinde Kopenhag Kriterleri'nin olduğu bir kimlik inşasını maddi koşullulukla yönlendirmek makul görünmektedir.

Batı Balkanlar'daki AB koşulluluğu uzlaşma, yeniden yapılanma ve reform amaçlamaktadır. Siyasi, ekonomik ve müktesebata ilişkin Kopenhag Kriterleri tüm aday ve potansiyel aday ülkelere uygulanmaktadır. Ohri, Dayton, Belgrad anlaşmaları ya da BMGK'nin 1244 sayılı kararı gibi barış anlaşmalarından ve siyasi anlaşmalardan doğan koşullar da bu çerçevede değerlendirilmektedir.⁶⁶⁹ AB'nin bölge ülkelerinden beklentisi daha demokratik, insan haklarına saygılı, duruma özel koşulları karşılayan ve Kopenhag Kriterleri'ne uyan bir kimliğin inşa edilmesidir. Ureya'ya göre, müktesebata uygunluk gibi konular, kurumlar, fonlar ve finansal desteklerin dışında da bir yansıma vardır. Bu da değerler bağlamında bir Avrupalı kimliğinin hedeflendiğini ortaya koymaktadır. Ancak kimliği etkileyen dinsel, dilsel, kültürel ve diğer değerlerin tek tipleştirilmesi yerine, tüm değerlerin geliştirilip yaşatılmasına yönelik bir gaye güdülmesi gerekmektedir.⁶⁷⁰ Birlik'in birbirinden farklı kültürlerin bir arada yaşamasına imkan vermesi, AB için çok kültürlülüğün önemli bir değer olduğunu göstermektedir. AB Temel Haklar Şartı da dini, dilsel ve kültürel çeşitliliğe saygıyı içermektedir.

Bazı siyasi liderler, düşünce kuruluşları ve partiler Avrupa kimliğini dini öğelerle bağdaştırmayan demeçlere yer vermiştir. Fransız politikacı Dominique Strauss-Kahn Avrupa bölgesinin belirsiz olduğunu vurgulamıştır. Fransa eski

⁶⁶⁹ Othon Anastasakis, Dimitar Bechev, *Eu Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process*, South East European Studies Programme: European Studies Centre- St Antony's College University of Oxford, 2003, ss. 8.

⁶⁷⁰ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

Dışişleri Bakanı Michel Barnier, AB'nin farklı dinlere ve geleneklere saygı çerçevesinde laik yapısını koruması gerektiğini ifade etmiştir. Fransa eski Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, Katolik olmasına rağmen belirli bir süre zarfında Müslüman çoğunluklu Türkiye'nin üyeliğini desteklemiştir. Avrupa İçin Liberal ve Demokrat İttifakı (The Alliance of Liberals and Democrats for Europe-ALDE) Grubu AB'nin din ve inanç temelinde değil karşılıklı saygıya, demokrasiye ve ortak değerlere dayanan bir kimlik fikrini benimsemiştir. AB Yansıma Grubu, Avrupa değerlerinin sınırlarının açık olması ve Avrupa kimliği sorusunun yeni üyelerle müzakere edilen katılım şartları tarafından yanıtlanması gerektiğini ifade etmiştir.

AB Anayasası'nda: "Birlik üyeleri kültürel ve dilsel farklılıklara, Avrupa'nın kültürel mirasına saygı gösterecek ve onları koruyacaktır" ifadelerine yer verilmiştir. Bu da dinin, üyelik için kağıt üstünde temel bir faktör ya da bir engel olarak görülmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Yine de Ortadoks, Katolik ve Protestanlardan oluşan Hristiyan temelli kültürün Avrupa'da yüzyıllardır hüküm sürdüğü iddia edilebilir. Olumlu görüşlere karşılık, Avrupalı siyasi elitlerin bazıları da Hristiyanlığı Avrupa kimliğiyle bağdaştıracak söylemlerde bulunmuştur. Fransa Eski Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin, Müslüman çoğunluklu nüfusa sahip Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusundaki olumsuz tutumu bu açıdan örnek verilebilir. Almanya Eski Şansölyesi Helmut Kohl ise, "AB bir Hristiyan kulübüdür" ifadesini kullanarak Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkmıştır. Ayrıca Vatikan ve Katolik Kilisesi de Avrupa kimliğinin Hristiyan kökenlere ait olduğunu vurgulamıştır.⁶⁷¹

Sjursen birçok Avrupalı dini ve siyasi liderin düşüncesini doğrulayarak, AB'nin bölge ülkelerini entegrasyona dahil etmesinde Hristiyanlık üzerinden oluşan bir bağın etkili olduğu ve bu bağın Türklerle olmadığı iddia etmektedir. Ona göre, 'hısmılık temelli görev' duygusu sadece MDA'ya genişleme kararını değil aynı zamanda Türkiye'ye kıyasla bu devletlerin genişlemesinde farklılaşan desteği de açıklamaktadır.⁶⁷² Bu yaklaşım, maddi hesaplardan da öte dine dayanan bir kimlik

⁶⁷¹ Karluk, a.g.e., 82-84.

⁶⁷² Sjursen, a.g.e., ss. 504-505.

inşasının öncelendiğini ortaya koymaktadır. Halklar bazında Avrupa kimliğinin inşası ele alındığında, yine Hristiyanlık nosyonu ağır basmaktadır. Pek çok Batı Avrupa ülkesinde halkın önemli bir kısmı Hristiyan olmayı ulusal kimliklerinin kilit bir bileşeni olarak görmektedir. Müslümanları veya Yahudileri de akraba olarak kabul etmeyeceklerini belirtmektedir.⁶⁷³

Sjursen'e göre, AB'nin Doğu Avrupa ile ilişkiler konusundaki açıklamalarında baskın bir örüntü olarak ortaya çıkan şey Avrupa'da doğu ve batının aynı varlığın iki parçası olarak tanımlanmasıdır.⁶⁷⁴ Bu bağlamda, MDA ülkelerinin Sovyet geleneğini sürdürmek yerine Avrupalı kimliğine, değerlerine ve normlarına uyum sağlamayı tercih ettikleri düşünülebilir. MDA içindeki birçok ülke SSCB'nin etki alanı içindeyken din unsurunu resmi olarak kamusal yaşamın dışında tutmuştur. Ancak, günümüzde eski Doğu bloğunda yaşayan çoğu insan için Hristiyan olmak ulusal kimliklerinin önemli bir bileşenidir.⁶⁷⁵

MDA genişlemesinde, Hristiyanlık temeli üzerine inşa edilen bir Avrupalı kimliğinin desteklendiği iddia edilebilir. Tarihsel anlamda da ortak mirasın olduğuna dair duyulan inanç genişleme sürecine katkıda bulunmuştur. Avrupa Toplulukları Komisyonu Başkan Yardımcısı Frans Andriessen, 1991'de yapmış olduğu konuşmada Avrupa'da istikrar ve güven ihtiyacını işaret ederek Topluluk'un gerekli yanıtı vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Doğu Avrupa'ya yönelik politikaların amacı da bölünmenin üstesinden gelmek ve 'MDA halklarının Avrupa'ya yeniden katılma' arzusunu yerine getirmek olarak ifade edilmiştir.⁶⁷⁶

⁶⁷³ Analiz, 'Pew-Templeton Dini Gelecekler' projesinin bir parçası olarak Pew Araştırma Merkezi tarafından hazırlanan rapora dayandırılmaktadır. (Pew Research Center, *Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues*, 2018, <https://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/#europe-importance>, Erişim Tarihi: 01/02/2021).

⁶⁷⁴ Sjursen, a.g.e., ss. 504-505.

⁶⁷⁵ Pew Research Center, *Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues*, 2018, <https://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/#europe-importance>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

⁶⁷⁶ European Commission, *Prosperity and Stability in a Wider Europe*, 1991, https://ec.europa.eu/dorie/fileDownload.do;jsessionid=LN6YHvCC-gYTZ_wijp19nOzxflP2WqUH3IT8yFOJqm8WSypYG2dU!-913509828?docId=168980&cardId=168980, Erişim Tarihi: 01/03/2021.

2004 genişlemesi döneminin de Komisyoneri olan Andriessen, Brüksel ve Prag arasındaki ilişkiden yola çıkarak Çek Cumhuriyeti'nin tarihinin, kültürünün ve geleneklerinin Avrupa mirasıyla ortak değer taşıdığını belirtmiştir.⁶⁷⁷ Bu noktada, MDA genişlemesinde Avrupalı kimliğinin üye devletlerin egoist tercihlerinden daha ağır bastığı iddia edilebilir. Polonya'nın Komisyon profilindeki 'yüzyıllardır Polonya kültürü Avrupa kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır' ifadesi de sosyal olarak inşa edilen kimlikle bağdaştırılabilir.

Sosyal inşacı çerçevede, hem AB yetkilileri hem de aday ülkelerin siyasi elitleri MDA'da gerçekten ve içtenlikle bir kimlik değişimi olduğuna inanmaktadır. Bu kimliğin maddi çıkarlar elde etmek için değil, gerçekten bölge halklarının ve liderlerinin kendilerini 'Avrupalı' olarak tanımlamasıyla inşa edildiği düşünülebilir. Avrupa Dış İlişkiler ve Komşuluk Politikalarından sorumlu Komiseri Hans van den Broek'in MDA ülkelerine yönelik bir dizi konuşması da bunu doğrular niteliktedir. "Siz içten bir Avrupa ulusu olarak görülmektesiniz" diyen Broek bu ülkelerin Avrupa kimliğine dahil olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁷⁸

Checkel ve Katzenstein, Fransa'daki Polonyalıların, Londra'daki Çeklerin veya İtalya'daki Rumenlerin "Göçmen mi, Avrupalı mı?" tartışmasını kimlik üzerinden ele almaktadır. Onlara göre, Batı Avrupa içinde göç durumunda bile Avrupa vatandaşlarının oluşturulması için kimlik inşası süreçleri söz konusudur. Bu bağlamda, yerel kimliklerin vurgulanmasının yanı sıra bir yandan da Avrupalılık kimliğini benimseme sürecinin birlikte yürütülmesi gerekmektedir. Özellikle 2004 ve 2007 genişlemelerinin ardından hem Avrupalı olan (her şeyden önce AB vatandaşı olan) hem de göçmenlerin Batı Avrupa'ya girişi yeni ve gittikçe siyasallaşan bir kimlik dinamiği seti ortaya çıkarmıştır.⁶⁷⁹ Yani, AB beşinci genişlemeyle birlikte yeni kimliğine yeni bir cephe açarak Avrupalı kimliğini esnetmiştir.

⁶⁷⁷ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 71.

⁶⁷⁸ Sjursen, a.g.e., ss. 504-505.

⁶⁷⁹ Checkel, Katzenstein, a.g.e., ss. 217.

Sosyal inşacı çerçevede, benzer bir köklü değişimin Batı Balkanlar coğrafyasında gerçekleşmesinin temeli ülke halklarının ‘Avrupalılık’ değerlerini ve normlarını içtenlikle istemesine dayanmaktadır. Yaşın’a göre, Batı Balkanlardaki toplumlar kendilerini Avrupalı görmekte ve Avrupa ile benzer değerlere sahip olduklarına inanmaktadır. Bu kabul, Avrupalılık üst kimliğinin yerleşmesi için iyi bir zemin oluşturmaktadır. AB de, entegrasyonu düzenleyen kurumlar aracılığıyla Batı Balkanlarda işbirliği ortamı yaratmış ve bu işbirliğini destekleyen pek çok önlem alınmıştır.⁶⁸⁰

Toplumun Avrupalılık değerlerini içselleştirme süreci kimlik inşasına katkıda bulunmaktadır. Halklar bazında dönüşüm olup olmadığını incelemek için kamuoyu yoklamalarını incelemekte fayda vardır. Örneğin, Eurobarometre’nin 2020 yılında yaptığı araştırma sonuçlarına göre aday ülkelerdeki katılımcıların çoğu AB üyeliğini desteklemektedir. AB üyeliğine verilen destek Arnavutluk’ta oldukça yüksektir. AB üyeliğinin iyi olacağını düşünen Arnavutların oranı %86’dır. AB’ye katılım onayı Kuzey Makedonya’da %69, Karadağ’da %54 ve Sırbistan’da %40 bandındadır.⁶⁸¹ Bu noktada, AB’nin egemen bir güç olarak dönüştürücü rolünün toplumsal yönüyle ele alınması makul görünmektedir.

Bu bölümde, Batı Balkanların kimlik inşası süreci hem mikro boyutta (liderler bazında) hem de makro boyutta (halklar bazında) ele alınmaktadır. Batı Balkan toplumlarının Avrupalılık değerlerini içselleştirme istekleri değerlendirilmektedir. AB ve Batı Balkanlar arasında inşacı sürecin yaşanmasıyla dönüşümün tam anlamıyla olup olmadığı/olmayacağı tartışılmaktadır. “Batı Balkan devletleri ne derece Avrupalılaştı?” sorusuna sosyal inşacılığın kültür ve kimlik boyutları üzerinden cevap verilmesi hedeflenmektedir.

⁶⁸⁰ Yaşın ile 03.08.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁶⁸¹ European Commission, *Standard Eurobarometer 93 Summer 2020*, 2020, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2262>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

3.1. Sırbistan'ın Dönüşümünde AB'nin Rolü

Bu bölümde, Sırbistan'ın kültürünün ve kimliğinin politikalarını ne şekilde etkilediği ve bunda AB'nin rolü ele alınmaktadır. Öncelikle, Sırbistan'ın Miloseviç iktidarı (1989-2000) döneminde ekonomik sıkıntılar, savaşlar ve baskı rejiminin etkisinde kalan bir devlet olarak AB değerlerinden oldukça uzaklaştığını belirtmek gerekir. Miloseviç sonrası kurulan hükümetler, AB'nin taleplerini karşılama konusunda daha istekli olmuştur. Bu durum, AB'nin Sırbistan yaklaşımı açısından adım adım olumlu sonuç vermiştir. Sırbistan, 2003 Selanik Zirvesi'nde potansiyel aday ülke ilan edilmiştir. 2008'de AB ve Sırbistan arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. 2009'da AB üyeliği için başvurusunu sunan Sırbistan, 2012'de aday ülke ilan edilmiştir. Dönemin hükümeti, Sırbistan'da Avrupa oryantasyonu ve AB üyeliğine duyulan istek üzerine genel bir toplumsal uzlaşma olduğunu belirtmiştir.⁶⁸²

Miloseviç sonrası hükümetlerde öncelikli hedef Avrupa-Atlantik entegrasyonu olmasına rağmen, AB'nin ortak kimliğin önünü açmak için düzenlediği reformları gölgeleyen gelişmeler olmuştur. Bu süreçte AB'nin Sırbistan'dan beklentisi Lahey'deki Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliğiydi. Ancak, Sırbistan'ın savaş suçlularının yargılanması konusunda daha fazla istekli olması gerekmektedir. Bu kritik reformlarda ilerleme kaydedilememesi, Brüksel ve Belgrad arasındaki müzakerelerin askıya alınmasına sebep olmuştur.⁶⁸³ Sırbistan'dan beklenen daha fazlasını yapabilme ve AB'ye katılımı kararlılık potansiyeli hukuksal düzenlemeler çerçevesinde eşiği geçememişti. Bu reformların yerine getirilmesi ortak Avrupa kimliğinin önünün açılması açısından önem arz etmektedir.

⁶⁸² European Commission, Commission Staff Working Document: Serbia 2010 Progress Report, 2010, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2010/package/sr_rapport_2010_en.pdf, Erişim Tarihi: 06/05/2020.

⁶⁸³ Jovan Teokarevic, "Ten Years of Post-Miloseviç Transition in Serbia: Problems and Prospects", Rupnik, J. (Ed.), *The Western Balkans and The EU* (1. Baskı), The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss. 69-70.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği, AB'nin Sırbistan ve Hırvatistan için özel hükmüydü. Hırvatistan'ın savaş suçlularını mahkemeye teslim etmekte gecikmesi müzakerelerin sekteye uğramasına sebep olmuştur. İnsan haklarıyla bağdaştırılan bu normatif durum, Avrupalı kimliğe dahil olmak isteyen Hırvatistan'ın üyeliği önündeki son engeldi. Nitekim, Hırvatistan gösterdiği irade sonucu 2013'te AB üyesi olmuştur. Sırbistan da, en başlarda savaş suçlularının yakalanması ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği konusunda tereddüt etmiştir. Bu durum, Sırbistan'ın sahip olduğu değerler sistemini değiştirmeyi göze alamadığı ve AB değerlerini benimsemeyi istemediği yönünde bir sorguya neden olmuştur. Bu konuda AB'nin eleştirilerine maruz kalan Sırbistan, özellikle 2011'den itibaren önemli gelişmeler de kaydetmiştir. Srebrenitsa katliamının sorumlusu Ratko Miladiç ve Krajina bölgesindeki katliamlardan sorumlu tutulan Goran Hadzic yakalanıp Lahey mahkemesine sevk edilmiştir. Hırvatistan 2016'da, Sırbistan'daki Hırvat azınlığa yapılan muamele ve Lahey Savaş Suçları Mahkemesi'yle işbirliği ile ilgili şikayetler nedeniyle Sırbistan ile müzakere fasıllarının açılmasını iki kez engellemiştir.⁶⁸⁴

Sırbistan'ın kimlik inşasında 'Kosova ile ilişkiler' süreci olumsuz etkileyen diğer temel unsurlardan biridir. Sırbistan ve Kosova arasındaki ilişkiler her iki taraf içinde belirli normlar üretmiştir. Devletlerin ve toplumların karşılıklı davranışları ve reaksiyonları tarihsel olarak koşullandırılmıştır. Sırbistan, bağımsızlığını tanımadığı Kosova'nın kuzeyindeki Sırpı destekleyerek bölge istikrarını tehlikeye sokmaktaydı. Sırp kimliğinin beşiği olarak adlandırılan Kosova meselesinde Sırbistan'ın tutumu AB sürecinin kilit önceliğiydi.⁶⁸⁵ 19 Nisan 2013 tarihinde temelleri atılan Belgrad-Priştine Diyalogu'ndan sonra, Ocak 2014'te Sırbistan ile müzakereler başlamıştır. AB'nin Sırbistan üzerindeki Kosova koşulluluğu, Sırbistan'ın kimliği için önemli bir ivmedir.

⁶⁸⁴ Zhelyazkova, Damjanovski, Nechev, Schimmelfennig, a.g.e., ss. 28.

⁶⁸⁵ Şahin, a.g.e., ss. 32.

Toplumsal olarak Kosova meselesinin işbirliği ve diyalog çerçevesinde çözülmesi gerekliliği son yıllarda daha fazla destek bulmuştur. European Western Balkans'ın haberine göre, Sırbistan'daki vatandaşların %58'i AB'nin talep etmesine bakılmaksızın Belgrad ve Priştine arasındaki sorunların çözülmesi gerektiğini düşünmektedir. Katılımcıların yarısından fazlası, Sırbistan'ın Belgrad-Priştine diyalogunun devamı konusundaki kararlılığını ve işbirliği/diyalog yoluyla uygulanabilir çözümlere ulaşmaya hazır olduğunu desteklemektedir.⁶⁸⁶ *The National Democratic Institute* (NDI) tarafından düzenlenen kamuoyu anketine göre, 'Kosova ile barış görüşmesi' 'AB ile yeni fasıllar açma' konusundan daha önemli görülmektedir.⁶⁸⁷ Bu açıdan, Sırların yıllar içinde barışçıl ve işbirliğine yönelik tutumlar geliştirerek kimliklerinin dönüşümüne katkıda bulunmak istedikleri sonucuna varılabilir. Yine de birçok alanda sorunlar söz konusudur.

Hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele, Kosova ile anlaşmaların pratiğe dökülmesi konusundaki eksiklikler ve Rusya ile yoğun bir bağlantı ağının olması AB'nin Sırbistan'ı eleştirdiği temel konulardır. Sırbistan'ın 'kimlik' algısının bir parçası olarak Rusya'ya bağlılığı nedeniyle AB-Sırbistan ilişkileri etkilenmektedir.⁶⁸⁸ Tarihsel olarak Panslavizm ve Rusya'nın etkisi AB perspektifine zarar verme kaygısını da beraberinde getirmektedir.⁶⁸⁹ Bu yaklaşım, sosyal inşacılığın devlet kimliklerinin ve çıkarlarının tarihsel sürece dayanarak oluştuğu düşüncesiyle özdeşleşmektedir. Bu noktada, Sjursen'in MDA genişlemesi üzerinden hısımlık temelli analizine bakmakta fayda vardır. Ona göre, Doğu ve Batı arasında ortak bir kader vardır. Ortak kadere ve genişleme yükümlülüğüne yapılan bu göndermenin MDA genişleme argümanları içinde her zaman yer aldığı vurgulanmaktadır. Örneğin, dönemin Komisyon Başkanı Santer, MDA genişlemesiyle ilgili "Demir Perde'nin çöküşü Soğuk Savaşı sona erdirdi ve bize Avrupa'yı birleştirmek için eşsiz bir fırsat

⁶⁸⁶ Eurobarometre standardına göre yapılan 2016 tarihli kamuoyu anketi baz alınmıştır. (European Western Balkans, *47% of Citizens Support Serbian Membership to the EU*, 2017, <https://europeanwesternbalkans.com/2017/02/06/47-of-citizens-support-serbian-membership-to-the-eu/>, Erişim Tarihi: 02/01/2021).

⁶⁸⁷ The National Democratic Institute, *Serbia: Spring 2020 Public Opinion Research*, 2020, https://www.ndi.org/sites/default/files/serbiapollspring2020%20May%20NDI_PUBLIC%20v7.pdf, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

⁶⁸⁸ Yaşın ile 03.08.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁶⁸⁹ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

sundu. Bu fırsatı değerlendirmek için tarihsel ve ahlaki bir görevimiz var” ifadelerine yer vermiştir.⁶⁹⁰ AB’nin, Sırbistan için böylesi tarihi ve ahlaki bir görevi olup olmadığı tartışmalı bir alandır. Çünkü, Sırbistan ve Rusya ortak kader vurgusunu birbirleri için yapmaktadır. Bu dinlerin, mezheplerin, kültürlerin, tarihlerin ve Slavlığın getirdiği bir ortaklıktır. Sırbistan ve AB arasında böyle bir bağın tam olarak inşa edilemediğine dair endişeler de vardır.

Yüzyıllar içinde Rusya ve Sırbistan arasından Slavlığın getirmiş olduğu ortak kültür, toplumsal olarak siyasi zeminde etkisini göstermektedir. NDI’nın düzenlediği kamuoyu anketine göre, Parlamento seçimlerinde siyasi partilere oy verirken, parti politikalarında Rusya ile yakın bağları desteklemek, AB ile yakın bağları desteklemenin önüne geçmektedir.⁶⁹¹ Slavlığın ve tarihsel bağların getirmiş olduğu ortak kimlik duygusunun devamlılığı halinde, Sırbistan’ın AB’ye entegrasyon sürecinin olumsuz etkileneceği düşünülebilir. Ancak, Sjursen’in Avrupalılığı Hristiyanlık üzerinden ele alması tartışılırsa, Sırbistan’ın dönüşümünün olasılıklar dahilinde olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Dinsel açıdan Sırplarla Hristiyanlık (Ortodoks) üzerinden bir bağın kurulması mümkün görünmektedir. Mevcut nüfusu 8.5 milyonun üzerinde olan Sırbistan’ın %92.5’i Hristiyan, %4.2’si Müslüman ve %3.3’ü dini olarak bağlantısızdır.⁶⁹² Toplumsal doku ve dinsel farklılıklara rağmen Batı Balkan ülkelerinde Avrupa değerlerine direnç gösterecek ciddi yapılar görünmemektedir. Dolayısıyla hiçbir ülkenin Avrupa kimliği ile sorunu yoktur. İstisna olarak Sırp Ortodoks Kilisesi’nde ve diğer Slav milletlerindeki Panslavist damar ile Müslüman çoğunluktaki toplumlara bakış açısı, kimlik inşa sürecinin bir aşamaya kadar aksamasına yol açma ihtimalini ortaya koymuştu.⁶⁹³ Ancak, tarihin her aşamasında içe kapalı bir duruş

⁶⁹⁰ Sjursen, a.g.e. 504-505.

⁶⁹¹ The National Democratic Institute, *Serbia: Spring 2020 Public Opinion Research*, 2020, https://www.ndi.org/sites/default/files/serbiapollspring2020%20May%20NDI_PUBLIC%20v7.pdf, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

⁶⁹² Countrymeters, *Serbia Population, 2021*, <https://countrymeters.info/en/Serbia#religion>, Erişim Tarihi: 21/03/2021.

⁶⁹³ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

sergileyen Sırp Ortodoks Kilisesi mensupları, AB sürecinin etkisiyle düşünsel olarak bir dönüşüm yaşamaktadır. Kilise, Hristiyanlığın manevi ilhamının Avrupa'yı birleştirdiği düşüncesindedir. Stojic'e göre, Sırp Ortadoks Kilisesi Avrupa'daki son gelişmelerin ve Sırbistan'ın Avrupa içindeki konumunun cazibesine yenik düşme ihtimali sergilemektedir. Yani, kilise eskiye bağlı kalmanın en iyisi olduğuna dair köklü bir inanç ve Avrupa'ya uyum sağlama isteği arasında bir konuma sahiptir.⁶⁹⁴

Sırbistan'da kilisenin Avrupa ile uyum sürecine yıllar içinde daha sıcak bakmasının yanı sıra liderler bazında da dönüşüm olduğunu gözlenmektedir. 2014 ve 2016 yıllarında İlerici Parti Sırbistan'daki seçimleri kazanırken, Vucic de Sırp hükümeti üzerinde neredeyse tam güç sağlamıştır. Son dönemde açıklanan yönetim programlarının AB'ye katılma projesi etrafında düzenlendiği beyan edilmektedir. Hükümet halen Kosova'ya ve diğer Batı Balkan komşularına karşı olan uyumunda AB'nin beklentilerini karşılamak için çalışmaktadır.⁶⁹⁵ Komisyon raporlarında, bunun için gösterilen çabanın yeterli olmadığı vurgulanmaktadır. Sırbistan'da Avrupalı kimliğin inşası için daha birçok önemli gelişmenin gerçekleşmesi gerekmektedir.

Komisyon, mevzuatın Sırbistan toprakları genelinde etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak ve eksiklikleri gidermek için ek çaba sarfedilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁹⁶ Buradaki dayanak azınlıklara ve kültürel haklara saygı konusundaki sınırlı ilerlemeydi. Azınlıkların durumunu iyileştirmek için atılan olumlu adımların daha da geliştirilmesi önerilmektedir. Komisyon, azınlıklara ve kültürel haklara saygı gösterilmesi ve korunmasına ilişkin yasal çerçeve olan 'Azınlıklar Çerçeve Anlaşması'nı desteklediğini vurgulamıştır. Etnik gruplar arasındaki bölgesel farklılıkları ve tutarsızlıkları gidermek için politikaların ve mevzuatın iyileştirilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı, ulusal azınlıkların

⁶⁹⁴ Stojic, a.g.e., ss. 326.

⁶⁹⁵ Vachudova, a.g.e., ss. 75.

⁶⁹⁶ European Commission, *Commission Staff Working Document: Serbia 2012 Progress Report*, 2012, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/package/sr_rapport_2012_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

haklarının gerçekleşmesi için eylem planının ve fonun arttırılması gündeme getirilmiştir.⁶⁹⁷

Etnik olarak, Sırbistan nüfusunun %83'ü Sırlardan ve geri kalan %17'si Macar, Boşnak, Karadağlı, Arnavut ve Roman azınlıklardan oluşmaktadır. 2018'de, Sırp çoğunluk nüfusu arasındaki azınlık topluluklarına yönelik tutumları daha iyi anlamak için kamuoyu araştırması yapılmıştır. Buna göre Arnavutlar, Boşnaklar, Romanlar ve Sırp çoğunluk arasındaki etnik diyalog eksikliği ülkenin entegrasyon sürecini olumsuz etkilemekte ve demokratik ilerlemesini yavaşlatmaktadır. Avrupa kimliğinin inşasında hem halk hem de liderler bazında, demokratikleşme şart koşulmaktadır. Tüm etnik grupların bir arada uyum içinde olmasının ve etkin bir diyalog kurmasının demokrasiye olumlu ivme kazandıracağı açıktır. Araştırma, etnik Sırların hükümetin azınlık katılımını ve temsilini iyileştirme çabalarına açık olduğunu da göstermektedir. Örneğin, etnik Sırların yarısına yakını hükümetin, etnik azınlıkların parlamentodaki temsilini artırmasına yardımcı olacak mekanizmalar veya düzenlemelere sahip olması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁹⁸ Bu noktada, sosyal olarak inşa edilen bir Sırp kimliğinde azınlık hakları normuna ilişkin olumlu gelişmelerin kaydedildiği iddia edilebilir.

Sırların toplumsal alanda Avrupa kimliği temelli bir dönüşüme istekli olup olmadıklarını analiz etmek açısından kamuoyu yoklamalarına bakılabilir. Sırbistan'ın Avrupa Entegrasyon Bakanı Jadranka Joksimovic, Eurobarometre standardına göre yapılan son ankette bugün "Sırbistan'ın AB üyeliğini destekliyor musunuz?" sorusuyla referandum yapılırsa ülke vatandaşlarının yüzde 54'ünün evet cevabını

⁶⁹⁷ European Commission, *Commission Staff Working Document: Serbia 2018 Report*, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-serbia-report.pdf>, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

⁶⁹⁸ The National Democratic Institute, *Serbia: Overcoming Barriers to Inter-Ethnic Dialogue*, 2018, <https://www.ndi.org/sites/default/files/Overcoming%20Barriers%20to%20Inter-Ethnic%20Dialogue%20Public%20Opinion%20Research%20-%20November%202018%20%281%29.pdf>, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

vereceğini belirtmiştir.⁶⁹⁹ Bu oran, Sırbistan'ın kültürel ve tarihsel bağlarının güçlü olduğu Rusya ile ilişkileri sebebiyle diğer Batı Balkan ülkelerindeki orana göre oldukça düşüktür.

Sırbistan'da AB seviyesindeki normatif unsurların eksikliği toplumsal şikayetlerin fazlalığını ortaya koymaktadır. AB'nin kamuoyu araştırmalarından sorumlu kurumu Eurobarometre'nin 2020 yılında gerçekleştirdiği anket sonuçlarına göre, Sırp'ların %33'ü kendi ülkeleri içindeki genel durumu 'iyi' olarak değerlendirirken, 'kötü' olarak değerlendirenlerin oranı %64'ü bulmuştur. Bu tablo hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele, demokratik kurumlar gibi alanlarda reformların uygulanması yoluyla iyileşme gösterebilir. AB'nin ortak bir kimlik inşa etme yönünde şart koştuğu değerlerin Sırp kimliğinin gelişime katkıda bulunacağı açıktır.

Sırp'ların gerçekten ve içtenlikle bir kimlik dönüşümü isteyip istemediği tartışmalı bir konudur. Kimlik inşasında toplumsal gönüllülüğün ve üst kimliğe duyulan güvenin altını çizmek gerekmektedir. Sırp'ların sadece %26'sı AB'ye güvenme eğilimindeyken, %60'ı güvenmeme eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Bu durum, her iki taraf da gerçek bir sosyal inşacı süreç yaşasa bile, yeterli ivmenin oluşturulamaması sonucunu doğurabilir. Sırp katılımcılar, AB'nin kendileri için ne ifade ettiğini çoklu cevap vererek belirlemişlerdir. Vatandaşların %45'i seyahat özgürlüğüyle ve %33'ü ekonomik refahla ilişkilendirmektedir. Sırp toplumu, Avrupa ekonomisini değerlendirirken neredeyse yarı yarıya bölünmüştür. Katılımcıların %43'ü Avrupa ekonomisini 'iyi, %42'si de 'kötü' olarak değerlendirmiştir.

Sırp'ların %28'i kültürel kimliklerinin kaybolması, %21'i dünyada daha güçlü bir söylem, %19'u barış, %16'sı kültürel çeşitlilik ve %12'si demokrasi ile AB arasında ilişki kurmaktadır. Sırp'lar için, AB'ye üyelik halinde kendi kültürel

⁶⁹⁹ The Government of the Republic of Serbia, *Continuous Support of Citizens to Serbia's EU Membership*, 2020, <https://www.srbija.gov.rs/vest/en/149496/continuous-support-of-citizens-to-serbias-eu-membership.php>, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

kimliklerine zarar geleceği endişesi diğer Batı Balkan toplumlarından daha fazladır. Demokrasi ise Avrupalı kimliğinin önemli bir değeri olarak görülmektedir. Katılımcıların %60'ı 'Demokratik olmak AB'yi iyi tanımlıyor' diye düşünürken, demokratik olmanın AB'yi iyi tanımlamadığını düşünenlerin oranı %33'tür.⁷⁰⁰ Yani, Sırp vatandaşların yarısından fazlası AB'yi tanımlarken demokratik olmanın önemli bir unsur olduğuna işaret etmektedir.

NDI'nın düzenlediği kamuoyu araştırması sonuçlarına göre, Sırp vatandaşların %46'sı Batı Balkan devletlerinden, %31'i Hırvatistan'dan ve %19'u da Slovenya'dan demokratik açıdan daha gelişmiş durumda olduğunu düşünmektedir.⁷⁰¹ Halkın Avrupalılık değerlerine inanıp inanmadığını analiz etmek için, demokrasiyi ne kadar istediklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Eurobarometre sonuçlarına göre, Sırp'ların %41'i ülkelerindeki demokrasinin işleyişinden memnunken, %58'i memnun olmadığını belirtmiştir. Yani, Sırp'lar ülkelerinde demokratik iyileşmeye gidilmesi gerektiğini düşünmektedir. Aynı şekilde, AB'ye karşı da temkinli bir tutum söz konusudur. Katılımcıların %47'si AB'deki demokrasinin işleyiş şekline memnunken, %50'si memnun olmadığını belirtmiştir. Yani, Sırp'lar AB'deki demokrasinin kendi kimliklerini inşa etmede önemli katkı sağlayıp sağlamayacağı konusunda ikiye bölünmüş durumdadır.

International Republican Institute (IRI) tarafından yapılan kamuoyu yoklamalarına bakıldığı zaman 2009'da %76, 2010'da %71, 2011'de %69, 2012'de %61, 2014'te %54 ve 2015'te %49 olmak üzere Sırbistan'ın AB üyeliğine desteği yıllar içinde düşüş göstermektedir.⁷⁰² 2020'de ise Sırbistan'ın AB üyeliğini 'iyi olur' diye değerlendirenlerin oranı %40, 'kötü olur' diye değerlendirenlerin oranı %26 ve

⁷⁰⁰ European Commission, *Standard Eurobarometer 93 Summer 2020*, 2020, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2262>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

⁷⁰¹ The National Democratic Institute, *Serbia: Spring 2020 Public Opinion Research*, 2020, https://www.ndi.org/sites/default/files/serbiapollspring2020%20May%20NDI_PUBLIC%20v7.pdf, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

⁷⁰² International Republican Institute, *Survey of Serbian Public Opinion*, 2015, https://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/serbia_november_2015_poll_public_release.pdf, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

‘ne iyi, ne de kötü olur’ diye değerlendirenlerin oranı da %34’tür.⁷⁰³ Bu oranlar, toplumsal olarak içten bir dönüşüme tam anlamıyla hazır olunmadığını ortaya koymaktadır.

AB üyeliğiyle ilgili bir referandumda evet oyu vermeyeceklerini belirten Sırlara bunun nedeni sorulmaktadır. Katılımcıların %38’i AB entegrasyonunun getirdiği değerlere inanmadığını belirtmiştir. Bu oran, AB’nin sahip olduğu ve kimlik inşası için öne sürdüğü değerlerin içselleştirilmesinde daha katedilecek çok yol olduğunu göstermektedir. %19’luk kesim “AB’ye girmek için aldığımız baskıdan bıktım” yanıtını vermiştir. %38’lik kesim “Yunanistan ve İspanya deneyiminden sonra, AB üyeliğinin bize bir faydası olacağına inanmıyorum” yanıtını vermiştir. Her iki ülkede de diktatör rejimleri yıkılmış, demokratik yönetime geçişle birlikte Avrupa kimliğinin önü açılmıştır. Benzer biçimde, Miloseviç yönetiminin ardından Avrupalı değerleri benimseme süreci ve AB’nin sunduğu koşullara bakılırsa Sırbistan’ın henüz dönüşümünü tamamlayamadığı düşünülebilir.

IRI tarafından yapılan kamuoyu yoklamasında üç fikir sunulmuştur: “Sırbistan’ın büyük reformlardan geçmesi ve AB’ye girmek için her şeye olan yaklaşımını değiştirmesi gerekiyor” diyenlerin oranı %47’dir. Vatandaşların yaklaşık yarısı Sırbistan’ın tüm değerlerini, normlarını ve politikalarını AB üyeliğine giden yolda değiştirmesinin mecburi olduğunu düşünmektedir. “Sırbistan’ın AB’ye katılmak için birkaç reformdan geçmesi gerekiyor, ancak bu küçük bir süreç olacak ve ardından Sırbistan AB’ye girebilir” diyenler %19’u bulmaktadır. Bu durumun olacağına dair toplumsal destek diğerlerine göre oldukça azdır. Sırbistan’ın dönüşümü için az bir sürede sadece birkaç reforma ihtiyaç duyulması oldukça iyimser bir tablodur. “Sırbistan’ın AB’ye girmenin şartı olarak herhangi bir büyük reformdan geçmesi gerekmiyor” diyenlerin oranı ise %25’tir.⁷⁰⁴ Bu kesimin,

⁷⁰³ European Commission, *Standard Eurobarometer 93 Summer 2020*, 2020, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2262>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

⁷⁰⁴ International Republican Institute, *Survey of Serbian Public Opinion*, 2015, https://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/serbia_november_2015_poll_public_release.pdf, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

Avrupalı üst kimliğine dahil olma isteği tartışılabilir. Çünkü, AB kurumlarının yayınladığı tüm resmi belgelerde Sırbistan'ın dönüşümü için belli başlı reformların hayata geçirilmesi şart koşulmaktadır.

Özetle, AB egemen bir güç olarak Sırbistan'ı dönüştürecek birçok gelişmeye imza atmıştır. Son dönemlerde, kurumsal çerçevede Sırbistan'ın kimliği ve politikaları AB tarafından etkilenmiştir. Birlik, Sırbistan'da demokrasi, insan hakları, azınlık hakları ve hukukun üstünlüğü gibi değerlerin içselleştirilmesine yönelik sosyal projeleri desteklemektedir. Bu kapsamda, Sırbistan'ın daha zamana ihtiyacı olduğu kanısına varılmaktadır. Toplumsal olarak, Sırbistan'ın Avrupalılaşması düşüncesinin daha çok destek bulması gerekmektedir. Sırbistan'ın tarihinin, geleneklerinin ve kültürünün Avrupa kimliği ile ortak değer taşıyıp taşımadığı hala sorgulanan bir durumdur. Avrupalı kimliğin sadece Hristiyanlıkla bağdaştırıldığı bir tartışmada ise, Sırbistan'ın Müslüman çoğunluklu Balkan toplumlarından bir adım önde olduğu düşünülebilir. Genel anlamıyla, Sırbistan'ın kimliği AB üyeliği konusunda eşiği henüz geçememiştir. AB temelli toplumsal, normatif ve değerlere yönelik inşacı unsurların daha çok içselleştirilmesi gerekmektedir.

3.2. Çok Etnikli Bosna ve AB

Ortak Yugoslav kimliğini inşa etmeyi amaçlayan Tito'nun ölümüyle birlikte devletin çöküşü de hızlanmıştır. İlk önce kendini 'Balkan' olarak görmeyenler bağımsızlıklarını kazanmıştır. Hırvatlar ve Slovenler yoksul Balkan ülkelerinin sıkıntısını yüklenmeden 'hayalet savaş' olarak nitelendirilen olayla birlikte kan dökülmeden bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bosna Savaşı'yla birlikte ortak bir Bosna kimliği inşa etmek daha da zorlaşmıştır.

Dayton Barış Anlaşması, Bosna-Hersek'teki etnik unsurların hem yönetsel bağlamda hem de haklar bağlamında temel referans noktasıdır.⁷⁰⁵ Ancak, Bosna hem bu anlaşma çerçevesinde kullanılan uluslararası kriz yönetimi araçlarına hem de

⁷⁰⁵ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

etnik merkezli politikalara tabi olması açısından sınırlanmıştır.⁷⁰⁶ Diğer Batı Balkan ülkeleriyle karşılaştırıldığında, ‘Bosna kimliğinin inşası’ daha sorunlu, karmaşık ve bitmeyen bir meseledir. Bosna-Hersek’in ayırt edici özelliklerinden biri etnik, kültürel ve dini çeşitliliğe sahip olmasıdır. Bosna-Hersek’te İslam dinine mensup hatırı sayılı bir nüfus vardır. Mevcut nüfusu 3 milyonun üzerinde olan Bosna-Hersek’in %52.3’ü Hristiyan, %45.2’si Müslüman ve %2.5’i dini olarak bağlantısızdır.⁷⁰⁷ Yani, dini nüfus Müslüman ve Hristiyan olmak üzere neredeyse yarı yarıya bölünmüş durumdadır.

Bosna-Hersek’teki Müslümanlık uzun bir tarihsel süreçte doğal şartlarda oluşmuştur. Boşnaklar, dini ve etnik köken açısından Sırplardan, Hırvatlardan ya da Karadağlılardan oldukça farklılardır. Bu açıdan, Müslüman Bosna’nın Avrupa kültürüne dahil olup olmadığı sorgulanabilir. AB entegrasyonunun sağlanması için Kopenhag siyasi kriterlerine, ekonomik kriterlere ve müktesebata uyum sağlamak şartı vardır. Ancak bu somut kriterlerin yanı sıra devletin sahip olduğu kültürel ve normatif unsurların da Avrupalı kimliğine uygunluk sağlaması gerekmektedir. AB resmi antlaşmalarında, din faktörü üyelik için bir engel olarak görünmemektedir. Mevzuatta, Avrupa kimliğinin Hristiyanlıkla örtüştüğüne veya Müslümanlığa karşı geldiğine dair bir resmi çerçeve yoktur. Ancak, Avrupa’nın Türkiye’nin üyeliğine karşı çıkmasını Müslüman çoğunlukla ilişkilendirenler de vardır.

Sjursen, Türkiye üzerinden verdiği örnekte genişleme gerekçelerinin farklı olduğunu ifade etmektedir. Türkiye, Avrupa ailesinin doğal bir parçası olmaktan ziyade Avrupa için önemli bir ortak olarak tanımlanmaktadır. Yani, Avrupalılar ve Türkler arasında ortak tarihi ve kültürel mirasın olmadığı savunulmaktadır. Türkiye, stratejik anlamda ve güvenlik açısından önemli bir komşu olsa da, farklı bir bölgede yer almaktadır. Broek bu konuya ilişkin bir konuşmasında: “Türkiye’yi de kapsayacak şekilde genişleyerek ‘Avrupa’yı yeniden bir araya getirme’ önerisi söz konusu değildir. Türkiye’nin jeostratejik konumu ve laik, Müslüman bir ülke olarak

⁷⁰⁶ Mesihovic ile 17.09.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁷⁰⁷ Countrymeters, *Bosnia and Herzegovina Population*, 2021, https://countrymeters.info/en/Bosnia_and_Herzegovina, Erişim Tarihi: 21/03/2021.

onlarca yıldır istikrarını koruması hassas bir bölgede değerli bir komşu olarak konumunu güçlendirmektedir” ifadelerini kullanmıştır.⁷⁰⁸ Yani, AB ve Türkiye arasındaki bağ kimlikle değil stratejik ortaklıkla ilişkilendirilmektedir. Türkiye’nin AB ile kültürel ve tarihi bağın ya da aidiyet duygusunun olmadığı düşünülmektedir.

Avrupa’da din eskisi gibi temel güç olmamasına rağmen, Müslüman çoğunluklu bir devletin Avrupalı kimliğinde yer alabilmesi hala sorgulanan bir durumdur. Bosna Müftüsü Mustafa Çeriç, Türkiye’nin üyeliğinin Avrupa’nın diğer dinlerle yaşama konusundaki kararlığı adına bir sınav olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Avrupa kimliği kapsamına Türkiye’nin girmesi ve Avrupa’nın Müslümanlarla nasıl yaşayacağını öğrenmesi gerekmektedir.⁷⁰⁹ Sjursen ise, Avrupa’nın monolitik görüntüden uzak biçimde farklı mezhepleri içinde barındıran Hristiyanlık nosyonu taşıdığı vurgulamaktadır. ‘Hısımlık bağı’ yaklaşımı doğrultusunda, Bosna’nın durumunun Hristiyan çoğunluklu Sırbistan ve Karadağ gibi diğer Batı Balkan devletlerine göre daha zor olduğu düşünülebilir.

Etnik, bölgesel, ulusal, kültürel ve dini farklılıklar sebebiyle Bosnalılar kendilerini genellikle belirli grupların üyeleri olarak hissetmektedir. . Bosna-Hersek nüfusunun yarısı Boşnak, geri kalan yarısı Sırp (%30), Hırvat (%15) ve diğer azınlıklardan oluşmaktadır. Bosna-Hersek’teki BM Ofisi Koordinatörü ile koordine biçimde yürütülen kamuoyu araştırmasına göre, birçok insan ulusal Bosna kimliği hissini paylaşmamaktadır. Aksine, kendi bölgelerinin vatandaşı veya etnik/dini bir grubun üyesi olmaktan gurur duyduklarını ifade etmişlerdir. Tüm Bosna-Hersek halkına etnik kimlik ön plana çıkarılmadan ‘Bosnalı’ ifadesi kullanılsa da, ülke içinde yaşayan tüm etnik gruplar kendi kimliklerini ön plana çıkarmak istemektedir. Yani, bölgesel kimlik Bosnalı kimliğinden daha önemli görünmektedir. Boşnaklar,

⁷⁰⁸ Sjursen, a.g.e., ss. 504-505.

⁷⁰⁹ Karluk, a.g.e., ss. 83.

diğer etnik gruplardan daha fazla Bosnalı kimliğinden gurur duyduklarını belirtmektedir.⁷¹⁰

Hırvatlar Hırvatistan'la birleşme isteğini dile getirerek ortak kimliğe vurgu yapmaktadır. Bosna-Hersek içerisindeki Hırvatların, Hırvatistan'ın AB üyeliği ile birlikte çifte vatandaşlıkları sayesinde AB vatandaşı olması, Bosna-Hersek bütünlüğü için Boşnakların da AB üyesi olma çabalarını arttırmasını tetiklemiştir. Sırlar, Sırbistan'la birleşerek Sırp kimliğini ortaya çıkarmak istemektedir. Dayton Anlaşması'ndan bu yana Bosnalı Sırlar topraklarının ayrılması konusunda referandum yapmak için sürekli baskı yapmaktadır. Bosnalı Sırların Sırbistan'la birleşme isteğinin de ancak AB ile yaklaşmanın arttırılması ile engellenebileceği de düşünülebilir. Yani, Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğünün korunmasının güvencesi AB ile yaklaşmak olarak görülmektedir. Hırvatların Hırvatistan'la ve Sırların Sırbistan'la birleşme hedefleri AB'nin desteği ile ötelenebilir.⁷¹¹

Bosna bayrağı üzerindeki üçgen Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırlar olmak üzere üç ulusu temsil etmektedir. Bayrak üzerinde bulunan renkler ve yıldızlar ise AB ile özdeşleşmektedir. Bu kültürel simgenin taşıdığı anlam doğrultusunda, ülkenin AB'nin bir parçası olma umudu taşıdığı iddia edilebilir. Prism Kamuoyu Yoklaması'na göre, Bosna-Hersek ve AB'nin gelecekteki ilişkileri hakkındaki görüşler bölünmüş durumdadır. Katılımcılar, ya üyeliğin tercih edilebilir olduğunu, ancak ülkenin hayatta kalması için gerek olmadığını ya da Bosna-Hersek'in hayatta kalmasının tek yolunun AB üyeliği olduğunu belirtmektedir.

⁷¹⁰ United Nations Resident Coordinator's Office in Bosnia and Herzegovina, *Public Opinion Poll Results: Analitical Report*, 2013, www.undp.org/content/dam/unct/bih/PDFs/Prism%20Research%20for%20UN%20RCO_Statistical%20report.pdf, Erişim Tarihi: 02/03/2021.

⁷¹¹ Yaşın ile 03.08.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

Boşnaklar, AB üyeliğinin tercih edilebilir olduğunu ve ülkenin hayatta kalması için temel unsur olmadığını Sırp'lardan daha çok savunmaktadır.⁷¹² Bu, bir anlamda Boşnakların Avrupalılığı içtenlikle ve gerçekten istediğini de ortaya koymaktadır. Yine de Bosna'nın AB'ye entegrasyonu oldukça yavaş ve yetersiz bir süreç olarak görülmektedir. Etnik grupları ve azınlıkları kapsayan bütün Bosnalıların kamuoyu yoklamalarında belirttiği gibi AB'ye doğru ilerlemek istiyorlarsa, öncelikle kendilerini geçmişten gelen hatalardan kaçınmaya ve yeni siyasi güçler seçmeye ikna etmelidirler. Bu anlayış, bir anlamda Bosna'nın tarihine yönelik yaklaşımları gözden geçirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Tarihsel unsurların Bosna'nın politikasını olumsuz yönde etkilediği açıktır. Ayrıca, Bosna'nın bütünlüğü ve AB'ye giden yola ilişkin sorunları çözmek için fırsat yaratabilen yeni politikacılara şans verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁷¹³

Hırvatlar, AB üyeliğini Bosna'nın hayatta kalabilmesinin tek yolu olarak görmektedir. Bu yaklaşım, stratejik ve güvenlik odaklıdır. Sırp'lar için ise, etnik çıkarlar AB üyeliğinden daha ağır basmaktadır.⁷¹⁴ Bu bağlamda, Bosna kimliğinin inşasında Avrupalılık değerlerini benimsemeye en yakın toplum Boşnaklar olarak görülebilir. Ancak, toplumun bu değerlere uygun kanunları ve reformları istemesi ile siyasi elitlerin halkın çizgisinde bu reformları uygulaması arasında kopukluk olduğu düşünülmektedir. Özellikle Hırvatistan'ın üyeliğinden sonra, Bosna'da siyasi iradeye karşı endişeler artmıştır. Bosnalılar, Avrupalı kimliğiyle bağdaşan reformların uygulanmasında siyasi aktörlerin içten bir çaba sarfetmediğini düşünmektedir.

“Bosna-Hersek'in geleceğinde hangisinin daha fazla etkiye sahip olması gerekir” sorusunun yer aldığı ankette (çoklu cevap mümkün) katılımcılardan %67'si

⁷¹² United Nations Resident Coordinator's Office in Bosnia and Herzegovina, *Public Opinion Poll Results: Analitical Report*, 2013, www.undp.org/content/dam/unct/bih/PDFs/Prism%20Research%20for%20UN%20RCO_Statistical%20report.pdf, Erişim Tarihi: 02/03/2021.

⁷¹³ Agim Mamuti, *Integration Process of Bosnia and Herzegovina to European Union*, International Relations and Diplomacy, Cilt 1, Sayı 3, 2013, ss. 245-246.

⁷¹⁴ United Nations Resident Coordinator's Office in Bosnia and Herzegovina, *Public Opinion Poll Results: Analitical Report*, 2013, www.undp.org/content/dam/unct/bih/PDFs/Prism%20Research%20for%20UN%20RCO_Statistical%20report.pdf, Erişim Tarihi: 02/03/2021.

AB, %59'u ABD, %41'i BM ve %36'sı OHR cevabını vermiştir. Rusya, Sırbistan ve Hırvatistan gibi aktörler ise listenin gerisinde kalmaktadır. Bölgede diğer uluslararası aktörler ele alındığında, AB'nin en büyük etkiyi gösterdiğine inanılmaktadır. Bosnalılar, Avrupalılaşmayı ve Avrupa kültürüne dahil olmayı en çok isteyen toplumlardan biridir. Farklı kurumlar arasında, Sırlar ABD'nin ve Boşnaklar OHR'nin önemini vurgularken Hırvatlar için OHR ve Hırvatistan'ın etkisi Bosna'nın geleceği için önemli görülmektedir. Boşnakların ve Hırvatların çoğunluğu Uluslararası Topluluğun rolünün gelecekte aktif olması gerektiğine inanırken, Sırlar Bosna-Hersek ile hiçbir şekilde meşgul olmamaları gerektiğine inanmaktadır.⁷¹⁵

2019'da NDI'nın yaptığı kamuoyu anketi sonuçlarına göre Boşnakların %88'i, Hırvatların %75'i ve Sırların %54'ü AB üyeliğini desteklemektedir. Yıllar içinde AB üyeliğine olan desteğin arttığı gözlenmektedir. Ekonomik kaygılar ve siyasi durgunluk (hükümetin kurulamaması) halkın moral bozukluğunun temelini oluşturmaktadır. Katılımcıların %87'si Bosna'nın yanlış yönde ilerlediğini düşünmektedir. Bunun temel sebepleri arasında yolsuzluk, işsizlik ve göç nedeniyle nüfus kaybı yer almaktadır.⁷¹⁶ Bu da Bosna'nın kimliğinde esaslı bir dönüşümün olmadığını, hatta bunun için çok erken bir aşamada olduğunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar toplumsal anlamda Avrupalılığa geçiş tercih edilse de, devletin yapısı gereği Avrupa kimliğine katkıda bulunan birçok unsurda ciddi sorunlar gözlenmektedir.

Özetle, AB egemen bir güç olarak Bosna'yı dönüştürme potansiyeline sahiptir. Ancak bölgede etnik, kültürel, dini ve siyasi bölünmüşlük kamuoyunun da bölünmesine sebep olmaktadır. Bu da kimlik inşasını olumsuz etkilemektedir. Hem halklar bazında, hem de liderler bazında fikir birliğinin artması gerekmektedir. Bosna'nın tarihinin ve kültürünün Avrupa kimliği ile ortak değer taşıyıp taşımadığı

⁷¹⁵ United Nations Resident Coordinator's Office in Bosnia and Herzegovina, Public Opinion Poll Results: Analitical Report, 2013, www.undp.org/content/dam/unct/bih/PDFs/Prism%20Research%20for%20UN%20RCO_Statistical%20report.pdf, Erişim Tarihi: 02/03/2021.

⁷¹⁶ The National Democratic Institute, *Public Opinion Poll: Bosnia and Herzegovina*, 2019, <https://www.ndi.org/sites/default/files/BiH%202019%20Poll.pdf>, Erişim Tarihi: 02/03/2021.

sorgulanmaktadır. Avrupalı kimliğinin Hristiyanlıkla bağdaştırıldığı bir argümanda, Bosna'nın bu kimliğe dahil olamayacağı düşünülebilir. Genel anlamıyla, Bosna'nın kimliği AB üyeliğine yaklaşma konusunda oldukça erken ve sorunlu bir aşamadadır. AB temelli normatif, değerlere yönelik ve toplumsal inşacı unsurların daha çok benimsenmesi gerekmektedir.

3.3. Kimlik İnşa Sürecinde Kosova'nın Sorunları ve AB

Kosova 1998-2008 yılları arasında AB, NATO ve AGİT'in etkin olduğu uluslararası toplumlar tarafından yönetilmiştir. AB ülkeleri, 1999 Kosova Savaşı'na insani ve ahlaki perspektifle bakmıştır. Yani, Birlik üyelerinin politikaların faydalarından ziyade evrensel adalet standartlarına ve iyi yaşama ilişkin başlıca değerlerin bölgede inşa edilmesini öncelikli tuttuğu iddia edilebilir. Martti Ahtisaari'nin hazırladığı plan çerçevesinde de, 17 Şubat 2008'de Kosova'nın bağımsızlığı şartlı olarak kabul edilmiştir. Ahtisaari Planı temelinde demokrasiyi, özgürlükleri, adaleti ve çağdaş normları barındıran birlikte yaşama planıdır. Bu planla, Kosova içindeki Sırlar dahil tüm azınlıkların haklarına saygı gösterilmesi kararı üzerinde durulmuştur. Bu plan, Kosova'nın Avrupalı değerlerle inşa edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Bağımsızlık sürecinde bölgesel kimliğin zedelenmemesi ve düşmanlığın gerçekleşmemesi önem arz etmektedir. Devlet ve vatandaşlık arasındaki bağın koptuğu ölçüde ulusal kimlik oluşturma ihtimalinden uzaklaşılabilir. Bağımsız Kosova Cumhuriyeti, Sırbistan'ın bir parçası olarak kalamayacağı, bölünemeyeceği ve başka devletlerle birleşemeyeceği taahhüt edilerek bağımsızlığını elde etmiştir. Kosova'nın Sırbistan'dan bu şekilde ayrılması, Kosovalı Sırlar için bir yenilgi olarak görülmüştür. Zaman geçtikçe özellikle Sırp olmayan sayısal azınlıktaki toplulukların da Kosova kimliğine/ Kosovalılığa sahip çıkmaya başladığından söz edilebilir. Bu durum AB sürecinden ziyade, öncelikle Kosova'nın devlet olma süreciyle ilişkilendirilebilir. Bu süreçte, AB Kosova'da çok etnililiği ve çok kültürlülüğü farklı yollarla ve projelerle desteklemiştir. Kosova bağımsızlık ilanı öncesinde AB tarafından Kosova için oluşturulan İstikrar-Ortaklık İzleme

Mekanizmaları (Tracking Mechanisms of Stabilization-Association- STM) ve diğer yaklaşımları devlet inşa sürecini etkilediği gibi, özellikle etnik ve dini topluluk hakları konusunda etkili olmuştur.⁷¹⁷

AB ülkelerinin birçoğu Ahtisaari Planı'nda ortaya konan şartların yerine getirilmesi halinde Kosova hükümetini bağımsızlık konusunda desteklemiştir. Fransa, Almanya, İtalya ve İngiltere gibi AB ülkeleri Ahtisaari Planı'nı desteklemişlerdir. Bu planla ilgili mevzuatın oluşmasında AB tarafından Kosova'da oluşturulan Uluslararası Sivil Ofis (International Civilian Office- ICO) ve sonrasında da EULEX gibi misyonlar Brüksel'in sürece tamamen dahil olduğunu ve bağımsızlık sürecine hizmet ettiğini kanıtlamıştır.⁷¹⁸ Bağımsızlık sonrası, etnik kültür ve etnik köken farklılığı gözetiilmeden ortak Kosova kimliğinin inşa edilmesi önemli bir husustur.

Kimlik inşa sürecinde, devlet sembolleri de o devletin kültürü hakkında bize bilgi vermektedir. Bu semboller, toplum içinde ortak mirası ve ortak değerleri yansıtmaları açısından önem arz etmektedir. Kosova da, ülke içindeki farklı etnik gruplar arasında ayırım yapılmama ilkesine göre bayrak, milli marş ve diğer sembolleri seçmiştir.⁷¹⁹ Mevcut nüfusu 1.7 milyonun üzerinde olan Kosova'nın %87'si Müslüman, %11.4'ü Hristiyan ve %1.6'sı dini olarak bağlantısızdır.⁷²⁰ Sjursen'in 'hısımlık bağı' yaklaşımı, Bosna'da olduğu gibi Kosova'da da Avrupalılık yolunu etkilemektedir. Bosna'da dini nüfus Müslüman ve Hristiyan olmak üzere ikiye bölünmüştür. Kosova'da ise nüfusun neredeyse tamamı Müslümandır. Bu açıdan, ortak kimliğin dini temelde inşa edilmesi anlayışı, Kosova'nın üst kimliğe entegre olmasını doğrudan reddetmektedir.

⁷¹⁷ AB, Kosova'nın bağımsızlığı ilan edilmeden önce tanımsız bir statüye sahip bir bölgeyi entegrasyon sürecine yasal gerekçelerle dahil edemezdi. 2002 yılında sihirli formül olarak adlandırılan bir teknoloji tasarlanmış ve İstikrar-Ortaklık İzleme Mekanizmaları başlatılmıştır. Bu mekanizmalar, gelecekteki statüsünü bozmadan, Kosova'nın İstikrar ve Ortaklık içeriğine erişimini sağlamayı amaçlamıştır. STM, Kosova yönetiminin "diyalog" adı verilen toplantılara AB uzmanlarıyla katılmasına izin veren karma bir politikaydı.

⁷¹⁸ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁷¹⁹ Oktay, Rpapaj, a.g.e., ss. 52-53.

⁷²⁰ Countrymeters, *Kosovo Population*, 2021 <https://countrymeters.info/en/Kosovo>, Erişim Tarihi: 21/03/2021.

Devlet inşâ sürecine bakıldığında, Kosova Cumhuriyeti'nin çok etnili bir toplum temelinde kurulduğu görülmektedir. Nüfusun büyük çoğunluğunu Arnavutlar oluşturmakta, ancak tarihi süreçte idari bir bölge olarak farklı etnik toplulukların karşılıklı bağımlılığını sağlayan sistemler geliştirildiği de göze çarpmaktadır.⁷²¹ Kosova nüfusunun %93'ü Arnavutlardan ve geri kalan kısmı Sırp, Boşnak, Türk ve diğer azınlıklardan oluşmaktadır. Kosova kökenli olanların çoğu, Kosova'da bir etnik kökene ait olduklarını hissetmektedir. Vatandaşlar, Kosova'yı coğrafi bir yer olarak etnik kökeni ise kimlik olarak değerlendirmektedir. Birçoğu kimlik duygularını Arnavut, Sırp ya da Gorani olmaktan, yani etnik kökeninden almaktadır.⁷²² Kosova'nın yeni bayrağı da bu kültürel çeşitliliğe uygun olarak çok etnililiği temsil etmektedir. Bayrak, mavi arka plan üzerine Arnavutlar, Türkler, Sırlar, Boşnaklar, Romanlar ve Goraniler olarak altı etnik grubu temsil eden altı beyaz yıldız ve onun altında yer alan Kosova haritasından oluşmaktadır.⁷²³ Kosova'da birçok etnik grup bir arada yaşadığından ülkede farklı diller konuşulmaktadır.

NDI'nın düzenlediği son kamuoyu yoklamasında, vatandaşların 'Kosovalılık' hakkında ifadeleri yer almaktadır. Dragaşlı bir katılımcı: "Kosovalı ifadesini kullanmıyoruz. Arnavutsunuz, Sırpınız ya da Goranisiniz. Sadece pasaportlarınızda Kosovalısınız. Arnavutlar yaşadıkları her yerde Arnavuttur" diyerek etnik aidiyet duygusunun Kosovalı kimliğinden baskın geldiğini vurgulamıştır. Kuzey Mitrovica'dan başka bir katılımcı: "Buradaki insanlar Kosova kimliklerini alırken 'Kosovalı' yazıyor ve insanların kendilerini beyan etme hakkı yok. Alınan bu kimlik yapay bir kimliktir" ifadelerine yer vermektedir.⁷²⁴ Bu katılımcılar, aidiyetlerini etnik unsurlarla inşâ ettiklerini vurgulamaktadır. Vatandaşlar 'Kosovalı' hissetmek yerine,

⁷²¹ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁷²² The National Democratic Institute, *Kosovo Public Opinion on Dialogue with Serbia*, 2018, <https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Kosovo%20Dialogue%20Report%202018.pdf>, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

⁷²³ Oktay, Rrapaj, a.g.e., ss. 52-53.

⁷²⁴ The National Democratic Institute, *Kosovo Public Opinion on Dialogue with Serbia*, 2018, <https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Kosovo%20Dialogue%20Report%202018.pdf>, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

kendilerini etnik kökene ait biçimde tanımlamaktadır. Konu AB entegrasyonu olduğu zaman ise, ‘Avrupalı’ olmaya son derece istekli olduklarını belirtmektedirler.

AB, kültürel ve kurumsal bağlamda Kosova’nın kimliğini ve politikasını etkilemektedir. AB, bu kimliği pekiştirici projeleri desteklemektedir. Özellikle genç nesiller üzerinde bu etkiler açık bir şekilde görülmektedir. Kosova’da AB’ye alternatif seçeneklerin hiçbir zaman dillendirilmemesi de bu etkinin ispatıdır.⁷²⁵ AB üyeliğine ilişkin Kosovalı vatandaşlarla yapılan en son kamuoyu yoklaması da bu yaklaşımı doğrular niteliktedir. Ankete katılan Kosova vatandaşlarının %86’sı Kosova’nın AB içinde yer almasını istediklerini belirtirken, istemeyenlerin oranı %11.8’dir. Bu oran, Kosovalı vatandaşların büyük bir çoğunluğunun AB yanlısı olduğunu göstermektedir. Kosova’nın AB’ye girmesi egemenliğini kaybetmesini etkileyeceğini düşünenler %23.5 iken böyle bir şey olmayacağını düşünenler %56.8’dir. Kosova’nın AB’ye entegrasyonu halinde ülkede olumlu değişiklikler olacağına inananlar %80, inanmayanlar ise %10.5’tir. Benzer bir şekilde, AB üyeliğinin Kosova egemenliğine etkisi de olumlu karşılanmıştır. Kosova’nın AB’ye entegrasyonu ile Kosova topraklarının daha güvenli olacağını düşünenler %72.3 iken, güvende olmayacağını düşünenler %18.3’tür.⁷²⁶ Yani, Kosovalı vatandaşların çoğunluğu ulusal kimliğe zarar vermeden Avrupalı kimliğine sahip olunabileceğine dair bir inanca sahiptir.

AB’nin Kosova kimliğine katkıda bulunmasının en önemli kilometre taşlarından biri İstikrar ve Ortaklık Anlaşması’nın imzalanması olmuştur. AB ve Kosova arasındaki anlaşma Nisan 2016’dan itibaren yürürlüğe girmiştir. Kosova hükümeti, Avrupa Komisyonu ile birlikte reform önceliklerini tanımlamak için Avrupa Reform Gündemi’ni başlatmıştır. Halklar bazında AB değerlerinin desteklenmesini savunan Kosova, siyasi aktör bazında da benzer bir tutum göstermektedir. Eylül 2017’de atanan yeni hükümetin önceliği AB ile ilgili reformları uygulamaktır. Dönemin Cumhurbaşkanı Haşim Taçi de, Kosova’nın yakın

⁷²⁵ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁷²⁶ Rinor Rexhepi, Vigan Sahiti, Florim Rullani, *Kosovo Integration in EU*, Prizren Social Science Journal, Cilt 4, Sayı 3, 2020, ss. 16.

gelecekte AB'ye yaklaşacağını ifade etmiştir. Ancak, bu konuda ilerlemenin yavaş olduğu belirtilmiştir.⁷²⁷

Son kamuoyu yoklamasında, Kosovalı vatandaşlar Kosova'nın AB entegrasyonunu yavaşlatmak anlamına gelse bile, Sırbistan ile anlaşma sağlamak için Kosova'nın toprak bütünlüğünün feda edilmemesi gerektiğı inancında büyük ölçüde birleşmiştir. Katılımcıların %80'inden fazlası, AB'nin Sırbistan ile yapılan anlaşmanın bir parçası olarak Kosova'nın toprak bütünlüğünü garanti etmesi gerektiğine inanmaktadır. Katılımcılar, Sırbistan ile anlaşma sağlanmadığı takdirde geleceğın daha iyi olup olmayacağı konusunda ikiye bölünmektedir.

Sırbistan ile işbirliğinin geleceğe katkı sağlayacağına inanmayanlar, Belgrad yönetiminin Kuzey Kosova'daki Sırları finanse etmesinden etkilenmektedir. Kuzey bölgesi, Kosova'nın siyasal ve yargı sisteminin bir parçasıdır. Ancak, Belgrad'ın mali kaynakları kullanmasıyla yerel halk üzerinde nüfuzunun sürdüğü görülmektedir. Kosova Cumhuriyeti Anayasası ve yasaları ve ülkenin bağımsızlığına temel teşkil eden Ahtisaari Planı Kosovalı Sırlara kurucu statüsü tanımıştır. Uygulamadaki sıkıntıların aşılması için Belgrad'ın Kosova Sırları üzerindeki etkisini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmekten vazgeçmesi gerekmektedir.⁷²⁸

AB insan hakları, azınlık hakları ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi bağlamında Belgrad-Priştine Diyalogu sürecine oldukça emek harcamıştır. Diyalog, Kosova ve Sırbistan arasındaki ilişkileri geliştirdiğinden Kosovalılar için de büyük önem taşımaktadır. Bu diyalogun kabul edilmesinde, Kosova halkının barışçıl, demokratik ve işbirliğine dayalı bir yaklaşıma inanması etkindir. Kamuoyu araştırmasından çıkan sonuçlara göre, vatandaşlar sınır veya toprak değışikliğının ülkeyi istikrarsızlaştıracığına ve etnik ilişkileri bozabileceğine inanmaktadır. Kosovalılar AB üyelik umutlarını ilerletmek için, diyalogun gecikmelerden bağımsız

⁷²⁷ European Commission, *Commission Staff Working Document Kosovo* 2018 Report*, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-kosovo-report.pdf>, Erişim Tarihi: 10/04/2020.

⁷²⁸ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

olarak devam etmesini tercih etmektedir.⁷²⁹ Bu, Kosova halkının gerçekten ve içtenlikle bir dönüşüm istediğini ortaya koymaktadır.

Kosovalı vatandaşlar, işsizlik (%84) ve yolsuzluğu (%53) endişe unsurları olarak öncelerken, AB'nin vize serbestleştirme eksikliği (%35) üçüncü sırada yer almaktadır.⁷³⁰ Bazı vatandaşlar yolsuzluk, yabancı savaşçılar, yoksulluk, işsizlik ve azgelişmişlikten dolayı bölgeyi utanç kaynağı olarak görmektedir. Kosovalı Arnavutlar, Kosovalı kimliğine dair isteksizlik ve gurur arasında ikiye bölünmüş durumdadır. Arnavutların bir kısmının Kosovalı kimliğine karşı şüpheli ve isteksiz tutumu bağımsızlık bildirgesinde 'Arnavut' ifadesinin bir kez bile kullanılmamasından kaynaklanmaktadır. Bağımsızlık kararları doğrultusunda, Kosova devleti Arnavut halkının geleneklerini ve devlet sembollerini tanımamıştır. Kosova Arnavutlarının Arnavutluk ile birleşmeleri de yasaklanmıştır. Bütün bunlar, Kosova Arnavutlarının yeni kurulan devleti sorgulamasına sebep olmuştur. Birçok vatandaş Kosova'ya karşı dışarıdaki olumsuz algılamaların kökeninde etnik çatışmaların, yetersiz eğitilmiş bir nüfusun ve yolsuzluğun etkisi olduğuna inanmaktadır.⁷³¹

Özetle, AB Kosova kimlik inşasına katkıda bulunmaktadır. Kosovalıların büyük bir çoğunluğu da Avrupalı kimliğini benimsemeye hazır durumdadır. Ancak Kosova'nın Avrupa değerlerini benimsemesi için zamana ihtiyacı vardır. Ülke azınlık haklarında, yolsuzlukla mücadelede, eğitimde, istihdamda ve diğer bir çok alanda AB'nin çok gerisindedir. Bunun yanı sıra, ülkenin kültürünün Avrupa kimliği ile ortaklığı da tartışılmaktadır. Hristiyanlıkla Avrupalılığın bağdaştırıldığı bir argümanda, Kosova'nın bu kimliğe dahil olma şansı yoktur. Ülkenin neredeyse

⁷²⁹ The National Democratic Institute, *Kosovo Public Opinion on Dialogue with Serbia*, 2018, <https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Kosovo%20Dialogue%20Report%202018.pdf>, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

⁷³⁰ The National Democratic Institute, *NDI Kosovo Public Opinion Poll 2020*, 2020, <https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Kosovo%20Public%20Opinion%20Poll%20-%20May%202020.pdf>, Erişim Tarihi: 03/02/2021.

⁷³¹ The National Democratic Institute, *Kosovo Public Opinion on Dialogue with Serbia*, 2018, <https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Kosovo%20Dialogue%20Report%202018.pdf>, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

%90'ı Müslümandır. Genel olarak, Kosova'nın kimliği AB üyeliği konusunda oldukça erken bir aşamadır. Hatta entegrasyon sürecinde, bölge ülkeleri arasında en geridedir. Bu bağlamda, AB normlarının ve değerlerinin daha çok içselleştirilmesi gerekmektedir.

3.4. AB'nin Kuzey Makedonya Kimliğine Katkısı

Kuzey Makedonya'da hem kültürel hem de kurumsal ekseninde devlet politikalarının ve kimliğinin AB tarafından etkilendiği görülmektedir. Yugoslavya'nın dağılmasıyla beraber, Makedon kimlik inşası Avrupalılaşmaya yönelmeye gayret etmiştir. Devlet bağımsızlığını ilan ederek demokratikleşmeye, insan haklarına saygı ve azınlık haklarına saygı gibi normatif unsurları benimsemeyi taahhüt etmiştir. Makedon toplumunun ve liderlerinin bağımsızlıktan beri istedikleri Avrupa ailesinin bir parçası olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda, Ohri Çerçeve Anlaşması'na bağlı düzenlenen yasa değişiklikleri kabul edilmiştir.

Ohri Anlaşması, devletin kimliğini dönüştürmesi açısından temel referans noktasıdır. Avrupa Komisyonu, azınlıkların ve kültürel hakların korunmasına yönelik olarak, Ohri Anlaşması'nı işaret etmektedir. Bu hakların korunmasıyla ilgili temel eleştiri azınlıklarla ilgili politikaların uygulanması, izlenmesi ve koordinasyonunun zayıf kaldığı yönündedir.⁷³² Kuzey Makedonya nüfusunun %64'ü etnik Makedonlardan, %25'i Arnavutlardan ve geri kalan kısmı Türk, Roman ve Sırp azınlıklardan oluşmaktadır. Komisyon, Kuzey Makedonya'da bilhassa mevcut çok kültürlü yapı ve siyasi dengelerin kırılganlığı üzerinde durmaktadır. İstikrarlı bir yapı AB'nin önem verdiği temel unsurlardandır. Çünkü, bu tür siyasi yapıların geleceği öngörülemediği için risk oluşturmaktadır ve AB bu riski minimize etmek istemektedir.

⁷³² European Commission, *Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report*, 2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_the_former_yugoslav_republi_c_of_macedonia.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

Kimlik temelli faktörlerin artan etkisi Kuzey Makedonya vatandaşlarının kimlik algısında da belirginleşmeye başlamıştır. Nüfusun yaklaşık %80'i kendisini etnik-ulusal kimliği üzerinden tanımlamaktadır. Kendini sadece 'Kuzey Makedonyalı', 'Arnavut' ya da diğer etnik kökenlere bağlı olarak tanımlayanların bu oranı son yıllarda %10 artış göstermiştir. Kendisini çift kimliğe sahip olarak görenlerin oranı %14'tür. Bu vatandaşlar kendilerini hem Kuzey Makedonyalı/Arnavut/diğer etnik aidiyetler üzerinden tanımlarken, hem de Avrupalı kimliğine ait olduklarını belirtmişlerdir. Kendini sadece Avrupalı olarak görenlerin sayısı ise oldukça azdır. Etnik-ulusal kimliği önceleyen vatandaşların AB'yi destekleme oranı 2020'de %9 artış göstererek %66 seviyesine ulaşmıştır. Etnik ve Avrupalı olmak üzere çift kimliğe sahip olduğunu düşünen vatandaşların AB üyeliğine desteği ise son derece yüksek olup, %80'i aşmaktadır.⁷³³

Kuzey Makedonya'da etnik unsurların bir arada yaşamasının yanı sıra, dinsel temelli kültürel çeşitlilik de söz konusudur. Mevcut nüfusu 2 milyon olan Kuzey Makedonya'nın %59.3'ü Hristiyan, %39.3'ü Müslüman ve %1.4'ü dini olarak bağlantısızdır.⁷³⁴ Her ne kadar Hristiyan nüfus çoğunluğu oluştursa da, Müslüman nüfus da azımsanmayacak kadar çoktur. Bu noktada, Sjursen'in hısımlık temeline dayandırdığı analize bakmakta fayda vardır. Ona göre, hısımlık temelli bir görev duygusuna tanıklık eden nedenler, genişlemeyi harekete geçirmede ve dolayısıyla AB'nin genişleme politikasındaki öncelikleri değerlendirmede merkezi bir öneme sahiptir.⁷³⁵ MDA genişlemesinin hısımlığa dayandırıldığı bir analizde, üye ülkelerin hiçbirinin Kuzey Makedonya'daki gibi Müslüman nüfusa sahip olmadığı açıktır. Yani, entegrasyonun öncelikli olarak Hristiyanlıkla bağdaştırılması yaklaşımı, Kuzey Makedonya'nın üyeliği için sorun teşkil edebilir. Ancak Avrupa kimliğinin tanımı normatif ve değerlere yönelik unsurlarla genişletildiğinde, Kuzey Makedonya'nın dönüşümü içtenlikle istediği ifade edilebilir.

⁷³³ Ivan Damjanovski, *Analysis of Public Opinion on North Macedonia's Accession to the European Union 2014-2020*, Institute for Democracy, Skopje, 2021, ss. 17-20.

⁷³⁴ Countrymeters, *North Macedonia Population, 2021*, https://countrymeters.info/en/North_Macedonia, Erişim Tarihi: 21/03/2021.

⁷³⁵ Sjursen, a.g.e. 506.

Avrupa değerlerini ve normlarını kendi ülkesine uyumlaştırmak isteyen Kuzey Makedonya'nın hukukun üstünlüğü, azınlık haklarına saygı ve vatandaşlık gibi alanlarda reform yapması şart koşulmuştur. AB, dönüştürücü ve egemen bir güç olarak Przino Anlaşması'nı ve Acil Reform Önceliklerini devreye sokmuştur. Ayrıca, Prespa Antlaşması'yla birlikte, devletin anayasal ismi değişmiş, Yunanistan'la kriz çözülmüş ve devletin yeni kimliği bütün uluslararası aktörler tarafından tanınmıştır. AB, devletin isim ve egemenlik sorununu çözdüğü için kimlik inşasına da doğrudan katkıda bulunmuştur. AB ve Kuzey Makedonya arasındaki ilişkilerin yeni bir ivme kazanması Prespa Antlaşması ile mümkün olabilmektedir.

İsim krizinin sürdüğü dönemde toplumsal olarak AB'ye olan güven azalmıştır. Entegrasyon sürecindeki kilitlenme, halkın AB'ye karşı tutumu üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Ordanoski, ülke içinde yapılan anket sonucu etnik Makedonlar arasında Avrupa karşıtı duyguların gittikçe arttığını vurgulamaktadır. Etnik Makedonların %72'si ve etnik Arnavutların %74'ü devlete karşı AB politikasına güvenmediğini ifade etmiştir. Aynı zamanda, ankete katılanların %51'i hükümetin AB üyeliği politikasından memnun olmadığını belirtmiştir.⁷³⁶ Gelineen noktada, AB almış olduğu inisiyatifin arkasında durduğu takdirde sorunu çözebilecek güçte olduğunu ortaya koymuştur. Üye ülkelerin farklı çıkarları ve öncelikleri olduğu zaman bu etkinin gösterilemediği açıktır. Üye ülkelerin tek sesli davranmadığı durumlar göze alındığında, isim sorununda AB kimliğinin işe yaradığı düşünülebilir.

Eurobarometre'nin son anket sonuçları, AB'ye duyulan güvenin arttığını ortaya koymaktadır. Kuzey Makedonyalıların %58'i AB'ye güvenme eğilimindeyken, %36'sı güvenmeme eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Vatandaşlar, AB'nin kendileri için ne ifade ettiğini çoklu cevap vererek belirlemişlerdir. Katılımcıların %46'sı seyahat özgürlüğüyle, %35'i ekonomik refahla, %19'u barışla, %16'sı demokrasiyle, %14'ü dünyada daha güçlü bir söylemle, %11'i kültürel kimliklerinin kaybolmasıyla ve %10'u kültürel çeşitlilikle ilişkilendirmektedir.

⁷³⁶ Saso Ordanoski, "The Story of Macedonian Populism 'All We Want is Everything!'", Rupnik, J. (Ed.), *The Western Balkans and The EU* (1. Baskı), The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss. 108.

Kuzey Makedonyalılar, Avrupalılık değerlerini demokratikleşmeyle bağdaştırmaktadır. Katılımcıların %77'si 'Demokratik olmak AB'yi iyi tanımlıyor' diye düşünürken, demokratik olmanın AB'yi iyi tanımlamadığını düşünenlerin oranı sadece %20'dir. Katılımcıların %59'u ülkelerindeki demokrasinin işleyişinden memnunken, %41'i memnun olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların %75'i AB'de demokrasinin işleyişinden memnunken, sadece %24'ü memnun olmadığını belirtmiştir. Bu oranlar, Kuzey Makedonya'da halkın demokratik değerleri inşa etme isteğinde olduklarını göstermektedir. AB'deki demokratik koşullara kendi ülkelerindeki demokrasiden çok daha fazla güvenmektedirler. Yani, demokratik dönüşüme içtenlikle istek duyulmaktadır.

Kuzey Makedonyalıların %37'si ülke içindeki genel durumu 'iyi' olarak değerlendirirken, 'kötü' olarak değerlendirenlerin oranı %62'dir. Vatandaşlar, AB değerleriyle ülkesini güçlendirmeyi ve kimliklerinde esaslı bir dönüşüm hedeflediğini göstermektedir. Kuzey Makedonya'da AB üyeliği ülke ve toplumsal bütünlük ve istikrarının sağlanması yolunda önemli bir fırsat olarak görülmekte ve halkın büyük çoğunluğu tarafından AB ile bütünleşme süreci desteklenmektedir. Kuzey Makedonya'nın AB üyeliğini %69'u 'iyi olur', %12'si 'kötü olur' ve %19'u 'ne iyi, ne de kötü olur' şeklinde değerlendirmektedir.⁷³⁷ Toplumun büyük bir kesimi, Avrupa temelli bir dönüşüme isteklidir.

Damjanovski, Kuzey Makedonya'da *Institute for Democracy* tarafından gerçekleştirilen kamuoyu anketinin sonuçlarını yorumlamaktadır: AB üyeliğine destek veren Kuzey Makedonyalılar özellikle yaşam standartlarının iyileştirilmesini, işsizliğin azaltılmasını ve yurtdışında çalışmaya daha kolay imkan sağlanmasını arzu etmektedir. Ancak son 2 yılda üyeliğe verilen desteği etkileyen maddi olmayan faktörler de artmaktadır. 2016'ya kıyasla, AB'yi 'demokrasinin gelişmesi' ile ilişkilendirenlerin sayısında 2020'de %8 artış gözlenmiştir. 2014-2018 arasındaki

⁷³⁷ European Commission, *Standard Eurobarometer 93 Summer 2020*, 2020, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2262>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

döneme kıyasla, üyelik desteğini ‘Avrupalı devletler ailesine mensup olma’ ile ilişkilendiren kişi sayısındaki artış 2020’de teyit edilmiştir.

Kuzey Makedonyalılar, kendilerini nasıl Avrupalı kimlik içinde görmek istiyorlarsa aynı şekilde AB’nin de ortak kimlik içine devleti alma isteğinin çok olmasını beklemektedirler. Avrupa Komisyonu Kuzey Makedonya ile katılım müzakerelerini başlatmak için defalarca olumlu tavsiye vermesine rağmen, Konsey’in 2019’daki olumsuz kararı ülkede ciddi bir AB karşıtlığını gündeme getirmiştir. AB’ye muhalif olanların %23’ü, Avrupalılaşma süreçlerinin bir sonucu olarak ‘ulusal kimlik kaybı’ tehdidiyle karşı karşıya kalınacağını düşünmektedir.

AB üyeliğine karşı olanların %20’si, durumu ülkenin anayasal adının değiştirilmesiyle bağdaştırmıştır. AB üyeliğini, ülkenin egemenliğinin ve bağımsızlığının kaybedilmesiyle ilişkilendirenlerin oranı %19’dur. AB üyeliğini istemeyenlerin %9’u yaşam standartlarının bozulmasından, %9’u ülke ekonomisine yönelik tehditlerin artmasından, %9’u Brüksel’e bağlı olmaktan ve %11’i AB’nin Kuzey Makedonya’yı istememesinden endişe etmektedir.⁷³⁸

25 Mart 2020’de müzakerelere başlanması yönünde karar alınması, ülkede AB karşıtlığının azalmasına sebep olmuştur. NDI’nın son kamuoyu yoklaması sonuçlarına göre, katılımcılar Kuzey Makedonya’yı AB’ye yaklaştıran reformlara destek vermektedir. Kuzey Makedonya, bu reformları maddi çıkarlara ulaşmak için kabul etmemektedir. Devletin ve toplumun önceliği AB ilkelerini ve reformlarını yeni Kuzey Makedonya kimliğiyle uyumlaştırmaktır. Katılımcıların yaklaşık %60’ı ülkenin anayasal adını değiştiren Prespa Anlaşması’nın AB entegrasyonu açısından gerekli olduğuna inanmaktadır. Etnik Makedonların %74’ü ve Arnavutların %57’si gibi büyük bir çoğunluk ülkede ilerleme eksikliği olduğuna inanmaktadır.

⁷³⁸ Damjanovski, a.g.e., ss. 2.

Kuzey Makedonyalılar, Avrupa-Atlantik entegrasyonu için yüksek beklentiye sahip olduklarını göstermiştir. Yapılan araştırma, AB üyelik müzakerelerinin başlamasındaki gecikmeye rağmen, seçmenlerin Kuzey Makedonya'nın Birlik'e katılmasını çoğunlukla desteklediğini ortaya koymaktadır. Seçmenler, AB üyelik müzakerelerinin başlamasındaki gecikmenin Kuzey Makedonya'nın gerçekten nitelikli bir aday olabilmesi için daha fazla reform tamamlaması gerektiği konusunda farkındalık yarattığını da ifade etmektedir.⁷³⁹

Özetle, AB Kuzey-Makedonya'nın kimlik inşasına katkıda bulunmaktadır. Kuzey Makedonyalıların büyük bir çoğunluğu ülkelerinin Avrupalı değerlere sahip olması gerektiğini düşünmektedir. 'Avrupalı kimliği' vatandaşlar tarafından desteklenmektedir. Kuzey Makedonya'nın vatandaşlar bazında bu kadar Avrupalılığı desteklemesi, ülkenin AB sürecinin sekteye uğramasıyla dönem dönem yerini endişeye ve AB karşıtlığına bırakmıştır. Ancak, son tahlilde AB reformlarının Kuzey Makedonya kimliği için vazgeçilmez olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, ülkenin etnik ve dini çeşitliliğinden kaynaklı yapısının Avrupa kimliği ile örtüşüp örtüşmediği tartışmalı bir konudur. Genel olarak, Kuzey Makedonya'nın kimliği AB tarafından etkilenmektedir. Yakın zamanda, müzakerelere başlanma kararı onaylanmıştır. Ancak, kimlik inşası kapsamında henüz yeterli ivme oluşturulmamıştır.

3.5. Arnavutluk'un Kimlik İnşası ve AB'nin Rolü

AB'nin dönüştürücü gücü son on yılda genişleme hızındaki yavaşlama ile sınırlı kalmıştır. Prensip olarak, AB yanlısı kimliklerin inşasına ve daha da özgürleşmesine katkısı AB'nin bölgeye katılım düzeyi ve ilgisine bağlıdır.⁷⁴⁰ AB'nin Batı Balkanlar üzerine taahhütlerinin pratiğe dökülmesi açısından şüphelerin olduğu açıktır. Arnavutluk ile ilgili alınan karar da bunun göstergesidir. Arnavutluk ile müzakerelerin başlaması öngörülmüştü. Ancak, Juncker Komisyonu (2014-2019)

⁷³⁹ The National Democratic Institute, *NDI Poll: Public Opinion Research in North Macedonia*, 2020, https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI_PPT_ENG_FINAL_PUBLIC%20VERSION_1.pdf, Erişim Tarihi: 02/03/2021.

⁷⁴⁰ Mesihovic ile 17.09.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

göreve geldiğinde artık bir genişlemenin düşünülmediği dile getirilmiştir. Komisyon'un bu tepkisi sonucu müzakerelerin başlaması ötelenmiştir. 6 Şubat 2018 tarihli Balkan Stratejisi'nin yayınlanması ise durumun değişmesi için önemli bir adımdır.

Arnavutluk'ta hem kültürel hem kurumsal bağlamda devletin politikalarının ve kimliğinin AB tarafından etkilendiği görülmektedir. Arnavutluk halkının büyük çoğunluğu ülkenin AB üyeliğini desteklemektedir. Eurobarometre sonuçlarına göre, Arnavutluk'un AB üyeliğini %86'sı 'iyi olur', %4'ü 'kötü olur' ve %10'u 'ne iyi, ne de kötü olur' şeklinde değerlendirmektedir.⁷⁴¹ Bu oranlar, Batı Balkan devletleri arasında en çok Arnavutluk'un AB üyeliğini desteklediğini ortaya koymaktadır. Arnavutlar, AB yanlısı tutumlarını maddi beklentilere dayandırmamaktadır. Vatandaşların %31'i Avrupa ekonomisini 'iyi', %66'sı da 'kötü' olarak değerlendirmiştir. Yani, Avrupa ailesinin bir parçası olma isteği, AB'den elde edilecek ekonomik kazançtan daha ağır basmaktadır.

Arnavut vatandaşlar, AB'nin kendileri için ne ifade ettiğini çoklu cevap vererek belirlemişlerdir. Katılımcıların %38'i dünyada daha güçlü bir söylemle, %34'ü sosyal korumayla, %30'u demokrasiyle, %23'ü kültürel çeşitlilikle, %8'i barışla ve %6'sı kültürel kimliklerinin kaybolmasıyla ilişkilendirmektedir. Arnavutların demokrasi, kültürel çeşitlilik ve barışçıl düzen gibi unsurları Avrupalı kimlik içinde değerlendirmesi diğer Batı Balkan toplumlarına göre daha fazladır. Arnavutların %62'si AB'ye güvenme eğilimindeyken, %31'i güvenmeme eğiliminde olduğunu belirtmiştir.

AB'yi demokratikleşmeyle bağdaştıran Arnavutların oranı oldukça yüksektir. Vatandaşların %80'i 'Demokratik olmak AB'yi iyi tanımlıyor' diye düşünürken, demokratik olmanın AB'yi iyi tanımlamadığını düşünenlerin oranı sadece %19'dur.

⁷⁴¹ European Commission, *Standard Eurobarometer 93 Summer 2020*, 2020, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2262>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

Arnavutlar Avrupa'nın demokratik değerlerini büyük ölçüde desteklerken, kendi ülkelerindeki demokrasiye karşı da eleştirel tutum sergilemektedirler. Katılımcıların %40'ı ülkelerindeki demokrasinin işleyişinden memnunken, %60'ı memnun olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların %68'i AB'de demokrasinin işleyişinden memnunken, %32'si memnun olmadığını belirtmiştir.⁷⁴² Vrugtman'a göre, Arnavutlar için AB üyeliği demokratikleşmenin, daha iyi fırsatların ve daha yüksek yaşam standartlarının garantisi olarak görülmektedir.⁷⁴³ Vatandaşlar, kendi ülkelerindeki demokratik işleyişi düzeltmenin ve toplumsal değerleri kazanmanın yolunu AB üyeliğinde görmektedir.

Arnavutluk'ta toplum demokrasi istemekte, ancak Avrupalı temelde inşa edilmiş bir demokrasiye ihtiyaç duymaktadır. NDI'nın Tiran merkezli *Institute for Democracy and Mediation* (Demokrasi ve Arabuluculuk Enstitüsü) tarafından yapılan kamuoyu anketine göre, Arnavutların üçte ikisi hükümetten ve muhalefetten memnun değildir. Oy verme niyeti 4 yıl içinde %21 azalmış ve vatandaşlar mevcut partiler tarafından temsil edildiğini hissetmiyor.⁷⁴⁴ Ülkede en ciddi sorunlar ekonomik durum, suç, artan fiyatlar, işsizlik ve sağlık olarak görülmektedir. Eurobarometre sonuçlarına göre, Arnavutların %32'si ülke içindeki genel durumu 'iyi' olarak değerlendirirken, 'kötü' olarak değerlendirenlerin oranı %67'dir.⁷⁴⁵ Arnavutluk'ta AB değerlerine yönelik farklı sosyal projeler desteklenmektedir. Ancak ülkedeki bu olumsuz şartlar, AB'nin Arnavutluk kimlik inşasına katkıda bulunmayı dönem dönem sekteye uğratmıştır.

⁷⁴² European Commission, *Standard Eurobarometer 93 Summer 2020*, 2020, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2262>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

⁷⁴³ Leonie Vrugtman, "Albania: Will the EU's Ambiguity Lead to Euroscepticism?", Kaeding, M., Pollak, J., Schmidt, P. (Eds.), *Euroscepticism and the Future of Europe* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss. 1-2.

⁷⁴⁴ The National Democratic Institute, *Albania Political Engagement*, 2020, <https://www.ndi.org/sites/default/files/Albania%20Political%20Engagement%20Survey%202020%20English.pdf>, Erişim Tarihi: 03/02/2021.

⁷⁴⁵ European Commission, *Standard Eurobarometer 93 Summer 2020*, 2020, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2262>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

Batı Balkanların en AB yanlısı devleti Arnavutluk, hem halklar bazında hem de siyasi elitler bazında dönüşümü oldukça fazla istemektedir. Arnavutlar, bölgede Avrupalı değerleri inşa etmek için uygulanması gereken reformlara saygı duymaktadır. Devletin lideri de halkının istekleri çizgisinde hareket etmektedir. Arnavutluk Başbakanı Edi Rama, bölgenin 'itici güç' olarak AB standartlarının ve gerekliliklerinin rehberliğinde uzlaşma ve işbirliğine döndüğünü ifade etmiştir. Ona göre, AB Konseyi'nin Balkanlara açıkça bağlı olan ülkeler tarafından gelecek dönem başkanlıkları iyi bir işaret ve kaçırılmaması gereken fırsat penceresidir. Rama, Arnavutluk'un AB üyeliğinde ilerleme olasılığının kaybolması halinde işlerin tersine dönebileceğini ifade etmiştir.⁷⁴⁶ Bunu da bölgede çok ırklı ve çok dinli olmaya dayandırmıştır.

Arnavutluk nüfusunun %83'ü Arnavutlardan, geri kalan kısmı ise Yunan, etnik Makedon ve diğer azınlıklardan oluşmaktadır. Mevcut nüfusu 2.8 milyonun üzerinde olan Arnavutluk'un %80.3'ü Müslüman, %18'i Hristiyan ve geri kalanı dini olarak bağlantısızdır.⁷⁴⁷ AB Anayasası'nda kültürel ve dini farklılıklara saygı duyulacağı belirtilmiştir. Ancak, Müslüman çoğunluklu nüfusa sahip bir devletin AB üyeliği olasılığı bazı Avrupalı siyasi elitlerin şiddetle karşı çıktığı bir durumdur. Sjursen'in 'hısımlık bağı' üzerinden analizine bakılırsa, Arnavutluk'un AB süreci umutsuz bir tablo çizmektedir. Ülkenin büyük bir çoğunluğu Müslümandır. Avrupa kimliğinin Hristiyanlık temelinde inşa edilmesi yaklaşımı, Arnavutluk'un üst kimliğe entegre olmasını doğrudan olumsuz yönde etkilemektedir.

Özetle, AB Arnavutluk kimlik inşasına katkıda bulunmaktadır. Arnavutların büyük bir çoğunluğu Avrupalı kimliğini benimsemeye hazır durumdadır. Üstelik, bu durum maddi hedeflerle de bağdaştırılmamaktadır. Kendi ülkelerindeki demokrasiden çok daha fazla AB demokratik değerlerine güven duymaktadırlar. Ancak, Avrupalı değerleri benimsemek için gerek toplumun gerekse siyasi

⁷⁴⁶ Zoran Radosavljevic, *EU Must 'Marry' Western Balkans Quickly to Avoid New Risks -Albania PM*, 5/12/2017, Euractiv, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/eu-must-marry-western-balkans-quickly-to-avoid-new-risks-albania-pm/>, Erişim Tarihi: 21/03/2021.

⁷⁴⁷ Countrymeters, *Albania Population*, 2021, <https://countrymeters.info/en/Albania#religion>, Erişim Tarihi: 21/03/2021.

mekanizmaların zamana ihtiyacı vardır. Bununla beraber, Arnavutluk kültürünün Avrupa kimliği ile ortaklığı da tartışılmaktadır. Hristiyanlıkla Avrupalılığın ilişkilendirildiği bir yaklaşımda, Arnavutluk'un AB sürecinin olumlu bir şekilde sonuca varması mümkün görünmemektedir. Ülkede büyük bir çoğunluk Müslümandır. Genel olarak, Arnavutluk kimliği AB üyeliği konusunda belirli aşamalardan geçmiştir. Ancak, eşiği henüz geçememiştir. AB temelli normatif ve değerlere yönelik unsurların daha çok benimsenmesi gerekmektedir.

3.6. Avrupalı Kimliğini Benimseme Sürecinde Karadağ

2006'da Karadağ'ın bağımsızlığı için gerçekleşen seçimlerden itibaren Avrupalılaştırmanın devlet üzerinde olumlu etkileri söz konusudur. Öncelikle, AB'nin desteğiyle referanduma %86'lık rekor katılım gerçekleştiren Karadağlılar kurallara ve yasal normlara uyum göstermiştir. Ayrıca, böylesi bir 'kadife boşanma' barışçıl bir zeminde gerçekleşmiştir.⁷⁴⁸ Karadağ'ın bağımsızlığı ve devlet inşa süreci Sjursen'in kimlik analizi üzerinden değerlendirilebilir. Ona göre, normların ve kimliklerin etki yarattığı mekanizmaların maliyet ve çıkarıcı hesaplamaları olduğu varsayımına meydan okunmalıdır.⁷⁴⁹ Karadağ'ın politikalarının ve kimliğinin AB tarafından etkilendiği görülmektedir. Bağımsızlık ilan sürecindeki AB'nin tavrı da bu etkileşimi izah etmektedir.⁷⁵⁰ Bu süreç, maddi unsurlar üzerinden değil normatif ve değerlere yönelik unsurlar üzerinden ele alınmalıdır.

Tarihi ve etnik açıdan Sırplarla Karadağlıları aynı kimliğe mensup görenler ve Karadağ kimliğini ayrı tutanlar arasında bir ayrım söz konusudur.⁷⁵¹ Yüzyıllardır bir arada uyum içinde yaşayan Karadağ ve Sırbistan'ın dini, tarihi ve geleneksel birçok yönü ortaktır. Ancak Karadağ, AB ile uyum, AB normlarını benimseme ve kimlik algısına AB kimliğini de ekleme konusunda Sırbistan'dan farklı konumdadır. Rusya'ya güven, bağlılık ve Sırp kimliğinin önceliklerine inanan kesimlerin genel nüfusa oranı Sırbistan'dakinden daha düşük olması bunda

⁷⁴⁸ Kentrois, a.g.e., ss. 60.

⁷⁴⁹ Sjursen, a.g.e. 504-505.

⁷⁵⁰ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁷⁵¹ Glenny, a.g.e., ss. 520.

etkendir.⁷⁵² Karadağlılar, Avrupa değerlerine ve reformlarına Sırlardan çok daha hızlı bir şekilde adapte olma eğilimi göstermektedir. Karadağlılar, reformlarda çok yavaş ilerleyen ve Sırp general Mladiç'i BM mahkemesine teslim etmeyi başaramayan Sırbistan'dan ayrı tutularak AB'ye katılmak istemişlerdir. Yani, Karadağlılar arasında AB özleminin milliyetçi ve sorunlu bir Sırbistan tarafından rehin tutulduğu hissi yaygındı. Kentrois'e göre, AB'ye katılma beklentisi Karadağ'ın bağımsızlık seçimine yol açan ana itici güçtür.⁷⁵³

Karadağ bağımsız bir devlet olduktan sonra, AB üyeliği için gerekli olan hükümlerin çoğunu kapsayan bir anayasa kabul etmiştir. Yasama değişiklikleri de AB'nin demokratik yönetişimi geliştirme ve temsillere eşit ve adil erişim sağlama konusundaki isteklerinin sonucu olarak görülmektedir. Buna, katılım sürecinde somut ilerleme vaatleri eşlik etmektedir.⁷⁵⁴ Yani, Avrupalı kimliğin inşası için her ülkede olduğu gibi Karadağ'a da koşulluluk ilkesi uygulanmaktadır. Karadağlı siyasi elitler bu reformları uygularken ve halkları bu ilkeleri benimserken, öncelikleri maddi çıkarlar elde etmek olmamıştır. Karadağlılar, demokrasiye ve Avrupalı değerlere içtenlikle inanmaktadır. Kamuoyu yoklamaları da bunu doğrular niteliktedir.

Eurobarometre sonuçlarına göre, Karadağlı katılımcıların %63'ü 'Demokratik olmak AB'yi iyi tanımlıyor' diye düşünürken, demokratik olmanın AB'yi iyi tanımlamadığını düşünenlerin oranı %33'tür. Katılımcıların %61'i AB'de demokrasinin işleyişinden memnunken, %39'u memnun olmadığını belirtmiştir.⁷⁵⁵ AB üyeliğini bağımsızlığını kazandığı andan itibaren isteyen Karadağ, kimliğinin AB demokratik değerleriyle inşa edilmesi gerektiğini düşünmektedir. NDI'nın düzenlediği kamuoyu anketine göre, vatandaşların %85'i, Karadağ'ın gelişimini işlevsel bir demokrasi içinde görmektedir. Karadağlıların %80'i seçimlerde oy

⁷⁵² Yaşın ile 03.08.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁷⁵³ Kentrois, a.g.e., ss. 60.

⁷⁵⁴ Dzankic, Keil, a.g.e., ss. 194-195.

⁷⁵⁵ European Commission, *Standard Eurobarometer 93 Summer 2020*, 2020, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2262>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

kullanma niyetinde olduğunu ifade etmektedir. Siyasi yelpazenin güçlü bir çoğunluğu (%87) seçim kampanyasında partizan nefret söylemine itiraz etmektedir.⁷⁵⁶ Yani Karadağ'da halklar bazındaki genel tabloda, demokratikleşme devletin kimliği için temel değer olarak görülmektedir.

Halkın Avrupalı değerlere olan güveni ve inancı, siyasi elitlerin politikalarına doğrudan yansımaktadır. 'AB Karadağ Delegasyonu için DeFacto Ajansı' tarafından gerçekleştirilen kamuoyu anketi sonuçlarına göre, AB ve Karadağ'ın katılım sürecine yönelik olumlu tavrın sürdüğü ortaya konmaktadır. AB'nin Karadağ Büyükelçisi Aivo Orav "Bu ister hükümette, ister muhalefette olsun, politikacılar için önemli bir mesajdır. Vatandaşlarınızın büyük çoğunluğu bu ülkenin AB'nin bir parçası olmasını istiyor. Bu, tüm siyasi partilerin Karadağ'ın AB gündemini ve bu yolda gerçekleşmesi gereken reformları desteklemeye aktif olarak katılmaları için en güçlü motivasyon olmalıdır" ifadelerini kullanmıştır.⁷⁵⁷

Karadağ'da AB entegrasyonu için devamlılık gösteren bir destek artışı söz konusudur. Eurobarometre sonuçlarına göre, Karadağ'ın AB üyeliğini katılımcıların %54'ü 'iyi olur', %28'i 'kötü olur' ve %18'i 'ne iyi, ne de kötü olur' şeklinde değerlendirmektedir.⁷⁵⁸ Ayrıca en etkili dış aktörler sırasıyla AB (%49), Rusya (%44), Çin (%35), NATO (%30) ve ABD (%28) olarak görülmektedir.⁷⁵⁹ Karadağ'ın Avrupa İşleri Bakanı Aleksandar Andrija Pejovic, son anketin sonuçlarının AB'nin Karadağ Hükümeti, Parlamento, devlet organları ve sivil sektör de dahil olmak üzere

⁷⁵⁶ The National Democratic Institute, *Montenegro Public Opinion Survey*, 2020, <https://www.ndi.org/sites/default/files/MGpollpublicaug%2720.pdf>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

⁷⁵⁷ European Western Balkans, *Local Opinion Poll: Continuous Rise in Support for Montenegro's EU Accession*, 2017, <https://europeanwesternbalkans.com/2017/01/19/local-opinion-poll-continuous-rise-in-support-for-montenegros-eu-accession/>, Erişim Tarihi: 02/02/2021.

⁷⁵⁸ European Commission, *Standard Eurobarometer 93 Summer 2020*, 2020, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2262>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

⁷⁵⁹ The National Democratic Institute, *Montenegro Public Opinion Survey*, 2020, <https://www.ndi.org/sites/default/files/MGpollpublicaug%2720.pdf>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

ortakları tarafından harcanan çabaların sonuç verdiğini ifade etmiştir.⁷⁶⁰ Pejovic, Karadağ'ın bir sonraki AB üyesi olacağına inanmaktadır.

Karadağ'ın kimliği, uluslararası örgütlere olumlu etki sağlayacak şekilde dost-düşman ilişkilerine yön vermiştir. AB üyeliği, Karadağ için önemli bir politika önceliğidir. Parlamentodaki tüm partiler de aynı fikirdedir. Siyasi partiler arasındaki bu güçlü fikir birliği, Karadağ'ı Avrupa'daki ender ülkelerden biri haline getirmektedir.⁷⁶¹ Karadağ'da çözülmesi gereken büyük siyasi sorunlar yoktur. Ayrıca, ülkede çoğunluğu oluşturan etnik bir grup da yoktur.⁷⁶² Bu, Karadağ'ın etnik çeşitliliğe sahip diğer Batı Balkan toplumlarından daha avantajlı olmasına sebep olmaktadır. Çünkü, bölgede yaşanan etnik temelli çatışmalar ve sorunlar insan haklarına saygı, azınlık haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü gibi Avrupalı değerlerin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Karadağ'da ise, kültürel ve etnik çeşitlilik böyle bir krize neden olmamıştır.

Karadağ'da farklı etnik ve dini gruplar bir arada uyum içinde yaşamaktadır. Karadağ nüfusunun %45'i Karadağlılardan, %28'i Sırp'lardan ve geri kalan kısmı Boşnak, Hırvat, Arnavut azınlıklardan oluşmaktadır. Mevcut nüfusu 630 bine yaklaşan Karadağ'ın %78.1'i Hristiyan, %18.7'si Müslüman ve geri kalanı dini olarak bağlantısızdır.⁷⁶³ Sjursen'in hısımlık bağı üzerinden yaptığı analize bakıldığında zaman, Karadağ'ın Müslüman çoğunluklu nüfusa sahip Balkan devletlerinden çok daha önde olduğu savunulabilir.

Özetle, Karadağ'ın kimliği ve politikaları kuruluşundan itibaren AB tarafından etkilenmiştir. Karadağ insan hakları, azınlık hakları ve hukukun üstünlüğü

⁷⁶⁰ European Western Balkans, *Local Opinion Poll: Continuous Rise in Support for Montenegro's EU Accession*, 2017, <https://europeanwesternbalkans.com/2017/01/19/local-opinion-poll-continuous-rise-in-support-for-montenegros-eu-accession/>, Erişim Tarihi: 02/02/2021.

⁷⁶¹ Danijela Jacimovic', Suncica Rogic, "Montenegro: A Great Bargain Between the European Union Optimism and Real Euroscepticism", Kaeding, M., Pollak, J., Schmidt, P. (Eds.), *Euroscepticism and the Future of Europe* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss. 101.

⁷⁶² Köseoğlu, a.g.e., ss. 528.

⁷⁶³ Countrymeters, *Montenegro Population*, 2021, <https://countrymeters.info/en/Montenegro>, Erişim Tarihi: 02/03/2021.

gibi Avrupalı değerlerine uygun bir anayasa benimsemiştir. Hem toplumsal bazda, hem de liderler bazında AB üyeliği destek görmektedir. Avrupalı kimliğin sadece Hristiyanlıkla bağdaştırıldığı bir tartışmada ise, Karadağ'ın AB sürecinin Müslüman Batı Balkan devletlerine kıyasla daha olumlu seyredeceği düşünülebilir. Genel anlamıyla, diğer devletlerle karşılaştırıldığında Karadağ'ın kimliği AB üyeliğine en yakın kimlik olarak değerlendirilmektedir. Avrupalı normları içselleştirmek için oluşturulan reformların Karadağ'a üyelik getireceği düşünülebilir. Karadağ ve AB arasındaki müzakerelerde 35 faslın 32'si açılmış, üçü geçici olarak kapatılmıştır.

4. ÇIKARLAR VE EYLEMLER ÜZERİNDEN AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI BALKANLAR YAKLAŞIMI

AB'nin Batı Balkanlar yaklaşımı normatif, değersel ve kültürel unsurların daha fazla benimsenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. AB ve Batı Balkanlar arasındaki inşacı süreç devamlılık halindedir. Hem liderler bazında hem de halklar bazında değişim başlamış, ancak kimlik inşasında sonuca henüz varılmamıştır. Aslında, Batı Balkan ülkeleri kendilerini yeterince Avrupalı hissetmeseler bu oluşumun içinde olmazlardı. Bu ülkeler ya aday ülke ya da potansiyel aday ülke konumundadır. Ancak bu durum, Batı Balkanların tam anlamıyla dönüştüğünü doğrular nitelikte değildir. Bölge coğrafyasındaki dönüşüm eşiği henüz geçememiş vaziyettedir. Bu inşacı süreç, yeterli ivmeyi oluşturduğu zaman AB üyeliğinin de önü açılacaktır.

Sosyal inşacı mantığın nasıl bir çerçeve çizdiğini ortaya koyarken, MDA genişlemesinin maddi beklentiyle bağdaştırıldığı konular da ele alınabilir. Schimmelfennig, MDA ülkelerinin sınırında olan AB üye ülkelerinin kazanımlarına maddi ve çıkar odaklı bir perspektif sunmuştur. Ona göre, coğrafi yakınlık ulaşım ve iletişim maliyetlerini azaltarak ticaret ve yatırımdan ekonomik kazanımlar için fırsatlar yaratmaktadır. Bu yüzden, 2004 genişlemesi öncesi MDA'ya yakın üye devletler ekonomik alışverişte uzak devletlerden daha fazla kazanmaya hazırlanmıştır.

Schimmelfennig'in maddi yaklaşımı, üye ülkelerin ekonomik kazançlarında farklılıkların olacağını ortaya koymaktadır. İhracatta orantısız bir şekilde yüksek paya sahip Avusturya, Almanya ve Finlandiya gibi üye devletler sınır devletleridir. İngiltere, İrlanda, Fransa, Portekiz ve İspanya gibi sınır devleti olmayan üye ülkeler ise orantısız şekilde düşük paya sahiptir. Buna göre, AB'nin sınırdaki üye devletlerinin MDA genişlemesiyle beraber GSYH'sinde net artışlar beklediğini ifade etmek mümkündür. MDA ekonomileri de merkeze en yakın ve en fazla dahil olan ülkelerin üyeliğinden kazanacaktır. Yani, hem AB üyeleri hem de MDA ülkeleri karşılıklı kazanç elde edecektir. Pazarların daha fazla açılması ve bölgedeki ekonomik varlıkların daha iyi korunması gibi maddi unsurlar bu kazanımlara örnek verilmektedir.⁷⁶⁴ Ortak kimliğin inşa edilmediği bir alanda bu maddi unsurların tek başına yeterli olup olamayacağı tartışılabilir.

Checkel ve Katzenstein'e göre, Avrupa kendi demokratik ve kapitalist geleceklerini inşa etmek isteyen MDA ülkeleri için hem geri dönüş yeri hem de kaçınılmaz bir yer haline gelmiştir.⁷⁶⁵ Sadece maddi çıkarlar üzerinden bütünleşme mümkün olsaydı, beşinci genişleme iki dalga şeklinde olmazdı. Birlik ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunması öngörülen Bulgaristan ve Romanya 2004 genişlemesine dahil edilebilirdi. Ancak bu iki ülkenin yolsuzlukla ilgili kültürlerine yönelik bir durum, Avrupalı kimliğine dahil olmalarını bir süre aksatmıştır. Komisyon, 'Romanya ve Bulgaristan için Yol Haritası' adlı bir belge hazırlamıştır. Bu iki ülkenin durumu için, yolsuzluklarla ilgili izleme hükümleri koyulmuştur. Yani, bu ülkeler için belirli mekanizmalar sunarak, dönüşümlerinde tamamlayıcı bir unsur oluşturulmuştur. Kimliklerinde dönüşümün tamamlandığına dair verilen onay, 2007 genişlemesinin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso iki ülke vatandaşlarını tebrik etmiş ve bu iki ülkenin sahip olduğu kültürel ve tarihi mirasların AB'yi zenginleştireceğini belirtmiştir.⁷⁶⁶

⁷⁶⁴ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 50.

⁷⁶⁵ Checkel, Katzenstein, a.g.e., ss. 213.

⁷⁶⁶ Karluk, a.g.e., 107.

Moravcsik'e göre Avrupa sorunlarıyla ilgili ulusal tercihler, nadiren jeopolitik ve ideolojik motivasyonlardan etkilenen rekabetçi iç ekonomik çıkarların ürünü olarak açıklanmaktadır.⁷⁶⁷ Bu yaklaşıma uygun olarak, Almanya'nın Avrupa genişlemesi ile ilgili bir soruna kendi rekabetçi ekonomik çıkarları üzerinden tercih oluşturması örnek verilebilir. Schimmelfennig, jeopolitik çıkarların üye devletlerin genişleme tercihlerini etkilediğini düşünen Moravcsik'in yaklaşımlarını ele almaktadır. Ona göre, yakınlık ve asimetrik karşılıklı bağımlılık sadece ekonomik kazanımlara değil aynı zamanda etkilemeye de sebep olmaktadır. Bu yaklaşım, MDA ile işbirliğinde sınırdaki üye devletlerin uzaktaki üye devletlerden daha etkili olabileceğini savunmaktadır. Bu nedenle, daha uzak üye devletler, AB karar alma sürecinde MDA üyelerinin Almanya ve diğer sınır devletlerinin yanında yer alma endişesini taşımaktadır. Bu durum, Almanya ve Kuzeydoğu ülkeleri lehine bir güç kaymasına neden olmaktadır.⁷⁶⁸ Bu perspektife göre, Almanya, Avusturya ve Finlandiya gibi MDA sınırındaki devletler hem pazar, nitelikli iş gücü, GSYH'de artış gibi ekonomik alanlarda kazanç elde edecek, hem de MDA ülkeleri üzerinde doğrudan siyasi etki gösterebilecektir.

Maddi yaklaşıma göre, sosyo-ekonomik gelişmeler ve AB'nin hedeflerine ulaşmadaki başarısı, gelecekteki istikrarının en büyük garantörü olan ekonomik çıkarlara yatırım yapmaktadır.⁷⁶⁹ Yeni işlevselciler, Moravcsik'in yerel çoğulculuk ve rekabet eden ekonomik çıkarlar üzerindeki vurgusunu paylaşmaktadır. Sosyal inşacılar ve tarihsel kurumsalcılarla birlikte eklenen ise, bu çıkarların biçimini ve özünü şekillendiren müzakere edilmiş bir kurumsal ilerlemenin içinden geçebileceği bir geri bildirim döngüsüdür.⁷⁷⁰ Bu döngünün yapıtaşlarının, AB kurumsal alanını inşa eden değerler ve normlar olduğunu söylemek mümkün olabilir.

⁷⁶⁷ Charles Pentland, *The Choice for Europe*. Andrew Moravcsik, *The Journal of Politics*, Cilt 62, Sayı 4, 2000, ss. 1255.

⁷⁶⁸ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 52-53.

⁷⁶⁹ Helen Wallace, James A. Caporaso, Fritz W. Schampf, Andrew Moravcsik, *Review Section Symposium: The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, *Journal of European Public Policy*, Cilt 6, Sayı 1, 1999, ss. 176.

⁷⁷⁰ Pentland, a.g.e., 1255.

AB'nin resmi belgelerinde değerlere yapılan vurgu belirgin bir şekilde yer almaktadır. AB Antlaşması'na göre demokratik bir yönetim sistemine sahip tüm devletler AB'ye açıktır. Amaç, tüm Avrupa halkları arasında daha yakın bir birlik oluşturmaktır. Kopenhag Kriterleri'nde tek vurgulanan nokta ekonomik kriterler değildir. Normatif unsurların AB kurumsal alanını inşa etmede katkı sağladığı iddia edilebilir. Ekonomik ilkelere ek olarak, insan hakları ve demokrasi ile ilgili kriterler de açık bir biçimde ifade edilmiştir. Genişleme sürecinde aktörlerin kendi maddi çıkarlarını iletmek için normları ve değerleri stratejik olarak kullanıp kullanmadığı sorgulanabilir. Sjursen'e göre, bu bakış açısı genişlemeyi analiz etmek için özellikle yararlıdır. Çünkü, genişleme sadece pragmatik bir konu değildir. Ampirik bilgi, teknik konular ve ekonomik ilkeler genişlemeyi çözümlerken yeterli olmayabilir.

AB, kimlik konusunda çözüm üretebildiğini MDA genişlemesiyle ortaya koymuştur. Aynı anda 10 ülkenin üye olması çok ciddi bir irade göstergesi olarak düşünülebilir. MDA ülkelerinin kendi aralarında ciddi ekonomik farklılıklar bulunmaktaydı. Doğu ve Batı Avrupa arasında ortak kader kavramı Soğuk Savaş boyunca korunmuş ve yavaş yavaş güçlendirilmiştir. Bu bağlamda, tarihi ve kültürel mirasla ortak bir kimlik inşa edileceğine dair inancın olduğu açıktır. Bu yaklaşıma göre, demir perde bir sınır oluştursa da dışarıdan gelenlerin dayattığı düşünülmüştür. Demir perdenin doğu tarafında 'kaçırılan Batı' vardı. Yani, Doğu Avrupa'nın Batı Avrupa'ya entegre olduğuna inanılmıştır. Bu ortak kimlik, Doğu Avrupalılar tarafından teşvik edilmiş, ancak sistematik olarak Batı'da yankılanmıştır.⁷⁷¹ MDA'nın Avrupalılaşmasında kamuoyunun demokratikleşmeyi ve Avrupalılık değerlerini istemesi, siyasi elitlerin halklar çizgisinde reformları uygulamasına sebep olmuştur. MDA ülkelerindeki AB üyeliğine istekli ve gönüllü olma durumu, Birlik üyesi devletlerin vatandaşları ve siyasi liderleri tarafından da destek bulmuştur.

Vachudova, genişleme sürecinin 'demokratikleştirici bir etkisi olduğunu' savunmaktadır. Bazı Batı Balkan aday devletleri, AB üyelerinin teşviklerine post-komünist selefleriyle aynı şekilde yanıt vermektedir. Bazı durumlarda siyasi partiler

⁷⁷¹ Sjursen, a.g.e., ss. 499-506.

AB üyeliğini uyumlu hale getirmek için gündemlerini temelden değiştirmiş ve hükümetler katılım öncesi süreçte ilerlemek için çarpıcı politika değişiklikleri uygulamıştır.⁷⁷² Bu, inşa edilmesi hedeflenen Avrupalı kimliğine uygun yeni çıkarlarla bağlantılı bir durumdur.

AB, MDA ülkelerinin katılımı için hazırlanırken Batı Balkan ülkelerinin üyeliği için daha az istekli olduğunu göstermiştir. Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker görev süresi boyunca genişleme turu olmayacağını açıklamıştır. Bu fikir, Batı toplumlarında yaygın olan ‘genişleme yorgunluğu’na (*enlargement fatigue*) ve AB’nin yaşadığı bir takım zorluklara dayandırılmıştır.⁷⁷³ Ancak, Batı Balkanların dönüşüm için zamana ihtiyaç duyduğu göz ardı edilmemelidir. Batı Balkan toplumlarındaki AB algısı ve AB’deki Batı Balkanlar arasındaki fark oldukça açıktır. İstikrarsızlık ve çatışma döneminde Balkanlardan göç eden insanlar AB’nin bir parçası içinde hayatlarına devam etmişlerdir. Hemen her aileden biri ya AB vatandaşı ya da AB’de kalıcı ikamet iznine sahiptir. Beklentilerinden dolayı kendilerinde olumlu bir AB algısı vardır. Batı Balkan coğrafyasında gerçekleşen kamuoyu yoklamaları da bu yaklaşımı doğrulamaktadır. Ancak, AB’deki Batı Balkanlar algısı daha bulanıktır. AB ülkelerindeki bu olumsuz algı Brüksel’in bölge ülkelerine yaklaşımını da etkilemektedir.⁷⁷⁴

Batı Balkanların Avrupalılaşması tam anlamıyla gerçekleşmese de, AB’nin bölge ülkelerinin kimlik inşasına katkıda bulunduğu açıktır. Etnik savaşların ve anti-demokratik yapılanmaların etkilediği coğrafya savaşın izlerini silme gayretindedir. Bunun için demokratik kurumların, hukuki normların ve AB değerlerinin dönüştürücü gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal inşacı yaklaşımda, Birlik’in Batı Balkanlara yönelik algıladığı kimliği çıkarlar ve eylemler/yol haritası takip etmektedir.

⁷⁷² Vachudova, a.g.e., ss. 65.66.

⁷⁷³ Zhelyazkova, Damjanovski, Nechev, Schimmelfennig, a.g.e., ss. 27.

⁷⁷⁴ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

Sosyal inşacılar, bir kimliğin inşa edildiğini söyleyerek söze başlamaktadır. Bu kimlik içeriden inşa edilmektedir. Yani, o kimliğe mensup toplumun bireyleri birbirlerinden etkilenererek kimlik inşa etmektedir. Bu kimlik, aynı zamanda dışarıya etki sağlayacak ve dost-düşman ilişkilerini geliştirecek şekilde inşa edilmektedir. Daha sonra kimlikle uyumlu yeni çıkarlar belirlenmektedir. Son olarak, bu çıkarlara uygun eylemler belirlenmektedir.

Bir Batı Balkan ülkesinin Avrupalı kimliğini benimsemesi halinde, ona göre farklı çıkarların belirlenmesi gerekmektedir. Balkan devletlerinin eski çıkarları Sovyetler Birliği'nin baskısından kurtulma, kendi egemenlik alanını kurma ve Batı ülkelerine karşı dik durma gibi unsurlardır. Bunların yerine, Avrupalılık kimliği üzerinden yeni çıkarların belirlenmesi gerekmektedir. Bu çıkarlar Avrupalılık normlarına uyan, daha demokratik, insan haklarına saygılı, azınlık haklarına saygılı ve Kopenhag Kriterleri'ne uyan kimliklerle uyumlu olmalıdır. Batı Balkan devletlerinin Kopenhag Kriterleri'ni benimserken, sadece fonlardan yararlanma amacıyla AB ilkelerine ve normlarına uymayı tercih etmesi inşacılıkla örtüşen bir durum değildir.

İnşacı yaklaşımda, maddi çıkarlar yerine içtenlikle ve gerçekten bir kimlik değişimi olması beklenmektedir. Kimlik farklı sosyal belirlenmişliklerin bir ürünüdür. Batı Balkan ülkelerinde AB'ye uyum sürecinde yapılmakta olan reformlar da doğal olarak davranışları ve kuralları dönüştürdüğü gibi sosyal dokuyu da etkilemesi beklenmektedir. Daha müreffeh, daha barışçıl, daha istikrarlı olma beklentileri de kimlik üzerinde ve Avrupalılaşmada etkisini göstermektedir.⁷⁷⁵ Kanunların ve reformların kabul edilmesinde, halkların Avrupa değerlerine inanması ve siyasi elitlerin de halkın istekleri çizgisinde bu reformları uygulaması etkili olmaktadır. Batı Balkan devletlerinin iş yapış yöntemlerinde, piyasaya bakışlarında, yolsuzlukla mücadelesinde ya da diğer konularda yaşadığı değişim, eylem olarak Komisyon raporlarında belirtilmektedir. 'Batı Balkanlar'la Güven Veren Bir

⁷⁷⁵ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

Genişleme Perspektifi ve AB ile İlişkilerin Arttırılması' adını taşıyan Balkan stratejisiyle entegrasyon açısından kesin bir yolun belirlendiği vurgulanmıştır.

Batı Balkanlar'ın tarihi ve siyasi yapısının kaçınılmaz bir sonucu olan çok kùltürlùlùk, bölgesel bütùnleřmeye ve Avrupalılık üst kimliğinde birleşmeye etki etmektedir. Komşularıyla hatta aynı devlet içerisindeki diğer etnik gruplarla toprak, egemenlik ve refah paylaşımı mùcadelesi sürerken kalıcı bir istikrar ve barış ortamı sağlamak oldukça zaman alacaktır.⁷⁷⁶ Olumsuz koşullara rağmen, son on yılda katılım süreci yavaş ama istikrarlı biçimde ilerlemiştir. Karadağ ve Sırbistan sırasıyla 2012 ve 2014'te katılım mùzakerelerine başlamıştır. Kuzey Makedonya 2009'dan beri aday ùlke konumundadır. Komisyon, Arnavutluk'a 2016'da AB'ye katılım mùzakerelerini başlatması için şartlı bir öneri vermiştir.⁷⁷⁷ 2020'de AB Genel İşler Konseyi'nde Arnavutluk ve Kuzey Makedonya ile katılım mùzakerelerine başlanması kararı alınmıştır.

Komisyon hukukun üstünlüğü, temel haklar, yolsuzluk ve organize suçla mùcadele gibi başlıca alanlarda reformların gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Avrupa normlarını ve değerlerini benimsemeye yùnelen Batı Balkan devletleriyle mùzakerelerin devam etmesi/etmemesi ya da adaylık statüsünün tanınması/tanınmaması AB'nin yol haritasını ortaya koymaktadır. Bu, maddi unsurlar üzerinden değil kimlikte henüz dønüřüm olmadığı iddiasıyla ele alınmaktadır.

4.1. Sırbistan'ın Kimliğine Uygun Yeni ıkarlar/Eylemler ve AB

AB'ye katılan MDA ùlkeleri nispeten basit bir modernizasyonla, komünizmden demokratik çok partili sisteme geçişle ve liberal bir topluma dønüřle ilişkilendirilmiştir. Eski Yugoslav devletleri ise ortak devletin savaşla dağılması sonrası istikrar ve konsolidasyon açısından çok daha karmaşık bir süreçten geçmiştir.

⁷⁷⁶ Yaşın ile 03.08.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁷⁷⁷ Zhelyazkova, Damjanovski, Nechev, Schimmelfennig, a.g.e., ss. 30-31.

Bu nedenle, Sırbistan ağırlıklı olarak kimlikle ilgili belirli sorunlar yaşamıştır.⁷⁷⁸ Doksanlı yıllarda Sırbistan'ı etkileyen kilit siyasi olaylar Yugoslavya'nın dağılması, savaşlar, BM yaptırımları, Eski Yugoslavya'ya ticari ambargo, ekonomik kriz, durgunluk, yoksulluk ve NATO bombardımanıydı.⁷⁷⁹

Sırlar, Batı perspektifinden kopuk davranmanın faturasını ödeyenlerin başında gelmektedir. Sırların tutum ve davranışlarında, onların kültürlerine yönelik bir yaklaşım olduğu gözlenmektedir. Yani, Sırp Ortodoks Kilisesi'nden ve Slav kardeşliğinden beslenen Sırp milliyetçiliği ve kimliği tarihsel ve kültürel unsurlarla inşa edilmiştir. Ancak, mevcut durumda Sırp toplumunun belirli bir kesimi iktidarın AB yönelimini desteklemektedir.⁷⁸⁰ Bu bağlamda, Sırp kimliğinin farklı bir çıkar yol arayarak AB uyum sürecine girip girmemesi tartışılabilir.

Miloseviç'in devrilmesinin ardından Sırbistan'ın odak noktası ekonomik ve siyasi liberalleşmeye, yeni demokratik kurumlara, AB entegrasyon sürecine ve bölgesel işbirliğine doğru evrilmiştir. Değişime uğrayan Sırp kimliğinin buna uygun yeni çıkarlar belirlemesi gerekmektedir. Ancak, tarihsel ve kültürel unsurların etkisinden dolayı dönüşüm tamamen gerçekleşmemiştir. Atlagić ve Vučićević göre, miras olarak taşınan bazı sorunlar Sırp politikasını ve partilerini etkilemiştir. Savaş suçlularının ülkesine iade edilmesi, Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi ve Kosova'nın egemenliğine ilişkin devam eden anlaşmazlıklar bu sorunlara örnek gösterilebilir.⁷⁸¹ Savković'e göre, Sırbistan'da Kosova sorununun çözümü ve AB üyelik koşullarının karşılanması üzerine bir ikilem söz konusudur. Yani, hangisinin daha önce gelmesi gerektiği sorgulanmaktadır. Birinin, diğeri pahasına ihmal

⁷⁷⁸ Marko Stojic, *Party Responses to the EU in the Western Balkans- Transformation, Opposition and Defiance?* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, 2018, ss. 237.

⁷⁷⁹ Siniša Atlagić, Dušan Vučićević, "Serbia", Eibl, O., Gregor, M. (Eds.), *Thirty Years of Political Campaigning in Central and Eastern Europe* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Bournemouth, 2019, ss. 326-327.

⁷⁸⁰ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁷⁸¹ Atlagić, Vučićević, a.g.e., ss. 326-327.

edilmemesi en akla yatkın tercihtir. AB'nin Sırbistan'daki rolü vazgeçilmez olmaya devam etmektedir.⁷⁸²

Sırp hükümetinin Brüksel ile diyalog hedeflerinin tamamlanması ve Kosova'nın tanınması ile ilgili ciddi adımlar atma konusunda giderek artan normatif temelli sorumlulukları vardır. Sırp dış politikası Batı ve Moskova arasında denge kurmaktadır.⁷⁸³ IRI tarafından yapılan kamuoyu yoklamasında, Sırbistan'ı batıda konumlandıran oranı %12 iken, doğuda konumlandıranların oranı %19'dur. "Sırbistan ne Batı'ya ne de Doğu'ya ait" diyenlerin oranı ise %61'i bulmaktadır.⁷⁸⁴

Popovic, *Center for Free Elections and Democracy* tarafından Sırbistan'da düzenlenen kamuoyu yoklamalarını değerlendirmektedir. Araştırma sonuçlarına göre demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü alanlarında AB, Almanya ve ardından ABD en önemli liderler olarak görülmektedir. AB'ye bu normatif alanlarda duyulan güven yaklaşık %51'i bulmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu Çin ve Rusya'nın demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları açısından zayıf bir sicile sahip olduğunu düşünmektedir.⁷⁸⁵ Sırp demokratikleşme, insan haklarına saygı ve hukuki normlar gibi alanlarda AB'nin dönüştürücü bir güce sahip olduğunu düşünmektedir. AB de bölgede bu normların ve değerlerin inşa edilmesini amaçlamaktadır. Bu hedefte, maddi kazanımdan ziyade AB kimliğine uygun normatif çıkarların etkisi söz konusudur.

Schimmelfennig, tüm MDA üyelerinin net alıcı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, AB'den bu ülkelere transferler, bu ülkelerin Birlik bütçesine katkılarından çok

⁷⁸² Marko Savković, "Serbia: Our Greatest Fear- An Empty Country, Pawn in the Hands of Great Powers on the "Periphery of the Periphery", Kaeding, M., Pollak, J., Schmidt, P. (Eds.), *Eurocepticism and the Future of Europe* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss. 129.

⁷⁸³ Mesihovic ile 17.09.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁷⁸⁴ The National Democratic Institute, Serbia: Spring 2020 Public Opinion Research, 2020, https://www.ndi.org/sites/default/files/serbiapollspring2020%20May%20NDI_PUBLIC%20v7.pdf, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

⁷⁸⁵ Milos Popovic, *Serbia and Major Powers: Public Opinion on EU and Russian Influence*, Belgrade Center for Security Policy, Belgrade, 2017, ss. 13.

daha fazla ağır basacaktır.⁷⁸⁶ Örneğin, 2004 genişlemesinden önce Almanya'nın GSYH'sinde 0.5/0.6'lık bir artış beklenmekteydi. Ancak, Sırbistan'ın veya diğer Batı Balkan devletlerinin AB'ye katılması halinde böyle kayda değer bir büyüme söz konusu olmayacaktır. Yani, Birlik üyeleri Batı Balkanlar genişlemesi halinde net katkı sağlayacak bir üye beklentisinde değillerdir. Bu da AB ve bölge ülkeleri arasındaki etkileşimi maddi beklenti üzerinden değerlendirmeye meydan okumaktadır. Bölgede değersel ve normatif unsurlarla kimlik inşasına katkıda bulunulması temel öncelik olmalıdır. Bununla bağlantılı olarak, AB'nin bölgeye entegre etmek istediği reformlar, kanunlar ve ilkeler önem arz etmektedir.

Gomes, Sırpların hukuki normları reforme etme ve bağımsız bir yargıyı teşvik etme çabalarını ele alarak AB'nin bu reformları nasıl etkilediğini analiz etmektedir. AB, Sırbistan'ın kimliğine katkı bulunmak için belirli düzeyde hazırlıklı olarak gördüğü yargı sistemini iyileştirmeyi hedeflemiştir. AB'nin Sırbistan'daki adalet sistemine mali yardımı, Avrupa standartlarına uygun yasal reformların benimsenmesi açısından oldukça önemlidir. Bu kapsamda, AB Sırbistan'daki hukuki normlara birçok katkıda bulunmuştur. Örneğin, Yüksek Yargı Konseyi ve Devlet Savcılık Kurulu kurulmuş ve savcılık hizmetlerine ilişkin yasa oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, yeni mahkemelerin çalışmalarını ve organizasyonunu sağlayan Mahkeme İç Tüzüğü kabul edilmiştir.⁷⁸⁷ Sırbistan bu reformları kabul ederek, değişim gösteren kimliğine uygun yeni çıkarları benimsemiştir.

Ortak kimlik inşasının hedeflendiğine dair en önemli göstergelerden biri AB üyeliğine aday olunmasıdır. Sırbistan'daki Avrupa entegrasyonuna yönelik tutumlar, parti politikalarını ve kimliği oluşturan temel değerler ve fikirler sistemi olarak tanımlanan parti ideolojileriyle biçimlenmektedir.⁷⁸⁸ Bununla bağlantılı olarak, Sırbistan 2009'da AB üyeliği için başvurusunu sunmuştur. Birlik, 2012'de

⁷⁸⁶ Schimmelfennig, a.g.e., ss. 52.

⁷⁸⁷ Teresa Maria Resende Cierco Gomes, *Promoting the Rule of Law in Serbia. What is Hindering the Reforms in the Justice Sector?*, Communist and Post-Communist Studies, Cilt 50, Sayı 4, 2017, ss. 334-335.

⁷⁸⁸ Marko Stojic, *Party Responses to the EU in the Western Balkans- Transformation, Opposition and Defiance?* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, 2018, ss. 55.

Sırbistan’da aday statüsü verdikten sonra, reformlar yeni bir ivme kazanmıştır. Bir dizi yasa, yargının etkinliğinin artırılması ve uluslararası standartların ulusal mahkemelerde uygulanması amacıyla yürürlüğe girmiştir. Hesap verebilirliği sağlamak için, Avrupa standartlarına uygun yeni disiplin sistemleri kurulmuştur. Yeni Ceza Muhakemesi Kanunu tüm organize suç ve savaş suçları davalarında uygulanmak üzere hazırlanmıştır. Bu reformlar, tam dönüşümün gerçekleşemediği Sırbistan’da tamamlayıcı unsurlar olarak eklenmiştir. Böylelikle, Avrupalı kimliğine uygun hukuki normların içselleştirilmesi devletin yeni çıkarlarına da katkıda bulunmaktadır.

Son dönemlerde, Sırp partileri bakış açılarını egemenlik, demokrasi, geleneksel değerler ve en önemlisi AB’ye yönelik ulusal kimlik olarak yansıtmaktadır.⁷⁸⁹ Bu, Avrupalılık değerlerine ve kimliğine uygun çıkarların varlığını ortaya koymaktadır. Sırbistan’ın eski çıkarları, ‘Büyük Sırbistan’ı kurmak, Balkan coğrafyasında yayılmacı bir milliyetçilik sergilemek ve Rusya ile güçlü bağlar kurmak olabilir. Ancak, değişmekte olan Sırp kimliği artık AB değerlerini benimsemeye yönelik daha sağlam adımlar tercih etmektedir. 2013’te AB ve Sırbistan arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması’nın yürürlüğe girmesinden sonra temel yapılar oluşturulmuştur. Ancak, devlet dışı aktörlerin müdahil olması ve örgütsel anlamda daha iyi bir işbirliği (bakanlıklar, dış müdürlükler, bağımsız yargı, sivil toplum aktörleri ve diğerleri arasında) gibi kilit alanlarda hala eksikler söz konusudur. Anayasal ve yargıya ilişkin tüm unsurların Avrupa standartlarına uygun olması gerekmektedir.⁷⁹⁰

2015’te Sırbistan ve Kosova arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik 35. fasıl, 2016’da da temel değerlerin benimsenmesine yönelik 23. fasıl (Yargı ve Temel Haklar) ve 24. fasıl (Adalet Özgürlük Güvenlik) açılmıştır. Kosova’nın statüsü gibi temel ulusal konular, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği, bölgesel işbirliği, uzlaşma ve savaşların mirasına yönelik

⁷⁸⁹ Marko Stojic, *Party Responses to the EU in the Western Balkans- Transformation, Opposition and Defiance?* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, 2018, ss. 101.

⁷⁹⁰ Gomes, a.g.e., ss. 334-335.

genel tutumlar Sırbistan'ın AB ile ilişkilerini önemli ölçüde çerçevelemiştir. Bu unsurlar, Sırbistan'ın AB'ye katılımında koşulluluk politikasının bel kemiği niteliğindedir.⁷⁹¹ Bu konularla ilgili eksiklikler, AB'nin eylemini yönlendirmektedir. Sırbistan ve AB arasındaki müzakerelerde 35 faslın 18'i açılmış, ikisi geçici olarak kapatılmıştır.

İnşacılığın formülünde en son aşama olan 'eylem', Avrupa'ya entegre olacak ülkeye bir seçenek bırakmamaktadır. Üye ülke için son tahlilde çerçeve anlaşmalar ve taramalar yapılmakta, prosedürlerin takip edilmesiyle birlikte üyelik gerçekleşmektedir. AB ve Sırbistan arasındaki 'eylemler' aşamasında müzakerelerin devam ettiği ifade edilebilir. Son tahlilde, Sırbistan'ın AB yolunda ilerlemesi açısından hayati öneme sahip olan Avrupa yanlısı bir fikir birliği oluşturmaya ihtiyaç vardır. Sırbistan'ın kamu yönetimi, rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle başa çıkma gibi alanlarda kısmen hazırlıklı olduğu, yargı sistemi, yolsuzlukla mücadele ve ifade özgürlüğü gibi alanlarda belirli düzeyde hazırlıklı olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, Sırbistan ve Kosova arasında yasal olarak bağlayıcı bir anlaşmanın sonlandırılması, her iki ülkenin kendi Avrupa yollarında ilerleyebilmesi için acil ve hayati bir önem taşımaktadır.⁷⁹² Bütün AB değerlerinin benimsenmesi ve ortak kültürün oluşması için Sırbistan'ın ciddi bir dönüşümü karşılayabilmesi gerekmektedir.

Şubat 2020'de genişleme sürecini daha güçlü bir siyasi yönelimle ve daha güvenilir, öngörülebilir, dinamik bir şekilde ilerletmek için Komisyon tarafından yol haritası gözden geçirilmiştir. Ekim 2020'de, Komisyon Batı Balkanları desteklemek ve AB'ye yaklaştırmak için yeni bir paket sunmuştur.⁷⁹³ AB'nin sunduğu programların takip edilmesinin ülkenin kimliğini, politikalarını ve çıkarlarını doğrudan etkileyeceği öngörülmektedir.

⁷⁹¹ Marko Stojic, *Party Responses to the EU in the Western Balkans- Transformation, Opposition and Defiance?* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, 2018, ss. 237.

⁷⁹² European Commission, *Key Findings of the 2019 Report on Serbia*, 2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/COUNTRY_19_2780, Erişim Tarihi: 03/02/2021.

⁷⁹³ European Commission, *Key Findings of the 2020 Report on Serbia*, 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/country_20_1792, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

4.2. AB'nin Potansiyel Aday Bosna-Hersek'e Karşı Yaklaşımı

Bosna Hersek'te dominant üç başlıklı etnik ve dini kimliğin varlığı ve ortak kimliğin güçlü olmaması sebebiyle devlet mekanizmalarının işlevsizliği, devlet çıkarlarını ve politikalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin, önemli bazı konularda bu üç belirleyici unsur ortak tutum sergileyememektedir. Bu durumda AB ile ilişkilerini Brüksel'den ne istedikleri değil, Brüksel'in kendilerine ne sunduğu belirleyici olmaktadır.⁷⁹⁴

AB kötü işleyen bürokrasiye, bölünmüş bölgesel otoriteye ve zayıf merkezi devlet kurumlarına sahip bir ülkeyle başa çıkma konusunda hazırlıklı değildir. Böyle özellikler, AB'nin katılım müzakerelerindeki işleyişi ile doğrudan çelişmektedir. Birlik, Avrupalı değerleri benimsemekte kendi kurumsal engellerine takılan bir devleti kimliğine dahil etmekten kaçınmaktadır. Bosna konusunda, AB üye devletleri kendi aralarında eylem birliği içinde değildir. Net bir katılım tarihinin olmaması, işbirliği ve reformlar konusunda teşviklerin sunulmasını engellemektedir. Bu, kimlik inşasında önemli ve somut bir adım olarak görülebilir. Bosna'daki durgunluğun ancak yeni bir AB stratejisi tasarlayarak çözülebileceği düşünülmektedir.⁷⁹⁵

AB değerlerini pekiştirmek amacıyla üretilen projelerin Brüksel tarafından desteklenmesi ve kurumsal reformlar gibi konular AB'nin Bosna Hersek'in kültürel ve kurumsal unsurlarına katkıda bulunmaktadır.⁷⁹⁶ Mamuti'nin belirttiği üzere, AB Bosna-Hersek için büyük ölçüde maddi destekte ve insan kaynakları desteğinde bulunmaktadır. AB üyeliği, Bosna yetkilileri en önemli önceliktir ve bu görüşe Bosna vatandaşlarının ve siyasi partilerin çoğu sahip çıkmaktadır.⁷⁹⁷

⁷⁹⁴ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁷⁹⁵ Despina Karamperidou, *Politics of the European Union in Bosnia-Herzegovina: Between Conflict and Democracy*, Southeast European and Black Sea Studies, Cilt 14, Sayı 2, ss. 340-341.

⁷⁹⁶ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁷⁹⁷ Mamuti, a.g.e., ss. 245.

Turcilo, Bosna-Hersek'teki Dış Politika Girişimi tarafından yapılan kamuoyu araştırmasını değerlendirmeye almaktadır. Sonuçlara göre vatandaşlar gerginliği azaltmanın, ülkenin barış ve istikrarının korunmasının ve yaşam standartlarının iyileşmesinin temel çözümü olarak AB üyeliğini görmektedir. Bosna nüfusunun çoğunluğu güçlü bir etnik kimliğe sahip olmasına rağmen, güçlü bir Avrupalı kimliği duygusu da sergilemektedir. Yani, bu iki kimliğe de ait hissetmenin mümkün olabileceği düşünülmektedir.⁷⁹⁸

Bosnalıların Avrupalı kimliğine dahil olma inançları üyelik için yeterli değildir. Her ne kadar vatandaşlar AB üyeliğini sıkı sıkıya desteklese de, AB Bosna'nın benzersiz yapısı ve sahip olduğu koşullardan dolayı bölgede iyileştirme yapabilir. AB, savaşın sona ermesinden itibaren Bosna'ya 3 milyar Euro'luk yardımda bulunmuştur. AB, 1995-2000 yılları arasındaki geçiş döneminde insani yardım, mültecilerin dönüşü ve altyapının yeniden inşasında odaklanmıştır. 2000'den sonra ise kaynakların çoğu Bosna-Hersek kurumlarını siyasi ve ekonomik reformlar yoluyla güçlendirmeye gitmiştir.⁷⁹⁹ Bosna'nın kimliğine sağlanan bu katkı, devletin çıkarlarını ve politikalarını olumlu yönde etkilemiştir. Bu eğilimi, ülke içindeki seçim dinamiklerinde görmek mümkündür.

Savaş sonrası ilk birkaç seçim düzensiz ve dolandırıcılığa ve sindirmeye meyilli olsa da yıllar içinde değişim gerçekleşmiştir. Huskić'e göre, uluslararası angajmanın aşamalı olarak güçlenmesi gerilimlerin azalmasına ve seçimlerin düzgün biçimde yürütülmesi için normatif bir çerçevenin güçlendirilmesine sebep olmuştur.⁸⁰⁰ Yani, devletin yeni çıkarları normatif değişimine bağlı olarak değişmektedir. Daha demokratik, daha barışçıl olan bu çıkarlar AB'nin katkısıyla gelişme göstermektedir. Dayton'un imzalanmasından bu yana, AB diğer uluslararası

⁷⁹⁸ Lejla Turcilo, Bosnia-Herzegovina and the European Union: Strong European Identity in Spite of Scepticism, The Foreign Policy Initiative, 2013, ss. 3.

⁷⁹⁹ Mamuti, a.g.e., ss. 245-246.

⁸⁰⁰ Adnan Huskić, "Bosnia and Herzegovina", Eibl, O., Gregor, M. (Eds.), *Thirty Years of Political Campaigning in Central and Eastern Europe* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Bournemouth, 2019, ss. 209-210.

aktörlerle birlikte barışa, istikrara, sosyal/ekonomik/siyasi reformlara ve Bosna'nın demokratik yapısını inşa eden işlevselliğe doğrudan katkıda bulunmuştur.⁸⁰¹

Džihic'e göre, Avrupalılaştırmanın ve toplumların demokratikleşmesinin iki olası yolu vardır. Bunun bir yolu, yeni ilerici ve anti-milliyetçi siyasi güçler tarafından ülke içinde başlatılan derin demokratik reformları kucaklamak ve AB'nin yapısal fonlarla destekleyeceği sektörel reformları (bilim, ulaşım, ücretsiz seyahat, ticaret, vb.) uygulamaktır. Bu reformlar hem halk bazında, hem de siyasi elitler bazında destek görmelidir. Diğer ise, Avrupa'nın geleceğiyle ilgili tartışmalara katılarak Avrupa düzeyinde görülmek ve duyulmaktır. Bosna, Avrupa düzeyinde hissedilmek veya algılanmak için oldukça geridedir. Hala potansiyel aday ülkedir ve adaylığına yönelik somut perspektif sunmak zordur. Bosna, yeni bir Avrupa başlangıcına ihtiyaç duymaktadır, ancak bu karmaşık soruna hızlı bir çözüm bulmak mümkün görünmemektedir.⁸⁰²

AB ve Bosna arasındaki 'eylemler' aşamasında, adaylık statüsüne geçişin olmadığı vurgulanabilir. Bu, Schimmelfennig'in ve Moravcsik'in vurguladığı maddi unsurlar üzerinden değil, Bosna kimliğinde yeterli dönüşümün sağlanmadığı üzerinden ele alınmalıdır. Bosna'nın AB'ye katılımı halinde, üye ülkelere net katkı sağlayacağı veya üye ülkelerin GSYH'sinde gözle görülür bir artışa sebep olacağı beklenmemektedir. Ama, Bosna'nın AB süreci bu maddi beklentiler karşılansa bile sorunludur. Avrupa Komisyonu'nun Bosna-Hersek'e ilişkin yayınladığı analitik rapora göre, devletin anayasal çerçevesinin Avrupa standartlarıyla uyumlu hale getirilmesi ve AB yükümlülüklerini üstlenebilmek için kurumların işlevselliğinin sağlanması gerekmektedir. AB'nin karar alma süreçlerine etkin bir şekilde katılabilmek ve müktesebatı tam olarak uygulayabilmek için Bosna kurumlarında

⁸⁰¹ Mamuti, a.g.e., ss. 240.

⁸⁰² Vedran Džihic, "Bosnia and Herzegovina: Ethnopolitics and Hopeful Euroscepticism-No Light at the End of the European Tunnel?", Kaeding, M., Pollak, J., Schmidt, P. (Eds.), *Euroscepticism and the Future of Europe* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss. 15.

reform yapılması gerekmektedir.⁸⁰³ Bunların içselleştirilmesi halinde, Bosna'nın Avrupalılaşmaya bir adım attığı düşünülebilir.

Mamuti'ye göre, Bosna AB yolunda daha hızlı gitmek istiyorsa birkaç hedefe ulaşması gerekmektedir. Güçlü sivil toplum ve rotası AB olan yeni siyasi temsilcilerin varlığı bunlara örnektir. En büyük engel, siyasi partilerin AB'ye katılma konusundaki bölünmüş tutumlarıdır.⁸⁰⁴ Avrupa entegrasyonuna yönelik tutumların, parti ideolojilerini etkilemesi ve değerler sistemini değişime uğratması gerekmektedir. AB'nin sunduğu rapor doğrultusunda, Bosna-Hersek'in seçim çerçevesini ve yargının işleyişini iyileştirmesi gerekmektedir. Ayrıca, yolsuzluk ve organize suçla mücadele güçlendirilmelidir.⁸⁰⁵

Bosna'da hukukun üstünlüğü, siyasi etkidен kaynaklanan bağımsız yargı sistemi ve yasal çerçeve alanında eksikliklerin olduğu açıktır. Hukuki normların benimsenmesi AB süreci açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda insan hakları ve milliyetçi özlemler gibi demokratik konular, yüksek kamu harcamaları, özel sektörde ihtiyaç duyulan reformlar ve şeffaf hükümet politikaları gibi ekonomik konular ve dört seviyeli mekanizmanın sebep olduğu sorunlar (eyalet, iki birim, Kantonlar ve Brcko Bölgesi) Bosna'nın yaşadığı temel sorunları işaret etmektedir.⁸⁰⁶ Son tahlilde, Bosna için birçok açıdan karmaşıklığın ve sorunun devam ettiği ifade edilebilir. Komisyon'a göre, Bosna AB üyeliğinin yükümlülüklerini üstlenmeye hazırlık düzeyi açısından genel olarak erken bir aşamadır. AB müktesebatına uyum

⁸⁰³ European Commission, *Key Findings of the Opinion on Bosnia and Herzegovina's EU Membership Application and Analytical Report*, 2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/country_19_2778, , Erişim Tarihi: 02/03/2021.

⁸⁰⁴ Mamuti, a.g.e., ss. 245-246.

⁸⁰⁵ European Commission, *Key Findings of the Opinion on Bosnia and Herzegovina's EU Membership Application and Analytical Report*, 2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/country_19_2778, , Erişim Tarihi: 02/03/2021.

⁸⁰⁶ Mamuti, a.g.e., ss. 245-246.

sağlama ve ilgili mevzuatı uygulama ve yürütme sürecini önemli ölçüde hızlandırması gerekmektedir.⁸⁰⁷

4.3. AB Sürecinde Kosova'nın Yaşadığı Zorluklar

Kosova kimliğinin inşasında, devletin demokratikleşme, insan hakları ve azınlık hakları gibi normatif unsurları benimsemesi ve bunu AB'nin dönüştürücü gücünden yararlanarak yapması beklenmektedir. Kosovalı Sırlar ve Kosovalı Arnavutlar arasında 2004 yılında patlak veren etnik kriz inşa sürecini ciddi biçimde etkilemiştir. BM Genel Sekreteri Kosova Özel Temsilcisi Michael Steiner'in 'Kosova İçin Standartlar' başlığı altında önerdiği standartlar paketi eylem planının uygulamaya girmesinin arifesinde kuzeyde Sırların çoğunlukta olduğu bölgede Arnavut çocuklara düzenlenen saldırı iddiası üzerine ciddi bir ayaklanma meydana gelmiştir. Bu olay kilise ve camilere yönelik saldırılara varana kadar şiddet olaylarına sebep olmuştur. Bu süreç, Kosova'nın nihai statüsüne ilişkin temaslara doğrudan etkilemiştir. Bu yüzden, kalıcı kurumların inşa edilmesi ve yeniden yapılanma faaliyetleri de sekteye uğramıştır.

2004 olayları, uluslararası toplumun de desteğiyle belli bir süre sonra tamamen yatıştırılmıştır. Kosova içindeki Sırların ve Arnavutların arasında gerçekleşen krizler, özellikle bağımsızlık sonrası süreçte ortak bir Kosovalı kimliğinin inşa edilip edilmeyeceği sorularını da beraberinde getirmiştir. Kosovalı Arnavutlar ve Kosovalı Sırların dayanışma içinde olması için, AB'nin Kosovalı ulusal kimliğine katkısı önem arz etmektedir. Kosova içindeki bu iki etnik grubun çatışmasının kökenleri Arnavut ve Sırp kimliğinin birbirlerine karşı oluşturduğu düşman algısına dayanmaktadır. Kosova'da ve Balkanlar genelinde istikrarın ve güvenliğin sağlanabilmesi, çok kültürlü ve çok etnili bir sosyal yapıyı benimseyen ve vatandaşlığı esas alan demokratik Kosova devletinin inşa edilmesine bağlı olmaktadır.⁸⁰⁸ Etnik gerginlikler etnik kimliği ön plana çıkardığı gibi, şartların

⁸⁰⁷ European Commission, *Key Findings of the Opinion on Bosnia and Herzegovina's EU Membership Application and Analytical Report*, 2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/country_19_2778, , Erişim Tarihi: 02/03/2021.

⁸⁰⁸ Oktay, Rpapaj, a.g.e., ss. 51.

normalleşmesi ve birlikte yaşamının, ortak kimliğin yani Kosova kimlik vurgusunun daha fazla ön planda olmasını da sağlamaya yardımcıdır.

Kosova'nın devlet oluşum sürecinde uluslararası etmenlerin rolü büyüktür. Dolayısıyla çok etnikli bir Kosova toplumsal inşa süreci desteklenmiştir. Ancak nüfus çoğunluğunu oluşturan Kosovalı Arnavutların sayıları azımsanmayacak bir kesimi öncelikle Arnavut kimliğine vurgu yapmaktadır. Kosova hükümeti, Sırların yoğun biçimde yaşadığı Kuzey Kosova üzerinde denge sağlamakla birlikte toprakları üzerinde tam egemenlik kurmayı hedeflemektedir. Ancak, Kosovalı Sırların önemli bir bölümü hala Sırbistan'ın güdümünde kalmaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu durum dış politika önceliklerini ve politikaları konusunda devlet perspektifini daraltmaktadır. Bunun ortadan kaldırılması Priştine-Belgrad arasında bir nihai anlaşmaya ihtiyaç vardır.⁸⁰⁹

Birçok kamuoyu anketi, Kosova'nın AB entegrasyonuna halk desteğinin %90'un üzerinde olduğunu göstermektedir. Bu destek Kosova'yı en AB yanlısı Batı Balkan ülkesi yapmaktadır. Siyasi elitler, Kosova'yı 'Avrupa rüyasına' götürecek doğru kişi olmak üzerine kampanya yürütmektedir. Hem toplumsal, hem de siyasi zeminde Kosova'nın Avrupalı üst kimliğine dahil olma isteği oldukça fazladır. Diğer ülkelerde popülizm AB karşıtı duygularla iç içe geçmişken, Kosova için AB popülist tercihtir. AB entegrasyonu, tüm topluma fayda sağlayacak bir süreç olarak görülmektedir. Herkes için özgürlüğü, eşitliği ve yenilikçi değerler ailesine ait olma şansını temsil etmektedir. Yani, halkın Avrupalılık değerlerine inancı ve isteği AB yolunda ilerlemek için temel nedendir. Sosyal inşacılıkla bağdaşan bu yaklaşım, halkın maddi beklentiyi öncelemediğini de ortaya koymaktadır. Ticaretten ya da yatırımdan elde edilecek ekonomik kazanç yerine Avrupalılık değerlerini kazanmak ağır basmaktadır.

⁸⁰⁹ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

Sjursen'in ifadelerinden yola çıkarak, ekonomik ilkelerin genişlemeyi çözümlerken başlı başına yeterli olmadığı düşünülebilir. Kosova toplumu, maddi çıkarlar elde etmek için normları ve değerleri stratejik olarak kullanmamaktadır. Aksine, halkın büyük çoğunluğu Avrupalı normların ve değerleri çıkar gözetmeksizin benimsemek istemektedir. Kosova'nın algıladığı kimliğe uygun yeni çıkarlar da AB ile resmi düzeyde işbirliği sağlamaktır. Bu bağlamda, İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nın imzalanması Kosova için dönüm noktasıdır.

İstikrar ve Ortaklık Anlaşması, Kosova'nın AB ile ilişkilerini düzenleyen ilk anlaşmadır. 2015 yılında imzalanmasının ardından, bir sonraki adım uzun zamandır arzu edilen AB vize serbestisi olarak görülmektedir. Temel insan haklarından mahrum kalmış bir toplum olarak, AB'ye seyahat edebilmek gibi basit bir özgürlüğün engellenmemiş olması, amaçlara yönelik bir araç olmaktan çok başlı başına bir hedef haline gelmiştir. AB büyükelçiliklerinin önündeki uzun hatlar ve yoğun tarama prosedürleri Kosovalıların kendilerini ikinci sınıf vatandaş olarak hissetmesine neden olmuştur.⁸¹⁰

Avrupalı devletlerden bazılarının Kosova'ya karşı olumsuz tutumu, hatta devleti tanınamaması, entegrasyon sürecinde Kosova'yı en geri plana atan etmenlerden biridir. BMGK 1244 Sayılı Kararı'nın uygulanması sürecinde bir uyum görünürken, bağımsızlık ilanı aşamasında özellikle birkaç AB ülkesi, kendi iç sorunlarına emsal teşkil edebilir endişesiyle Kosova'ya yaklaşımlarında çoğunluktaki ülkelere katılmayarak, bağımsız ve egemen bir ülke olarak tanınamakta diretmişlerdir.⁸¹¹ Ayrıca ülkenin komşu ülkelerden bazılarıyla sınır anlaşmasının olmaması yine egemenlik normu açısından olumsuz bir unsurdu. AB, bu konuda inisiyatifi alıp, Kosova ile görüşmelere başlamıştır.

⁸¹⁰ Venera Hajrullahu, "Kosovo: Moonwalking Towards the European Union", Kaeding, M., Pollak, J., Schmidt, P. (Eds.), *Euroscepticism and the Future of Europe* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss. 77-78.

⁸¹¹ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

AB vize serbestleşmesinin bir koşulu olarak Kosova ve Karadağ arasında sınır çizme yasasının geçirilmesini istemekteydi. Her zaman ve koşulsuz AB yanlısı bir tutum sergileyen Kosova ilk kez Birlik'i ciddi biçimde eleştirmiştir. Kosova parlamentosunda ilk kez “AB, buna değer mi?” sorusu sorulmaktaydı. Çünkü, önerilen anlaşmayı Kosova için toprak kaybı olarak algılayan bir kesim vardı. Son tahlilde, AB'ye verilen popüler destek bir kez daha kazanınca 2016'da çekişmeli yasa kabul edilmiştir. Hajrullahu'ya göre, AB'nin Kosova siyasi partileri ve halkı üzerinde tuttuğu havuç asla teslim edilmemiştir. Komisyon olumlu bir tavsiyede bulunmuş, ancak vize serbestleştirme kararını yerine getirememiştir.⁸¹²

AB ve Kosova arasındaki ‘eylemler’ aşamasında, adaylık statüsüne geçişin olmadığı belirtilebilir. Batı Balkanlarda yol haritasında en geride kalan devlet Kosova'dır. Bu, maddi unsurlar üzerinden değil, Kosova kimliğinde yeterli dönüşümün gerçekleşmediği üzerinden değerlendirilmelidir. Kosova'da kimlik inşasını destekleyecek reformlarda genel olarak sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. 2018 tarihli Komisyon Raporu'na göre, Kosova Avrupa standartlarına uyum konusunda erken bir aşamadır. Kosova'nın kuzeyindeki durum zorlu olmaya devam etmektedir. Yolsuzlukla mücadele, organize suçla mücadele, yargı organı gibi kamu hizmetlerinin siyasallaştırılmasında da henüz yolun başındadır. Bazı alanlarda mevzuat uyumu devam etmesine rağmen uygulamanın zayıf olduğu gözlenmiştir. Genel olarak, Kosova müktesebatın etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak için tüm sektörlerde idari kapasitesini ve koordinasyonunu geliştirmesi gerekmektedir.⁸¹³ Kosova'nın kendi Avrupa yolunda ilerleyebilmesi için Sırbistan ile kapsamlı bir anlaşmaya varması gerekmektedir. AB, Kosova'nın bu konuda daha çok çaba sarf etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁸¹⁴

⁸¹² Venera Hajrullahu, “Kosovo: Moonwalking Towards the European Union”, Kaeding, M., Pollak, J., Schmidt, P. (Eds.), *Euroscepticism and the Future of Europe* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss. 78.

⁸¹³ European Commission, *Commission Staff Working Document Kosovo* 2018 Report*, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-kosovo-report.pdf>, Erişim Tarihi: 10/04/2020.

⁸¹⁴ European Commission, *Key Findings of the 2020 Report on Kosovo*, 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/country_20_1797, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

4.4. AB'nin Kuzey Makedonya İle Müzakerelere Başlama Kararı

Kuzey Makedonya, 1990'lerden günümüze kadar Yugoslavya Federasyonu'nun kanlı feshini, siyasi çoğulculuğu, sosyalist bir devletten pazar ekonomisine sancılı geçişi, isim sorunu nedeniyle ekonomik ablukaları, siyasi baskıları, silahlı etnik çatışmayı (2001), ulus-devletin çok etnikli bir hale dönüşmesini, milliyetçiliği ve insan haklarının kötüye kullanılmasını deneyimlemiştir.⁸¹⁵ Bütün bu durumlar, AB ve Kuzey Makedonya arasındaki sosyal inşacı sürece olumsuz yönde yansımıştır. Kuzey Makedonya, bağımsızlığını ilan ettiğinden itibaren AB ile uyumunu derinleştirmeyi hedeflediğini vurgulamıştır. AB de Kuzey Makedonya kimliğini desteklemek için çeşitli fonlar oluşturmuştur.

CARDS programı dahilinde, ülkedeki istikrarı sağlamak ve etnik gerilimleri azaltmak için projeler finanse edilmiştir. 2002-2006 için devlete CARDS programı tahsisi, hükümet kurumlarının geliştirilmesi, yerlerinden edilmiş kişilerin geri dönüşünün desteklenmesi, sosyo-ekonomik kalkınmanın iyileştirilmesi, adaletin ve iç kurumların modernizasyonu, organize suçla mücadele, mevzuat oluşturma ve AB normlarına uyum sağlama konularına odaklanmıştır. AB, Kuzey Makedonya ile mutabakatını Çerçeve Anlaşması, fonlar ve devletin ilerlemesini gösteren yıllık ilerleme raporları aracılığıyla biçimlendirmektedir.

Avrupa Komisyonu sürekli olarak devletin performansı için teşvikler sunmuştur.⁸¹⁶ Yine de Kuzey Makedonya'nın tarihsel koşulları, kimlik inşasını ve Avrupalılaşmaya yönelimini dönem dönem sekteye uğratmıştır. Ülkedeki durum, politikayı ve oy verme davranışlarını da doğrudan etkilemiştir. 16 yıldır Hristiyan Demokratik yönelimi olan Halk Partisi (Internal Macedonian Revolutionary Organization – Democratic Party for Macedonian National Unity- VMRO-DPMNE) iktidardayken, sol görüşlü Makedonya Sosyal Demokrat Birliği (Social Democratic

⁸¹⁵ Mirjana Maleska, "North Macedonia", Eibl, O., Gregor, M. (Eds.), *Thirty Years of Political Campaigning in Central and Eastern Europe* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Bournemouth, 2019, ss. 266.

⁸¹⁶ Zachary T. Irwin, "Macedonia/North Macedonia since 1989, Ramet, S. P. (Eds), *Central and Southeast European politics since 1989* (1. Baskı), Cambridge University Press, 2010, ss. 364.

Union of Macedonia- SDSM) ise 10 yıl boyunca iktidardaydı. Arnavut partisi de Arnavut seçmenlerden dolayı her zaman koalisyon hükümetlerinin bir parçası olmuştur.⁸¹⁷ Özellikle isim anlaşması sonrası, Arnavutların ve diğer etnik toplulukların Kuzey Makedonya toplumu ve kurumlarına entegrasyonu daha da kolaylaşmıştır.

Kuzey Makedonya, Avrupalı normlarını ve değerlerini içselleştirmek amacıyla AB'nin sunduğu antlaşma koşullarına, reformlara ve düzene uymayı tercih etmiştir. Devletin algıladığı kimliğe uygun yeni çıkarlar da buna dayanarak belirlenmiştir. Yunanistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi bu kapsamda değerlendirilebilir. AB'nin sunduğu koşullar çerçevesinde Yunanistan'la uzlaşmaya varılması, Kuzey Makedonya'nın AB uyum sürecine daha çok önem vermesinin yolunu açmıştır.⁸¹⁸

Kuzey Makedonya'nın algıladığı Avrupalı kimliğe uygun, çıkarlarını da değiştirdiği gözlenmektedir. Devletin eski çıkarı, Bulgaristan ve Yunanistan'a AB üyeliği pahasına taviz vermemek olabilir. Ancak, yeni Kuzey Makedonya Prespa Anlaşması ve Bulgaristan ile İyi Komşuluk İlişkileri Anlaşması'nın süreceğini taahhüt etmektedir. Kuzey Makedonya çıkarları kapsamında birçok gelişme kaydetmektedir. Öncelikle, raporlama dönemi boyunca AB ile ilgili reformları uygulamaya devam etmektedir. Ayrıca, hukukun üstünlüğünü ve demokrasiyi güçlendirmeye yönelik çabalarına da devam etmektedir. Kuzey Makedonya, toplumun çok etnikli karakterini korumaya yönelik çerçeve sağlayan Ohri Anlaşması'nı uygulamak için çaba göstermektedir. Temel hakların korunmasına ilişkin yasal çerçeve büyük ölçüde Avrupa standartlarıyla uyumlu hale getirilmiştir.⁸¹⁹

⁸¹⁷ Maleska, a.g.e., ss. 266.

⁸¹⁸ Ureya ile 20.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden derlenmiştir.

⁸¹⁹ European Commission, *Key Findings of the 2020 Report on North Macedonia*, 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/country_20_1795, Erişim Tarihi: 05/01/2021.

Checkel ve Katzenstein'in, kendi geleceklerini inşa etmek isteyen MDA ülkeleri üzerinde durduğu örnek Kuzey Makedonya'daki gelişmeler üzerinden ele alınabilir. Kuzey Makedonya da Avrupa'yı kendi demokratik geleceğini inşa etmek için kaçınılmaz bir yer olarak görmektedir. Bu düşünce, Avrupa sorunlarıyla ilgili ulusal tercihleri rekabetçi iç ekonomik çıkarların ürünü olarak açıklayan Moravscik'in yaklaşımından oldukça uzaktır. Kuzey Makedonya toplumu demokrasiye ve diğer Avrupalılık değerlerine gerçekten inandığı için, siyasi elitlerinin de bu yönde karar almasını istemektedir. Kuzey Makedonya Başbakanı Zoran Zaev, 2020'de düzenlenen Batı Balkanlar Zirvesi'nde⁸²⁰ halkının istediği gibi AB yolunda ilerleme hedefini yinelemiştir. Zaev, ilk fasılların açılması, yani Kuzey Makedonya ile ilk hükümetler arası konferansların düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸²¹

Töglhofer'a göre, Batı Balkanlara yönelik AB genişleme politikası hiçbir zaman bugün olduğu gibi tartışılmamıştır. Fransa Cumhurbaşkanı Emanuel Macron AB üyelik sürecindeki reformu, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk ile üyelik müzakerelerini başlatmanın ön koşulu haline getirmiştir. Mevcut durum uzun süredir gecikmiş olan katılım sürecinin elden geçirilmesi fırsatını da sunmaktadır.⁸²² Reformların, yasaların ve anlaşmanın uygulanmasına yönelik gayretler Kuzey Makedonya için tasarlanan yol haritasını da etkilemiştir. Bu da maddi çıkarların kazanımıyla değil kimlikteki değişimle mümkün olabilmiştir.

AB ve Kuzey Makedonya arasındaki 'eylemler' aşamasında, müzakerelere başlanma kararı alınması vurgulanabilir. Reformlar, Kuzey Makedonya'nın kimlik inşasında tamamlayıcı unsurlar olarak varlık göstermektedir. Ancak, devletin kimliğinde esaslı dönüşüm olması için, belirlenen başlıca eksikliklerin de giderilmesi

⁸²⁰ 2014'te Almanya Başbakanı Angela Merkel tarafından Berlin Süreci başlatılmıştır. Bu sürecin bir parçası olarak gerçekleşen Sofya Zirvesi, Batı Balkanlar'da işbirliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

⁸²¹ Nezavisen Vesnik, *Western Balkans: Berlin Process Summit Kicks Off*, 10/11/2020, Independent Balkan New Agency, <https://balkan.eu.com/western-balkans-berlin-process-summit-kicks-off/>, Erişim Tarihi: 12/12/2020.

⁸²² Theresia Töglhofer, *No Time to Lose for the EU: Overcoming the Accession Stalemate in the Western Balkans*, DGAP Policy Brief, Sayı 8, 2019, ss. 1.

gerekmektedir. Komisyon'un belirttiği üzere, Kuzey Makedonya yolsuzlukla mücadele, kamu idaresi reformuna, yargı sistemine ve piyasa güçleriyle başa çıkmaya belirli düzeyde hazırlıklıdır.⁸²³ Bu alanda kaydedilen gelişmelerin, müzakerelerin seyrini ve devletin dönüşümünü etkileyeceği öngörülmektedir.

4.5. AB'nin Arnavutluk'la Müzakerelere Başlama Kararı

2014'ten beri AB aday ülkesi olan Arnavutluk, otuz yıldan kısa bir süredir Avrupa'nın en izole ülkesinden kıtanın en AB yanlısı ülkesine dönüşmüştür. Devlet, kendine özgü komünist ve dışa kapalı bir kimlik inşa etmişti. 45 yıldan fazla bir süre, komünizmle ve anti-demokratik ilkelerle yönetilen Arnavutluk, Batı Balkan coğrafyasında en büyük dönüşümü yaşayan devletlerden biridir. Avrupa şüpheciliklerinin yükselişte olduğu bir zamanda bile, AB üyeliğine destek %80'in üzerindedir. Vrugtman'a göre, bu destek Arnavutların ülkelerinin geleceğini AB üyeliğinde gördüklerinin olumlu bir göstergesidir.⁸²⁴

Arnavutluk'un değişime uğrayan kimliği, çıkarlarını ve politikalarını da etkilemiştir. Arnavutluk'un ulusal önceliği AB üyeliği olmuştur ve ülke içinde herhangi bir AB karşıtı parti de yoktur. Krasniqi'ye göre, AB'nin Arnavutluk'taki etkisi iç siyasette önemli bir rol oynamakta ve halkın desteğinden yararlanmaktadır.⁸²⁵ AB, egemen bir güç olarak bölgede dönüştürücü role sahiptir. Arnavutluk halkı da bu dönüştürücü gücü içtenlikle benimsemek istemektedir. Anketler, Arnavutluk'u dışarıdaki kurumları seçilmiş yerli kurumlardan daha güvenilir gören bölgedeki tek ülke olarak göstermektedir. Vatandaşların ve siyasi elitlerin öncelikli amacı Avrupalı değerleri ülkelerine entegre etmek olmuştur. Bununla bağlantılı biçimde insan haklarına saygıyı, demokrasiyi ve istikrarı teşvik

⁸²³ European Commission, *Key Findings of the 2020 Report on North Macedonia*, 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/country_20_1795, Erişim Tarihi: 05/01/2021.

⁸²⁴ Vrugtman, a.g.e., ss. 1-2.

⁸²⁵ Afrim Krasniqi, "Albania", Eibl, O., Gregor, M. (Eds.), *Thirty Years of Political Campaigning in Central and Eastern Europe* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Bournemouth, 2019, ss. 180.

etmenin bir anahtarı olarak görülen ve hukukun üstünlüğünü, çok partili seçimleri ve ekonomik özelleştirmeyi destekleyen oldukça önemli yatırımlar yapılmıştır.⁸²⁶

Komünizmin çöküşünün ardından, Arnavutluk bölgede kişi başına Batı yardımının en büyük alıcısıydı. İlk geçici yardım, ülkenin demokratikleşme çabalarına destek için daha yapılandırılmış hale gelmiştir. AB'nin 'Katılım Öncesi Yardım Aracı' kapsamında katkıları 2007-2020 döneminde 1.2 milyar Euro'ya ulaşmıştır. Bu destek Arnavutların AB'ye kendi kurumlarından daha fazla güvenmesini de pekiştirmiştir.⁸²⁷ Arnavut toplumu AB değerlerini geleceklerinin güvencesi olarak görmektedir. Toplumsal ve düşünsel olarak inşa edilen bu kimliğe uygun yeni çıkarlar da oluşturulmuştur.

Arnavutluk'un eski çıkarları bölgede komünist bir yönetim benimsemek ve kendine yetme politikası gütmek olarak görülebilir. Devletin yeni çıkarları ise, Avrupalı normlara uymak ve daha demokratik bir sistemi ülkeye entegre etmektir. Buna bağlı olarak, devlet farklı sistem ve evrelerden geçmiştir. Arnavutluk, tamamen çoğunluk sistemi (1991), karma çoğunluk sistemi (1992-2005) ve bölgesel orantılı sistem (2009-2017) olmak üzere seçim sistemini birkaç kez değiştirmiştir.⁸²⁸ Yani, devletin kimliği çıkarlarını ve politikalarını etkilemiştir.

Arnavutluk'un AB'ye yolculuğu sadece yavaş reformlarla değil, aynı zamanda Birliğin cephesindeki gecikmelerle de karakterize edilmektedir. Arnavutluk 2014'ten bu yana aday ülke olmasına rağmen, reform gündemine ivme kazandıracak olan üyelik müzakereleri henüz açılmamıştır.⁸²⁹ Ilirjani'ye göre, Arnavutluk'un geleceği geri dönülmez bir şekilde AB'ye bağlıdır. Ancak geline nokta, Avrupa entegrasyonunun oldukça uzadığı ve müzakerelerin başarılı bir şekilde sonuçlanma

⁸²⁶ Lori E. Amy, Eglantina Gjermeni, *Where is the 'State' in Albania? The Unresolved Contradictions Confronting Civil Society in the 'Transition' from Communism to Free Markets*, Studies of Transition States and Societies, Cilt 5, Sayı 1, 2013, ss. 7.

⁸²⁷ Vrugtman, a.g.e., ss. 1-2.

⁸²⁸ Afrim Krasniqi, "Albania", Eibl, O., Gregor, M. (Eds.), *Thirty Years of Political Campaigning in Central and Eastern Europe* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Bournemouth, 2019, ss. 179.

⁸²⁹ Vrugtman, a.g.e., ss. 3.

olasılığının düşük olduğu düşünülmektedir.⁸³⁰ Komisyon 2018’de müzakerelerin başlatılmasını tavsiye etmiş, ancak bazı üye devletler Arnavutluk’un katılımını destekleme konusunda isteksizlik göstermiştir. Bazı devletlerin Arnavutluk’un gelenekleriyle, kültürüyle ve tarihiyle ortak değer taşıdığı konusunda şüpheleri söz konusudur. Komisyon’un üç olumlu tavsiyesine rağmen, üye devletler fikir birliğine varamamıştır ve karar 2020’ye kadar ertelenmiştir.⁸³¹

Belirsiz AB perspektifi, Arnavutluk'un genişleme umutlarını sorgulamaya başlayan küçük ama sesli bir azınlık arasında yorgunluğa neden olmuştur. Arnavutluk hükümeti demokratik yapıları ve süreçleri geliştirme gayreti olduğunu savunmaktadır. Devlet, üzerine düşeni yaptığını ve kararın artık AB'nin elinde olduğunu iddia etmektedir.⁸³² Yani, siyasi elitler hedefledikleri kimliğe uygun yeni çıkarlar oluşturduklarını vurgulamaktadır. Bu noktada, genişleme sürecinin demokratikleştirici etkisi olduğunu savunan Vachudova’nın görüşlerini belirtmekte fayda vardır. Ona göre, siyasi partiler Avrupalılığa uyum sağlamak için gündemlerini ve politikalarını temelden değiştirmeye hazırdır.

AB ve Arnavutluk arasındaki ‘eylemler’ aşamasında, müzakerelere başlanma kararının Mart 2020’de alındığı vurgulanabilir. Bunda, Arnavutluk’un Avrupalı değerlere yaklaşmak için reformları içselleştirmesinin payı vardır. Komisyon’a göre, Arnavutluk’un kapsamlı adalet reformu uygulaması tutarlı biçimde devam etmiştir. Arnavutluk, temel haklar konusunda uluslararası insan hakları belgelerine uymaktadır ve yasal çerçevesini Avrupa standartlarına uygun olarak geliştirmiştir. Rapor döneminde, Arnavutluk ortaya çıkan yükümlülükleri yerine getirmek için çaba göstermiştir. Arnavutluk, üyelik yükümlülüklerini üstlenme kabiliyetini artırarak, mevzuatını bir dizi alanda AB şartlarıyla uyumlu hale getirmiştir.⁸³³

⁸³⁰ Altin Ilirjani, *Albania and the European Union*, Mediterranean Politics, Cilt 9, Sayı 2, 2004, ss. 264.

⁸³¹ Vrugtman, a.g.e., ss. 3.

⁸³² Vrugtman, a.g.e., ss. 3.

⁸³³ European Commission, *Key Findings of the 2020 Report on Albania*, 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/country_20_1794, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

4.6. Karadağ'ın Üyelik Sürecinde Sahip Olduğu Avantajlar

Karadağ, bağımsızlığını ilan ettiği ilk günden beri, merkezinde Avrupalı normların ve değerlerin olduğu bir kimlik inşa etme gayretine yönelmiştir. Bu kimliğe mensup Karadağlılar birbirlerinin demokratik ve insan haklarına saygılı tutumlarından etkilenererek bir kimlik inşa etmiştir. Karadağlıların büyük çoğunluğu kendilerini Avrupalı olarak görmekte ve AB'nin yaşamak ve çalışmak için doğal bir alan olduğuna inanmaktadır. Dahası, gelecekte AB üyeliğinin tüm alanlarda standartları yükseltmesine ve Karadağ toplumunu refaha doğru yönlendirmesine dair güçlü bir inanç vardır. AB'nin son on yılda yaşadığı birçok değişikliğine rağmen, Karadağ vatandaşları için bu sürecin temel çekiciliği değişmemiştir.⁸³⁴

Ekonomik krizin AB'yi olumsuz etkilediği dönemde bile, Karadağ AB üyeliği konusunda istikrarlı bir duruş sergilemiştir. NDI'nın düzenlediği kamuoyu yoklamasına göre, Karadağlıların %40'ı Avrupa ekonomisine karşı olumlu, %54'ü ise olumsuz bir tutum sergilemektedir.⁸³⁵ Bu oranlar, üyeliğin gerçekleşmesi halinde ekonomik kazanımın öncelik olmadığını ortaya koymaktadır. Halkın demokratikleşmeye ve diğer Avrupalı değerlere olan desteği, maddi beklentilerden çok daha fazladır.

Schimmelfennig ve Moravcsik'in çıkarımlarıyla, bu bölgenin AB için pazar olmasının, rahat mal satabilme gibi bir beklentiye karşıladığı düşünülebilir. Karadağ'ın da tercihi satıcı olarak AB'yi görmesi karşılıklı maddi talepleri ortaya çıkarabilir. Ancak, Karadağ'ın durumunda halk cephesinden bakıldığı zaman bu maddi beklentilerin ötesinde sosyal inşacı unsurlar daha ağır basmaktadır.

Karadağ, Avrupalılık kimliği üzerinden çıkarlarını oluşturmuştur. Bu çıkarlar Avrupalılık normlarına uyan, daha demokratik, insan haklarına ve azınlık haklarına

⁸³⁴ Danijela Jacimovic', Suncica Rogic, "Montenegro: A Great Bargain Between the European Union Optimism and Real Euroscepticism", Kaeding, M., Pollak, J., Schmidt, P. (Eds.), *Euroscepticism and the Future of Europe* (1. Baskı), Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss. 102.

⁸³⁵ The National Democratic Institute, *Montenegro Public Opinion Survey*, 2020, <https://www.ndi.org/sites/default/files/MGpollpublicaug%2720.pdf>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

saygı duyan, Kopenhag Kriterleri'ne uyan bir kimlikle bağdaşmaktadır. Karadağ, temel siyasi katılım kriterlerini karşılamak için (seçim mevzuatı alanları ve kurumlara güven, din özgürlüğü yasası ve uygulaması, medya özgürlüğü,vb.) entegrasyon sürecinin önemli bir aşamasına hukukun üstünlüğü ve demokratik kurumların işleyişine odaklanarak girmektedir.⁸³⁶ Jacimovic ve Sogic'e göre, AB entegrasyon süreci Karadağ'ın siyasi ve ekonomik reformlarının arkasındaki temel motive edici faktör haline gelmiştir.⁸³⁷

Karadağ'ın Avrupalı normlara uygun çıkarları birçok alanda ilerlemeye sebep olmuştur. Komisyon'un değerlendirmesine göre, temel haklar alanındaki yasal kurumsal çerçeve büyük ölçüde mevcuttur. Karadağ, diğer genişleme ülkeleri ve komşu AB üye devletleri ile ikili ilişkilere yapıcı bir şekilde bağlı kalmaya devam etmektedir. Karadağ'ın üyelik yükümlülüklerini üstlenme kabiliyetine ilişkin olarak, çoğu alanda AB müktesebatının uygulanması için uyum ve hazırlık konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır.⁸³⁸

AB ve Karadağ arasındaki 'eylemler' aşamasında, müzakerelerin sonuçlanmaya yakın olduğu vurgulanabilir. Reformlar, Karadağ'ın kimlik inşasında tamamlayıcı unsurlar olarak varlık göstermektedir. Özelleştirme, ekonomik liberalleşme, makroekonomik istikrar gibi reformları tamamlayan Karadağ, kendi hukuk sistemini tamamlama, verimli ve etkili piyasa kurumları ve ekonomik politikaların koordinasyonu gibi reformları da başarıyla uygulamaktadır.⁸³⁹ Buna bağlı olarak, müzakerelerin 33 faslı açılmış ve süreç olumlu yönde ilerlemektedir. Kimlik, çıkarlar ve eylemler formülasyonunun son tahlilinde gerçekleşen eylemin, Karadağ için üyelik statüsüyle sonlanacağı muhtemel görünmektedir.

⁸³⁶ Gordana Djurovic, Damjan Lajh, *Relationship with the European Union: Slovenia and Montenegro Compared*, Politics in Central Europe, Cilt 16, Sayı 3, 2020, ss. 682.

⁸³⁷ Jacimovic, Rogic, a.g.e., ss. 101.

⁸³⁸ European Commission, *Key Findings of the 2020 Report on Montenegro*, 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/COUNTRY_20_1796, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

⁸³⁹ Djurovic, Lajh, a.g.e., ss. 682.

SONUÇ

Bu çalışmada, AB'nin genel kuruluşu ve işleyişinde sosyal inşacılık ve onun Avrupalılaşmaya etkisi işlevsel bir içerik olarak ele alınmıştır. Avrupalılaşma konusunda, sosyal inşacılığın maddi teorilere karşı gelmesinin sebepleri ortaya konmuştur. Akılcı seçimde, aktör tercihleri önemlidir ve kültürel/değersel unsurlar ihmal edilmektedir. Bu yaklaşım, kurumların güçlerinin göreceli biçimde değişimini analiz etmektedir. Sosyal inşacılıkta ise, sistemik olarak örgütsel düzey önemlidir. Kültürel unsurlar ve değerler de kolektif kimliğe yön vermektedir. Karşılıklı etkileşimde, aday ülkeler birbirlerini ve karşılıklı ilişkilerini uluslararası bir örgüt olarak AB'nin yansıttığı değerler temelinde inşa etmektedir. Akılcı seçimde, aktör davranışları stratejiktir ve stratejiler diğer aktörlerin davranışları incelenerek elde edilmektedir. Ancak, bu durum genişleme için kolektif bir kararın açıklanmasında yeterli bir başarı gösteremediği yönünde eleştiriye maruz kalabilir. Uygunluk mantığında ise, kurumlar uygun davranış biçimlerini hazırlayarak aktör davranışlarını etkilemektedir. Yani, aktörlerden doğru, beklenen ve formel kurallara uyması beklenmektedir.

İnşacılığın Avrupalılaşmayla bağdaştığı temel unsurlardan biri içselleştirilmiş kurallar ve normlardır. Aday ülkeler, AB kurallarının ve düzenlemelerinin meşru olduğunu kabul etmekle yükümlüdür. MDA ülkelerinin Avrupalılaşması bu kapsamda örnek verilmiştir. Akılcı seçim, AB ya da ülke içinde çalışabilen Avrupalılaşmayı belirtmektedir. Bu bağlamda, hedef ülkenin AB şartlarına uyması için dış teşvikler sağlanmaktadır. Uygunluk mantığında ise, sosyal öğrenme ve hedef ülkenin ikna edilmesiyle Avrupalılaşma gerçekleşebilmektedir. Yani, iç aktörlerin AB taleplerinin uygunluğuna ve meşruiyetine ikna olması gerekmektedir.

Realist yaklaşım, jeopolitik çıkarların ve AB'ye üyelik halinde elde edilecek net kazanımların Avrupalılaşmaya sebep olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda demokratikleşme, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı gibi AB normlarını içselleştirmek ilgili ülkenin temel önceliği değildir. Bu yaklaşımda, öncelikli hedef uluslararası çıkarları koruyabilmek ve Birlik'in sağladığı imkanlardan

yararlanmaktadır. Aday ülkelerin siyasi elitlerinin ve toplumlarının eksikliklerinin bilincinde olması, uygunluk mantığı üzerinden etkin biçimde analiz edilebilir. Gerek bölge halklarının, gerek siyasi elitlerin AB değerlerini kazanılması gereken değerler olarak düşünmesi gerekmektedir. Yani, bu sürecin maddi hesaplara göre değil uygunluk mantığına göre işlemesi gerektiği savunulmaktadır.

AB'nin sosyal inşacılık üzerinden Batı Balkanlar yaklaşımından önce, bölgedeki tarihsel olaylar ele alınmıştır. Kültüre, dile ve etnik unsurlara bağlı milliyetçilik anlayışı çerçevesinde, geçmiş ve bugün arasındaki bağlantının kurulması gerekmektedir. Bu kapsamda, Sırp kimliğinin Yugoslav kolektif kimliğinden aşırı milliyetçiliğe doğru zıt bir yöne evrildiği düşünülmektedir. Bosna Savaşı'nın işlendiği bölümde, AB'nin hem bölgeyi yeniden inşa etmeyi amaçlamasından hem de kendi güvenlik ve savunmasını güçlendirme ihtiyacından dolayı Avrupa kimliğini derinleştirmeye önem verdiği ortaya konmaktadır. AB'nin bölge ülkelerine yaklaşımını ekonomik ölçütler veya güvenlik kaygısı üzerinden değerlendirmek yetersiz görülmektedir. AB'nin normatif bir güç olarak diğer uluslararası aktörlerle işbirliği içinde kendi normlarını dikte ettirme fırsatı elde etmesi önem arz etmektedir. AB, Miloseviç'in saldırılarını durdurabilen son dakika diplomasisine katkıda bulunmuştur. Bu durum, Batı Balkan devletlerinin istikrarının ve Kosova'nın inşasının uluslararası aktörü olmasına da neden olmuştur. Kosova krizi, AB ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler açısından dönüm noktası olarak görülmektedir.

İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne geçilmesiyle AB normlarının bölgede inşa edilmesi hedeflenmiştir. Bölgedeki ulusal kimliklerin istikrarlı, demokratik ve serbest piyasa ekonomisine bağlı biçimde yeniden inşa edilmesi amaçlanmıştır. Bölgedeki ihtilafların sonlandırılması adına ekonomik güç kadar diplomasiye de ihtiyaç duyulduğu ortaya konmuştur. Araştırmayı, AB kurumları tartışmaları üzerinden sürdürebilmek için Batı Balkanlara yönelik yaklaşımlar ve pratikler ortaya konmuştur. AB'nin uluslararası bir aktör olarak bölgeyi yeniden inşası adına kurumların oluşturduğu çalışmalar önem arz etmektedir.

Avrupa'nın bütünleşmeyi ve işbirliğini benimsemesinin doğal bir sonucu olarak, Soğuk Savaş'ın bitimine yakın toplumsal etkileşimlerin hız kazandığı gözlenmektedir. Bu yıllardan itibaren, hükümetlerarasıcılık en akla yatkın ve en ümit verici yaklaşımlardan biri olarak görülmüştür. Moravcsik'in savunduğu bu yaklaşıma göre, hükümetlerarası bir karar alma mekanizması vardır ve devlet çıkarları söz konusu olduğu için genişlemeden bahsedilebilmektedir. Yani, üye devletlerin genişleme tercihleri akılcı biçimde açıklanabilmektedir. Örneğin, MDA genişlemesiyle birlikte Almanya'nın GSYH'si artacağı öngörülmüştür. Bu bağlamda, Almanya ve onun gibi bu işten çıkar sağlayacak devletlerin genişlemeyi savunması gerekmektedir. Ancak, bu çalışmada ilkeler ve değerler üzerinden genişleme sebeplerinin de ortaya konabileceği savunulmaktadır. Yani, karşı tarafın maddiyat üzerinden şekillenen hesapları söz konusu olmadan karşılıklı etkileşimle, uygunluk mantığıyla ve kimlik inşasıyla genişlemenin açıklanabildiği kanısına varılmaktadır.

Maddi teoride, MDA veya Batı Balkan genişlemesinde bölge ülkelerinin AB'ye alınmasıyla maddi zararın ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Ancak, bu çalışmada genişlemenin kar-zarar hesaplamasının ötesinde normatif ve değersel unsurlar üzerinden açıklanması gerektiği savunulmaktadır. Yani, genişlemeyi karşılıklı etkileşim, uygunluk mantığı, kültür, kimlik, çıkarlar ve eylemler üzerinden değerlendirmek gerekmektedir. Bu kapsamda, AB'nin MDA genişlemesi önemli bir normatif örnek olarak ele alınmıştır. Aday ülkelerin Avrupalı kimliğin bir parçası kabul edilebilmesi için hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, azınlık haklarına saygı, serbest piyasa ekonomisine geçiş gibi başlıca AB değerlerini içselleştirmesi şart koşulmuştur. Ortak kimliğin önünü açan ve AB değerlerinin inşa edilmesini sağlayan koşulluluk prensibi bu açıdan önem arz etmektedir. Bu noktada, etkileşimi sadece güç dağılımı ya da maddi yeterlik üzerinden açıklamanın kısıtlı bir yaklaşım olduğu sonucuna varılmıştır.

Batı Balkan devletleri ile ilgili ortaya konan süreçler karşılıklı etkileşimle bağlantılandırılarak verilmiştir. Örneğin, AB'nin Sırbistan yaklaşımı kapsamında 'Belgrad-Priştine Diyalogu'na yer verildiğinde, bu diyalogun içindeki karşılıklı

etkileşim unsurları ön plana çıkarılmıştır. Belgrad ve Priştine'yi çatışma halinden çıkarma amacıyla oluşturulan bu diyalog neorealizm üzerinden de tartışılabilirdi. Neorealist paradigma içindeki karşılıklı etkileşim, aktörlerin baktıkları sisteme odaklanmaktadır. Bu yaklaşımda, devletler karar verme mekanizmasında birincil aktör değildir. Bu çalışmada ise kültür, kimlik, normlar, değerler ve kurallar gibi karşılıklı etkileşim unsurları üzerinden bu süreçlerin aktarılması daha makul görünmektedir. AB aracılığıyla Sırbistan ve Kosova arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, bu devletlerin AB düzeyinde inşa edilmiş sosyal bir yapıyı içselleştirebileceklerini ortaya koymaktadır. Bu da sosyal inşacı karşılıklı etkileşim vasıtasıyla kendi kimliklerini ve çıkarlarını tanımlayabilen toplumlar sayesinde gerçekleşebilir. Sosyal inşacı yaklaşıma göre, devletin kimliği sosyal bir olgudur ve diğer aktörlerle etkileşim içinde inşa edilmektedir. Aktörlerin benlik sahibi olabilmesinde, öteki ile olan etkileşim ve hayatta kalma arzusu önemli paya sahiptir. AB'nin Bosna yaklaşımı da bu etkileşim üzerinden bağlantılandırılmıştır.

Normatif ve değerlere yönelik yaklaşım, aktörün gücünü meşruiyetle ilişkilendirmektedir. AB'nin Kosova yaklaşımını da bu çerçevede açıklamak daha makul görülmüştür. Kosova'nın meşruiyeti konusunda AB üye devletleri ile sorunlarını çözmesi gerekliliği, karşılıklı etkileşim açısından temel dinamiklerden biridir. Kuzey Makedonya'nın meşruiyet ve egemenlik normu açısından yıllardır yaşadığı sorunlar da bu kapsamda ele alınmıştır. İsim anlaşmazlığından dolayı, Kuzey Makedonya'nın kimliğinin ve politikasının olumsuz etkilendiği sonucuna varılmıştır. Bu durumu, devletin ekonomisi ya da GSYH'si üzerinden açıklamak yerine meşruiyet normu üzerinden değerlendirmek daha makuldür. Arnavutluk'ta hukuki kurumların işlevsiz konumu AB sürecini olumsuz biçimde etkilemiştir. İnşacı çerçeveden bu durum ele alındığı zaman, Arnavutluk kimliğinin AB normları kapsamında inşa edilmesinin vurgulanması gerekmektedir. Karadağ Avrupalı kimlik inşasında ve demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü ve diğer Avrupalı normları içselleştirmede diğer Batı Balkan devletlerinden daha avantajlı bir konuma sahiptir. Normatif açıdan bakıldığında, Karadağ'ın hem toplumsal olarak hem de liderler bazında Avrupalı değerleri ve ilkeleri benimseme gayreti AB üyesi olma yolunda başarılı olduğu ortaya koymaktadır. Karadağ'ın potansiyel AB üyesi olmasını, bu

durumdan çıkar sağlayacak üye devletlerin genişlemeyi savunması üzerinden açıklamak yeterli görülmemiştir. Bunun yerine değerler ve normlar üzerinden Karadağ'ın Avrupalı kimliği benimseme süreciyle açıklamak daha makul görülmüştür.

Bu çalışmada, Batı Balkan devletlerinin Avrupalı kimlik içindeki normlara ve değerlere uygunluk göstermesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu kapsamda, kimlik inşasında ekonomik unsurlar yerine normatif yapının daha etkin olabileceği sonucuna varılmıştır. Toplumsal desteğin etkisiyle Batı Balkan devletlerindeki siyasi liderlerin Avrupalı normları içselleştirme süreci analiz edilmiştir. İnşacı çerçevede, kimlik inşası normatif ve toplumsal temele dayandırılmaktadır. Bölge ülkelerinin demokratikleşme, insan hakları, azınlık hakları ve hukukun üstünlüğü gibi AB normlarını benimseme evresi de bu sosyal inşacı mercekten gözlenebilmektedir. Genişlemeyi aktörlerin sadece maddi çıkarları üzerinden açıklamak eksik görülmektedir. Sadece ekonomik ilkeler veya teknik konularla genişlemeyi çözümlemek yeterli görülmemektedir.

Uygunluk mantığında, kurallar dahilinde kaydedilip yorumlanan tarihsel gelenekler önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada, Batı Balkan devletlerinin tarihine bakılarak düşünsel yapının toplumları nasıl inşa ettiğine yer verilmiştir. Örneğin, Sırp toplumunun milliyetçilik anlayışı devlet kimliğine de etki etmiştir. Aktörlerin seçimini yönlendiren unsurlar, çıkarların elde edilmesiyle değil kurallar ve sosyal normlarla bağdaştırılmıştır. Sırbistan'ın Müzakere Çerçeve Belgesi'ndeki normatif unsurlar bu bağlamda örnek verilmiştir. Genişlemenin tüm kurallarına aykırı biçimde, 'Diğer Konular' adıyla en son görüşülen başlık en başa alınmıştır. Bu durum tüm müzakere sürecinin Kosova meselesine bağlandığını göstermektedir. Kosova ile ilişkilerin normalleştirilmesi de insan haklarına saygı ve azınlık haklarının korunması gibi normatif özellikleri içinde barındırmaktadır. Bosna'daki devlet yapısı da AB'ye uygunluk açısından değerlendirilmiştir. Bosna'nın tarihsel normlarda kaydedilen biçimiyle etnik çatışmaları ele alması bu açıdan önemlidir.

Bosna'da inşa edilen düzenin normatif düzeyde bölgeyi zorladığı ve AB ile ilişkilerini etkilediği sonucuna varılmıştır.

AB'nin Batı Balkan devletleri için tanımladığı kurallar, bu devletlerin sosyal inşacı uygunluk mantığını dikkate alması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu kuralların bu devletlere tanımlanmış ve uygulaması zorunlu olması gerekmektedir. Bu çerçevede, hesaplama mantığından ziyade kuralların netleştirilmesini ve durumun belirlenmesini öngören uygunluk mantığının sorunu çözebileceği sonucuna varılmıştır. Kosova kimliğine uygun tanımlanan EULEX ile işbirliği ve Avrupa Gündem Reformu, Kuzey Makedonya için tanımlanan Przino Anlaşması ve Acil Reform Öncelikleri, Arnavutluk için tanımlanan 12 kilit öncelik ve Karadağ için tanımlanan Yeni Yaklaşım uygunluk mantığı çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu devletlerin müzakere süreçlerinin başarılı ilerleyebilmesi için uygunluk mantığı dahilinde tanımlanan kuralların ve normların belirleyici unsurlar olduğu sonucuna varılmıştır.

AB'nin Batı Balkan devletleri için belirlediği koşullar eski Yugoslav geleneğinden gelen devletleri dönüştürme çabasıyla ilişkilendirilebilir. Yeni işlevselci ya da hükümetlerarasıcı bir yaklaşımda, devletlerin AB süreci inşacılıktan çok daha farklı biçimde ele alınmaktadır. Yeni işlevselcilikte, bir sektörde veya bir alanda gerçekleşen entegrasyonların başka entegrasyonlara zemin hazırladığı savunulmaktadır. Bu yaklaşımda, uluslararası işbirliğinin somut çıkarlardan dolayı tercih edildiği iddiası söz konusudur. Liberal hükümetlerarasıcılıkta ise ekonomik, jeolojik ve ideolojik çıkarların etkisiyle kolektif kimlikteki başkalaşma ele alınmaktadır. Avrupa bütünleşmesinin yıllar içindeki değişiminin bu yönüyle aktarılmasıyla çıkarların temel alındığı ve kimlik inşa süreçlerinin ihmal edildiği bir çerçeve ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada ise, Avrupalı kimlik inşasının ve bu kimliğin çıkarlara etki etmesinin etkili biçimde teorileştirilebildiği ortaya konmaktadır. Bu bağlamda, AB'nin hukuki ve ekonomik unsurları da normatif ve değersel unsurlarla bağdaşan özellikleriyle sunulmaktadır. Başlıca değerlerin inşa

edilmesi ve ortak kimliğe zemin hazırlanması için koşulluluk prensibi bu açıdan önem arz etmektedir.

Avrupalı kültürü kapsamında, AB için dinin önemi ve konumu ele alınmıştır. Bu noktada, AB'nin Batı Balkanları entegrasyona dahil etmesinde Hristiyanlık bağının etkili olup olmayacağı tartışılmıştır. Sjursen'in hısımlık temelli görev yaklaşımının yanı sıra Avrupalı dini ve siyasi liderlerin söylemlerine yer verilmiştir. Dine dayanan bir kimlik inşasının öncelendiği bu yaklaşım MDA genişlemesi üzerinden örneklendirilmiştir. Aynı bağlantının Batı Balkan coğrafyasında neye karşılık geldiği ele alınmıştır. Avrupalı kimliğin doğrudan Hristiyanlıkla bağdaştırıldığı bir tartışmada, Sırbistan'ın ve Karadağ'ın Müslüman çoğunluklu ya da dini çeşitlilik gösteren diğer Balkan devletlerinden bir adım önde olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada, Avrupa kültürü sadece dinsel unsurlar üzerinden şekillenmemiştir. Balkan toplumlarının gerçekten ve içtenlikle bir kimlik dönüşümüne inanıp inanmadığı sosyal inşacılığa destek veren normatif unsurlar üzerinden değerlendirilmiştir. AB'nin de Batı Balkan devletlerinden beklentisinin demokratik, insan haklarına saygılı, hukukun üstünlüğünü benimseyen, duruma uygun koşulları benimseyen ve Kopenhag Kriterleri'ne uyan bir kimlik inşası olduğu sonucuna varılmıştır. Batı Balkan toplumlarının Avrupalılık değerlerini içselleştirme süreci kamuoyu yoklamaları üzerinden çerçevelenmiştir. Örneğin, aday ülkeler arasında yapılan son kamuoyu yoklamasına göre AB üyeliğini destekleme oranı Arnavutluk'ta %86, Kuzey Makedonya'da %69, Karadağ'da %54 ve Sırbistan'da %40 olarak tespit edilmiştir.

Kamuoyu yoklamaları, gazete analizleri ve ikincil yazarların ortaya çıkardığı sonuçlar doğrultusunda, Sırların içtenlikle bir kimlik dönüşümü isteyip istemedikleri tartışmalı bir konu olarak değerlendirilmiştir. Sırbistan'ın Avrupalılaşması düşüncesinin toplumsal alanda daha çok yankı uyandırması gerekmektedir. Bosnalıların ve Kosovalıların çoğunluğu Avrupalı kimliğini

benimsemeye hazır olduklarını belirtse de, AB normlarını ve değerlerini içselleştirmek açısından bu iki potansiyel aday ülkenin çok erken ve geri bir aşamada olduğu sonucuna varılmıştır. Kuzey Makedonyalıların ve Arnavutların çoğunluğu Avrupalı değerleri benimsemeye hazır olduklarını belirtmiştir. Devletlerin kimliğinin AB tarafından etkilenmesinin doğal bir sonucu olarak, yakın bir tarihte müzakerelere başlama kararı alınmıştır. Bu devletlere kıyasla, Karadağ kimliği AB üyeliğine en yakın kimliktir. Karadağ, AB normlarını içselleştirmek için oluşturulan reformları uygulama yolunda diğer devletlerden daha öndedir. Burada, akla yatkın ve gerçek görünen yaklaşım Batı Balkanların genelinde değişimin başladığını ancak tam anlamıyla eşğin geçilemediğini ortaya koyan inşacı mercektir.

Sosyal inşacılık, genişlemede kimliğin öncelendiğini savunmaktadır. Maddi teoriler ise, bölgeyi ekonomik veya jeopolitik kazanımla ilişkilendirerek çıkarlara öncelik tanımaktadır. Çıkarlarla da uyumlu yeni kimliğin oluştuğu iddia edilmektedir. İnşacılıkta kültürel, değersel ve normatif unsurlarla inşa edilen kimlik çıkarlara etki etmektedir. Batı Balkan toplumlarının geneline bakıldığında, kimlik inşasının tamamlanmadığı sonucuna varılmıştır. AB temelli normatif ve değersel unsurların daha çok içselleştirilmesi gerekmektedir. İnşacılığın formülündeki son aşama olan eylemler/yol haritası bunun somut tezahürüdür. Avrupalı normları ve değerleri içselleştirenlerle müzakerelerin olumlu seyretmesi, içselleştiremeyenlerle müzakerelerin başlamaması bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu, maddi unsurlar üzerinden değil kimlik inşasının tamamlandığı ya da tamamlanmadığı iddiasıyla ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Abrahams, F. C., **Modern Albania: From Dictatorship to Democracy in Europe** (1. Baskı), New York University Press, New York, 2015.
- Arı, T., **Uluslararası İlişkiler Teorileri- Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, (8. Baskı), MKM Yayıncılık, 2013.
- Almond, G. A., Powell, G. B., **Comparative Politics: Syste, Process and Policy** (2. Baskı), Brown Publisher, Boston, 1978.
- Atabay, M., **20. Yüzyılda Türkiye ve Balkanlar** (1. Baskı), Kriter Yayınları, İstanbul, 2012.
- Bora, T., **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası: Bosna-Hersek** (1. Baskı), Birikim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Bell, I., **Central and South-Eastern Europe 2003** (1. Baskı), Europa Publications, Strasburg, 2002, ss. 131.
- Clark, J. N., **Serbia in the Shadow of Miloseviç: The Legacy of Conflicts in the Balkans** (1. Baskı) , Tauris Academic Studies, London, New York, 2008.
- Crampton, R. J., **II. Dünya Savaşından Sonra Balkanlar**, Yayınodası Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Çelebi, A., **Avrupa: Halkların Siyasal Birliği**, (1. Baskı), Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
- Daalder, I. H., **Getting to Dayton: The Making of America's Bosnia policy** (1. Baskı), Brookings Institution Press, Washington D. C., 2000.
- Delanty, G., **Avrupa'nın İcadı**, Çeviren Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2005.
- Fagan, A., Sircar, I., **Europeanization of the Western Balkans: Environmental Governance in Bosnia-Herzegovina and Serbia** (1. Baskı), Palgrave Macmillan, United Kingdom, 2015.

- Ginsberg, R. H., **The European Union in International Politics: Baptism by Fire** (1. Baskı), Rowman and Littlefield Publishers, United States of America, 2001.
- Gjevori, E., **Democratisation and Institutional Reform in Albania** (1. Baskı), Palgrave Macmillan, London, 2018.
- Glenny, M., **Balkanlar 1804-1999: Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler** (1. Baskı), Sabah Yayınları, İstanbul, 2001.
- Grabbe, H., **The EU's Transformative Power: Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe**, Palgrave Macmillan, England, 2006.
- Habermas, J., **Justification and Application: Remarks of Discourse Ethics** (1. Baskı), The MIT Press, Massachusetts, 1993.
- Howell, K. E., **Europeanization, European Integration and Financial Services Developing Theoretical Frameworks and Synthesising Methodological Approaches**, Palgrave Macmillan, New York, 2004.
- İşçi, M., **Siyasi Düşünceler Tarihi** (2. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2011.
- James Hughes, J., Gwendolyn Sasse, G., Gordon, C., **Europeanization and Regionalization in the EU's Enlargement: The Myth of Conditionality**, Palgrave Macmillan, New York, 2005.
- Jackson, R., Sorensen, G., **Introduction to International Relations Theories and Approaches** (3. Baskı), Oxford University Press, 2006.
- Karluk, R., **Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları** (11. Baskı), Beta Basım, İstanbul, 2014.
- Kenar, N., **Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya: Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu** (1. Baskı), Palme Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Kennedy, P., **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar** (14. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2015.
- Kışlalı, A. T., **Siyaset Bilimi** (16. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

- Kratochwil, F. **The Puzzles of Politics: Inquiries into the Genesis and Transformation of International Relations**, The New International Relations Series, Routledge, 2011.
- Kratochwil, F. V., **Rules, Norms and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs** (1. Baskı), New York, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- Krieger, H., **The Kosovo Conflict and International Law: An Analytical Documentation 1974-1999** (1. Baskı), Cambridge University Press, New York, 2001.
- Kut, Ş., **Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik** (1. Baskı), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Lesser, I.O., Fuller G.E., **Balkanlar'dan Batı Çin'e Türkiye'nin Jeopolitik Konumu** (1. Baskı), Alfa Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Lütem, Ö. E., Coşkun, B. D., **Balkan Diplomasisi** (1. Baskı), Ankara, ASAM Yayınları, 2001.
- Malcolm, N., **Kosova: Balkanlar'ı Anlamak İçin** (1. Baskı), Sabah Kitapları, İstanbul, 1999.
- March, J. G., Olsen, J. P., **Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics** (1. Baskı), The Free Press, New York, 1989.
- March, J., Simon, H., **Organizations** (2. Baskı), Wiley-Blackwell, Oxford, 1993.
- Nye, J. S., Welch, D. A., **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak** (4. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Onuf, N., **Making Sense Making Worlds: Constructivism in Social Theory and International Relations**, (1. Baskı), Routledge, London, New York, 2013.
- Özgöker, U., Batı, G. F., **AB'nin Doğu Sınırı Balkanlar** (1. Baskı), Der Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Paul R. Viotti, P.R., Kauppi, M. V., **International Relations Theory- Realism, Pluralism, Globalism and Beyond**, (3. Baskı), Pearson, United States of America, 1999.

- Petersen, R. D., **Western Intervention in the Balkans: The Strategic Use of Emotion in Conflict** (1. Baskı), Cambridge University Press, New York, 2011.
- Porta, D. D., Caiani, M., **Social Movement and Europeanization**, Oxford University Press, New York, 2009.
- Poulton, H., **Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler** (1. Baskı), Sarmal Yayınları, İstanbul, 1993.
- Ramet, S. P., **Balkan Babel: The Disintegration Of Yugoslavia From The Death Of Tito To The Fall Of Miloseviç** (4. Baskı), Westview Press, Oxford, 2002.
- Ramet, S. P., **Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation** (1. Baskı), Duke University Press, Durham NC, 1995.
- Ruggie, J. G., **Constructing the World Polity**, New International Relations, Routledge, New York, 1998.
- Samary, C., **Parçalanın Yugoslavya ve Bosna'da Etnik Savaş** (1. Baskı), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Sancaktar, C., **The Serbo- Croat Relations in Yugoslavia "Constructive Cooperation and Destructive Conflict"** (1. Baskı), Tasam Yayınları, İstanbul, 2010.
- Stojic, M., **Party Responses to the EU in the Western Balkans- Transformation, Opposition and Defiance?** (1. Baskı), Palgrave Macmillan, 2018.
- Şahin, Y., **Batı Balkanlar AB Yolunda** (1. Baskı) İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013. BOSN
- Touval, S., **Mediation in the Yugoslav Wars The Critical Years, 1990-95** (1. Baskı), Palgrave, New York, 2002.
- Tindemans, L., Cutler, L., Geremek, B., **Barişa Çağrı: Uluslararası Komisyon'un Balkanlar Hakkındaki Raporu** (1. Baskı), Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1998, ss. 82.

- Trifunovska, S., **Yugoslavia Through Documents: From Its Creation To Its Dissolution** (1. Baskı), Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 1994.
- Uçarol, R., **Siyasi Tarih (1789-2012)** (9. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ülger, İ. K., **Avrupa Birliği'nde Siyasal Bütünleşme- Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikasının Oluşumu** (1. Baskı), Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002.
- Ülger, İ. K., **Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası** (1. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003.
- Wendt, A., **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi** (1. Baskı), Küre Yayınları, İstanbul, 2012.
- Zukin, S., **Beyond Marx and Tito: Theory and Practice in Yugoslav Socialism**, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

SÜRELİ YAYINLAR

- Abazi, E., **Albania in Europe: Perspectives and Challenges**, Eurasian Files: International Relations, Cilt 14, Sayı 1, 2008, , ss. 229-252.
- Adler, E., **Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics**, European Journal of International Relations, Cilt 3, Sayı 3, 1997, ss. 319-363.
- Agallija, N., **Arnavutluk Halkının Bakış Açısıyla Kamu Reformlarının ve Avrupa Birliği Adaylığının Değerlendirilmesi**, Social Sciences Studies Journal, Cilt 3, Sayı 5, 66-83.
- Ağır, B. S., Arman, M. N., Akçay, E. Y., **The Peace-Building Efforts of the European Union in the Western Balkans: The Cases of Macedonia and Kosovo**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 21, Sayı 2, 2019, ss. 517-531.
- Amy, L. E., Gjermani, E., **Where is the 'State' in Albania? The Unresolved Contradictions Confronting Civil Society in the 'Transition' from Communism to Free Markets**, Studies of Transition States and Societies, Cilt 5, Sayı 1, 2013, ss. 7-21.

- Anastasakis, O., Bechev, D., **Eu Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process**, South East European Studies Programme: European Studies Centre- St Antony's College University of Oxford, 2003, ss. 1-20.
- Arı, T., Pirinççi F., **Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası**, Alternatif Politika, Cilt 3, Sayı 1, 2011, ss.1-13
- Ayhan, H., **Makedonya ile Yunanistan Arasındaki İsim Sorunun Çözümünde Arabuluculuğun Etkisi**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, 2019, ss. 215-244.
- Azarkan, E., **Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek Devletlerinin Tanınmasında Siyaset ve Hukukun Etkisi**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 21, Sayı 35, 2016, ss. 39-78.
- Aydın Koyuncu, Ç., Yılmaz, S., **Makedonya'daki İstikrarın Sürdürülebilirliğinin Ohri Çerçeve Anlaşması Bağlamında Analizi**, International Journal of Social Inquiry, Cilt 11, Sayı 1, 2018, ss. 155-181.
- Bağbaşıoğlu, A., **Öteki ile Bütünleşme Çabaları: Avrupa Birliği'nin Batı Balkanlar'a Yönelik İş Birliği Faaliyetleri**, Yeni Türkiye, Cilt 5, Sayı 70, 2015, ss. 5749-5759.
- Bechev, D., **Of Power and Powerlessness: The EU and Its Neighbours**, Comparative European Politics, Cilt 9, Sayı 4-5, 2011, ss. 414-431.
- Bieber, F., **Building Impossible States? State-Building Strategies and EU Membership in the Western Balkans**, Europe-Asia Studies, Cilt 63, Sayı 10, 2011, ss. 1783-1802.
- Bieber, F., **The Serbia-Kosovo Agreements: An EU Success Story?**, Review of Central and East European Law, Cilt 40, Sayı 3-4, 2015, ss. 285-319.
- Biermann, R., **Coercive Europeanization: The EU's Struggle to Contain Secessionism in the Balkans**, European Security, Cilt 23, Sayı 4, 2014, ss. 484-508.

- Bislimi, F. T., **International Statebuilding in Kosovo: The Shifting Trend in the Level of US – EU Involvement**, The Western Balkan Policy Review, Cilt 2, Sayı 2, 2012, ss. 48-72.
- Bowker, M., **The Wars in Yugoslavia: Russia and the International Community**, Europe-Asia Studies, Cilt 50, Sayı 7, 1998, ss. 1245-1261.
- Börzel, T. A., **Shaping and Taking EU Policies: Member State Responses to Europeanization**, Queen's Papers on Europeanisation, Sayı 2, 2003, ss. 1-15.
- Börzel, T. A., Risse, T., **When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change**, EUI (European Integration Online Papers) Working Papers, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Cilt 4, Sayı 15, 2000, ss. 1-20.
- Brahaj, S., **Arnavutların Tarihsel Kökenleri**, Balkan Strateji, Sayı 6, 2010, ss. 4-22.
- Brljavac, B., **Europeanisation of Bosnia and Herzegovina: European Union (Non) Actorness**, Marmara Journal of European Studies, Cilt 19, Sayı 2, 2011, ss. 93-116.
- Checkel, J. T., **The Constructivist Turn in International Relations Theory**, World Politics, Sayı 50, 1998, ss. 324-348.
- Checkel, J. T., **International Norms and Domestic Politics: Bridging the Rationalist-Constructivist Divide**, European Journal of International Relations, Cilt 3, Sayı 4, 1997, ss. 473-495.
- Coulter, J., **Remarks on the Conceptualization of Social Structure**, Philosophy of the Social Sciences, Cilt 12, Sayı 1, 1982, ss. 33-46.
- Daskalovsk, Z., **Clashing Historical Narratives and the Macedonian Name Dispute – Solving The Unsolvable**, Trames, Cilt 21, Sayı 4, 2017, ss. 327-343.
- Derin, M., **Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları ve Prespa Anlaşması**, Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 8, 2019, ss. 239-260.

- Diez, T., Agnantopoulos, A., Kaliber, A., **File: Turkey, Europeanization and Civil Society: Introduction**, South European Society and Politics, Cilt 10, Sayı 1, 2005, 1-15.
- Djurovic, G., Lajh, D., **Relationship with the European Union: Slovenia and Montenegro Compared**, Politics in Central Europe, Cilt 16, Sayı 3, 2020, ss. 667-687.
- Doğan, N., **Nato'nun Örgütsel Değişimi, 1949-1999: Kuzey-Atlantik İttifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütüne**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 60, Sayı 3, 2005, ss. 70-104.
- Dover, R., **The EU and the Bosnian Civil War 1992-95: The Capabilities-Expectations Gap at the Heart of EU Foreign Policy**, European Security, Cilt 14, Sayı 3, 2005, ss. 297-318.
- Dzihic, V., Wieser, A., **Incentives for Democratisation? Effects of EU Conditionality on Democracy in Bosnia & Hercegovina**, Europe-Asia Studies, Cilt 63, Sayı 10, 2011, ss. 1803-1825.
- Egeberg, M., **Transcending Intergovernmentalism? Identity and Role Perceptions of National Officials in EU Decision-Making**, Journal of European Public Policy, Cilt 6, Sayı 3, 1999, ss. 456-474.
- Eldridge, J. L. C., **Kosovo: Land of Uncertainty**, European Security, Cilt 10, Sayı 2, ss. 34-66.
- Eroğlu, E., **Geçmişten Günümüze Sosyal Normlar**, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 50, 2015, ss. 299-308.
- Finnemore, M., Sikkink, K., **International Norm Dynamics and Political Change**, International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics, Cilt 52, Sayı 4, 1998, ss. 887-917.
- Gingeras, R., **Between the Cracks: Macedonia and the 'Mental Map' of Europe**, Canadian Slavonic Papers, Cilt 50, Sayı 3-4, 2008, ss. 341-358.

- Goetz, K. H., Meyer-Sahling, J. H., **The Europeanisation of National Political Systems: Parliaments and Executives**, Living Reviews of European Governments, Cilt 3, Sayı 2, 2008, ss. 4-30.
- Gomes, T. M. R. C., **Promoting the Rule of Law in Serbia. What is Hindering the Reforms in the Justice Sector?**, Communist and Post-Communist Studies, Cilt 50, Sayı 4, 2017, ss. 331-337.
- Grimm, S., Mathis, O. L., **Stability First, Development Second, Democracy Third: The European Union's Policy towards the Post-Conflict Western Balkans, 1991–2010**, Europe-Asia Studies, Cilt 67, Sayı 6, 2015, ss. 916-947.
- Guzzini, S., **A Reconstruction of Constructivism in International Relations**, European Journal of International Relations, Cilt 6, Sayı 2, 2000, ss. 147-154.
- Güner, O., **Anayasal İsim Değişikliği Bağlamında Kuzey Makedonya'nın Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci**, Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, 2020, ss. 1-37.
- Hall, D., **Albania in Europe: Condemned to the Periphery or Beyond?**, Geopolitics, Cilt 6, Sayı 1, ss. 107-118.
- Howorth, J., **Discourse, Ideas, and Epistemic Communities in European Security and Defence Policy**, West European Politics, Cilt 27, Sayı 2, 2004, ss. 211-234.
- Hynek, N., Teti, A., **Saving Identity from Postmodernism? The Normalization of Constructivism in International Relations**, Contemporary Political Theory, Sayı 9, Cilt 2, ss. 171-199.
- Ilirjani, A., **Albania and the European Union**, Mediterranean Politics, Cilt 9, Sayı 2, 2004, ss. 258-264.
- Juncos, A. E., **The EU's Post-Conflict Intervention in Bosnia and Herzegovina: (Re)Integrating the Balkans and/or (Re)Inventing the EU?**, Southeast European Politics, Cilt 6, Sayı 2, 2005, ss. 88-108.

- Karakoç, J., **Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 28, Sayı 3, 2013, ss. 131-160.
- Karamperidou, D., **Politics of the European Union in Bosnia-Herzegovina: Between Conflict and Democracy**, Southeast European and Black Sea Studies, Cilt 14, Sayı 2, ss. 339-341.
- Katzenstein, P. J., Keohane R. O., Krasner, S. D., **International Organization and the Study of World Politics**, International Organization, Cilt 52, Sayı 4, 1998, ss. 645-685.
- Kay, S., **Waging Modern War: Bosnia, Kosovo, and the Future of Combat**, Contemporary Security Policy, Cilt 23, Sayı 1, 2002, ss. 149-156.
- Kentris, K. D., **The European Union and The Balkans: Between Symbiosis and Integration**, Romanian Journal of European Affairs, Cilt 10, Sayı 3, 2010, ss. 56-69.
- Kodaman, T., Baş, N., **Batı Balkanlar'da Avrupalılaşma ve Avrupalılaşmayı Sağlayan Siyasal Mekanizmalar**, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 2017, ss. 45-65.
- Koinova, M., **Challenging Assumptions of the Enlargement Literature: The Impact of the EU on Human and Minority Rights in Macedonia**, Europe-Asia Studies, Cilt 63, Sayı 5, 2011, ss. 807-832.
- Kondonis, H., **Prospects for Balkan Cooperation After the Disintegration of Yugoslavia**, East European Quarterly, Cilt 32, Sayı 3, 1998, ss. 377-394.
- Koslowski, R., **A Constructivist Approach to Understanding the European Union as a Federal Polity**, Journal of European Public Policy, Cilt 6, Sayı 4, 2011, ss. 561-578.
- Kotios, A., **The European Union's Balkan Development Policy**, Intereconomics, Cilt 36, Sayı 4, 2001, ss. 196-207.

- Kratochwill, F.V., Ruggie, J. G., **International Organizaton: A State of the Art on an Art of the State**, International Organization, Cilt 40, Sayı 4, 1986, ss. 753-775.
- Mamuti, A., **Integration Processof Bosnia and Herzegovina to European Union**, International Relations and Diplomacy, Cilt 1, Sayı 3, 2013, ss. 240-247.
- March, J. G., Olsen, J. P., **The Institutional Dynamics of International Political Orders**, International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics, Cilt 52, Sayı 4, 1998, ss. 943-969.
- Oktay, E. G., Rrapaj J., **Sosyal İnşacılık Açısından Kosova'nın Kimliği: Bağımsızlık Sonrasında Ortak Bir "Kosovalı" Kimliği Oluşturmak Mümkün mü?**, Uluslararası İlişkiler, Cilt 13, Sayı 49, 2016, s. 43-59.
- Özkan, B., **Bosna'da Kalıcı Barış Mümkün mü?**, Bilge Strateji, Cilt 6, Sayı 10, 2014, ss. 63-84.
- Pentland, C., **The Choice for Europe. Andrew Moravcsik**, The Journal of Politics, Cilt 62, Sayı 4, 2000, ss. 1254-1256.
- Peterson, J., **US and EU in the Balkans: America Fights the Wars, Europe Does the Dishes?**, European University Institute, Robert Schuman Center for Advanced Studies, Sayı 49, 2001, ss. 1-33.
- Pisciotta, B., **The Center-Periphery Cleavage Revisited: East and Central Europe from Postcommunism to Euroscepticism**, Nationalism and Ethnic Politics, Cilt 22, Sayı 2, 2016, ss. 193-219.
- Price, R., Reus-Smit, C., **Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism**, European Journal of International Relations, Cilt 4, Sayı 3, ss. 259-294.
- Rexhepi, R., Sahiti, V., Rullani, F., **Kosovo Integration in EU**, Prizren Social Science Journal, Cilt 4, Sayı 3, 2020, ss. 11-23.
- Richter, F. T., **National Identity Matters: The Limited Impact of EU Political Conditionality in the Western Balkans**, Journal of European Public Policy, Cilt 17, Sayı 2, 2010, ss. 263-281.

- Risse, T., **“Let’s Argue!”: Communicative Action in World Politics**, International Organization, Cilt 54, Sayı 1, 2000, ss. 1-39.
- Rumelili, B., **Bölgeselcilik ve İnşacılık: Kazanımlar ve Vaatler**, Uluslararası İlişkiler, Cilt 12, Sayı 46, 2015, ss. 169-185.
- Schimmelfennig, F., **The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union**, International Organization, Cilt 55, Sayı 1, 2001, ss. 47-80
- Schimmelfennig, F., Sedelmeier, U., **Theorizing EU Enlargement: Research Focus, Hypothesis and the State of Research**, Journal of European Public Policy, Cilt 9, Sayı 4, 2002, ss. 500-528.
- Sending, O. J., **Constitution, Choice and Change: Problems with the ‘Logic of Appropriateness’ and Its Use in Constructivist Theory**, European Journal of International Relations, Cilt 8, Sayı 4, 2002, ss. 443-470.
- Sevsay, M. E. Y., **Modernleşme ve Toplumsallaşma Sürecinde Kitle İletişim Araçları**, Marmara İletişim Dergisi, Sayı 2, 1993, ss. 141-159.
- Siljak, D., Nagy, S., G., **The Effects of the Crisis on the Convergence Process of the Western Balkan Countries Towards the European Union**, Society and Economy, Cilt 40, Sayı 1, 2018, ss. 105-124.
- Sarı Ertem, H., **Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”**, Güvenlik Stratejileri, Cilt 8, Sayı 16, 2012, ss. 177-236.
- Sebastian, S., **No Time To Wind-Down**, Policy Brief, Sayı 17, 2009, ss. 1-5.
- Sjursen, H., **Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the EU’s Enlargement Policy**, JCMS, Cilt 40, Sayı 3, 2002, ss. 491-513.
- Stryker, S., **The Vitalization of Symbolic Interactionism**, Social Psychology Quarterly, Cilt 50, Sayı 1, 1987, ss. 83-94.
- Stojic, M., **Between Europhobia and Europhilia: Party and Popular Attitudes Towards Membership of the European Union in Serbia and Croatia**,

- Perspectives on European Politics and Society, Cilt 7, Sayı 3, 2006, ss. 312-335.
- Veljanoska, K., Andonov, O., Shibakovski, G., **The Democratization Process in the Western Balkans in the Last 20 Years: Interethnic Relations and Security Implications**, Romanian Journal of European Affairs, Cilt 14, Sayı 2, 2014, ss. 29-41.
- Visoka, G., Gjevori, E., **Census Politics and Ethnicity in the Western Balkans**, East European Politics, Cilt 29, Sayı 4, 2013, ss. 479-498.
- Vučetić, S., **From Southern to Southeastern Europe: Any Lessons for Democratisation Theory?**, Southeast European Politics, Cilt 5, Sayı 2-3, 2004, ss. 115-141.
- Wallace, H., Caporaso, J. A., Schampf, F. W., Moravcsik, A., **Review Section Symposium: The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht**, Journal of European Public Policy, Cilt 6, Sayı 1, 1999, ss. 155-179.
- Weber, M., **Between 'Issues' And 'Oughts': IR Constructivism, Critical Theory, and the Challenge of Political Philosophy**, European Journal of International Relations, Cilt 20, Sayı 2, 2014, ss. 516-543.
- Wendt, A., **Anarşi Devletler Ne Anhyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası**, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 10, Sayı 39, 2013, ss. 3-43.
- Wendt, A., **Collective Identity Formation and the International State**, American Political Science Review, 88, 2, 1994, ss. 384-396.
- Wendt, A., **Constructing International Politics**, International Security, Cilt 20, Sayı 1, 1995, ss. 71-81.
- Tandoğan, M., **Konstrüktivizm (Sosyal İnşacılık) Kuramı Bağlamında Afrika Birliği**, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 3, ss. 634-650.
- Tepshi, A., Qafa, A., **The European Union and Albania, The Relations Between Them**, Mediterranean Journal of Social Sciences, Cilt 6, Sayı 3, ss. 358-370.

- Terdiman, R., **Present Past: Modernity and the Memory Crisis** (1. Baskı), Cornell University Press, Ithaca, 1993.
- Töglhofer, T., **No Time to Lose for the EU: Overcoming the Accession Stalemate in the Western Balkans**, DGAP Policy Brief, Sayı 8, 2019, ss. 1-8.
- Tuncer, F. F., Demir, B., **Makedonya'dan Kuzey Makedonya'ya: Bir Ulus Devletin Dönüşümü Üzerine Sosyal İnşacı Bir Analiz**, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, 2020, ss. 5338-5370.
- Ülger, İ. K., **Balkanlar'ın Batı Sistemine Dahil Olması**, Yeni Türkiye, Cilt 5, Sayı 70, 2015, ss. 5709-5724.
- Yazgan, H., **Bir Kavramsal Çerçeve Olarak "Avrupahlaşma": Kapsam, Gereklilik ve Sınırlar**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 3, 2012, ss. 123-140.
- Zehfuss, M., **Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison**, European Journal of International Relations, Cilt 7, Sayı 3, 2001, ss. 315-348.

EDİTÖRLÜ KİTAP

- Augier, Mie, Teece, David J. (Eds.), (2016). **The Palgrave Encyclopedia of Strategic Management** (1. Baskı). Schulz, M. "*Logic of Consequences and Logic of Appropriateness*", Palgrave Macmillan, New York, 2016, ss. 1-8.
- Balázs, Apor, Behrends, Balázs, Jones, Polly, Rees, E. A. (Eds.), (2004). **The Leader Cult in Communist Dictatorships: Stalin and the Eastern Bloc** (1. Baskı). Sretenovic, S., Puto, A. "*Leader Cults in the Western Balkans (1945–90): Josip Broz Tito and Enver Hoxha*", Palgrave Macmillan, New York, 2004, ss. 208-223.
- Blitz, Brad K. (Ed.), (2006). **War and Change in the Balkans- Nationalism, Conflict and Cooperation** (1. Baskı). Cameron, F. "*The European Union's Role in the Balkans*", Cambridge University Press, New York, 2006, ss. 99-109.

- Byrnes, Timothy A., Katzenstein, Peter J. (Eds.), (2006). **Religion in an Expanding Europe**. Katzenstein, P. J. *"Multiple Modernities as Limits to Secular Europeanization?"*, Cambridge University Press, New York, 2006, ss. 1-33.
- Carlsnaes, Walter, Risse, Thomas, Simmons, A. Beth (Eds.), (2002). **Handbook of International Relations** (1. Baskı). Fearon, J., Wendt, A. "Rationalism v. Constructivism: A Skeptical View", Sage Publications, 2002, ss. 52-72.
- Chayes, Abram (Ed.), (1996). **Preventing Conflict in the Post-Communist World: Mobilizing International and Regional Organizations** (1. Baskı). Zucconi, M., *"The European Union in the Former Yugoslavia"*, The Brooking Institutions, Washington, D.C., 1996, ss. 237-278.
- Checkel, Jeffrey T., Katzenstein, Peter J. (Eds.), **European Identity**, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, Castiglione, D. *"Political Identity in a Community of Strangers"*, ss. 29-51.
- Checkel, Jeffrey T., Katzenstein, Peter J. (Ed.), **European Identity**, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, Checkel, J. T., Katzenstein, P. J. "Conclusion-European Identity in Context", ss. 213-227.
- Checkel, Jeffrey T., Katzenstein, Peter J. (Eds.), **European Identity**, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, Checkel, J. T., Katzenstein, P. J. *"The Politicization of European Identities"*, ss. 1-25.
- Checkel, Jeffrey T., Katzenstein, Peter J. (Eds.), **European Identity**, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, Fligstein, N. *"Who Are The Europeans and How Does This Matter for Politics?"*, ss. 132-166.
- Christiansen, Thomas, Jorgensen, Knud Erik, Wiener, Antje (Ed.), (2001). **The Social Construction of Europe** (1. Baskı). Checkel, J. T. *"Social Construction and European Integration"*, Sage Publications, Londra, 2001, ss. 50-64.
- Christiansen, Thomas, Jorgensen, Knud Erik, Wiener, Antje (Eds.), (2001). **The Social Construction of Europe** (1. Baskı). Fierke, K. M., Wiener, A. *"Constructing Institutional Interests: EU and NATO Enlargement"*, Sage Publications, Londra, 2001, ss. 121-139.

- Christiansen, Thomas, Jorgensen, Knud Erik, Wiener, Antje (Eds.), (2001). **The Social Construction of Europe** (1. Baskı). Marcussen, M., Risse, T., Engelmann D., Knopf H. J., Roscher, K. *“The Evolution of Nation-State Identities”*, Sage Publications, Londra, 2001, ss. 101-120.
- Danchev, Alex, Halverson, Thomas (Eds.), (1996). **International Perspectives on the Yugoslav Conflict** (1. Baskı). Lepick, O. *“French Perspectives”*, St Antony’s College, Oxford, 1996, ss. 76-86.
- Dobos, Corina, Stan, Marius (Eds.), (2010). **History of Communism in Europe** (1. Baskı). Amy, L. *“Re-membering in Albania: The Trans-National Stakes of Violence and Denial in Post-communist Albania”*, Zeta Books, Bucharest, 2010, SS. 205-222.
- Dzankic, Jelena, Keil, Soeren, Kmezic, Marko (Ed.), (2019). **The Europeanisation of the Western Balkans** (1. Baskı). Dzankic, J., Keil, S., Kmezic, M. *“Introduction: The Europeanisation of the Western Balkans”*, Palgrave Macmillan, Cham, 2019, ss. 1-13.
- Dzankic, Jelena, Keil, Soeren, Kmezic, Marko (Eds.), (2019). **The Europeanisation of the Western Balkans** (1. Baskı). Zhelyazkova, A., Damjanovski, I., Nechev, Z., Schimmelfennig, F. *“European Union Conditionality in the Western Balkans: External Incentives and Europeanisation”*, Palgrave Macmillan, Cham, 2019, ss. 15-37.
- Dzankic, Jelena, Keil, Soeren, Kmezic, Marko (Ed.), (2019). **The Europeanisation of the Western Balkans** (1. Baskı). Vachudova, M. A. *“EU Enlargement and State Capture in the Western Balkans”*, Palgrave Macmillan, Cham, 2019, ss. 63-85.
- Dzankic, Jelena, Keil, Soeren, Kmezic, Marko (Eds.), (2019). **The Europeanisation of the Western Balkans** (1. Baskı). Kmezic, M. *“EU Rule of Law Conditionality: Democracy or ‘Stabilitocracy’ Promotion in the Western Balkans?”*, Palgrave Macmillan, Cham, 2019, ss. 87-109.
- Dzankic, Jelena, Keil, Soeren, Kmezic, Marko (Ed.), (2019). **The Europeanisation of the Western Balkans** (1. Baskı). Dzankic, J., Keil, S. *“The*

- Europeanisation of Contested States: Comparing Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro*", Palgrave Macmillan, Cham, 2019, ss. 181-205.
- Dzankic, Jelena, Keil, Soeren, Kmezic, Marko (Eds.), (2019). **The Europeanisation of the Western Balkans** (1. Baski). Bieber, F. "Conclusion: Rethinking Europeanisation", Palgrave Macmillan, Cham, 2019, ss. 237-246.
- Eibl, Otto, Gregor, Miloš (Ed.), (2019). **Thirty Years of Political Campaigning in Central and Eastern Europe** (1. Baski). Atlagić, S., Vučićević, D. "Serbia", Palgrave Macmillan, Bournemouth, 2019, ss 325-342.
- Eibl, Otto, Gregor, Miloš (Eds.), (2019). **Thirty Years of Political Campaigning in Central and Eastern Europe** (1. Baski). Huskić, A., "Bosnia and Herzegovina", Palgrave Macmillan, Bournemouth, 2019, ss 199-217.
- Eibl, Otto, Gregor, Miloš (Eds.), (2019). **Thirty Years of Political Campaigning in Central and Eastern Europe** (1. Baski). Krasniqi, A., "Albania", Palgrave Macmillan, Bournemouth, 2019, ss 179-198.
- Eibl, Otto, Gregor, Miloš (Eds.), (2019). **Thirty Years of Political Campaigning in Central and Eastern Europe** (1. Baski). Maleska, M., "North Macedonia", Palgrave Macmillan, Bournemouth, 2019, ss 255-283.
- Elbasani, Arolda (Ed.), (2013). **European Integration and Transformation in the Western Balkans: Europeanization or Business as usual?** (1. Baski). Elbasani, A. "Europeanization Travels to the Western Balkans: Enlargement Strategy, Domestic Obstacles and Diverging Reforms", Routledge, New York, 2013, ss. 3-21.
- Featherstone, Kevin, Radaelli, Claudio M. (Eds.), (2003). **The Politics of Europeanization**. Börzel T. A., Risse, T. "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe", Oxford University Press, USA, 2003, ss. 57-80.
- Featherstone, Kevin, Radaelli, Claudio M. (Eds.), (2003). **The Politics of Europeanization**. Featherstone, K., "In the Name of "Europe"", Oxford University Press, USA, 2003, ss. 3-26.

- Featherstone, Kevin, Radaelli, Claudio M. (Eds.), (2003). **The Politics of Europeanization**. Radaelli, C. M., *“Europeanization of Public Policy”*, Oxford University Press, USA, 2003, ss. 27-56.
- Goodin, Robert E. (Ed.), (2006). **The Oxford Handbook of Political Institutions** (1. Baskı). March, J. G., Olsen J. P. *“Elaborating the New Institutionalism”*, Oxford University Press, New York, 2006, ss. 3-20.
- Graziano, Paolo, Vink, Maarten, P. (Eds.), (2007). **Europeanization: New Research Agendas**. Bulmer, S., *“Theorizing Europeanization”*, Palgrave Macmillan, Great Britain, 2007, ss. 46-58.
- Hideo, Sato (Ed.), (2003). **Containing Conflict: Cases in Preventive Diplomacy**. Gen, K. *“Preventing Ethnic Conflicts: A Reconsideration of the Self-Determination Principle”*, Japan Center for International Exchange, Tokyo, 2003, ss. 21-60.
- Kaeding, Michael, Pollak, Johannes, Schmidt, Paul (Eds.), (2021). **Euroscepticism and the Future of Europe** (1. Baskı). Džihic, V. *“Bosnia and Herzegovina: Ethnopolitics and Hopeful Euroscepticism-No Light at the End of the European Tunnel?”*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss.13-15.
- Kaeding, Michael, Pollak, Johannes, Schmidt, Paul (Eds.), (2021). **Euroscepticism and the Future of Europe** (1. Baskı). Hajrullahu, V. *“Kosovo: Moonwalking Towards the European Union”*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss. 77-80.
- Kaeding, Michael, Pollak, Johannes, Schmidt, Paul (Eds.), (2021). **Euroscepticism and the Future of Europe** (1. Baskı). Jacimovic, D., Rogic, S. *“Montenegro: A Great Bargain Between the European Union Optimism and Real Euroscepticism”*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss. 101-104.
- Kaeding, Michael, Pollak, Johannes, Schmidt, Paul (Eds.), (2021). **Euroscepticism and the Future of Europe** (1. Baskı). Rajchinovska Pandeva, I. *“North Macedonia: The Name in Exchange for European Membership?”*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss. 105-108.
- Kaeding, Michael, Pollak, Johannes, Schmidt, Paul (Eds.), (2021). **Euroscepticism and the Future of Europe** (1. Baskı). Savković, M. *“Serbia: Our Greatest*

- Fear- An Empty Country, Pawn in the Hands of Great Powers on the "Periphery of the Periphery"*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss.127-130.
- Kaeding, Michael, Pollak, Johannes, Schmidt, Paul (Eds.), (2021). **Euroscepticism and the Future of Europe** (1. Baskı). Vrugtman, L. *"Albania: Will the EU's Ambiguity Lead to Euroscepticism?"*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss. 1-4.
- Karini, Artan (Ed.), (2019). **International Aid, Administrative Reform and the Politics of EU Accession: The Case of Albania** (1. Baskı). Karini, A. *"Albania: A Pre- and Post-1990 Snapshot"*, Palgrave Macmillan, 2019, ss. 33-52.
- Klinke, Andreas, Renn, Ortwin, Lehnert, Jean-Paul (Eds.), (1997). **Ethnic Conflicts and Civil Society- Proposals for a New Era in Eastern Europe** (1. Baskı). Cuk, N. S. *"Temptations of Transition and Identity Crisis in Post-Communist Countries: The Example of Former Yugoslavia"*, Ashgate Publishing, Great Britain, 1997, ss. 83-98.
- Kofos, Evangeles, Vlasidis, Vlas (Eds.), (2003). **Athens - Skopje: An Uneasy Symbiosis (1995-2002)** (1. Baskı), Kofos, E. *"The Unresolved 'Difference Over The Name': A Greek Perspective"*, Papazisiz Publishers, Athens, 2003, ss. 125-223.
- Kubalkova, Vendulka, Onuf, Nicholas, Kowert, Paul (Eds.), (1998). **International Relations in a Constructed World**. Onuf, N. *"Constructivism: A User's Manual"*, M.E. Sharpe Armonk, 1998, ss. 58-78.
- Kubalkova, Vendulka (Ed.), (2016). **Foreign Policy in a Constructed World**. Kubalkova, V. *"Introduction"*, Routledge, London and New York, 2016, ss. 3-11.
- Lapid, Yosef, Kratochwil, Friedrich, (Ed.), (1996). **The Return of Culture and Identity in IR Theory** (1. Baskı). Campbell, D. *"Violent Performances: Identity, Sovereignty, Responsibility"*, Lynne Rienner Publishers, 1996, ss. 163-180.

- Lapid, Yosef, Kratochwil, Friedrich, (Eds.), (1996). **The Return of Culture and Identity in IR Theory** (1. Baskı). Kratochwil, F. “*Citizenship: On the Border of Order*”, Lynne Rienner Publishers, 1996, ss. 181-197.
- Lapid, Yosef, Kratochwil, Friedrich, (Eds.), (1996). **The Return of Culture and Identity in IR Theory** (1. Baskı). Wendt, A. “*Identity and Structural Change in International Politics*”, Lynne Rienner Publishers, 1996, ss. 47-64.
- Lucarelli, Sonia, Cerutti, Furio, Schmidt, Vivien A., (Eds.), (2011). **Debating Political Identity and Legitimacy in the European Union** (1. Baskı). Meyer, M. F. “*Public Visibility and Citizen Participation: the Europeanization of Foreign Policy Debates in the British and German Public Spheres*”, Routledge, New York, 2011, ss. 168-192.
- Lucarelli, Sonia, Manners, Ian, (Eds.), (2006). **Values and Principles in European Union Foreign Policy** (1. Baskı) Lucarelli, S., Menotti, R. “The Use of Force as Coercive Intervention”, Routledge, New York, 2006, ss. 147-163.
- Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, (Eds.), (1993). **Balkanlar** (1. Baskı). Ekinci, B. “*Yugoslavya’nın Dağılması ve Türkiye*”, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1993, ss. 251-257.
- Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, (Eds.), (1993). **Balkanlar** (1. Baskı). Soysal, İ. “*Günümüzde Balkanlar ve Türkiye’nin Tutumu*”, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1993, ss. 180-252.
- Örs, H. Birsan Hekimoğlu, (Ed.), (2016). **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler** (9. Baskı). Öztan, G. G., “*Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir ‘Üçüncü Yol’ Vaadi*” İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 515-542.
- Örs, H. Birsan Hekimoğlu, (Ed.), (2016). **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler** (9. Baskı). Kerestecioğlu, İ. Ö., “*Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prensen Frenkeştayn’ın Canavarına*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 309-350.
- Örs, H. Birsan Hekimoğlu, (Ed.), (2016). **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler** (9. Baskı). Örs, H. B., “*İdeoloji: Karmaşık Dünyayı*

Anlaşılır Kılmak”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 3-45.

Philippart, Eric, Winand, Pascaline (Eds.), (2001). **Ever Closer Partnership: Policy-Making in US-EU Relations** (3. Baskı). Ginsberg, R. H. “EU-US Relations After Amsterdam: Finishing Europe”, PIE-Peter Lang, Brussels, 2001, ss. 351-362.

Povey, Keith, (Ed.), (2013). **Uluslararası İlişkiler Teorileri** (4. Baskı). Burchill, S., Linklater, A., “*Giriş*”, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 11-51.

Povey, Keith, (Ed.), (2013). **Uluslararası İlişkiler Teorileri** (4. Baskı). Devetak, R., “*Eleştirel Teori*”, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 285-314.

Povey, Keith, (Ed.), (2013). **Uluslararası İlişkiler Teorileri** (4. Baskı). Nardin, T., “*Uluslararası Siyaset Teorisi*”, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 379-416.

Povey, Keith, (Ed.), (2013). **Uluslararası İlişkiler Teorileri** (4. Baskı). Reus-Smit, C., “*Konstruktivizm*”, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 285-314.

Reus-Smit, Christian (Ed.), (2004). **The Politics of International Law** (1. Baskı), Reus-Smit, C. “*Introduction*”, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Rupnik, Jacques, (Ed.), (2011). **The Western Balkans and The EU** (1. Baskı). Ordanoski, S., “*The Story of Macedonian Populism ‘All We Want is Everything!’*”, The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss. 95-109.

Rupnik, Jacques, (Ed.), (2011). **The Western Balkans and The EU** (1. Baskı). Radulovic, M., “*Montenegro’s Journey Towards EU Accession*”, The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss. 79-94.

Rupnik, Jacques, (Ed.), (2011). **The Western Balkans and The EU** (1. Baskı). Rupnik, J., “*Executive Summary*”, The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss. 7-16.

Rupnik, Jacques, (Ed.), (2011). **The Western Balkans and The EU** (1. Baskı). Sarajlic-Maglic, R., “*BiH After The Election- A Tale of Disillusioned*

Optimism”, The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss. 47-58.

Rupnik, Jacques, (Ed.), (2011). **The Western Balkans and The EU** (1. Baskı). Stiks, I., “*The European Union and Citizenship Regimes in the Western Balkans*”, The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss. 123-134.

Rupnik, Jacques, (Ed.), (2011). **The Western Balkans and The EU** (1. Baskı). Surroi, V., “*The Unfinished State(s) in the Balkans and the EU: The Next Wave*”, The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss. 111-120.

Rupnik, Jacques, (Ed.), (2011). **The Western Balkans and The EU** (1. Baskı). Teokarevic, J., “*Ten Years of Post-Milosević Transition in Serbia: Problems and Prospects*”, The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2011, ss. 59-78.

Schnabel, Albrecht, Thakur, Ramesh Chandra (Eds.), (2001). **Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship** (1. Baskı). Bell, C. “*Force, Diplomacy, and Norms*”, United Nations University Press, New York, 2001, ss. 448-462.

Schnabel, Albrecht, Thakur, Ramesh Chandra (Eds.), (2001). **Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship** (1. Baskı). Butler, N. “*NATO: From collective defence to peace enforcement*”, United Nations University Press, New York, 2001, ss. 273-290.

Schnabel, Albrecht, Thakur, Ramesh Chandra (Eds.), (2001). **Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship** (1. Baskı). Ikenberry, G. J. “*The Costs of Victory: American Power and the Use of Force in the Contemporary Order*”, United Nations University Press, New York, 2001, ss. 85-100.

Schnabel, Albrecht, Thakur, Ramesh Chandra (Eds.), (2001). **Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship** (1. Baskı). Khutsishvili, G., Schnabel, A. “*The Kosovo conflict: The Balkans and the Southern Caucasus*”, United Nations University Press, New York, 2001, ss. 64-81.

Schnabel, Albrecht, Thakur, Ramesh Chandra (Eds.), (2001). **Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship** (1. Baskı). Schnabel, A., Thakur, R. C. “*Kosovo, The Changing Contours of World Politics, and the Challenge of World Order*” United Nations University Press, New York, 2001, ss. 1-16.

Tezcan,ERCÜMENT, Aras, İlhan, Günar, Altuğ, (Eds.), (2015). **Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi- AB36 Mümkün mü?** (1. Baskı). Akıncılar Köseoğlu, N. “*Avrupa Birliği’ne Katılım Yolunda Karadağ*”, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 517-540.

Tezcan,ERCÜMENT, Aras, İlhan, Günar, Altuğ, (Eds.), (2015). **Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi- AB36 Mümkün mü?** (1. Baskı). Özekmekçi, İ. “*Avrupa Birliği’ne Katılım Yolunda Kosova*”, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 659-690.

Tezcan,ERCÜMENT, Aras, İlhan, Günar, Altuğ, (Eds.), (2015). **Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi- AB36 Mümkün mü?** (1. Baskı). Şekercioğlu, S., “*Avrupa Birliği’ne Katılım Yolunda Sırbistan*”, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 541-578.

Tezcan,ERCÜMENT, Aras, İlhan, Günar, Altuğ, (Eds.), (2015). **Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi- AB36 Mümkün mü?** (1. Baskı). Uğurkan, E. “*Avrupa Birliği’ne Katılım Yolunda Bosna-Hersek*”, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 619-658.

Tezcan,ERCÜMENT, Aras, İlhan, Günar, Altuğ, (Eds.), (2015). **Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi- AB36 Mümkün mü?** (1. Baskı). Yurtsever, Ş. “*Avrupa Birliği’ne Katılım Yolunda Arnavutluk*”, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 487-516.

YAYINLANMIŞ BİLDİRİLER

Blaga, D., Brie, M., (27 Aralık 2013), **Differentiated Integration- from Theory to Practice. Determiners in the Integration Process of the Western Balkans: Ethnicity**, MPRA Paper, University of Oreda, Romania, 2013, ss. 173-185. States, St. Louis.

YAYINLANMAMIŞ BİLDİRİLER

- Büyükbay, C., Merdzanovic, A., (2012), **Euroscepticism in Turkey and Bosnia-Herzegovina**. 62nd Political Studies Association Annual International Conference, Belfast.
- Hall, P. A., Taylor, R. C. R., (1996). **Political Science and the Three Institutionalisms**. MPIFG Scientific Advisory Board, USA.
- March, J. G., Olsen, J. P. **The Logic of Appropriateness**. Arena Working Papers, University of Oslo.

İNTERNET KAYNAKLARI

Declaration on the ‘Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union’ (16 December 1991), <https://www.dipublico.org/100636/declaration-on-the-guidelines-on-the-recognition-of-new-states-in-eastern-europe-and-in-the-soviet-union-16-december-1991/>, Erişim Tarihi: 12/02/2020.

Müller, P, Flers, N. A. **Applying the Concept of Europeanization to the Study of Foreign Policy: Dimensions And Mechanisms**, Paper Prepared for the **GARNET Conference 2010- The European Union in International Affairs, Panel B.3**, <https://www.ies.be/files/M%C3%BCller-B3.pdf>, Erişim Tarihi: 15/07/2019.

United Nations- Archives and Records Management Section: Summary of AG-065 International Conference on the Former Yugoslavia,
<https://search.archives.un.org/downloads/international-conference-on-former-yugoslavia-icfy-1992-1993.pdf>, Erişim Tarihi: 11/02/2020.

Vesnik, N. **Western Balkans: Berlin Process Summit Kicks Off**, 10/11/2020, Independent Balkan New Agency, <https://balkaneu.com/western-balkans-berlin-process-summit-kicks-off/>, Erişim Tarihi: 12/12/2020.

RAPORLAR

Damjanovski, I., **Analysis of Public Opinion on North Macedonia's Accession to the European Union 2014-2020**, Institute for Democracy, Skopje, 2021.

Popovic, M., **Serbia and Major Powers: Public Opinion on EU and Russian Influence**, Belgrade Center for Security Policy, Belgrade, 2017.

Turcilo, T., **Bosnia-Herzegovina and the European Union: Strong European Identity in Spite of Scepticism**, The Foreign Policy Initiative, 2013.

İNTERNET/KURUM

BBC News, **Kosova AB Üyeliği Yolunda İlk Adımı Attı**, 2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151028_kosova_ab, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

Council of the European Union, **Thessaloniki European Council: Presidency Conclusions**, 2003, <https://www.consilium.europa.eu/media/20847/76279.pdf>, Erişim Tarihi: 15/03/2020.

Council of the European Union, **Brussels European Council (12 and 13 December 2003)- Presidency Conclusions**, 2004, <https://www.consilium.europa.eu/media/20825/78364.pdf>, Erişim Tarihi: 23/03/2020.

Council of the European Union, **Brussels European Council (15/16 June 2006)- Presidency Conclusions**, 2006,
<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10633-2006-INIT/en/pdf>,
Erişim Tarihi: 23/03/2020.

Council of the European Union, **Brussels European Council (16 and 17 June 2005)- Presidency Conclusions**, 2005,
<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10255-2005-INIT/en/pdf>,
Erişim Tarihi: 23/03/2020.

Council of the European Union, **Brussels European Council (17 and 18 June 2004)- Presidency Conclusions**, 2004,
<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10679-2004-INIT/en/pdf>,
Erişim Tarihi: 23/03/2020.

Council of the European Union, **Brussels European Council (19/20 June 2008)- Presidency Conclusions**, 2008,
<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11018-2008-INIT/en/pdf>,
Erişim Tarihi: 23/03/2020.

Council of the European Union, **Brussels European Council (20 and 21 March 2003)- Presidency Conclusions**, 2003,
<https://www.consilium.europa.eu/media/20858/75136.pdf>, Erişim Tarihi: 23/03/2020.

Council of the European Union, **Joint Conclusions of the Economic and Financial Dialogue between the EU and the Western Balkans and Turkey**, 2019,
<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9474-2019-INIT/en/pdf>,
Erişim Tarihi: 23/03/2020.

Council of the European Union, **Special Report No 21/2016 by the Court of Auditors: "EU pre-accession assistance for strengthening administrative capacity in the Western Balkans: a meta-audit" - Council Conclusions**, 2017,
<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6594-2017-INIT/en/pdf>, Erişim Tarihi: 23/03/2020.

Council of the European Union, **Stabilisation and Association Agreement (SAA) between the European Union and Kosovo signed**, 2015, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/10/27/kosovo-eu-stabilisation-association-agreement/>, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

Countrymeters, **Albania Population**, 2021, <https://countrymeters.info/en/Albania#religion>, Erişim Tarihi: 21/03/2021.

Countrymeters, **Bosnia and Herzegovina Population**, 2021, https://countrymeters.info/en/Bosnia_and_Herzegovina, Erişim Tarihi: 21/03/2021

Countrymeters, **Kosovo Population**, 2021 <https://countrymeters.info/en/Kosovo>, Erişim Tarihi: 21/03/2021.

Countrymeters, **Montenegro Population**, 2021, <https://countrymeters.info/en/Montenegro>, Erişim Tarihi: 02/03/2021.

Countrymeters, **North Macedonia Population**, 2021 https://countrymeters.info/en/North_Macedonia, Erişim Tarihi: 21/03/2021.

Countrymeters, **Serbia Population**, 2021, <https://countrymeters.info/en/Serbia#religion>, Erişim Tarihi: 21/03/2021.

European Commission, **A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans**, 2018, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

European Commission, **Albania Progress Report**, 2014, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-albania-progress-report_en.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

European Commission, **A European Future for Kosovo**, 2005, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_05_450, Erişim Tarihi: 08/07/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Albania 2013 Progress Report**, 2013, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2013/package/al_rapport_2013_en.pdf), Erişim Tarihi: 01/05/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Albania 2016 Report**, 2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_albania.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Albania 2020 Report**, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/albania_report_2020.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Bosnia and Herzegovina 2012 Progress Report**, 2012, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/package/ba_rapport_2012_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Bosnia and Herzegovina 2014 Progress Report**, 2014, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-bosnia-and-herzegovina-progress-report_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Bosnia and Herzegovina 2015 Report**, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_bosnia_and_herzegovina.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Kosovo* 2015 Report**, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_kosovo.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Kosovo* 2016 Report**, 2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_kosovo.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document Kosovo* 2018 Report**, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-kosovo-report.pdf>, Erişim Tarihi: 10/04/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Kosovo* 2020 Report**, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/kosovo_report_2020.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Montenegro 2015 Report**, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_montenegro.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Montenegro 2016 Report**, 2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_montenegro.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Montenegro 2018 Report**, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-montenegro-report.pdf>, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Serbia 2010 Progress Report**, 2010, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2010/package/sr_rapport_2010_en.pdf, Erişim Tarihi: 06/05/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Serbia 2012 Progress Report**, 2012, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/package/sr_rapport_2012_en.pdf, Erişim Tarihi: 06/05/2020.

enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/package/sr_rapport_2012_en.pdf, Erişim Tarihi: 01/05/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Serbia 2018 Report**, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-serbia-report.pdf>, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: Serbia 2020 Report**, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/serbia_report_2020.pdf, Erişim Tarihi: 05/10/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia Report 2015**, 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report**, 2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf, Erişim Tarihi: 01/03/2020.

European Commission, **Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2018 Report**, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-report.pdf>, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

European Commission, **Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Commission Opinion on Albania's Application for Membership of the European Union**, 2010, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2010/package/al_opinion_2010_en.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

European Commission, **Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013**, 2012, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/package/strategy_paper_2012_en.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

European Commission, **Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Enhancing The Accession Process- A Credible EU Perspective for the Western Balkans**, 2020, <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2020/EN/COM-2020-57-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

European Commission, **European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations**, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/north-macedonia_en, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

European Commission, **Kosovo* Progress Report**, 2014, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-kosovo-progress-report_en.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

European Commission, **Kosovo* 2013 Progress Report**, 2013, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2013/package/brochures/kosovo_2013.pdf, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

European Commission, **Key Findings of the Opinion on Bosnia and Herzegovina's EU Membership Application and Analytical Report**, 2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/country_19_2778, Erişim Tarihi: 02/03/2021.

European Commission, **Key Findings of the 2020 Report on Albania**, 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/country_20_1794, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

European Commission, **Key Findings of the 2020 Report on Kosovo**, 2020,
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/country_20_1797,
Erişim Tarihi: 02/01/2021.

European Commission, **Key Findings of the 2020 Report on Montenegro**, 2020,
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/COUNTRY_20_1796,
Erişim Tarihi: 02/01/2021.

European Commission, **Key Findings of the 2020 Report on North Macedonia**, 2020,
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/country_20_1795, Erişim Tarihi: 05/01/2021.

European Commission, **Key Findings of the 2019 Report on Serbia**, 2019,
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/COUNTRY_19_2780,
Erişim Tarihi: 03/02/2021.

European Commission, **Key Findings of the 2020 Report on Serbia**, 2020,
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/country_20_1792,
Erişim Tarihi: 01/02/2021.

European Commission, **Montenegro Progress Report**, 2014,
https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-montenegro-progress-report_en.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

European Commission, **Montenegro 2013 Progress Report**, 2013,
https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2013/package/brochures/montenegro_2013.pdf, Erişim Tarihi: 05/05/2020.

European Commission, **Prosperity and Stability in a Wider Europe**, 1991,
https://ec.europa.eu/dorie/fileDownload.do;jsessionid=LN6YHvCC-gYtZ_wijp19nOzxflP2WqUH3IT8yFOJqm8WSypYG2dU!-913509828?docId=168980&cardId=168980, Erişim Tarihi: 01/03/2021.

European Commission, **Report from the Commission to the Parliament and the Council on Montenegro's Progress in the Implementation of Reforms**, 2012,
https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/package/brochures/montenegro_2012.pdf

enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/montenegro_spring_report_en.pdf, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

European Commission, **Serbia Progress Report 2014**, 2014, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20140108-serbia-progress-report_en.pdf, Erişim Tarihi: 05/05/2020.

European Commission, **Standard Eurobarometer 93 Summer 2020**, 2020, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2262>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

European Council, **Cannes European Council: Presidency Conclusions**, 1995, <https://www.consilium.europa.eu/media/21189/cannes-european-council.pdf>, Erişim Tarihi: 10/03/2020.

European Council, **Cardiff European Council 15 and 16 June 1998 Presidency Conclusions**, 1998, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/54315.pdf, Erişim Tarihi: 24/06/2020.

European Council, **European Council at Corfu: Presidency Conclusions**, 1994, <https://www.consilium.europa.eu/media/21207/corfu-european-council.pdf>, Erişim Tarihi: 10/03/2020.

European Council, **European Council in Copenhagen: Conclusions of the Presidency**, 1993, <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>, Erişim Tarihi: 10/03/2020.

European Council, **European Council Meeting (17 and 18 October 2019)- Conclusions**, 2019, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-23-2019-INIT/en/pdf>, Erişim Tarihi: 15/03/2020.

European Council, **European Council Meeting (22 March 2018)- Conclusions**, 2018, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-1-2018-INIT/en/pdf>, Erişim Tarihi: 15/03/2020.

European Council, **EU-Western Balkans Summit: Sofia Declaration, 17 May 2018**, 2018, https://www.consilium.europa.eu/media/34776/sofia-declaration_en.pdf, Erişim Tarihi: 15/03/2020.

European Council, **Remarks by President Donald Tusk after the EU-Western Balkans summit**, 2018, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/05/17/remarks-by-president-donald-tusk-after-the-eu-western-balkans-summit/>, Erişim Tarihi: 15/03/2020.

European Council, **European Council 23/24 June 2011 Conclusions**, 2011, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-23-2011-REV-1/en/pdf>, Erişim Tarihi: 25/05/2020.

European Parliament, **Committee on Foreign Affairs: Amendments 1-376- On a European Parliament recommendation to the Council, the Commission and the Vice-President of the Commission / High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy on the Western Balkans, in the run-up to the 2020 summit**, 2020, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/AFET-AM-648421_EN.pdf, Erişim Tarihi: 27/03/2020.

European Parliament, **Committee on International Trade: Ammendments 1-38- Recommendation to the Council, the Commission and the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy on the Western Balkans, in the Run-up to the May 2020 Summit**, 2020, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/INTA-AM-648388_EN.pdf, Erişim Tarihi: 27/03/2020.

European Parliament, **Members, Bodies and Activities**, 2020, <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>, Erişim Tarihi: 27/03/2020.

European Parliament, **Western Balkans**, 2019, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2017/N54128/doc_en.pdf, Erişim Tarihi: 27/03/2020.

European Union, **Conference on Accession to the European Union- Serbia**, 2014, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/AD%201%202014%20INIT/EN/pdf>, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

European Union, **Delegation of the European Union to Albania**, 2020, https://eeas.europa.eu/delegations/albania/6953/albania-and-eu_en), Erişim Tarihi: 20/05/2020.

European Western Balkans, **Local Opinion Poll: Continuous Rise in Support for Montenegro's EU Accession**, 2017, <https://europeanwesternbalkans.com/2017/01/19/local-opinion-poll-continuous-rise-in-support-for-montenegros-eu-accession/>, Erişim Tarihi: 02/02/2021.

European Western Balkans, **47% of Citizens Support Serbian Membership to the EU**, 2017, <https://europeanwesternbalkans.com/2017/02/06/47-of-citizens-support-serbian-membership-to-the-eu/>, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

International Court of Justice, **Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders Accordance With International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo**, 2010, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>, Erişim Tarihi: 05/03/2020.

International Republican Institute, **Survey of Serbian Public Opinion**, 2015, https://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/serbia_november_2015_poll_public_release.pdf, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

NATO, **NATO's Role in Relation to the Conflict in Kosovo**, 1999, <https://www.nato.int/kosovo/history.htm#D>, Erişim Tarihi: 08/07/2020.

Office of the High Representative, **OHR SRT News Summary, 10 Dec. 1997**, 1997, http://www.ohr.int/ohr_archive/ohr-srt-news-summary-10-dec-1997-4/, Erişim Tarihi: 24/06/2020.

Organization for Security and Co-operation in Europe, **Human Rights in Kosovo: As Seen, As Told: An Analysis of The Human Rights Findings of the OSCE Kosovo Verification Mission**, October 1998 to June 1999, 1999,

<https://www.osce.org/files/f/documents/d/d/17772.pdf>, Erişim Tarihi: 24/06/2020.

Organization for Security and Co-operation in Europe, **Framework Agreement**, 2001, <https://www.osce.org/files/f/documents/2/8/100622.pdf>, Erişim Tarihi: 05/11/2020.

Pew Research Center, **Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues**, 2018, <https://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/#europe-importance>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

The Government of the Republic of Serbia, **Continuous Support of Citizens to Serbia's EU Membership**, 2020, <https://www.srbija.gov.rs/vest/en/149496/continuous-support-of-citizens-to-serbias-eu-membership.php>, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

The National Democratic Institute, **Albania Political Engagement**, 2020, <https://www.ndi.org/sites/default/files/Albania%20Political%20Engagement%20Survey%202020%20English.pdf>, Erişim Tarihi: 03/02/2021.

The National Democratic Institute, **Kosovo Public Opinion on Dialogue with Serbia**, 2018, <https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Kosovo%20Dialogue%20Report%202018.pdf>, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

The National Democratic Institute, **Montenegro Public Opinion Survey**, 2020, <https://www.ndi.org/sites/default/files/MGpollpublicaug%2720.pdf>, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

The National Democratic Institute, **NDI Kosovo Public Opinion Poll 2020**, 2020, <https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Kosovo%20Public%20Opinion%20Poll%20-%20May%202020.pdf>, Erişim Tarihi: 03/02/2021.

The National Democratic Institute, **NDI Poll: Public Opinion Research in North Macedonia**, 2020,

https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI_PPT_ENG_FINAL_PUBLIC%20VERSION_1.pdf, Erişim Tarihi: 02/03/2021.

The National Democratic Institute, **Serbia: Overcoming Barriers to Inter-Ethnic Dialogue**, 2018,
<https://www.ndi.org/sites/default/files/Overcoming%20Barriers%20to%20Inter-Ethnic%20Dialogue%20Public%20Opinion%20Research%20-%20November%202018%20%281%29.pdf>, Erişim Tarihi: 02/01/2021.

The National Democratic Institute, **Public Opinion Poll: Bosnia and Herzegovina**, 2019,
<https://www.ndi.org/sites/default/files/BiH%202019%20Poll.pdf>, Erişim Tarihi: 02/03/2021.

The National Democratic Institute, **Serbia: Spring 2020 Public Opinion Research**, 2020,
https://www.ndi.org/sites/default/files/serbiapollspring2020%20May%20NDI_PUBLIC%20v7.pdf, Erişim Tarihi: 01/02/2021.

United Nations, **Rambouillet Agreement: Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo**, 1999,
https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990123_RambouilletAccord.pdf, Erişim Tarihi: 08/07/2020.

United Nations Resident Coordinator's Office in Bosnia and Herzegovina, **Public Opinion Poll Results: Analitical Report**, 2013,
www.undp.org/content/dam/unct/bih/PDFs/Prism%20Research%20for%20UN%20RCO_Statistical%20report.pdf, Erişim Tarihi: 02/03/2021.

United Nations Security Council, **Resolution 721**, 1991,
[https://undocs.org/S/RES/721\(1991\)](https://undocs.org/S/RES/721(1991)), Erişim Tarihi: 12/02/2020.

United Nations Security Council, **Resolution 808** (1993), 1993,
[https://undocs.org/S/RES/808\(1993\)](https://undocs.org/S/RES/808(1993)), Erişim Tarihi: 01/08/2020.

United Nations Security Council, **Resolution 824** (1993), 1993,
[https://undocs.org/S/RES/824\(1993\)](https://undocs.org/S/RES/824(1993)), Erişim Tarihi: 04/08/2020.

United Nations Security Council, **Resolution 1244**, 1999,
[https://undocs.org/S/RES/1244\(1999\)](https://undocs.org/S/RES/1244(1999)), Erişim Tarihi: 28/02/2020.

İNTERNET KAYNAKLARI

Radosavljevic, Z. **EU Must ‘Marry’ Western Balkans Quickly to Avoid New Risk- Albania PM,** 5/12/2017, Euractiv, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/eu-must-marry-western-balkans-quickly-to-avoid-new-risks-albania-pm/>, Erişim Tarihi: 21/03/2021.

EKLER

Ek-1: Güner Ureya (Kosovalı Diplomat) ile 20.07.2019 Tarihinde Yapılan Görüşme

- **Soru:** Uluslararası İlişkiler teorileri göz önünde bulundurulduğunda, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte sistemdeki değişimi açıklamada yetersizliğin olduğunu düşünüyor musunuz?
- **Ureya:** Soğuk Savaş'ın sona ermesi hem denge açısından hem de daha önce SSCB'nin etki altındaki coğrafyalarda belirgin bir şekilde yeni bir durumu ortaya çıkardı. Sürece sadece güç dengesi üzerinde de bakmak yeterli değildir. Özellikle 90'lı yıllarda bilişim sektörünün çok hızlı gelişmesi ve dönüştürücü gücü, devlet ve uluslararası örgütlerin yanı sıra, diğer aktörlerin de uluslararası ilişkilerde etkisini pekiştirdi. Tabi birçok şeyi açıklamada uluslararası ilişkiler teorileri yetersiz kaldı.
- **Soru:** AB'nin Batı Balkanlardaki dönüştürücü gücünün sosyal inşacılık perspektifinden inceleme çalışması başarılı mı başarısız mı?
- **Ureya:** AB yasalarına uyum süreci iyi işlemesi durumunda evet, sosyal inşacılık perspektifinden bakıldığında Batı Balkanlar'da AB'nin dönüştürücü gücü olduğu çok açıktır. Ancak özellikle son yıllarda göç olgusunun AB ülkelerinin iç siyasetinde önemli tartışma malzemesi haline gelmesi ve üyelik sürecin uzamasının da Batı Balkan ülkelerinde özellikle oluşturduğu motivasyon düşüklüğü dönüşümün istendiği dinamizme erişememesine yol açmaktadır. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik süreci ile Batı Balkan ülkelerinin AB üyelik süreci kıyaslandığında tek başına sosyal inşacılıkla açıklanamayacak bir tablo ortaya çıktığını görmekteyiz. Yeni dinamiklerin ve konjonktürün etkisi söz konusudur.
- **Soru:** AB'nin kimlik üzerinden Batı Balkanlar yaklaşımında ne gibi bir değerlendirme yaparsınız?
- **Ureya:** Batı Balkanlar'da devlet kimliğine AB üyelik sürecinin etkileri bariz bir şekilde görünmektedir. Özellikle ülkelerde uyum yasaları çerçevesindeki mevzuat değişiklikleri ve Batı Balkanlar'da bölgesel işbirliğin artırılmasına yönelik kurulan mekanizmaların da devlet kimliği üzerinde etkileri

görülmektedir. Kabaca değerlendirildiğine AB değerlerine referansla bölgede demokrasi, özgürlükler ve insan haklarına yaklaşımda ciddi değişiklikler olduğunu söyleyebiliriz.

- **Soru:** Bosna-Hersek ile AB, bütünleşme sürecinde karşılıklı bir oluşum içine girebilir mi?
- **Ureya:** AB'ye üyelik Bosna Hersek'in iç konsolidasyonu konusunda hayati önem taşıyacaktır. Ancak esas sorun üyelik sürecinde Dayton Barış Anlaşması'ndan kaynaklı işlevsiz devlet mekanizmalarının ne kadar uyumlu çalışacağıyla alakalıdır. Brüksel-Saraybosna ilişkisiyle açıklanamayacak biri durumdur bu. Özellikle Sırp Cumhuriyeti'nin (Republika Srpska) merkez organlarıyla işbirliği iradesi bu süreçte belirleyici olmaya devam edecektir. Bütün iç dinamikler dikkate alındığında AB'nin sadece Bosna Hersek değil diğer Batı Balkan ülkelerinin de üyeliği konusunda MDA ülkelerinin üyeliğinde olduğu gibi daha hızlı, daha stratejik ve daha kararlı olma gereği aşîkardır. Bu başariılırsa karşılıklı etkileşim ve bütünleşme gerçekleşecek. Aksi takdirde bölge öngörülemeyen durumlarla karşı karşıya kalacaktır.
- **Soru:** Kosova ile AB, bütünleşme sürecinde karşılıklı bir oluşum içine girebilir mi?
- **Ureya:** Kosova'nın AB ile ilişkilerinde özellikle ülke bağımsızlığını tanımayan beş AB üyesinin tavrı büyük önem taşımaktadır. İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalandığında zor da olsa bir ara formül bulundu, ancak birçok platformda Kosova'nın katılım formülüyle ilgili tartışmalar yaşanmaktadır. Kosova'nın bu beş ülke tarafından tanınması AB ile uyum ve bütünleşme sürecini hızlandıracaktır. Kosova'nın daha önce uluslararası himayede olması ve bağımsızlık ilanı sürecinde özellikle Anayasası ve diğer mevzuatının AB normlarına göre hazırlanması ileride Priştine'nin işini kolaylaştıracaktır. Diğer Batı Balkan ülkelerinde olduğu gibi Kosova'da da yargı sisteminin işleyişi ile ilgili ciddi reformlara ihtiyaç vardır.
- **Soru:** Sırbistan ile AB, bütünleşme sürecinde karşılıklı bir oluşum içine girebilir mi?
- **Ureya:** Sırbistan AB'ye uyum süreci kapsamında reformlar yapmakta, lakin Kosova'ya yaklaşımı da üyelik perspektifinde belirleyici olacaktır. AB bunu

açık bir şekilde dillendirmese de Avrupa ailesinin güçlü ülkeleri bu konuyu açık bir şekilde ifade etmektedirler.

- **Soru:** Karadağ ile AB, bütünleşme sürecinde karşılıklı bir oluşum içine girebilir mi?
- **Ureya:** Karadağ, diğer Batı Balkan ülkelerine kıyasla AB'ye üyelik konusunda süreci tamamlamaya en yakın ülkedir. Müktesebat başlıklarının çoğunun yakın zamanda kapatılması beklenmektedir.
- **Soru:** Kuzey Makedonya ile AB, bütünleşme sürecinde karşılıklı bir oluşum içine girebilir mi?
- **Ureya:** Kuzey Makedonya'nın, Yunanistan ile isim sorunu konusunda uzlaşmaya varması AB ile bütünleşme sürecini hızlandıracaktır. Ohri Barış Anlaşması'nın uygulanması konusunda son zamanlarda gösterilen siyasi irade de süreci ciddi anlamda etkileyecektir.
- **Soru:** Arnavutluk ile AB, bütünleşme sürecinde karşılıklı bir oluşum içine girebilir mi?
- **Ureya:** Arnavutluk'ta üyelik sürecini olumsuz etkileyen iki önemli faktör yargı sistemindeki kilitlenme (Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay'ın tamamen devre dışı kalması) ile siyasi parti ile kurumlar arasındaki seçim takvimiyle ilgili anlaşmazlıklardır. Bu sorunların çözüme kavuşmaması AB üyelik sürecini ciddi bir şekilde etkileyecektir.
- **Soru:** Bosna-Hersek'in kültürel ve kurumsal unsurları ekseninde, politikalarını ve kimliğini etkilemesini yönünde nasıl bir değerlendirme yaparsınız? AB'nin bu açıdan ne gibi bir etkisi vardır?
- **Ureya:** Dayton Barış Anlaşması, Bosna Hersek'teki etnik unsurların hem yönetsel bağlamda hem de haklar bağlamında temel referans noktasıdır. AB üyelik süreci de doğal olarak bu ilişkilere ciddi etkisi olmaktadır. AB değerlerini pekiştirmek amacıyla üretilen projelerin Brüksel tarafından desteklenmesi, kurumlardaki reformlar vs gibi konular AB'nin Bosna Hersek'in kültürel ve kurumsal unsurlarını etkilediğini göstermektedir.
- **Soru:** Kosova'nın kültürel ve kurumsal unsurları ekseninde, politikalarını ve kimliğini etkilemesini yönünde nasıl bir değerlendirme yaparsınız? AB'nin bu açıdan ne gibi bir etkisi vardır?

- **Ureya:** Kosova’da hem kültürel hem kurumsal ekseninde politikalarının ve kimliğinin AB tarafından etkilendiği görülmektedir. AB, bu kimliği pekiştirici projeleri desteklemektedir. Özellikle genç nesiller üzerinde bu etkiler bariz bir şekilde görülmektedir. Kosova’da AB’ye alternatif seçeneklerin hiçbir zaman dillendirilmemesi de bu etkinin ispatıdır.
- **Soru:** Sırbistan’ın kültürel ve kurumsal unsurları ekseninde, politikalarını ve kimliğini etkilemesini yönünde nasıl bir değerlendirme yaparsınız? AB’nin bu açıdan ne gibi bir etkisi vardır?
- **Ureya:** Sırbistan’da hem kültürel hem kurumsal ekseninde politikalarının ve kimliğinin AB tarafından etkilendiği görülmektedir. Lakin tarihsel olarak Panslavizm ve Rusya’nın etkisi AB perspektifine zarar verme kaygısını da beraberinde getirmektedir. Diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi AB Sırbistan’da da demokrasi, insan hakları, ifade özgürlüğü, şeffaflık gibi çağdaş değerleri içselleştirmeye yönelik farklı sosyal projeleri desteklemektedir.
- **Soru:** Karadağ’ın kültürel ve kurumsal unsurları ekseninde, politikalarını ve kimliğini etkilemesini yönünde nasıl bir değerlendirme yaparsınız? AB’nin bu açıdan ne gibi bir etkisi vardır?
- **Ureya:** Karadağ’da hem kültürel hem kurumsal ekseninde politikalarının ve kimliğinin AB tarafından etkilendiği görülmektedir. Bağımsızlık ilan sürecindeki AB tavrı da bu iki özne arasındaki ilişkiyi izah etmektedir. Diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi Brüksel Karadağ’da da AB değerlerine yönelik farklı sosyal projeleri desteklemektedir.
- **Soru:** Arnavutluk’un kültürel ve kurumsal unsurları ekseninde, politikalarını ve kimliğini etkilemesini yönünde nasıl bir değerlendirme yaparsınız? AB’nin bu açıdan ne gibi bir etkisi vardır?
- **Ureya:** Arnavutluk’ta hem kültürel hem kurumsal ekseninde politikalarının ve kimliğinin AB tarafından etkilendiği görülmektedir. Arnavutluk halkının büyük çoğunluğu ülkenin AB üyeliğini desteklemektedir. Diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi Arnavutluk’ta da AB değerlerine yönelik farklı sosyal projeler desteklenmektedir.

- **Soru:** Kuzey Makedonya'nın kültürel ve kurumsal unsurları ekseninde, politikalarını ve kimliğini etkilemesini yönünde nasıl bir değerlendirme yaparsınız? AB'nin bu açıdan ne gibi bir etkisi vardır?
- **Ureya:** Kuzey Makedonya'da hem kültürel hem kurumsal ekseninde politikalarının ve kimliğinin AB tarafından etkilendiği görülmektedir. Kuzey Makedonya'da AB üyeliği ülke ve toplumsal bütünlük ve istikrarının sağlanması yolunda önemli bir fırsat olarak görülmekte ve halkın büyük çoğunluğu tarafından AB ile bütünleşme süreci desteklenmektedir. Diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi Kuzey Makedonya'da da AB değerlerinin benimsenmesine yönelik farklı sosyal projeler desteklenmektedir.
- **Soru:** Avrupa Birliği, Avrupalılığı benimseterek üst kimlik yaratıyor mu?
- **Ureya:** Avrupa Birliği, değerleri ve kriterleri benimsetmeye yönelik politikalar gütüyor. Aday ülkeler ise daha iyi bir gelecek beklentisi ve çıkarları ekseninde dünyanın en kalkınmış öznelerinden biri olan AB ile ilişki geliştiriyor. Bu etkileşim ağı Avrupa üst kimliğinin de yaratılmasına yol açıyor.
- **Soru:** AB, Batı Balkanların ulusal kimlik inşasına katkıda bulunuyor mu?
- **Ureya:** Üyelik sürecinin ulusal kimliğe etkilerine baktığımızda, değerleri ve davranışları ciddi manada etkilediğini ifade edebiliriz. AB süreci ulusal kimliklerinin oluşumuna değil daha esnek hal almasına katkıda bulunacaktır. Sürecin kesintiye veya tamamen sekteye uğraması durumunda da AB'nin uluslar kimlikler üzerinde etkisi devam edecektir. Çünkü bazı değerler ve davranışlar evrensel ise içselleştirildikten sonra sürdürülebilir olurlar. Tabi, yeni bir konjonktür ve ortaya çıkacak yeni dinamikler de kimlikleri etkiyecektir.
- **Soru:** AB sosyal inşa süreçlerini destekleyen mekanizmayı (kimlik, kültür, norm gibi) kurdu mu? Yoksa sadece kurumlarla, fonlarla, finansal destekle mi bunu sağlamaya çalışıyor?
- **Ureya:** Müktesebata uygunluk gibi konular, kurumlar, fonlar ve finansal desteklerin dışında da bir projeksiyonun bulunduğunu ortaya koymaktadır. Değerler bağlamında bir Avrupalı kimliği hedeflenmiş, ancak kimliği etkileyen dinsel, dilsel, kültürel ve diğer değerlerin tek tipleştirilmesi gibi bir

gaye olmamakla birlikte, tüm değerlerin geliştirilip yaşatılmasına yönelik bir gaye güdülmektedir. Üst veya çatı kimliğin oluşumu desteklenmekte ev en alt kimliklerin korunması amaçlanmaktadır.

- **Soru:** Kimlik oluşumunda Batı Balkanların (Kosova, Makedonya, Bosna Hersek, Arnavutluk, Sırbistan ve Karadağ baz alındığında) dini, tarihi, kültürel ve etnik yapısının etkisi hakkında ne düşünmektesiniz? Dışarıdan diğer devletlerin etkileşimi ne yönde kimlik oluşumuna katkıda bulunmuştur?
- **Ureya:** Toplumsal doku ve dinsel farklılıklara rağmen Batı Balkan ülkelerinde Avrupa değerlerine direnç gösterecek ciddi yapılar görünmemektedir. Dolayısıyla hiçbir ülkenin Avrupa kimliği ile sorunu yoktur. İstisna olarak Sırp Ortodoks Kilisesi'nde ve diğer Slav milletlerindeki Panslavist damar ile Müslüman çoğunluktaki toplumlara bakış açısı bu inşa sürecinin bir aşamaya kadar aksamasına yol açacaktır.
- **Soru:** AB, sosyal inşacı bir yoldan gitse Batı Balkanlar yaklaşımında başarıyı elde eder mi?
- **Ureya:** Sürecin maddi boyutu tabi ki en etkili olmakta ama en önemli konulardan biri de Batı Balkanlar'daki AB algısı ile AB'deki Balkanlar algısıdır. Balkanlılar aslında istikrarsızlık ve çatışma döneminde göç ederek AB'nin bir parçası oldular ve AB ile iç içeler. Hemen her aileden birileri ya AB vatandaşı olmuş ya da AB'de kalıcı ikamet iznine sahiptir. Dolayısıyla AB'deki durumlara yakın ve aşinadırlar. Beklentilerinden dolayı kendilerinde pozitif bir AB algısı vardır. Ancak, AB'deki Batı Balkanlar algısı daha bulanıktır. AB ülkelerindeki bu bulanıklık veya olumsuz algı Brüksel'in bölge ülkelerine yaklaşımını da etkilemektedir.
- **Soru:** Bosna-Hersek kimliği, çıkarlarını ve politikalarını nasıl etkilemiştir? Çıkarlar çerçevesinde düşündüğümüzde Bosna Hersek'in dış politikaları veya aktörünün öncelikleri toplumsal alanda nasıl takip edilmektedir?
- **Ureya:** Bosna Hersek'te dominant üç başlıklı etnik ve dini kimliğin varlığı ve ortak kimliğin güçlü olmamasıyla birlikte devlet mekanizmalarının işlevsizliği, devlet çıkarlarını ve politikalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin, önemli bazı konularda bu üç belirleyici unsur ortak tutum

sergileyememektedir. Bu durumda AB ile ilişkilerini Brüksel’den ne istedikleri değil, Brüksel’in kendilerine ne sunduğu belirleyici olmaktadır.

- **Soru:** Kosova kimliği, çıkarlarını ve politikalarını nasıl etkilemiştir? Çıkarlar çerçevesinde düşündüğümüzde Kosova’nın dış politikaları veya aktörünün öncelikleri toplumsal alanda nasıl takip edilmektedir?
- **Ureya:** Kosova’nın devlet oluşum sürecinde uluslararası etmenlerin rolü büyüktür. Dolayısıyla çok etnikli bir Kosova toplumsal inşa süreci desteklenmiştir. Ancak nüfus çoğunluğunu oluşturan Kosovalı Arnavutların sayıları azımsanmayacak bir kesimi öncelikle Arnavut kimliğine vurgu yapmaktadır. Kosovalı Sırların önemli bir bölümü ise hala Sırbistan’ın güdümünde kalmaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu durum dış politika önceliklerini ve politikaları konusunda devlet perspektifini daraltmaktadır. Bunun ortadan kaldırılması Priştine-Belgrad arasında bir nihai anlaşmaya ihtiyaç vardır.
- **Soru:** Sırbistan kimliği, çıkarlarını ve politikalarını nasıl etkilemiştir? Çıkarlar çerçevesinde düşündüğümüzde Sırbistan’ın dış politikaları veya aktörünün öncelikleri toplumsal alanda nasıl takip edilmektedir?
- **Ureya:** Eski Yugoslavya topraklarındaki savaşlar ve Batı perspektifinden kopuk davranmanın faturasını ödeyenlerin başında Sırlar gelmektedir. Dolayısıyla Sırp Ortodoks Kilesi’nden ve Slav kardeşliğinden beslenen Sırp milliyetçiliği ve kimliği, farklı bir çıkar yol arayarak AB uyum sürecine girdi. Sırp toplumu mevcut iktidarın AB yönelimini desteklemektedir.
- **Soru:** Karadağ kimliği, çıkarlarını ve politikalarını nasıl etkilemiştir? Çıkarlar çerçevesinde düşündüğümüzde Karadağ’ın dış politikaları veya aktörünün öncelikleri toplumsal alanda nasıl takip edilmektedir?
- **Ureya:** Karadağ kimliği, AB üyeliğini güvenli bir liman olarak görmektedir. Dolayısıyla Karadağ kararlı bir şekilde NATO’ya üye olmuş, aynı kararlılığı AB üyeliği yolunda da göstermektedir.
- **Soru:** Kuzey Makedonya kimliği, çıkarlarını ve politikalarını nasıl etkilemiştir? Çıkarlar çerçevesinde düşündüğümüzde Kuzey Makedonya’nın dış politikaları veya aktörünün öncelikleri toplumsal alanda nasıl takip edilmektedir?

- **Ureya:** Yunanistan'la varılan anlaşma Makedon milliyetçileri tarafından ulusal kimliğe bir darbe olarak yorumlanmıştır. Ancak bu anlaşma bir AB üyesi olan Yunanistan ile ilişkilerin normalleşmesini sağladığı gibi, coğrafi karakterli bu niteleme Arnavutların ve diğer etnik toplulukların Kuzey Makedonya toplumu ve kurumlarına daha entegrasyonunu da kolaylaştırmaktadır. Kuzey Makedonya'nın bu devlet kimliği AB uyum sürecine daha çok önem vermesinin yolunu açmıştır.
- **Soru:** Arnavutluk kimliği, çıkarlarını ve politikalarını nasıl etkilemiştir? Çıkarlar çerçevesinde düşündüğümüzde Arnavutluk'un dış politikaları veya aktörünün öncelikleri toplumsal alanda nasıl takip edilmektedir?
- **Ureya:** Arnavutluk kimliği son yüzyılda farklı sistem ve evrelerden geçmenin nasibini aldı. Günümüzde Arnavut toplumu AB değerlerini geleceklerinin garantisi olarak görmektedir. Dolayısıyla dış politika önceliklerinin başında AB'ye üyeliktir.

Ek-2: Gözde Kılıç Yaşın (21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Balkan ve Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Başkanı) ile 03.08.2019 Tarihinde Yapılan Görüşme

- **Soru:** AB'nin Batı Balkanlar yaklaşımı üzerinden ne gibi bir değerlendirme yaparsınız?
- **Yaşın:** Balkanlar 90larda savaşımlara sahne olurken, bölge öncelikli olarak Avrupa'nın sorun alanı olarak görüldü. Sonuçta savaş ve yıkımdan kaçanların gideceği yer de Avrupa'ydı, istikrar, yoksulluk ve denetim yoksunluğundan beslenen insan, uyuşturucu, organ ve silah kaçakçılığının rotası olduğu gibi. Sıcak çatışmaları Avrupa kurumları tek başına durduramamışsa da bölgede barışın korunması, istikrarın sağlanması, adalet sisteminin oluşturulması, polis gücünün şekillenmesi gibi konularda savaş sonrası dönemde AB kendisini yetkili/sorumlu buldu. Kendi bölgesindeki güvenlik için bunu gerekli bulduğunu da eklemek gerekir. Barış ve istikrarın korunması, bilhassa etnik grupların haklarının birbirine karşı korunması ile ilgili bulundu. Güvenceler ve hakların zamanla benimsenmesi çatışmaları da önleyecekti, Avrupa ülkelerine kaçırları da. Kimlik inşasından ne anladığımıza göre AB'nin Balkan bölgesinde kimlik inşasına katkıda bulunup bulunmadığı değerlendirilebilir. Burada 'kimlik' konusunda globalleşme diye tabir edebileceğimiz globalleşme ve yerelleşmenin birlikte yürüdüğü ifade edilebilir. Çünkü yerel kimlikler güçlü şekilde vurgulanırken bir yandan da Avrupalılık kimliğini benimseme süreci birlikte yürüdü. Avrupalılık kimliği de bu konu özelinde Avrupa'nın değerlerini benimsemek olarak ifade edilebilir. Batı Balkan ülkelerinin geleceği, bugünün koşullarında AB içindedir. Çünkü AB'nin yerini tutabilecek bir alternatif söz konusu değildir. AB'nin olmadığı bir ortamda bölgesel bir birlik alternatif oluşturabilirdi. Ama konjonktür AB'yi en güvenilir, oturmuş sistemi olan bir yapı olması, refahı paylaşma beklentisi nedeniyle Balkanlar için gerçekçi ve gerçek bir hedeftir. Batı Balkanlar, AB'nin genişleme takvimindeki tek bölge aslında. Hollanda gibi kimi üyeler bu genişlemeye de şüpheli yaklaşmakta ama genel anlamda genişlemeyi sağlayabilecek reformlar da AB tarafından özellikle Almanya, Fransa ve İngiltere tarafından düzenlenmekte, devreye

sokulmaktadır. Dolayısıyla hızlı işlemeyen bir takvim olsa da Batı Balkanlar'da AB üyesi olma umudu canlı tutulmaktadır. Balkan coğrafyasının istikrara kavuşturulması ve barış ortamının inşası için atılan adımlar, zaman içinde bir takım değişiklikler göstermişse de özü itibariyle Avro-Atlantik kurumlarıyla bütünleşme ve bölgede çok kültürlü, çok dinli, çok dilli, çok etnikli bir yönetim yapısı oluşturma politikası terk edilmemiştir. AB'nin Batı Balkanlara genişlemesi süreci, AB'nin kendi iç sorunları ve aynı zamanda 2004-2007 genişlemesinin doğurduğu sorunlar ve bölgedeki Sırbistan, Makedonya, Kosova, Bosna Hersek, Arnavutluk gibi kimi ülkelerin Hırvatistan, Slovenya gibi diğerlerine göre Avrupa ile entegrasyonda ve AB müktesebatına uyumda daha az uyumlu görülmesinin de etkisiyle daha geniş bir zamana yayılmıştır. Belirtmek gerekir ki işbaşına gelen hükümetler AB ile uyumlu çalışma, entegrasyon için gereken ve demokratikleşmeyi destekleyen reform paketlerini yürürlüğe sokmada istekli görünmüştür. Ancak Avrupa ile bütünleşme istenirken bir yandan komşularına karşı da 'kimlik' oluşturma ya da varlığını koruma gayreti sergilendiğinden resmi olarak devlet yapısına eklemlenen reformların uygulama aşamasının yeterince başarılı ilerlememesine de sebep olmuştur.

- **Soru:** AB'nin Batı Balkanlardaki dönüştürücü gücünün sosyal inşacılık perspektifinden inceleme çalışması başarılı mı başarısız mı?
- **Yaşın:** AB'nin Batı Balkanlardaki dönüştürücü gücü, hem Balkan ruhunu tam kavrayamamak hem AB ile bütünleşmeyi öngörürken ülke vatandaşlarının kendi aralarında bütünleşmesi gerekliliğini göz ardı etmesi (Yukarıda izah ettiğim gibi) hem de AB'nin kendi içindeki Balkanlara dönük farklı politik yaklaşımlar ve aynı zamanda ABD'nin bölgeye dönük politikalarıyla zaman zaman farklılaşma nedenleriyle beklenen başarıya ulaşamamıştır. Balkanların kimin arka bahçesi olacağı konusu (açık bir tartışma konusu olmasa da her daim devredeydi), politik yaklaşımlardaki farklılığı yönlendirdi. Hırvatistan, Slovenya gibi ülkelerin Almanya ile tarihsel ve kültürel yakınlığı Almanya'nın olduğu kadar AB'nin diğer bazı majör ülkelerinin de Balkanlardaki devlet yapılarına bakışını etkiledi. Savaş döneminde İngiltere ve Fransa'nın dolaylı olarak Sırbistan'ı destekleyen

(belki uluslararası müdahaleyi geciktirmek suretiyle Sırbistan'ı desteklemiş olması da denilebilir) tavrının arkasında Balkanların Almanya'nın kontrolüne girmesini engelleme politikası yatıyordu. Bu tavır sonraki dönemde ülke isimleri bazında farklı seyretmiş olabilir ama bu, AB'nin tam bir fikir birliğiyle hareket etmediğine önemli bir örnektir. Makedonya'nın ismi konusundaki politik farklılık da ABD ve AB'nin dönemsel olarak farklı yaklaşım sergilemesine örnek oluşturur. Aynı zamanda bir dönem ABD'nin yol açmasıyla Türkiye'nin bölge barışının inşasında inisiyatif alması, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini arttırması gibi faktörler de AB'nin Batı Balkanlara dönük politikalarını yeniden gözden geçirmesi sonucunu doğurmuştur. Bunların hepsi de doğrudan 'kimlik' meselesiyle ilgilidir. Aynı zamanda aidiyet duygusuyla da ilgilidir.

- **Soru:** Batı Balkan devletleri (Sırbistan, Bosna-Hersek, Kosova, Kuzey Makedonya, Arnavutluk, Karadağ) ile AB, bütünleşme sürecinde karşılıklı bir oluşum içine girebilir mi?
- **Yaşın:** Sayılan ülkeler arasında, AB ile karşılıklı bir oluşuma girmede en fazla zorlanacak ülke Sırbistan'dır. Çünkü Sırbistan'ın kayırılmadığı, uluslararası hukukun dahi Sırbistan aleyhine kullanıldığı, Kosova'nın koparılmasına göz yummanın ağır bir bedel olduğu görüşünü paylaşan çok geniş bir kesim var. Sırbistan'da seçimleri Demokratların (aynı zamanda AB yanlısı anlamına geliyor) kazandığının dünya basınında işlendiği dönemlerde dahi gerçekten milliyetçi, aşırı milliyetçi partiler, toplamda daha fazla oy almış oluyordu. Halktaki "Sırbistan'ı, Sırplığı koruma" beklentisi, karşılık olarak milliyetçi partileri güçlendiriyor ve milliyetçi söylemler de bu kesimlerin beklentilerini arttırıyor. Sırbistan açısından tarihsel arka planda Almanya'ya dönük olumsuz algının (2. Dünya Savaşı'nda Hırvatları desteklemesi ve Hırvatların da Sırlara dönük ciddi katliamlara imza atması nedeniyle) AB'den gelen reform taleplerine dönük kuşkuyla sebep olması; Rusya'nın en güvenilir dost olarak görülmesi yani 'daha güvenilir' ve 'güçlü Sırbistan' politikalarına destek olacak kendi de güçlü bir alternatifin olduğuna inanılması gibi etkenler Sırbistan'ı AB ile ilişkilerini ilerletmede yavaşlatan faktörlerdir. Sırbistan'da AB ile bütünleşme istekliliği arttırılamadığı

müddetçe AB'nin Kosova ve Bosna Hersek ile ilişkilerinin hızlandırılması da sekteye uğramaktadır. Bunda bu ülkelerdeki Sırp nüfusun Sırbistan'la hareket etmesi ve aynı zamanda bu sebebin diğer unsurlarda tepkiye yol açması süreci etkilemektedir.

- **Soru:** AB platformlarında Sırp'ların yaptıklarının uygun olmaması, yeni kurulan düzen içinde saldırgan ve uyuşmaz tutumların kabul görmemesi söz konusudur. Sırp'ların daha yumuşak argümanları varsa, bunun üzerinden bir 'uygunluk mantığı' değerlendirmesi yapılabilir mi?
- **Yaşın:** Sırp'ların geneli açısından 'Büyük Sırbistan' saplantısının aslında topraklarını küçülttüğü artık kabul ediliyor. Kaldı ki savaş dönemi ve öncesi izlenen politikaların yanlış olduğu görüşünü paylaşanlar da var. Ama devletin aynı zamanda Kilisenin varlıklarını dayandırdıkları 'kimlik', Sırp milliyetçiliğinin süreğenliğini zorunlu kılar. Karşılıklı bir etkileşim söz konusu. Milliyetçilik de devlet, kilise ve bu yapıyla bütünleşmiş "Sırp Kimliği"ni canlandırır. İçinden çıkılması zor bir döngü. Gerçek demokratlar, dünya vatandaşlığı fikrine inananlar çarpıcı bir şekilde artmadıkça bu döngüyü kırılması mümkün değil. Peki, Sırbistan'ın AB ile ilişkilerini daha iyi yönetebilmesi için bu döngünün kırılması şart mı? Avrupa'nın bir anlamda Sırp kimliğinin 'öteki'si olması Sırbistan özelinde farklılık yaratan unsur. Arnavutlar, Hırvatlar, (karşılık göremeseler de) Boşnaklar, tıpkı Yunanlılar/Yunanlar gibi kendilerini hali hazırda Avrupa'nın parçası görürken Sırp'lar için Avrupa tehdit algıladığı bir coğrafya. Arka planda yine 1. ve 2. Dünya Savaşları'ndaki cepheleşmeler bulunur. Arnavutlar ve Hırvatlar için tam anlamıyla geçerlidir bu. Bu iki millet aynı sebeplerle Sırp'ların 'öteki'sidir zaten. Bölgesel bütünleşme açısından da AB ile bütünleşme açısından da bölge istikrarı açısından da aşılması gereken ama günümüz için aşılması çok zor olan psikolojik eşik budur. Kimlikleri, kaçınmayı gerektiriyor. Kaldı ki kendilerini uyuşmaz da görmüyorlar. Aksine Kosova'nın bağımsızlığının tanınmasını büyük bir dayatma olarak görüyorlar. Yani yine tehdit algısı söz konusu. AB'nin diğer azınlık gruplar için getirdiği müktesebat ise Kosova gibi ayrılabilir bölgeler yaratılması olarak algılanıyor. Preşova, Voyvodina ve en çok da Sancak için. Bu üç bölge

fazlaca gündeme getirilmiyor olsa da Sırbistan, Bosna-Hersek entitesi olan Sırp Cumhuriyeti için Kosova'nın karşılığı olmak üzere gündeme getirilen taleplerin dönüp dolaşıp Sırbistan'da Boşnakların yoğun yaşadığı Sancak üzerinden kendisini tehdit edeceğinin farkında. AB'nin Rusya'ya dönük politikası da Sırbistan'ın yine 'kimlik' algısının parçası olan Rusya'ya bağlılık nedeniyle AB-Sırbistan ilişkilerini etkiler. Bunu Kırım'ı ilhak etmesi nedeniyle Rusya'ya karşı uygulanan yaptırım kararları çerçevesinde Sırbistan'ın Batı ile Rusya arasında tercih yapmaya zorlanmasında da görmüştük.

- **Soru:** Boşnakların argümanları üzerinden bir 'uygunluk mantığı' değerlendirmesi yapılabilir mi?
- **Yaşın:** Boşnaklar, 2. Dünya Savaşı'nda Almanlardan zarar gören halklardandır ama Bosna-Sırbistan savaşı ve sonrasındaki dönemde sahipsiz kalmanın yarattığı güven yitimini telafi edebilecek yegane seçenek AB idi. Özellikle Almanya'nın Boşnakları etkileyecek pek çok yaklaşımı da oldu. Öte yandan Bosna Hersek içerisindeki Hırvatların Hırvatistan'ın AB üyeliği ile birlikte çifte vatandaşlıkları sayesinde AB vatandaşı olması, uğruna binlerce şehit verdikleri Bosna-Hersek bütünlüğü için Boşnakların da AB üyesi olma çabalarını arttırmasını tetiklemiştir. Sırpların Sırbistan'la birleşme hevesi de muhtemelen ancak AB ile yaklaşmanın arttırılması ile engellenebilir görülmüştü. Kısacası Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünün korunmasının güvencesi AB ile yakınlıktır. Hırvatların Hırvatistan'la Sırpların Sırbistan'la birleşme hedefleri AB'nin desteği ile ötelenebilirdi.
- Karadağ'ın argümanları üzerinden bir 'uygunluk mantığı' değerlendirmesi yapılabilir mi?
- **Yaşın:** Karadağ, kendilerini Sırp kimliğinin bir parçası olarak görenler de dahil olmak üzere AB ile uyum, AB normlarını benimseme, kimlik algısına AB kimliğini de ekleme konusunda Sırbistan'dan farklı. Rusya'ya güven, bağlılık ve Sırp kimliğinin önceliklerine inanan kesimlerin genel nüfusa oranı Sırbistan'dakinden daha düşük olması bunda etkendir.
- **Soru:** AB, sosyal inşacı bir yoldan gitse Batı Balkanlar yaklaşımında başarıyı elde eder mi?

- **Yaşın:** Bir ulusal kimlikten yani vatandaşlık bağıını esas alan, devlete bağlılığın güçlü olduğu bir kimlikten bahsediyorsak Balkanlar için bu oldukça zor olurdu. Bir kere 1789'dan itibaren yaşanan gelişmelerle Avrupa ülkelerinin ulusal kimliklerini oluşturduğunu düşünecek olursak Balkanlar için belki 100 yıllık bir sürenin gerekeceği varsayımında bulunabiliriz. Yugoslavya dönemini düşünürsek yapılan nüfus sayımlarında kendisini Yugoslav olarak tanımlayanların oranı, bir üst kimlik yaratma imkanının Balkanlardaki karşılığını bize gösterir. Çünkü her dönemde alt kimlikler daha canlı kalmıştı. İkinci Dünya Savaşından 1980'e kadar Josip Broz Tito idaresinde olan Yugoslavya, sadece devlet yapılanmasında değil aynı zamanda ulus kimliği yaratımında da değişim yaşamış; Sırp, Hırvat ve Slovenlerin dışında kalanlara da devlet örgütlenmesinde haklar tanınmıştı. Tito yönetiminde, ülkede yaşayan uluslara ve azınlıklara eşit mesafeli yaklaşım sergilenmişti. Her ne kadar milliyetçilik Yugoslavya içinde yaşayan milletler ve diğer etnik gruplar bakımından farklı işleve sahip olmuşsa da milliyetçiliğin güçlenmemesi için benimsenen bu yaklaşım gerçekte milliyetçiliği canlandırmıştı. Arnavutlara verilen hakların Sırp milliyetçiliğini canlandırmasını buna örnek verebiliriz. Fırsatını bulduğu ilk anda da Arnavutların tüm haklarını kaldıran ve direniş durumunda ise saldırıya geçen bir Sırbistan söz konusu oldu. Bu iki millet arasında bir üst kimlik bağı oluşmamıştı. Benzeri Makedonlar ve Arnavutlar, Sırlar ve Hırvatlar için de geçerli oldu. Boşnaklar ile Sırlar ve Hırvatlar hatta Boşnaklar ile Arnavutlar arasındaki ilişki ise tek tarafın daha olumlu, yapıcı ve üst kimliği benimsemeye yatkın olduğu türden bir ilişkiydi. Olumlu taraf Boşnaklardı. Üst kimliğin yerleştiğinin göstergesinin karışık evlilikler olduğunu ileri sürebiliriz. Arnavutlar ve Sırlar, Hırvatlar ve Sırlar, keza Arnavutlar arasında karışık evliliğin çok ender görülmesi yine üst kimliğin belli milletler açısından bütünleştirici olamadığını gösteriyor. Yerel aidiyet duygusu her zaman baskın geldi. Tarihteki rolleriyle gelişen birbirine bakış ve kültürel farklılıklar etnik aidiyetin belirlediği milliyetçiliği canlı tutmuştur. Tito'nun ulusal kimlik oluşturmadaki yöntemi farklılıkları bastırmak olmadı. Herhalde bu da zaten mümkün olmazdı ya da çok kanlı bir süreç böylesi bir yaklaşımı

izlerdi. Özellikle Sırbistan-Kosova açısından 90'larda yaşanan da buydu bir bakıma. AB de Tito'nun yöntemlerini kullanıyor. Tito'nun Yugoslavya genelinde yaptığını, AB ortaya çıkan yeni devletler içinde yapıyor. Buradaki ortaklık farklılıkları bastırmamak. Ama farklılıklara saygı duymak ile farklılıkları vurgulamanın milliyetçiliği körüklemesine sebep olması arasında ciddi bir fark var. Bu noktada Balkanlar için en doğru formülün henüz bulunamadığını söyleyebiliriz.

- **Soru:** “Batı Balkan ülkelerinin geleceği Avrupa Birliği içerisinde” demek mümkün mü?
- **Yaşın:** Daha iyi bir alternatif olmadığı için evet. AB'nin bir değerler bütünü olma özelliğinin AB içindeki çatışmalar, ittifaklar ve düşmanlıklara baskın gelmesi nedeniyle olası alternatiflere göre de AB, tercih edilmesi daha muhtemel bir seçenek olacaktır. Kusursuz bir gelecek ise Balkan ülkelerinin her birinin eşit ortak olarak oluşturabileceği bir bütünleşmede söz konusu olabilir. Zira AB içinde eşit ortak görülebilmeleri, vatandaşlar arasında ‘eşitler arası birinci’ ayrımının olmayacağı bir dönem ancak AB'ye girişlerinin üzerinden en az yüz yıl gibi bir zaman aralığının geçmesiyle mümkün olabilir. Ancak üç nesil boyunca aynı değerlere inanılırsa, aynı tür eğitim sisteminden geçilirse, öteki kavramı dışlanabilirse ve elbette nüfus hareketi yaşanırse Batı Avrupa ile Batı Balkanlar arasındaki farklılıklar kapanabilir.
- **Soru:** Batı Balkanlar AB'nin genişleme takviminin önemli bir unsurunu mu oluşturmaktadır?
- **Yaşın:** Batı Balkanlar, Avrupa sınırlarını oluşturduğu için AB bu sınır bölgesinde başka bir küresel ya da bölgesel gücün etkisine maruz kalmak istemediği için Batı Balkanları genişleme takviminde tutuyor. Ancak AB'nin olağan sınırlarına çoktan ulaştığı hatta Bulgaristan ve Romanya'yı almakla bu sınırları aştığını düşünen yetkililer de var. Bölgenin istikrarı Avrupa'nın istikrarını ilgilendirdiği için ise ortada açık bir takvim var ama kimsenin Hırvatistan ve Slovenya'yı birliğe dahil ederkenki acelesi de yok.

Ek-3: Lejla Ramic Mesihovic (Foreign Policy Initiative BH (VPI) Adlı Organizasyonun Dış İlişkiler Siyaset Müdürü) ile 17.09.2019 Tarihinde Yapılan Görüşme

- **Soru:** Uluslararası İlişkiler teorileri göz önünde bulundurulduğunda, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte sistemdeki değişimi açıklamada yetersizliğin olduğunu düşünüyor musunuz?
- **Mesihovic:** Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle kurumsallığa ilişkin teorilere duyulan ihtiyaç artmıştır. Sosyal inşacılığın tüm zayıflıkları belirlemede yüklendiği rol bilhassa Soğuk Savaş sonrası dönemde dikkat çekmektedir.
- **Soru:** Dayton Barış Antlaşması'nı nasıl değerlendirirsiniz?
- **Mesihovic:** Bosna hem bu anlaşma çerçevesinde kullanılan uluslararası kriz yönetimi araçlarına hem de etnik merkezli politikalara tabi olması açısından sınırlanmıştır.
- **Soru:** AB'nin Batı Balkanlardaki dönüştürücü gücünün sosyal inşacılık perspektifinden inceleme çalışması başarılı mı başarısız mı?
- **Mesihovic:** AB'nin dönüştürücü gücü son on yılda genişleme hızındaki yavaşlama ile sınırlı kalmıştır. Prensip olarak, AB yanlısı kimliklerin inşasına ve daha da özgürleşmesine katkısı AB'nin bölgeye katılım düzeyi ve ilgisine bağlıdır.
- **Soru:** Sırp'ların daha yumuşak argümanları artık varsa, bunun üzerinden bir 'uygunluk mantığı' değerlendirmesi yapılabilir mi?
- **Mesihovic:** Sırp hükümetinin Brüksel ile diyalog hedeflerinin tamamlanması ve Kosova'nın tanınması ile ilgili ciddi adımlar atma konusunda giderek artan normatif temelli sorumlulukları vardır. Sırp dış politikası Batı ve Moskova arasında denge kurmaktadır.

